רבנו בחיי על שמות

רבנו בחיי על התורה

geulaquiz.com

פרק א

א נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם וגו׳ (משלי כה, יב)

שלמה המלך ע״ה יזהיר בכתוב הזה (משלי כה) על מדת התוכחת לפי שכל התורה כולה תלויה בתוכחת, שכל המקבל תוכחת וישמע לקול מוכיחיו הנה זאת מדה עליונה כוללת כל הטובות והיא סבה לקיום התורה, ומי ששונא את התוכחת מדה מגונה כוללת הרעות והיא סבה לבטול התורה כי הוא קרוב שיכפור ושיפרוק ממנו עול תורה, ומזה אמר שלמה ע״ה (משלי טו) מוסר רע לעוזב ארח שונא תוכחת ימות, באר כי קשה מאד השונא תוכחת מן העוזב אורח, כי מי שעוזב אורח והוא הפורק עול מצוה אחת מעליו יענש במוסר רע והם היסורים אבל לא יענש בעונש המיתה, ומי ששונא את התוכחת אינו נמחל לו במוסר רע בלבד אלא יענש בעונש מיתה, וזהו שאמר ימות, כי לא יספיק להיות נשפט במוסר רע, ועל כן הזהיר שלמה בפסוק הזה על האדם שיהיה מקבל התוכחת, ובאר כי התוכחת עדי הנפש ותפארתה כשם שהנזם והחלי הם עדי הגוף ותפארתו, וזהו שאמר נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אזן שומעת, כאשר יוכיח החכם על אוזן שומעת המשיל אותה תוכחת לנזם וחלי כי הנפש מתפארת ומתיפה בעדי הנזם והחלי. התוכחת היא על שני חלקים, האחד מחוייב והשני נמנע, המחויב הוא שנצטוינו להוכיח ג׳ כתות והם חכמים פתאים נערים, הנמנע הוא שנצטוינו שלא להוכיח ג׳ כתות כלל, והם לצים כסילים רשעים, לצים הוא שכתוב (משלי ט) אל תוכח לץ פן ישנאך, וכתיב (שם) יוסר לץ לוקח לו קלון, וכן מצינו בירמיה שהיה מיסר בני דורו שהיו לצנים והיו מקללין אותו הוא שאמר (ירמיה טו) לא נשיתי ולא נשו בי כלה מקללוני. וכסילים הוא שכתוב (משלי כג) באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך, כי הלץ ישנאנו והכסיל יקלה דבריו ויבוז לשכל מליו. רשעים הוא שכתוב יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, כלומר המוכיח לרשע ומגיד לו מומו לוקח לו קלון גם כן לפי שיאמר לו טליתי טהורה משלך, או יחזור מומו למוכיח, כי המוכיח לרשע הנה זה הוא מום למוכיח. אלו הם כתות החלק הנמנע, כתות החלק המחוייב הם החכמים שנאמר (שם ט) הוכח לחכם ויאהבך, כי לפעמים יצטרך החכם לתוכחת כשהוא חוטא לעתים בשוגג ודרך מקרה. פתאים שנאמר (שם א) לתת לפתאים ערמה. נערים שנאמר לנער דעת ומזמה, ועקר התוכחת הוא לנער, לפי שאין כלי שכלו שלמים, ועוד שיצר הרע קודם בו ליצר הטוב י״ג שנה, ואין כל מחשבתו והתבוננותו רק בתענוגי העולם והגוף, לפיכך בעודו נער וטבעו רך יצטרך לתוכחת שיהיה לו רסן להנהיגו ולהביאו בשעבוד היצר הטוב, ושיהיה שומע לעצה ולקול מוכיחו ולדברי התורה שכולה תוכחת, שנאמר (שם ו) ודרך חיים תוכחות מוסר, שאם יניחוהו להרגיל טבעו בפעל ובהנהגה כאשר יגיע לזמן שלמות שכלו ילאה להשיב אחור הנהגתו, ואותה הנהגה הטובה היא אם רעה לא תפרד ממנו לעולם, והוא שכתוב (שם כב) חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה, כי בימי הזקנה רחוק הוא להחליף טבעו שכבר הורגל בו, על כן ראוי לו בעודו נער שישמור דברי התוכחת, ועם זה יקנה לנפשו תועלת רבה וזכות גדול, והוא שאמר דוד ע״ה (תהלים קיט) במה יזכה נער וגו׳, ומפני זה יזהיר שלמה תמיד להוכיח את הנער בשבט מוסר הוא שאמר (משלי כב) אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו, יאמר אפילו כשתהיה האולת דבקה בלב הנער וקשורה שם בשכבר הורגל בה ימים רבים אל תתיאש ותאמר אין לו תקנה, כי מאחר שהוא נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו, יוכיחנו מעט מעט ויכנס בלבו התוכחת, כי דבור המוכיח רך ועם השקידה יעשה רושם בלב הנוכח כאשר תראה בטפת המים שהיא רכה ונוחה ועם השקידה תקוב חור באבן הקשה, ואם נתיאש ממנו ולא השתדל בתוכחתו הנה זה שונאו, והוא שאמר שלמה ע״ה (שם יג) חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר, ואמרו במדרש חושך שבטו שונא בנו זה דוד, ואוהבו שחרו מוסר זה יעקב, ללמדך שכל המונע מוסר ממנו לסוף יוצא לתרבות רעה, שכן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועין אצל אביו ולא רדהו, ויצא לתרבות רעה שנאמר (בראשית כא) ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק, ואין מצחק אלא ע״ז שנאמר (שמות לב) ויקמו לצחק, וכן מצינו בעשו שהיו לו געגועין אצל אביו ולא רדהו ויצא לתרבות רעה ועבר חמש עבירות באותו יום. וכן אדוניה בן חגית היה לו געגועין אצל אביו ולא רדהו שנאמר (מלכים א א) ולא עצבו אביו מימיו, וכן אבשלום לא רדהו אביו ויצא לתרבות רעה. ושכב עם נשיו וגרם לו להוציאו מירושלים, ולעלות יחף וראש לו חפוי והוא עולה ובוכה, והפיל כמה רבבות מישראל, ואוהבו שחרו מוסר זה אברהם שיסר את יצחק והוליכו בדרכיו שנאמר (בראשית יח) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו׳, וכן יעקב יסר את בניו ולא היה בהם פסולת. ומפני שהיה יעקב אבינו ע״ה מוכיח חכם והיו לשבטים אזן שומעת על כן היו ככסף צרוף והיו נזם זהב וחלי כתם והיו בני אביהם, זהו שכתוב

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו. הספר הזה היה ראוי שיתחיל אלה שמות בלא וא״ו כספר אלה הדברים, אבל בא אות הוא״ו לחבור ענין, כי הענין מחובר למעלה בסדר ויגש אליו ששם הזכיר ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו, ובא ללמד כי הענין אחד אע״פ שהם שני ספרים ומנאן שם בחייהם חזר ומנאן כאן לאחר מיתתם וזה למעלה וכבוד להם, וכדי להודיע חבתם כמאמרם ז״ל שנמשלו ישראל לכוכבים שמוציאם במספר ומכניסן במספר, שנאמר (ישעיה מ) המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא, לפיכך מזכיר שמותיהן תדיר וכופל אותם הכל

בדרך חבה כשם שמצינו ה׳ פעמים ישראל בפסוק אחד.

הבאים. לשון רבוי מלשון (ישעיה כז) הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל, ולפי שלא ירדו למצרים רק שבעים נפש והקב״ה צוה בהם את הברכה כענין שכתוב (שמות א) ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד לכך הזכיר בהן לשון הבאים המעיד על רבוי זרעם. **מצרימה.** היא המדינה עצמה כי מצרים שבכתוב הכונה בו ארץ מצרים וזה הכתוב מעיד על זה (במדבר כ) וירדו אבותינו מצרימה ונשב במצרים ימים רבים, ולא אמר ונשב שם, כי ירידת האבות אל המדינה עצמה והתישבותן של ישראל בארץ מצרים, וכן אמר ה׳ ליעקב (בראשית מו) אנכי ארד עמך מצרימה היא המדינה עצמה אשר שם הבירה למלך אבל לא נתישב שם כי אם בסביבותיה שנאמר וישב ישראל בארץ מצרים. **את יעקב.** עם, כמו את השמים ואת הארץ, על דרך הקבלה, וכן (שמות כ) כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ. **איש וביתו באו.** על דרך הפשט בא הכתוב ללמדנו כי לא נשאו השבטים מבנות מצרים כי עם נשותיהם באו שם, וע״ד הקבלה איש וביתו באו, איש על שם שכתוב (שמות טו) ה׳ איש מלחמה וביתו ובית דינו, ונרמז בכאן שארז״ל גלו למצרים שכינה עמהם.

ובמדרש ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה והלא היום שמונים שנה באו, אלא כל שמונים שנה שהיה יוסף חי לא שעבדום ומשמת יוסף נתנו עליהם עול כבד שנאמר וישימו עליו שרי מסים לכך כתיב הבאים כאלו אותו היום באו.

ב **ראובן שמעון לוי ויהודה ישששכר זבולן ובנימן.** הזכיר הששה הראשונים שהם בני לאה כסדר תולדותם, והיה ראוי שיזכיר לבנימן אחרון לכל אחיו כי הוא הקטן שבכלן, ומה שהזכירו שביעי מפני שהעולם השפל נחלק לשבעה אקלימים והאקלים השביעי הוא ארץ ישראל שהוא אמצע הישוב והיא הנקודה מזוגה מקור וחום יותר משאר הארצות מפני שהיא אמצעית לקצוות, ועל כן נכתב בנימן שביעי לרמוז על בית המקדש שבאקלים שביעי שהוא בחלקו של בנימן, ואע״פ שחכמי המחקר שסדרו האקלימים כתבו בקצת חבוריהם שארץ ישראל באקלים הרביעי הכל הולך אל מקום אחד, כי כיון שהארץ היא הנקודה ויש ג׳ אקלימים מכאן וג׳ אקלימים מכאן הנה היא רביעית לכל ג׳ וג׳ והיא אמצעית והיא שביעית וזה דמיון יום השבת שהוא אמצעי לימות השבוע והוא יום שביעי, ולא הוצרכו רז״ל להודיענו שהמאורות נתלו ביום רביעי כי אם לפרסם מעלת השבת.

וידוע כי ערב שבת מתחיל מיום רביעי, וכאשר תחשוב יום רביעי חמישי ששי מלפני השבת ויום ראשון ושני ושלישי מאחרי השבת הנה שבת שהוא שביעי אמצעי גם רביעי לכל השלשה. וכן בית המקדש שבאקלים הזה אמצעי ושביעי, והזכיר יוסף באחרונה לשני טעמים האחד כדי שלא ישתררו בני הגבירות על בני השפחות, ועל כן נכתבו דן ונפתלי גד ואשר שהם בני השפחות באמצע בין בנימן ויוסף, והשני מפני שיוסף היה גדול שבכלן במעלה וכבוד לכן הזכירו באחרונה דרך שפלות, כי כן דרך הצדיקים כל זמן שהקב״ה מוסיף להם כבוד וגדולה הם מוסיפים בעצמם שפלות וענוה, שכן מצינו ביהושע בן נון אחר שסמך משה רבינו ע״ה את ידיו עליו ונתמנה פרנס על ישראל בחייו של משה מה כתיב שם (דברים ל״ב:מ״ד) וידבר משה את כל דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון, הזכיר הכתוב הושע ללמדך שלא נתגאה בסבת מעלתו אלא השפיל את עצמו.

ובמדרש ראובן שמעון לוי ויהודה, כל השבטים כלן על שם הגאולה נקראו, ראובן (שמות ג׳:ז׳) ראה ראיתי את עני עמי, שמעון(שם ב) וישמע אלהים את נאקתם, לוי (זכריה ב׳:ט״ו) ונלוו גוים רבים אל ה׳, יהודה (ישעיהו י״ב:א׳) אודך ה׳ כי אנפת בי, יששכר (ירמיהו ל״א:ט״ז) כי יש שכר לפעולתך, זבולן (מלכים א ח׳:י״ג) בנה בניתי בית זבול לך, בנימן (ישעיהו ס״ב:ח׳) נשבע ה׳ בימינו, דן (בראשית ט״ו:י״ד) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, נפתלי על שם (שיר השירים ד׳:י״א) נפת תטופנה שפתותיך, גד על שם (במדבר י״א:ז׳) והמן כזרע גד הוא, אשר על שם (מלאכי ג׳:י״ב) ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ, ויוסף על שם (ישעיהו י״א:י״א) יוסיף ה׳ שנית ידו, כך דרשו בתנחומא וי״ב שבטים אלו מפני שעתידין שיעלו לששים רבוא בגאולת מצרים תמצא ראשי אותיות שלהן עולים ששים רבוא פחות ג׳ אלפים ואין לוי בכללם שאינו בכלל פקודי בני ישראל,

וכך דרשו בפסיקתא אם מבקש אתה לידע כמה מנינן של ישראל טול ראשי אותיות השבטים ואתה יודע מנינם, רי״ש של ראובן מאתן אלפין, שי״ן של שמעון תלת מאה אלפין, נו״ן של נפתלי חמשין אלפין, וכן כל השאר נמצא שעולים ששים רבוא פחות ג׳ אלפים, ואותם ג׳ אלפים שהם חסרים הם שנפלו בעגל, ובתנחומא דרשו כן בפרשת כי תשא.

ה **ויהי כל נפש.** בהרבה מקומות מן הכתוב מצינו שמכנה גוף האדם נפש כענין שכתוב (ויקרא ד׳:ב׳) נפש כי תחטא, שבאורו על גוף האדם כי החטא איננו מצד הנפש, וכן בכאן הכונה בנפש שהוא גוף, וע״כ אמר יוצאי ירך יעקב שבעים נפש ויוסף, עם יוסף שהיה במצרים, וידוע כי במצרים היה אך מפני שהגאולה העתידה תהיה בדמיון גאולת מצרים על כן ירמוז כי תחלת גלות ראשון היו שבעים נפש, ובסוף בגלות אחרון עתידים לירש שבעים אומות, זהו שאמר ויוסף היה במצרים, הזכיר יוסף באחרונה לרמוז על משיח בן יוסף העתיד לבא באחרונה לגאול את ישראל.

ו **וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא.** ראובן נולד בי״ד בכסלו ומת בן קכ״ה שנים, שמעון נולד בכ״א טבת ומת בן ק״כ שנים. לוי נולד בי״ו בניסן ומת בן קל״ז שנים, יהודה נולד בט״ו בסיון ומת בן קי״ט שנים, דן נולד ט׳ אלול ומת בן קכ״ה שנים, נפתלי נולד ה׳ בתשרי ומת בן קל״ג שנה, גד נולד י׳

במרחשון ומת בן קכ״ה שנה, אשר נולד כ׳ בשבט ומת בן קכ״ג שנים, יששכר נולד י׳ באב ומת בן קכ״ב שנה, זבולן נולד ז׳ בתשרי ומת בן קי״ד שנה, יוסף נולד אחד בתמוז ומת בן ק״י שנה, בנימן נולד י״א במרחשון ומת בן ק״ט שנה, באדר ובאייר לא נולדו נשתיירו לאפרים ולמנשה, מצאתי במדרש תדשא. **וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא.** דרשו רז״ל אע״פ שמת יוסף אלהיהם קיים שנאמר וימת יוסף, וסמיך ליה ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד, למדך הכתוב שקודם השעבוד נשתלחה בהם ברכה זו שריצה ועצימה, ואחר שהתחיל השעבוד נפחת מהשריצה והעצימה ונשאר בהם הפריה ורביה, וזהו שאמר וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ.

ובמדרש ובני ישראל פרו וישרצו, פרו מאי רבותייהו ת״ל וישרצו ששה בכרס אחד, כשרצים הללו, יכול נמוכים כשרצים ת״ל וירבו בעלי קומה, יכול חלשים ת״ל ויעצמו. במאד מאד, במאד בעולם הזה מאד בעוה״ב שנאמר (ישעיהו מ״ט:כ״א) ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה.

ח **ויקם מלך חדש.** נחלקו רז״ל בזה יש מהם שאומרים חדש ממש ויש אומרים שנתחדשו גזרותיו. ונראה לפרש כי המלך הזה נולד בזמן שהיה יוסף בבית האסורים הוא שכתוב עליו (בראשית מ׳:כ׳) יום הולדת את פרעה, כלומר יום שנולד בו פרעה כי קרא המלך שם בנו כשמו, ויהיה כדברי האומר חדש ממש וזהו שאמר אשר לא ידע את יוסף כי לא ידעו ולא הכירו כלל כי הוא בן המלך הראשון הזקן.

ובמדרש אשר לא ידע את יוסף, כל הכופר בטובתו של חברו סופו שיכפור בטובתו של הקב״ה שהרי כתיב אשר לא ידע את יוסף ובסוף אמר (שמות ה) לא ידעתי את ה׳, משל למה הדבר דומה לאדם שרגם איקונין של דוכוס אמר המלך התיזו את ראשו למחר עושה בי כן, והמדרש הזה נוטה למי שאומר נתחדשו גזרותיו.

י **הבה נתחכמה לו.** יש חכמה טובה ויש חכמה רעה, החכמה בתורה ובמוסר היא חכמה טובה והחכמה בעניני ערמימות היא חכמה רעה, וזה התחכמות לא חכמה כי לא אמר הבה נחכמה ואמר הכתוב (קהלת ז׳:ט״ז) אל תתחכם יותר, הזהיר על ההתחכמות הזה שהוא מן החכמה הזאת, כי לא אמר אל תחכם יותר, וההתכחמות הזה הוא שבאו עליהם המצריים בעלילות, תחלה בממונם הוא שכתוב וישימו עליו שרי מסים, העלה עליהם מס כבד והיה מראה להם כי אין זה מצד איבה כי דרך מלכי הארץ להטיל מס על אנשיהם, ואח״כ גזר עליהם שעבוד בגופן הוא שכתוב ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך, הפקיר פרעה את ישראל שכל אחד ואחד מהמצריים יהיה לו רשות לקחת מישראל לעבוד עבודתו זהו שאמר בפרך, והפרך הזה הוא שהיו מעבידים אותם שיביאו העפר ויעשו החומר והלבנים ושיבנו הבנין ולא היו נותנין להן אלא התבן ואחר כך הוסיף בגזרה ומנע מהם התבן שנאמר (שמות ה׳:י״ח) ותבן לא ינתן לכם ותכן לבנים תתנו, ואח״כ הוסיף בגזרה ומררו את חייהם בעול כבד ונמאס יותר מזה, וזה שכתוב וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה, כלומר מלבד עבודת פרך שהזכיר בכתוב הראשון שהיא עבודה קשה בחומר ובלבנים עוד מררו את חייהם בכל עבודה בשדה, והעבודה בשדה היא חפירת המקומות בשדותם והוצאת הזבלים, וזהו שאמר את כל עבודתם, כלומר מלבד עבודתם אשר עבדו בהם בפרך.

והנה פרעה הרשע כוון בכל מיני ענוין אלה להתיש כחם של ישראל ולהמעיט זרעם שלא יפרו וירבו שהרי היגיעה מתשת כחו של אדם וממעטת הזרע, ולפי שראה שלא היו מתמעטין בכל זה אבל היו מתרבין כמו שנאמר וכאשר יענו אותו כן ירבה, לפיכך גזר עליהם הריגה, וידוע כי אלו רצה לצוות להרגם כאחד היה אפשר לו זה, אבל מפני שיהיה הענין בגידה גדולה שיהרוג מלך את אנשיו אשר באו לדור בארצו על אמונתו ותהיה זאת למלך לחרפה בתוך העמים, על כן לא רצה להרגם בפרהסיא אבל רצה להתחכם עליהם להאבידם בסתר ובחשאי ושלא יודע החמס הנעשה בהם, ולפיכך צוה הדבר לשתי הנשים המילדות שיהרגו את הזכרים על האבנים וזהו שכתוב ויאמר מלך מצרים למילדות וגו׳ אם בן הוא והמתן אותו, וצוה עליהן שיסתירו הענין ולא יגלה זה לשום אדם כדי שיהיה הדבר סוד מן הכל אין צריך לומר מן המצריים אשר יחוש להם יותר אלא אפילו מישראל ואפילו היולדות אמות הילדים בעצמן, שהרי אפשר למילדת לטעון ליולדת כך נולד מת. וכאשר ראה פרעה שגברה על המילדות יראת ה׳ יתברך יותר מיראת המלך והיו מחיות את הזכרים וההתחכמות הזה לא שוה לו הוצרך לגלות הענין למצריים וזהו שכתוב ויצו פרעה לכל עמו וגו׳, ועדיין ישראל לא היו יודעים בזה כלל כי כשהיה ישראל אבי הילד מתרעם אל המלך או אל השופט אומרים לו הבא עדים ואעשה לך נקמה, ואח״כ נתפרסם הענין לכל העולם ואפילו לישראל והיתה הגזרה גלויה לכל המצריים היו נכנסים בבתים במצות המלך ומחפשים הילדים בלילות פן יצפינו אותם אמותיהם וזהו שכתוב ולא יכלה עוד הצפינו וגו׳, למדך הכתוב שכל אשה ואשה מנשי ישראל חדשי עבורה נודעים למצריים החוקרים מצד המלכות כי יחקרו הדבר ודבר לא יכחד מן המלך והיו באים במלאת ימיה ללדת עד שאלו רצתה להצפין את בנה אין לה רשות.

והנה כל ההתחכמות הזאת שעשו בנסתר ובנגלה לא הועיל להם כלום והיתה הברכה משתלחת בזרעם ברבוי גדול כצמח השדה, הוא שכתוב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ וכן אמר הנביא (יחזקאל ט״ז:ז׳) רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי, ואע״פ שהשליכו בניהם ליאור הנה המושיע נצל בסבה מאת ה׳ יתברך כי לה׳ התשועה וההצלחה וכל הסבות מאתו, והוא יתברך הפר עצתם והאביד חכמתם כענין שכתוב (ישעיהו מ״ד:כ״ה)

משיב חכמים אחור ודעתם יסכל. וכמו כן יארע לנו בגלותנו זה בכל דור ודור חושבים עלינו מחשבות רעות והם מתחכמים להאבידנו מן העולם, ואין לאל ידם כי לא כן מחשבות הש״י וכמו שדרשו רז״ל וכאשר יענו אותו כן ירבה אמר הקב״ה אתם אומרים פן ירבה ואני אומר כן ירבה.

ואמרו במדרש תהלים (מזמור ט) למנצח על מות לבן, האויב תמו חרבות לנצח, שאל פליפוס את רבי אלעשא לא כך אמר הנביא (מלאכי א׳:ד׳) כי תאמר אדום רוששנו ונשוב ונבנה חרבות כה אמר ה׳ אלהים המה יבנו ואני אהרוס, וכל מה שבנינו קיים, אמר לו לא דבר הכתוב כנגד הבנין אלא כנגד העצות שכל זמן שאתם יושבים בכל שנה ושנה וחושבים לכלותנו הוא הורס עצתכם, אמר לו חייך כך הוא אנו יושבין בכל שנה ושנה לכלותכם ואתי חד סב מבטל לן. וכשם שהרעו המצריים לישראל תחלה בממונם ואחר כך בגופם כך מדד להם הקב״ה מדה כנגד מדה ונפרע מהם תחלה בממונם הוא שכתוב (שמות ט׳:ו׳) וימת כל מקנה מצרים, ואחר כך נפרע מגופם שנאמר (שם) כי היה השחין בחרטמים ובכל מצרים אחר כך נפרע מהם במיתה שנאמר (שם יב) כי אין בית אשר אין שם מת.

ובמדרש הבה נתחכמה לו לעם, הבה נתחכמה לו למלכו של עולם, אם נשרפם הם בני אברהם שנצל מכבשן האש, אם נהרגם הם בני יצחק שנצל מן החרב, אם נסקלם באבנים הם בני יעקב שנתעלה באבן, שנאמר (בראשית מ״ט:כ״ד) משם רעה אבן ישראל, ועוד מלכותם נמשלה לאבן, שנאמר ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב ומלאת כל ארעא, אלא נשליכם במים שהרי נשבע שלא יביא מבול לעולם לפיכך הטביעם במים שנאמר (שמות י״ח:י״א) כי בדבר אשר זדו עליהם בתבשיל שבשלו בו נתבשלו, וכן אמר הנביא (ישעיהו ס״ו:ד׳) גם אני אבחר בתעלוליהם ומגורותם אביא להם.

ועלה מן הארץ. כנה הכתוב כי היה לו לומר ועלינו.

ובמדרש ועלה מן הארץ כל זמן שישראל בירידה התחתונה עולים זהו ועלה מן הארץ מתוך הירידה עליה, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים מ״ד:כ״ז) דבקה לארץ בטננו וכתיב בתריה קומה עזרתה לנו.

יד ויאמרו את חייהם. הנפש המדברת שהיא חיי הגוף כלשון (תהילים ק״ג:ד׳) הגואל משחת חייכי.

גם יתכן שתהיה הכונה על הקב״ה שהוא חיי הנפש ומזה לא אמר הכתוב וימררו את נפשם, ואין לתמוה ע״ז שהרי בפירוש דרשו רז״ל כי לי בני ישראל עבדים, כל המשעבדן מלמטה כאלו משעבדן מלמעלה, ויותר מזה מצינו מקרא מלא (ישעיהו ס״ג:ט׳) בכל צרתם לא צר וכתיב (תהילים צ״א:ט״ו) עמו אנכי בצרה.

טו ויאמר מלך מצרים, ויאמר בילדכן. שני פעמים ויאמר מפני אריכות הלשון. או יהיה ויאמר האחד ספור הענין למילדות, השני אזהרה וצווי להן שיעשו כן. וטעם על האבנים המשבר שכורעות שם לילד נקרא אבנים על שם שירכותיה של יולדת מצטננות כאבנים, וכן נקרא משבר על שם שאבריה משתברים וכן תרגומו מתברא. ומלת האבנים יש להבין בו ה״א בנים ומזה דרשו רז״ל ששה בכרס אחד. ועוד תרמוז מלת האבנים מקום האבנים שהיא ה״א הראשונה שבשם וכבר הזכרתי מזה בפסוק (בראשית לח) והיה בכזיב.

כא ויעש להם בתים. לשתי המילדות האלה הם יוכבד ומרים בתה, נקראת יוכבד שפרה שמשפרת הולד ונקראת מרים פועה על שם שפועה את הולד, **ובאור** הכתוב על דרך הפשט ויהי כאשר יראו המילדות את האלהים יותר מיראת המלך והיו מחיות את הזכרים ויעש להם בתים לישראל כלומר שהושיב להם שומרים והעמיד בית מצרי אחד בין שני בתים של ישראל כדי שלא יוכלו להסתיר הילדים מהם, וכן (שמות ט״ו:כ״א) ותען להם מרים חוזר לישראל לא לנשים היוצאות אחריה, ויש שפירשו בתים בתי כלאים שיהיו סגורות שם לעולם.

וע״ד המדרש ויעש להם בתים, ברכם בבתי אבות, בתי כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים. וכן כתיב (תהילים קל״ה:י״ט-כ׳) בית אהרן ברכו את ה׳ בית הלוי ברכו את ה׳, ולפי המדרש הזה אין מלת ויעש חוזרת לפרעה רק אל האלהים, ומה שהזכיר ויצו פרעה ולא אמר ויצו לכל עמו, מוכיח על זה כי מלת ויעש חוזרת להש״י, ועל כן הוצרך להזכיר שם פרעה, ותחזור מלת להם למילדות, והיה לו לומר להן כי כן משפט הלשון בנקבות, וכן הזכיר למעלה ויאמר להן מדוע עשיתן, אבל מצינו כי הוא דרך הכתובים במקומות, כי כן מצינו (שמות ב׳:י״ז) ויבאו הרועים ויגרשום, ואחר כך הזכיר ויושיען וישק את צאנם,

ואולי הטעם הזה כי המילדות האלה נתן להן הכתוב מעלת הזכרים בשכר המצוה שהן מתעסקות בה להחיות הזכרים, ולכך הזכיר בהן ב׳ לשונות לשון נקבה ולשון זכר, פעם להם פעם להן. ועוד מפני ששבט לוי כולל הכהונה והלויה שהם כנגד הרחמים והדין והבן זה.

פרק ב

א ויקח את בת לוי. לוי ממש בן יעקב לא מיוחסת אליו. וסמך פרשת הגואל לפרשת השעבוד והגלות להורות שהזמין הקב״ה רפואה למכה. ואין לקוחין אלו תחלת נשואין שהרי כבר נולד אהרן קודם משה, ומה שסתם כאן חזר וגלה בסדר וארא, הוא שאמר (שמות ו׳:כ׳) ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה ותלד לו את אהרן ואת משה ואין מוקדם ומאוחר בתורה.

אבל באור ויקח שהחזירה, לפי שפירש ממנה בגזרת כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ודרשו רז״ל בת ק״ל שנה היתה יוכבד כשילדה למשה כיצד הרי הכתוב אומר אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, וישראל לא נשתעבדו במצרים אלא רד״ו שנה, וכתיב (שמות ז׳:ז׳) ומשה בן שמונים שנה בעמדו וגו׳, נמצאת כשילדה למשה היתה בת ק״ל שנה, ומה שקראה הכתוב בת, שנולדו לה סימני נערות.

ב ותרא אותו כי טוב הוא. על דרך הפשט יאמר כי היה יפה אף נעים, ואפילו היה כעור דרך האם לרחם על בנה ולשמרו מן הסכנה ולהצפינו, ולא היה צריך הכתוב לומר בשביל זה כי טוב הוא, וע״כ הוצרכו ז״ל לעשות מדרש בזה כי יתרון הטובה שראתה בו הוא שנולד מהול, ודרשו בו עוד שנתמלא כל הבית אורה, כענין שנאמר (בראשית א׳:ד׳) וירא אלהים את האור כי טוב, וכן דרשו רז״ל באדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב״ה שבראו מהול.

וע״ד הקבלה כי טוב הוא היה מספיק לפי המדרש הזה שיאמר ותרא אותו כי טוב, כיון שהוציאו אותו מלשון וירא אלהים את האור כי טוב, אבל הוסיף מלת הוא כי הוא שמו של הקב״ה שנאמר (תהילים ק׳:ג׳) הוא עשנו ולא אנחנו, (ישעיהו מ״ב:ח׳) אני ה׳ הוא שמי. ומה שדרשו רז״ל בה״א נברא העולם הכונה בה״א וא״ו של השם, מפני שהשכינה כלולה מו׳ קצוות, וכמו שנרמז במזמור (תהילים קכ״א:א׳) אשא עיני אל ההרים שהזכיר שם דוד ע״ה ששה פעמים שמירה שהוא רמז לשכינה, ומפני שעיקר האותיות וקיומם היא האל״ף לא מצינו השם כי אם באל״ף, ולפיכך הזכיר כאן במשה כי טוב הוא רמז במלת כי טוב שנתמלא הבית אורה גם במה שהוסיף מלת הוא רמז לשכינה שראתה עמו, וזהו שדרשו רז״ל ותפתח ותראהו את הילד, ותרא מבעי ליה מלמד שראתה עמו שכינה, הרי לך מפורש שהוציאו לנו חכמי האמת רמז לשכינה מתוספת ה״א וא״ו של ותראהו, וכן אני אומר בתוספת כי טוב הוא שהרי הדין נותן אם בתיה בת פרעה זכתה לראות פני השכינה לכבוד משה כ״ש הצדקת אמו שתזכה לזה.

ותצפנהו שלשה ירחים. בשבעה באדר נולד משה והמצריים המתינו לסוף ט׳ חדשים כדרך העולם והם כלים בו׳ בסיון ועל כן לא יכלה עוד הצפינו והזכיר ירחים ולא חדשים לפי שהם חדשי הלבנה שהם שני חסרים ואחד מלא וכשתחשוב כ״ט כ״ט ב׳ פעמים חסרים הרי נ״ח וחדש מלא של שלשים הרי שמונים ושמונה ימים וזהו נופל בששה בסיון הוא היום שנתנה בו התורה בו ביום הושלך ליאור, והגיד לך הכתוב כי ביום שנצטער ביאור בו נתעלה בשמים וקבל תורה מסיני וזהו שאמר דוד ע״ה (תהילים קל״ח:ג׳) ביום קראתי ותעננני תרהיבני בנפשי עז.

ג ותקח לו תבת גמא. לו לתועלתו והצלתו ודבר חכמה עשתה יוכבד אמו ותחבולה גדולה שהניחתו על שפת היאור כדי שיראו אצטגניני פרעה ויאמרו כבר הושלך המושיע ביאור כי ידעו זה מכח אצטגנינותם ויגידו הדבר לפרעה ואז תבטל הגזרה כי לא יחקרו אם ימות אחר השלכתו ליאור אם לא ולא יחפשו אחריו. וזהו שדרשו רז״ל החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבוא עליך ולא כל אשר. והנה האצטגינינים והחוזים אשר לפרעה הרשע כשל כח חכמתם ולא מצא ידיהם בחזיונם והקב״ה מציל מי שרוצה להציל.

ד ותתצב אחותו מרחוק. על דרך הפשט זה מרים שהרי מרים נתנבאה עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל וזהו שאמר לדעת מה יעשה לו לדעת מה יהא בסוף נבואתה. וע״ד המדרש ותתצב אחותו זו שכינה ולמדך הכתוב כשהצדיק מצטער שכינה מזדמנת לו להצילו וכענין שכתוב (יונה ב׳:ג׳) קראתי מצרה לי אל ה׳ ויעננני. ותכף שנצטער משה ביאור נזדמה לו מיד שכינה שעתידה ליתן תורה על ידו. וזהו שדרשו רז״ל ותתצב אחותו מרחוק פסוק זה כלו על שם השכינה נאמר ותתצב דכתיב (שמואל א ג׳:י׳) ויבא ה׳ ויתיצב. אחותו דכתיב (משלי לז) אמור לחכמה אחותי את, מרחוק דכתיב (ירמיהו ל״א:ג׳) מרחוק ה׳ נראה לי, לדעה דכתיב (שמואל א ב) כי אל דעות ה׳, מה דכתיב (דברים י׳:י״ב) מה ה׳ אלהיך שואל מעמך, יעשה דכתיב (שמואל ב י״ט:י״ד) כה יעשה לי אלהים, לו דכתיב (שופטים ו׳:כ״ד)ויקרא לו ה׳ שלום.

ה ותשלח את אמתה. דרשו רז״ל רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר ידה וחד אמר שפחתה מאן דאמר ידה ששים אמה נשתרבבה אמתה של בת פרעה, ויש בזה רמז בכתוב שאמרה בת פרעה כי מן המים משיתיהו יתיר הנו״ן ושתי ההי״ן כי היה הכתוב יכול לומר כי ממים משיתיו.

ו ותחמול עליו. דרשו ז״ל בא גבריאל והכהו למשה כדי שיבכה ותמלא עליו רחמים.

ז מינקת מן העבריות. למדך הכתוב שלא רצה משה לינק מן המצריות וכן דרשו רז״ל נטלתו והביאתו אצל המצריות ופסל את דדיהן אמר הקב״ה פה שעתיד לדבר עמי יינק מן המצריות הה״ד (ישעיהו כ״ח:ט׳) את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים.

ט **והינקהו לי.** לבדו ולא אחר עמו מכאן אמרו רז״ל מי שמקבלת להניק בן חברתה לא תניק אחר עמו.

ואני אתן את שכרך. לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבדתן אלא שנותנן להם שכר וכן מצינו במרדכי הצדיק לא די שהצילוהו הוא ועמו מן ההריגה, אלא שהלבישוהו לבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה.

י **ויהי לה לבן.** היתה בת פרעה מחבקתו ומנשקתו ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך ואף פרעה היה מחבקו ומנשקו והיה משה נוטל כתרו מעל ראשו ומשליכו בארץ לאות מה שעתיד לעשות לו בסוף ויצא מתוך פלטרין של פרעה מי שאבד אותו ואת מלכותו ויצא אש מתוכו ושרפתו כענין שכתוב בחירם מלך צור שאמר לו הקב״ה (יחזקאל כ״ח:י״ח) ואוציא אש מתוכך היא אכלתך ואחנך לאפר על הארץ לעיני כל ראיך וכן לעתיד מתוך רומי עתיד לצאת שיחריב אותה מלך המשיח הוא שנתנבא ישעיה (ישעיהו כ״ו:ה׳) כי השח יושבי מרום קריה נשגבה ישפילנה ישפילנה עד ארץ יגיענה עד עפר וכתיב (שם) תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים, וכתיב (ישעיהו כ״ז:י׳) שם ירעה עגל ושם ירבץ וכלה סעיפיה.

ותקרא שמו משה. זכתה בזה בתיה בת פרעה שנקבע לו לעולם אותו שם שקראתו היא על שם הנס שנעשה בו במשה שהוציאתו מן המים וניצל מן המיתה ונתן הקב״ה כן בלבה ולא קראו הקב״ה בשם אחר אלא בו.

יא **איש מצרי** אביו של מגדף היה שנאמר (ויקרא כ״ד:י׳) והוא בן איש מצרי.

מכה איש עברי. בעלה של שלומית היה והמצרי נתן עיניו בה ובלילה היה מעמידו ומוציאו מביתו והוא חוזר ונכנס לבית ובא על אשתו כסבורה שהוא בעלה וכשחזר לביתו והרגיש בדבר היה מכה אותו ורודהו כל היום.

יב **ויפן כה וכה.** ראה מה עשה לו בבית ומה עשה לו בשדה.

וירא כי אין איש אין איש עתיד לעמוד ממנו שיתגייר.

ויך את המצרי. ראוי היה משה ששת ימי בראשית לעשות המעשה הזה להרוג את המצרי כי כחו של מצרי הוא כחו של קין שהוא מצד הטומאה ומזה אמרו רז״ל שחיטת נכרי נבלה ומטמאה במשא כי הטומאה מצד כחו והבן זה.

ודע כי ההכאה הזאת בלשון היתה כי המית אותו ברוח שפתיו, וכן דרשו רז״ל שהרגו בשם המפורש והראיה ממה שכתוב הלהרגני אתה אומר באמירה בלבד ושם המפורש של מ״ב אותיות היה, ויש בכתוב התעוררות על זה, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים מ״ד:ו׳) בך צרינו ננגח בשמך נבוס קמינו ואמר זה על מ״ב אותיות ועל זה נאמר (תהילים קמ״ח:י״ג) כי נשגב שמו לבדו, וזהו כי הוא אמר ויהי וזהו (איוב כ״ו:ז׳) תולה ארץ על בלימה והבן זה, ובכח השם הזה אמר משה עלה שור עלה שור, וכן מצינו באלישע הנביא באותם נערים שהתקלסו בו והיו אומרים לו (מלכים ב ב׳:כ״ד) עלה קרח עלה קרח הזכיר בו הכתוב ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה׳ והוא שם בן מ״ב אותיות ולכך נהרגו מ״ב ילדים הוא שכתוב (שם) ותצאנה שתים דובים מן היער ותבקענה מהם מ״ב ילדים, ובא לשון ויך את המצרי כלשון (מלכים ב י״ט:ל״ה) ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור, שאין הכונה הכאת יד כי אם הכאת כח.

ויטמנהו בחול. אמר לישראל אתם משולים כחול שנאמר (הושע א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, החול הזה אדם נוטלו מכאן ונותנו בכאן אין הקול יוצא כך לא ישמע הדבר.

יג **שני אנשים עברים נצים.** דתן ואבירם היו הם שאמרו (במדבר י״ד:ד׳) נתנה ראש ונשובה מצרימה הם שכתוב עליהם (תהילים ק״ו:ז׳) וימרו על ים בים סוף, הם שהותירו את המן הם שעמדו במחלוקתו של קרח.

יד **מי שמך לאיש.** ואתה עודך נער ותרצה להיות איש, ומכאן למדנו שלא היה למשה י״ג שנה שהרי בן י״ג שנה נקרא איש, וכן אמרו במדרש אמר רבי חנינא בן י״ב שנה נתלש משה מבית אביו, ובשלשה לשונות הללו שדברו כנגדו מצינו שלקח עטרה, הם אמרו לו מי שמך לאיש מצינו שנקרא איש שנאמר (במדבר יב) והאיש משה ענו מאד, ונקרא שר שנאמר (שם כא) באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם, ונקרא שופט שנאמר (שמות יח) וישב משה לשפוט את העם.

אכן נודע הדבר. נודע לי דבר שהייתי תמה עליו מפני מה ישראל בגלות יותר משאר אומות יש ביניהם רכילות ולשון הרע ואינם ראוים לגאולה, וכן אמרו במדרש תהלים תינוקות שהיו בדורו של שאול ושמואל עד שלא הביאו שתי שערות היו דורשים את התורה במ״ט פנים טהור ובמ״ט פנים טמא, והיה דוד מתפלל עליהם ואמר אתה ה׳ תשמרם תהא נטר אוריתהון בלבהון, תצרנו מן הדור זו לעולם, דור שהוא חייב כליה ואחר כל השבח הזה היו יוצאים למלחמה ונופלים למה בשביל שהיו בהם דלטורין, אמר דוד רבש״ע סלק שכינתך מביניהם מה שכינתך עושה בארץ רומה על השמים אלהים,

אבל דורו של אחאב היו כלן עובדי עו״ג ולפי שלא היו דלטורין היו יוצאים למלחמה ונוצחים ולא היה אחד מהם נהרג הוא שאמר עובדיה לאליהו (מלכים א יח) הלא הגד לאדני את אשר עשיתי ואחביא מנביאי ה׳ חמשים חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים מה ת״ל לחם ומים מלמד שהיו המים קשים מן הלחם ואליהו עומד בהר הכרמל ומכריז ואומר אני נותרתי לבדי נביא לה׳ וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא אחאב שבשביל לשון הרע שכינה מסתלקת.

טו **וישמע פרעה.** דתן ואבירם הלשינו עליו, ויבקש להרוג את משה ויברח משה שהיה פרעה מבקש להרוג אותו לולא שנתעלם וברח מפניו בכח ההעלמה.

ובמדרש מסרו לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב הוא שאמר משה (שמות י״ח:ד׳) ויצילנו מחרב פרעה.

ויברח משה מפני פרעה. מכאן למד דוד וברח שנאמר (שמואל א י״ט:י״ב) ויברח וימלט (ישעיהו כ״ו:כ׳) חבי כמעט רגע עד יעבר זעם.

יז **ויבאו הרועים ויגרשום.** מאחר שהוא היה כהן וגדול שבמדין היאך היו מגרשים הרועים את בנותיו, אלא למדך הכתוב שנדוהו מביניהם לפי שהוציא מביתו כל תשמישי ע״ג קודם שבא משה אצלו והסכימו ביניהם שלא יעשו עמו מלאכה ולא ירעו את צאנו ועל כן הוצרכו בנותיו לרעות את צאנו והיו הרועים מגרשין אותן.

ויקם משה ויושיען. מהחמס שהיו הרועים עושים להם שהרי בודאי כיון שהבנות דולות המים ומלאו הרהטים הרי המים היו שלהן ולא הספיקו המים שברהטים לכל הצאן ולכן השקה את צאנן תחלה.

יט **איש מצרי הצילנו.** דרשו רז״ל וכי משה בדמות מצרי היה אלא אלולי איש מצרי שהרג היאך יכנס למדין וישב על הבאר, ג׳ נזדווגו זווגן מן הבאר ואלה הם יצחק יעקב ומשה, יצחק שנאמר ויצחק בא מבוא באר לחי רואי וכתיב בתריה וישא עיניו וירא והנה גמלים באים, יעקב שנאמר (בראשית כ״ט:י׳) וירא והנה באר בשדה, וכתיב בתריה (שם) ויהי כאשר ראה יעקב את רחל, משה שנאמר וישב על הבאר וכתיב בתריה ולכהן מדין שבע בנות.

כ **קראן לו ויאכל לחם.** שמא ישא אחת מכם מלשון (בראשית לט) כי אם הלחם אשר הוא אוכל.

ובמדרש בשכר שאמר יתרו קראן לו ויאכל לחם זכה וישבו בניו בלשכת הגזית, הוא שאמר שלמה ע״ה (קהלת יא) שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו, (דבר אחר) שלח לחמך זה יתרו שאמר קראן לו ויאכל לחם, על פני המים זה משה שנאמר (שמות ב) כי מן המים משיתיהו כי ברוב הימים תמצאנו הוא שכתוב (שמות יח) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם.

כא **ויואל משה.** מה ראה משה ליטפל ביתרו עובד ע״ג אלא היה משה בורח מפני פרעה ומתירא ממנו שמא יגלגל עלילות בכל מקום שהוא כדי שיהרגוהו ועל כן הלך להתחתן עם אחד הכהנים שהם כומרים לע״ג מפני שהיו כל נכסיהם בני חורין אין למלך עליהם שום נגישה ולא שום תביעה כענין שכתוב (בראשית מ״ז:כ״ו) רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה וכתיב כי חק לכהנים מאת פרעה, ועל כן רצה להתחתן עם אחד מהם ושישא בתו אחר שנתגייר, ומה שבחר יתרו מן הכהנים מפני שהיו לו בנות רבות כדי שיעשה לו זול וירצו בו לאלתר ולא ידקדקו עמו ומזה אמר ולכהן מדין שבע בנות כי מה צורך להזכיר שהיו לו שבע בנות אלא שמן הטעם הזה רצה להטפל במקום ההוא ורצה להשבע להם בדבר שכן דרשו רז״ל ויואל משה אין אלה אלא שבועה כך שמעתי מפני הרב רבי דן ז״ל.

ויתן את צפורה בתו למשה. נקראת צפורה מלשון צפור שהוא עוף טהור על שם שעתידה להתגייר ולהטהר מטמאת ע״ג ולהזדווג למשה.

כג **ויהי בימים הרבים ההם.** שהיה משה בורח מפני פרעה. **וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה.** חרה להם מיתת המלך אע״פ שהיה רשע, מפחדם פן יקום אחריו רשע יותר ממנו ואמר ויזעקו מן העושק שהיו עושים להם כענין שכתוב (איוב ל״ה:ט׳) מרוב עשוקים יזעיקו, ואמר **ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה.** כי אע״פ שהגיע הקץ כבר לא היו ראוים לגאולה אלא מרוב שצעקו אל ה׳ מן העבודה קבל תפלתם, והזכיר שני פעמים מן העבודה, ויאנחו בני ישראל מן העבודה ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה, ללמדך שאין תפלתו של אדם שלמה כאותה שהוא מתפלל מתוך הצרה והדוחק שהיא יותר מקובלת והיא העולה לפניו יתברך, וכן תמצא ביונה הנביא ע״ה שבאר הענין הזה הוא שאמר (יונה ב׳:ח׳) בהתעטף עלי נפשי את ה׳ זכרתי ותבא אליך תפלתי אל היכל קדשך, הבטיח הנביא שהתפלה שהיא מתוך הצער ועטיפת הנפש היא הנכנסת לפניו אל היכל קדשו יתברך,

ואפשר לומר כי הפרשה הזאת היא רמז לגאולתנו זאת העתידה שהיא תלויה בתשובה ובתפלה כי כן בגאולת מצרים חזרו בתשובה והתפללו אל ה׳ העונה בעת צרה, ונתקבלה תפלתם ובא להם הגואל מיד, ועל כן סמך לו ומשה לרמוז כי ביאת הגואל תלויה בתשובה ובתפלה.

וע״ד הקבלה יתכן לפרש כי נרמז כאן ענין התפלה ומתוך הצרה וגודל השעבוד כוונו אל העשר ואל הראש ועד הסוף, וכענין שכתוב (ישעיהו נ״ח:ט׳)

אז תקרא וה׳ יענה, ולכך נרמזו כלם בכאן, הוא שאמר ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה, וישמע אלהים, ויזכור אלהים כנגד היראה והחכמה והבינה. את אברהם את יצחק ואת יעקב הגדולה והגבורה והיסוד, ושני עמודים בכללן וירא אלהים כנגד התפארת וידע אלהים כנגד המלכות, ותן לבך כי לא הזכיר בני ישראל אלא עם וירא אלהים כדי לרמוז על תפארת ישראל, כי שם יצעקו בני ישראל ושם יתפללו בשאלת צרכיהם, ואליו אנו מברכים בקדיש אמן יהא שמיה רבא מברך, ואנו אומרים לעלם לעלמי עלמיא יתברך הזכיר ה׳ עולמות כנגד ה׳ ספירות שמשם ולמעלה, וצריך הוא לחבר מלת עלמיא ליתברך ואין להפסיק בהם כלל כשם שאין להפסיק הכתר מאין סוף, שמע נא ואתה דע לך.

כה **וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים.** ע״ד הפשט מפני שהיו ישראל במצרים משועבדים בעבודת פרך מעונים בכל מיני צרות משונות זו מזו, והמצריים מערימים להצר להם ומתחכמים עליהם בזה, פעם בנגלה פעם בנסתר, על כן יאמר הכתוב וירא אלהים, על הצרות שהיו מצרים עושין להם בנגלה שהיו נראין לעין, וידע אלהים, על הצרות שהיו עושים להם בנסתר שלא היו נודעות לשום בריה כי אם לשם יתברך לבדו כי הוא היודע ועד.

וע״ד הקבלה וידע אלהים וירא אלהים, כבר בארתיו והוא כענין (במדבר ו׳:כ״ה) יאר ה׳ פניו אליך, וידע אלהים הוא מענין עץ הדעת, כי נמשך שפע מן הרחמים אל הדעת לרחם על ישראל, וכן תמצא בספר הבהיר מאי וידע אלקים משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אשה והעמיד ממנו בנים חבבן וגדלן ויצאו לתרבות רעה, שנאם ושנא אמם, חזרה אמן עליהם בני למה אתם כך שאביכם שונא אותי ואתכם עד שחזרו לעשות רצון אביהם ראה אביהם כך אהבם כבתחלה וזכר את אמם, הה״ד וירא וידע, ע״כ. ועל זה נאמר (משלי י׳:א׳-ב׳) ובן כסיל תוגת אמו, ולא אביו לפי שאמו מרוחקת מאביו בשבילו. ומכאן ראיה ברורה שכל זמן שישראל בגלות השפע והאצילות נפסק מן המרכבה ומאור הפנים רחוק מהדעת ואז הבנים גולים, וכשחוזרים בתשובה הוא ממשיך רחמיו אל הדעת ואוהב את הבנים כבתחלה ואז הבנים נגאלים וזהו שהזכיר כאן וירא וידע, ומזה נגאלו, וזה מבואר.

פרק ג

א **ומשה היה רועה.** אחז משה רבינו האומנות הזה כמנהג הצדיקים הראשונים, כי כן מצינו בהבל הצדיק, גם באבות העולם, גם בשבטים, והטעם כדי שיתרחק מן הישוב שהוא עלול אצל החטא, ועוד כדי להתבודד בנבואה, ומה שאמר אחר המדבר למדך הכתוב שהיה משה מתרחק מן השדות כדי שלא ירעה צאנו בשדה של אחרים ויבא לידי גזל, לא פירש הכתוב כמה שנים עמד משה במדין, ודרשו רז״ל ארבעים שנה ישב משה במצרים וארבעים שנה במדין וארבעים שנה במדבר, וכן דרשו רז״ל על רבי עקיבא שהיו ימיו מאה ועשרים שנה כמשה רבינו, ואמרו עליו ארבעים שנה עסק בפרקמטיא ארבעים שנה למד ארבעים שנה לימד, וכמו כן הלל הזקן, גם רבן יוחנן בן זכאי,

וע״ד הפשט ענין הפרשה הזאת כי משה השיג שלשה ענינים ואלו הם האש והמלאך והשכינה, תחלה ראה האש שהיתה מתלקחת בסנה ואין הסנה נשרף, וראה זה בעין הבשר ממש בהקיץ, כי כשראה הסנה בוער באש הכיר שהוא אש והיה סבור שהוא אש גפרית של מטה, וכשהיתה דעתו כן ולא היה הסנה אוכל על כן רצה להתקרב זהו שאמר אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה, כלומר אראה הפלא הזה אם נשתנה הסנה משאר העצים או נשתנה האש משאר האשות, שאלו היה סבור שהיה האש של מעלה לא היה מתקרב. ואחר שראה האש הזאת נתחזק שכלו בראית המלאך, וז״ש וירא מלאך ה׳ אליו בלבת אש מתוך הסנה, משמעות הכתוב כי לבת אש ראה תחלה ואחר כך המלאך מתוך האש. ואחר שנתחזק שכלו בראית המלאך ראה במראה הנבואה כבוד השכינה, וזהו שאמר וירא ה׳ כי סר לראות ויקרא אליו אלהים. ומפני שעתה היתה תחלת נבואת משה רצה הקב״ה לחנכו מעט מעט ולהעלותו ממדרגה למדרגה עד שיתחזק שכלו, משל למה״ד לאדם היושב בבית אפל זמן מרובה אם יצא פתאום ויסתכל לעין השמש יחשכו ראיותיו ועל כן צריך שיסתכל באור מעט מעט עד שיהיה רגיל בכך. וכשם שיקרה זה באור השמש הוא הדין והוא הטעם בעצמו באור השכל, כי הדברים השכליים בדמיון הדברים הטבעיים, כי יקרה לשכל כמקרה החושים, וכחות הנפש הלא הם קשורים עם כחות הגוף,

וכן מצינו בישראל שחנכן הקב״ה בנתינת התורה מעט מעט, תחלה נצטוו במרה במקצת מצות והם שבת ודינין, ואחר כך נצטוו עשרת הדברות בסיני, ואחר כך תשלום התורה בארץ מואב, לכן מצינו בענין השגתו יתברך שיצטרך האדם לחנך שכלו מעט מעט ובזה תהיה השגתו עולה ומתרחבת והולכת, כענין אור השחר שמתחיל לזרוח מעט אור ואח״כ הולך ומרחיב, וזהו לשון הנביא (הושע ו) ונדעה נרדפה לדעת את ה׳ כשחר נכון מוצאו, למדנו הכתוב כי יש אנשים שאינם יודעים לרדוף ומבקשים להשיג הידיעה בבת אחת, ולזה אמר ונדעה נרדפה לדעת, שנדע תחלה איך נרדוף, וביאר איכות ההרדפה ואמר כשחר נכון מוצאו, כלומר לא בבת אחת אלא מעט מעט, כשחר נכון מוצאו.

וע״ד המדרש ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו כהן מדין וינהג את הצאן אחר המדבר, ראה משה מעלתן של ישראל מן המדבר שנאמר (שיר ג) מי זאת עולה מן המדבר, עליה מן המדבר, תורה מן המדבר, משכן מן המדבר, כהונה ומלכות מן המדבר, באר מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר, לפיכך וינהג את הצאן אחר המדבר. א״ר שמעון בן לקיש הלכה צאנו של משה ארבעים יום ולא טעמה כלום כשם שהלך אליהו, שנאמר (מלכים א יט) וילך

בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה. וירא אליו מלאך ה׳ בלבת אש, כדי ללבבו כשיבאו לסיני ויראה אותה אשות. ולמה מתוך הסנה ולא מתוך אילן ולא מתוך תמרה אמר הקב״ה כתבתי בתורתי עמו אנכי בצרה, בני נתונים בכור הברזל בתוך שעבוד, אף אני נגלה מתוך הסנה וממקום צר, הוא סנה הוא סיני כתיב הכא והנה הסנה בוער באש, וכתיב בסיני (דברים ה) וההר בוער באש.

וע״ד השכל ענין הסנה ירמוז למציאות החומר השפל הבוער באש העליונות, והיה ראוי שיכלה החומר כיון שהוא ואשיו הווים ונפסדים, ולכך בראותו המופת הזה היה ראוי להתקרב בהשגה מדוע לא יבער הסנה, ואז הודיעו המלאך כי אש אלהים הוא ומופת גמור, ויתבאר מזה עקר האמונה בחדוש העולם בחדוש המופת. או ירמוז הסנה לעם השפל אשר ברזל באה נפשו והוא בוער תמיד באש הצרות, והצרות יקיפוהו מכל צדדיו וראוי שיכלה בצרותיו, והוא עומד ומתקיים בין האויבים בדרך המופת ואיננו אוכל, וזהו (דברים לב) חצי אכלה בם, חצי כלין והם אינם כלים. או ירמוז לפרעה, כי כן הרשעים נמשלים לקוצים הוא שכתוב (שמואל ב כג) ובליעל כקוץ מונד כלהם, והיה בוער באש המכות וראוי שיכלה, ואיננו אוכל, כי הקב״ה היה מעמידו במופת למען רבות מופתיו, וכענין שכתוב (שמות ט) ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי, ופירוש זה נאות לפי ענין הפרשה שהרי, מתוך מראה הסנה נאמר לו ועתה לכה ואשלחך אל פרעה.

וע״ד הקבלה ומשה היה רועה, כבר היה, כי לא אמר ויהי משה רועה כמו שאמר (בראשית ד) ויהי הבל רעה צאן או שיאמר וירעה את צאן.

וידוע כי מוכן היה ששת ימי בראשית להרוג המצרי ולכך הזכיר וירא מלאך ה׳ אליו בלבת אש וכבר יש לך התעוררות באותיות לכה, וכמוהו לפי דעתי (איוב א) איש היה בארץ עוץ איוב שמו, כי היה אפשר לומר ויהי איש בארץ עוץ איוב שמו, כמו (שמואל א א) ויהי איש אחד מן הרמתים, (רות א) ויהי בימי שפוט השופטים, (אסתר א) ויהי בימי אחשורוש, ומה שהזכיר פעם אחרת והיה האיש ההוא תם וישר, הויה אחר הויה, נראה כי איוב היה בשלישית, כי כן המדה פעמים שלש עם גבר, ומשם זכה לחיי עולם להיות נפשו צרורה בצרור החיים בסוף, אחרי שנתכפרו לו עונות ראשונים. ומה שהזכיר אחר המדבר פתרונו שנכלל בו לשון הנהגה מלשון (תהלים מז) ידבר עמים תחתינו, והכונה כי מתוך המרעה נתן לבו בענין הפרנסה מאיזה מקום מתפרנס הכל, ונכנס מענין לענין ומחכמה לחכמה עד שהגיע אל האלהים חורבה, כלומר הר האלהים שהוא חורבה, היא מדת הדין שהיא מדה שניה לחסד שמשם באה הפרנסה לעולם שנאמר (תהלים קלו) נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ואמר הר האלהים שהוא אחד מן האבות, ואין הרים אלא אבות שנאמר (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה׳, והוא מלשון הורים. והזכיר לשון חורבה על מדת הדין מלשון (דברים לג) ואשר חרב גאותך, שבארו על דרך הקבלה כי גאותן של ישראל אשור החרב שהוא מדת הדין, ומזה דרשו רז״ל לא הר חורב שמו אלא הר סיני שמו, ולמה נקרא שמו חורב שמשם יצאה חורבה לעכו״ם, וכן תמצא באליהו (מלכים א יט) בענין עוגת רצפים שמצא מראשותיו בדרך המדבר, וכתיב (שם) וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלהים חורב. ורז״ל הבינו מלת אחר כלשון ההולך אחר חברו, ומזה דרשו כל מקום שהיה משה הולך במדבר היה המדבר בורח ונעשה ישוב. וכונתם בזה כי הקב״ה היה פותח לו שערי חכמה והיה רואה שעדיין לא הגיע למה שהיה דורש עד שבא אל הר האלהים והוא חורבה, כלומר מדת הדין והיא האש האוכלת הקרבנות שנאמר (ויקרא ט) ותצא אש מלפני ה׳ ותאכל את העולה וגו׳, כנגדה באדם הנפש והיא האוכלת שנאמר (שם ז) הנפש האוכלת, ועל כן נראה לו המלאך בלבת אש כענין הראוי למדת הדין, ומתוך הסנה, ועל כן נהפך המטה לנחש וידו מצורעת, והמים לדם, ועל כן הזכיר בסוף הפרשה (שמות ד) ויחר אף ה׳ במשה, וכתיב אחריו ודבר הוא לך אל העם והיה הוא יהיה לך לפה, ונרמז בו השם למפרע, בשכבר הודעתיך בפרשת הפלגה שהוא מורה על מדת הדין בכל מקום שהוא רשום למפרע וענין הפרשה מוכיח כן באשר הוא שם.

והנה המראה הזאת הוא רמז למשה למה שעתיד הקב״ה ליתן תורה באש על ידו במקום הזה וישמעו כל ישראל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה.

ודעת הרמב״ן ז״ל בפרשה הזאת כי מה שאמר וירא מלאך ה׳ אליו בלבת אש ומה שאמר ויקרא אליו אלהים הכל אחד, וזהו שאמר מלאך ה׳ מתוך הסנה ואמר אלהים מתוך הסנה, וכן תמצא על הים שכתוב (שם יד) ויסע מלאך האלהים והוא באור לא סמוך. ואל תתמה איך יסתיר משה פניו מן המלאך כי המלאך הנזכר בכאן הוא המלאך הגואל שכתוב בו (בראשית לא) אנכי האל בית אל וכן אמר בכאן אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב והוא שנאמר עליו (שמות כג) כי שמי בקרבו.

ד **וירא ה׳ כי סר לראות.** קבלנו כי יש שם בן מאה אותיות ויוצא מפסוק זה, והוא מסורת רבינו שמואל הכהן ז״ל שקבל מרבו ורבו מרבו מפי רב הונא.

מתוך הסנה. דרשו רז״ל הוא סנה הוא סיני וכן אנו יכולים לדרוש מתוך הסנה מתוך ניסן כי המראה הזאת למשה בט״ו בניסן היה, וזהו מתוך הסנה הוא יום הגאולה לשנה הבאה, ותצטרך עוד לזה לענין שאני עתיד לכתוב.

משה משה. ע״ד הפשט מה שקורין מלמעלה לנביא בשם כפול לפי שהקול היה כחו גדול כענין שנאמר (תהילים כ״ט:ד׳) קול ה׳ בכח, ומכח הקול ותקפו נשמע קול הברה. וקריאת משה היתה פעם אחת ונשמע למשה שני פעמים וכן לשאר הנביאים שנקראו שני פעמים וכענין שכתוב (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי כי עז לאלהים, כלומר מצד כח אלהים כי תלה הענין בכח הקול.

וע״ד המדרש כל מי שכפל שמו הוא בשני עולמות, נח נח, אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, פרץ פרץ. והרי כתיב תרח תרח, אף הוא לא מת עד שעשה תשובה.

וע״ד השכל מפני שהנביא הנקרא נבהל בקריאה ראשונה ואם יבא אליו הדבור מיד לא יבין, לכך יצטרך להקרא שנית כדי שיתישב ואחרי כן ידבר עמו.

וע״ד הקבלה טעם הכפל במשה ובשאר הנביאים כדי לבאר שהקריאה ההיא ומה שנמשך אחריה הכל בהסכמת הרחמים והדין, וקראו השמות בלשון כפל מאת הקב״ה לא מצאנום בתורה כי אם ארבעה.

ה **של נעליך.** ע״ד הפשט הזהירו בשלילת הנעל לקדושת המקום וכדי שלא יקל את ראשו כנגד השכינה וזה דומה למה שאמר לו (שמות כג) השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו.

וע״ד השכל של נעליך, לא אמר חלוץ כמו בענין היבום שהזכיר בו (דברים כה) וחלצה נעלו, ולא אמר שלוף כמו בענין הקנין שכתוב (רות ד) שלף איש נעלו, אך בענין הנבואה הזכיר של מלשון שלילה, הזהירו שישלול ממנו החומריות שהמשילם לנעלים, לפי שהחומר דבק בגוף כמו שהמנעל דבק ברגל, וכשם שיש ביד האדם לשלול נעלו מעל רגלו כן בידו שישלול ממנו החומריות כדי שיהיה מוכן לנבואה, וראוי להדבק באור השכל. והזכיר ביהושע של נעלך כי הזכירו על שלילת מקצת לא על כלן, וזוהי מעלתו של משה בהיותו משולל יותר מיהושע שהרי משה פירש מן האשה ונאמר לו (דברים ה) ואתה פה עמוד עמדי ולא נאמר כן ליהושע.

וע״ד הקבלה של נעליך ירמוז שנגלית השכינה בשני גוונים אש שחורה ואש לבנה, שכן השכינה כלולה דין ורחמים.

אל תקרב הלום של מפני אימת המלכות וקדושת המקום אמר לו של נעליך מעל רגליך. ועוד ירמוז לו כי במקום הזה תנתן התורה כתובה אש שחורה על גבי לבנה, ומטעם זה הזכיר הקב״ה למשה לשון של יותר משאר לשונות.

אדמת קדש הוא. מלת אדמת סמוכה לקדש, והוא הר סיני שכתוב (תהילים ס״ח:י״ח-י״ט) ה׳ בם סיני בקדש ועתה בתחלת נבואתו אמר לו אל תקרב הלום כי מלת הלום רמז לשכינה שהרי לשון מלכות הוא כענין שכתוב (שמואל א י) הבא עוד הלום איש, וכן (שם ב ז) כי הביאותני עד הלום. ולפי שהשכינה נאצלת מן הקדש פתח לו פתח להתבונן בקדש והזכיר לו אדמת הקדש.

ו **אנכי אלהי אביך.** ע״ד הפשט כאלו אמר אלהי אבותיך, כענין שכתוב (שמות ט״ו:ב׳) אלהי אבי וארוממנהו ששעורו אלהי אבותי.

וע״ד המדרש אלהי אביך זה עמרם והוא כאלו אמר אנכי אלהיך אבל רצה ליחד שמו על הצדיק שמת לא על החי.

והנה משה כששמע קול הקריאה משה משה דמות קולו של אביו שמע, וכן דרשו בתנחומא נגלה עליו בקולו של אביו עמרם, שמח משה אמר עמרם אבי חי, אמר לו הקב״ה אנכי אלהי אביך, בפתוי באתי אליך כדי שלא תתירא, ע״כ. ומכאן שהנביאים בשעת נבואתם נבהלים ונרתעים וצריכים פתוי כדי שיוכלו לקבל ולסבול הנבואה שכן מצינו בשמואל שנגלה עליו בקולו של עלי.

וע״ד הקבלה אלהי אביך, אדם הראשון, כי כשהקריב הבל קרבן הציץ בשכינה יותר מן ההשגה ועל כן נתחייב מיתה. ומזה הזכיר בכאן ויסתר משה פניו, כי ירא מהביט ממה שהביט כבר, כאדם שמתבייש ממה שכבר אירע לו (ויסתר משה פניו כי ירא מהביט) וזהו שדרשו רז״ל בפרק קמא דברכות, (שמות ל״ג:כ׳) ויאמר לא תוכל לראות את פני, אמר לו הקדוש ב״ה למשה כשרציתי לא רצית עכשיו שאתה רוצה איני רוצה, כלומר כשרציתי בסנה לא רצית שכן כתיב ויסתר משה פניו ועכשו שאתה רוצה ואומר הראני נא את כבודך לא תוכל לראות את פני. ופליג אדרבי מאיר דאמר ר׳ מאיר בשכר שלש זכה לשלש, בשכר ויסתר זכה לקלסתר פנים, בשכר כי ירא זכה לוייראו מגשת אליו, בשכר מהביט זכה לותמונת ה׳ יביט, ובאור זה כי בשכר שנתירא עתה להביט אל האלהים היא השכינה שהיא מדת הדין ונקראת אספקלריא שאינה מאירה זכה לסוף שנסתכל באספקלריא המאירה, היא מדת הרחמים.

ז **ויאמר ה׳.** יש לך להתבונן כי כל הפרשה בשם אלהים ובכאן התחיל שם המיוחד שהוא מדת רחמים, כי יבטיח עתה שירחם על עמו ויושיע אותם במדת רחמים.

ראה ראיתי. יש בכתוב הזה ג׳ ענינים זה למעלה מזה ראיה שמיעה ידיעה, למעלה מראיה שמיעה שהרי כח השמיעה זך ודק מכח הראיה, למעלה משתיהן ידיעה שאין השלמת הראיה או השמיעה אלא בידיעה שאם יראה אדם דבר או ישמע קול ולא ידע מה הוא הרי הוא כאלו לא ראה אותו דבר או לא שמע אותו הקול. ועל כן יבאו שני ענינים אלו בתורה במקום הבנה, שמיעה הוא שכתוב (דברים כ״ח:מ״ט) גוי אשר לא תשמע לשונו, ראיה הוא שכתוב (קהלת א׳:ט״ז) ולבי ראה, והיודע דבר אע״פ שלא ראה אותו ולא שמע אותו מעולם הוא כאלו ראהו או שמעו.

ובמדרש ראה ראיתי, שתי ראיות למה, אמר הקב״ה למשה משה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים את התורה ואני רואה אותם היאך מתבוננים בי ושומטין אחד מטטראמולין שלי שנאמר (יחזקאל א׳:י׳) ופני שור מהשמאל ומכעיסין אותי בו.

ח **וארד להצילו וגו׳ אל ארץ טובה ורחבה.** מה צריך להאריך הכתוב כל כך בשבח העצים והאבנים, ועוד ספור השבח במקום הזה למה כי העם אשר ברזל באה נפשו והוא מיוסר ביסורין ביד אדונים קשה הלא די לו שמחה וששון שיבשרו אותו בגאולה ואפילו על מנת לצאת אל ארץ תלאובות, אבל הענין כי כל השבחים הללו על שם התורה נאמרו, ארץ טובה ורחבה ארץ של טובה ושל רחבה, טובה שנאמר (משלי ד׳:ב׳) כי לקח טוב וגו׳, רחבה שנאמר (תהילים קי״ט:צ״ו) רחבה מצותך מאד, וכתיב (איוב י״א:ט׳) ורחבה מני ים, ארץ זבת חלב ודבש שנאמר (שיר השירים ד׳:י״א) דבש וחלב וגו׳, ואחר כך הזכיר הארץ ממש ששם עקר התורה הזאת, הוא שאמר אל מקום הכנעני, כלומר אתם תירשו מקום הכנעניים כי אינם ראוים לדור במקום משכנות התורה. וכן דרשו רז״ל, (בראשית ב׳:י״א-י״ב) וזהב הארץ ההיא טוב, אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל, ויש לפרש עוד אל מקום הכנעני לא אמר אל ארץ הכנעני כאשר יאמר בשאר המקומות לרמוז שיירשו אותם ויכריתום וישבו במקומם לא שידורו ביניהם כאבותיהם.

ט **צעקת בני ישראל באה אלי.** והלא כבר הזכיר למעלה ואת צעקתם שמעתי.

אבל על דרך הקבלה צעקת בני ישראל היא כנסת ישראל שבאה לפני צועקת, כלשון (בראשית יח) הכצעקתה הבאה אלי.

וגם ראיתי את הלחץ. פי׳ רבינו חננאל ז״ל מפני שנכנסו למצרים בשבעים נפש והושיבם יוסף בארץ גשן ולא היתה הארץ מכילה אותם כי היתה הברכה בהם, ומצריים לא היו מניחים אותם להתרחב בארץ אבל היו לוחצים ודוחקים אותם, והביא ראיה לזה ממה שאמר הכתוב (שופטים א) וילחצו האמורי את בני דן ההרה כי לא נתנו לרדת לעמק.

י **ועתה לכה ואשלחך אל פרעה.** היה לו לומר ועתה לך, ועל דרך הפשט תוספת הה״א להורות על חמשה ימים שעתידין שיחנו בהר סיני, זהו מראש חדש סיון עד יום ששי שבו קבלו התורה ועל כן אמר וזה לך האות אות הה״א הנוספת שהוא חשבון חמשה, ואמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה חמשה ימים ובששי תקבלו את התורה.

וע״ד הקבלה תוספת ה״א במלת לכה היא ה״א אחרונה שבשם ועל כן אמר וזה לך האות כי אות הה״א יקרא זה כלשון (שמות טו) זה אלי ואנוהו, בעבור זה עשה ה׳ לי, ועל כן אמר כי אהיה עמך והנה אות הברית שיהיה עמו ואין לך אות גדול מזה וראוי שיאמינו הכל.

יא **מי אנכי כי אלך אל פרעה.** כתב הרמב״ן ז״ל אמר הש״י למשה שני דברים, האחד שירד להצילם מיד מצרים והיה אפשר שיצילם מידם בארץ גשן עצמה או קרוב משם, והשני שיעלה אותם מן הארץ ההיא אל מקום הכנעני.

והנה משה נתירא משניהם ואמר מי אנכי כי אלך אל פרעה, אני שפל אנשים רועה צאן והוא מלך גדול ואם אומר אליו לעזוב את העם יהרגני כענין שאמר שמואל (שמואל א ט״ז:ב׳) ושמע שאול והרגני. ועוד מי אנכי כי אוציא את בני ישראל עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, מארץ מצרים, כי לא יחשבוני ללכת אחרי אל עמים גדולים ועצומים והם בודאי ירצו לצאת מתוך השעבוד הגדול ההוא כי מי האדם שלא ירצה לצאת מעבודה קשה שאין כמוה, אבל העליה לארץ הכנעני לא ישמעו, וכן היה הדבר שהיתה מלחמת הכנענים קשה על ישראל במדבר ומאז פחדו עליה תמיד וזאת היתה פחדו של משה, והש״י השיבו על שניהם אמר לו כי אהיה עמך ואל תירא מפרעה וזה לך האות אל העם אשר שלחתיך להם כי בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה ומאז יקבלו עבודת הש״י ללכת אחרי מצותיו ועל כן נגליתי לך בהר הזה בלבת אש כי כן אהיה תמיד לעיני כל העם בעבדם אותי בהר הזה, והנה למשה רבינו אות במה שראה מתוך הסנה שלא יפחד מפרעה כיון שהבטיחו להצילו, ולישראל גם כן אות שלא יפחדו מן העמים בבאם אל הר סיני כי ישמעו לו לצאת אל מקום קרוב דרך שלשת ימים, ע״כ לשון הרב ז״ל.

יג **ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם.** היה ראוי שיאמר מה אות, כי האיש המתנבא אל עם בדבר ה׳ אין מחזיקין אותו כנביא ולא יאמינו בדבריו עד שיתן להם אות בעתיד ובא האות והמופת כאשר דבר וכל שכן שלא ישמעו אליו ללכת אחריו, ומה שאמר משה ואמרו לי מה שמו ידוע כי זכירת שם אחד משמותיו הקדושים של הקב״ה איננו אות לישראל כלל, כי אם ידעו ישראל אותו שם גם משה אפשר לו שידענו כהם ומה הראיה בהגידו אותו להם, ואם לא ידעוהו ולא שמעוהו מעולם מה הראיה והמופת בזכירת השם שיאמין בו עתה מי שלא היה מאמין בו מתחלה, והרי אנו רואים כי משה אחרי שהודיע הקב״ה השם ההוא, אמר והן יאמינו לי, והוצרך הקב״ה לתת לו אותות.

וע״ד הפשט באור מה שמו מה אמתת מציאותו ורצה לומר כי ישאלוהו ישראל על מציאות השם ועל דרך ההשגחה שהוא עקר האמונה, ועל כן בקש ממנו שיאמר לו שם שיורה הוראה שלמה על המציאות וההשגחה אצל החכמים שבהם שיאמינו בדבריו וישמעו לקולו, ועל כן השיבו הש״י אהיה אשר אהיה הודיעהו השם הזה הנמצא אשר הוא הנמצא כלומר ראוי המציאות והודיעהו לבאר להם.

והרמב״ן ז״ל כתב בפירוש השם הזה הנמצא אשר הוא נמצא כלומר ראוי המציאות והודיעהו לבאר להם כי הוא נמצא ראוי להמצא שלא היה נעדר ולא

יעדר, ולפי הענין הזה ששאלתו של משה היה בענין המציאות וההשגחה, יש לתמוה בזה איך היו זקני ישראל מסופקים במציאות ה׳ יתברך ובהשגחתו והמה חכמים מחוכמים ומקובלי האבות איך יצטרכו לשאול בזה הוראת ה׳ לברר להם עניני המציאות וההשגחה, והנה השם לא יהיה להם ראיה כלל כי אלו היו בהם אפיקורסין בבטול המציאות או מאמיני קדמות העולם לא היה השם הזה שום ראיה לבטל מהם הדעת הנפסד ההוא.

וכתב החכם המחבר חובת הלבבות, ואמרו לי מה שמו, ענינו מה עצמו, כי מה שאנו מתארים אותו אלהי השמים ואלהי הארץ וכן אלהי הרוחות ומסמיכין אותו לזולתו מפני שאין אני משיגים עצמותו, אבל אלו השגנו עצמותו לא היינו צריכים לתארו ולהסמיכו לזולתו, ולכך בקש משה מה ישיב אם ישאלוהו מה עצמו. ומפני שהשם נודע משני צדדים מצד המושכל ומצד המקובל ע״כ השיב לו והודיעו משם הזה שהוא המושכל שמתוכו ישיגנו אדם מתוך מעשיו, ובעבור שהעם לא יבינו המושכל לכך הזכיר לו המקובל גם כן הוא שאמר ה׳ אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם שהידיעה הזאת היא מצד קבלת האבות, וכענין שכתוב (איוב ט״ו:י״ח) אשר חכמים יגידו.

וע״ד המדרש ואמרו לי מה שמו, בקש לידע שמו הגדול, אמר לו הקב״ה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהם כשאני עושה ברשעים מלחמה אני נקרא צבאות, כשאני תולה חטאו של אדם אני נקרא שדי, כשאני יושב בכסא רחמים אני נקרא ה׳, כונת החכמים במדרש הזה כי אין רבוי ביחוד, ומה ששמותיו יתברך רבים השכל יודע כי כלם נאמרים לבורא אחד אבל הפה אינו יכול לכלול אותם בבת אחת במלה אחת כאשר יכלול אותם השכל, וע״כ שמותיו יתעלה רבים מתרבים ומשתנים לפי הפעולות מצד המקבלים לא מצדו יתברך.

ויש לך לדעת כי הזכיר בכאן ג׳ פעמים בפסוק אחד שם אהיה כנגד שלש הויות לרמוז שהוא יתברך שליט בשלשה זמנים, היה הוה ויהיה, ושם אהיה לבדו כולל שלשה זמנים הללו, כי מלת אהיה כולל הזמן ההוה ופירושו כאלו אמר אני הוה, וכולל ג״כ לעתיד וכולל ג״כ לשעבר, ויהיה פירוש אהיה אשר אהיה אני הוא אותו שהיה כבר, וכן בשם המיוחד נכללין שלש הויות וידוע ומפורסם הוא ואין צריך להאריך בזה, וא״כ הנה שניהם מורים ענין אחד.

וע״ד השכל בחכמת הצרוף שם אהיה לבדו כולל שלש הויות הללו כי האל״ף ראשית האחדים כנגד היה, וה״א אמצעית האחדים כנגד הוה, והיו״ד סוף האחדים ותכלית כל חשבון כנגד יהיה, וה״א אחרונה להורות כי הוא בשלשה זמנים הללו וקיומו בכלם בהוה, גם השם המיוחד מורה כן. והושם אות היו״ד בראש מפני שהאל״ף ראשית האחדים והט׳ סוף האחדים וכשאנו חושבים ט׳ ואנו רוצים לחשוב יו״ד נצטרך על כל פעם לחזור לאל״ף ואי אפשר להשלים חשבון יו״ד כי אם עם האל״ף א״כ האל״ף ראשית ותכלית כן הבורא ראשית ותכלית לנמצאים כולם, והובלעו שתי אותיות אלו מהאל״ף והטי״ת ונעשה מהם יו״ד והיא בראש השם כדי לסתום הפתח ולהזהיר על השאלה הנמנעת, והיא שאלת מה לפנים מה לאחור, כי שאלת מה לפנים היא האל״ף ושאלת מה לאחור היא הטי״ת שהיא תכלית וע״כ הושם במקום שתיהן אות היו״ד הכולל ראשית ותכלית היה ויהיה, האל״ף כנגד היה והטי״ת כנגד יהיה, להורות כי הוא יתברך ראשית הכל ותכלית הכל, לפניו לא נוצר אל ואחריו לא יהיה, ואז נשאר בשם הזה להשלים שלש אותיות.

וע״ד הקבלה, ואמרו לי מה שמו, איזה שם משמותיו הקדושים שולח אותך, כלומר באיזה מידה ממידותיו אתה שלוח.

וכתב הרמב״ן ז״ל וזה לשונו על דעתי לא יסתפקו זקני ישראל במציאות הבורא כאשר אמר הרב חלילה וחס, אבל משה רבינו ע״ה היה ג״כ בעת ההיא אב בחכמה גדול במעלת הנבואה ובקש דרך שאלה מי השולח אותו, כלומר באיזו מדה הוא שלוח אליהם, זהו ואמרו לי מה שמו כלומר ישאלוני על שליחותי אם היא במדת אל שדי היא שעמדה לאבות שבה נעשו להם נסים נסתרים או במדת רחמים שבה נעשו נסים מפורסמים מחודשים ביצירה משנים טבעו של עולם, ועל כן שאל מה אומר אליהם, וה׳ יתברך השיבו **אהיה אשר אהיה** הודיעו שהוא שלוח אליהם במדת הדין אשר אהיה במדת רחמים, ואמר **כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם,** ולא צוהו לומר אהיה אשר אהיה שלחני אליכם, הכונה שיזכיר להם השם האחד לבדו להורות על האחדות, ולכך צוהו עוד כה תאמר אל בני ישראל ה׳ וגו׳ שלחני אליכם, כי השם הזה מדת רחמים, וידעו כי יוליך לימין משה זרוע תפארתו ויחדש אותות ומופתים בעולם, והנה פירש לו כי אהיה אשר צוהו לאמר להם הוא השם הגדול הזה והם שוים בלשונם ובאותיות כי שני אותיות האחרונות שבשם הראשון הם הקודמות בזה כי בראשון יורו על חכמת שלמה שנאמר (מלכים א ה׳:כ״ו) וה׳ נתן חכמה לשלמה, ובזה יורו על חכמת אלהים ואות האל״ף בראשון תורה על הקדמות, ועל היחוד והיו״ד בשני על עשר ספירות בלי מה, ונלקחו שתי האותיות האלה האל״ף והיו״ד משני השמות הקדושים ונכתבו תחלה וסוף בשם הנכתב ונקרא באל״ף דל״ת להורות כי הוא אצילתו מן הראש עד סוף ומדת הדין באמצע כי שמי בקרבו ומשם תבין למה קמצתו עד כאן לשון הרב ז״ל. באור דבריו במלת שוים כי האל״ף בזה הוא היו״ד שבזה כי היו״ד כנגד האל״ף וההי״א כנגד הה״א נשאר יו״ד ה״א באחרונה שהם מורות על חכמת שלמה כנגד וא״ו ה״א שבזה, שהן רמז לחכמת שלמה גם כן אם כן הכל אחד. עוד מוסיף אני באור על דברי הרב כי שם אהי״ה ושם יהו״ה הכל אחד ושם אחד ודבר אחד, שהרי שם אהיה מספרו כמספר יה״ו שהוא עקר השם המיוחד כי הה״א כפולה, עוד

אני אומר כי יש בידינו קבלה כי משה רבינו ע״ה בקש לדעת מהותו של שם כדי שיוכל להשיב להם תשובה ברורה, וזהו שאמר מה שמו כלומר מהות שמו, ומזה נרמז ונרשם בלשון שאלתו השם המיוחד לי מה שמו מה, וע״כ היה הענין מוכרח להשיב ולומר לו אהיה אשר אהיה שהוא המהות כי א״ה רמז לכתר עליון י״ה רמז לחכמה הרי שתי ספירות נכללות בשם אהיה, ועוד שם אהיה רמז לתשובה ונקראת בשם שתי הספירות הקודמות לה לפי שהיא נאצלת מכחם, והנה אהיה הראשון בכתוב הוא התשובה והשני על שתי הספירות הקודמות לה ויהיה פירוש אהיה אשר אהיה המאושר מן אהיה הראשון והכל דבר אחד, והשם הזה הוא העליון שבכל מדותיו של הקב״ה, ועל זה רמז דוד המע״ה ואמר (תהילים קל״ח:ב׳) כי הגדלת על כל שמך אמרתך, כלומר כי הגדלת על כל שם ושם שיש לך אמרתך, והיא האמירה הזאת שאמר למשה, הוא שכתוב ויאמר אלהים אל משה אהיה אשר אהיה, ולפי שלא היו ראוין ישראל לגלות להם מה שנכלל בשני שמות אלו גלה אותו למשה וצוה אותו שיודיע לישראל אהיה שלחני אליכם, לא גלה להם בשמות אלו כי אם הכח הנאצל להם שהוא פנימיות הרחמים וקרא אותו אהיה, וגלה אותו ליחידי הדור אותם שהיו מוסרין עצמם על הצבור והיו סובלין המכות בשעבוד החומר והלבנים כדי להקל עול אחיהם, וכבר זכו אלו למעלה גדולה במתן תורה שכתוב בהם (שמות כ״ד:י׳) ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, והם הם שזכו עתה לידיעת שם אהיה וזהו שהזכיר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם מלשון לבנים ולא אמר אל בני, ואח״כ חזר ואמר כה תאמר אל בני ישראל ה׳ אלהי אבותיכם לא היו אלו גדולים במעלה כל כך, וצוה אותם שיודיעום בשם המפורש גלוי הדבר המתפרש שאין סוד ההעלמה בו כל כך, ואחר כך הכניס את הזקנים בסוד העבור הוא שאמר פקד פקדתי אתכם כלשון (שם כ) פוקד עון אבות על בנים, הא למדת שחלק הקב״ה דבריו לד׳ חלקים, האחד למשה לבדו, השני לאותם שיש בהם זכות הלבנים, הג׳ לשאר ישראל, הד׳ לזקני ישראל, והזכירם באחרונה שמסר להם סוד השכינה שהיא האחרונה שבספירות, וצריך אתה לדעת כי אהיה הכולל שתי ראשונות ועוד אהיה שהוא רמז לתשובה ועוד אהיה השלישי בלתי הה״א שהוא רומז לפנימיות הרחמים שהיא התפארת שלשתם נכללין בשם המפורש כי היו״ד רמז לחכמה עם קוצה הרומז לכתר, ה״א לתשובה וא״ו לתפארת ה״א כנגד ה״א, מכאן תבין כי השם המיוחד שתי אותיות ראשונות הם רמז לאמתתו ושתים אחרונות רמז למדותיו, ועוד התבונן מה שהיו בתורה שתי אותיות ראשונות שם בפני עצמו ולא כן השתים האחרונות כי אינן שם, והטעם בזה כי כאשר נזכיר שתים ראשונות האחרונות בכללן כי הן התחלה ואי אפשר להיות בהן קצוץ אבל האחרונות שאינן שם אלו היו שם היה בזה קצוץ, ולכך לא נכתבו שתים אחרונות שם בפני עצמו, והמקום יראנו נפלאות מתורתו.

טו **אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעולם וזה זכרי לדר דר.** ע״ד הפשט יאמר הכתוב בשם הזה אני רוצה להקרא לעולם שיזכירוני בכל הדורות ויאמרו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, תוספת הוא״ו דרך הכתובים כן כמו (שמות כ״ח:י״ח) נופך ספיר ויהלום, וכן בספר מיכה המורשתי (מיכה ו׳:ד׳) ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים.

וע״ד המדרש זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר אמר הקב״ה לא כשאני נכתב נקרא נכתב אני ביו״ד ה״א ונקרא באל״ף דל״ת, וידוע כי השם הזה ככתבו היה נזכר במקדש אבל לא במדינה אלא בכנוי.

וכן אמרו במדרש תהלים ר׳ חייא בר אידי אמר למה היו אומרים השם הנכבד בבהמ״ק ככתבו ובמדינה בכנויו, ליראה את השם הנכבד והנורא שנאמר (תהלים פז) נכבדות מדובר בך עיר האלהים סלה, השם הנכבד מדובר בך כלומר במקדש ככתבו אבל במדינה בכנויו שנאמר עיר האלהים סלה ועוד דרשו רז״ל מיום שחרב בהמ״ק דיו לעולם להשתמש בשתי אותיות שנאמר (תהילים ק״נ:ו׳) כל הנשמה תהלל יה, ובאור זה כי בזמן שבהמ״ק קיים לא היו כל הנשמות שוות בהלול אלא בבהמ״ק בשם המפורש ובמדינה בכנויו אבל משחרב בהמ״ק והארץ נשמה כל הנשמה תהלל יה כל הנשמות הן שוות בהלול שאין מהללים אלא בחצי השם.

וע״ד הקבלה זה שמי לעולם החסד והפחד והוא אלהי אברהם אלהי יצחק שהזכיר בכתוב וזה זכרי מדת זכור והוא מדת התפארת שעליה הזכיר ואלהי יעקב ולכך הוסיף אות וא״ו והוא הכח הנמשך לעשירית הנקראת דור.

ודעת הרמב״ן ז״ל כי זכרי הוא יסוד והיסוד לדעתו הוא השבת הגדול והוא אלהי יעקב והזכיר אצל הזכר לדור ודור כמנהג הכתובים בזכר השם מפני שהעשירית נקראת דור שממנה נמשכים הדורות, וכן הכתוב אומר (ישעיהו מ״א:ד׳) קורא הדורות מראש וזהו סמיכות זכר אצל דור כי כנסת ישראל בת זוגו של שבת וזהו אמרה שבת לפני הקב״ה לכל יש בן זוג ולי אין בן זוג, היסוד אמר כן לפי שהוא מכריע והיסוד הוא מדת אמת השביעית בי״ג מדות כי רב חסד נאמר על התפארת ואמת על היסוד ולכך לשון זכר נאמר על היסוד וסימן (משלי י׳:ז׳) זכר צדיק לברכה.

ולפי זה תהיה תוספת הוא״ו בואלהי יעקב לומר כי הוא מכריע וכל מכריע יש בו זכרות, ולפי ענין באור הכתוב זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור יהיה לשון זכרי כח הרחמים בין שיהיה תפארת בין שיהיה יסוד כי היסוד מעין הברכות זהו שכתוב זכר צדיק לברכה ועל זה נאמר (תהילים קמ״ה:י״ז) צדיק ה׳ בכל דרכיו כי דרכי העולם וכל פעולותיו מסורות לו ולפי שהוא נוטה בהכרעתו אל החסד אמר וחסיד בכל מעשיו והוא קרוב לכל קוראיו ורצון

יראיו יעשה אבל שומר ה׳ את כל אוהביו נאמר על העשירית הסמוכה לו והנה זה מבואר, ועוד זה שמי לעולם רומז כי השם המיוחד סובל י״ב צירופין שהם י״ב בתים שהם מ״ח אותיות, וזהו שתמצא במסכת סוכה נשא אחיתופל ק״ו בעצמו ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה בשמונה וארבעים אותיות ימחה על המים לעשות שלום לכל העולם כלו על אחת כמה וכמה, וזה מבואר.

טז **פקד פקדתי אתכם.** שתי פקידות האחת לישראל והשניה לשכינה שירדה עם יעקב אבינו ע״ה למצרים שהיה עמהם בצרה והיא הה״א הנרמזת בפסוק (בראשית מ״ו:ד׳) אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה וכמו שכתבתי שם והיא כנסת ישראל הנקראת בכתוב צעקת בני ישראל, וזהו שאמר אתכם ואת העשוי לכם במצרים כלומר אתכם ואות ה״א שהיא בצער עמכם במצרים ולשון עשוי מלשון (צפניה ג׳:י״ט) הנני עושה את כל מעניך כלומר מצטער על צרתכם והבן זה.

עוד יש לפרש ב׳ פקידות האחת במדת רחמים על ישראל ומזה אמר הכתוב פקדתי אתכם והשנית במדת הדין על המצריים על מה שעשו להם במצרים ומזה אמר ואת העשוי לכם במצרים כי כן הבטיח לאברהם (בראשית ט״ו:י״ד) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי.

יח **אלהי העבריים נקרה עלינו.** ע״ד הפשט תוספת היו״ד רמז לעשר מכות שעתיד להביא על מצרים.

וע״ד המדרש על שם שעתידין לעבור ים. **וע״ד** הקבלה תוספת היו״ד לבאר כי האצילות אלהי העברים כי הם בני אברהם הנקרא בתורה אברם העברי בעבור שהיה מעבר הנהר והוא שהתחיל תחלה ביחודו של הקב״ה והוא שאמר נערץ סופן בתחלתן כשלהבת קשורה בגחלת וכן רמז שלמה ע״ה (קהלת י״ב:א׳) וזכור את בוראיך מלא ביו״ד.

דרך שלשת ימים. ח״ו שיהיה הדבר הזה ערמה כדי לברוח אלא כדי לקבל המצות כי רצה הקב״ה להכניסם במצות מעט מעט שהרי נצטוו תחלה על השבת במרה וכענין שמצינו באברהם שלא אמר לו מיד קח נא את יצחק אלא (בראשית כ״ב:ב׳) קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק.

יט **ולא ביד חזקה.** באורו ולא ביד חזקה אחת, כלומר לא ישלח אתכם ביד אחת במכה אחת אלא בידות הרבה כלומר בעשר מכות. או יהיה ולא פירושו אלא. ודרשו רז״ל פי׳ ולא ביד חזקה שלו כלומר הסרוב ההוא לא מצד כחו מיד חזקה שלו אלא משלי שנאמר (שמות ו׳:א׳) כי ביד חזקה ישלחם כלומר ביד חזקה שלי, וכן דעת אונקלוס ולא מן קדם דחיליה תקיף, וזהו שסמך לו ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאתי חסר וא״ו לפי שאמר בכל נפלאותי ואי אפשר כל נפלאותיו אלא מקצת מהם כענין שכתוב (איוב כ״ו:י״ד) הן אלה קצות דרכיו ומה שמץ דבר נשמע בו ורעם גבורותיו מי יתבונן.

ויתכן לפי הקבלה כי מפני שהיו מכות מצרים עשר כחשבון י׳ ספירות מפני זה הזכיר בכל נפלאותי שהם רמז לכלל ספירות כי האחרונה הנקראת כל נמשכת ונאצלת מן האל״ף שהיא פלא וכן היא נפלאת ורחוקה מלהשיג.

והנה כל הנסים והנפלאות שנעשו מששת ימי בראשית הלא הם מכח האל״ף הנעלמת כי הנסים המפורסמים והנגלים הם נמצאים מן העולם הנעלם, והנה נפלאתי חסר וא״ו לרוב העלמה ולחסרון השגתה ולפי שנקראת אל״ף והיא דבר נעלם נקראו הנסים הנגלים נפלאות מפני שמן הדבר הנעלם ימצא הנגלה, ולפיכך נרמז בשתי המלות ראשית האצילות וסופו ושעור הכתוב והכיתי את מצרים בחשבון שהוא כולל כל נפלאותי, וזה טעם כפל היד בכתוב בסוף הפרשה הוא שאמר כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם, ויהיה סדר המכות דצ״ך עד״ש באח״ב כסדר הספירות ממטה למעלה, כי דם כנגד מדת המלכות וכן כלן וזה מבואר.

כב **ושאלה אשה משכנתה.** ח״ו שיתיר הקב״ה לגנוב דעת הבריות שישאלו מהם כלי כסף וכלי זהב ולא ישיבו להם, אבל לשון ושאלה הוא שתתן לה במתנה שכן מצינו בגדעון (שופטים ח׳:כ״ד) ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה ותתנו לי איש נזם שללו כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם, וכן מצינו בבת שבע (מלכים א ב׳:כ׳) שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך יותן את אבישג השונמית הרי מתנה שנקראת בלשון שאלה. ומה שאמר ושאלה אשה משכנתה היה לו לומר ושאל איש מאת המצרי אבל זה קל וחומר כי אם לנשים היו נותנים מתנות כל שכן לאנשים וכמוהו (ישעיהו ל״ג:כ״ג) פסחים בזזו בז קל וחומר הרצים, כן כתב רבינו חננאל ז״ל.

פרק ד

ב **מזה בידך.** חסר ה״א לרמוז שלא נעשו ע״י המטה רק ה׳ אותות והם הנחש והברד והארבה והחשך וקריעת ים סוף, והשאר שלא היו ע״י המטה מקצתן ע״י הקב״ה ומקצתן ע״י אהרן.

ובמדרש מזה בידך מזה שבידך אתה עתיד ללקות.

ג **השליכהו ארצה וישליכהו ארצה ויהי לנחש.** יש לך להתבונן כי שנוי טבע שנהפך המטה לנחש היא בכח הפוך האותיות, והנה זה רמוז בכתוב, ובחזרת האותיות להויתן חזר הנחש מטה וזהו שכתוב ויהי למטה בכפו, וכבר ידעת כי עקר השם המיוחד ג׳ אותיות כי הה״א כפולה והבן זה.

ויש לפרש כי בשני אותות האלה כלומר אות המטה ואות הצרעת רמז לו הקב״ה שבידו להחיות את המת ולהמית את החי, כי המטה היה עץ יבש כמו מת ונעשה נחש חי גם ידו שהיתה חיה נעשית כמתה שהרי הצרעת חולי חשוב כמיתה כענין שכתוב (במדבר י״ב:י״ב) אל נא תהי כמת, ושני האותיות האלה עשאם במדבר גם במצרים לישראל זהו שאמר לו הש״י באות הנחש למען יאמינו כי נראה אליך ה׳, וכתיב והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון והיה אם לא יאמינו גם לשני האותיות האלה וגו׳, ומה שהוצרך לעשותם במדבר יש לתמוה בזה למה שהרי משה לא היה מסתפק בדבר הש״י ולמה יצטרך לעשותם עד הגיעו לישראל במצרים, והתשובה בזה הוא מה שקבלו רז״ל כי שני האותיות האלה כשנצטוה לעשותם במדבר לעצמו הטעם היה באחד כדי לרמוז לו שספר לשון הרע על ישראל כשאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי אחר שאמר לו הקב״ה ושמעו לקולך, ובשני כדי להענישו עליו, וע״כ הוצרך לעשותם ב׳ פעמים במדבר לעצמו על לשון הרע ועל העונש שלו ובמצרים לישראל למען יאמינו.

ח **והאמינו לקול האות האחרון.** הזכיר אחרון על הצרעת שהוא אחרון לראשון שהוא אות הנחש ועוד שהיה אחרון במדבר שעשה משה בינו לבין עצמו.

ט **והיו לדם ביבשת.** והיו והיו שני פעמים להורות שאחר שיראו המים ביבשה ויהיה הדבר מתברר לעין הכל כי הם מים יהפכו לדם וזה טעם והיו לדם.

י **בי אדני לא איש דברים אנכי.** דרשו רז״ל שבעת ימים היה הקב״ה מפתה למשה שילך למצרים מתמול ומשלשום הרי ג׳ וג׳ גמין רבוין הרי ו׳ והיה עומד ביום השביעי, ומה שאמר כי כבד פה אמרו במדרש משה נתגדל בפלטרין של פרעה והיה נוטל כתרו ומשליכו לארץ ורצה המלך לדונו להריגה ואמרו לו אצטגניניו זהו שאמרנו לך שהוא עתיד להושיע את ישראל ולהחריב מלכותך, נתיעץ פרעה עם חכמיו והיו בכלל יועציו יתרו ואיוב ובלעם זה אומר חייב מיתה הוא וזה אומר נער הוא ואין לו דעת, מה עשה הביאו לו קערה אחת נתנו בתוכה זהוב אחד וגחלת של אש אמרו אם הוא נוטל הזהוב בידוע שהוא בן דעת וחייב מיתה ואם הוא נוטל הגחלת בידוע שאין לו דעת ופטור מן המיתה היה רוצה ליטול את הזהוב ומלאך בא והטה ידו ונטל הגחלת והכניסם לתוך פיו ונעשה ערל שפתים.

ולפי המדרש הזה יאמר כי כבד פה וכבד לשון אנכי מנעורי כל שכן עתה שאני זקן ואתה לא רפאתני מאז דברך אל עבדך ותצוה אותי בשליחות זאת, ומה שלא רפאו הש״י ולא הסיר כובד פיו מפני שלא התפלל ומה שלא התפלל מפני שלא היה רוצה ללכת.

וכתב רבינו חננאל מה שהזכיר שני דברים כבד פה וכבד לשון יורה כי משה רבינו לא היה צח הדבור באותיות זשרס״ץ שהן אותיות השינים זהו שאמר כי כבד פה גם לא באותיות הלשון שהם אותיות דטלנ״ת וע״ז אמר וכבד לשון.

יא **או מי ישום אלם.** האלמות הוא העדר הדבור ואין לשון שימה נופל בו, אבל מפני שיש באדם נפש מדברת וענין האלמות באלמים הוא שיהיה אטום בגידי הלשון ועל זה יחלשו מפני זה הזכיר בו לשון שימה.

ובספר המורה כתוב כי המסיר קנין יאמר בו שפעל האפיסה כי יאמרו במי שיכבה הנר שהביא החשך ע״כ, ומה שאמר או חרש היה לו לומר או שומע או חרש כדי שיהיה דבר והפכו ככל השאר אך מפני שחוש השמע נקשר עם הדבור שהרי לא נדע הדבר שהוא מדבר עד שנשמעהו שידבר וא״כ הרי השמיעה בכלל מי שם פה לאדם וע״כ לא הוצרך להזכיר או שומע והזכיר או חרש שהוא הפכו.

ויש להתבונן איך סדר הכתוב ג׳ מעלות זו למעלה מזו, ראשונה הדבור הוא מצד הנפש אשר האלמות הפכו, והשנית חוש השמע שהוא למעלה לחוש הראות זהו שאמר או חרש, והשלישית חוש הראות הוא שאמר או פקח או עור, וזהו שאמר שלמה ע״ה (משלי ט״ו:ל׳) מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם, באר כי האור ירחיב הלב אבל חוש השמע גדול יותר מאד כי מלבד שירחיב את הלב וישמח אותו עוד ידשן את עצמותיו, הנה כי רבה התועלת המגעת לאדם מן האוזן יותר מן העין וכן אמרו רז״ל סימא עינו נותן לו דמי עינו חרשו נותן לו דמי כלו, ומפני שבאר הכתוב כי האוזן אבר נכבד מן העין כתיב אחריו (משלי ט״ו:ל״א) אוזן שומעת תוכחת חיים.

וידעתי כי לפי זה יקשה לך למה הקדימה לאה אמנו ראובן לשמעון כי מאחר שקראה את שמם זה על שם הראיה וזה על שם השמיעה היה לה להקדים אל הבכור שם השמיעה, והענין הזה לא יתבאר כי אם בקבלה כי הראיה מכח הה״א והשמיעה מכח הוא״ו ומזה הוצרכה להקדים אל הבכור שם הראיה כדי להקדים אות הה״א לאות הוא״ו בסדר א״ב ג״ד, והבן זה.

הלא אנכי ה׳. יתכן לומר כי הזכיר השם הזה על הבינה שכתוב בה (איוב לב) ונשמת שדי תבינם שכנגדה הכח המדבר בנשמת האדם באבר הלשון

וסימנך (תהילים מ״ה:ב׳-ג׳) אומר אני מעשי למלך לשוני עט סופר מהיר והמשכיל יבין ויתבאר לו עלוי האדם ביצירתו הנפלאה, וכבר הזכרתי מזה בפסוק (בראשית א) נעשה אדם בדרך הרביעי.

יג **בי אדני שלח נא ביד תשלח.** כבר נתבאר למעלה כי משה רבינו ע״ה היה שלוח לישראל במדת הדין אשר במדת רחמים וע״כ יתחנן לפניו בכאן בשם הזה שהוא מדת הדין כי מדת הדין נתון בתוך האל״ף והיו״ד משני שמות הקדושים שהוא נקמץ מהם ששניהם מדת רחמים והבן זה, ואמר ביד תשלח ביד הראוי לשלוח כי אני אינני ראוי לדבר אל המלך ועוד שאין כבודך בכך שיהיה שלוחך ערל שפתים, וכן תרגם אונקלוס ביד מאן דכשר למשלח.

יד **ויחר אף ה׳ במשה.** כ״מ שכתוב בהקב״ה חרון אף עושה רושם וכאן עשה בו רושם, והוא מה שדרשו רז״ל שאבדה ממנו הכהונה וזהו שאמר הלא אהרן אחיך הלוי כלומר מזומן תחתיך לכהונה, ועוד דרשו בזה שעשה רושם שלא נתרפא לעולם, והיה אפשר שיעשה לו כבוד שירפאנו כשם שעשה לו כבוד בקרון עור פניו וזהו הרושם כשלא רפאהו, וכן דרשו הלא אהרן אחיך הלוי ידעתי כי דבר ידבר הוא ואתה לעולם לא תתרפא.
וראך ושמח בלבו. לא היו מתקנאים במעלתם זה על זה זהו שאמר הכתוב (תהילים קל״ג:א׳) הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, ושמח בפיו לא נאמר אלא בלבו אר״ש בן יוחאי הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים שנאמר והיו על לב אהרן.

כב **בני בכורי ישראל.** פירש רבינו חננאל ז״ל מה שמסרתים בידך לשעבד אותם אל תחשוב שהוא מפני שהם קלים בעיני, לא רציתי אלא ליסרם כענין שכתוב (דברים ח׳:ה׳) וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה׳ אלהיך מיסרך ואתה הכבדת עליהם עולך לפיכך אני עתיד להכות את בנך בכורך היא המכה האחרונה שבעשר מכות, וקראם בני בכורי ישראל דרך חשיבות ומעלה כענין שכתוב (הושע ב׳:א׳) בני אל חי, וכן הר סיני שהוא מקודש מכל ההרים נקרא (ישעיהו ב׳:י״ד) הר ה׳, וכן בית המקדש המקודש מכל בית נקרא בית ה׳, כענין שכתוב (ישעיהו נ״ו:ז׳) כי ביתי בית תפלה וגו׳ ע״כ. ולפי״ז יהיה שעור זה הכתוב וענין הפרשה ראה כל המופתים אשר שמתי בידך. אלו עשר מכות, ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את לבו בחמש מכות אחרונות ואמרת אל פרעה במכה אחרונה היא מכת בכורות בני בכורי ישראל מעתה יהיו נגאלים ותהיה הבכורה והמעלה נכרת בהם, ומה שאומר ואומר אליך שלח את בני ויעבדני היה לו לומר שלח בכורי מאחר שאמר בני בכורי ישראל.
אבל הענין כי בהיותו בגלות קרא ישראל בני כי איך יקראנו בכורי ואיה הבכורה והם עבדים ברשות אדוניהם ובשעבוד גדול. ואם תחפש בכתובים תמצא כי כשם שקרא הקב״ה לישראל בכור במכת בכורות כך קרא את עצמו בכור הוא שכתוב (שמות י״ג:ב׳) קדש לי כל בכור ופירוש קדש אותי בכלל הבכורות והוא כמו (שמות כ״ה:ב׳) ויקחו לי תרומה, שפירושו ע״ד האמת ויקחו אותי תרומה וזהו שאמר ויקחו לי תרומה העשירי יהיה קדש, והעולה לנו מזה כי מה שקרא בכור לישראל ולעצמו יתברך אחרי מכת בכורות שהוא זמן הגאולה מה שלא קרא קודם לכן יתבאר מזה שהיה עמהם בצרת השעבוד ואין הבכורה נכרת בהם כביכול.
וכך מצאתי בספר הבהיר שאלו תלמידיו לרבי אליעזר, רבי מאי דכתיב קדש לי כל בכור וכי הוי הקב״ה בכור אמר לה אין קדש לי כל בכור אלא שנתקדש ונקדש על שם ישראל דכתיב בני בכורי ישראל כביכול עמהם היה בשעת השעבוד והיינו דכתיב שלח את בני ויעבדני ולא אמר שלח את בכורי.

כד **ויהיה בדרך במלון.** מלת ויהי חוזרת למשה והגיד לך הכתוב כי כשהיה משה בדרך במלון ויפגשהו ה׳ זהו מלאך ונקרא בשם המיוחד והוא מן הנפרדים לא מן הנטיעות, ואף על פי כן נקרא בשם המיוחד, כיון שנשתלח להשלים ולעשות רצון קונו יתברך, וכן אמרו במדרש ויהי בדרך במלון חביבה מילה שלא נתלה למשה עליה אפילו שעה אחת לפי שהיה בדרך ונתעצל למול אליעזר בנו מיד **ויפגשהו ה׳ ויבקש המיתו,** במשה. אתה מוצא שמלאך של רחמים היה ואעפ״כ ויבקש המיתו, אמר ר׳ יוסי ח״ו לא נתעצל משה אלא אמר אם אמול ואצא לדרך סכנה הוא לתינוק עד ג׳ ימים, אמול ואתעכב ג׳ ימים והקב״ה צוני לך שוב מצרימה, ומפני מה נענש מפני שנתעסק במלון תחלה כלומר היה לו למולו תחלה ואח״כ יתקן מלונו משום דאין מעבירין על המצות, ובאור מלאך של רחמים שלוחו של מדת רחמים היה.
ודע כי לפי המדרש הזה יש לתמוה כי כיון שהיה משה במלון למה אמר ותקח צפורה צור והראוי למשה שישתדל הוא בעצמו במצוה, וע״כ פירש רבינו חננאל ז״ל כי משה לא היה שם במלון כי כן הזכיר למעלה ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, ובאור הפסוק ששלח אותם לפניו ואח״כ וישב משה מצרימה וכיון שכן לא היה משה עתה במלון, ואמר ויבקש המיתו כלומר לנער שהיה המלאך נעשה כמין נחש ובולעו מראשו ועד ירכיו וחוזר ובולעו מרגליו ועד מקום המילה ואז ותקח צפורה צור כי הבינה שהיה העונש על שאחרה זמן המצוה ולא מלה אותו ביום שמיני, כך פי׳ רבינו חננאל ז״ל בראש סדר וישמע יתרו, ובפי׳ רש״י ז״ל ראיתי כי משה היה במלון אבל היה חולה ולא היה יכול למולו ומלה אותו צפורה.

כו **וירף ממנו.** המלאך, וכן מצינו לשון זה נזכר במלאך הוא שנאמר (דברי הימים א כ״א:ט״ו) ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ידך, וזה היה אחר שכרתה את ערלת בנה.

ויתכן לפרש כי לפי שהזכיר הכתוב לשון וירף ממנו ולא אמר וילך מאתו רמז רמז לה המלאך שעדיין לא נשלמה המצוה ומיד הבינה צפורה זה והשלימה המצוה ועשתה לו פריעה ומזה אמרה חתן דמים למולות כלומר שתי מילות מילה ופריעה, ומה שהזכיר חתן דמים שני פעמים להורות כי נתחייב מיתה על המילה ונתחייב על הפריעה כי שתיהן מעכבות.

כז **ויפגשהו בהר האלהים וישק לו.** אמרו במדרש זהו שאמר הכתוב (שיר השירים ח׳:א׳) מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך וכתיב (תהלים פה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. חסד זה אהרן שנאמר (דברים ל״ג:ח׳) תומיך ואוריך לאיש חסידך, ואמת זה משה שנאמר (במדבר י״ב:ז׳) בכל ביתי נאמן הוא, צדק זה משה שנאמר (דברים ל״ג:כ״א) צדקת ה׳ עשה וגו׳, ושלום זה אהרן שנאמר (מלאכי ב׳:ו׳) בשלום ובמישור הלך אתי.

כח **את כל דברי ה׳ אשר שלחו.** יכלול המראה אשר ראה בסנה גם ענין השליחות שהיה מסרב בו.

ובמדרש את כל דברי ה׳ רבנן אמרין גלה לו סוד שם המפורש, כונת המדרש הזה שהגיד משה לאהרן השמות שהודיעהו הקב״ה למעלה והם אהיה אשר אהיה פירושם מדת הדין שבמדת רחמים והודיעהו כי שם אהיה ושם המיוחד הכל אחד וגלה לו כי שם אל״ף דל״ת יוצא מהם אל״ף מן אהי״ה וי׳ מן יהו״ה בסוף ומדת הדין באמצע כי שמי בקרבו, והנה הוא פירש להם כי אהיה אשר אהיה פי׳ מדת הדין שבמדת רחמים וכבר הזכרתי למעלה והוא דעת הרמב״ן ז״ל.

פרק ה

ב **מי ה׳ אשר אשמע בקולו.** אמרו במדרש באותה שעה הוציא פרעה דפתרא של אלוהות התחיל קורא אלהי אדום אלהי מואב אלהי צידון אמר להם הרי קראתי ואין שם כתוב בדפתרא שלי שמו של אלהיכם. ובאור הענין כי פרעה בחכמתו הגדולה היה יודע גבולי הארצות ותחומי הישוב ושכל העולם נחלק לז׳ אקלימים והיה יודע כחות הכוכבים השולטים בכל אקלים ואקלים ועל איזה אומה מן האומות שולטים, וכן בז׳ אקלימים וכן בשבעים אומות וכיון שלא מצא לשם הזה שום שלטנות וממשלה בארץ בכלל שאר הכחות הידועים אצלו תמה ואמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו כי אין שם שום כח מושל בארץ שלא יהא כתוב אצלי בדפתרא שלי, והוא לא היה יודע שהשם הזה עליון על כלם וכל שאר הכחות המושלים בארץ אין להם ממשלה וכח כי אם מכחו, ומשלו רז״ל משל בזה משל למה הדבר דומה לכהן שהיה לו עבד שוטה יצא הכהן חוץ למדינה הלך העבד חוץ למדינה לבקש את רבו הגיע לבית הקברות התחיל צווח לבני אדם שעומדים שם ראיתם בכאן רבי אמרו לו ולאו כהן הוא רבך, אמר להם הן, אמרו לו שוטה מי ראה כהן בבית הקברות מה למלך בבית המטבחים מה לכהן בבית הקברות, כך אמרו משה ואהרן אלהות אלו שאתה אומר מתים הם אבל אלהינו הוא אלהים חיים ומלך עולם, אמר להם ומה מעשיו אמרו לו נוטה שמים ויוסד ארץ מפרק הרים ומשבר סלעים מוריד גשמים ומפריח דשאים מהעדא מלכין ומהקים מלכין, אמר להם אני הוא אדון העולם ואני בראתי את עצמי ואת נילוס נהרי שנאמר (יחזקאל כ״ט:ג׳) לי יאורי ואני עשיתני מי ה׳ אשר אשמע בקולו, אמר לו הקב״ה רשע ממים אתה לוקה, נהפך לו מים לדם.

דבר אחר מי ה׳ אשר אשמע בקולו שאתחייב לשמוע בקולו הרי מעולם לא בא אצלי, בא אצל אבימלך בחלום הלילה ואמר לו (בראשית כ׳:ו׳) בתם לבבך עשית זאת אבל לי וינגע ה׳ את פרעה נגעים גדולים וכיון שכן אינו מכירו, **לא ידעתי את ה׳ וגם את ישראל לא אשלח.**

ג **אלהי העברים נקרא עלינו.** יש לתמוה אחר שהשיב להם פרעה מי ה׳ אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה׳ למה היו חוזרים משה ואהרן לומר אלהי העברים נקרא עלינו.

אבל הענין כי הש״י אמר תחלה ובאת אתה וזקני ישראל וגו׳ ואמרתם אליו ה׳ אלהי העבריים נקרה עלינו ובכאן אמרו לו כה אמר ה׳ אלהי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר הזכירו לו השם המיוחד כמו שנצטוו וכאשר השיב פרעה לא ידעתי את ה׳ אז נזכרו כי פרעה היה יודע שם אלהים שהוא אדון העולם ומנהיגו כי יזכירנו בדבריו תמיד אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אבל לא ידע השם המיוחד, ועל כן אחר שהשיב לא ידעתי את ה׳ חזרו ואמרו לו אלהי העברים נקרא עלינו שהוא אל שדי. ולשון נקרא מלשון מקרה ופגע, ועל כן פירשו המקרה פן יפגענו בדבר כי אמר להם הש״י בפסוק ואמרתם אליו ה׳ אלהי העבריים נקרה עלינו כי המקרה הוא כולל מה שהם אומרים עכשיו פן יפגענו ואין בדבריהם ענין חדש רק מה שנכלל בדברי הש״י ועל כן פרשו לו המקרה ההוא, והנה פרעה ברשעו וחכמתו לא השיב לדבריהם כלל רק דחה אותם בדברים אחרים ואמר למה משה ואהרן

תפריעו וגו׳.

ונזבחה לה׳ אלהינו פן יפגענו בדבר או בחרב באר הכתוב הזה סוד הקרבנות שהם כופר מן הפגיעה וזהו שאמר פן יפגענו בדבר (חבקוק ג׳:ה׳) כי לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו, ואמר או בחרב כי ה׳ הוא השופט באש כלומר במדת הדין ובחרבו את כל בשר, וכבר ידעת כי השכינה היא מדת הדין והוא האש הגדולה האוכלת הקרבנות, וזהו שאמר הכתוב (ויקרא ט׳:ו׳) וירא אליכם כבוד ה׳, והזכיר מיד ותפול אש ה׳ ותאכל וגו׳, וזהו שכתוב (במדבר כ״ח:ב׳) את קרבני לחמי והוסיף פי׳ לאשי והוא שהזכיר בתחלת הכתוב אלהי העברים נקרא עלינו ואחר כך אמר נלכה נזבחה לה׳ אלהינו ולא אמר לאלהינו כי הקרבן לאלהים והכונה לשם המיוחד ועל זה רמז דוד ע״ה באמרו (תהילים נ׳:י״ד) זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך, באר כי הקרבן לאלהים והכונה לאל עליון, והבן זה.

ד **לכו לסבלותיכם.** כלומר לעשות חפצכם ומה שאתם צריכים לעשות, כי אין הכוונה סבלות מצרים להשתדל בעבודת פרך כשאר ישראל לפי שהשעבוד לא היה על שבט לוי כי רצה פרעה להניח להם שבט לוי להנהיגם בחקי תורתם כאשר המנהג בכל עם שיש להם חכמים להורות להם תורתם ועניני יראתם ואיך יתנהגו בה.

ובמדרש אמר ר׳ יהושע בן לוי שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך אמר להם פרעה בשביל שאתם פנוים אתם אומרים נלכה נזבחה לאלהינו לכו לסבלותיכם, לישראל.

ז **לא תאספון לתת תבן.** יתכן כי הגזרה הזאת לא עמדה כי אם פעם אחת שיעשו הלבנים ולא ינתן להם תבן וזהו תוספת האל״ף, כן פירש רבינו חננאל.

ט **תכבד העבדה.** נענשו על זה מדה כנגד מדה כמה שכתוב (שמות י״ד:כ״ה) וינהגהו בכבדות, וכן בלשון לכו קחו לכם תבן נענשו כמו שכתוב (שם) ויולך ה׳ את הים וגו׳, וכן בלשון ויפץ העם נענשו כמה שכתוב (ירמיהו י״ח:י״ז) כרוח קדים אפיצם כי נפזרו בים, וכן לקושש קש לתבן נענשו כמו שכתוב (שמות ט״ו:ז׳) יאכלמו כקש, ומה שאמר ואל ישעו בדברי שקר, כתרגומו בפתגמין בטלין, ורצה לומר כן על דברי משה ואהרן המבטיחים אותם בגאולה.

כב **אדני למה הרעותה לעם הזה.** השם הזה אל״ף דל״ת כי ממדת רחמים לא היה משה מפחד שיריע לעם אבל היה מפחד ממדת הדין הוא ה״א נוספת במלת הרעותה ויאמר למה זה הנחת להרע במדת הדין לעם הזה למה זה שלחתני קודם שהגיע הקץ כי אין ראוי לך לשלוח שלוחך עד שתרצה להצילם כן כתב הרמב״ן.

ובמדרש למה הרעותה לעם הזה אמר הקב״ה למשה משה חבל על דאבדין ולא משתכחין אמרתי לאברהם (בראשית י״ג:י״ז) קום התהלך בארץ וגו׳ בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד ששקל ד׳ מאות כסף ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליצחק גור בארץ הזאת וגו׳ בקש מים לשתות ולא מצא שנאמר (בראשית כ״ו:כ׳) ויריבו רועי גרר ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו׳ בקש מקום לנטות אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה ולא הרהר אחר מדותי. ואתה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך, ועתה אמרת לי למה הרעותה, עתה תראה אשר אעשה לפרעה ולא תראה במלחמת ל״א מלכים שיעשה בהם יהושע מלחמה. מכאן אתה למד שנטל משה את הדין שלא יכנס לארץ ע״כ.

ונראה לי מפשט הכתוב לומר שאין חטא למשה בדבור למה הרעותה וזה לשני טעמים, האחד שבא להודיענו ענין הרע הזה ושהוא יתברך המטיב והמריע כי גם הרע בא ממנו יתברך, וזה דבר הנביא שהיה מוכיח האומר (צפניה א׳:י״ב) לא ייטיב ה׳ ולא ירע וכתיב (איכה ג׳:ל״ח) מי זה אמר ותהי וגו׳ וכתיב (שם) מפי עליון לא תצא וגו׳. השני שחזר והזכירו פעם אחרת בפרשת מתאוננים למה הרעות לעבדך, ואלו הרגיש משה שהקב״ה חשבו לו לחטא לא היה חוזר עליו, אבל החטא היה במה שאמר ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה, יאמר כי מעת שבא לפניו בשליחות השם הגדול הרע לעם הזה כי לא ידעו ולא נכנע מפניו כלל והדבור הזה הוא כמהרהר אחר מדותיו וכמטיח דברים כלפי הש״י השם הגדול שהודיע לו בסנה, ולכך השיב לו עתה תראה אשר אעשה לפרעה בכח שמי הגדול שיתפרסם אצלו וידענו וכל מה שהרע לעם יתהפך עליו עד שהוא בעצמו יודה בשלוחם על כרחו, ולפי שדרשו עתה תראה ולא תראה מה שאעשה לשלושים ואחד מלכים יהיה עונש ונטילת הדין שלא יכנס לארץ.

ומצאתי חזוק לדברי ממה שאמרו במדרש ומאז באתי אל פרעה אמר משה לפני הקב״ה רבש״ע באז חטאתי באז אני מקלסך, באז חטאתי ומאז באתי אל פרעה באז אני מקלסך (שמות ט״ו:א׳) אז ישיר משה, והמדרש שהזכרתי למעלה אמר הקב״ה למשה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך ועכשו אמרת לי למה הרעותה הזכיר המדרש למה הרעותה לפי שהוא תחלת הדברים למשה לא לכונה שיהיה הוא החטא מן הטעמים שאמרתי.

וראיתי בפירוש רבינו חננאל ז״ל שכתב שאין לשון למה הרעותה לשון תלונה והטחת דברים אבל הוא לשון שאלה כי שאל משה לפני הקב״ה המדה הזאת למה צדיק ורע לו ורשע וטוב לו שהיה רואה לישראל בשעבוד גדול ועצום ובצרות רבות ולמצריים הרשעים הכופרים היה רואה הצלחה ושלוה,

ולפי שהיסורין באים על כמה חלקים יש מי שיסורין באין עליו על עונות שעשה כענין שכתוב (ישעיהו נ״ז:י״ז) בעון בצעי קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף, ויש מי שיסורים באים עליו כדי להיטיב לו באחריתו כענין שכתוב (דברים ח׳:ט״ז) למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך והן הן יסורין של אהבה, והוא שכתוב (תהילים צ״ד:י״ב) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, לפיכך כשראה משה כי מיום בואו אל פרעה בדבר הש״י הכביד עולו עליהם ואמר תכבד העבודה וגו׳ שאל להש״י למה הנחת להרע לעם הזה ובידך כח להצילם והצל לא הצלת, והוא כמו (שמות א׳:י״ז) ותחיין את הילדים, וכן וכל הבת תחיון, כי אין ביד האדם כח להמית ולהחיות אבל הכוונה להניח להם חיים, וכן בכאן למה הרעות למה הנחת להרע ומתירא אני שמא יוסיף להרע.

והנה השאלה הזאת היא שאלת הנביא ירמיה שאמר (ירמיהו י״ב:א׳) מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד, שאל מאת הקב״ה אם שלות הרשעים היא גמול לחסד שעשו כבר בעוה״ז או הוא כדי לכפול ענשם ולהרבות להם יסורין, והקב״ה השיבו שאין שלות הרשעים והצלחתם כי אם להוסיף עונש על עונשם, וכענין שאמר דוד (תהילים ס״ט:כ״ח) תנה עון על עונם ואל יבאו בצדקתך. וכן בכאן היתה תשובת הקב״ה למשה עתה תראה אשר אעשה יאמר היסורין האלה לישראל אינן אלא לכפול שכר על שכרם זהו עתה תראה, וההצלחה והשלוה לפרעה אינו אלא לכפול עונש על ענשם, ז״ש אשר אעשה לפרעה כלומר כבר הכנתי לו המכות ומפני זה היתה הסבה מאתי שתכבד עליהם העבודה מיום ששלחתיך כדי לכפול עונש על ענשם ולהגביר ולהאדיר שכר לישראל כשהם עומדים באותם יסורין וסובלים אותם באהבה.

ודע כי עניני הגלות הזה הראשון רמז לעניני גלותנו זה האחרון שאנו עומדים בו בשעבוד ויסורין ברשות מלכות אדום ואנו מצפין לישועת הש״י כענין שאמר דוד ע״ה על הענין הזה (תהילים ק״ל:ו׳) נפשי לה׳ משומרים לבקר שומרים לבקר ממתינים וחוזרים וממתינים ואם תתאחר הגאולה לבא הכל להוסיף לנו שכר טוב ולהטיב אותנו באחריתנו וכדי להוסיף פורענות ועונש לאותם המשתעבדים בנו וכשם שמצינו שנדחקה להם השעה לישראל במצרים מעת בא הגואל הראשון לפני פרעה ואמר לו בדבר הש״י שלח את עמי ויחוגו לי במדבר, ואחרי זאת כבדה עליהם העבודה ונתעוררה עליהם השנאה ונתוספה ביניהם מאד על מה שהיתה, כן בגאולתנו זאת העתידה בהגלות הגואל האחרון תתעורר השנאה בין העכו״ם לישראל ויוסיפו שעבוד על שעבודם, ויהיה הגואל נגלה וחוזר ונכסה כדי להתעות את העכו״ם ולהקשות את לבם שכן מצינו בגאולת מצרים שנגלה להם משה וחזר ונכסה מהם וזהו שדרשו רז״ל ויפגעו את משה ואת אהרן אחר ששה חדשים נגלה הקב״ה במדין ואמר לו לך שוב מצרימה בא משה ממדין ואהרן ממצרים ופגעו בהם שוטרי ישראל כשהם יוצאים מלפני פרעה, וכן דרשו במדרש חזית (שיר השירים ב׳:ט׳) דומה דודי לצבי מה צבי זה הוא נראה ונכסה וחוזר ונראה כך גואל הראשון נראה להם וחזר ונכסה מהם וחזר ונראה להם, וכמה נכסה מהם רבי תנחומא אומר ג׳ חדשים הה״ד ויפגעו את משה ואת אהרן, רבי יהודה ב״ר אומר לקריסין כלומר לשון פגיעה לפרקין היא, וכן הגואל העתיד יהיה נגלה וחוזר ונכסה שהרי גאולה זו עתידה להיות כדמיון גאולת מצרים בהרבה ענינים וכן אמר הנביא (מיכה ז׳:ט״ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות וכאשר יתקרב הקץ תהיינה צרות רבות ומתחזקות והוא סימן הישועה לישראל, וכן אמרו במדרש (ישעיהו נ״ט:י״ט) כי יבא כנהר צר רוח ה׳ נוססה בו אם ראית דור שצרות באות עליו כנהר חכה לו שנאמר כי יבא כנהר צר רוח ה׳ נוססה בו וסמיך ליה (שם) ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה׳.

פרק ו

ג ה׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח, כב)

שלמה המלך ע״ה ידבר בפסוק הזה בשם החכמה, היא החכמה הנעלמת אף ממלאכי השרת כענין שכתוב (איוב כ״ח:כ״א) והחכמה מאין תמצא, וכתיב (שם) ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה, ודרשו רז״ל ומעוף השמים אלו מלאכי השרת. והוא החכמה שקדמה למעשה בראשית כענין שכתוב (משלי ג׳:י״ט-כ׳) ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, וכתיב (שם) בדעתו תהומות נבקעו למדך שהשמים והארץ והתהומות וכל אשר בם שהם כלל כל הנמצאים כלם מעלה ומטה כולם נבראו מכח החכמה, וזהו שהזכיר בכאן (משלי ח׳:כ״ד וכו׳) באין תהומות חוללתי באין מעינות נכבדי מים בטרם הרים הטבעו וגו׳ עד לא עשה ארץ וחוצות, ובפנימיות הענין תהומות זה קו ירוק והרים אלו האבות וארץ הסוף, והחכמה הזאת קראה שלמה ראשית לפי שקדמה למעשה בראשית ומזה היה הענין מוכרח והוצרך להתחיל מעשה בראשית במלת בראשית, ולשון ראשית הוא כולל קדימה בזמן וכולל ג״כ קדימת מעלה מלשון (עמוס ו׳:ו׳) וראשית שמנים ימשחו שהוא מבחר השמנים, כי כשם שהשמן עולה למעלה על כל המשקין כן החכמה למעלה על כל הנמצאים, וזהו שאמר ה׳ קנני ראשית דרכו אומרת החכמה שהוא ראשית ה׳ קנני כלומר המקור העליון הנסתר המציאני כי הוא הממציא הראשון והוא מקור החכמה אשר החכמה נמצאת ממנו ונמשכה מאתו והוא לבדו המקור, ומלת קנני מלשון קן שהוא היסוד הראשון בהוית העופות, ובאר בכאן כי המקור הוא סבת החכמה שהוא הקן הראשון והחכמה שהיא הקן סבת כל המפעלים כשם שהקן סבת האפרוחים, וגלה לך הכתוב הזה כי

המפעלים כלם נמצאים בסבת החכמה שהיא ראשית והחכמה נמצאת בסבת המקור העליון ואם כן אין החכמה נבראת מאין ואפס כמו שסוברים קצת מן החכמים אבל היא נמצאת ונמשכת מאין שהוא המקור העליון הנסתר והוא דבר איוב שגלה לנו הענין הזה שאמר (איוב כ״ח:י״ב) והחכמה מאין תמצא והוא דרך הודעה לא דרך שאלה, והנה תורתנו הקדושה נאצלת ונמשכת מן החכמה הזאת ומפני שהיא לקוחה ממנה נקראת לקח טוב ועליה נתקנאו מלאכי השרת, וכן אמרו במדרש כשאמר הקב״ה ליתן תורה לישראל על הר סיני נתקנאו מלאכי השרת אמרו לפניו רבש״ע חמדה גנוזה שיש לך בשמים אתה נותן לבני אדם בעלי טומאה בעלי יצר הרע הה״ד (תהילים ח׳:ב׳) ה׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים, אל תתן הודך בארץ אלא בשמים, אמר להם הקב״ה תורה שאני נותן לבני אדם כתיב בה זכור את יום השבת לקדשו וכי יש ביניכם מלאכה כבד את אביך ואת אמך וכי יש לכם אב ואם לא תרצח לא תנאף לא תגנוב וכי יש ביניכם יצר הרע, את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו וכי יש ביניכם אכילה ושתיה, ע״כ המדרש הזה.

לפי דעתי בלשון נתקנאו כי המלאכים אין ביניהם קנאה לפי שהקנאה ממדות יצר הרע והמלאכים אין להם יצר הרע, וכן אמר אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה ולא קנאה ולא תחרות ומפני שכלן נסכמים לדעת אחת והיא השגת הבורא יתברך וההשגה הזאת היא מזונם וקיומם של מלאכי השרת וכשם שהאדם נמשך אחר מזון הגוף שהוא קיומו כך המלאכים נמשכים אחר מזונם שהוא השגתו יתברך והוא קיומם וכיון שאין להם אלא רצון אחד ודעת אחת מן הנמנע שתהיה הקנאה מצויה בהם, ומן הידוע עוד כי הקנאה המצויה במין האנושי איננה נמצאת כי אם באותם הקרובים במעלה, כי המלך לא יתקנא בכפרי והכפרי לא יתקנא במלך מפני שהם בתכלית הרחוק זה מזה, וכן אמרו רז״ל אין אדם מתקנא אלא חכם בחכם גבור בגבור עשיר בעשיר, וזה ברור כי החכם איננו מתקנא בסכל לפי שאין לו צורך בו גם הסכל איננו מתקנא בחכם כי אין לו דעת כלל כל כך שיכיר ערך עצמו וערך החכם כי שניהם הפכים וא״כ איך יקנא הדבר להפכו ועליון המדרגה איך יקנא למי שהוא שפל המדרגה. אבל ענין הקנאה במלאכים משל והכונה כי היה רחוק ונמנע אצל שכלם של מלאכי השרת כי החכמה שהיא נעלמת מהם שהם שכל פשוט ואין יצר הרע להם שיתן הש״י תורה לקוח ממנו לבעלי יצר הרע מזה אמר נתקנאו מלאכי השרת ואמרו חמדה גנוזה שיש לך בשמים אתה נותן לבני אדם כי בודאי יודעים היו שכל הענינים האלו נזכרים בתורה וכי הם מצות גופניות בלתי אפשריות להתקיים רק בבעלי הגוף, וטעם הקנאה הוא ענין המניעה אצלם שתהיה עלוי מדרגה למורכבים בעלי חומר יותר מן השכלים הנפרדים מן החומר גם עלוי מדרגה אשר למשה רבינו ע״ה שישיג הוא החכמה שהיא נעלמת מהם. המעלה הזאת הנקראת ראשית לא השיגה שום נברא כמו משה רבינו, ולזה העיד בו הכתוב (דברים ל״ג:כ״א) וירא ראשית לו, כי שם במעלת ראשית חלקת מחוקק ספון ומשם זכה לקבל התורה, והשגתו זאת לא נודעה לו בנבואה רק מצד הסתכלותו בחכמה וזהו לשון וירא ולא אמר וידע. אך המעלה שקראוה רז״ל אספקלריא המאירה והיא מדת הרחמים נודע לו בנבואה מה שאין כן באבות העולם ושאר הנביאים כלן שידעו ה׳ יתברך מתוך גלוי שכינה שנגלית להם בנבואה אבל ה׳ המיוחד לא נודע להם בנבואה, וזהו שדרשו רז״ל במסכת יבמות בסוף פרק החולץ מה בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים משה נסתכל באספקלריא המאירה ושאר הנביאים לא נסתכלו באספקלריא המאירה. קרא המעלה הזאת שמתוכה נתנבא משה אספקלריא המאירה והיא המדה שבה יעשו נסים מפורסמים מחודשים ביצירה, ואספקלריא של אל שדי אשר בה יעשו נסים נסתרים קרא אספקלריא שאינה מאירה והיא השגת האבות, ומלת אספקלריא נוטריקון היא ספק קלריא כלומר שפע אורה והיא מראה זכה מצוחצחת כענין הזכוכית הזך והמבהיק שאדם רואה מחוץ מה שבתוכו, ותרגום (איוב כ״ח:י״ז) לא יערכנה זהב וזכוכית דהבא ואספקלריא. ומה שאמרו שאינה מאירה אין הכונה שלא יהיה שפע האור גדול ועצום שהרי אספקלריא היא אבל הכונה לומר שאינה נותנת אור למסתכל בה כענין מעלת משה שהיתה אספקלריא המאירה שהיא בשפע אורה כפול ומכופל נותנת אור למסתכל בה ולכך קרן עור פניו וע״כ לא תמצא שיזכירו הכתובים השם המיוחד בענין אברהם רק עם אל״ף דל״ת או אל״ף דל״ת לבדו, ובמשה לא יזכיר הכתוב שדי רק ה׳ המיוחד, ושתים השגות אלה השגת האבות והשגת משה שמתוכה התנבא משה הן הן שתי אספקלריאות אלה השם המיוחד ואל שדי הוא ההפרש שיש בין נבואת משה לנבואת האבות, וזהו שכתוב.

וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה׳ לא נודעתי להם. הזכיר לשון וידבר אלהים ולא אמר ויאמר ה׳ מפני שלשון דבור לשון קשה כענין שכתוב (בראשית מ״ב:ל׳) דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות, ומצינו בפרשת הסנה ט״ז אמירות למשה מפי הגבורה ובכלן לא הזכיר בהן דבור אבל בכאן על ידי שאמר משה למה הרעותה הזכיר לשון וידבר. ולשון אלהים ג״כ הוא מדת הדין ובא להוכיחו ולדבר אתו משפט על זה. ויאמר אליו אני ה׳ נאמן להפרע, וכשהוא אמור אצל שכר באורו נאמן לשלם שכר וכענין שכתוב (ויקרא י״ט:ג׳) איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו אני ה׳ נאמן לשלם שכר, וכשהוא אמור אצל עונש כגון (שם) וחללת את שם אלהיך אני ה׳ באורו נאמן ליפרע, והנה הקב״ה הביא לו ראיה בתוכחה זאת מן האבות שלא הגיעו למעלת הנבואה במדרגה גדולה כמוהו ולא אמרו לו כן ולא הרהרו אחר מדותיו ועל זה אמר וארא שנראיתי אל האבות באל שדי, כלומר באותו הכח שהוא שודד המזלות אבל בשמי המיוחד שבו נהיה כל הווה לא נודעתי להם לברא להם חדשות בנסים מפורסמים בשנוי הטבע.

ולפי מה שהתחיל וארא היה לו לומר ושמי ה׳ לא נראיתי או יאמר ואודע אל אברהם אל יצחק ואל יעקב ושמי ה׳ לא נודעתי להם, אבל לפי שהיתה נבואת האבות במראות הלילה הוצרך לומר וארא ונבואת משה שהיתה פנים אל פנים הוצרך לומר לא נודעתי להם כאשר נודעתי לך, וממה שהזכיר לשון נודעתי ולא אמר הודעתי בא ללמד שהוא ושמו אחד וכן מצינו (שמות ל״ג:כ״ב) והיה בעבור כבודי ואמר (שם) עד עברי לא אמר עד עבור כבודי אלא עד עברי מכאן שהוא וכבודו אחד.

וכתב הרמב״ן ז״ל ועל דרך אמת יבא הכתוב כפשוטו ומשמעו יאמר אני ה׳ נראיתי להם באספקלריא של אל שדי כטעם (במדבר י״ב:ו׳) במראה אליו אתודע, ושמי ה׳ לא נודעתי להם שלא נסתכלו באספקלריא המאירה שידעו אותי כטעם אשר ידעו ה׳ פנים אל פנים כי האבות ידעו ה׳ המיוחד אבל לא נודע להם בנבואה ולכן כשיזכיר אברהם השם יזכיר השם המיוחד עם אל״ף דל״ת או אל״ף דל״ת לבדו, והנה הענין שהאבות היה גלוי שכינה להם והדבור עמהם במדת הדין רפה ונהג עמהם בה ועם משה יתנהג ויודע במדת הרחמים שהוא בשמו הגדול כטעם (ישעיהו ס״ג:י״ב) מוליך לימין משה זרוע תפארתו וכתיב (שם) כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת, ולכן לא יזכיר משה מעתה שם אל שדי כי התורה בשמו הגדול נתנה שנאמר אנכי ה׳ אלהיך והוא שנאמר (דברים ד׳:ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, וכבר רמזתי פירוש השמים והש״י יגלה עינינו ויראנו נפלאות מתורתו. וטעם וגם הקימותי את בריתי אתם וגם אני שמעתי כלומר נראיתי להם באל שדי וגם הקימותי להם הברית ההוא לפני וגם בשמי הגדול שמעתי עתה את נאקת בני ישראל ואזכור את בריתי אשר הקימותי להם עמדי והמשכיל יבין, ע״כ לשון הרב ז״ל.

ו **לכן אמור לבני ישראל אני ה׳.** אחר שהזכיר למעלה ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה׳ אלהי אבותיכם וגו׳ וצוה אותו שיודיע לישראל השם המיוחד חזר וצוהו עוד כאן שיודיענו להם פעם אחרת וצוהו שיבטיח אותם בארבע לשונות של גאולה. והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. ובשר אותם בהם בד׳ בשורות, האחד שיהיו נפטרים מן השעבוד והם עומדים ברשותם, השני שיהיו נפטרים מהם לגמרי מתחת רשותם, השלישי שהבטיחם בקריעת ים סוף, הרביעי שהבטיחם במתן תורה, שיהיו נפטרים מן השעבוד זהו שאמר **והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים.** והיא הבטחה שיהיו נפטרים מן השעבוד והם תחת רשותם וכן מצינו שעמדו כן ששה חדשים וכמו שארז״ל בר״ה בטלה העבודה מאבותינו במצרים והיתה הגאולה בסמוך בט״ו בניסן, שיהיו נפטרים מתחת רשותם לגמרי זהו שאמר **והצלתי אתכם מעבודתם.** והיא הבטחה שיצאו מתחת רשותם ושלא יהיו תחת ממשלתם למס עובד כלל אך יהיו בני חורין גמורים, ענין קריעת ים סוף זהו שאמר **וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים.** וזהו רמז לקריעת ים סוף שאז נחשבו גאולים כי העבד היוצא מתחת יד האדון הקשה אשר מרר את חייו בכמה מיני שעבודין והוצרך לשלחו מאתו ולעשותו בן חורין על כרחו עוד העבד ירא ומתפחד פן ירדוף אדוניו אחריו ואין הגאולה שלמה אצל העבד עד שיתברר במיתת האדון וזהו שלא תמצא לשון גאולה ביציאת מצרים רק אחר אבדן המצריים שנאמר (שמות י״ד:כ״ז) וינער ה׳ את מצרים בתוך הים וסמיך ליה ויושע ה׳ ביום ההוא את ישראל כי אז נחשבו גאולים ונושעים ואז היתה התשועה שלמה. ומה שהזכיר בזרוע נטויה על שם שכתוב בקריעת ים סוף (שם) וירא ישראל את היד הגדולה ועליה הזכיר הנביא (ישעיהו נ״א:ט׳) עורי עורי לבשי עוז זרוע ה׳. והזכיר בשפטים גדולים על שם שנדונו בים בכמה דינין, וכמו שדרשו רז״ל סוס ורכבו רמה בים הסוס קשור ברוכב והרוכב בסוס ושניהם עולים למרום ויורדים לתהום ואינם נפרדים זה מזה וכענין שכתוב (שמות ט״ו:ה׳) ירדו במצולות כמו אבן יאכלמו כקש צללו כעופרת.

ענין מתן תורה זהו שכתוב (פסוק ז) **ולקחתי אתכם לי לעם,** וזאת הבטחה במתן תורה שכתוב בו (דברים כ״ז:ט׳) היום הזה נהיית לעם.**והייתי לכם לאלהים** תקבלו אלהותי, **וידעתם** משם ואילך, **כי אני ה׳ אלהיכם,** שאני העושה עמכם אותות ומופתים מחודשים ביצירה בעבור שאני אלהיכם, **המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים,** כלומר אני הוא המוציא כי לפי מערכת הכוכבים היו ראוים עוד לעמוד שם.

ח **והבאתי אתכם אל הארץ,** כשם שהיו כל השאר יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה תכופים בזמן קרוב, כן היה ראוי להכניסן לארץ מיד לולא חטא המרגלים, ומצינו דוגמתן ארבע לשונות של גאולה לעתיד לבא והוא שאמר הנביא (יחזקאל ל״ד:י״ג) והוצאתים מן העמים וקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם ורעיתים אל הרי ישראל, וכנגד ד׳ לשונות אלו תקנו לנו רז״ל ד׳ כוסות בפסח. וכן שכר הצדיקים נמשל לכוס הוא שנאמר (תהילים כ״ג:ה׳) כוסי רוויה וכתיב (שם טז) ה׳ מנת חלקי וכוסי וכתיב (שם קטז) כוס ישועות אשא, וכתיב (ישעיהו ס״ו:י״א) למען תינקו ושבעתם משוד תנחומיה והכונה בו כוס של תנחומין, וכתיב (ירמיהו ט״ז:ז׳) ולא ישקו אותם כוס תנחומים, ותקנו לנו רז״ל לגמור את ההלל בכוס רביעי ולהתחיל בו שפוך חמתך, והטעם בזה לפי שעתיד הקב״ה להשקות לרשעי העולם ארבע כוסות של פורענות הוא שכתוב (שם כה) קח את כוס היין החמה, וכתיב (שם נא) כוס זהב בבל ביד ה׳, וכתיב (תהילים י״א:ו׳) ורוח זלעפות מנת כוסם, וכתיב (תהילים ע״ה:ט׳) כי כוס ביד ה׳ ויין חמר מלא מסך.

אשר נשאתי את ידי. דברה תורה כלשון בני אדם ודרך משל הוא, כאדם הנשבע שנושא את ידיו אל השמים, וכן (דברים ל״ב:מ׳) כי אשא אל שמים ידי.

וכתב הרמב״ן ז״ל על דרך האמת נשאתי את ידי שהרימותי זרוע עזי אלי שאתן להם הארץ, וכן כי אשא אל שמים ידי שאשא היד הגדולה אל שמים להיות בה לעולם החיים, ואין (דניאל י״ב:ז׳) וירם ימינו ושמאלו אל השמים מן הענין הזה כי הוא נאמר במלאך לבוש הבדים שנשבע בחי העולם ע״כ.

מורשה ולא ירושה לרמוז שלא יהיו יורשים אותה לפי שעתידין היו יוצאי מצרים למות במדבר אבל יהיו מורישים אותה לבניהם ובניהם יכנסו לארץ ולא הם ולכך הזכיר לשון מורשה, וכן יש לפרש בפסוק (דברים ל״ג:ד׳) תורה צוה לנו משה מורשה ולא אמר ירושה כי היה במשמע שהתורה לא תהיה ירושה כי אם לאותו הדור שקבלוה בלבד ועל כן אמר מורשה שצריך להורישה לבניהם וכענין שכתוב (שם ו) ושננתם לבניך, כי גם הדורות העתידים חייבים הם בקיום התורה כאותם שקבלוה, ועל דעת רז״ל שם היו וכענין שכתוב (שם כט) ואת אשר איננו פה עמנו היום. והנה הבטחה זו סיים בה אני ה׳ כי כן התחיל בלשון הזה ובא ולמד אני ה׳ המבטיח אני ה׳ המקיים.

ט **ולא שמעו אל משה.** לא מטעם שלא יבטחו בה׳ ובמשה עבדו רק מקוצר רוח ומעבודה קשה כאדם המשתוקק שימות בצער אשר הוא בו והוא מואס חייו.

ובמדרש מקוצר רוח רמז להם לקץ הגאולה שהוא חשבון מקצר כענין שכתוב (שמות יב) ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום הזה.

יג **ויצום אל בני ישראל.** שישאו טרחם ומשאם ושלא יכעסו עליהם ושלא יקללו אותם, **ואל פרעה מלך מצרים,** שיהיו נוהגים כבוד במלך, וכמו שדרשו רז״ל פן יפגעך לא נאמר אלא (שם ה) פן יפגענו חלקו כבוד למלכות, וכן משה רבינו ע״ה נהג עמו כבוד שנאמר (שם יא) וירדו כל עבדיך אלה אלי ולא אמר וירדת.

ובמדרש ויצום אל בני ישראל הזהירם על ע״ג שהיו ישראל עובדים במצרים, וכן דרשו באדם הראשון ויצו זו ע״ג שנאמר (הושע ה׳:י״א) כי הואיל הלך אחרי צו, וכן מפורש ביחזקאל שהיו ישראל עובדים ע״ג במצרים שנאמר (יחזקאל כ׳:ז׳) ביום בחרי בישראל ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו.

יד **אלה ראשי בית אבותם.** לפי שהגיע קצן של ישראל להגאל ובאו עתה להבדל מתוך המצריים יחס אותם הכתוב והזכיר בהם אלה כדי לפסול את המצריים. והתחיל בראובן שהיה הבכור וייחס אותם עד לוי, והכונה בזה כדי שיזכיר שני הגואלים משה ואהרן שהם משבט לוי, ואלו התחיל אלה שמות בני לוי היה נראה שיהיה לוי בכור היחס ולכבוד משה עשה כן ולכך התחיל מראובן ומזכיר והולך עד לוי השלישי.

כג **ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון.** הודיענו הכתוב הזה כי התערבה משפחת הכהונה עם משפחת המלכות היא אלישבע אחות נחשון הנשיא הגדול שבישראל, והזכיר אמו של פנחס שהוא גם כן כהן שזכה בה בעצמו, וכן דרך הכתובים במלכי הארץ שמזכירים בשמות אמם כענין שכתוב (מלכים א ט״ו:ב׳) ושם אמו מעכה בת אבישלום (דברי הימים ב כ לא) ושם אמו עזובה בת שלחי. ואמר מבנות פוטיאל הוא יתרו או יוסף ולא אמר בת פוטיאל כי היו לפוטיאל בנות רבות ולקח אחת מהן.

והנה בפרשה הזאת תמצא ו׳ נביאים שהם משבט לוי והם אהרן ומשה ופנחס שהוא אליהו ושלשת בני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף שכן מנאום רז״ל בכלל מ״ח נביאים, וששה אלה היו בדור אחד, ואולי ג׳ אלה בני קרח הם שאמר עליהם הכתוב (במדבר כ״ו:י״א) ובני קרח לא מתו.

כו **הוא אהרן ומשה.** הקדים אהרן למשה לפי שהיה גדול ממנו בשנים ואחר כך אמר הוא משה ואהרן הקדים את משה לפי שהוא גדול ממנו בנבואה. וכן מצינו שהקדים יהושע לכלב שהיה גדול ממנו בנבואה, והקדים כלב ליהושע לפי שהיה גדול ממנו ביחס, הוא שכתוב (במדבר י״ד:ל״ח) ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים וכתיב (שם) כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון, וכן הכתוב הקדים השמים לארץ למעלתם כי הנבראים השכליים נכבדים מן הגופניים מפני שאלו נצחיים ואלו כלים והולכים, והקדים גם כן הארץ לשמים לפי ששם בית המקדש והשכינה שרויה בתוכו ודרשו רז״ל עקר שכינה בתחתונים היתה וזהו שכתוב (בראשית ב׳:ד׳) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה׳ אלהים ארץ ושמים, ומה שחזר ויהי ביום דבר ה׳ אל משה בארץ מצרים בעבור שהזכיר למעלה **הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם,** והיתה המצוה עליהם לשניהם שיוציאו אותם מארץ מצרים על כן בא ללמדך שהדבור עם משה לבדו.

ל **הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה.** למעלה כשבאה מצות הקב״ה לשניהם שתק משה כי חשב שיבא הדבור לאהרן וכאשר חזר עתה ואמר לו לבדו את כל אשר אני דובר אליך חזר לטעון עוד הטענה של ערל שפתים שכבר הזכיר אותה ואמר הן אני ערל שפתים כלומר אינני ראוי לדבר אל העם אף כי אל המלך, והקב״ה השיבו.

פרק ז

א **ראה נתתיך אלהים.** כלומר אל תחוש שלא תהיה נשמע לפרעה לפי שאני נותן אותך גדול עליו. ומענין הדבור שאמרת אהרן אחיך יהיה נביאך כלומר יהיה המדבר. ולשון נביאך ניב שפתים וכן תרגם אונקלוס מתורגמנך, ודרשו רז״ל ראה נתתיך אלהים לפרעה פרעה היה עושה עצמו אלוה שנאמר (יחזקאל כ״ט:ג׳) לי יאורי ואני עשיתיני, אמר לו הקב״ה כלפי שהוא עושה עצמו אלוה הודיעהו שאינו כלום הריני עושה אותך אלוה עליו.

ג **ואני אקשה את לב פרעה.** רבים שואלים בכאן אם הקב״ה היה מקשה את לבו שלא ישלח אותם למה הרבה עליהם המכות הגדולות ההם חנם והנה זה חמס כפי הנראה והש״י צדיק לא יעשה עולה, ואם היה קושי הלב והסרוב לבלתי שלחם ממנו ומאתו איך היה מענישו על קושי לבו בכל המכות ההן, והתשובה בזה כי פרעה היה רשע מצד אחר והיה חוטא כבר ואילו היה חטאו מניעו לשלח את בני ישראל והקב״ה מחזק את לבו באותה מניעה ומענישו עליה היה בזה חמס אבל החטא לפרעה מבואר בכתוב שאמר (שמות א) הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו וכיון שהיה רשע וכופר מעצמו והזיד עליהם הוא ועמו נתחייב למנוע ממנו דרכי התשובה הוא שהיה הקב״ה נותן בלבו שלא ישלחם כי אם היו חוזרין בתשובה אי אפשר להענישם והראיה מאנשי נינוה ועל כן הוצרך למנוע מהם דרכי התשובה ואמר ואני אקשה את לב פרעה כן כתב הרמב״ן ז״ל.

ובמדרש ואני אקשה את לב פרעה אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה, אמר רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינין אלא אם ללצים. הוא יליץ מתרה בו פעם ראשונה שניה שלישית ואינו חוזר בו הוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא, כך פרעה הרשע כיון ששגר הקב״ה אצלו ה׳ פעמים ולא השגיח על דבריו אמרו לו הקב״ה אתה הקשית ערפך והכבדת לבך הריני מוסיף טומאה על טומאתך.

ולפי המדרש הזה יהיה פירוש ואני אקשה את לב פרעה, באחרונה, כי בחמשה מכות ראשונות לא נאמר בהם רק ויחזק לב פרעה ויכבד פרעה את לבו והנה לא רצה לשלחם לכבוד השם יתברך, אבל כאשר גברו עליו המכות ונלאה לסבול אותן רק לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות לא לעשות רצון בוראו, אבל בה׳ אחרונות נאמר בהן ויחזק ה׳ את לב פרעה כי הקשה ה׳ את לבו למען ספר שמו בכל הארץ וכענין שכתוב והתגדלתי והתקדשתי וגו׳.

ודע כי קושי הלב הזה כבר נרמז למשה בתחלת נבואתו בפרשת הסנה הוא שכתוב (שמות ג) וירא והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אכל, המשיל הכתוב רבוי הצרות והמכות באש והמשיל את פרעה הרשע בקוץ שהוא הסנה, ונרמז לו למשה מזה מה שעתיד הקב״ה להקשות לבו של פרעה שלא יכנע מפני המכות כשם שהסנה איננו אכל מפני האש, וזהו שאמר לו מתוך מראה זו של סנה ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וכמו שכתבתי שם.

ד **והוצאתי את צבאותי.** קרא הכתוב לישראל צבאותי לפי שהם כנגד צבא הגלגלים י״ב שבטים כנגד י״ב מזלות ועוד שהם נמשלים לכוכבים שנאמר (דברים א׳:י׳) והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ועוד ירמוז צבאותי אל הצבא העליון, ויהיה שעור הכתוב והוצאתי את צבאותי של מעלה עם עמי בני ישראל של מטה, וזהו שאמרו גלו למצרים שכינה עמהם ואם שכינה עמדה בגלות ק״ו לשאר העליונים, וזהו שאמרו רז״ל צבאות שם קדש הוא ואינו נמחק לפי שלא נקרא צבאות אלא על שם שרי צבאות מעלה וזהו שהזכיר (שמות י״ב:מ״א) יצאו כל צבאות ה׳ כלומר העליונים והתחתונים.

ט **כי ידבר אליכם פרעה לאמר.** הודיע ה׳ יתברך למשה שעתיד פרעה שיבקש ממנו מופת ואין מחזיקין האיש בנביא עד שיתן אות או מופת או שיעיד עליו נביא שכבר נתחזק בנבואתו.

ובמדרש כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת הצדיקים שואלים מופת ק״ו הרשעים שכן מצינו בנח שאחר שהצילו הש״י מן המבול אמר לו (בראשית ט׳:ט״ו) ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר, אמר לו נח תן לי אות אמר לו את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית וגו׳. וכן חזקיה כשחלה שלח הקב״ה לישעיה אמר לו (ישעיהו ל״ח:ח׳) מה אות כי אעלה בית ה׳ אמר לו הנני משיב את צל המעלות הוי אומר כי ידבר אליכם פרעה.

י **ויהי לתנין.** תחלת האותות שעשה לפרעה היה תנין והוא נחש, כן אמר לו הקב״ה במכת הדם והמטה אשר נהפך לנחש. וזה שנהפך לנחש ולא לשאר בהמות וחיות כגון סוס או שור ואריה וזאב הטעם בזה לפי שהנחש חטא והחטיא את חוה בלשון וכן פרעה הרשע חטא בלשון הוא שאמר (שמות ה׳:ב׳) מי ה׳ אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה׳ ומפני זה היה תחלת האותות נחש לרמוז לו שיענש על חטאו כמו שנענש הנחש, ומצינו שכל המטיח דברים כלפי מעלה נדון בנשיכת נחש והוא שכתוב (במדבר כ״א:ו׳) וידבר העם באלהים ובמשה, וכתיב (שם) וישלח ה׳ בעם את הנחשים השרפים וינשכו את העם. ועוד כשם שהנחש מתעקם ומתפשט ואינו מתקיים בענין אחד כך פרעה הרשע מקשה את לבו ומתחזק ברשעו ולכובד המכות היה מודה לשלח את ישראל ואחר כך חזר והכביד את לבו הוא שכתוב (שמות ח׳:י״א) וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו, ומה שהכתוב הוציאו בלשון תנין לפי שפרעה נקרא תנין שנאמר (יחזקאל כ״ט:ג׳) התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו, ורמז לו בזה כי כשם שבלע מטה אהרן את מטותם כן

עתיד הקב״ה להבליע את פרעה וחילו בים סוף.

ובמדרש ויהיו לתנינים אמר פרעה כך מדתו של אלהיכם מכאן יוצאים כשפים לעולם.

יא ויקרא גם פרעה. לרבות אשת פרעה שהיא התחילה תחלה לקרא לחכמים ולמכשפים.

גם הם לא קרא תחלה אלא לתינוקות ואחר כך **לחכמים ולמכשפים** לכך כתוב ויעשו גם הם. אמר רבי שמעון בן פזי מה ראו להקיש דבת נחש למלכות שנאמר (ירמיהו מ״ו:כ״ב) קולה כנחש ילך מה הנחש מתעקם והולך כך מלכות מצרים מעקמת דרכיה, מה נחש מלחש והורג כך מלכות מצרים מלחשת והורגת, תלה המטה כנגד פרעה אמר לו מזה אתה לוקה.

בלהטיהם מעשה כשפים ועל ידי מלאכי חבלה הם נעשים, המלה נגזרת מלשון (תהילים ק״ד:ד׳) אש לוהט, (שם קו) להבה תלהט רשעים, והענין כי הם עושים ע״י לוהטים מלאכי אש מלהט באדם ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב. ואולי יקראו כן המלאכים השוכנים באויר בגלגלי היסודות שקורין אותם שדים, בלטיהם מעשה שדים, ונקראים כן לפי שבאים אל האדם בלט לפי שהם בעלי גופות מאויר שאיננו מורגש, וזהו שאמר לחכמים ולמכשפים כי חכמי ההשבעות ואסיפת השדים היו ראשיהם זקניהם, וחרטומי מצרים יכלול את שניהם. ומלת חרטומים מלה מורכבת חר טמי, כלומר הנחרים בעצמות כי רוב האומנות הוא בעצמות מתים או בעצמות חיות כן כתב הרמב״ן ז״ל.

יב ויהיו לתנינים. לא אמר ויהיו תנינים אלא לתנינים בא ללמד שלא היה כח בחרטומים לעשותם תנינים ממש רק שנדמו לתנינים בחכמת הכשפים ואחיזת עינים, והלשון הזה כלשון (יהושע ז) וימס לבב העם ויהי למים, שאין הכונה מים ממש אלא שנתרכך לבם כדבר הנתון במים וכן (שמואל א כה) וימת לבו בקרבו והוא היה לאבן שאין להבין אבן ממש. ואם אתה אומר והלא במשה נאמר הלשון הזה ויהי לתנין ולא אמר ויהי תנין, יש לפרש כי זה של משה שאמר ויהי לתנין הוא הויה אמתית הוא לשון (בראשית ב) ויהי האדם לנפש חיה האמור במעשה ידיו של הקב״ה שהוא הויה אמתית, אבל ויהיו לתנינים האמור בחרטומים דמיון והויה מזויפת, ומפני שהלשון בשניהם אחד ויהי לתנין ויהיו לתנינים, כדי שלא תבין שענין משה דומה לשל החרטומים לכך הוצרך לסמוך לו מיד ויבלע מטה אהרן את מטותם, והנה זה ראיה כי מטה אהרן אחר שהיה תנין ממש בלע את מטותם ולמדך הכתוב בזה כי חזר תנין ממש אבל של חרטומים לא היו תנינים ממש ומזה אמר את מטותם ולא אמר תניניהם, ועוד שלא הזכיר בחרטומים שיעשו כן לפני פרעה ולפני עבדיו כמו שהזכיר במשה שכל עניניהם זיוף אין בהם אמת, או אם נאמר שהיה כח בחרטומים לעשות תנינים ממש במעשה הכשפים וכמו שדרשו חכמינו ז״ל למה נקרא שמם מכשפים שמכחישין פמליא של מעלה גם זה יתכן ומה שאמר ויהיו לתנינים יהיה תנינים ממש והוצרך לומר לתנינים בלמ״ד לפי שמלת ויהיו חוזרת למטות כלומר ויהיו המטות לתנינים, וכן במשה ויהי לתנין, ויהי המטה לתנין, וכן דבר הש״י (שמות ז) יהי לתנין, יהי מטך לתנין, ויהיה מעשה החרטומים ומעשה משה הכל שוה בתנינים ממש, אבל מלת ויבלע הוא היתרון והתגברות הכח אשר לאהרן על חכמת החרטומים בין שיהיה הבולע בו מטה כמדרש רז״ל בין שיהיה תנין בין שיהיה המעשה שלהם דמיון ממש. וכלל הענין כי מלת בלהטיהם שנאמר בחרטומים מעיד על סתירת חכמתם שאינה אמת רק זיוף ותחבולה ומלת ויבלע מעידה על חכמת משה ואהרן שהיא אמתית וגובר על חכמת החרטומים. ופסוק ויבלע לעד כי הדומם בלע דומם או חי, וכן מצינו בענין קרח שהדומם בלע חי ודומם שנאמר (במדבר טז) ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם.

יז בזאת תדע כי אני ה׳. אתה אמרת לא ידעתי את ה׳ ואינך מכירני אני אעשה שתכירני וכן כתוב (שמות י״ד:ד׳) וידעו מצרים כי אני ה׳.

עוד בזאת תדע כי אני ה׳. ע״ד הפשט במכה הזאת וכיוצא בה ראוי לך שתדע כי אני ה׳. ע״ד הקבלה בזאת תדע כי אני ה׳ יבאר כי השם המיוחד הנעלם נודע על ידי המדה הנקראת זאת והיא היד הגדולה אשר עשה ה׳ במצרים ובה ידעו את השם בסוף, והזכיר בפרעה לאכזריות לבו (שמות ז׳:כ״ג) ולא שת לבו גם לזאת.

הנה אנכי מכה במטה אשר בידי. הנה אנכי בגזרתי למדך שנהפכו המים לדם במראה, בטעם, ובריח. במראה שנאמר ויך את המים אשר ביאור לעיני פרעה ולעיני עבדיו כי ראו כן בעיניהם, בטעם שנאמר והדגה אשר ביאור מתה הדגים חיים בקרירות המים וכיון שנהפכו לדם שתו הדגים ממנו וחיותם אינו אלא במים צוננים וכיון שנהפך הצונן לחמימות מתו מיד, ובריח שנאמר (שמות ז) ויבאש היאור.

כב ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם. אחר שלקו המים על ידי משה ואהרן מאין מצאו החרטומים מים להפוך אותם לדם, והתשובה בזה כי לא נתהפכו כל המים לדם בגזרת משה ואהרן רק המים אשר ביאור שנאמר הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר ביאור ונהפכו לדם וכתיב וירם במטה ויך את המים אשר ביאור לעיני פרעה ולעיני עבדיו ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם, לא אמר כל מימי מצרים אלא כל המים אשר ביאור וכן כתיב ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור ואם כן היו להם עוד מים מן הנהרות ומן האגמים. וזה אי אפשר לומר שהרי בפירוש אמר הכתוב על מימי

מצרים על נהרותם על יאוריהם ועל אגמיהם, וכתיב ויעשו כן משה ואהרן, ומה שאמר ויך את המים אשר ביאור ולא אמר כל מימי מצרים כדבר הש״י מפני שהיאור היה ראש לכלן וכל שאר הנהרות והאגמים נמשכים ממנו וכאשר הכה היאור ונהפכו מימיו לדם כל שאר המימות הנמשכים ממנו נהפכו לדם גם כן ואם כן מאין מצאו החרטומים מים שיתהפכו לדם והתשובה בזה כי היו חופרין בקרקע ומוציאים מים ומהפכים אותן לדם כי הגזרה של משה ואהרן לא היתה כי אם במקומות ששם נקוים המים בגלוי ולא היתה הגזרה במים שתחת הקרקע. או אולי מה שיאמר ויעשו כן הכל עשיה מזוייפת כי כיון ששמעו החרטמים ההתראה למשה ואהרן שהתרו כן מתחלה לפרעה הקדימו במקומות שעדיין לא נהפך שם המים לדם והראו את עצמם עושים כן בלטיהם והיו אומרים כי נעשה כן מכחם ובודאי שלא על פיהם היו נהפכים כי אם בגזרת משה ואהרן ז״ש ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם כלומר עשייה מזוייפת ולכך תמצא שהזכיר בשל משה ואהרן לעיני פרעה ולעיני עבדיו ולא אמר כן בשל חרטומים.

או יתכן לפרש לפי פסוקי הפרשה שהקב״ה צוה שני ענינים, האחד הכאת היאור במטה כדי שיתהפכו מימיו לדם והשנית נטיית היד במטה בלתי הכאה על שאר מימי מצרים על הנהרות ועל היאורים ועל האגמים ויהיו דם. ומה שאמר הנה אנכי מכה במטה אשר בידי הכונה על אהרן כי אין משה מכה את היאור לא במכת דם ולא במכת צפרדעים, ואמר ויעשו כן משה ואהרן כאשר צוה ה׳ לבאר כי שניהם השלימו מצותו כי משה התרה לפרעה במכת היאור ואמר לאהרן לנטות ידו על מימי מצרים וכן עשה אהרן נטה ידו על מימי מצרים כמו שאמר הש״י למשה, וזהו שכתוב וירם במטה, שהרים אהרן את ידו במטה ונטה ידו לד׳ רוחות העולם על מימי מצרים כי כן צוה השם יתברך למשה. נטה את ידך והך במטה את המים אשר ביאור ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם, וע״כ חזר והזכיר בסוף ויהי הדם בכל ארץ מצרים, כלומר בכח נטיית היד, ובא להורות כי מימי היאור נהפכו לדם מכח ההכאה במטה ויהי הדם בשאר המימות בכח נטיית היד.

כד **מים לשתות.** המובן מזה שלא שתו כי לא אמר וישתו ואם לא שתו היאך יכולים לשהות ז׳ ימים בלא מים.

אך יש לפרש ששתו ויהיה לשתות כמו וישתו ויובן הלשון לב׳ צדדים שלא שתו ושתו ויהיה באורו שלא שתו ממה שחפרו בו כי אפילו מה שחפרו נהפכו לדם אבל אפשר ששתו מן המים המלוחים שאינם ראוים לשתיה וזהו שאמר **כי לא יכלו לשתות ממימי היאור,** שהיו מתוקים וראוים לשתיה, כן פי׳ הגאון רבינו סעדיה ז״ל. ובאר כי יש הפרש בין מימי ובין מי, כי לשון מימי נזכר על המים הראויים לשתות כלשון (במדבר כ) ונתן מימיו (שמות כג) וברך את לחמך ואת מימיך, וכה״א (דברי הימים ב לב) יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון וכן (איכה ה) מימינו בכסף שתינו. ולשון מי נזכר על שאינם ראוים לשתות, כלשון האמור במבול (בראשית ז) מפני מי המבול, (ישעיה נד) מעבור מי נח, וכן בים כתיב (שמות טו) וישב ה׳ עליהם את מי הים, (דברים יא) אשר הציף את מי ים סוף על פניהם, וכן (ירמיה ב) מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר כי היו נהרות שאינם ראוים לשתיה, ומצינו בירדן שהזכיר הכתוב את שניהם מימי ומי לפי שהירדן היו קצת מימיו ראוים לשתיה וקצת שלא היו ראוים.

כה **וימלא שבעת ימים.** פירש הכתוב במכה הראשונה של דם שעמדה המכה ז׳ ימים כטומאת הנדה, מה טומאת הנדה ז׳ ימים אף מכת הדם במצרים ז׳ ימים, וגלה הכתוב במכת הדם שהיא ראשונה והוא הדין לכל השאר שעמדה כל אחת ואחת ז׳ ימים וימי הרוחה כ״א יום הרי חדש ימים בין עמידת המכה והרוחה וכן מצינו שיסד רבי אליעזר הקליר בפיוטו ואמר ירח ימים הוקצב לכל מכה שלשה חלקים ויעד וחכה, ורביעית שמשה המכה.

כו **את כל גבולך.** ולא גבול חם, ובכאן שהמכות היו מודיעות תחומי הארץ. וכן אמרו במדרש בני חם ובני מצרים היו חלוקים בתחומין הכושיים אומרים ע״כ תחומנו והמצריים אומרים ע״כ תחומנו כיון שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם הגבול שלא היו צפרדעים בו היו יודעים שאינו של מצרים שנאמר את כל גבולך ולא של אחרים.

כט **ובכה ובעמך.** תוספת הה״א ללמדך כי כל מכה ומכה שהביא הקב״ה על המצריים במצרים היתה של חמש מכות.

פרק ח

ה **למתי אעתיר לך.** פירש״י ז״ל אלו נאמר מתי אעתיר לך היה משמע מתי אתפלל עכשו שאמר למתי אני היום אתפלל עליך שיכרתו לזמן שתקבע לי אמור לי לאיזה יום תרצה שיכרתו ע״כ, והנה משה בצאתו מעם פרעה היה מתפלל מיד שתסור המכה למחר, וכן תמצא במכת הערוב שאמר הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל ה׳ וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר, וכתיב ויצא מעם פרעה ויעתר אל ה׳, כי בצאתו היה מתפלל מיד שתסור המכה למחר, וזה סיוע לפירוש רש״י ז״ל.

והתימה על הרמב״ן ז״ל שאמר שלא התפלל עד למחר, ואמר כי למ״ד למתי נוספת וכמוהו (דברים ט׳:ז׳) למן היום אשר יצאת מארץ מצרים שאילו התפלל בו ביום כאשר סרה המכה למחר היה ראוי לומר ויעש ה׳ כדבר משה ממחרת, וכיון שלא אמר כן נראה כי בשעת תפלתו היתה המכה מסתלקת

מיד וכיון שאין הסתלקות המכה עד למחר לא התפלל עד למחר.

והנה הכתוב מוכיח כדברי רש״י שאמר הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל ה׳ ולא אמר והעתרתי אל ה׳ מחר, למדך בזה שתכף שיצא מיד התפלל שתסור מכת הערוב מעבדיו ומעמו מחר כי כיון שהתחיל פרעה במכה זו של צפרדעים להזכיר מחר ולהאריך הזמן עד למחר גם משה הסכים בשאר המכות להאריך זמנם עד למחר לא שיסורו מיד, ומזה תמצא כתוב במכת הערוב למחר יהיה האות הזה ובמכת הברד כתיב (שמות ט׳:י״ח) הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד, ובמכת הדבר כתיב (שם) מחר יעשה ה׳ הדבר הזה בארץ, ובמכת הארבה כתיב (שם י) הנני מביא מחר. ומה שהאריך פרעה המכה הראשונה עד למחר חשב כי הגיע עת סור המכה בעת ההיא מדרך מערכת הכוכבים ומשה היודע העת היה מבקש שיאמר לו פרעה להסירם מיד, על כן רצה לסכול דעתו להבחין את משה בחכמתו והאריך הזמן עד למחר והשיב לו משה רבינו ואמר כדברך שלא יסורו היום עד מחר ומזה תוכל להבין כי אין המכה בכח המערכת רק בכח הש״י זהו למען תדע כי אין כה׳ אלהינו.

ח **ויצעק משה אל ה׳ על דבר הצפרדעים.** לא תמצא בשאר המכות שיחזור להזכיר המכה עם התפלה אבל יאמר סתם ויעתר אל ה׳ ויפרוש כפיו אל ה׳. **אבל** יתכן לפרש כי הוצרך בכאן לומר על דבר הצפרדעים לפי שהקב״ה הזכיר למשה לשון עליה הוא שאמר ושרץ היאור צפרדעים ועלו ובאו בביתך וכן אמר משה לאהרן והעל את הצפרדעים, וכן כתוב למעלה במעשה, ותעל הצפרדע, וכדי שלא תבין בלשון עליה זה שהזכיר בכל פעם שבאו הצפרדעים בדרך הטבע והמקרה מצד התחבולה והחכמה כחכמת החרטומים ולא מאת ה׳ היתה זאת לכך אמר על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה לבאר כי אדון הכל יתברך שם המכה הזאת לפרעה ולא כח הטבע.

יד **ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים.** הזכיר ויעשו כן כי כן הכו הארץ ואמרו השבעת השדים כמנהגן בשאר המכות וזה כדי להוציא את הכנים ולא יכולו וזהו יורה כי מה שהזכיר למעלה ויעשו כן החרטומים באות התנין ובמכת הדם שהכל עשייה מזוייפת והכל דמיון, ואין להבין ויעשו כן שעשו, והכתוב הזה מעיד עליהם כן, שהרי אומר ולא יכלו. ומה שהזכירם למעלה בשם חרטומי מצרים ויזכירם עתה בשם חרטומים סתם, יתכן לפרש כי לפי שהיו החרטומים חכמים גדולים בעיני מצרים הזכירם הכתוב למעלה שני פעמים בשם הידיעה באות התנין ובמכת הדם הוא שכתוב באות התנין, חרטומי מצרים בלהטיהם, ובמכת הדם. חרטומי מצרים בלטיהם, והגיד בזה חכמתם שהיא חכמת הכשפים וחכמת השדים ולכך הזכירם כן ב׳ פעמים בשם הידיעה והכבוד כי היו ידועים ואנשי השם בחכמות ההם, ואחר כך במכת הצפרדעים נתמעטה חכמתם ומעלתם אצל מצרים ואבדו השם ההוא וקראם הכתוב חרטומים סתם לא חרטומי מצרים כבתחלה וזהו שאמר ויעשו כן החרטומים בלטיהם ויעלו את הצפרדעים, ואחר כן במכת הכנים בטלה חכמתם ונתמעטה מעלתם יותר ויותר כשהוצרכו להודות על כרחם אצבע אלהים היא אמרו כי היא מכה מאת ה׳ יתעלה הזכירם בחסרון השם ובחסרון היכולת הוא שאמר ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו, החרטמים כתיב, וממכת הכנים ואילך נאבדו מן הכתוב ולא נזכרו בשם חרטומי מצרים ולא חרטומים סתם (בחסרון השם וחסרון היכולת) הוא שכתוב במכת השחין ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה כי נתביישו ולא יכלו להציל את עצמם.

טו **ויאמרו החרטמם אל פרעה.** עד עתה הזכיר החרטמים מלא ביו״ד אבל במכה זו של כנים שהזכיר בה ולא יכלו הזכיר החרטמם חסר יו״ד כי בכאן חסרה חכמתם וכשל כחם והודו על כרחם, ועוד יורה חסרון היו״ד על מה שדרשו רבותינו ז״ל י׳ קבין מכשפות ירדו לעולם ט׳ נטלו מצרים ואחת כל העולם כלו.

אצבע אלהים היא. כאשר ראו החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים הודו במעשה אהרן שהיה מאת האלהים ולכן לא קרא להם פרעה מן העת הזאת והלאה, וכדי להמעיט את הענין אמרו אצבע אלהים כלומר מכה קטנה מאתו ולא אמרו אצבע ה׳ כי פרעה ועבדיו לא יזכירו השם המיוחד רק בדברם עם משה כי הוא יזכירנו להם כן פי׳ הרמב״ן ז״ל.

אבל החכם ראב״ע ז״ל כתב כי מה שאמרו אצבע אלהים היא אין זה הודאה שיודו במעשה אהרן רק אמרו כי מכה זו לא באה מכח משה ואהרן בשביל ישראל רק מכח הכוכבים והמזלות היתה מכה זו ראויה לבא על ארץ מצרים ומזה הזכירו שם אלהים ולא אמרו אצבע ה׳ שהוא אלהי ישראל ועוד ראיה אחרת שהתרה לו במכת הדם ובמכת צפרדע ולא התרה במכת הכנים, ועל כן אמרו לו שלא באה מכח משה מאת ה׳ יתברך רק כפי מערכת הכוכבים על הארץ ומשה לא ידע כן ועל כן לא התרה.

ודע כי בשתי מכות ראשונות והם הדם והצפרדע לא היתה בהן בריאה חדשה כי מכת הדם הפוך תולדות המים לדם גם הצפרדעים מן היאור עלו וזה שאמר הכתוב ותעל הצפרדע כי נאספו ועלו ולא אמר ויהיו הצפרדעים. אבל הכנים היתה בהם בריאה חדשה וע״כ אמר והיה לכנים, והזכיר ג״כ להוציא את הכנים כענין (בראשית א׳:כ״ד) תוצא הארץ נפש חיה ויהי כן, ואין הכח ביצירת שום בריה ביצירה בלתי לה׳ לבדו, ולכך הזכיר בו לשון אצבע שבאורו פלא כלשון האמור בגלגלים (תהילים ח׳:ד׳) מעשה אצבעותיך, כי בריאת הגלגל אצל כחו יתברך נקלה כבריאת היתוש, וכן כתב רבי

סעדיה גאון מצינו לשון אצבע בשלשה דברים, בגלגלים, ובלוחות, ובמכת הכנים. הגלגל בתכלית הגודל שאין גוף למעלה ממנו, והלוחות למטה מהם בגוף ולמעלה מהם בזוהר, והכנים בתכלית הקטנות והגריעות, ואע״פ כן הזכיר בשלשתם לשון אחד להורות כי הכל אחד ושוה אצל יכלתו יתברך, ודעת רז״ל במדרש במה שאמר ולא יכולו שאין השד שולט על בריה פחותה מכעדשה. וא״כ אין צריך לומר שלא היה להם כח לברא אותם אלא אפילו לאסוף אותם ולהביאם ממקומם אין להם כח לפי שהם פחותין מכעדשה.

יז **הנני משליח בך וגו׳ את הערוב.** לא תמצא באחת המכות שיזכיר הכתוב את המכה בה״א הידיעה והיה ראוי שיאמר הכתוב הנני משליח בך ערוב, אבל הערוב הזה לא היה יצירה חדשה רק שהיתה מכה משולחת להשליח בהם את הערוב שבמדבר כענין שכתוב בפורענות והשלחתי בכם את חית השדה, ומה שהזכיר למעלה את כל גבולך בצפרדעים, לא היה יצירה חדשה ג״כ, כי מן המים עלו והשריצו מן היאור זה מזה.

ובמדרש הנני משליח בך את הערוב בנוהג שבעולם בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו מביאה עליו פתאום כדי שלא ירגיש בו אבל הקב״ה אינו כן מתרה בו בכל פעם ופעם על כל מכה ומכה שנאמר הנני משליח בך, הנה יד ה׳ הויה במקנך, הנני נוגף, הנני ממטיר, הנני מביא מחר, וכן בכל המכות וזהו שאמר הכתוב (איוב ל״ו:כ״ב) הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה, תשובה לרשעים קודם אבדן ואם אינם שבים מאבדן מן העולם, שנאמר (שם) אם ישמעו ויעבדו יכלו ימיהם בטוב ושניהם בנעימים ואם לא ישמעו בשלח יעבורו.

יח **והפליתי ביום ההוא.** המכות הראשונות היו עומדות אין מן הפלא כל כך אם היו בארץ מצרים ולא בארץ גשן, אבל מכת הערוב מכה משולחת וכאשר יבא מן המדבר בגזרת האל לעקור את הכל היה ראוי אף בדרך הטבע שיבואו גם בארץ גושן כי היא מכלל ארץ מצרים אלא שהקב״ה הפלה ביניהם בדרך הנס והפלא בשביל ישראל, ומזה אמר **אשר עמי עומד עליה.** כלומר בשביל שעמי עומד עליה.

למען תדע כי אני ה׳ בקרב הארץ. שליט ומשגיח בקרב הארץ להשחית את המורדים ולהציל את הבוטחים בו, ואמר כן כנגד פרעה הרשע שהיה כופר בהשגחה והיה מן הכת האומרים (איוב כב) עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך.

וכתב הרמב״ן ז״ל כי אני ה׳ בקרב הארץ יתכן שיהיה כמו כי שמי בקרבו והוא סוד נשגב ונעלם ע״כ.

יט **ושמתי פדת בין עמי ובין עמך.** כבר הזכיר שיפליא בין ארץ גושן ובין ארץ מצרים, אבל הפדות הזה הוא שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו שם החיות שום יהודי לא ירעו ולא ישחיתו בו ויאכלו אנשי מצרים, וכן אמר דוד (תהילים ע״ח:מ״ה) ישלח בהם ערוב ויאכלם, וזהו לשון פדות כענין שכתוב (ישעיהו מ״ג:ג׳) נתתי כפרך מצרים, ותמצא מלת פדת חסר וא״ו מפני שגאולת מצרים גאולה שאחריה שעבוד, אבל גאולה העתידה אין שעבוד אחריה כי אם תשועת עולמים ועל כן תמצא בגאולה העתידה פדות מלא בוא״ו, הוא שכתוב (תהילים קי״א:ט׳) פדות שלח לעמו.

כה **וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר.** יאמר משה לפרעה כדי שלא תחשוב עלי שהמעשים שאני עושה הם בתחבולה וחכמה בחכמת השעות ותחשוב שאני יודע השעה והעת שהמכה ראויה להסתלק ועתה הגיע אותה העת לפיכך אני מאריך לך עת הסרת המכה עד למחר כמו שאמרת לי במכת הצפרדעים וע״כ קבע לו משה זמן בשאר המכות במלת מחר בין בהסרת המכה בין בהבאתה.

כו **ויסר הערוב.** לא אמר וימת הערוב כמו שאמר בצפרדעים וימותו הצפרדעים, כי כוונת הש״י במכות הוא לצער אותם ולמרר את חייהם לא שיגיע להם מהם שום תועלת ועל כן הוצרך להמית הצפרדעים ביניהם להיות להם לצער וכן אמר משה בדבריו שאמר להכרית הצפרדעים והכרת הוא המיתה ואע״פ שאמר וסרו הצפרדעים, ר״ל כי בהכרתם ומותם תסור המכה מהם. והוצרך הערוב שישובו למקומותם במעונותם כאשר באו משם לא להכרית ולהמית אותן ביניהם כי תגיע להם תועלת בזה ואדון הכל יתברך לא לכך נתכוון.

כח **גם בפעם הזאת.** במכות הקודמות שהיו דצ״ך באו החרטומים לפני פרעה בכל פעם והיו מחזיקים את לבו ועתה במכת הערוב לא באו לפניו כבתחלה כי כבר ראו במכת הכנים את מעשה ה׳ כי נורא הוא וכבר הודו ואמרו אצבע אלהים היא ולפי שמצא עצמו יחידי עתה אין מחזיק בידו לכך הזכיר גם בפעם הזאת.

פרק ט

ג **הנה יד ה׳ הויה.** הזכיר במכה זו חמישית יד ה׳ הויה שהוא ה״א אחרונה שבשם, והזכיר לשון הויה והוא השם האחרון מצרוף השם המיוחד הסובל י״ב בתים כנרמז בכתוב זה שמי לעולם והזכיר ג״כ ה׳ מינין מן המקנה, והבן זה.

במקנך אשר בשדה. התרה אותם בהוה כי רוב המקנה בשדה כלשון (שמות כ״ב:ל׳) ובשר בשדה טרפה לא תאכלו שאף טרפה שבבית אסורה אלא דבר

הכתוב בהוה, וכן בכאן כי הדבר היה אף במקנה שבבית כענין שכתוב (פסוק ו) וימת כל מקנה מצרים.

אבל כתב הרמב״ן ז״ל כי הזכיר אשר בשדה מפני שכל המקנה שלהם היה בשדה לא היו מאספין אותו אל הבתים כלל לפי שתועבת מצרים כל רועה צאן ומפני כן היו מרחיקים אותו מן הערים. והנה המקנה היה רחוק מארץ מצרים בשדה גבול ארץ גשן והיה הכל מעורב במקום המרעה מקנה מצרים ומקנה ישראל, ועל כן הוצרך לומר והפלה ה׳ בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים, או מפני שמכת הדבר הוא משנוי האויר והאויר כלו היה שוה במקום אחד ובזמן אחד והיה ראוי שיתפשט קלקול האויר גם במקנה ישראל רק שעשה הקב״ה עמהם נס.

ה **וישם ה׳ מועד לאמר מחר יעשה ה׳.** היה לו לומר מחר אעשה או שיאמר מחר יהיה הדבר הזה בארץ. וע״ד הפשט יאמר כי השי״ת שם מועד למשה לאמר לישראל מחר יעשה ה׳ הדבר הזה בארץ.

וע״ד הקבלה וישם ה׳, יעשה ה׳, הכונה הוא ובית דינו וכבר הזכיר למעלה בית דינו במה שהזכיר הנה יד ה׳ הויה, והוא השם המיוחד המיעד, ומצינו כיוצא בו (שמות ט״ז:כ״ח) ויאמר ה׳ אל משה עד אנה מאנתם וגו׳ ראו כי ה׳ נתן לכם השבת והיה ראוי לומר אנכי נותן וכן רבים.

ח **וזרקו משה השמימה.** ידוע כי כל מכה ומכה מעשר מכות כוללת נסים רבים, וכאן הזכיר מלא חפניכם ואמר וזרקו משה הגיד כי מלא חפני שניהם החזיק משה בחופן אחד ולכך אמר וזרקו משה כי הדבר הנזרק בכח אינו כי אם ביד אחת, ועוד נס אחר כי כל ארץ מצרים נתמלא אבק מן הפיח המועט ההוא זהו שאמר והיה לאבק על כל ארץ מצרים, ונס שלישי המכה בעצמה שהיה הפיח ההוא לשחין פורח על האדם ועל הבהמה.

יב **ויחזק ה׳ את לב פרעה.** זו מכה ששית נאמר בה ויחזק ה׳ כי בחמש מכות ראשונות לא נאמר בהן כן כי אין החזוק מאתו יתברך כי אם מתוך כובד לבו של פרעה ומתוך שהיו החרטומים מחזקים את לבו ומתפארים בחכמתם אצלו, אבל עתה במכת השחין לא באו בהיכל מלך פנימה ולא נראו לפני משה כלל כי נתביישו בהיותם מוכי שחין ואין מחזיק ביד פרעה ואין מדבר על לבו ואולי היה נמלך לשלחם אלא שהיתה סבה מאת השי״ת מכאן ואילך.

יד **את כל מגפותי.** על דרך הפשט קרא למכת הברד כל מגפותי מפני שבמכת הברד נכללות מגפות הרבה על האדם ועל הבהמה, וזהו מאדם ועד בהמה ושבירת כל האילנות ואין צריך לומר אבוד התבואה והפירות וכל טוב הארץ מרוב הפלגת קרירות הברד, וכן אמר דוד המע״ה (תהילים ע״ח:מ״ז) ושקמותם בחנמל הוא מין ממיני הברד והוא הקרח החזק המשבר פרחי האילנות ומיבש הלחות. ואמרו רז״ל למה נקרא שמו חנמל שהיה בא ונח על השקמים ומל וכל שכן הברד הזה שהיה האש מתלקחת בתוכו.

וע״ד המדרש את כל מגפותי היה הברד מכה ומשבר האילנות והאש שורפת את השרשים ולא היתה צנת הברד מתשת כח האש ולא כח האש מכלה צנת הברד משל למה הדבר דומה למלך ב״ו שיש לו שני דוכסים והם שונאים זה את זה לימים יצא המלך למלחמה ונצטרך להם והשלים ביניהם, כך כתיב (איוב כ״ה:ב׳) המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל מיכאל מן המים גבריאל מן האש והקב״ה עושה שלום ביניהם.

וכן מצינו בענין המרכבה שראה יחזקאל דכתיב (יחזקאל א׳:י״ג) ודמות החיות מראיהם כגחלי אש, וכתיב (שם) ודמות על ראשי החיה רקיע וגו׳, דרך המים לרדת למטה ודרך האש לעלות למעלה והקב״ה נתן האש למטה והרקיע של מים למעלה.

ותמצא בפרשה זו י״ד פעמים ברד והטעם בזה לפי שהוא מכח המים וידוע כי גלגל הירח מניע יסוד המים כשם שמניע גלגל חמה יסוד האש, ומזה נמצא תוספת הנחלים והנהרות בתוספת הלבנה וחסרונם בחסרונה, והנה הלבנה מתוספת והולכת עד י״ד ימים מכאן ואילך מתחסרת והולכת ומתמעטת.

ועל דרך הקבלה את כל מגפותי כמו ולא יעיר כל חמתו שבאורו כל שהיא חמתו וכן בכאן כל מגפותי חסר וא״ו מגפתי כל שהיא מגפתי. ואמר אל לבך כנגד לבך כלומר חוזק לבך הקשה והודיע אותו כי יכניע את לבו החזק במדת כל שהיא מגפתו והוצרך משה רבינו ע״ה במכה זו להתפלל בנשיאת כפים מה שאין כן בכל השאר מטעם שהיו בני אדם מתים בה לפחד הקולות ולמכת הברד שהיתה בהסכמת הוא ובית דינו כענין שכתוב (שמות ט׳:כ״ג) וה׳ נתן קולות וברד, ולכך הוצרך בבטולם לישא את כפיו כדי שיתקדשו כל העשר ושיכוין בהם לרום השמים שהודה בו פרעה עתה שכונתו נשיאת כפים אליו לבעבור ימשיך מלמעלה וישפיע למטה להפסיק הפורענות ולרחם על הארץ, וזהו שאמר משה אפרוש כפי אל ה׳ כלומר אפרוש כפי כנגד העשר ויתקדשו ואכוין בהם אל ה׳ ומיד הקולות יחדלון.

בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. הודיעו בכלל דבריו ענין מציאות הש״י וההשגחה והיכולת, כי הוא יתברך נמצא ומשגיח ויכול. נמצא, הוא שהזכיר במכת הצפרדעים למען תדע כי אין כה׳ כלומר אין מציאות אחר בנמצאים כמציאותו. משגיח, הוא שאמר במכת הערוב למען תדע כי אני ה׳

בקרב הארץ כלומר משגיח כמלך בתוך המדינה להיותו קרוב אל הקצוות. יכול, הוא שהזכיר כאן במכת הברד בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ כלומר שאין בעל יכולת כמוני. והזכיר משה כן לפרעה לפי שהיה פרעה כופר בשלשתן במציאותו והשגחתו ויכלתו.

ובמדרש בעבור תדע אתה אמרת לא ידעתי את ה׳ לפיכך מזכיר לו בכל פעם למען תדע בעבור תדע על כל דבר ודבר מזכיר חטאתו הה״ד (משלי כז) אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי וגו׳ מתוך שהוא מתרפה ממנו בהגבהת העלי מן המכתש הוא שוכח המכות כך פרעה הרשע בין הריפות של מכות בין זמן לזמן היה מחזק את לבו.

טז בעבור הראותך את כחי. ולא הזכיר גבורתו כי לא הראה במצרים גדולות גבורותיו אבל לעתיד יהיו גבורותיו גדולות. והזכיר יחזקאל בצורת הבית הראותכה בתוספת ה״א הוא שאמר (יחזקאל מ׳:ד׳) למען הראותכה הובאתה הנה וגו׳, והטעם לפי שבמצרים הראה מקצת כחו וגבורותיו, ולעתיד לבא יראה יותר ויותר, או תרמוז הה״א לחזרת השכינה.

יח אשר לא היה כמוהו במצרים. לא אמר אשר לא היה במצרים כמוהו אלא אשר לא היה כמוהו במצרים, ופירוש הכתוב כי לא היה בכל העולם כמוהו ולא במצרים והוסיף במצרים להגדיל להפליא לפי שאין הגשמים יורדים במצרים תמיד ולא הברד וע״כ היה הפלא גדול יותר.

יט שלח העז את מקנך. והלא כבר מתו במכת הדבר והכתוב מעיד שם כן וימת כל מקנה מצרים, ואולי המקנה הזה הביאו אותו משאר הארצות ואנשי מצרים קנאוהו מהם ועליו צוה משה עתה שיאספוהו הבית. או יהיה פירוש וימת כל מקנה מצרים רוב המקנה כי רובו ככולו, או יתכן שנאמר וימת כל מקנה מצרים כל שאין לישראל בו שותפות אבל אותו המשותף עם ישראל הוא שנצל ממכת הדבר.

כג קולות וברד ותהלך אש ארצה. ידוע כי בזמן הברד האויר משתנה והחלאים באים על כל המורכבים מד׳ יסודות וסבת החולי בהם שנוי האויר וקלקולו והתהפכות ארבע יסודות כי כל זמן שהם מזוגים יחדו ועומדים על מתכונתם בשוה הגופות בריאים וחזקים ובהתהפכותם בא החולי.

וע״כ יתכן לפרש כי הזכיר הכתוב בכאן ד׳ יסודות, קולות וברד הם הרוח והמים, ותהלך אש ארצה האש והעפר, והזכירם מהופכים להורות כי בבא הברד ישתנה האויר ויתהפכו היסודות מלמעלה למטה והקב״ה עושה כרצונו עד שטבע האש שהוא עליון וזך מכלם חוזר לטבע העפר שהוא השפל והכבד שבכלם זהו שאמר ותהלך אש ארצה.

כד ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים. יאמר ה׳ שאתה בא אלי בשליחותו הוא הצדיק במשפטו וכענין שכתוב (תהילים קי״ט:קל״ז) צדיק אתה ה׳ וישר משפטיך, ואני ועמי הרשעים המסרבים מצותו ושאמרנו מתחלה (שמות א׳:י׳) הבה נתחכמה לו, ומפני שכבר כפר למעלה בשם המיוחד באמרו מי ה׳ אשר אשמע בקולו על כן התודה עתה והודה בו והזכירו בוידוי בפירוש גם ברמז בראשי התיבות והיה ראוי לומר ואני הרשע אבל פחד לנפשו פן ילכד הוא בעון העם כיון שהיה מלך והיה בידו למחות ולא מחה ולפיכך התודה על עונם.

כח ורב מהיות קולות אלהים וברד. ורב, להושיע הוא. וכן תרגם אונקלוס וסגי קדמוהי רווחא. ובאור הכתוב העתירו אל ה׳ כי רב להושיע הוא שלא יהיו הקולות והברד, וייחס הקולות לשם אלהים לפי שהקולות ההן הם רעמים משברים את הלב ומרעישים את הגוף ובאים בגבורה גדולה, וכן אמרו רבותינו ז״ל למה נבראו רעמים כדי לשבר עקמימות שבלב. והקדים קולות לברד כי כן הזכיר למעלה וה׳ נתן קולות וברד כי הרעמים באו תחלה והיו מרעישים את לבם ומטרידים את דעתם ואחר כך יפול הברד עליהם ומתו, וכן תמצא בתפלתו של משה ויחדלו הקולות והברד, כי הפורענות שבא תחלה נסתלק תחלה, ולפי זה היה ראוי שיאמר הכתוב וירא פרעה כי חדלו הקולות והברד והמטר ויוסף לחטוא, ומה שהזכירן בהפך כדי שיסמוך ויוסף לחטוא אל הקולות וזה להורות על כובד לבו של פרעה כי לא הודה לשלחם רק מפחד הקולות וכמו שאמר ורב מהיות קולות אלהים, והעד כי כאשר נסתלקו הקולות ויוסף לחטוא מיד.

ל ידעתי כי טרם תיראון, והפשתה והשעורה נכתה. קשור הכתובים כי טרם שתיראון מפני ה׳ אלהים וקודם שתתודה ותאמר ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים כבר לקתה הפשתה והשעורה שהם כבדים ואין תקנה להם אבל החטה והכסמת שהם מזון האדם לא נכו עדיין והוא הנשאר לכם אם לא תוסיפו לחטוא, כן פירש רבינו סעדיה גאון ז״ל.

והפשתה גבעול. גבו על כלומר נכנס בו הזרע כבר ונתגדל ולכן נשתבר.

לב כי אפילות הנה. מצד שהם אפילות ולא גדלו עדיין ועל כן לא לקו.

ובמדרש כי אפילות הנה פלאי פלאות נעשו בהן, ובאור זה כי לא נצולו מן הלקות בעבור שהיו אפילות כי לכובד מכת הברד ולחוזק צנתו היה ראוי

שימותו שרשי התבואה מתחת הקרקע או שישרפו לחוזק כח האש המתלקחת, אלא שהיה בדרך הנס ונעשו בהם פלאות וזהו לשון כי אפילות הנה קרי ביה כי פלאות הנה.

לג **ומטר לא נתך ארצה.** לא אמר לא ירד אלא לא נתך ללמד שאחר שירד מן השמים עמד בין השמים לארץ וכן דרשו רז״ל שעמדו בין השמים ובין הארץ מ״א שנה עד זמן יהושע, זהו שנאמר (יהושע י׳:י״א) וה׳ השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים וגו׳, ויחזקאל הנביא אמר להם ליפול שנאמר (יחזקאל י״ג:י״א) ואתנה אבני אלגביש תפלנה ונקראו אבני אלגביש לפי שעמדו על גב איש זה משה שנאמר (במדבר י״ב:ג׳) והאיש משה ולא הגיעו בארץ עד אחר זמן ולפי שאבני הברד מזהירים כמרגליות לכך נקראו כן שכן תמצא במרגליות (איוב כ״ח:י״ח) ראמות וגביש לא יזכר, והקולות ג״כ היו תלוים ואימתי ירדו בימי אלישע שנאמר (מלכים ב ז׳:ו׳) וה׳ השמיע אל מחנה ארם קול רכב וקול סוס קול חיל גדול.

לד **ויוסף לחטא.** הרשעים כשיש להם צרה נכנעים וכשעברה מיד מתגאים, וכן אתה מוצא בפרעה כשבאה עליו הצרה נכנע והתודה ואמר ה׳ הצדיק אחר שעברה ויוסף לחטוא. ומצינו שגאותן של רשעים סבת השפלתן שמתוך שנתגאה פרעה ואמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו וגו׳, באתה לו השפלה בים סוף. מתוך שנתגאה נבוכדנצר ואמר (דניאל ד׳:כ״ז) הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי באת לו השפלה, שנאמר (שם) ומן אנשא לך טרדין ועם חיות ברא מדורך עשבא כתורין לך יטעמון ושבעה עדנין יחלפון עלך. הרי לך מתוך גאוה השפלה, אבל הצדיקים אינם מתגאים אלא משפילים עצמן ומתוך שפלותם באים לידי מעלה וכבוד שכן אמר שלמה המע״ה (משלי כ״ט:כ״ג) גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד.

פרק י

א אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח, יד)

שלמה המע״ה יצוה בכתוב הזה (משלי כ״ח:י״ד) על האדם שיהיה רך הלבב ויהיה מפחד תמיד בכל ענייניו ובכל פעולותיו ושיסתכל ויתבונן בתכליתם ויזהיר אותו שלא יקשה את לבו פן יענש. והזכיר לשון אשרי ולא מצאנו מלה זאת בכל הכתובים בלשון יחיד כי אם בלשון רבים, והטעם בזה לפי שאין מאשרים ומהללים את האדם בעבור מדה טובה אחת או מעלה אחת בלבד רק בהמצא בו מעלות ומדות טובות רבות. וכן כתוב (תהילים ס״ה:ה׳) אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך והנבחר והקרב והשוכן בחצרות בית ה׳ אינו בשביל מעלה אחת בלבד כי אם רבות עמו. וכן עוד (שם פד) אשרי אדם עוז לו בך מסלות בלבבם, ובאר מסלות מדרגות הלב במעלות רבות במדת היראה והבטחון. וכן ה׳ צבאות אשרי אדם בוטח בך כי במדת הבטחון נכללות כמה מעלות טובות וכמה מדות עצומות מאושרות. וכן (תהילים א׳:א׳) אשרי האיש אשר לא הלך, מונה והולך רבוי מעלות לא הלך לא עמד לא ישב. וכן בכאן אשרי אדם מפחד תמיד יאמר מי שהוא מפחד תמיד בכל פעולותיו שהוא עושה והוא מחשב בהם ומתבונן תכליתם בנזקם ותועלתם טרם שיפעלם בודאי יש לו מצות טובות רבות שבהם הוא טוב בעיני אלהים ואדם, ומפני שבעל המדה הזאת הוא נמשך בזה אחר השכל ובא כנגד החומר לכך הזכיר אדם ולא איש, לפי שלשון אדם נגזר מאדמה וכאלו אמר אשרי הנגזר מאדמה המקורץ מחומר שמניח החומר ונמשך אל השכל שהוא מפחד תמיד בכל ענייניו ובכל פעולותיו ונותן לבו אל תכליתם כי מי שעושה כן לא יחטא לעולם כענין המאכל והמשתה שאין ראוי שיכוין אדם בזה לחוש הטעם ולמלאות התאוה כי בענין הזה הוא משתתף עם הבהמה אלא שיכוין אל התכלית ומה היא התכלית שיהיה גופו בריא וחזק ויוכל לעבוד הש״י וכל השאר זולתי אל התכלית הזה הנה זה חטא. וכן בענין המשגל אין ראוי שיכוין להנאת הגוף כי גם בזה הוא שותף עם הבהמה רק שיכוין בזה אל התכלית ומה הוא התכלית לכונת פריה ורביה לקיום המין ולהמציא תולדות שיהיו עובדי הש״י וכל השאר זולתי אל הכונה הזאת הוא חטא. וכן בענין קנין העושר ראוי לו שיסתפק במועט ושישא ויתן באמונה ושיהיה תכלית כונתו בצבירת כספו שיפזרנו במעלות ושיוציאנו בדברים שיהיו לתקון גופו והצלחת נפשו, ויזהר שלא יעשוק ושלא יגזול את חברו ושלא יונה אותו ויתבונן בתכלית שאם יגזול או יונה אותו והרויח לגופו בעוה״ז הנה הוא מפסיד נפשו לעוה״ב וחמדת אותו ממון לשעה שלא במשפט הנה הוא חטא משפט מות ישכיחהו העונש וימיתהו בסוף ויקרה לו כמקרה העוף הזה אשר חמדת התבואה שהיא בתוך הרשת תשכיחהו שיהא נלכד ברשת, ועל זה אמר שלמה המלך ע״ה (משלי א׳:י״ז-י״ח) כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף והם לדמם יארובו יצפנו לנפשותם, ונשא המשל הזה על פועלי האון חומדי ממון שלא כדין רואין הנאת שעה לעצמם ואינם רואים סוף הפורענות, ועל זה אמר שלמה המע״ה (שם כ) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ. וכן בשאר כל פעולותיו יש לו להיות מפחד תמיד שלא יבא בשום דבר כנגד התורה לא מצד דבריו ולא מצד פעולותיו, ומקשה לבו יפול ברעה, מי שאינו מתבונן בתכלית פעולותיו הוא המקשה את לבו ואין זה כי אם רוע לב ומצד אכזריות שיש בו והרח המפחד תמיד הפך המקשה את לבו כי המקשה את לבו אין פחד אלהים לנגד עיניו איננו רואה תכלית השכר במצות גם לא תכלית הפורענות בעברה, ומי שהוא מפחד תמיד יראה הפורענות טרם בואו כי יפחד ממנו ומי שהוא מקשה לבו לא יראנו עד בואו עליו,

המפחד לדברים תמיד יקרה לו זה מצד הכנעה ושפלות ולכך יתרומם ויתעלה זהו שהזכיר לשון אשרי שהוא לשון עלוי, ומקשה לבו לדברים יקרה לו מצד הגאוה וגבהות הלב ועל כן הזכיר לשון יפול, ואמר יפול ברעה כלומר אפילו ברעה אחת כענין שכתוב (תהילים ל״ד:כ״ב) תמותת רשע רעה, וכתיב (משלי כ״ד:ט״ז) כי שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה, וכתיב (שם טז) כל פעל ה׳ למענהו וגם רשע ליום רעה, למדך הכתוב שהרשע מוכן לפורענות ומזומן ליום רעה ואף ענשו ופורענותו של רשע הוא למענהו כלומר לכבוד הש״י כדי שיתקדש שם שמים וכענין שנאמר (יחזקאל ל״ח:כ״ג) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים, כשם שמצינו בפרעה הרשע שהיה מקשה לבו ועל כן נפל ואבד בסופו, הוא הכביד את לבו מעצמו כענין שנאמר (שמות ט׳:ל״ד) ויכבד לבו הוא ועבדיו וכתיב (שם) ויכבד פרעה את לבו והקב״ה הכביד את לבו יותר כדי להענישו ולמען רבות אותותיו ומופתיו במצרים, זהו שכתוב.

ויאמר ה׳ אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו וגו׳. ודרשו רז״ל כי עשר מכות דצ״ך עד״ש באח״ב כמו שהם מסודרות בתורה כסדר הזה היו השתים בהתראה והשלישית שלא בהתראה, ד״צ בהתראה, ך׳ בלא התראה ע״ד בהתראה, ש׳ בלא התראה, ב״א בהתראה, ח׳ בלא התראה, מכת בכורות שהיא העשירית בהתראה כי יחזור לסדור הראשון, זה דרשו רז״ל והפרשיות מוכיחות כן.

ואם תסתכל בכתובים בכל הפרשיות תמצא כי השתים שהן בהתראה באחת יאמר התיצב לפני פרעה ובשניה יאמר בא אל פרעה. התחיל במכת הדם לך אל פרעה בבקר ונצבת לקראתו על שפת היאור ובמכת צפרדעים הזכיר בא אל פרעה, מכת הכנים אין שם התראה, ומכאן דרשו רז״ל מי שלקה ושנה שוב אין מתרין אותו. במכת הערוב חזר לסדורו הראשון והזכיר שם השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה, ובמכת הדבר הזכיר בא אל פרעה, מכת השחין אין שם התראה. במכת הברד חזר לסדורו הראשון והזכיר שם השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, ובמכת הארבה שבכאן הזכיר בא אל פרעה, מכת חשך אין שם התראה.

וע״כ נראה לי לפרש כי משה היה מודיעו המכה והיה עושה לו התראה פעם אחת על היאור ופעם שנית בהיכלו, וענין בא אל פרעה שיזכירו הכתובים בכל פעם ופעם באורו שיכנס בהיכלו, והכתובים מוכיחים כן כי מעת שהתרה לו במכת הדם על שפת היאור הגיד הכתוב כי מיד נכנס פרעה אל היכלו שנאמר ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת, וטעם הדבר שהיו כל ההתראות כסדור הזה התראה אחת על יאורו והתראה אחרת בהיכלו להורות על ענשו וגאותו וגאונו כי היה מתגאה על יאורו כענין שכתוב (יחזקאל כט) לי יאורי ואני עשיתיני, והיה מתגאה בהיכלו והוא שכתוב ויבא אל ביתו, יאמר כי מצד שנכנס להיכלו ונתגאה בו היה בז לדברי משה ולא שת לבו גם לזאת, שאל״כ למה הוצרך להודיענו ויבא אל ביתו אלא שבא להודיענו שהיה מתגאה בהיכלו כענין נבוכדנצר שאמר (דניאל ד) הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי, וכתיב (שם) שליו הוית בביתי ורענן בהיכלי, וכשם שהיתה גאותו של נבוכדנצר סבת שברו ומפלתו כן היה פרעה, ועל כן היו ההתראות כלן מתוך יאורו והיכלו ומהם משפטו יצא כי המקומות שנתגאה וחטא בהם משם באו אליו כל המכות ההם, והנה הודיעו הקב״ה שהכביד את לבו לשני טעמים, האחד כדי שיתפרסם אלהותו בהראותו בעולם אותותיו ומופתיו אלה העוברות והעתידות ולכן הזכיר לשון שתי שהוא מקור הוא משמע לשעבר ולעתיד שהם בין כלן י׳ וכאלו אמר למען שית י׳ אותותי ועל כן הזכיר בהן לשון בקרבו, והשנית כדי שיספרו לדורות עוצם גבורותיו וכח מעשיו.

ב את אשר התעללתי. על דרך הפשט שחקתי בהם כשעשיתי בהם נקמות גדולות כלשון (תהילים ב׳:ד׳) יושב בשמים ישחק ה׳ ילעג למו.

וידעתם כי אני ה׳. לשעה ולדורות כי מתוך המוסר הזה שנתן הקב״ה במצרים יכירו ישראל לדורות וידעו שמו הגדול, גם אומות העולם יתיסרו בהם ויראו ויקחו מוסר, כענין שכתוב בפלשתים כשעכבו ארון הברית אצלם (שמואל א ו׳:ו׳) ולמה תכבדו את לבבכם כאשר כבדו מצרים ופרעה את לבם הלא כאשר התעלל בהם וישלחם וילכו.

ויתכן לפרש אשר התעללתי שהוא לשון עלה כי המעשים הנעשים בעוה״ז יקראם הכתוב עלילות כלשון (תהילים ק״ה:א׳) הודיעו בעמים עלילותיו, וכתיב (שמואל א ב׳:ג׳) ולו נתכנו עלילות , וזהו שתרגם אונקלוס ית נסין דעבדית במצרים, וכן הזכיר דוד על הקב״ה (תהילים ס״ו:ה׳) נורא עלילה על בני אדם, ונקראו כל הפעולות עלילות מפני שכלן נמשכות ונאצלות מן העלה הראשונה וכל הנמצאים עלולים אצלו.

ובאר הכתוב כי מתוך עלילותיו ונפלאותיו שבמצרים הראה עצמו עלה כמו שידוע כי מתוך מצרים נתפרסם אלהותו בעולם, מזה אמר הנביא (הושע י״ב:י׳) ואנכי ה׳ אלהיך המעלך מארץ מצרים יאמר מארץ מצרים התחילו הבריות לידע אותי ונודע בגוים שמי להיותי משנה הטבעיים בנסים המפורסמים.

וע״ד המדרש את אשר התעללתי אמר הקב״ה כשם שהם עוללו את כרמי כך אני מעולל אותם מן העולם.

ג עד מתי מאנת לענות מפני. מה הקב״ה דורש מן האדם הוא ההכנעה והשפלות והוא דבר הנביא (ישעיהו ס״ו:ב׳) ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי, ואמר (שם) השמים כסאי והארץ הדום רגלי וגו׳, ולא יכלכלו אותי, כענין שנאמר (מלכים א ח׳:כ״ז) הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך

אף כי הבית הזה אשר בניתי, וא״כ אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום שיהיה לי כדאי ואע״פ כן מביט אני אל עני ונכה רוח ולמי שהוא חרד על דברי. עני הוא הנכנע וכתיב (תהילים נ״א:י״ט) לב נשבר ונדכה, ועל כן תרגם אונקלוס ע״ה לאתכנעה.

והנה כובד המכות על פרעה לכובד לבו כי מה שאמר אני הכבדתי את לבו פירשו מוסיף כובד על כבדו, לפי שאמר למעלה ויוסף לחטא ויכבד לבו הוא ועבדיו. וכבר ידעת כי אחאב מלך ישראל שהיה רשע עובד ע״ז ונכנע ועלתה לו הכנעתו הוא שכתוב (מלכים א כ״א:כ״ט) הראית כי נכנע אחאב מלפני יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו בימי בנו אביא הרעה על ביתו, נבוכדנצר הרשע שלא נכנע כבר ידעת עונשו שהכניעו השי״ת וגרש אותו ממלכותו, ולפי שהיה מתגאה ועושה עצמו אלוה והיה מגביה עצמו ומתעלה ממדרגה אנושית למדרגה אלהית, לפיכך הכניעו הקב״ה השפילו ממדרגה אנושית למדרגת הבהמות והיה אוכל עשבים ז׳ שנים כבהמה שפלה והיה עונשו מדה כנגד מדה שהרי ההכנעה וההשפלה עונשו של גאוה שנאמר (משלי ט״ז:י״ח) לפני שבר גאון, כן פרעה הרשע מאן להכנע בגאותו וגאונו ועל כן אבד בסופו.

ה **הצמח לכם מן השדה.** מכת הארבה היתה בניסן לפי שבניסן מתחילים האילנות להוציא פרח ונראו הנצנים בארץ, ומכת הברד הקודמת לה היתה בחדש אדר שהרי כל עשר המכות בשנה אחת היו וכמו שאמרו ז״ל משפט המצרים במצרים י״ב חדש, ולפי שהברד שבא באדר שבר כל האילנות, והפשתה והשעורה שכבר צמחה נכתה במכת הברד, אחר כך בחדש ימים בניסן שבו נגאלו ישראל צמחו האילנות והוציאו פרח, וצמחו ג״כ החטה והכוסמת שלא נכו במכת הברד לפי שהיו אפילות, וע״כ כתוב הצומח לכם מן השדה כי מכת הארבה תבא עתה לעקור כל צומח וכל מה שהשאיר הברד, כן פי׳ הרמב״ן ז״ל.

ונצטרך לומר לדבריו כי שלש המכות היו בניסן והז׳ הקודמות היו בי״א חדשים וא״כ יבא הענין שתעמוד המכה יותר מז׳ ימים והיו ימי ההרווחה בין כל מכה ומכה שלשים יום ומפסוק (שמות ז׳:כ״ה) וימלא שבעת ימים למדנו כי ההרווחה בין כל מכה ומכה ז׳ ימים וכן כל המכות כלן, ולפיכך יש לנו להשוות זמני המכות וימי ההרווחה בענין שוה ונאמר כי בט״ו בניסן היתה תחלת נבואתו של משה בסנה והיה הקב״ה מפתהו ז׳ ימים לילך בשליחותו כמו שהוכיחו מפסוק גם מתמול גם משלשם ואותן ז׳ ימים היו שבעת ימי פסח לשנה הבאה כמו שרמזתי בפסוק מתוך הסנה. אחר כ״א בניסן הלך למדין מיד והיה לו ללכת למצרים אלא שהוצרך ללכת למדין כדי שיתיר לו שבועה שנשבע ליתרו שלא יצא מן הארץ אלא ברשותו וזהו שכתוב (שמות ד׳:י״ח) וילך משה וישב אל יתר חותנו, וכתיב (שם) ויאמר ה׳ אל משה במדין, אמר לו במדין, נשבעת במדין לך והתר שבועתך במדין, הלך למצרים ומשה ואהרן נתראו לפני המלך והתרו בו כה אמר ה׳ וגו׳ והשיב לא ידעתי את ה׳ ועוד אמר להם למה משה ואהרן וגו׳, מיום שהתרו בו הכביד עליהם העבודה וחזר ואמר להקב״ה למה הרעות והשיב לו עתה תראה כל זה אפשר שהיה לפי פשט הכתובים בח׳ ימים לתשלום ניסן. נתכסה מהם שלשה חדשים אייר סיון תמוז כמו שדרשו מפסוק (שמות ה כ) ויפגעו נמצאת אומר שהמכות התחילו באב ושמשה מכת הדם ז׳ ימים באב ובאו ימי הרוחה אחריו וכן מכת הצפרדעים באלול ובאו ימי הרוחה וכן כלן עד אדר שהיתה בו מכת הארבה ומכת החשך בניסן ז׳ ימים וימי הרוחה שאחריו ז׳ ימים הרי י״ד ומכת בכורות בליל ט״ו בניסן הוא יום הגאולה. ועם הפירוש הזה יבאו ימי עמידת המכות וימי הרוחה בזמנים שוים, ומה שאמרו משפט מצרים י״ב חדש אין לומר כי עמדו המכות זמן כזה אלא מיום שבא משה לפני המלך בתשלום ניסן ואמר לו כה אמר ה׳ בני בכורי ישראל הנה אנכי הורג את בנך בכורך מאותה שעה חל עליהם הדין ונגזר בהם המשפט עד תשלום י״ב חדש שבו כלו כל המכות ונגאלו בו בני ישראל.

ו **ויפן ויצא מעם פרעה.** תכף שהתרה בו במכה הגדולה יצא מלפניו, והיה זה דרך חכמה ותחבולה ממשה כדי שיטלו עצה לשלחם כי במכת הברד הקודמת לזו חשבו את עצמן מתים אף כי במכה זו הבאה אחריה לעקור כל אשר השאיר הברד וכן עשו נטלו עצה שישלח אותם וע״כ צוה המלך שישובו הוא שכתוב ויושב את משה ואת אהרן.

ז **עד מתי יהיה זה לנו למוקש.** ע״ד הפשט בעבור משה אמרו כן וכן כתוב (שמות ל״ב:א׳) כי זה משה האיש, שהרי על ידו היו באות המכות אשר בהם הם יוקשים.

ויתכן גם כן לפרש עד מתי יהיה זה כי ירמוז למה שכתוב (שמות ט״ו:ב׳) זה אלי ואנוהו, (שם יג) שבעבור זה עשה ה׳ לי, וגלה לנו הכתוב בלשון הזה על מחשבתם הרעה כי כפרו בעקר.

ט **כי חג ה׳ לנו.** זה חג שבועות הוא יום מתן תורה שכבר אמר לו (שמות ג׳:י״ב) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. ואין לפרש חג פסח שהרי במצרים עשו את הפסח, גם אי אפשר לפרש סכות שהרי אין לו זכרון בהר האלהים אבל הוא חג השבועות שבחדש סיון הוא שכתוב (שמות י״ט:א׳) בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני ויום זה ראש חדש סיון היה ונשתהו שם ה׳ ימים ולמחרתו ביום ששי נתנה תורה.

י **ראו כי רעה נגד פניכם.** באור הכתוב כתרגומו בישא דאתון סבירין למעבד לקבל אפיכון לאסתחרא, כלומר מעותדת היא שתסוב נגד פניכם כי עליכם תחזור, והוא מלשון (במדבר ל״ו:ז׳) ולא תסוב נחלה שתרגומו לא תסתחר. וכן אמרו רז״ל דרך הבחורים והזקנים לזבוח שמא הקטנים והטף דרכם לזבוח מי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח ראו כי אותה רעה שאתם מבקשים לעשות שיש בדעתכם לברוח היא תסוב נגד פניכם שלא תצאו מכאן מדה כנגד מדה.

ובמדרש ראו כי רעה נגד פניכם, כוכב אחד יש ששמו רעה ואמר להם פרעה רואה אני באצטגנינות שלי כוכב אחד עולה לקראתכם במדבר והוא סימן דם והריגה, והכוכב הזה הוא כוכב מאדים ועשו הרשע קראו אדום ומזה נכפל בו הלשון (בראשית כה) מן האדום האדום הזה וכמו שבארתי שם, ופרעה הרשע שהיה אצטגנין גדול קראו רעה לפי שהוא סבת הרעות כלן הוא כוכב מורה על הדם והחרב והשממון והפצעים והמכות ושם נפל שדוד מדה כנגד מדה כי נענש במה שחטא הוא הקשה את לבו וכתיב (משלי כח) ומקשה לבו יפול ברעה ועל כן נאבד בסוף, ואמר נגד פניכם הוא בכחו הגדול לנגדכם מביט אליכם ומעותד להזיק לכם בדרך הזה במדבר, והיה ראוי זה כנגד מה שחטאו ישראל בעגל ונתחייבו מזה הריגה זהו שהזכיר בתפלתו למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם, כלומר אם אתה מכלה אותם עתה במדבר בחטאם יתחלל שמך הגדול ויאמרו מצרים כי היה זה בכח אותו כוכב ששמו רעה שהוציאם בו ולכך מתו במדבר ויכחישו למפרע האותות והמופתים אשר ראו כבר ויאמרו שגם הם היו בכח המזלות ואין הממשלה כ״א להם ח״ו. מיד וינחם ה׳ על הרעה, הפך הדם לדם מילה שמל אותם יהושע הוא שכתוב (יהושע ה) היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם שהיו אומרים לכם דם אנו רואים עליכם במדבר.

יג **וה׳ נהג רוח קדים.** וה׳ הוא ובית דינו. רוח קדים מוכנת לפורענות לעולם, במצרים כתיב וה׳ נהג רוח קדים, בים כתיב (שמות י״ד:כ״א) ויולך ה׳ את הים ברוח קדים, בשני שבטים כתיב (ירמיהו י״ח:י״ז) כרוח קדים אפיצם לפני אויב, בעשרת שבטים כתיב (הושע י״ג:ט״ו) יבא קדים רוח ה׳ ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעינו, בזמן הגלות כתיב (ישעיהו כ״ז:ח׳) הגה ברוחו הקשה ביום קדים, בצור כתיב (יחזקאל כ״ז:כ״ו) רוח הקדים שברך בלב ים, ביונה כתיב (יונה ד׳:ח׳) וימן ה׳ רוח קדים חרישית, בפורענות גוג ומגוג כתיב (תהילים מ״ח:ח׳) ברוח קדים תשבר אניות תרשיש.

הבקר היה ורוח הקדים נשא את הארבה. רוח מזרחית הביאה הפורענות ורוח מערבית סלק את הפורענות הוא שכתוב ויהפך ה׳ רוח ים חזק מאד וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף, ומה שאמר הבקר היה לפי שפורענות הרשעים בבקר, וכן אמר הכתוב (תהילים ק״א:ח׳) לבקרים אצמית כל רשעי ארץ, והזכיר משה בפורענות קרח (במדבר ט״ז:ה׳) בקר ויודע ה׳ את אשר לו, וכנגדו מצינו ישועת הצדיקים בבקר שנאמר למשה (שמות ל״ד:ב׳) והיה נכון לבקר וכתיב (ישעיהו ל״ג:ב׳) היה זרועם לבקרים אף ישועתנו בעת צרה, וכתיב (איכה ג׳:כ״ג) חדשים לבקרים רבה אמונתך.

יד **ואחריו לא יהיה כן.** במין אחד של ארבה כי אותו של יואל היו מינין הרבה ושאר המינין היו גדולים ממין הארבה אבל בכאן במצרים היו שם מינין הרבה ג״כ, ובא דוד ופירש (תהלים קה) אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר, וכתיב (שם עח) ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה, ושבעה מינין הם של ארבה ואלו הם, ארבה, סלעם, חרגול חגב, גזם, ילק וחסיל, וכולן היו במצרים, וזהו שתמצא בפרשה ז׳ פעמים ארבה, ומין זה של ארבה היה יותר על שאר המינין ומזה אמר הכתוב ואחריו לא יהיה כן כלומר במין אחד של ארבה ועל כן נקרא שמו ארבה על שמינו מרובה משאר המינין שכן כתיב בארבה (יואל ב) חילי הגדול.

והרמב״ן ז״ל פירש לפי שמכת הארבה תבא במנהג העולם ודרך המקרה ועוד שבאה על ידי רוח הקדים כמנהג העיד הכתוב בזה לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן במקרה העולם.

ורבינו חננאל ז״ל פירש ואחריו לא יהיה כן על ידי נביא, וכמוהו מה שכתוב בחזקיהו (מלכים ב י״ח:ה׳) בה׳ אלהי ישראל בטח ואחריו לא היה כמוהו באור זה בבטחון לא היה כמוהו אבל ביראת חטא ובשאר מדות היה כמוהו. וכן מה שכתוב על יהושע (יהושע י׳:י״ד) ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה׳ בקול איש, כלומר להעמיד חמה בדבור איש אבל העמיד הקב״ה יתעלה שמו הגדול החמה למשה רבינו ולנקדימון בן גוריון מעצמו בלא דבור איש.

טו **ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ.** יורה שלא הניחו מקום פנוי וכענין שכתוב (יואל ב׳:ט׳) בעיר ישוקו בחומה ירוצון בבתים יעלו בעד החלונים יבאו כגנב. ומלת עין מלשון גוון כי כל הארץ נשתנית מגוונה לשחרות.

טז **חטאתי לה׳ אלהיכם ולכם.** הזכיר לכם לפי שבזה אותם וצוה לגרשם מהיכלו הוא שאמר למעלה ויגרש אותם מאת פני פרעה.

יז **ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו לה׳ אלהיכם.** פירש הרמב״ן ז״ל היה ראוי שיאמר העתירו לה׳ שישא חטאתי כי אין משה נושא עון, אבל הזכיר כן למשה שהוא אלהים לפרעה. ואמר העתירו לשון רבים לכבוד אהרן, כי יודע היה פרעה כי משה לבדו הוא המעתיר כי כבר אמר לו כמה

פעמים והעתרתי אל ה׳ למתי אעתיר לך וכתיב ויעתר אל ה׳.

רק את המות הזה. למדך שהיו בני אדם מתים במכת הארבה כשם שהיו מתים במכת הברד, ואולי היה הארבה מסמא את עיניהם כענין הצרעה בזמן יהושע. או יאמר את המות הזה לפי שכל פירות האדמה נשתדפו בברד ואחר כך בא הארבה לכלות מה שהשאיר הברד ואחר שתי מכות אלה לא נשתיירה מחיה לבני אדם בארץ, והנה זה להם מות. והזכיר לשון רק לפי שפעמים רבות אירע לפרעה שהיה מחלה פני משה להעתיר על המכה ובסור המכה היה חוזר בו ומכביד את לבו על כן יאמר עתה איני שואל ממך שתעתיר לעולם בשבילי רק שתעתיר הפעם הזאת בלבד להסיר ממני המות הזה וזה טעם רק למעט פעמים אחרות.

יט **לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים.** תפלתו של משה במכת הארבה היא שעמדה עד היום שאין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים, ואם יפול בארץ ישראל ויבא ויכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל גבול מצרים כלום, וזה דבר ידוע.

והנה דברי משה בתפלתו נאמנים לשעה ולדורות, וכן בדבורו שאמר רק ביאור תשארנה נשאר שם עד היום שרץ המים הנקרא אלתמס״ה (קראקאדיל) ושם מתגדל, ואומרים כי לפעמים יוצא מן המים שבנהר נילוס ששם גדולו ויוצא אל שפת הנהר ובולע מה שמוצא שנים או ג׳ בני אדם ביחד ואין שולטים בגופו חנית וחצים אלא אם יכוונו לתקוע בבטנו ואמרו הרופאים כי יש לו ארס והנוגע בגופו מזיק לאדם אפילו אחר מיתה והוא מין צפרדע, והנה מכח דברי משה נשאר השרץ הזה שם ומכח תפלתו לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים, וכן פי׳ רבינו חננאל ז״ל ועל זה נאמר (תהילים ק״ה:ב׳) שיחו בכל נפלאותיו.

כ **ויחזק ה׳ את לב פרעה.** אין טבע האדם שיסבול המכות האלה שיוכל לעמוד שלא ימות לבו בקרבו, והנה נתבאר בכתוב רשעו של פרעה ואכזריות לבו שהוא מתחזק במרדו בחמשה מכות ראשונות שהיה לו חזוק הלב מעצמו ברשעו ואולתו ומן המכה החמישית ואילך היא מכת הדבר שכתוב בו ויכבד לב פרעה ולא שלח את העם היה חזוק לבו סבה מאת השי״ת, וזהו שאמר ויחזק ה׳ את לב פרעה ללמד כי העם בידו של הקב״ה כחומר ביד היוצר וכן אמר ירמיה (ירמיהו י״ח:ו׳) הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל וכתיב בתריה רגע אדבר על גוי ועל ממלכה וגו׳, וכן אמר שלמה (משלי כא) פלגי מים לב מלך ביד ה׳ על כל אשר יחפוץ יטנו.

כא **נטה ידך על השמים.** וכן במעשה ויט משה את ידו על השמים, בשניהם היה לו לומר אל השמים כי משה לא נטה ידו על השמים ממש כמו שעשה על הים שכתוב בו ויט משה את ידו על הים.

אבל יתכן לפרש כי מפני שהגלגלים גשמים וכל מעשה הטבע נכללים בהם על כן אמר על השמים כי כח האות והמופת למעלה מכחות הגלגלים שהם טבע ולמעלה מהם אין שם הטבע תופש בהם רק אותיות ההויה ומפני זה הזכיר על השמים ויהי, כי אותיות ההויה על השמים. ולא תמצא שיזכיר הכתוב על השמים כי אם בשתי מכות בלבד והם הברד והחשך יאמר בהם הכתוב נטה את ידך על השמים ויהי ברד נטה ידך על השמים ויהי חשך לומר שאע״פ שנשתלשלו מן השמים והם הם בדרך מקרה העולם כח הנס בהם למעלה מן השמים, ומזה הזכיר בכל אחד ואחד לשון הויה ויהי ברד ויהי חשך שהם אותיות ההויה למעלה מן הטבע ומן הידוע שבאותיות ההויה יוכל אדם לשנות הטבע. ומה שהזכיר בכאן במכת החשך ויט משה את ידו ולמעלה במכת הברד הזכיר ויט משה את מטהו הכל הולך אל מקום אחד כי במכת הברד המשיך משה כח אצילות מן המטה הנרמז באלפ״א בית״א ט״ן י״ם והוא המלכות הבוקע ים לפני משה ומזה הזכיר מיד וה׳ נתן קולות וברד והוא כלשון (בראשית י״ט:כ״ד) וה׳ המטיר על סדום וכן אמר מיד וימטר ה׳ ברד על ארץ מצרים, ומשם גם כן המשיך כח במכת החשך, ועל כן הזכיר בו יד כי נקראת היד הגדולה והאש הגדולה אשר החשך הזה לקוח ממנה ועל כן נדונו בו המצריים גם רשעי ישראל במדת הדין.

ותמצא בפרשה ג׳ פעמים חשך ויהי חשך וימש חשך ויהי חשך אפלה, לרמוז כי ג׳ מיני חשך הם ואלו הם עלטה אפלה ערפל, עלטה הוא חשך של בין הבתרים שנאמר (בראשית טו) ועלטה היה, אפלה הוא חשך של מצרים שנאמר ויהי חשך אפלה, ערפל הוא חשך של מתן תורה שנאמר (שמות כ׳:י״ח) ומשה נגש אל הערפל.

וימש חשך, פירש ויחשיך חשך והוא מלשון אמש והכונה שיחשיך עליהם החשך יותר מחשך הלילה, או יהיה וימש מלשון (שמות יג) לא ימיש ענין הסרה כלומר אחר שיוסר חשך הלילה. ומכאן שמכת החשך התחיל באור הבקר אחר שעבר הלילה, שאילו התחיל מן הלילה היו המצריים חושבים שהיה הלילה ארוך שעור שלשה ימים ולא היה בזה פרסום האות וכדי שיתפרסם אצל הכל לא חלה המכה עד שיוסר חשך הלילה ונתבאר לכל שהוא יום ואז בא החשך ומזה תרגם אונקלוס בתר דיעדי קבל ליליא. וכן באר אליהוא (איוב לד) לכן יכיר מעבדיהם, והפך לילה וידכאו ר״ל יהפך אור הבקר ללילה וידכאו הרשעים, ואמר (שם) תחת רשעים ספקם במקום רואים, כלומר הרשעים והם המצריים ספקם תחתם כלו במקומותם כלשון ולא קמו איש מתחתיו באיזה מקום רואים כלומר במקום האור.

ובמדרש וימש חשך, נתן בו ממש, עשו אותו מלשון (דברים כח) ממשש בצהרים. זהו שאמר הכתוב (תהלים קה) שלח חשך ויחשיך, משל למה הדבר דומה למלך שסרח עליו עבדו ואמר לאחד מעבדיו צא והכהו חמשים, והלך והכהו מאה והוסיף משלו כך יתברך שמו שלח החשך על מצרים ונתוסף חשך משלו הוי אומר שלח חשך ויחשיך. ויהי חשך אפלה מהיכן היה החשך רבי יהודה ור׳ נחמיה רבי יהודה אומר מחשך של מעלה שנאמר (תהלים יח) ישת חשך, ר׳ נחמיה אומר מחשך של גיהנם שנאמר (איוב י) ארץ עיפתה כמו אפל צלמות ולא סדרים וגו׳. שבעה ימים שמש החשך שנאמר ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים, לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, אחרים, הרי ו׳ ימים שלשה ימים היה קל וג׳ ימים היה אפל כבד העומד אינו יכול לישב היושב אינו יכול לעמוד ויום השביעי כתוב (שמות יד) ויהי הענן והחשך למצרים ואור לישראל בכל מקום שהם ומזה אמר במושבותם כי היה ראוי הכתוב לומר ולכל בני ישראל היה אור בארץ גושן כמשפטו בכל, אבל הזכיר במושבותם להורות כי אף בבית המצרי אשר שם ישראל שם היה אור לישראל.

ובאור המדרש הזה והסבה שבמכת החשך והממש שנתן בו הוא שאין להבין שהחשיך השמש בגלגלו אך עמד באורו ותקפו כל ימי החשך כשאר הימים ועולם כמנהגו נוהג, אבל הענין הזה היה שהושחר האויר בכל ארץ מצרים כי נסתתמו שביליו ויסגור ה׳ בעדם מהכנס האור בהם כי בידוע שאור השמים נכנס ובוקע באויר וכשם שהקול נכנס ובוקע בו עד שיגיע לאזני השומע כן אור השמש נכנס ובוקע בשבילי האויר ובנתיבותיו עד שיראה הרואה אותו צח ובהיר והכנס אור השמש באויר הוא סבת ראותנו אור השמש והקב״ה בטל סבה זו במצרים כל ימי החשך ומנע מהכנס אור השמש באויר ואז חזר האויר שחור ולא יכלו לראות אור השמש והכוכבים מפני ששבילי האויר ונתיביו סגורים מהכנס האור בהם ואחר שחזר האויר שחור הכבידו הקב״ה כ״כ עד שהיה בו ממש והיו מרגישים אותו במשוש והיושב לא יוכל לקום ולא לפרוש את ידיו ואלו היו פרושות לא יוכל להשיבם אליו והיה אור לישראל מפני שלא נסגרו להם שבילי האור והיה האור נכנס באויר במושבותם והיו רואים וזה היה סבת החשך למצרים והאור לישראל.

כד **רק צאנכם ובקרכם.** למעלה במכת הארבה לא הרשה להם הטף רק הגברים הוא שאמר לכו נא הגברים ועבדו את ה׳ כי אמר אין דרך הטף לזבוח וחשב שלא יברחו מאחר שהיו מניחים הטף, ועתה במכת החשך הרשה להם גם הטף הוא שאמר גם טפכם ילך עמכם,

אבל רצה לעכב ברשותו עקר ממונם ותוקף עשרם שהיה במקנה וזהו שאמר רק צאנכם ובקרכם יצג וחשב אם אולי יברחו עם טפם הלא ישאר לי עושר המקנה, והשיב לו משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות כלומר גם אתה תתן מקנה צאן ומקנה בקר לעשות זבחים ועולות וגם מקננו ילך עמנו אין צריך לומר שמקננו ילך עמנו ולא תשאר פרסה. ומה שאמר זבחים ועולות ועשינו לה׳ אלהינו וכאילו אמר ועשינו זבחים ועולות לה׳ אלהינו, ואנחנו לא נדע מנין הקרבנות שירצה הקב״ה שנעבוד שמא נצטרך יותר ממה שבידינו, כן פירש הרמב״ן ז״ל.

כט **לא אוסיף עוד ראות פניך.** דרשו רז״ל אני איני בא אצלך אתה בא אצלי וזהו שאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי, היה ראוי שיאמר וירדת אלא שחלק כבוד למלכות ותלה הירידה בעבדיו אבל הוא בעצמו ירד אליו מהיכלו בלילה כענין שכתוב ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וגו׳ ויאמר קומו צאו מתוך עמי.

והנה לפי הדבור הזה מה שאמר לו עוד נגע אחד אביא על פרעה בהיכלו נגלית אליו השכינה ושם בא אליו הדבור והיה הענין מפני שאמר לו משה לא אוסיף עוד ראות פניך כדי שלא ימצא בדאי נגלית אליו השכינה באותו מקום עצמו, והוא מה שאמרו רז״ל קפץ עליו האלהים כביכול נכנס בפלטרין של פרעה בשביל משה שאמר לא אוסיף עוד ראות פניך כדי שלא ימצא בדאי אתה מוצא שלא דבר הקדוש ברוך הוא עמו בביתו של פרעה אלא אותה שעה שנאמר (שמות ט׳:כ״ט) כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה׳ ועכשו קפץ הקב״ה ודבר עם משה שנאמר עוד נגע וגו׳.

פרק יא

א **כשלחו כלה גרש יגרש.** כלומר כאשר ישלח אתכם כלכם ישלח זהו כלה לא יניח אחד מכם בכאן. זה שהזכיר הנביא ע״ה בקבוץ גליות (יחזקאל ל״ט:כ״ח) ולא אותיר עוד מהם שם.

ב **וישאלו איש מאת רעהו.** אין שאלה זו כשאלה האמורה בכלים שהיא שאלה על מנת להחזיר, אלא צוה שישאלו מהם במתנה, והקב״ה יתן להם חן בעיני המצריים ויתנו להם, ואין זה גנבת דעת שיצוה בה הקב״ה ח״ו, אבל היה הדבר מותר להם, שהרי העבודה שעשו להם אין לה ערך ואין לשכר המלאכה ולשויה סוף ותכלית והלא דין תורה הוא בעבד שעבד את אדניו שבע שנים שהוא חייב בהענקה שנאמר (דברים ט״ו:י״ג-י״ד) וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך על אחת כמה וכמה המצריים שהיתה אצלם עבודת ישראל של רד״ו שנים. ומה שהזכיר לשון רעהו ורעותה, יראה לי שקודם מתן תורה היו כל הבריות חברים כאחד אבל לאחר מתן תורה שהחזיר הקב״ה את התורה על כל אומה

ולשון ולא קבלוה עד שקבלוה ישראל יצאו כל האומות מן האחוה והריעות ונשאר השם הזה בעם ישראל בלבד שנקראו אחים ורעים למקום הוא שכתוב (תהילים קכ״ב:ח׳) למען אחי ורעי, וזהו שדרשו רז״ל (דברים כ״ב:ג׳) לכל אבדת אחיך, אחיך ולא גוי, וכן (שם כג) לא תשיך לאחיך אחיך ולא גוי.

ד **כה אמר ה׳ כחצות הלילה.** הקב״ה אמר לו בחצות כי כן העידה התורה במעשה ויהי בחצי הלילה וה׳ הכה כל בכור אבל משה אמר כחצות דרשו רז״ל כדי שלא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא.

ויש לשאול על המאמר הזה כי בודאי איצטגניני פרעה וחרטומיו מן המכה השלישית שהודו על כרחם ואמרו אצבע אלהים היא לא נתראו לפני משה ולא באו בהיכל המלך כלל כי ראו במשה שהשיב כל חכמתם אחור ודעתם יסכל וא״כ איך יתלו הטעות במשה ויאמרו משה בדאי הוא והם היודעים כי נאמנים כל דבריו בתשע מכות הקודמות ולא נפל מכל דבריו ארצה והנה המה חכמים מחוכמים המכירים כי מעשיו של משה היו מאת השם כי כבר הודו בכך ועוד כי אף אם יתלו הטעות במשה מה היה משה חושש להם שישנה בשביל כך הלשון שנאמר לו מפי הגבורה בחצות ויאמר להם בשמו כחצות.

והנראה לומר כי עד המכה השלישית היו האצטגנינים והחרטומים חזקים באמונתם והענין ברור אצלם כי כל מעשיו של משה רבינו בדרך חכמה ותחבולה לא מאת הש״י אבל כאשר היתה המכה השלישית היו מכחישים חכמת עצמם ומודים בנבואת משה ואז אמרו אצבע אלהים היא ומשם ואילך היו רואים שהיו המכות באות בדברו של משה ואחר התראתו מיד והיו רואים שהיו מסתלקות בכל פעם ופעם בכח תפלתו, אז היה הענין הולך ומתחזק בלבם והיתה נבואת משה מתבררת אצלם והיה שם שמים נודע ומתקדש בעולם על ידו, וכיון שנאמנו דבריו בכל המכות והיה ענין החרטומים והאצטגנינים הולך לאחור בשקריהם ופחוזתם וענין אמתת נבואת משה מתגבר והולך לכך נתירא משה במכה זו האחרונה שהיא חתימת עשר מכות פן ימצאו החרטומים והאצטגנינים מקום לטעות בדבריו מה שלא מצאו עד עתה בין המכות הקודמות כי אם היו מוצאים עתה מקום לטעות יהיו מכחישים כל המכות והאותות והמופתים למפרע ויתחלל שם שמים וע״כ היה הענין מוכרח למשה שהוצרך לשנות לשון הש״י פן יטעו הם ויכחישו למפרע ונמצא שם שמים מתחלל, וחשש בזה במכה האחרונה לפי שכל האותות הקודמים תלוין בה.

ונראה לי עוד לומר במה ששינה ואמר כחצות שהוצרך לעשות כן שיתקדש שם שמים, כי מן הידוע אצל חכמי הכוכבים שראשי הימים שהם חל״ם כצנ״ש וראשי הלילות כצנ״ש חל״ם אם כן תחלת שעה שביעית של ליל חמישי היא למאדים ולכך שנה משה כחצות כלומר קרוב לחצות ושיחשבו המצריים שהמכה היתה בסוף שעה ששית לצדק שהוא כוכב החיים, ושיתברר אצלם שהמכה אינה מכח הכוכבים, ואלו אמר להם בחצות היו אומרים כי המכה למאדים היא ולא מאת ה׳ היתה זאת להם רק שנתחייב כן מכח המערכה.

אבל אצל המאמינים ידוע כי בחצי הלילה היתה המכה בכוון ברגע התחלת מאדים וכן העידה התורה כי אין הקב״ה משנה הטבע אלא אחר ההכרח ולצורך גדול ורצה להשתמש באחד ממשרתיו שהוא מאדים כדי להרוג בשונאיו וכענין שאמרו במבול נטל כוכב אחד מכימה והביא מבול לעולם, ואע״פ שהיה נס גדול ומפורסם בהיות המכה בתחלת מאדים אפילו לדעת הכופרים מפני שאין החוזים בכוכבים יכולים לתלות הכח במאדים להשמיד להרוג ולאבד כי אם ליחיד או לשנים וזה בהיותו בבית שפלותו אבל ברבוי עם ברגע אחד כמו שהיה בבכורי מצרים זה אי אפשר מכח המזלות אלא אע״פ כן רצה משה שלא ליתן פתחון פה אפילו לאחד מהם מן הנפתים בהבליהם שלא יהיו מפרישין בין יחידים לרבוי עם שלא יאמרו שהיה בשעת ממשלת מאדים כלל אלא בשעת ממשלת צדק שהוא בית החיים שהרי רוב הנולדים לתשעה הם לצדק וכאשר תבא להם המיתה בשעת ממשלת כוכב החיים אז יתפרסם להם כי זה מכח עליון למעלה מן הכוכבים והמזלות. ומה שתמצא במלת כחצות סיוע לדברי קצת שבסוף שעה ששית הוא קרוב לחצות אבל בחצות הלילה בכוון באותו רגע התחילה המכה במצרים הוא שכתוב (איוב לד) רגע ימותו וחצות לילה יגועשו עם, כלשון (תהלים יח) ותגעש ותרעש הארץ, ויעברו אלו ישראל שהרי בלילה אמר להם קומו צאו מתוך עמי, ויסירו אביר לא ביד יסירו אימת פרעה והמצריים שהיו אבירים עליהם ולא בכח ידם.

ובמדרש כחצות הלילה זש״ה (תהלים קיט) חצות לילה אקום להדות לך על משפטי צדקך זו ליל מכת בכורות שהיה משפט למצריים וצדקה לישראל להצילם.

אני יוצא בתוך מצרים. תרגם אונקלוס אנא מתגלי ודרשו רז״ל כי הנה ה׳ יוצא ממקומו וירד וגו׳ יוצא ובא מדה כנגד מדה, תן לבך להבין זה.

ה **ומת כל בכור.** בין שהוא בכור האיש בין שהוא בכור האשה, וזהו שאמר דוד ע״ה (שם עח) ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם, וכתיב (שם קה) ראשית לכל אונם, הזכיר על בכור האיש ראשית לכל אונם והזכיר על בכור האשה ראשית אונים באהלי חם, לפי שהאשה נקראת אהל שנאמר (שופטים ו׳:ה׳) הם ומקניהם יעלו ואהליהם.

מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השפחה. הזכיר הגדול במעלה והשפל והפחות שהוא בעבדות הרחים ונענשים גם הם כדי שלא יאמרו יראתם תקפה, ואחר כך במעשה אמר עד בכור השבי והכל אחד.

אבל שמעתי טעם בשנוי לשון כי העבדים היו עובדים ביום עבודת הרחים ובלילה היו מחזירים אותם אל הבור, ועל כן הזכיר כאן בנבואת משה שהיתה ביום בכור השפחה אשר אחר הרחים, כי כן זמן עבודתם ביום ובמעשה שהיה בחצי הלילה הזכיר בכור השבי אשר בבית הבור כי בלילה היו מחזירים אותם לבור.

וכל בכור בהמה. אם אדם חטא בהמה מה חטאה לפי שהיו עובדים אותה וכשהקב״ה נפרע מן האומה נפרע מאלהיה תחלה וכן דרשו רז״ל כשם שנפרעים מן העובדים כך נפרעים מן הנעבדין.

ז **לא יחרץ כלב לשונו.** על דרך הפשט דמה מכת בכורות לכלב ללמד שבשעה שהנזק מצוי לבני אדם הצדיקים נצולים ממנו כענין שכתוב (תהילים צ״א:ז׳) יפול מצדך אלף ורבבה מימינך.

וע״ד הקבלה מה שהביא חריצת הכלב אצל מכת בכורות כידוע כי הכלב חיה גשמית לא ישבע לעולם וכן אמר הנביא (ישעיהו נ״ו:י״א) לא ידעו שבעה, והכח המשחית לא ישבע לעולם לאמר הב הב, ובעבור כי הנבלה והטרפה לקו מצד כח המשחית לכך צותה התורה להשליך הטרפה והנבלה לכלבים שנאמר (שמות כ״ב:ל׳) לכלב תשליכון אותו לפי שהכלבים מאותו צד הם וזהו שאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, למדך כי הכלב חרוץ הלשון כענין שכתוב בנחש (קהלת י׳:י״א) ואין יתרון לבעל הלשון. והנה אצילות הכח המשחית יבא אליו מכח מדת הדין המכה כל בכורי מצרים ומדת הדין עצומה היא בחצי הלילה ולפיכך חלה בהם ומתו כל בכוריהם וגלה לך הכתוב כי בחצי משמרה שניה צעקו הכלבים במצרים לפי שבא מלאך המות ביניהם, ובפירוש אמרו רז״ל כלבים צועקים מלאך המות בא לעיר כלבים שוחקים אליהו בא לעיר, ואמרו עוד בברכות לחלוק משמרות הלילה שהם ג׳ משמרות, ראשונה חמור נוער רמז למדת החסד ולא נזכר חמור בתורה עד שבא אברהם. משמרה שניה כלבים צועקים היא מדת הדין הרי ששמו בזה רמז לכלבים צועקים, משמרה שלישית אשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו, שמו בזה רמז לפרנסה שהקב״ה מזמין פרנסה לכל בריה באותה שעה, וכן רמז שלמה (משלי ל״א:ט״ו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, התינוק הוא כלל העולם, משדי אמו היא האשה המספרת עם בעלה, ואם כן יגיד לך הכתוב כח הנס הגדול כי אותה שעה שהיה הכלב חורץ לשונו אל המצריים לא היה חורץ לכל בני ישראל. והוסיף באור למען תדעון אשר יפלה ה׳ בין מצרים ובין ישראל, כלומר בין מצרים שהוא מצד הכלב ובין ישראל שהם מצד הש״י המפליא לעשות.

ח **צא אתה וכל העם אשר ברגליך.** יאמר אין אני וישראל יוצאים מרשותך עד שתשלחנו אתה בעצמך ותצוה אותנו בכך ואחרי כן אצא. והנה בכאן נשתלחו ישראל והותרו ממאסרם בכח עליון ועל כן יוצא מן הכתוב הזה השם הידוע לאשה המקשה ללדת וכחו עצום לפתוח מוסרות הולד שהוא אסור בבית האסורים להוציאו ממסגר לאויר העולם כדי שיזכה לתורה כי האדם לעמל התורה יולד כשם שישראל יצאו ממאסרם לקבל התורה בחודש השלישי, והשם הזה ידוע הוא לבעלי השמות ומפורסם בנקודו ואמר ר׳ עקיבא קו״ף זה הקב״ה והבן זה.

ט **לא ישמע אליכם פרעה.** בהתראת מכה זו עד שתחול עליו המכה בעצמה.

למען רבות מופתי. זו מכת בכורות, והזכיר מופתי כדי שיכלול עמה קריעת ים סוף ונעור המצריים בתוך הים.

י **ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה.** הם עשר מכות שסדר אותם עד עתה והסימן בהן דצ״ך עד״ש באח״ב, והוא הסדר המסודר בתורה. והיו ד׳ חלקים בד׳ יסודות, דם צפרדע מן המים וראוי היה שתלקה הארץ תחלה כי היא היסוד האחרון אך מפני שכל הארץ שותה מן היאור על כן התחיל בלקות המים כי בלקותו ילקו היסודות כלן לפיכך לקו המים ומתו פרטיו שהם הדגים. כנים ערוב מן העפר שהוא חזק מן המים וכן כתיב כל עפר הארץ היה כנים, וכתיב ותשחת הארץ וגו׳. וכיון שחזק לבו ולא אבה לשלחם הביא עליו מן השמים מכות בגופם מיסוד האויר דבר בגופי הבהמות ומיסוד האש שחין בגופי האדם ומיסוד האויר עוד ברד וארבה בצמחי האדמה, ועדיין לא שמעו על זאת והביא עליהם מכות מן האויר והוא החשך ואבוד נשמת רוח חיים אשר באפי הבכורות. ומה שכתוב עשו את כל המופתים ומשה ואהרן לא עשו שום מעשה במכת ערוב ובמכת הדבר ובמכת הבכורות אלא על הרוב ידבר, והנה בשבע מכות נאמר בהם נטית היד חוץ מג׳ אלו והכתוב יבאר לך כי אחר שנשלמו מהם עשר מכות עדיין חזק הש״י את לבו לקיים ואני אקשה את לבו הנאמר לו בתחלה, וכן מצינו על הים שכתוב שם ויחזק ה׳ את לב פרעה מלך מצרים וירדוף אחרי בני ישראל.

פרק יב

א **ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן.** אע״פ שהזכיר הכתוב לשניהם בדבור, משה היה עקר. וכן כתוב (שמות כ) כבד את אביך ואת אמך והאב הוא עקר, ומפני שאהרן טרח במופתים כמשה על כן כללו הכתוב עמו.

בארץ מצרים. חוץ לכרך לפי שהיתה מלאה גלולים כי לא אמר הכתוב בעיר מצרים וכן הזכיר משה כצאתי את העיר ולא התפלל בעיר. ומה ששרתה שכינה בארץ מצרים דרשו רז״ל להודיעך שעד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדבור משנבחרה ארץ ישראל נפסלו כל הארצות לדבור, עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל ארץ ישראל כשרה לדבור משנבחרה ירושלים נפסלה כל ארץ ישראל לדבור, עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלים כשרה לדבור משנבחר בית עולמים יצתה ירושלים הוא שכתוב (תהילים קל״ב:י״ד) זאת מנוחתי עדי עד, עד שלא נבחר אהרן היו כל ישראל ראוים לכהונה משנבחר אהרן יצאו כל ישראל, עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל ראוים למלכות שנאמר (שמות י״ט:ו׳) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו׳ משנבחר דוד יצאו כל ישראל, ואף בחוצה לארץ לא היה הדבור נדבק אלא במקום טהור או על הנהר שנאמר (דניאל ח׳:ב׳) ואני הייתי על אובל אולי, וכתיב (שם י) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל, וכתיב (יחזקאל א׳:א׳) ואני בתוך הגולה על נהר כבר.

ובמדרש אמר ר׳ שמעון בן לקיש גדולה חבתן של ישראל שנגלה להם הקב״ה במקום ע״ג ובמקום הטומאה בשביל לגאלן, משל למה הדבר דומה לכהן שנפלה לו תרומה בבית הקברות אמר מה אעשה לטמא עצמי אי אפשר להניח תרומתי אי אפשר מוטב שאני מטמא עצמי שעה אחת וחוזר אני ומטהר ולא להניח תרומתי, כך ישראל תרומתו של הקב״ה שנאמר (ירמיהו ב׳:ג׳) קודש ישראל לה׳ ראשית תבואתו, היו בבית הקברות שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת וכתיב (במדבר ל״ג:ג׳-ד׳) ומצרים מקברים את אשר הכה ה׳ בהם כל בכור אמר הקב״ה ואיך אני גואלם להניחם א״א מוטב כביכול ארד להצילם שנאמר (שמות ג׳:ח׳) וארד להצילו מיד מצרים, כשהוציאם קרא לאהרן אמר לו טהר אותי שנאמר (ויקרא ט״ז:ל״ג) וכפר את מקדש הקדש וכפר על הקדש עד כאן.

ב **החדש הזה לכם ראש חדשים.** לא אמר דברו אל כל עדת בני ישראל החדש הזה לכם, כי היה במשמע שהמצוה לכל אחד מישראל לקבוע חדשים ולעבר שנים, ואין המצוה כי אם לבית דין מומחין כמשה ואהרן, על כן בא הדבר לשניהם, לפיכך הזכיר לכם כלומר בית דין מומחה כיוצא בכם. ואמר החדש הזה הוא חדש ניסן וקראו הכתוב ראשון הוא שאמר ראשון הוא לכם וכן כתוב בראשון בארבעה עשר, ומפני שתשרי ר״ה לשנים על כן יאמר הכתוב בכאן ראשון הוא לכם כלומר אינו ראש השנה לשנים אלא לכם כלומר לגאולתכם, ועל כן יקרא הכתוב לחדש תשרי שביעי, (במדבר כ״ט:א׳) בחדש השביעי באחד לחדש והכונה שביעי לחדש ניסן כדי שיזכר הנס על גאולת מצרים. ולכך לא מצינו בלשון הקדש שמות מיוחדים לחדשי השנה אבל יאמר הכתוב בחדש השני בחדש השלישי בחדש השביעי וכן עד תשלום חדשי השנה כדי להיות בזה זכרון לגאולת מצרים שבניסן. ומה שאנו מוצאים שמות לחדשי השנה והם ניסן אייר סיון תמוז אב וכן כלם הנה הם שמות חדשים שעלו מבבל, וטעם המדבר כי מתחלה היה המנין זכר ליציאת מצרים אבל כשעלינו מבבל בזמן בית שני נתקיים הכתוב (ירמיהו ט״ז:י״ד-ט״ו) ולא יאמר עוד חי ה׳ אשר העלה את ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון, על כן הוצרכו לקרוא החדשים בשמות אשר היו נקראים בבבל וזה ג״כ לזכרון כי שם עמדנו בגלות ומשם גאלנו הקב״ה. ולמדנו מכל זה שאין לחדשי השנה שמות מיוחדים בתורה כשם שאין לימות השבוע שמות מיוחדים כמנהג האומות שקורין לכל יום ויום בשם ידוע אבל אנחנו אין לנו בכל אחד מהם שם מיוחד וקורים לכל אחד ואחד על שם השבת ואנו מונין אחד בשבת שני בשבת וכן כלם כדי שיהיה בזכרון כל יום ויום זכרון השבת וזה פשט הכתוב (שמות כ׳:ח׳) זכור את יום השבת לקדשו.

וענין החדש הזה לכם ראש חדשים, אין כונת הכתוב להזהיר אותנו לעבר שנים ולקבוע חדשים על פי ראית הלבנה, כי בקביעות החדשים אין עקר בתורה לחוש לראית הלבנה אם תראה מוטב ואם לא תראה ביום הקביעות אלא קודם לכן או אחרי כן ליום או יומיים אין אנו חוששים כי לא נצטוינו בתורה לקבוע החדשים על פי ראית הלבנה כי אם על פי החשבון.

וכתב רבינו חננאל ז״ל קביעות החדשים אינו אלא על פי החשבון לא על פי ראית הלבנה והראיה שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הענן מכסה אותם ביום ועמוד האש לילה ולא ראו בכלם שמש ביום ולא ירח בלילה, והוא שאמר הכתוב (נחמיה ט) ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם ביומם להנחותם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם ומהיכן היו קובעים חדשים על פי ראית הלבנה, אלא בודאי עקר המצוה בכתוב על פי החשבון.

והנה מסורת בידינו לעולם כי י״ב חדשי השנה ה׳ חדשים מהם כל אחד ל׳ יום וה׳ חדשים מהם כל אחד מהם כ״ט יום, ושנים מהם פעמים שניהם ל׳ יום ופעמים שהם כ״ט כ״ט, פעמים אחד מהם ל׳ והשני כ״ט, ושני חדשים הללו הם מרחשון כסלו, ומסורת בידינו כי ר״ח תשרי ראש השנה לשנים וכי לכל חדש הלכה למשה מסיני כ״ט יום ומחצה ותשצ״ג חלקים ומפורש תמצא בכתוב (דברי הימים א יב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה

יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם ואין לך דבר שצריך חכמה ובינה לקבוע עתים ומועדים כי אם החשבון שהוא סוד העבור, אבל ראית הלבנה דבר ידוע כי כשהלבנה נראית הכל יודעין שהוא ראש חדש וחג המצות בט״ו וראש השנה באחד בתשרי ויום הכפורים בעשרה בו וסכות בט״ו בו.

אבל החשבון אינו אלא לחכמים מחשבין ומודיעין לישראל והם עושים על פיהם וזהו שכתוב לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם יצאו ועל פיהם יבאו.

וכן תמצא מדברי דוד ליהונתן שאמר (שמואל א כ) הנה חדש מחר ואנכי ישב אשב עם המלך ומהיכן היה יודע דוד שמחר חדש לולא שעל פי החשבון היו קובעים, כי אולי לא תראה הלבנה ולא יקבעו מחר חדש ולא עוד אלא שהדבר מוכיח שהיו קובעים שני ימים ראש חדש שנאמר (שם) ויסתר דוד בשדה ויהי החדש וישב המלך על הלחם לאכול ולא דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא וגו׳ וכתיב ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד ולא יתכן לומר כי ראש חדש אחר הוא לפיכך קראו החדש השני שנאמר (שם) ויאמר שאול אל יהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם ויקם יהונתן מעם השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם, הלא הדבר מוכיח שהיו באותו החדש שני ימים של ר״ח כמנהגנו עד עכשו בהיות החדש יוצא כך היו נוהגים כל ישראל לקבוע חדשים על פי החשבון אלף ומאה שנים מימות משה רבינו ועד אנטיגנוס ראש גולה וראש סנהדרין, והיו בכלל תלמידיו שנים והם צדוק וביתוס וכשדרש להם אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס נכנס ספק בלבם וחשבו שאין עונש ושכר ויצאו לתרבות רעה והתחילו לעורר בזה בקביעות הירח ואמרו כי אין עקר המצוה לקבוע חדשים על פי החשבון כי אם בראית הלבנה והוא הדבר הצודק והמכוון, והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם ולהודיע להם בראיות גמורות וכן אמרו ז״ל כך אמר רבן גמליאל אל תחושו לראית הירח החשבון הוא העקר כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חדשה של לבנה פחותה מכ״ט יום ומחצה ותשצ״ג חלקים.

והנה דבריו הללו מוכיחין שלא היה רבן גמליאל סומך על ראית הלבנה כי אם על פי החשבון, ועוד משנה שלמה היא ראוהו ב״ד וכל ישראל וחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה הרי זה מעובר זו ראיה גדולה שלא היתה בידם עקר ראית הלבנה, שאלו היתה בידם עקר ובראיה היו מקדשין איך אחרי ראיתה מעברים אותו, ועוד גדולה מזו באו שנים ואמרו ראינוה בזמנה והוא אור שלשים ובליל עבורו שהוא מוצאי יום שלשים לא נראה וקבלם ר״ג, ואלו היה ר״ג סומך על ראית הלבנה ולא על החשבון בודאי שנתברר שכיון שלא נראה בליל עבורו שהם עדי שקר אלא ודאי ר״ג על החשבון סמך ולא על העדאת העדים. ומה שתמצא לרז״ל דמות צורות לבנות היו לר״ג בעליתו על הטבלא בכותל שבהן היה מראה את ההדיוטות, הכונה בזה כי ר״ג עשה צורות הללו לבאר לתלמידי צדוק וביתוס ידיעתו במהלך הלבנה בכל חדש וחדש, וכי הוא יודע בכל חדש וחדש באיזו צורה תולד אם ארוכה אם קצרה וכמה תהיה גבוה בגלגל ולאיזה צד תהיה נוטה והיה בכל חדש וחדש מבאר לתלמידים ואמר להם הלבנה בזה החדש צורתה כך וכך ונטיתה לצד כך וכך וכאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו בה היו מעידים העדים בכל חדש וחדש, וכיון שראו כך חדש אחר חדש שנה אחר שנה נתברר להם שאין העקר אלא החשבון ובטלו דברי החולקים, ואע״פ שהיו מקבלים העדים זכר לדבר לא היתה סמיכת בית דין כי אם על החשבון, ולדברי הכל דת חק העבור הלכה למשה מסיני שהרשות ביד ב״ד הגדול כשהוא גדול שאין למעלה ממנו בחכמה וביראת חטא ובקי בחדרי תורה ובקביעות השנים הרשות בידו לקבוע ולעבר כפי מה שיראה לו מחקי סוד העבור, וזו היא הדת שצוה הקב״ה למשה החדש הזה לכם, ע״כ בפירוש רבינו חננאל ז״ל. ודרשו רז״ל בכתוב הזה החדש הזה לכם ראש חדשים, אלמלי לא זכו ישראל למצוה אחרת אלא לזו שמקבלים פני שכינה פעם אחת בחדש דים כתיב הכא החדש הזה וכתיב התם (שמות טו) זה אלי ואנוהו.

וענין המדרש הזה הוא רמז לכנסת ישראל הנקראת עטרת המקודשת ומיוחדת לישראל שהם עמוסי בטן, ולכך תקנו בברכת הירח עטרת תפארת לעמוסי בטן, ומפני שהמברך ברכת הלבנה הוא מקבל פני שכינה לכך תקנו לברך אותה מעומד ולא מיושב מפני אימת מלכות שמים.

וידוע כי כשיראה האדם הלבנה בחדושה ומברך עליה הנה הוא מעיד על חדוש העולם שהוא עקר האמונה ומודה על אלהותו של יוצר בראשית שחדש העולם כשם שמחדש הלבנה בכל וחדש וחדש, ואמרו כי גוון השחרות הנמצא בה הוא מענין מתאבלת על ישראל המונים ללבנה כשהם שרוים בגלות, ועל זה אמר שלמה (שיר ו) יפה כלבנה ברה כחמה, נתן היופי ללבנה והברירות לחמה לפי שהלבנה דוגמת האשה ביצירה התחתונה שהיא מתפעלת מן הזכר כן הלבנה מקבלת ומתפעלת מן השמש וכן אין אשה אלא ליופי, אבל בחמה הזכיר ברה כי האור שלה ברור, וממה שהזכיר בחמה ברה אתה יכול להביא שאין הלבנה ברה ואל תתמה בזה שגם השכינה שהיא כח הלבנה היא שורה עמהם בגלות ומצטערת בצרתם שנאמר (ישעיה סג) בכל צרתם לא צר.

ובמדרש החדש הזה, עד שלא הוציא הקב״ה את ישראל ממצרים הודיע להם שאין המלכות עומדת להם אלא שלשים דור שנאמר החדש הזה לכם מה הלבנה שלשים יום אף המלכות שלהם שלשים דור וכבר כתבתי מדרש זה בפסוק ויקרא שמו זרח.

ועוד במדרש החדש הזה לכם, בעולם הזה החדש הזה לכם. ובאור הענין שלכם הוא שתהיו מונין בו לפי שישראל מונין ללבנה ונמסרה הלבנה לישראל שימנו בה לומר לך מה הלבנה נראית ביום ובלילה כך ישראל בעוה״ז ובעולם הבא וזרעו של עשו מונין לחמה שהוא המאור הגדול ויהיה המאור הגדול לקטן שהקב״ה קראו קטן שנאמר (ירמיהו מ״ט:ט״ו) הנה קטן נתתיך בגוים, והמאור הקטן לגדול זה ישראל שהקב״ה קראו גדול שנאמר (דברים ד׳:ח׳) ומי גוי גדול וגו׳, וזרעו של המונין לחמה עתידין הם שידונו בו שנאמר (מלאכי ג׳:י״ט) ולהט אותם היום הבא, משל למלך שקדש אשה וכתב לה מתנות מועטות כיון שבא לנשאה כתב לה מתנות מרובות, כך בעוה״ז הקב״ה ארס את ישראל דכתיב (הושע ב׳:כ״א) וארשתיך לי לעולם, ולא מסר לה אלא הלבנה בלבד שנאמר החדש הזה לכם, אבל לימות המשיח יהיו נשואין שנאמר (ישעיהו נ״ד:ה׳) כי בועליך עושיך ה׳ צבאות שמו, ובאותה שעה הקב״ה מוסר להם את הכל שנאמר (דניאל י״ב:ג׳) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע.

ומצינו במסכת סופרים ובירושלמי גם כן אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם ובכלים נאים ומישר את רגליו כנגדה ורוקד לפניה ג׳ פעמים ומברך ברוך אשר במאמרו ברא שחקים וגו׳, ואומר ברוך בוראך ברוך יוצרך ברוך מקדשך כשם שאני רוקד כנגדך ואין אני נוגע בך כך אם ירקדו אחרים ויעמדו כנגדי לא יגעו בי, תפול עליהם אימתה וגו׳.

ג **בעשור לחדש הזה ויקחו להם.** יהיה נלקח בעשור ונשחט בי״ד, למדך הכתוב שהוא טעון בקור ד׳ ימים ולכך הקדים לקיחתו לשחיטתו ד׳ ימים.

שה לבית אבות. למשפחה אחת ואם היו בני המשפחה מרובים יכול שה אחד לכולם ת״ל **שה לבית.**

ד **ואם ימעט הבית מהיות משה.** כלומר אם בני הבית הם מועטין להיות להם שה אחד שאין יכולים לאכלו ויבא לידי נותר.

ולקח הוא ושכנו. התורה חסה על ממונם של ישראל בד׳ מקומות, האחד בכאן כי מאחר שנותר עומד לשרפה לכך חסה עליך התורה תחלה ואמרה ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו כדי שלא תפסיד ממונך, והב׳ (ויקרא ז) וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו, השלישי הוא שכתוב בנבלה (דברים יד) לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי, הד׳ בית המנוגע שנאמר (ויקרא יד) וצוה הכהן ופנו את הבית, לפי שאם יתכבסו הבגדים הצבועים יהיו נפסדים ויסור צבעם וכן כלי חרס אם נטמאו אין להם תקנה אלא בשבירה לפיכך חסה התורה ואמרה ופנו את הבית.

ז **ולקחו מן הדם.** פירש הרמב״ן ז״ל בטעם המצוה הזאת בעבור שמזל טלה בחדש ניסן בכחו הגדול כי הוא מזל הצומח לכך צוה לשחוט טלה לאכול אותו להודיע שלא בכח המזל יצאנו משם כי אם בגזרת עליון.

ועל דעת רז״ל שהיו המצריים עובדין אותו כל שכן שהודיע במצוה הזו שהשפיל אלהיהם וכחם בהיותו במעלה עליונה שלו.

ח **צלי אש ומצות.** דרך צליה הוא בין בשפוד בין על גחלים בין בתנור המחומם ביותר וכיוצא באלו היה מותר, אבל צלי מים שקורין רושט״א אסור, וזהו שכתוב ובשל מבושל במים וכן כל שכן אם בשלו במים עצמן שהוא אסור. והנה התורה אסרה לאכלו נא או מבושל במים כי אם צלי אש, ר״ל צלי על גבי האש או בשפוד או בגחלים או בתנור חם ולהוציא כלי כלומר לשומו בכלי ולצלותו בו אסור מה שאין כן בשאר קדשים שהם נאכלים בין צלי בין מבושל, ומה שארז״ל מתנות כהונה נאכלים צלי משום שנאמר למשחה כדרך שהמלכים אוכלים, הכתוב דבר מעלה בעלמא שיבררו להם אכילה יפה וזהו צלי אש אבל אם רצה כהן לאכלם בין צלי בין מבושל הרשות בידו, מה שאין כן בפסח שאינו נאכל מבושל אלא צלי, וזהו שאמרה המשנה אינו נאכל אלא צלי. ומה שכתוב (דברים ט״ז:ו׳) תזבח את הפסח בערב וגו׳ ובשלת ואכלת אין זה בשול במים אלא בשול באש ממש כענין שכתוב ביאשיהו (דברי הימים ב לה יג) ויבשלו הפסח באש כמשפט שאין הכונה בו בשול בכלי כענין שכתוב (שם) והקדשים בשלו בסירות ובדודים ובצלחות, והא למדת כי הבשול בפסח צלי אש, ובלע״ז אשאונא״ר מלשון (בראשית מ׳:י׳) הבשילו אשכלותיה ענבים, (יואל ד׳:י״ג) כי בשל קציר, ואין הכונה צלי אש בכלי.

ובמדרש צלי אש, בזכות אברהם שהצלתיו מן האש, מצות בזכות שרה שלשה עגות, על מרורים כשם שנרדפו בניו במצרים כך רדפו עשו, לא תותירו כשם שלא נותרה נשמה בבכורי מצרים כך לא תותירו מן הצלי, מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם כבני אדם הנחפזים ללכת.

וידוע כי הפרשה בכאן בגוף הפסח היתה מצוה לשעה ולדורות, אבל מתניכם חגורים ודם על המשקוף אין זה בפסח דורות כי אם בפסח מצרים בלבד.

יב **ועברתי בארץ מצרים.** כל הפרשה היא ספור משה ואהרן לכל עדת בני ישראל, וע״כ היה הכתוב ראוי לומר ועבר ה׳ בארץ מצרים, ועל כן יעשו רז״ל מדרש בזה אמרו ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך כלומר ע״י מלאך שלוח מאתו במגפות כענין דוד וסנחריב.

והכיתי כל בכור, אני ולא שרף, פירושו כי גם המכה תהיה על ידי הקב״ה לא כמלך שעשה נקמה בשונאיו לפניו ע״י אספקלטור שלו שהם השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו כענין אליהו בשרי החמשים.

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, אני ולא השליח השלוח מאתו לכל המעשים הנעשים בארץ והוא המלאך הגדול הנקרא בעבור כן מטטרון, כי פי׳ המלה מורה הדרך, וכן נקרא השליח בלשון יון מנטטור.

אני ה׳. אני הוא ולא אחר שהוא אחד ואין אלהים עמו למחות על ידו, כן כתב הרמב״ן. ובאור דבריו כי אלו היתה מכת בכורות ע״י שלוחיו ומשרתיו הגדולים תהיה המכה במדת הדין מתוחה אפילו בישראל מפני שלא היו ראוים להצלה ועל כן היה הדין על ידי הקב״ה בעצמו וכבודו, והיא השכינה שהיא כלולה במדת הדין ובמדת רחמים כדי שינצלו ישראל, וזהו לשון החכמים ולא ע״י השליח כלומר לבדו אלא הקב״ה בעצמו ובכבודו, ומזה תמצא במכת בכורות לשון אנכי שהוא רמז לשכינה והוא שכתוב הנה אנכי הורג את בנך בכורך כלשון האמור ביעקב שירדה שכינה עמו (בראשית מ״ו:ד׳) אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, וזהו שכתוב (שם טו) וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, שהרי הדין ע״י שכינה להרוג המצריים ולהציל ישראל, זהו שכתוב בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל.

ובמדרש ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, של עץ היתה נרקבת ושל מתכת נמסית, ובמעשה שכתוב בפרשת וה׳ הכה כל בכור הזכיר שם מכת הבכורות ולא הזכיר השפטים האלה שהיו באלהיהם כי למיתת הבכורות חרדו בלילה ההוא, והשפטים אשר נעשו באלהיהם לא נודעו עד למחר שבאו לבית תועבותם וראו בהם שפטים, כענין שכתוב באלהי פלשתים על שעכבו הארון אצלם (שמואל א ה׳:ג׳) וישכימו האשדודים ממחרת והנה דגון נופל לפניו ארצה וכתיב וראש דגון ושתי כפות ידיו כרותות אל המפתן, ואז ידעו כי מכתם ומכת פסיליהם היתה מן השמים, והוא שאמר הנביא (ירמיהו י׳:י״א) כדנה תאמרון להום אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה.

יג וראיתי את הדם ופסחתי עליכם. אין הדם מונע הנגף ולא מניעתו מביא הנגף אבל למדך הכתוב כי מי שהאמין בהקב״ה אמונה שלמה ותלה בו בטחונו ולא חשש לאימת פרעה וגזרתו וזבח בפרהסיא תועבת מצרים ונתן מדם הפסח על המזוזות ועל המשקוף הרי זה צדיק ובטח בהקב״ה, ראוי הוא שיגין עליו מן הנגף והמשחית.

ובמדרש וראיתי את הדם, והלא כתיב (דניאל ב׳:כ״ב) ידע מה בחשוכא וגו׳, וכתיב (תהילים קל״ט:י״ב) גם חשך לא יחשיך ממך, מה ת״ל וראיתי את הדם, אלא רואה אני דם עקדת יצחק אביכם שנאמר (בראשית כ״ב:י״ד) ויקרא שם המקום ההוא ה׳ יראה.

טו שבעת ימים מצות תאכלו. צוה בחג המצות שיהיה שבעת ימים וקרא היום הראשון והשביעי מקרא קדש כי הראשון יום הגאולה והשביעי סוף הגאולה, וכבר ידעת כי שבעת ימים אלו כנגד ו׳ קצוות עם השם שכלם שמחים בשמחתו, וזה טעם שהוזהרנו בשמחת יום טוב שקראה הכתוב חדות ה׳, והוא שכתוב בענין יום טוב (נחמיה ח׳:י׳) כי חדות ה׳ היא מעוזכם וזה מבואר.

יז ושמרתם את המצות. זה שמור משעת קצירה שלא יבואו עליו מים, וגם שמור משעת לישה שלא יבא לידי חמוץ. ודרשו רז״ל ושמרתם את המצות קרי ביה המצות, כשם שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצות שאם באה מצוה לידך אל תחמיצנה אלא עשה אותה מיד.

כא משכו וקחו לכם. דרשו רז״ל משכתם הצאן למצוה אמשיך אויביכם לים סוף ואטביעם בו, ובזכות זה (שופטים ד׳:ז׳) ומשכתי אליך אל נחל קישון את סיסרא. ד״א מפני שירידת אבותינו למצרים היתה ע״י משיכה שנאמר (בראשית ל״ז:כ״ח) וימשכו ויעלו את יוסף, ועליהם נאמר (ישעיהו ה׳:י״ח) הוי מושכי העון בחבלי השוא ובלשון הזה נכתב עליהם עונש שנאמר (נחמיה ט׳:ל׳) ותמשוך עליהם שנים רבות, וישראל נקראו (ישעיהו י״ח:ז׳) עם ממושך וממורט, וכשחוזרין בתשובה נאמר עליהם (תהילים ל״ו:י״א) משוך חסדך ליודעיך, וכתיב (שיר השירים א׳:ד׳) משכני אחריך נרוצה וכתיב (הושע י״א:ד׳) בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה.

למשפחותיכם מכאן שחייב אדם לקרב קרוביו כדי שישמחו עמהם בימים טובים, וכן בימות הגאולה הבטיחנו הקב״ה להתקרב איש אל משפחתו שנאמר (ירמיהו ל׳:ח׳) בעת ההיא נאם ה׳ אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל.

כג וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות. על דרך הפשט מפני שישראל היו סבה בפרסום האלהות בעולם בגאולה זו של מצרים על כן נצטוו במצות הפסח לעשות ענינים מפורסמים כנגד המלך הרשע שהיו ברשותו לבזות אמונת המצריים לעיניהם ולקבוע בלב אמונת הקב״ה ויראתו, ומזה נצטוו לשחוט אלהיהם ולאכלו צלי לא מבושל בקדרה כי אם צלי אש להיות הענין נגלה ומפורסם יותר לכל הנכנסים בבתים ואף לעוברי דרך יתפרסם בריחו, וכדי לפרסם הענין עוד נצטוו לתת מן הדם במשקוף ובמזוזות שהם מקומות נגלים ומפורסמים להורות שמדת הדין מתוחה כנגד המצריים וכענין שכתוב (עמוס ט׳:א׳) הך הכפתור וירעשו הספים וגו׳.

וע״ד הקבלה צריך אתה לדעת כי הכתוב הזה רמז לאותיות השם המיוחד והזכיר זה למעלה דרך בנין, הוא שאמר על שתי המזוזות ועל המשקוף כי כן דרך המסדר הבנין לסדר תחלה המזוזות ואחרי כן ישים עליהם המשקוף, אבל עתה הקדים המשקוף ואחרי כן שתי המזוזות, ובכאן תבין סוד הכתוב

(משלי ח׳:ל״ד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי, גם מאמר רב חסדא לעולם יכנס אדם שני פתחים ואחר כך יתפלל, שני פתחים סלקא דעתך אלא אימא שעור שני פתחים, והנני מוסיף באור בכתוב הזה ועבר ה׳ לנגוף את מצרים וראה את הדם, השם בתשלומו, וזהו והיה הדם לכם לאות, מלשון אותיות, על המשקוף הוא״ו, ועל שתי המזוזות שתי ההי״ן, זהו **שאמר ופסח ה׳ על הפתח**, לשון פסיעה כלומר ידלג משם, **ולא יתן המשחית לבא**, בו מפני שהוא חתום בחותמו, והבן זה. ואם כן היו ד׳ מזבחות כנגד ד׳ אותיות השם, וכן אמרו במדרש ד׳ מזבחות היו לאבותינו במצרים ואלו הם המשקוף ושתי המזוזות והסף והיה הסף כלי קטן ועגול וכן עוד ד׳ כוסות של פסח כנגדם כוס ראשון של קדוש כנגד אות יו״ד שהוא קדש וכן הוא אומר (תהילים קל״ד:ב׳) שאו ידיכם קדש, כוס ב׳ שאומר עליו ההגדה והוא ספור הנסים כנגד אות ה״א שמשם נמשכים הנסים והמכות, כוס ג׳ של ברכת המזון כנגד אות וי״ו שנקרא שמים ממה שכתוב (מלכים א ח׳:ל״ב) ואתה תשמע השמים, ומשם בא המזון ממה שכתוב (שמות ט״ז:ד׳) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, כוס ד׳ שאומר עליו שפוך חמתך כנגד ה״א אחרונה שהיא מדת הדין וזה מבואר.

ויתכן עוד לפי הפשט כי אות הדם רמז לחיים ומיתה, מיתה בשונאיהם היא מכת בכורות וחיים לישראל כי הדם הוא הנפש, וכיון שנעשה בהם זכרון זה ולא יתן המשחית. וענין המשחית הזה הוא מלאך המשחית שאין להבין אותו על המכה במצרים כי הקב״ה בעצמו ובכבודו הוא המכה, ובאר הכתוב ופסח ה׳ שהוא בעצמו המכה במצרים על הפתח ולא יתן רשות למלאך המשחית בעולם בשעת המגפה שיבא אל בתיהם, וכענין שאמר בדוד (שמואל ב כ״ד:ט״ז) ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידך, ולמדנו הכתוב הזה כי אע״פ שהקב״ה הוא המכה, המלאך המכה היה שם הוא וכחותיו הרבים שכלן כחות מדת הדין הממונין על הדין כמלך שהוא עובר ממקום למקום לעשות נקמה באויביו ובאין עמו ספקלטורין אבל אותם ספקלטורין לא היו רשאין להכות כלל ולא מצאו ידיהם לפעול במנויים בלילה ההוא במצרים, כי המניעה הזאת באה להם מאת הקב״ה שהוא לא רצה לעשות נקמה כי אם על ידו, ולכך לא היו רשאין להשחית במצרים כי הוא יתברך מנעם מזה וכענין שדרשו אני ולא מלאך אני ולא שרף אני ולא השליח, אבל בישראל אין להם מניעה והיה אפשר שישלוט עליהם אחד מן הכחות המשחיתים ולכן הוצרכו לאות הדם כי לולא האות היו משחיתים, וזהו שאמר ולא יתן המשחית כלומר ולא יתן רשות למלאך המשחית שיבא אל בתיכם, והמובן מזה כי לולא האות היה בא לפי שענין אפשרי היה לא נמנע כאשר על מצרים ומעתה יהיה נמנע בסבת האות.

כט **וה׳ הכה כל בכור בארץ מצרים.** שלם להם הקב״ה בי׳ מכות הללו מדה כנגד מדה וע״כ היו המכות דצ״ך עד״ש באח״ב. עקר בטחונם היה היאור שהיה משקה שדותיהם וכרמיהם ושעבדו לישראל לשאוב את מימיהם לפיכך היו מימי היאור לדם. והיו מעוררים ישראל משנתם ומקימים אותם ממטותם בלילה לעבוד עבודת פרך והיו מקרקרין מתוך הסבל מכאב לב הביא עליהם צפרדעים בחדריהם ועל מטותיהם שנאמר ובחדר משכבך ועל מטתך, והיו הצפרדעים מקרקרין במעיהם. מנעו מישראל מרחצאות והיו הכנים מצערים אותם לפיכך הרחישה אדמתם כנים. היו מצוים להם צודו לנו חיות כגון אריות ודובים לכך הביא עליהם ערוב. היו משתעבדים בהם לרעות מקניהם לכך שלח בהם דבר היו משתעבדים בהם להחם להם חמין הביא עליהם שחין. היו סוקלים אותם באבנים הביא עליהם ברד. היו גוזרין עליהם להיותם כורמים בכרמיהם הביא עליהם ארבה להשחית הפירות. היו מסגרים אותם בבית האסורים בבתי כלאים ובמקומות החשך הביא עליהם חשך. חשבו להרוג ישראל הנקראים בכורו של הקב״ה שנאמר (שמות ד׳:כ״ב) בני בכורי ישראל לפיכך הרג בכוריהם הה״ד וה׳ הכה כל בכור.

ובמדרש ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה שהביא המכות על פרעה וחילו כטכסיס המלכים שכן דרך מלך בשר ודם הבא להלחם עם מלך אחר הוא מונע מהם המים תחלה, כך עשה הקב״ה בתחלה סכר להם אמת המים שהפך מימיהם לדם והיו מתים בצמא, זהו שאמר כי לא יכלו לשתות ממימי היאור, ואח״כ מביא עליהם קולניות וחיילות מרעישות ברעש גדול במצהלות סוסים ומרכבות, כענין שכתוב (נחום ג׳:ב׳) סוס דוהר ומרכבה מרקדה מרעישין הלב ומקרקרין בני מעיו של אדם לגודל הפחד כן עשה הקב״ה הביא עליהם צפרדעים שהיו שורקים ומשמיעים קול. אח״כ מביא עליהם רובי קשת לירות בהם חצים כן עשה הקב״ה מביא עליה כנים שהיו נכנסים בגופם כמין חץ. אחר כך מוסיף ושולח בעד עמים רבים מארצות רחוקות ומלשונות נכרים כן עשה הקב״ה הביא עליהם ערוב והם חיות רעות מן המדבר במינים רבים חלוקים זה מזה להשחית את הכל. ואח״כ מתקרב יותר ומביא עליהם דורמסאות (פירוש שולח להם רוכבי סוסים לרוץ סביבות הארץ להרוג המקנה) כן עשה הקב״ה הביא דבר במקניהם. ואחרי כן מתקרב יותר ומביא נפט להרוג חיילות האורבים כן עשה הקב״ה הביא עליהם שחין. ואחרי כן מתקרב יותר ומביא ומשליך עליהם אבני בליסטראות להרוס חומות העיר כן עשה הקב״ה הביא ברד. ואחרי כן מתקבצים האוכלוסין והחיילות להכנס בעיר כן עשה הקב״ה הביא עליהם ארבה שהיתה מכה ומכלה כל שהותיר הברד, כיון שנכנסו תפשו את אנשי העיר ונתנום בבית האסורים זה החשך. ואח״כ הכה את כל הגדולים שבהם שנאמר ומת כל בכור בארץ מצרים. וכל המכות שהביא הקב״ה על המצריים במצרים עתיד הוא להביאם על אדום שנאמר (ישעיהו כ״ג:ה׳) כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר, כל צר שבמקרא חסר במלכות אדום הכתוב מדבר, במצריים דם ובאדום דם שנאמר (יואל ג׳:ג׳) דם ואש ותמרות עשן, במצרים צפרדעים

שקולם נשמע ובאדום כתיב (ישעיהו ס״ו:ו׳) קול שאון מעיר קול מהיכל, במצרים נהפך עפרה כנים ובאדום כתיב (שם לד) ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית, במצרים ערוב ובאדום כתיב (שם יא) וירשוה קאת וקפד וינשוף ועורב וגו׳, במצרים דבר ובאדום כתיב (יחזקאל ל״ח:כ״ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם, במצרים שחין ובאדום כתיב (זכריה י״ד:י״ב) המק בשרו והוא עומד על רגליו, במצרים ברד ובאדום כתיב (יחזקאל י״ג:י״ג) ואבני אלגביש, במצרים ארבה ובאדום כתיב (שם לט) בן אדם אמור לצפור כל כנף הקבצו ובאו, במצרים חשך ובאדום כתיב (ישעיהו ל״ד:י״א) ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, במצרים מכת בכורות ובאדום כתיב (שם) כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט, וכתיב (שם) חרב לה׳ מלאה דם הדשנה מחלב, וכתיב (שם) כי זבח לה׳ בבצרה וגו׳ וכתיב (שם) וירדו ראמים עמם, רבי מאיר אומר אלו רומיים, רבי אבא בר כהנא אומר חשך ואפלה שמשו במצרים אבל תהו ובהו לא שמשו בעוה״ז ועתידים לשמש בכרך גדול שברומי, שנאמר (שם) ונטה עליה קו תהו ואבני בהו לאומות העולם שלא קבלו את התורה מתוך החשך שנאמר עליהם (שם ס) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועל ישראל נאמר (שם) ועליך יזרח ה׳ וכבודו עליך יראה, מי שפרע מהראשונים יפרע מהאחרונים.

לג **ותחזק מצרים על העם.** אחר שלקו בעשר מכות הוצרכו לשלחם בעל כרחם ועוד שנטלו מהם כל ממונם זהו שאמר מיד וינצלו את מצרים, וכן דרשו רז״ל במדרש משלי מאי דכתיב (משלי כ״ז:י״ז) ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו, ברזל בברזל יחד זה משה הצדיק ופרעה הרשע שהיו מתנקשים זה עם זה בדברים בשעה שנכנס משה לפני פרעה אמר לו מי שלחך, אמר לו אלהי העברים שלחני אליך, אמר לו ומה אמר לך, אמר לו שלח את עמי ויעבדוני, אמר לו וכי יש אלוה בעולם שאיני מכירו חייך שכל אלוהות שבעולם שלחו לי אגרות אבל אלוה זה שאתם מזכירים לא שלח לי אגרת מעולם, כיון שלא מצא שמו של הקב״ה א״ל לא כך אמרתי לך לא ידעתי את ה׳ מיד שלח והביא כל חכמי מצרים אמר להם מימיכם שמעתם שמו של אלהיהם של אלו אמרו לו כך שמענו שבן חכמים הוא בן מלכי קדם שנאמר (ישעיהו י״ט:י״א) אך אוילים שרי צען חכמי יועצי פרעה וגו׳, אמר להם שוטים שבעולם קראתם עצמכם חכמים ולי בן חכמים חייכם שאני מאבד חכמתכם מן העולם שנאמר (שם כט) ואבדה חכמת חכמיו, אתה אומר לא ידעתי את ה׳ סופך לידעו, וגם את ישראל לא אשלח סופך לשלחם על כרחך, משל למה הדבר דומה לשר שאמר לעבדו צא והבא לי דג מן השוק הלך והביא לו דג מבאיש, אמר לו שלש אני מטיל עליך או אכול הדג או תלקה ק׳ מלקיות או תתן ק׳ מנה אמר לו אני אוכל הדג לא הספיק לאכלו עד שאמר אני לוקה מאה מלקיות, לקה חמשים או ששים לא הספיק ללקות עד שאמר אני נותן מאה מנה, נמצא אוכל את הדג מבאיש ולוקה את המכות ונותן מאה מנה, כך עשה הקב״ה למצרים לקו ושלחו את ישראל ונטלו את ממונם מי גרם להם על שנתקשו לפני הקב״ה אף הוא נתקשה להם על ידי משה שנאמר ברזל בברזל יחד.

לד **טרם יחמץ.** וכן מצינו לעתיד שאמר הנביא (הושע ז׳:ד׳) ישבות מעיר מלוש בצק עד חומצתו.

משארותם שירי מצה ומרור ואמרי לה שירי פסחים שנאמר ולא תותירו ממנו עד בקר.

על שכמם. הרבה בהמות היו להם שכן כתוב מקנה כבד מאד, אלא שהיו מחבבים את המצות.

לה **כלי כסף וכלי זהב ושמלות.** המאוחר בכתוב חשוב יותר מחברו הזהב חשוב מן הכסף והשמלות חשובים מן הזהב, וכיצא בו (בראשית י״ב:א׳) מארצך וממולדתך ומבית אביך בית האב חשוב מארץ מולדתו.

לו **כשש מאות אלף רגלי כו׳.** הלשון הזה יורה שלא היו שש מאות אלף שלמים ומפני שהתורה לא הזכירה כוון חשבונם בדקדוק כמה היו הגברים או כמה יחסרו מן השש מאות אלף, נראה לומר שלא היו חסרים כי אם אחד ולא רצה להזכיר מנינם בחסרון.

וכן מצאתי בפרקי ר׳ אליעזר פרק ל״ט כשעלו ישראל ממצרים נתיחסו כל הגברים ששים רבוא חסר חד מה עשה הקב״ה נכנס במנין עמהם ועלה מספרם ששים רבוא הוא שנאמר (בראשית מ״ו:ד׳) ואנכי אעלך גם עלה ע״כ.

לט **וגם צדה לא עשו להם.** הגיד הכתוב מעלתם של ישראל כי האמינו בה׳ ובמשה עבדו ולא אמרו איך נצא אל המדבר הגדול והנורא בלא צדה.

והנה זה גודל מדת הבטחון ועל זה הקב״ה משבחם ע״י הנביא הוא שאמר (ירמיהו ב׳:ב׳) זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה.

מ **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים.** מצינו בגאולת מצרים ג׳ קצים והם ת׳ שנה, ת״ל שנה, רד״ו שנה. ת׳ שנה הם נמנים מתחלת גרות זרע אברהם עם ענים ודלותם ולחצם של בניו שנאמר (בראשית ט״ו:י״ג) ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה ובזה נכלל גרות ועבדות. ת״ל שנה הם נמנים מיצחק משעה שנולד. רד״ו שנה הם שישבו במצרים מנין רד״ו. וכן תמצא בגאולתנו העתידה ג׳ קצים בספר דניאל אלף ק״נ אלף ר״צ אלף של״ה הוא שכתוב תחלה (דניאל ח׳:י״ג) ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר עד מתי החזון התמיד והפשע שומם תת וקדש וצבא מרמס ויאמר אלי עד ערב בקר אלפים

ושלש מאות ונצדק קדש, חשוב ימים ולילות ביחד וכיון שנחלקם בימים הרי אלף ק״נ שנה, וכתיב (שם יב) ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף מאתים ותשעים, וכתיב אחריו אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה, והיתה הסבה מאת הקב״ה שהיתה גאולת מצרים על ג׳ קצים כדי לחזק ידינו הרפות בגלותנו זה ושלא נאמר אבדה תקותנו נגזרנו לנו כי מאחר שנתברר לנו כי ג׳ קצים אלו של גאולת מצרים שלשתן היו אמת, כן עלינו להאמין כי ג׳ קצים המפורשין בדניאל בגאולתנו העתידה כלם אמת אע״פ שיש שם מדות וחשבונות מתחלפות ועל כן נגזרו כאן וכאן ג׳ קצים שאם יזכו יהיו נגאלין בראשון ואם לא יזכו בראשון יזכו בשני ואם לא יזכו בשני יזכו בשלישי ואי אפשר שתאחר הגאולה מן הקץ הקצוב האחרון ואילך, כן כתב רבינו חננאל ז״ל.

מח וכל ערל לא יאכל בו. מכאן שמל אותם במצרים ועל זה אמרו רז״ל נתן להם דם הפסח ודם המילה שנאמר (יחזקאל ט״ז:ו׳) ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו׳, ולכך הזכיר מיד כי עשו כל בני ישראל כאשר צוה ה׳ את משה וזה יכלול שנמולו כלן ועשו את הפסח, וכן כתוב בפירוש כי מולים היו כל העם היוצאים אבל למעלה במצות הפסח אמר ויעשו בני ישראל לא אמר כל בני ישראל לפי שהיו בהם טמאים ואי אפשר לעשות הפסח בטומאה.

פרק יג

א וידבר ה׳ אל משה לאמר. על דרך הפשט מה שהוסיף לאמר, כלומר לאמר לישראל. או הוסיף לאמר על הנסתר לפי שכל דברי התורה יש בהם נגלה ונסתר הנגלה הוא פשטי המצות והנסתר הוא הפנימי שבתוכו שאין דעת ההמון ראוי לו, וכן אמר דוד עליו השלום (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי, כי הדבור אחד ויש בו שתי משמעיות וכן אמר שלמה (משלי כ״ה:י״א) תפוחי זהב במשכיות כסף וגו׳, המשיל הנגלה לכסף והפנימי לזהב שהוא נסתר בתוך הכסף ומעולה יותר ממנו.

והנה זה באור וידבר ה׳ אל משה לאמר ברוב מקומות התורה וידבר ה׳ אל משה הוא פשט המצוה לאמר שיגלה לו הנסתר שבה.

והרמב״ן ז״ל כתב בסדר וארא וידבר ה׳ אל משה לאמר באמירה גמורה כלומר אמירה נראית לא מסופקת לפי שנבואתו היתה מבוארת לא מסופקת פה אל פה ומראה ולא בחידות.

וע״ד הקבלה וידבר ה׳ אל משה הוא הכח הפנימי הנעלם לאמר ע״י שכינה וזהו שכתוב (שמות כ״ד:י״ב) אשר כתבתי להורתם, חסר וא״ו, מלשון (שיר השירים ג׳:ד׳) ואל חדר הורתי וכבר ידעת כי הדבור פנימי יותר מן האמירה כי הדבור הוא התורה שבכתב והאמירה היא התורה שבעל פה, וזה ידוע לחכמי הקבלה, וזהו מה שדרשו חכמי האמת (איכה ב׳:י״ז) בצע אמרתו זו פורפירא שלו. **ויש** לך להתבונן איך עשאוהו מלשון אמרא ופירוש פורפירא מעיל כלומר שפת המעיל, ומפורש אמרו רז״ל, (ישעיהו ה׳:כ״ד) כי מאסו את תורת ה׳ צבאות, זו תורה שבכתב, ואת אמרת קדוש ישראל נאצו זו תורה שבעל פה, ובאור הלשונות כי ויאמר מלשון אמרא שהוא שפת המעיל שאדם לובשו בצד שמאל, כענין שכתוב (שמואל א כ״ח:י״ד) והוא עוטה מעיל ועטיה בצד שמאל הוא, וזהו שכתוב (תהילים ק״ד:ב׳) עוטה אור כשלמה וזהו מדת הדין, אבל וידבר מלשון דבורה והיא תורה שבכתב שהיא כוללת מדת רחמים ומדת הדין לפי שהתורה שבעל פה נאצלת ממנה וכן הדבורה כוללת מתיקות ועקיצה כן תורה שבכתב כוללת רחמים ודין, והבן זה.

ב קדש לי כל בכור פטר כל רחם. היה הכתוב ראוי לומר קדש לי כל בכור בבני ישראל באדם ובבהמה שהרי מכת בכורות בין בבכור האב שהוא ראשית אונו בין בבכור האם היתה, שכן כתיב וה׳ הכה כל בכור, ואף בגדול שבבית אם אין שם בכור שאף הוא קרוי בכור. אבל הוסיף לכתוב פטר כל רחם שלא רצה לקדש מן הבכורות כי אם בכור האם בלבד לפי שבכור האב יש לו ספק מה שאין כן בבכור האם וגם בכורות הבהמה שהיו מקודשים בכורי האם היו כי כן כתיב (שמות י״ג:י״ב) והעברת כל פטר רחם לה׳ וכל פטר שגר בהמה וגו׳ ולכך מצינו שהמשיל הנביא אהבת הקב״ה לישראל לאהבת האם לבן הוא שאמר (ישעיהו מ״ט:י״ד-ט״ו) התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה כלומר שלא תרחם בן בטנה ולא אמר הישכח אב בנו. ופירש הרב מורי רבי שלמה ז״ל שהכתוב הזה שאמר התשכח אשה עולה בא להודיענו שני ענינים, האחד שאין להסתפק בעם ישראל שהם בני אל חי כשם שאין להסתפק בראובן שהוא בן אמו, הוא שאמר דוד ע״ה (תהילים פ״ט:כ״ח) הוא יקראני אבי אתה וגו׳ אף אני בכור אתנהו, והשני כשם שאי אפשר לה לאם להמיר את בנה באחר כך אי אפשר להמיר ישראל בעם אחר, והבטיחם גם אלה תשכחנה שישכח מעשה העגל שכתוב בו אלה אלהיך ישראל, ואנכי לא אשכחך שלא ישכח מעשה סיני שכתוב בו (שמות כ) אנכי ה׳ אלהיך.

וכן אמרו במדרש מכת בכורות היתה במצרים אף בנקבות חוץ מבתיה בת פרעה שהיתה בכורה ולא מתה, שנמצא לה פרקליט טוב זה משה שנאמר (שמות ב׳:ב׳) ותרא אותו כי טוב הוא ועליה אמר שלמה (משלי ל״א:י״ח) טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה, כלומר נשמתה והוא הלילה של מכת בכורות.

ג **כי בחזק יד הוציא ה׳ אתכם מזה ולא יאכל חמץ.** מה ענין חמץ אצל חוזק יד אלא בא הכתוב לרמוז כי החמץ רמז למדת הדין ומפני שישראל השיגו היד הגדולה שהיא מדת הדין ע״כ אסר והרחיק להם את החמץ לרמוז להם שירחיקו מלהאמין במדת הדין לבד שלא יקצצו בנטיעות ושלא יאמינו שמדת הדין בלבד עשתה זאת לפי שהוא יתברך ובית דינו היו שם, וזהו שכתוב בבריאת עולם בראשית ברא אלהים ואחר כך ביום עשות ה׳ אלהים, וזהו שאמר הנביא (ישעיהו מ״ח:י״ג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, הזכיר ידי ואחר כך ימיני ומלת אף כמו גם והוא לרבות ולהורות כי לא היד בלבד עשתה זאת וע״כ אמר כי בחזק יד הוציא ה׳ אתכם כי ה׳ המוציא לא היד בלבד, וזה טעם איסור החמץ על דרך הקבלה ומזה העניש הכתוב את האוכל חמץ בפסח בחיוב כרת מדה כנגד מדה, כי כל אוכל חמץ בפסח הנה הוא מקצץ בנטיעות וע״כ ונכרתה הנפש ההיא וגו׳, והבן זה.

ומה שאמר **זכור את היום הזה,** הוא מצות עשה לזכור יציאת מצרים בכל יום ודרשו רז״ל, (דברים ט״ז:ג׳) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות, זהו שאמרו רז״ל אמת ואמונה ערבית ואמת ויציב שחרית הוא הזכרון ביום ובלילה שהוא כנגד מדת רחמים ומדת הדין וזהו שאמר כי בחוזק יד מדת הדין הוציא ה׳ מדת רחמים והוא שרמז משה בתפלתו (שמות ל״ב:י״א) אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה, באר כי ההוצאה לא ביד חזקה בלבד רק בכח גדול וביד חזקה.

ד **בחדש האביב.** קבעה תורה חג פסח בזמן האביב שהוא זמן קציר שעורים שהרי קנה השבלת נקרא אביב מלשון אב כי הוא המוליד גרגירי החטה וידוע כי כל מועדי התורה תלויים בזמנים חג הפסח בזמן האביב, חג שבועות בזמן הקציר והוא קציר חטים שנאמר (שמות כ״ג:ט״ז) וחג הקציר בכורי מעשיך, חג הסכות בזמן האסיף, לכך תקנו לנו ז״ל בתפלה ובברכות לומר מקדש ישראל והזמנים ולא המועדים כלשון הכתוב לפי שכל המועדים תלוים בזמן. ועוד נקרא ניסן אביב לפי שהוא אב לי״ב חדשים, ובו מזל טלה אב ובכור לי״ב מזלות.

ובמדרש בחדש האביב חדש שהוא כשר לכל לא חמה ולא צנה ולא גשמים וכן הוא אומר (תהילים ס״ח:ז׳) מוציא אסירים בכושרות, בחדש כשר. רבי יוחנן אומר בכושרות, אל תקרי בכושרות אלא בכי ושירות הללו בוכים והללו משוררים, הללו בוכים שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת, הללו משוררים שנאמר (תהילים קי״ח:ט״ו) קול רנה וישועה באהלי צדיקים.

ה **והיה כי יביאך ה׳.** וכן הפרשה הסמוכה התחיל והיה כי יבאך ה׳ פעם שני, יביאך הראשון מלא ביו״ד ירמוז על ביאה ראשונה של יהושע שנלחם י׳ מלחמות ואלו הם יריחו עי גבעון מקדה לבנה לכיש עגלונה חברונה דבירה מי מרום, והזכיר בו **אשר נשבע לאבותיך,** כי השבועה לאבות היתה וכענין שאמר הנביא (מיכה ז׳:כ׳) אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם, והשני חסר יו״ד ירמוז לקבוץ גליות שלעתיד שלא תצטרך שם מלחמה והזכיר בו כאשר נשבע לך ולאבותיך על היעודים והנחמות המופלאות שהתנבאו לנו הנביאים אחר האבות. ואמר בו ונתנה לך, כי אז תהיה לנו הארץ מתנה עולמית לא תחרב עוד מה שלא היה בשום זמן מן הזמנים, ומה שאמר **אל ארץ הכנעני,** הזכיר ארץ ישראל בשם הכנעני לפי שהיה עבד מקולל ואי אפשר שיחזיק בה שאין העבד יכול להחזיק בנכסי האדון ולכך נמסרה לו ולא לאומה אחרת כמלך המוסר נכסיו ביד עבדיו שיתנם לבנו כשיגדל.

ז **מצות יאכל את שבעת הימים.** זה כמו בשבעת הימים וכמוהו מה שכתוב בחזקיה (דה״ב ל כב) ויאכלו את המועד שבעת הימים, ודרשו חז״ל את לרבות שמונה שעות מיום י״ד, או לרבות יום שמיני בחוצה לארץ.

ח **בעבור זה עשה ה׳ לי.** ע״ד הפשט יאמר בעבור שעשה ה׳ לי אני עובד את העבודה הזאת.

וע״ד הקבלה יאמר הכתוב מה שעשה ה׳ לי במצרים שיצאתי ממצרים בעבור שמו וכבודו היה, והוא כמו זה אלי ואנוהו שהוא השכינה עד הויה העליונה, והכונה כי אין השכינה בישראל צורך הדיוט בלבד כי אם צורך גבוה, וזהו דבר יהושע (יהושע ז׳:ט׳) והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול והבן זה, כי ע״כ נסמך לו מיד והיה לך לאות על ידך ובאורו והיה זה לך לאות על ידך, ויהיה עשה מלשון (בראשית מ״א:מ״ז) ותעש הארץ שתרגומו וכנשת כלומר אספני למדותיו, וזה מבואר.

ט **הוציאך ה׳ מצרים.** ולמטה אמר הוציאנו בא ולמד על גאולת האבות שהיא גאולת הבנים, וזהו שאנו אומרים בהגדה לא את אבותינו בלבד גאל הקב״ה אלא אף אותנו גאל עמהם, שנאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.

י **ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה.** משנה לשנה, ומצינו כיוצא בו (שמואל א א׳:ג׳) ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה, וכתיב (שופטים כ״א:י״ט) הנה חג ה׳ בשילה מימים ימימה, (שם יא) מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח.

וכתב רבינו חננאל ז״ל כמה פעמים הזהירה תורה שמירה בפסח אבל הכתוב הזה לא בא אלא להודיע שמזאת השנה תהיו יודעים זמן מועד השנה הבאה והזהירה לשמור אותה ומכאן ראיה שע״פ החשבון היו קובעים, ע״כ.

ובמדרש למועדה, יש מועד שאדם מניח תפילין ויש מועד שאינו מניח, יצאו שבתות וימים טובים שהם עצמם אות ואינם צריכים אות. מימים ימימה

ביום ולא בלילה יצאו לילות שאינם זמן תפילין. ד״א מימים ימימה מכאן שצריך אדם לבדוק התפילין אחר י״ב חדש נאמר כאן מימים ימימה ונאמר להלן (ויקרא כ״ה:כ״ט) ימים תהיה גאלתו מה להלן שנה אף כאן שנה.

יב **והעברת כל פטר רחם לה׳.** הזכיר בזה לשון העברה כלומר עברה תורת חולין מעליו לפי שנקבע בקדושה ממעי אמו.

יג **וכל פטר חמור.** דוקא חמור ולא פטר סוסים וגמלים, והטעם בזה מה שדרשו רז״ל שהמצריים נמשלו לחמורים, שנאמר (יחזקאל כ״ג:כ׳) אשר בשר חמורים בשרם. ועוד שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא עלו תשעים חמורים עמהם טעונים כסף וזהב, ולכך באה המצוה שנפדה פטר חמור ולא של שאר בהמות לפי שמכת בכורות בכורי מצרים היתה.

טז **והיה לאות על ידכה.** ע״ד הפשט תוספת הה״א לרמוז על ה׳ בתים שבתפילין, של ראש ד׳ בתים ושל יד בית אחד. ודע כי תפילין של יד נקראת אות שנאמר והיה לך לאות על ידך, ותפילין של ראש נקרא זכרון שנאמר ולזכרון בין עיניך, וידוע כי הדבר הנעשה לאות מזכירים אותו תמיד ואם כן האות הוא סבת הזכרון, וע״כ ארז״ל כשהוא מניח מניח של יד ואח״כ של ראש ולכך אמר הכתוב והיה לאות על ידכה הקדים תחלה תפילין של יד ואח״כ **ולטוטפת בין עינך,** וכשהוא חולץ תפילין חולץ של ראש ואח״כ חולץ של יד לפי שאם יחלוץ תפילין של יד תחלה כמו שהניחם תחלה איך ישארו תפילין של ראש שהם הזכרון, ואין זכרון אלא באות, ומפני כן ראוי להיות תפילין של יד ראשון ואחרון כי כן האות ראשון ואחרון, האות הוא סבת הזכרון אבל הזכרון אינו סבת האות, ומזה אמרו ז״ל כשהוא חולצן חולץ של ראש ואחר כך של יד שנאמר ולטוטפת בין עיניך כל זמן שיהיו בין עיניך יהיו שתים.

וע״ד המדרש והיה לאות על ידכה, יד כהה זו יד שמאל שאין בה כל כך כח כיד ימין.

וע״ד הקבלה תוספת הה״א היא ה״א אחרונה שבשם והיא מדת הדין של מטה והיא החכמה שנתנה לשלמה ונקראת לב והוא שאמר (מלכים א ג׳:ט׳) ונתת לעבדך לב שומע וגו׳ ולכך תפילין של יד מצותן כנגד הלב והיא המדה הנקראת כלה ותפילין של יד בית אחד ממה שכתוב (שיר השירים ד׳:ט׳) אחותי כלה, שהיא מתאחדת וכלולה בל״ב נתיבות פליאות חכמה, וכדי לרמוז הה״א הזאת באו בפרשה והיה כי יבאך חמשה ההי״ן מתויגות בתגין כמין זיינין, ד׳ זיינין על כל אחת, והן ה׳ של ונתנה לך ושתי ההי״ן של הקשה וה׳ של ויהרג וה׳ של ידכה, וכל המלות מורות על מדת הדין ואין זה במשפט ספר תורה אלא במשפט תפילין של יד בלבד, ואח״כ מניח של ראש והם ד׳ בתים קדש לי כל בכור, והיה כי יביאך, (דברים ו׳:י׳), שמע (שם יא), והיה אם שמוע. קדש לי כל בכור כנגד החכמה שהיא ראשית ויורה על זה לשון קדש שהוא מלשון קודש (תהילים קל״ד:ב׳) שאו ידיכם קדש, (שמות ט״ו:י״א) נאדר בקדש שהוא החכמה, וכן לשון זכר. והיה כי יביאך שמדבר ביציאת מצרים כנגד בינה להתבונן ביציאת מצרים כנראה שחסר קצת וכוונתו שמע רומז לגדולה, והיה אם שמוע רומז לגבורה **וזהו סוד מצות תפילין, החכמה והבינה הגדולה והגבורה כנגד ד׳ פרשיות שבתפילין גם שי״ן של ד׳** ראשים, והתפארת הם התפילין עצמן וזה סוד המאמר שהקב״ה מניח תפילין, והנצח וההוד כי כל הרישי״ן של ג׳ ראשים והאחרונה הוא קשר של תפילין, וזהו שאמרו (שמות ל״ג:כ״ג) וראית את אחורי, הראהו קשר של תפילין. והיות הרצועות מקיפות את הראש ירמוז להמשכת השפע עד ה׳ אחרונה שהוא קשר הכל, והיות הרצועות מגיעות עד הטבור ירמוז להמשכה עד הקו האמצעי ומשם ולמטה, והיותם שחורות מהלכה למשה מסיני ירמוז לעומק השגתם, וטעם הנחתם בראש כי הוא מקומם הראוי ושם כח הנשמה, וכל מה שיש בתפילין של ראש יש בתפילין של יד ביריעה אחת ובבית אחת להורות שה׳ אחרונה כלן כלולות בה והיא כוללת כל המדות של מעלה והקשר שבו רמז לצדיק, וטעם הנחתן בשמאל להורות על קבלתה מן השמאל. וצריך אתה לדעת כי תפילין של יד ושל ראש שתי מצות ושתיהן מענין אחד והראיה שהן ב׳ מצות מה שאינם מעכבות זו את זו כלולב ומיניו עם האתרוג וכן אמרו רז״ל תפילין של ראש אינה מעכבת של יד ושל יד אינה מעכבת של ראש, הרי לך שהרשות בידך להניח אי זו מהן שיש לו, ולפי ששתיהם רומזות ענין אחד אמרו רז״ל כשהוא מניח שתיהן ביחד שאין לשוח ביניהם והוא שאמר שח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזרים עליה מעורכי המלחמה.

ודבר ידוע כי כיון ששתיהן רומזות ענין אחד היה ראוי ששתיהן מעכבות זו את זו כלולב ואתרוג, ומה שאינן מעכבות זו את זו מבואר הוא כמו שאמרו רז״ל מנין שהקב״ה מניח תפילין, ואמרו בספר הבהיר משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו כלי נאה פעמים נוטלו בראשו פעמים נוטלו בזרועו, ומטעם זה אין תפילין של ראש ותפילין של יד מעכבות זו את זו, ונתבאר לך מזה כי הנחת תפילין בשמאל ירמוז למדת הדין המקבלת מן השמאל וענינו דומה לאתרוג בשמאל.

אבל ראיתי לאחד מחכמי הקבלה שכתב בחבורו שאין טעם תפילין בשמאל כטעם אתרוג בשמאל כי אתרוג בשמאל הוא ביד הראויה לו ואין כן בתפילין בשמאל אבל הנחת תפילין שבשמאל הוא כנגד הימין שנאמר (דברים לג) מימינו אש דת למו, והוא מביא ראיה ממה שכתוב (תהלים מה) נצבה שגל לימינך בכתם אופיר ע״כ, ותמצא בתפילין של ראש כ״א פעמים השם המיוחד וכן בתפילין של יד והכל מ״ב.

ויש שסוברין עוד בענין התפילין ואומרים כשם שהשכינה שורה בד׳ חיות שבמרכבה על שני הכרובים כן המניח תפילין מרכבה לש״י והשכינה שורה עליו בד׳ פרשיות על שני אברים המיוחדים שבו והם המוח והלב המוח מכאן ולב מכאן. וזהו סוד הכתוב האומר (שמות כ״ה:י״ט) כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה, ודרשו רז״ל כל מי שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו מוחזק הוא שלא יחטא שנאמר (קהלת ד׳:י״ב) והחוט המשלש לא במהרה ינתק, אמר רשב״ל כל המניח תפילין מאריך ימים שנאמר (ישעיהו ל״ח:ט״ז) אדני עליהם יחיו ולכל בהן חיי רוחי ותחלימני והחייני.

יז מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה׳ (משלי יז, ג)

שלמה המלך ע״ה יזהיר בכתוב הזה (משלי יז) על האדם שיזכך מחשבתו ושיתקן מדות הלב לפי שהלב הוא עקר כל האברים שבגוף וכל האברים משוכים אחריו ומשועבדים אליו, והוא באמצע הגוף מושל עליהם מנהיג אותם ומשפיע כחו בכלם, וכלם עבדיו ומשרתיו, ודמיונו כמלך באמצע המדינה משגיח בכל סביבותיו ומצוה על אנשי המדינה איך יתנהגו, ולפי שחיי שאר כל האברים תלוים בלב לכך נקרא הקב״ה שהוא חיי כל הנמצאים כלם בלשון לב הוא שכתוב (תהלים עג) צור לבבי וחלקי אלהים לעולם, וכשם שפעולות הלב להנהיג ולהשגיח על כל האברים שבאדם כך הקב״ה מנהיג כל הנמצאים כלם ומשגיח בכל הקצוות כענין שכתוב (שמות ח) כי אני ה׳ בקרב הארץ, עקר התורה כלה תלויה בלב. וכן התורה חתומה בלב מבראשית עד לעיני כל ישראל, לקוחה מן החכמה שיש בה ל״ב נתיבות פליאות חכמה, ולפי שכל פעולותיו של אדם תלויות בלב ע״כ יזהיר שלמה שיזהר האדם במדות הלב והודיענו שכל המחשבות הנעלמות בלב גלויות הם אצל הש״י כי הוא יודע המחשבות ובוחן הלבבות אי זה הוא לב טוב ואי זה הוא לב רע, וז״ש הכתוב מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה׳, יאמר כשם שהצורף בוחן את הכסף במצרף ואת הזהב בכור והוא כלי חרש העשוי לזקק בו הזהב ורואה הכסף אם הוא כסף סיגים או כסף נבחר וכן הזהב, כן הש״י בוחן לבות אי זה הוא שלם או חסר, ולמדנו מזה שהלב השלם והמחשבה הטובה נמשלים לכסף צרוף והלב החסר והמחשבה הרעה נמשלים לכסף סיגים, הלב הטוב סופו שיבא לידי פעולה טובה כשם שהכסף הנבחר סופו שיבא לידי מלאכה טובה והלב הרע סופו שיבא לידי פעולה רעה כשם שכסף הסיגים לא יצלח למלאכה. עוד יכלול ובוחן לבות שהוא מדבר ליום הדין הגדול של תחית המתים ומדבר בבינונים והם מחצה עונות ומחצה זכיות ואם אין בכלל אותם עונות עון פושעי ישראל בגופן דינן כצדיקים גמורים דקיימא לן כבית הלל ורב חסד מטה כלפי חסד, אבל אם יש בכלל אותם עונות עון פושעי ישראל בגופן א״א להם בלא גיהנם ואפילו לבית הלל, וזהו הצרוף האמור כאן מצרף לכסף וכור לזהב, שעתיד הקב״ה שיצרפם ויבחנם כענין שכתוב (זכריה יג) והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף ובנתים כבחון את הזהב, ומלת כור תעיד על האש, וכנה גיהנם שהוא מקום המשפט לכור שהוא כלי ההתכה וזהו מצרף לכסף וכור לזהב, ולמי לבינונים שיש בכלל עונותיהם עון פושעי ישראל בגופן, וזהו בוחן לבות ה׳ כי לשון בחינה אינו נופל אלא על הבינונים כי הצדיקים הגמורים והרשעים הגמורים אין בהם צורך בחינה שהרי דינם נגמר ונחתך שאלו לחיי העוה״ב ואלו לגיהנם, וכענין שכתוב (דניאל יב) אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, אבל הבינונים והם המעויינים הם הם שצריכים בחינה אם יזכו ויהיו מכת הצדיקים או לא יזכו ויהיו מכת הרשעים זה צריך בחינת ה׳ יתברך לפי שקול דעתו יתברך, ועוד יכלול ובוחן לבות שהוא יתברך מביאם לידי בחינה ונסיון, כי מלבד שהוא בוחן אותם ויודע אותם לעצמו עוד הוא בוחן אותם לאחרים כלומר מביאם לידי בחינה כדי לפרסם זכות לבם לבריות כענין שכתוב וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב, וידוע שאין הקב״ה בוחן אלא הצדיקים, הוא שכתוב (תהלים יא) ה׳ צדיק יבחן, משל למה״ד ליוצר שמוכר הכלים אינו בודק המרועע שבהם אלא החזק שבהם, הבחינה והנסיון אינו צורך להקב״ה שהרי המחשבה הצפונה בלב גלויה היא אצלו ולכך אמר ובוחן לבות ה׳, וכן הזכיר שלמה ע״ה (משלי טו) שאול ואבדון נגד ה׳ אף כי לבות בני אדם, באור הכתוב אם הנעלם שבמעמקי הארץ הוא נגלה אצלו יתברך והוא מפורסם אצלו ובחון אליו כ״ש הלב שהיא משכן נפש החכמה אשר האציל מרוח קדשו שהוא נגלה אצלו ובחון אליו, אבל הצורך בזה הוא לבריות העולם שאינם יודעים בנעלם רק בנגלה ובמה שהוא נראה לעינים כענין שכתוב (שמואל א טז) כי האדם יראה לעינים וה׳ יראה ללבב, וכאשר יבחן הצדיק ותצא מחשבתו הזכה ולבו הטהור מן הכח אל הפעל אז יתפרסם גודל חיוב העבודה ויתקדש שם שמים בעולם כענין הנסיון באברהם שכתוב בו (בראשית כב) והאלהים נסה את אברהם, ולא היה הנסיון כי אם לפרסם חיוב העבודה אצל הבריות וזהו שאמר לו הש״י (שם) כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, באורו הדבר נודע לכל מעתה כי ירא אלהים אתה, וכענין הנסיון בישראל, כשיצאו ממצרים שרוב הנסים אשר נעשו להם במדבר היו כדי לבחון את לבם ולהביאם לידי נסיון כענין קריעת ים סוף שלא נקרע הים להם ביחד לעשות להם בתוכו שביל ארוך מתחלתו ועד סופו אלא מעט מעט כי הים היה נס מפניהם ומדי עברם היו רואים הים לעיניהם וכן אמר דוד ע״ה (תהלים קיד) הים ראה וינוס, וכענין ירידת המן שלא היה יורד להם ביחד לחדש אחד או לשני חדשים אלא דבר יום ביומו, ולמה הוצרך לעשות כן כדי להרגיל את טבעם במדרגת הבטחון, ושיהיו עיניהם תלוים בכל יום ויום לאביהם שבשמים וכדי להבחין את לבם לראות אם יהרהרו אחר מדותיו של הקב״ה. וכן כששלח פרעה לישראל הוליכם הש״י דרך המדבר והכל היה

לנסותם ולבחון את לבם כשיצאו עם נשיהם וטפם במדבר ההוא הגדול והנורא נחש שרף ועקרב, והיה אפשר להוליכם בדרך הקרוב הוא ארץ פלשתים ולא עשה, וזהו שכתוב.

ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה. פן ינחם העם. אין ספק כלפי הקב״ה שהרי יודע היה כי ינחם העם אם יוליכם הדרך הקרוב, אבל באור פן ינחם כדי שלא ינחם, וכן אמרו רז״ל כל מקום שנאמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, וכמוהו (בראשית ג) ועתה פן ישלח ידו שפירושו כדי שלא ישלח ידו, יאמר אין ראוי לי לתת לו הזמנה שיקח מעץ החיים ויאכל ממנו ותהיה גזרתי בטלה, וכן בכאן הוליכם בדרך המדבר ולא דרך ארץ פלשתים שלא לתת להם הזמנה שישובו למצרים מן הדרך ההוא הקרוב. **בראותם מלחמה.** ואע״פ שראו מלחמה בדרך המדבר והיא מלחמת עמלק לא היתה מלחמת עמלק ראויה שישובו בעבורה למצרים, ועוד שלא עברו ישראל עליהם אבל הם באו ממרחק מתנכרים באותות ומופתים שנעשו לישראל שכבר שמעו אותם ורצו לבא עליהם להלחם כנגדם כמתגברים על הקב״ה, ודרשו רבותינו ז״ל מה אם כשהלכו דרך מעוקם אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה אלו הוליכם דרך פשוטה על אחת כמה וכמה.

וכתב רבינו חננאל ז״ל שהוליכם דרך המדבר לסבה אחרת והיא כדי להרבות להם אותות ומופתים כי אילו הוליכם דרך ארץ פלשתים הקרוב ויתן הקב״ה בלבם שיתנו להם רשות לעבור דרך ארצם ושלא יעכבו אותם כלל היה האות קל ועל כן חייבה החכמה להסב אותם דרך המדבר להיות האותות רבים וגדולים בירידת המן ועלית השלו והוצאת מים מן הצור כי כפי מה שנתרחקו מן הישוב יגדל האות והמופת שיעמוד מין האדם במקומות ההם, וכן דרך ה׳ יתברך בעשותו אותות ומופתים עם הצדיקים שהוא עושה להם נס בתוך נס להגדיל האות והמופת כי כן מצינו בחנניה מישאל ועזריה כשהושלכו לכבשן האש והיה אפשר באות קל בכבוי האש ולהגדיל האות והמופת היה האש בתוקף כחה ולא הזיקה אותם כענין שכתוב (דניאל ג׳:כ״ז) די לא שלט נורא בגשמיהון ושער ראשהון לא התחרך וריח נור לא עדת בהון, גם דניאל היה אפשר זה באות קל שימית הקב״ה את האריות ולהגדיל האות הניחם חיים ולא הזיקוהו, הוא שכתוב (שם ו) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני, גם גדעון שבא להלחם עם מדין היה מחנה מדין כחול אשר על שפת הים והיה אפשר לעשות אות שינצח אותם בעשרת אלפים איש או במחציתם ודי מזה אות גדול וכדי להגדיל האות נצח אותם בשלש מאות איש כי כן כתיב (שופטים ז׳:ב׳) רב העם אשר אתך מתתי את מדין בידם פן יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי וכתיב (שם) ועתה קרא נא באזני העם לאמר מי ירא וחרד ישוב ויצפור מהר הגלעד וישב מן העם עשרים ושנים אלף ועשרת אלפים נשארו, וכתיב (שם) ויאמר ה׳ אל גדעון עוד העם רב הורד אותם אל המים ואצרפנו לך שם, וכתיב (שם) ויאמר ה׳ אל גדעון בשלש מאות האיש המלקקים אושיע אתכם ונתתי את מדין בידך.

ודע כי כל עניני ישראל ומקריהם במדבר הכל היה נסיון גמור כדי שיגדלו נפשם השכלית במדרגות הבטחון שהוא שרש האמונה כדי שיהיו ראוים לקבל התורה ולסבה זו קרע להם את הים מדי עברם לתוכו ולא בבת אחת גם אחרי צאתם מים סוף אל מדבר שור ובאו למרה והיו המים מתוקים חזרו ונמררו ועל ידי העץ חזרו למתיקותם וכל זה נסיון גמור וכענין שכתוב (שמות טו) ושם נסהו גם ירידת המן דבר יום ביומו ולא לימים רבים הכל נסיון גמור כענין שכתוב (שם טז) ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו, גם אחרי היותם ברפידים ורפו ידיהם מן התורה שקבלו במרה ובעונש זה בא עמלק ונלחם בהם, כי בעון בטול תורה הצרות באות לעולם, כל הענינים האלה היו נסיון גמור כדי לקבוע בנפשותם מדת הבטחון, ועל זה אמר שלמה המע״ה (משלי כ״ב:י״ט) להיות בה׳ מבטחך הודעתיך היום אף אתה, יאמר מה שהודעתיך עד היום בספר הזה מן המוסרים והמשלים הכל היה לתועלתך ולהגיע אותך אל שלמות מדת הבטחון כמו שהגעתי אני אליה זהו שאמר אף אתה, באר לנו כי מדת הבטחון עקר גדול ויסוד התורה והמצוה.

ובמדרש ויהי בשלח פרעה הפה שאמר וגם את ישראל לא אשלח הוא שאמר אנכי אשלח אתכם ואת טפכם ומה שכרו לא תתעב מצרי, הפה שאמר לא ידעתי את ה׳ חזר ואמר ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים ומה שכרו נתן להם קבורה שנאמר (שמות ט״ו:י״ב) נטית ימינך תבלעמו ארץ.

יח וחמשים עלו בני ישראל. ע״ד הפשט יצאו ישראל ממצרים חלוצים כאנשי צבא היוצאים למלחמה, ואע״פ שאין ישראל כשאר העמים שיהיו צריכים להזדיין כנגד האויבים, דרך התורה לצוות שיתנהג אדם במקצת בדרך הטבע והמקרה ואחרי כן יפעל הנס וכן מצינו שאמר הקב״ה ליהושע (יהושע ח׳:ב׳) שים לך אורב לעיר מאחריה, ועם מלמודי הנסים והנפלאות למה יצטרכו לאורב אלא שרצון התורה בכך שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח בידי שמים, וכן אמר שלמה המע״ה (משלי כ״א:ל״א) סוס מוכן ליום מלחמה ולה׳ התשועה, כלומר חייבים בני אדם להשמר בנפשותיהם ולהכין סוסים וכלי מלחמה והקב״ה יושיע כי התשועה לו לבדו יתברך, ויש שפירשו וחמשים שיצאו ישראל כל אחד מהם בחמשה כלי זיין.

וע״ד המדרש וחמשים עלו אחד מחמשה וארבעה חלקים מתו בג׳ ימי החשך כדי שלא יראו המצריים בפורענותן, ויש אומרים אחד מחמשים ויש אומרים אחד מחמש מאות מכאן ואילך צא וחשוב. ושלשים על כלו, יש אומרים יצאו עליהם ג׳ מצריים על כל אחד ואחד מישראל ויש אומרים

שלשים ויש אומרים ג׳ מאות, ע״כ במדרש.

ובאור הענין כי מי שאומר אחד מחמשה א״כ היו תחלה ישראל ה׳ פעמים ס׳ רבוא שהם שלש מאות רבוא ודעתו כי ושלשים על כולו באורו שלש מאות מצריים על כלו על כל אחד ואחד מישראל, ויעלה העם תשעים אלף רבוא שיצאו המצריים עליהם, וכן מצינו במדרש כשירד הקב״ה למצרים ירדו תשעים אלף רבוא של מלאכי חבלה במחנה מצרים. ומי שאמר אחד מחמשים היו ישראל ג׳ אלף רבוא ודעתו כי ושלשים באורו שלשים על כל אחד ואחד הרי ל׳ פעמים ג׳ אלף רבוא הם תשעים אלף רבוא. ומי שאומר אחד מחמש מאות היו ישראל תחלה שלשים אלף רבוא ודעתו כי ושלשים ג׳ על כל אחד ואחד והם תשעים אלף רבוא. הרי חשבון כל החכמים מכוון שיצאו המצריים עליהם בתשעים אלף רבוא בין למי שאומר אחד מחמשה בין למי שאומר אחד מחמשים בין למי שאומר אחד מחמש מאות עם צרוף החשבון ושלשים על כלו לפי דעתו וסברתו של כל אחד מהם וכנגדן הוציא עליהם הקב״ה תשעים אלף מלאכי חבלה זה באור המדרש הזה. ותמצא מלת וחמשים חסר וא״ו וחמשים כתיב ללמדך שהתורה שנתנה לחמשים יום היתה תכלית מה שעלו בני ישראל מארץ מצרים, ועוד יש בו רמז לחמשים פעמים שנזכרה יציאת מצרים בתורה.

יט ויקח משה את עצמות יוסף. בעוד שהיו ישראל משתדלים בצרכי הגוף ומתעסקים בשאלת כסף וזהב היה משה מתעסק בצרכי הנפש בדבר מצוה וכענין שכתוב (משלי י׳:ח׳) חכם לב יקח מצות, והיה ביד יוסף זכות קבורת אביו ולכך זכה בגדול ממנו זה משה ומשה ג״כ זכה בגדול ממנו זה הקב״ה שנאמר (דברים ל״ד:ו׳) ויקבור אותו בגי, וכבר כתבתי זה בענין יוסף. ועוד מצינו שהוצרך משה לקיים מצוה זו ומטעם מה שדרשו רז״ל בזכות יוסף נקרע הים כתיב הכא (בראשית ל״ט:י״ב-י״ג) וינס ויצא החוצה, וכתיב התם (תהילים קי״ד:ג׳) הים ראה וינוס, מה ראה עצמותיו של יוסף ראה, ביוסף כתיב (בראשית נ׳:כ״א) וינחם אותם וידבר על לבם, ובים כתיב (שמות טו) בלב ים.

כא וה׳ הולך לפניהם יומם. ע״ד הפשט מפני שאין לשון הליכה והעתקה נופל בהקב״ה ביאר הכתוב כאן מה שעמוד ענן הולך לפניהם יומם לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם היה אות וסימן שהשם המיוחד עמהם ביום ובלילה וב׳ עמודים אלה שהיו הולכים עמהם ביום ובלילה היו להם לעינים בדרך המדבר ולמגן ולהצלה מן המצריים, ועליהם אמר הכתוב (שמות י״ט:ד׳) ואשא אתכם על כנפי נשרים, ולפי שהיו להצלת ישראל והמצריים נדונו בהם כענין שכתוב (שם יד) וישקף ה׳ אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן על כן דרשו רז״ל והמים להם חומה חמה כתיב חומה לישראל חמה למצריים, וכן דרשו בחילו של סנחריב (ישעיהו י׳:י״ז) והיה אור ישראל לאש אור לישראל אש לסנחריב.

וע״ד הקבלה וה׳ הולך לפניהם היה ה׳ שוכן בתוך עמוד ענן והולך לפניהם ביום ובית דינו שוכן בתוך עמוד האש והולך לפניהם בלילה, וזהו שאמרו הוא ובית דינו ובאורו הרחמים והשכינה, וזהו (ישעיהו ס״ג:י״ב) זרוע תפארתו וזהו חומה לישראל חמה למצריים, וזהו שדרשו בפסוק (שמות טו) ימינך, היתה ידו אחת מצילתן וידו אחת משקעתן וזהו (שם יב) בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל, כי היד הגדולה היא המכה בהם וכח הרחמים שבה הוא מציל וכל זה כטעם (במדבר י״ד:י״ד) כי עין בעין נראה אתה ה׳ ועננך וגו׳.

ללכת יומם ולילה. על דרך הפשט מרוב חפצם וזריזותם לקבל התורה ביום חמשים היו ממהרים את דרכם והיו הולכים ביום ובלילה לא כשאר הולכי דרך שהם יגעים ביום ונחים בלילה.

וע״ד המדרש ללכת יומם ולילה, הולכים לקבל תורה שכתוב בו (יהושע א׳:ח׳) והגית בו יומם ולילה.

וע״ד הקבלה ללכת יומם ולילה, טעם הליכתם ביום ובלילה כדי שיהיו נכונים ומזומנים אחר שתי המדות האלה הנקראות יומם ולילה, ולא אמר הכתוב ללכת ביום ובלילה להורות כי יומם ולילה הולכים עמהם וכיון שכן הוצרכו ישראל ג״כ ללכת אחריהם ביום ובלילה והוצרכו ללכת אחר עמוד הענן ביום ואחר עמוד אש בלילה וזה טעם לנחותם הדרך, וזה טעם להאיר להם כי הוא באור זה ביום וזה בלילה, ולא הוצרך לכתוב ללכת יומם ולילה אלא שהוא באור למדות, והנה הליכתם של ישראל ביום ובלילה אחר יומם ולילה הוא כענין שכתוב (משלי כ״ד:כ״א) ירא את ה׳ בני ומלך, ועל זה נשתבחו ישראל בדבר הנביא ע״ה שאמר (ירמיהו ב׳:ב׳) זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר, אחר שתי מדות אלו שאהבום שהם כלולות זו בזו, וזהו לשון כלולותיך הכלולות שלך כלומר שתי מדות שלך אשר בהם הוצאתיך ממצרים הכלולות זו בזו. והענין הגדול הזה שהיה לישראל בו כבוד ותפארת בלכתם ביום ובלילה על הכונה העליונה הזאת העצומה והנפלאה, עוד היה סבה לפרעה ולכל מצרים מבעל הסבות יתברך שיחשבו המצריים על ישראל שהם בורחים כיון שהם הולכים ביום ובלילה ואז תחזק לבם וירדפו אחריהם על הים כדי שיטבעו שם, וברוך ה׳ אשר לו נתכנו עלילות לאבד מורדיו ולהציל יראיו.

כב לא ימיש עמוד הענן יומם. חזר והזכיר זה להורות מה שדרשו רז״ל מלמד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן.

פרק יד

ב **וישובו ויחנו לפני פי החירות.** צוה הקב״ה שישובו לאחוריהם כלפי מצרים לפני פי החירות, הוא פיתום, ונקרא חירות לפי ששם נעשו ישראל בני חורין. ועוד הוסיף לומר **לפני בעל צפון,** וכל הענינים האלה סבות באשר יתחזק לבם וכן כתוב וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם. והפרשה תבאר בזה ג׳ סבות, האחד הוא שכתוב ללכת יומם ולילה כדי שיחשבו שהם בורחים וכמו שבארתי, השני הוא שכתוב וישובו ויחנו, צוה להם שישובו לאחוריהם כדי שיאמר פרעה בעבור זה בני ישראל נבוכים הם בארץ ועל כן הם חוזרים כלפי מצרים, והג׳ הוא שכתוב לפני בעל צפון צוה להם שיקבעו מחנה לפני בעל צפון והיא היתה ע״ג כמו (מלכים ב א׳:ג׳-ד׳) בעל זבוב אלהי עקרון וכן בעל פעור, והיא היא שנשארה מכל אלהי מצרים שנעשו בהם שפטים בליל מכת בכורות, והיה הענין כדי להטעותם וכענין שנאמר (איוב י״ב:כ״ג) משגיא לגוים ויאבדם. ואמר **נכחו תחנו על הים,** כלומר נוכח בעל צפון ולכן אמר פרעה סגר עליהם המדבר כלומר בכח בעל צפון, ויש בכאן רמז בכתוב ממה שראו על הים.

ד **ויעשו כן.** הגיד הכתוב שבחן של ישראל ששמעו לקול משה ולא אמרו היאך נתקרב אצל רודפינו ואנו צריכין לברוח אלא אמרו אנו אין לנו אלא דברי בן עמרם.

ה **ויגד למלך מצרים.** כיון שלא באו ישראל לסוף ג׳ ימים שקבעו ואמרו לו דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו לה׳ אלהינו, הוגד לו **כי ברח העם,** שהיו ישראל הולכים ביום ובלילה והלכו ביום ט״ו בניסן וליל ט״ז ויום ט״ז ופרעה ששלח עמהם אקטורין אותם אקטורין חזרו ליל י״ז ויום י״ז וליל י״ח ויום י״ח הגידו לפרעה כי ברח העם וגו׳, והכריזו שיתקבץ החיל ביום י״ח ובליל י״ט ויצאו למחרתו ביום י״ט ובליל כ׳ וביום כ׳ באחרית היום הגיעו על פי החירות ונשאר ליל כ״א שלא קרב מחנה למחנה שכן כתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה, ביום כ״א בתחלת היום באו בים ובאו המצרים אחריהם בו ביום ונשתקעו בים, וישראל אמרו שירה. ואמרו במדרש ויגד למלך מצרים הוגד לו נבואת בין הבתרים כי גר יהיה זרעך ת׳ שנה והם לא נשתעבדו אלא רד״ו כמנין בר״ח אז הוברר לו כי ברח העם.

ז **ויקח שש מאות רכב.** כתב רש״י ז״ל ממי היו אם תאמר משל פרעה היו הלא כבר נאמר (שמות ט׳:ג׳) הנה יד ה׳ הויה במקנה אשר בשדה, ואם תאמר משל ישראל והלא כבר נאמר (שם י) וגם מקננו ילך עמנו לא תשאר פרסה וממי היו מן הירא את דבר ה׳ מן המצריים באה תקלה לישראל מכאן דרשו רז״ל במסכת סופרים אר״ש בן יוחאי טוב שבמצריים הרוג בשעת מלחמה וטוב שבנחשים רצוץ את מוחו ודרשוהו מן הפסוק הזה. ובאור הדבר כי בשעת מלחמה בלבד הוא שמותר להרגו כי מאחר שהוא נלחם עמך ובא כנגדך להרגך אף אתה השכם להרגו, שלא בשעת מלחמה אסור שהרי אף בשעת מלחמה נצטוינו לקרוא להם לשלום ואפילו לשבעה עממים שכתוב בהם (דברים כ׳:ט״ז) לא תחיה כל נשמה, אבל כשהוא בא כנגד הקב״ה שהוא מכוין למרוד בו כענין המצריים אפילו שלא בשעת מלחמה מותר לפי שהוא מלחמה לה׳ שהרי המצריים כיון שראו כבר במכת בכורות שהקב״ה בעצמו ובכבודו הוא המכה ועכשיו חוזרין על הים לא היתה כוונתם אלא להלחם עם הקב״ה, ולכך אמר להם משה ה׳ ילחם לכם, כלומר כיון שעדיין רודפים אחריכם מעתה המלחמה לשם יתברך היא ולכך נתחייבו להטביעם בים.

ושלשים על כלו. כתרגומו וגברין ממנן על כלהון, כלומר שמנה שרי מאות ושרי אלפים להיותם ממונים על כל החיל העצום ההוא ושינהיגו אותם, או יאמר ושלשים על כלו כי כל החיל ההוא נחלקו לשלש כתות ועל כן מצינו שנאבדו בים בשלש כתות הוא שכתוב לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים וכתיב מרכבות פרעה וחילו ירה בים, וכתיב כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים.

י **ופרעה הקריב.** כלומר הקריב את עצמו. ובמדרש הקריב את הפורענות עליו לפי שזבח וקטר לבעל צפון לפי שראה אותם חונים לפני בעל צפון וחשב כי כחו סגרם במדבר ולא היו יכולין לצאת. דבר אחר ופרעה הקריב, הקריב את ישראל בתשובה לאביהן שבשמים זהו שאמרו ז״ל מעמיד להם הקב״ה מלך כהמן הרשע ומחזירן למוטב. וזהו שאמר מיד

וישאו בני ישראל את עיניהם וגו׳, ויצעקו בני ישראל אל ה׳, תפשו אומנות אבותיהם באברהם כתיב (בראשית יט) וישכם אברהם בבקר אל המקום, ביצחק כתיב (בראשית כד) ויצא יצחק לשוח בשדה, ביעקב (שם כח) ויפגע במקום. ועל זה נמשלו ישראל לתולעת שנאמר (ישעיה מא) אל תיראי תולעת יעקב, מה תולעת זו אינה מכה את הארזים אלא בפיה והיא רכה ומכה דבר קשה, כך אין להם לישראל אלא תפלה שהרי העכו״ם נמשלו לארזים שנאמר (יחזקאל לא) הנה אשור ארז בלבנון וכתיב (תהלים כט) וישבר ה׳ את ארזי הלבנון וישראל נוצחים בשביל תורה והתפלה שנאמר (דברים ד) ובקשת משם את ה׳ אלהיך ומצאת, וכתיב (תהלים כ) אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר.

והנה מצרים נוסע אחריהם. היה ראוי לומר נוסעים, ועל דרך הפשט למד שהיו מצרים לב אחד כאיש אחד לבא על ישראל.

וע״ד המדרש והנה מצרים נוסע אחריהם שר של מצרים ראו שהיה נוסע מן השמים לעזור את מצרים והוא היה עזא, וכן ראיתי במדרש ויושע עזא שר של מצרים.

יא **המבלי אין קברים במצרים.** כתב הרמב״ן ז״ל איך יתכן שהצועקים אל ה׳ והנושאים כפיהם ועיניהם אליו יחזרו ויאמרו לו כי טוב היה שלא הצילם ויאמרו כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר. ועל כן נאמנו דברי רז״ל שהם כתות והכת האחת צועקת אל ה׳ אלו הם בני ישראל כלומר החשובים שבהם וזהו שכתוב וישאו בני ישראל את עיניהם וגו׳ ויצעקו בני ישראל אל ה׳, ואחרת מכחשת בנביאו ואינה בוחרת בישועה, ועליהם כתיב (תהילים ק״ו:ז׳) וימרו על ים בים סוף.

ואמרו במדרש ד׳ כתות היו על הים כת ראשונה לא היתה חפצה בישועה ועליהם אמר משה התיצבו וראו את ישועת ה׳ ועליהם אמר הכתוב וימרו על ים בים סוף. כת שניה אומרת לחזור למצרים עליהם אמר הכתוב כי אשר ראיתם את מצרים היום וגו׳. כת ג׳ אומרת להלחם עמהם, עליהם אמר ה׳ ילחם לכם. כת ד׳ היו צועקים להקב״ה שנאמר ויצעקו בני ישראל אל ה׳, עליהם אמר ואתם תחרישון, ע״כ. ואונקלוס תרגם ויצעקו וזעיקו עשאו מלשון תרעומות וכן (שמואל ב י״ג:י״ט) ותלך הלוך וזעקה, (שופטים ד׳:י׳) ויזעק ברק את זבולן ואת נפתלי, ומצינו בפירוש ואת צעקתם שמעת על ים סוף וכן רז״ל הבינו אותו מלשון תפלה ממה שכתבתי למעלה ויצעקו תפסו אומנות אבותיהם.

יד **ה׳ ילחם לכם.** ידוע כי מדת הדין היא הנלחמת והמחרבת ים, ומה שהזכיר השם המיוחד להורות כי גם בנס העצום הזה באבדן המצריים שם היתה מדת רחמים משותפת עם מדת הדין, ואע״פ שנראה כי מדת הדין נמתחה עליהם לכלותם לגמרי כליון חרוץ ממה שכתוב לא נשאר בהם עד אחד, הרי מצינו שם שתוף מדת רחמים שנתנו לקבורה, ממה שכתוב נטית ימינך תבלעמו ארץ, והימין היא מדת החסד. וכן מצינו לעתיד בענין גוג שכתוב (זכריה י״ד:ג׳) ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם, ואין ספק כי הוא נאמר על מדת הדין ואע״פ כן מצינו שם שתוף רחמים והוא שיזכו לקבורה כי כן כתוב (יחזקאל ל״ט:י״א) ביום ההוא אתן לגוג מקום שם קבר.

ובאור הדרש ה׳ ילחם לכם כי כיון שראו במכת בכורות שהקב״ה בעצמו וכבודו הוא המכה ועדיין רודפים אחריכם אין כונתם לבא לנגדכם אלא כנגדו יתברך וכיון שהוא כן המלחמה שלו היא ואין לכם אלא לשתוק. או יאמר **אתם תחרישון** , תצטרכו שתחרישו שלא יהפך מדת הדין עליכם לפי שהייתם חוטאים כמותם עובדי ע״ג ומגדלי בלורית.

טו **מה תצעק אלי.** ע״ד הפשט מלת אלי כלומר אין הדבר תלוי בי אלא בישראל **דבר אל בני ישראל,** שהים עתיד ליקרע מפניהם ויבטחו ומיד היו נוסעים.

וע״ד הקבלה מלת אלי כמלת לי הנזכרת בתרומה וכמו שדרשו עליו בספר הבהיר (שמות כ״ה:ב׳) ויקחו לי תרומה, ויקחו ליו״ד תרומה, והמלה תרמוז שאין התפלה והצעקה כי אם לשם המיוחד, ולכן אמר דבר אל בני ישראל ויסעו, ממטה למעלה ואז יקרע הים, אבל התחנה היא למדת הדין, והבן זה. והנה משה עשה כן הודיע לישראל בנס הגדול הזה ובטחו בו ונסעו מיד. ואמרו רז״ל כי שבט יהודה קדש השם ונכנס לים תחלה הוא שאמר במדרש (תהילים קי״ד:ב׳) בצאת ישראל ממצרים וגו׳, היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו, מלמד ששבט יהודה קדש השי״ת תחלה וזהו שכתוב (שם) הים ראה וינוס, מה ראה נחשון בן עמינדב שקפץ תחלה לתוך הים, והיו שאר השבטים מתעצמים עמו ורוצים שיכנסו הם תחלה, ושבט בנימין היה רוצה לירד לתוך הים תחלה שנאמר (תהילים ס״ח:כ״ח) שם בנימין צעיר רדם אל תקרי רודם אלא רד ים ואחיו בני יהודה היו מרגמין אותם באבנים שנאמר (שם) שרי יהודה רגמתם שרי זבולון שרי נפתלי כלומר היו מתעצמין עם שרי זבולון ועם שרי נפתלי, והנה יהודה גבר באחיו שקפץ נחשון לתוך הים תחלה לפיכך ישראל ממשלותיו של יהודה. ואמרו עוד במדרש כי לכך נקרא נשיא שבט יהודה נחשון על שם שירד תחלה לתוך נחשול של ים.

טז **ואתה הרם את מטך ונטה את ידך.** אין להבין הכתוב הזה שירים משה את מטהו על הים שהרי לא נאמר אלא ויט משה את ידו, אבל טעם הרם את מטך לסלקו מידו לפי שהיו מהעם מחוסרי אמונה שבישראל אומרים שאין כח ביד משה לקרוע את הים אלא בכח המטה שבידו, לכך אמר הרם את מטך סלקהו מידך. וכן תמצא במדרש אמרו אין כח ביד משה לעשות דבר אלא במטה בו הכה את היאור בו הביא כל המכות וכיון שבאו לים מצריים וישראל עומדים אמר לו הקב״ה הרם את מטך שלא יאמרו אלולא המטה לא היה יכול לקרוע את הים. ועל כן הוצרך לומר ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו ומה ת״ל ויאמינו והלא כבר נאמר ויאמן העם אלא לפי שחזרו ולא האמינו הוצרך לומר שעכשיו בקריעת ים סוף האמינו.

כ **ולא קרב זה אל זה כל הלילה.** בלילה התחילו ליכנס בים, כי מה שהזכיר בפסוק של מעלה ויסע מלאך האלהים בתחלת הלילה היה שנסע והכונה בו מדת הדין שנקרא מלאך בקצת מקומות מן הכתובים ועל כן הזכיר האלהים. ואמר הרב ז״ל כי יתכן שאינה סמוכה כי אם באור. והיה הענין כי נסע המלאך הזה בעמוד האש בלילה מלפני ישראל והלך מאחריהם ונסע עוד עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם והנה שני העמודים מאחריהם וכאשר

היה באשמורת הבקר נדונו המצריים בים, ויש רמז במלת אשמורת כתרגומו.

והסדר היה בענין הזה מחנה ישראל תחלה ואחר מחנה ישראל סמוך להם עמוד האש, ואחר עמוד האש עמוד הענן ואחר עמוד הענן מחנה מצרים נמצאו שני העמודים מפסיקים בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ואמר זה על עמוד הענן שהפסיק בין מחנה מצרים ובין עמוד האש ויהי הענן והחשך בין מחנה למחנה, ויאר את הלילה, כי היה לישראל אור בעמוד האש שהיה מאחריהם וסמוך להם, כי לא היה עמוד הענן מפסיק להם כמו שהיה למצרים ולא קרב זה אל זה כל הלילה כי לא היה אפשר להתקרב מחנה אל מחנה לפי ששני העמודים מפסיקים.

והנה המצריים שהיו אחורי עמוד הענן היו רואין את ישראל כי היו רואים עמוד האש מתוך הענן, כי מי שהוא יושב בחשך רואה את האור מרחוק, אבל ישראל לא היו רואים את המצריים כי מי שיש לפניו אור אינו רואה את היושב בחשך, ומפני זה עמוד האש צורך גדול שהיה הולך לפני מחנה ישראל שיסע ויעמוד מאחריהם שאלו היה הולך לפניהם להאיר להם כשאר הלילות היו ישראל נחפזים ללכת ולא יראו אותם המצריים ולא היו באים אחריהם.

ובמדרש ולא קרב זה אל זה, שלא אמרו העליונים שירה. **ובפרקי** דר׳ אליעזר פרק מ״ב אל תהי קורא ולא קרב זה אל זה אלא ולא קרא זה אל זה כל הלילה כלומר ממה שכתוב (ישעיהו ו׳:ג׳) וקרא זה אל זה ואמר קדוש.

כא ויבקעו המים. באורו אחר שנבקעו המים כי בקיעת המים היה תחלה ואח״כ רוח קדים עזה כדי ליבש לחלוחית קרקע הים כדי להיותו לחרבה וזה כדרך (שמות טז) וירם תולעים ויבאש שפירושו אחר שבאש.

ובמדרש ויבקעו המים כל מימות שבעולם נבקעו והוצרכו לדרוש כן ממה שלא אמר ויבקעו מימיו. ועוד אודיעך סבת קריעת ים סוף ומשם תבין, כי ענין מוכרח היה שיבקעו כל מימיות שבעולם ושישתנה הטבע בכלם, וקבלו רז״ל כי עשרה נסים נעשו על הים וכלם למדין מן הפרשה הזאת.

האחד הבקעו המים כפשט הכתוב ויבקעו המים.

השני כי אחר שנבקעו נעשו כמין קובה כדמות גג מתוח ופרוס מלמעלה והמים מימין ומשמאל ומלמעלה והדרך באמצע הוא שכתוב והמים להם חומה מימינם ומשמאלם בא חבקוק ופירש שהיה הדרך באמצע כמין נקב, שנאמר (חבקוק ג) נקבת במטיו ראש פרזיו.

השלישי שלא נשאר הקרקע כקרקע שאר נהרות שיש בהם טיט אלא שנתקשה קרקע הים כקרקע יבשה הוא שכתוב הלכו ביבשה.

הרביעי שהיה דרך המצריים לח כמו טיט, הוא שכתוב טבעו בים סוף, ומלת טביעה מורה על טיט ממה שכתוב (תהלים סט) טבעתי בין מצולה, וכתיב (ירמיה לח) ויטבע ירמיהו בטיט, והנה פורענות זו נס גדול לישראל ולכן הוא נחשב בכלל עשרה נסים שנעשו להם, בא הנביא ופירש (חבקוק ג) חמר מים רבים.

החמישי שנקפאו המים הוא שכתוב קפאו תהומות, והוא מלשון (איוב י) וכגבינה תקפיאני, ונתקשו כאבנים שנאמר ירדו במצולות כמו אבן, כלומר במצולות שהיו כמו אבן שהראשים משתברים עליהם בא דוד ופירש (תהלים עד) שברת ראשי תנינים על המים.

השישי שלא נקפאו חתיכה אחת אלא חתיכות רבות כענין אבנים רבות שהיו מסודרות קצתם על קצתם הוא שכתוב נצבו כמו נד שהוא לשון קבוץ כעין תל או גדיש שהעמרים מסודרים זה על גב זה, כן היו מי הים מקובצים חתיכות אלו על אלו כמין פרורין, בא דוד ופירש (שם) אתה פוררת בעזך ים,

השביעי נעשו י״ב גזרין לי״ב שבטים ויש בזה רמז בשירה הוא שכתוב זה אלי ואנוהו מנין ז״ה יאמר הכתוב עזי וזמרת יה במצרים, ויהי לי לישועה על הים, שבו עשה לי דרכים כמנין ״זה״ אלי ואנוהו, וכן אמר דוד (שם קלו) לגוזר ים סוף לגזרים.

השמיני שנקפאו כזכוכית והיו הגזרים ההם לבנים בהירים כשוהם כדי שיהיו רואים אלו לאלו בעברם זהו שכתוב קפאו תהומות בלב ים שהוא כולל משמעות אחד מלשון (זכריה יד) יקרות וקפאון שהוא ענין אורה ודבר המזהיר, בא דוד המע״ה ופירש (שמואל ב כב) חשרת מים עבי שחקים באר כי קבוץ המים היה בהיר כעבי שחקים כעצם השמים לטוהר,

התשיעי שהוציא להם מים מתוקים מתוך מלוחים הוא שכתוב נוזלים שהוא מורה מים מתוקים שנאמר (שיר ד) באר מים חיים ונוזלים מן לבנון.

העשירי שנקפאו ונתקשו אחר הזלת המתוק ואחר שלקחו מהם מה ששתו עד שלא היו יורדים לארץ היו נקפאים בלב ים הוא שכתוב נצבו כמו נד נוזלים קפאו כי הדבר הנוזל היה נקפא בלב ים. הנה אלה עשרה נסים שנעשו לאבותינו על ים סוף.

וצריך אתה לדעת כי שלשה פסוקים אלו יש בכל אחד מהם ע״ב אותיות שהם בין כלן יר״ו אותיות ומשלשתם יוצא שם בן ע״ב תיבות כל שם ושם אותיותיו משולשות ושם בן ע״ב זה נחקר מן הספירה הרביעית שהיא חסד ויסע כנגד החסד ויבא כנגד הגבורה ויט כנגד התפארת.

ויש לך להשכיל כי האותית הראשונות מן הפסוק הראשון גם האחרונות מן הפסוק השלישי שהן יוצאות כסדרן ולצד ימין אבל האמצעיות שהן יוצאות מן הפסוק השני שהן למדת הגבורה הן הולכות למפרע ולצד שמאל כי הוא מתחיל מן ה׳ אחרונה של הלילה והנה שלשתם נאחזים זה בזה ונעשה מהם שם אחד של שבעים ושתים וכל אותיותיו נקשרות ומשולבות בשלשת אבות המרכבה העליונה.

ודע כי זה הים שעברו בו ישראל ים סוף היה ואע״פ שלא הזכיר זה בפירוש לא בצווי השם ולא במעשה כי אם, סתם והנה בשירה שאמרו אותה מדי עברם הזכיר טבעו בים סוף, כן אחרי עברם הזכיר ויסע משה את ישראל מים סוף והוא ים האחרון על כן נקרא ים סוף וכן הזכיר דוד (תהילים ק״ו:ט׳) ויגער בים סוף ויחרב, אמנם יש מדה הנקראת ים שעל ידה עברו ישראל את הים וזהו וימרו על ים בים סוף נקראת ג״כ ים סוף כי הוא סוף המעלות.

כב **ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה.** ע״ד הפשט יאמר בתוך המקום שהיה ים באו ביבשה.

וע״ד המדרש אם בים למה ביבשה ואם ביבשה למה בים, מכאן אתה למד שלא נקרע להם הים אלא עד שבאו לתוכו עד חוטמם ואחר כך נעשה להם יבשה, רבי נהוראי אומר בת ישראל עוברת ובנה בידה והיה בוכה ונוטלת תפוח או רמון מתוך הים ונותנה לו שנאמר (תהלים קו) ויוליכם בתהומות כמדבר מה מדבר לא חסרו כלום שנאמר (דברים ב) ארבעים שנה ה׳ אלהיך עמך לא חסרת דבר אף בתהומות לא חסרו כלום.

והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. מכאן שהיה הדרך באמצע שהרי המים היו מימין ומשמאל ומלמעלה.

ובמדרש והמים להם חומה תורה הנמשלת למים שהיו עתידים לקבל היתה מגינה כחומה ומאבדת את המצריים, וזהו שכתוב חמה חסר וא״ו חומה לישראל חמה למצריים. מימינם ומשמאלם מימינם בזכות התורה שנאמר (דברים לג) מימינו אש דת למו, ומשמאלם אלו תפילין שנותנין בשמאל.

כה **ויסר את אופן מרכבותיו.** על דרך הפשט כיון שהשקיף בהם בעמוד אש השורף כל עץ שבכלי מלחמתם ועמוד ענן שהיה מלחלח הקרקע היו המרכבות נשמטות וסר כחם לגמרי.

וע״ד השכל אופן שם לגלגל שנאמר (יחזקאל י יג) ואופנים להם ענינו גלגלים (שם א) והנה אופן אחד בארץ תרגום יונתן גלגלא, ויאמר הכתוב כי הגלגל שממנו כח מרכבותיו הסירו מגבורתו וכחו, וכיון שהסיר אופן מרכבותיו למעלה וינהגהו בכבדות למטה, וכן דרשו רז״ל אין אומה נופלת עד שתפול שרה תחלה, והגלגל הזה הוא גלגל מאדים שבו היו המצריים ראוים לנצח ולהתגבר לולא ה׳ שהיה לנו ונלחם לישראל, וכח הגלגל הוא סמא״ל ומלת אפ״ן הוא חסר וא״ו כחשבונו והרי לך שם הכח והגלגל רמוזים בכתוב, ולא שהיה המזל שר של מצרים כי שר מצרים היה עזא והזכירו בשם מצרים למעלה והנה מצרים נוסע אחריהם, כי הכח הדבק באומה יקרא על שם האומה כלשון (בראשית י״ב:ו׳) והכנעני אז בארץ וכמו שבארתי שם.

כו **לפנות בקר לאיתנו.** ע״ד הפשט לאיתנו מלשון תוקף וכח כלשון (במדבר כ״ד:כ״א) איתן מושבך, כלומר לכחו הראשון.

וע״ד המדרש לאיתנו, לתנאו. וכן רמז (בראשית א) ותראה היבשה כלומר במים.

ובמדרש תנאי התנה הקב״ה עם הים שיקרע לפני ישראל, אמר רבי אליעזר לא עם הים בלבד התנה הקב״ה אלא עם כל מה שנברא במעשה בראשית שנאמר (ישעיה מה) אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי מיד שנטו שמים כל צבאם צויתי את הים שיהא נקרע לפני ישראל צויתי את השמש והירח שיעמדו לפני יהושע שנאמר (יהושע י) שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, צויתי שמים וארץ שישתקו לפני משה שנאמר (דברים לב) האזינו השמים, צויתי את העורבים לכלכל את אליהו, שנאמר (מלכים א יז) והעורבים מביאים לו לחם ובשר, צויתי את האור שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה, שנאמר (דניאל ג) וריח נור לא עדת בהון, צויתי האריות שלא יזיקו לדניאל, שנאמר (דניאל ו) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא וגו, צויתי את הדג שיקיא את יונה שנאמר (יונה ב) ויאמר ה׳ לדג, עד כאן במדרש פרקי רבינו אליעזר. המדרש הזה מוכיח שכל הנסים והנפלאות שעשה הש״י בכל הדורות על ידי הנביאים כבר הושמו בששת ימי בראשית בטבעי הדברים שנבראו כגון שתאמר ביום שני שנבדל הים הושם בטבע המים שיקרע לפני משה הים ולפני יהושע הירדן וכן לאליהו הנביא ולאלישע, וכן ביום רביעי שנברא השמש הושם בטבעו שיעמוד ליהושע, ולפי זה לא היה שנוי הטבע בבריאה חדשה בשום דבר ששת ימי בראשית ואילך כי כל הנסים והאותות והמופתים שנעשו אחרי כן הכל הושמו בטבע כבר והמנהג שנשתנה לעיני הרואים לא היתה בריאה חדשה מן הטבע. ועוד דרשו רז״ל עשרה דברים נבראו בין השמשות ואלו הם, פתיחת פי הארץ, פי הבאר, פי האתון, הקשת, המן, המטה, השמיר, הכתב, המכתב, והלוחות. וראוי להתעורר במה שייחד י׳ דברים אלו לבין השמשות ושאר הנסים כלן הושמו בטבעי הדברים שנעשו בששה ימים הקודמים, והעולה לנו מזה כי ששת ימי בראשית ואילך אין שום שנוי טבע מחדש כי בעת שנברא אותו הדבר הושם בטבעו שיהיה כך וכך בחפץ הש״י וזהו לשון נבראו שהזכירו החכמים כי הטבע היוצא מן החפץ הקדמון יקראוהו בריאה ותנאי, והוא אצל החפץ הקדמון טבע ולעיני הרואים שינוי טבע, וכאשר הגיע זמן השתנות הטבע לעיני הרואים לא יהיה בזה שנוי רצון מאת הש״י שירצה בו עתה מה שלא רצהו תחלה כי כן היה ברצונו הקדום שישתנה הטבע בזמנו לעיני הרואים על ידי הצדיקים שבדורות.

ומצרים נסים לקראתו. היה ראוי לומר נסים מפניו אבל הענין כי היו נסים מפני הים כדי שיצאו ממנו והם באים לקראתו על כרחם זהו שאמר וינער ה׳ את מצרים בתוך הים ודרשו בו רז״ל כבשר המתנער בתוך הקדרה.

כח **הבאים אחריהם בים.** משפט ס״ת להיות ששה בריש דפין והסימן הוא בי״ה שמ״ו. ואלו הם, ב׳ראשית, י׳הודה אתה יודוך, ה׳באים אחריהם, ש׳מור ושמעת, מ׳צא שפתיך, ו׳אעידה בם, וי״ל טעם בזה שהוא רמז לחדוש העולם שהקב״ה רוכב בערבות כענין שכתוב (תהילים ס״ח:ה׳) סולו לרוכב בערבות ביה שמו, והסתכל איך השלים רמז הה״א של בי״ה בענין הים שהזכיר שם משה עזי וזמרת יה ולכך הזכיר מי כמוכה ב׳ פעמים הה״א הזאת ותוספת הה״א במי כמוכה הראשון היא אחרונה שבשם והיא אחרונה שבספירות, והוא מלאך האלהים שהזכיר הכתוב בו וילך מאחריהם, וכן בכאן הבאים אחריהם בים. כי ישועת הים על ידו. ולפי מה שדרשו רז״ל בהבראם בה׳ בראם, ד״א בזכות אברהם תמצא האותיות השניות לאותיות בי״ה שמ״ו שהם אברהם ותוספת הוא״ו לבאר כי ו׳ קצוות של העולם נבראו בזכותו והכתוב מעיד שנבנה העולם על מדת החסד שנאמר (תהלים פט) כי אמרתי עולם חסד יבנה, וכתיב (מיכה ז) חסד לאברהם.

לא **וירא ישראל את היד הגדולה.** על דרך הפשט יד לשון מכה כלשון (שמות ט׳:ג׳) הנה יד ה׳ הויה, (שמואל א ה׳:י״א) כבדה מאד יד האלהים שם.

וע״ד המדרש את היד הגדולה, מכאן דרשו רז״ל על הים לקו חמשים מכות, והענין מפני שבעשר מכות מצינו כתוב אצבע אלהים היא, ומאחר שעשר מכות הן אצבע והיד היא חמש אצבעות ועל כל אצבע ואצבע י׳ מכות הנה הם חמשים מכות.

וע״ד הקבלה את היד הגדולה היא ה״א אחרונה שבשם והיא מדת הדין רפה של מטה הנקראת מלכות שעל ידו נקרע הים ולכך אנו אומרים בתפלה מלכותך ראו בניך בוקע ים לפני משה זה אלי ענו הודו והמליכו, רמז לזה אלי ואנוהו, וכבר ידעת כי בעברם בים אמרו שירה. וטעם הגדולה לפי שהיא שואבת מן החסד כי לכך נזכרה בשירה בלשון ימינך.

ויש לך להתבונן בתרגום אונקלוס ית גבורת ידא רבתא לפי שיפרש היד הגדולה אלא שהוסיף על הכתוב לשון גבורה ובא לרמוז כי הגבורה שבה שהיא מדת הדין מכה את המצרים, והחסד שבה מצלת את ישראל. וכתב הרמב״ן ז״ל בפירושיו וזה לשונו וע״ד האמת יאמר שנגלית להם היד הגדולה והיא מדת הדין שעשה ה׳ במצרים כי היתה שם במצרים מכה בהם וזהו כמו (דברים ד׳:ל״ו) ועל הארץ הראך את אשו הגדולה והיא הימין אשר תרעץ אויב והיא זרוע ה׳ שאמר הכתוב (ישעיהו נ״א:ט׳) עורי עורי לבשי עוז זרוע ה׳ הלא את היא המחרבת ים, ולא יתעלם ממך מה שאמר לבשי עוז ממה שכתבנו בפסוק (בראשית מ״ט:כ״ד) מידי אביר יעקב ע״כ.

ויראו העם ויאמינו. היראה והאמונה עקר לכל התורה. וכתב רבינו חננאל כי האמונה מתחלקת לד׳ חלקים, אמונה בהקב״ה שנאמר (דברי הימים ב כ׳:כ׳) האמינו בה׳ אלהיכם ותאמנו וזהו שכתוב ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, אמונה בנביאים שנתחייבנו לשמוע דבריהם שנאמר (ישעיהו נ״ג:א׳) מי האמין לשמועתנו, אמונה בעוה״ב שיש להאמין כי יש עולם הבא ויש שכר טוב מעותד לצדיקים, וזהו שאמר דוד ע״ה (תהילים כ״ז:י״ג) לולא האמנתי לראות בטוב ה׳, אמונה בביאת הגואל שזה פנה גדולה בתורה, ז״ש (ישעיהו כ״ח:ט״ז) הנני יסד בציון אבן אבן בחן פנת יקרת מוסד מוסד המאמין לא יחיש, וכל המאמין יש לו זכיות הרבה הוא שנאמר באברהם שהיה שרש האמונה (בראשית ט״ו:ו׳) והאמין בה׳ ויחשבה לו צדקה, והנה הוא זוכה לגן עדן שנאמר (ישעיהו כ״ו:ב׳) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, וזוכה לחיי העוה״ב שנאמר (חבקוק ב׳:ד׳) וצדיק באמונתו יחיה, ומי שאינו מאמין בכל אלו עליו הכתוב אומר (איוב ט״ו:כ״ב) לא יאמין שוב מני חשך וצפוי הוא אלי חרב, ואינו זוכה לגאולה שנאמר (יחזקאל כ׳:ל״ז-ל״ח) וברותי מכם המורדים והפושעים בי, וכתיב (תהילים ל״א:כ״ד) אמונים נוצר ה׳ ומשלם על יתר עושי גאוה, פירוש ה׳ יתברך נוצר אמונים ועל אותן שאין בהם אמונה משלם עונשם כי הם עושים בגאוה, ואינם זוכים לחיים שנאמר (חבקוק ב׳:ד׳) הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה עכ״ל הרב ז״ל.

ומפני שהאמונה יסוד כל התורה כולה תקנו לנו רז״ל בתפלה ובברכות לענות אמן שהוא נגזר מלשון אמונה ומלשון הודאה שמקבל עליו דברי המברך ומודה בהם, וזהו שאמרו רז״ל אמן קבלה אמן שבועה אמן קיום ועל זה אמרו גדול העונה אמן יותר מן המברך.

ובאור הענין כי המברך מעיד בברכתו של הקב״ה שהוא מקור הברכה, והעונה אמן הוא מקיים השטר והוא העקר שאין קיום העדות בעד ראשון אלא בעד שני שהעדות נגמר על ידו והעונה אמן הוא העד השני וצריך הוא שיצטרף עם העד הראשון שהוא המברך כי עמו העדות קיים. וכבר האריכו רז״ל לדבר במשפט הזכרת אותיות התיבה הזאת ואיך יתחייב להגות בהם אדם, והוא שאמרו אין עונין לא אמן קטופה ולא אמן חטופה ולא אמן יתומה אלא אמן ארוכה, בן עזאי אומר העונה אמן חטופה יתחטפו ימיו קטופה יתקטפו ימיו יתומה יהיו בניו יתומים ארוכה מאריכים לו ימיו ושנותיו, וענין חטופה שהוא חוטף האל״ף בשב״א פת״ח והנה זה הפך האמונה ממה שכתוב באמנון (שמואל ב י״ג:כ׳) האמינון אחיך היה עמך ופירש״י ז״ל דשקרי״ר בלע״ז. והא למדת שהעונה אמן חטופה הנה הוא מהפך הקערה על פיה ומוריד לארץ יסודות חומות האמונה, הנה בארתי ענין אמן לפי שהוא נגזר מלשון אמונה, מלבד שיש במלת אמן סוד שהוא כולל השם המיוחד והכנוי והתפארת והכבוד.

ויש בו עוד סוד מקובל כי מלת אמן הוא חבור עשר ספירות מן האל״ף שהוא הכתר והוא המקור הנובע עד המ״ם שהוא התשובה והוא מלך העולם,

ומן המ״ם לנו״ן שהיא השכינה שנקראת בלשון נקבה וכוללת זכר ונקבה והרמז באותיות נו״ן כפופה נו״ן פשוטה וכיון שהמשכת הברכות מגעת לנו״ן משם מתפשטת הברכה לעולם השכלים הנפרדים ומהם אל העולם השפל הזה, וכשם שהתחיל מן המקור הנרמז באות אל״ף והמשיך הברכה משם כמי שפותח המעין להשקות הצריכים השקאה כך יקבל העונה אמן שכרו שיפתחו לו שערי גן עדן הוא שנאמר (ישעיהו כ״ו:ב׳) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי אמונים אלא אמנים אלו שעונין אמן והנה שכרו אתו מדה כנגד מדה, וכבר ידעת כי מלת אמן נוטריקון אל מלך נאמן.

ויש לך להתעורר כי במלת נאמן נו״ן כפופה נו״ן פשוטה לא לסתום רק לפרש והנו״ן הפשוטה שבמלת אמן כוללת זכר ונקבה לפי שנו״ן כפופה היא נקבה ונו״ן פשוטה היא זכר ולפי שיש נו״ן הכפופה בכלל הפשוטה מפני כן כוללת זכר ונקבה.

ויש לך לדעת כי האל״ף נקראת אמן והחכמה נקראת אמון וזהו (משלי ח׳:ל׳) ואהיה אצלו אמון והכל אחד כי אין להפריד החכמה מן הכתר, ולפי שהברכה משם וכענין שכתוב (תהילים קל״ד:ב׳-ג׳) שאו ידיכם קדש היא החכמה וברכו את ה׳ לכך גדול העונה אמן יותר מן המברך, וזה בגבולין אבל במקדש לא היו עונין אמן שלא היו צריכים לפי שהיו מזכירין השם ככתבו, ושתי אותיות ראשונות ירמזו למקור הברכה ולכך אין צורך להזכיר אמן במקדש. וכל המכוין והכופל אמן אמן זוכה לב׳ עולמות, וכן אמר דוד ע״ה בסוף מזמור ע״ב ברוך ה׳ אלהים אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן, ועוד במזמור פ״ט ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן, וזה המכבד את ה׳ יתברך באמת אשר עליו אמר הכתוב (שמואל א ב׳:ל׳) כי מכבדי אכבד, וכל מי שאינו נזהר במלת אמן לכוין בכל כחו וכונתו הרי זה מבזה את הש״י ועליו אמר הכתוב (שם) ובוזי יקלו, ומז׳ מדורין שיש בגיהנם מורידים אותו לאחרון שבכולם שהוא כפול והוא נקרא (איוב י׳:כ״ב) ארץ עיפתה והוא ארץ שאול תחתית כי שאול מדור אחד ותחתית מדור שני ואותו תחתית נקרא אבדון וזהו (משלי ט״ו:י״א) שאול ואבדון נגד ה׳, מי שיורד לאבדון שוב אינו עולה, ועל זה אמר הכתוב (ירמיהו ב׳:י״ג) אותי עזבו מקור מים חיים, המבזים לענות אמן עזבו מקור מים חיים הוא הנובע שנרמז למעלה, ומה יהיה ענשם לחצוב להם בארות בארות נשברים, כלומר הרי הן יורדים לגיהנם מדרגה אחר מדרגה בעונש כפול וזהו שכפל בארות בארות והכל מדה כנגד מדה בין בעונש בין בשכר.

פרק טו

א אז ישיר משה ובני ישראל. לשון הוה הוא, ואמרו רז״ל שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחית המתים מן התורה.

ובמדרש אז ישיר משה יש אז לשעבר ויש אז לעתיד, לשעבר (בראשית ד׳:כ״ו) אז הוחל, (שמות ד׳:כ״ו) אז אמרה, אז ישיר משה, (במדבר כ״א:י״ז) אז ישיר ישראל. (יהושע י׳:י״ב) אז ידבר יהושע, (דברי הימים א ט״ו:ב׳) אז אמר דוד, (מלכים א ח׳:י״ב) אז אמר שלמה. ויש לעתיד (ישעיהו ס׳:ה׳) אז תראי ונהרת, (שם נח) אז יבקע כשחר אורך, (שם לה) אז ידלג כאיל, (ירמיהו ל״א:י״ג) אז תשמח בתולה, (תהילים קכ״ו:ב׳) אז ימלא שחוק פינו, אז יאמרו בגוים, הרי אלו עתידין. אמר משה באז קראתי תגר לפני הקב״ה ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, בלשון שסרחתי אני מקלסו, נקלס ליחיד שהוא למעלה משבעה רקיעים. אמרו ישראל כשנפרע הקב״ה מדורו של אנוש שעלו עליו מי אוקינוס והציף שלישו של עולם, שנאמר (בראשית ד׳:כ״ו) אז הוחל לקרא ואנו שעשה לנו דרך במים ונפרע מן המצריים באז אנו מקלסים אותו, ומה שהזכיר משה ובני ישראל לאמר ללמד כי משה ובני ישראל זכו לומר אותו קלוס בעצמו ואותה שירה שמשבחת המדה הנקראת זאת לה׳ והיא הכלה שמשבחת את המלך ואומרת שיר השירים אשר לשלמה והבן זה, ובשירת הבאר ארמוז מזה בעז״ה יתברך.

ויאמרו לאמר. כפל האמירה על שם שכפלו לשון השירה כי כל פסוקי השירה וכל ענייניה הם כפולים וכן תמצא בהלל מן (תהילים קי״ח:ה׳) מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה עד זה היום עשה ה׳, כל הלשון כפול. והקלוס הכפול רמז לכח לפנים מכח, ועל כן באה השירה בלשון כפול כי הוא קלוס למדת רחמים ולשכינה, אשירה לה׳ ואח״כ עזי וזמרת יה, ה׳ שמו ואח״כ ימינך שהוא מדת הדין, מי כמכה באלים ה׳ ואחר כך מי כמוכה נאדר בקדש שהוא אדיר במעון קדשו בשמים שאין בכל העליונים דומה לכבודו שהוא אדיר במעון קדשו, מכון לשבתך פעלת ה׳ ואחר כך מקדש ה׳ אל״ף דל״ת והבן זה. או יאמר ויאמרו לאמר בחתוך שפתים וכן (שמות י״ז:ד׳) ויצעק משה אל ה׳ לאמר, שצריך המתפלל לחתוך בשפתיו. ומצאתי סיוע לזה ממה שאמרו במדרש ויאמרו לאמר ר׳ נחמיה אומר רוח הקודש שרתה על ישראל והיו אומרים שירה כבני אדם הקורין את שמע.

וע״ד המדרש ויאמרו התינוקות היונקים לאמור העוברים שבמעי אמן, והוא שדרשו כיצד אמרו ישראל שירה עולל מוטל על כרס אמו ותינוק יונק משדי אמו כיון שראו שכינה עולל הגביה את צוארו ותינוק שמט הדד מפיו ואמרו זה אלי ואנוהו שנאמר (תהילים ח׳:ג׳) מפי עוללים ויונקים וגו׳, ואפילו עוברין שבמעי אמן אמרו שירה על הים שנאמר (שם סח) במקהלות ברכו אלהים ה׳ ממקור ישראל.

כי גאה גאה. לפי שאין בכל הבהמות מתגאה כסוס והרוכב מתגאה עליו באר הכתוב כי הקב״ה מתגאה על שניהם.

ובמדרש כי גאה גאה ארבעה גאים הם אריה בחיות שור בבהמות נשר בעופות ואדם על כלן שנאמר (בראשית א׳:כ״ח) ורדו בדגת הים ובעוף השמים וגו׳, מה עשה הקב״ה נתן דמות כל הגאים הללו בכסא הכבוד שלו, שנאמר (יחזקאל א׳:י׳) ודמות פניהם פני אדם ופני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתם ופני נשר לארבעתם, אמר הקב״ה הואיל והם מתגאים אני מתגאה עליהם שנאמר כי גאה גאה הרי הוא מתגאה על כל הגאים, ע״כ. וזהו שכתוב (תהילים קי״ג:ד׳) רם על כל גוים ה׳ קרי ביה גאים וזהו המתגאה על חיות הקודש.

ועוד אמרו במדרש ד״א **כי גאה גאה נתגאה** על כל המתגאים שכל המתגאים לפניו במה שהם מתגאים נפרע מהם. **מצרים ופרעה** נתגאו במים ולקו במים. **דור המבול** נתגאו במים אמרו אין אנו צריכים לטפה של גשמים אלא ואד יעלה מן הארץ נפרע מהם במי המבול שנאמר (בראשית ז׳:י״א) ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה תהום עליון ותהום תחתון. **אנשי סדום** נתגאו בעשרם ברבוי כסף וזהב ובקשו לכלות מהם רגלי עוברי דרכים שלא יצטרכו לתת להם, והקב״ה כלה אותם מן העולם, זש״ה הכתוב (איוב כ״ח:ד׳) פרץ נחל מעם גר, הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו, וכתיב (שם יב) לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל, וכתיב (שם) ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל, וכתיב (יחזקאל ט״ז:מ״ט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה. **פרעה** נתגאה במרכבות שנאמר ויקח שש מאות רכב בחור נפרע ממנו במרכבות שנאמר מרכבות פרעה וחילו וגו׳. **סיסרא** נתגאה ברכבו שנאמר (שופטים ד׳:י״ג) ויזעק סיסרא את כל רכבו נפרע ממנו ברכבו שנאמר (שם ה) הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא. **שמשון** במה שנתגאה בו נפרע ממנו נתגאה בעיניו שנאמר (שם יד) אותה קח לי כי היא ישרה בעיני, נפרע ממנו בעיניו שנאמר (שם טז) ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו. וכשם שחטא בעזה שנאמר (שם) וילך שמשון עזתה וירא שם אשה, כן נפרע ממנו בעזה, שנאמר (שם) ויורידו אותו עזתה ויאסרוהו בנחושתים, **אבשלום** נשתבח בשערו לקה בשערו. שנאמר (שמואל ב י״ח:ט׳) ויחזק ראשו באלה. **סנחריב** נתגאה ברכבו שנאמר (ישעיהו ל״ז:כ״ד) ברוב רוכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון, מה כתיב (מלכים ב י״ט:כ״ג) ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור, **נבוכדנצר** נתגאה ואמר (ישעיהו י״ד:ט״ו) אעלה על במתי עב וגו׳, מה כתוב (שם) אך אל שאול תורד וגו׳ אמר לו הקב״ה אתה הפרשת עצמך מבני אדם לעשות עצמך אלוה אני אפריש אותך מבני אדם להיות מדורך עם הבהמות הוא שכתוב (דניאל ד׳:כ״א-כ״ב) ולך טרדין מן אנשא ועם חיות ברא להוה מדורך, לכך כתיב גאה גאה.

סוס ורוכבו רמה בים. שהיו כלם לפניו כסוס אחד ורכב אחד וכה״א (דברים כ׳:א׳) כי תצא למלחמה על אויביך וראית סוס ורכב, כלן לפניו כסוס אחד ורכב אחד.

סוס ורוכבו. הסוס קשור ברוכב והרוכב קשור בסוס ועולים למרום ויורדים לתהום ואין נפרדים זה מזה, לכך נאמר רמה בים כנגד מה שעולים למרום ולכך נאמר ירה בים כנגד מה שיורדים לתהום. ודרשו רז״ל **סוס ורוכבו רמה בים** היה הרוכב אומר לסוס אתמול הייתי מושכך לנילוס ולא היית בא אחרי ועכשו אתה מושכני לים, והיה הסוס משיבו רמה בים ראה מה בים רומו של עולם אני רואה בים.

ב עזי וזמרת יה. קראו עזי כענין שכתוב (תהלים סח) צוה אלהיך עזך, וזמרת יה, וזמרתי ליה מלשון (שמואל ב כג) ונעים זמירות ישראל וכתיב (תהלים מז) זמרו אלהים זמרו.

ויהי לי לישועה. נקראת גאולת מצרים ישועה לפי שאחריה גלות, אבל גאולה העתידה שאין אחריה גלות נקראת ישועות, שנאמר (שם נג) מי יתן מציון ישועות ישראל, וכן נקרא תשועת עולמים שנאמר (ישעיה מה) ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים. וכן שירה הזאת נקראת שירה בלשון נקבה על שם שעתיד לבא אחריה גלות כשם שהנקבה מתעברת ויולדת וחוזרת ומתעברת, אבל לעתיד מצינו שיר בלשון זכר הוא שכתוב (תהלים צח) שירו לה׳ שיר חדש כי נפלאות עשה וגו׳, וכתיב (ישעיה כו) ביום ההוא יושר השיר הזה וגו׳.

זה אלי ואנוהו. ע״ד הפשט ואנוהו אבנה לו נוה ולכך הזכיר אל נוה קדשך ובית המקדש נקרא נוה שנאמר (ירמיה לא) יברכך ה׳ נוה צדק הר הקדש.

וע״ד המדרש זה אלי ואנוהו, אנוה את שמו הנכבד בפני כל האומות שיאמרו אין כה׳ אלהינו וכן אמר שלמה המע״ה (שיר ה) מה דודך מדוד היפה בנשים שכך אתם מומתים על קדושת שמו שנאמר (שם א) על כן עלמות אהבוך, על מות אהבוך אפילו הם מומתים אין כופרין בשמך שנאמר (תהלים מד) כי עליך הורגנו כל היום. רבי אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי שנאמר זה אלי ואנוהו, ביחזקאל כתיב (יחזקאל א) וארא מראות אלהים ובשאר הנביאים כתיב (הושע יב) וביד הנביאים אדמה, כלומר בדמיונות ומראות אבל על הים ראו כלן עד שאמר כל אחד ואחד זה אלי ואנוהו, ואין כוונת החכמים בזה שתהיה מעלת השפחה בענין ההשגה והחכמה יתרה על השגת מעלת יחזקאל בן בוזי הנביא אלא הכוונה שראתה שפחה על הים דבר שלא ראה יחזקאל. ד״א ואנוהו, אתנאה לפניו במצות, טלית נאה סוכה נאה לולב נאה. **אלהי אבי וארוממנהו.** אזכיר רוממותו.

ג ה׳ איש מלחמה. לפי שאמר להם משה ה׳ ילחם לכם לפיכך אמרו הם ה׳ איש מלחמה, ושמא תאמר מלחמתו בכלי זיין לכך נאמר ה׳ שמו כלומר לא בעמל ולא ביגיעה אלא בשמו, כענין שכתוב (ירמיה לב יח) האל הגדול הגבור והנורא ה׳ צבאות שמו, וכן בבריאת עולם כתיב (ירמיהו ל״ג:ב׳) יוצר אותה להכינה ה׳ שמו, כלומר בשמו בראם ולא בעמל ולא ביגיעה. ד״א ואנוהו, אני והוא, כלומר אדמה לו כענין שכתוב (דברים כ״ח:ט׳) והלכת בדרכיו ואמרו רז״ל מה הוא רחום אף אתה היה רחום מה הוא חנון אף אתה היה חנון מה הוא מלביש ערומים אף אתה הלבש ערומים, מה הוא קובר מתים אף אתה קבור מתים. וענין המדרש הזה בא לרמוז על היותו יתעלה משותף עמנו בגלותנו ובגאולתנו, בגלותנו מלשון ההבטחה (בראשית מ״ו:ד׳) אנכי ארד עמך מצרימה, ודרשו רז״ל מכאן גלו למצרים שכינה עמהם, ובמעשה כתיב (שמות א׳:א׳) את יעקב איש וביתו באו, וכמו שרמזתי שם, ובגאולתנו ג״כ מה שכתוב (שמות י״ב:ל״ז) ויסעו בני ישראל מרעמסס, וכתיב מיד (שם יד) ויסע מלאך האלהים, ומקרא מלא הוא (תהילים ס׳:ז׳) הושיעה ימינך וענני, הצריך הכתוב ישועה אף לעצמו יתברך ועוד שהם מלות נאמרות בענין הגלות אני והוא שכתוב (יחזקאל א׳:א׳) ואני בתוך הגולה, והוא שכתוב (ירמיהו מ׳:א׳) והוא אסור באזקים.

ומעתה אל יקשה לך אחר הענין הזה שבארתי לך מה שאנו אומרים בתפלה ביום החתימה הגדולה אני והו הושיעה נא, והיה ראוי לומר כפי הנראה אני ואותך שהרי אתה רואה כי הם מלות מיוחדות על ענין הגאולה, ועוד שרצה לדבר בנסתר לטעם אחר מפני שהוא יתברך נסתר ונעלם מהשגת כל משיג, והושיעה נא לנכח לבאר שאע״פ שהוא נסתר ונעלם נגלה הוא ונמצא בלבבות והוא כענין נוסח הברכות שתקנו ברוך אתה לנכח ואשר קדשנו נסתר וכן בכאן הושיעה נא לנכח אני והוא נסתר כלומר ממקום שהוא לפי שאין ידוע מקומו כענין שכתוב (יחזקאל ג׳:י״ב) ברוך כבוד ה׳ ממקומו וזהו שאמר הכתוב (תהילים קמ״ה:י׳) וחסידיך יברכוכה, יברכו כה כלומר בענין הזה והוא נגלה ונסתר, וזהו שאמר מיד כבוד מלכותך יאמרו וכתיב להודיע לבני אדם גבורותיו וכבוד הדר מלכותו.

ודע כי אני והו בחשבונו אנא ה׳ ומלת אנא מספר השם המיוחד שני פעמים ולכך אנו אומרים בתפלה אנא הושיעה נא א״כ אנא ה׳ מספר המיוחד שלשה פעמים שעולה ע״ח, וזהו הוה ויהיה והיה שמספרם כן וזה מבואר.

ויש לנו עוד קבלה בהם כי הם שמות הקדש והם מכלל ע״ב שמות הרשומים בפסוקי ויסע, ויבא, ויט, ומודעת זאת לכל בעלי השמות כי שם בן ע״ב נחלק לחלקים ידועים ויש לכל חלק וחלק כח ידוע לפעולה ידועה עם ידיעתם בנקודם כמשפט ושני שמות אלו כל אחד ראש לחלקו הידוע להם זה לקרב פזורים וזה לאהבה וכיון שכן מה נעים ומה טוב שנזכירם בתוך תפלתנו לבקש בהם רחמים מאת השם יתברך שיקרב את פזורינו ושיאהוב אותנו כימי קדם, זה שמעתי מפי החכם רבי יצחק טודרוס ז״ל.

וע״ד הקבלה זה אלי ואנוהו היא השכינה שנקראת זה וזאת (שמות י״ג:ח׳) בעבור זה עשה ה׳ לי (בראשית מ״ט:כ״ח), וזאת אשר דבר להם (ויקרא כ״ו:מ״ד) ואף גם זאת בהיותם וגו׳, כי השכינה עמהם בכל הגליות ועל זה נאמר ויסע מלאך האלהים שהיתה ישועת הים על ידו, והוא שנאמר עליו (שמות כ״ג:כ״א) כי שמי בקרבו, והוא אדון חולי ארץ שהזכיר דוד ואמר (תהילים קי״ד:ז׳) מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב, ומזה הזכיר עליו משה בכאן עזי וזמרת יה, שהרי אין דרכו של משה בכל התורה כלה להזכיר שם יה כי אם השם שלם ומה שהזכיר (שמות י״ז:ט״ז) כי יד על כס יה על כן הוצרכו רז״ל לדרוש בו שאין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זרעו של עמלק, אבל מפני שהשכינה מדת הדין לכך הזכיר משה שם יה שהוא מדת הדין כענין שכתוב (תהילים ק״ל:ג׳) אם עונות תשמר יה אדני מי יעמד, וכתיב באל״ף דל״ת ובאורו מי יוכל לעמוד לפני מדת הדין ומלת תשמור איננה לנכח כי אם לשון נקבה נסתרה וכן כתיב עוד (שם קיח) יסור יסרני יה וכתיב (שם צד) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, ואמרו בב״ר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה הוי״ה אינו אומר אלא יה כמי שעומד לפני הדיין ודן אותו ע״כ.

ומצאתי במדרש תהלים בפסוק עזי וזמרת יה בעולם הזה מקלסין אותו בשתי אותיות אבל לעולם הבא בשש אותיות שנאמר (ישעיהו כ״ו:ד׳) כי ביה ה׳ צור עולמים, והכוונה במדרש הזה לדעתי ששתי אותיות הן מדה״ד שבה נברא העולם הזה אבל לעולם הבא ברחמים לפי שמדה״ד תתעלה ברחמים ולא תהיה מדה״ד נוהגת כי באותו זמן הכל יהיה חסד ורחמים שאין בו יצר הרע ולא מיתה, וזה באור מה שדרשו באלה שמות רבה לשעבר אני ובית דיני הייתי מתהלך לפניכם שנאמר (שמות י״ג:כ״א) וה׳ הולך לפניהם, אבל לעתיד לבא אני לבדי שנאמר (ישעיהו נ״ב:י״ב) כי הולך לפניכם ה׳ ומאספכם אלהי ישראל, הוא אלהי יעקב והכל מדה אחת. ואנוהו אעלה אותו אל נוה עליון, אלהי אבי הזכיר משה אלהי אביו כלפי שבטו כי מדה״ד מדתו של לוי. **וארוממנהו** בשם השלם הוא מדת רחמים הוא שאמר **ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו** שיתעלה ברחמים, זהו היחוד לקשור התכלית עם הראשית והסוף בתחלתו. וכן תמצא בספר יצירה הבן בחכמה וחכם בבינה העמד דבר על בוריו והשב יוצר על מכונו, פירוש אל מכונו למעלה והזכיר כן כדי ליחד כל הבנין ממטה למעלה.

ד **מרכבות פרעה וחילו.** מרכבות פרעה הם שש מאות רכב בחור שלקח ממצרים, וחילו זהו רכב מצרים, ומבחר שלשיו זהו ושלשים על כלו, ולפי שהיה ראוי הכתוב לומר כן מרכבות פרעה וחילו ירה בים סוף ומבחר שלשיו טבעו בו יתכן לומר שיהיה באורו כי נדונו מרכבות פרעה בים למעלה ולכך טבעו בים סוף למטה, ודרשו רז״ל במדה שאדם מודד בה מודדין לו הוא גזר (שמות א׳:כ״ב) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו לפיכך מרכבות פרעה וחילו ירה בים, הוא גזר (שם) וראיתן על האבנים לפיכך ירדו במצולות כמו אבן.

ו **ימינך ה׳.** ידוע כי כל מדה כלולה מחברתה וקרא למדת הדין ימין לפי שהיא כלולה ומעוטפת בכח הרחמים, זהו לשון נאדרי בכח מלשון אדרת וכח הרחמים שבה היה מציל לישראל והיא עצמה שהיא מדת הדין היתה משקעת את המצריים בים, וזהו ימינך ה׳ תרעץ אויב, וזהו באור מה שדרשו רז״ל היתה ידו אחת משקעתן וידו אחת מצילתן.

ז **תהרוס קמיך.** הזכיר לשון הריסה כנגד שהיו מכריחין אותם בבנין הלבנים והגיד לך הכתוב מדה כנגד מדה כי ה׳ יתברך יהרסם ולא יבנם וזהו כי בדבר אשר זדו עליהם. ואמר קמיך והיה לו לומר קמינו אבל בא ללמדך שכל הקמים על ישראל כאלו הם קמים על השכינה וכן הזכיר דוד המע״ה (תהילים פ״ג:ג׳) כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש, ופי׳ ואמר למה הם אויביך ומשנאיך לפי שעל עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך.

ח **נערמו מים.** על דרך הפשט כתרגומו חכימו מיא, והכוונה בזה כאלו התחכמו המים כאשר קמו נד אחד להמציא בים דרך לעבור גאולים ולנער את המצריים, בתוכה אחרי כן כשישובו כבתחלה לאיתנם.

וע״ד הקבלה נערמו מים כמו (במדבר ד׳:י״ג) ודשנו את המזבח, ויהיה הפך ההתחכמות כאלו אמר אבדה החכמה מן המים, ובאור הענין כי פסקה ההמשכה ממדת החסד שלא קבלה מלמעלה ולכך לא אמר נערמו מי הים אלא נערמו מים כדי שתבין כפשוטו מים ממש.

ותבין עוד בלשון מים כי ירמוז למדת החסד וכאשר פסקה ההמשכה ממדת החסד ולא התפשטה למטה אל השכלים הנפרדים בקיום העולם כמנהגו וטבעו ועל כן נקרע הים ונבקעו כל מימות שבעולם, כי שרו של ים מכלל הכחות הנפרדים, וראיה לדברי מה שמצאתי בתרגום ירושלמי קפאו תהומות בלב ים בגו פלגס דימא רבא, וזה היה סבת קריעת ים סוף והבן זה.

יא **מי כמכה באלים ה׳ מי כמכה נאדר בקודש.** תוספת הה״א שבשניהם רמז למדת הדין ה״א של מי כמוכה הראשון היא מדת הדין רפה ועל כן הוא ברפה ומקבלת ממדת הדין של מעלה שהיא מדה קשה ולכך מי כמוכה השני בדגש והוא מקבל מן הקדש ולכך אמר נאדר בקדש והבן זה.

נורא תהלות. כל הבריות יראים מלהגיד תהלותיו פן ימעטו במהלליו וכן אמר דוד ע״ה (תהילים ס״ה:ב׳) לך דומיה תהלה אלהים בציון, התהלה שאדם יכול לעשות אל הש״י היא השתיקה, לפי שהתהלה על ג׳ חלקים, החלק הראשון יותר מדאי, החלק השני הראוי, הג׳ הקצור, יותר מדאי הוא שיהלל המהלל את המהולל למדרגה גדולה ממדרגתו, הראוי שלא יעבור על מדרגתו, הקצור שישפילהו ממדרגתו ולא ישלים חקו במדרגת תהלתו, שני חלקים הראשונים הם שקר בתארי הש״י ונשאר בו החלק השלישי והוא הקצור כי המשבח אותו מקצר בשבחו ואיננו מתאר אותו כראוי לו לפי חקו ולפיכך נאמר לך דומיה תהלה, וכתיב (תהילים ק״ו:ב׳) מי ימלל גבורות ה׳ וגו׳ וכתיב (נחמיה ט׳:ה׳) ומרומם על כל ברכה ותהלה, וכן דרשו רז״ל לך דומיה תהלה סמא דכולא משתוקא למרגניתא דלית בה טימי כל כמה דאת משבח לה את פגים לה.

והרמב״ן פי׳ נורא תהלות בעבור כי עריצי הארץ נוראים בעשק ונלוז אמר כי הש״י הוא נורא בדברים אשר הוא מהולל בהם עכ״ל ז״ל, ומה שאמר עושה פלא, זה היה פלא גדול כי הרוח אחד ובו עשה דבר והפכו כי הרוח שהקפיא את המים כמו שאמר וברוח אפיך נערמו מים קפאו תהומות הוא המפשיר אותם והמזילם כמו שאמר נשפת ברוחך כסמו ים והנה זה דבר והפכו.

ויתכן לומר כי מה שאמר עושה פלא ולא אמר עושה נפלאות או עושה גדולות הכוונה בזה על קריעת ים סוף שהיה פלא אחד כולל כמה נפלאות, וכבר ידעת כי הנסים המפורסמים הם נקראים נפלאות לפי שהם דברים נגלים באים מכח נעלם כי לשון פלא הוא דבר נעלם ומכוסה וכל הנסים והנפלאות הלא המה מכח הנעלם שהוא האל״ף והוא כולל פלא ומפני שהחכמה נמשכת מן האל״ף לכך אמר הכתוב (איוב לג) ואאלפך חכמה.

ובמדרש נורא תהלות א״ר יודן נורא אתה על כל תהלותיך כיצד מלך ב״ו מקלסין אותו שהוא גבור והוא חלש שהוא עשיר והוא עני שהוא רחמן והוא אכזרי, אבל הקב״ה אינו כן יותר מכל מה שאדם מקלסו יש בו יותר ויותר מכאן שהוא נורא על כל תהלותיו.

יב **נטית ימינך תבלעמו ארץ.** דרשו רז״ל מכאן שזכו לקבורה בשכר שעלו עם יוסף בקבורת יעקב אבינו. ואמרו במדרש אין ימין אלא שבועה שנאמר (ישעיהו ס״ב:ח׳) נשבע ה׳ בימינו, פירוש שהים פלט את המצריים ביבשה ולא רצתה היבשה לקבלם מפני שקלל הקב״ה את האדמה כשקבלה דמי הבל עד שנשבע לה הקב״ה שלא יתבע ממנה הה״ד נטית ימינך תבלעמו ארץ.

יג נחית בחסדך. בזכות שלשה דברים נגאלו בזכות גמילות חסדים בזכות התורה בזכות הקרבנות כו׳, בחסדך זה גמילות חסדים, ושלשתם הזכירם הכתוב שנאמר (דברים ל׳:י״ד) כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו, בפיך זו התורה ובלבבך זו עבודה דכתיב (שם יא) ולעבדו בכל לבבכם, לעשותו זו גמילות חסדים.

יד שמעו עמים ירגזון. הזכיר בכאן ד׳ חלקים מן האומות לד׳ רוחות העולם והם כלל הישוב ועל כן הזכיר פלשת ואדום ומואב וכנען כלומר פלשת וכל יושבי מערב, אדום וכל יושבי דרום, מואב וכל יושבי מזרח, כנען וכל יושבי צפון, והכוונה באמרו שמעו עמים ירגזון, כל האומות האלו וכל מה שאחריהם שהם כוללים כל הישוב לד׳ רוחות העולם נזדעזעו בקריעת ים סוף ונתפרסם לכל הפלא הגדול הזה.

ובמדרש יושבי פלשת, פחדו הפלשתים מישראל על שהרגו מהם מאתים אלף מבני אפרים שחשבו וטעו ויצאו שלשים שנה קודם הקץ, ואלופי אדום פחדו מהם שלא יהיו נוטרים להם איבת עשו עם יעקב, ואילי מואב על המריבה שבין רועי לוט אביהם ורועי אברהם אבינו, ויושבי כנען על שינחלו את ארצם כי היו חכמיהם יודעים זה בחכמת האצטגניות.

טז תפול עליהם אימתה ופחד. ע״ד הפשט אימתה על הקרובים ופחד על הרחוקים, כענין שכתוב (יהושע ב׳:י׳) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף מפניכם, ומילת אימתה כמו אימה והתי״ו נוספת וכן (תהילים מ״ד:כ״ז) קומה עזרתה לנו.

וע״ד הקבלה אימתה אימת ה׳ המקבלת מפחד וכן התפלל משה שתהיה מדת הדין מתוחה כנגד אויביהם, וההי״א האחרונה הזאת שבשם והיא השכינה שהיתה עם הארון וזהו שנאמר (שמואל א ד׳:י״ז) וארון האלהים נלקחה, כי היה לו לומר נלקח אבל זה יורה דבקות השכינה עם הארון, ולכך מצינו שנקרא הארון בשם ה׳ הוא שכתוב (במדבר י׳:ל״ו) ובנחה יאמר שובה ה׳ ובנוח ה׳ כלומר בנסוע הארון ובנוח הארון יאמר קומה ה׳ שובה ה׳ ולא אמר קום שוב, ועוד כי מלת ובנחה בה״א מורה על נקבה כשהיא אחרונה בתיבה אמרה שמעה קראה גם השכינה בלשון נקבה כי תרגום (שמות ל״ג:י״ד) פני ילכו שכינתי תהך ולא תרגם יהך, והקבלה כך שהוא תהך בלשון נקבה והנה השכינה שהיא חתימת הבנין מקבלת כח ממדת הגבורה הנקראת פחד ולכך אמר תפול עליהם אימתה ופחד כלומר אימת שכינה המקבלת אצילות מפחד וזה מבואר.

עד יעבור עמך ה׳. זו העברת נחלי ארנון עד יעבור עם זו קנית זו העברת הירדן כענין שכתוב (יהושע ג׳:ט״ו) וכבא נושאי הארון עד הירדן ורגלי הכהנים נושאי הארון נטבלו בקצה המים וגו׳ ויעמדו הכהנים נושאי הארון ברית ה׳ בחרבה בתוך הירדן כן תרגם אונקלוס ע״ה.

עם זו קנית. הזכיר למעלה עם זו גאלת מפני שמדבר בקריעת ים סוף עד שלא נתנה התורה וכאן שמזכיר העברת נחלי ארנון והעברת הירדן שכבר קבלו התורה אמר עם זו קנית לפי שנעשו קנינו של הקב״ה בתורה שנתן להם כבר.

ובמדרש עם זו קנית ארבעה דברים נקראים קנין, ישראל שנאמר עם זו קנית, התורה שנאמר (משלי ח׳:כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו, שמים וארץ שנאמר (בראשית י״ד:י״ט) קונה שמים וארץ, בית המקדש שנאמר (תהילים ע״ח:נ״ד) הר זה קנתה ימינו, יבאו ישראל שנקראו קנין ויקבלו התורה שנקראת קנין שבזכותה עומדים שמים וארץ שנקראים קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין.

יז תביאמו ותטעמו. מה שלא הכניס עצמו בכלל לומר תביאנו ותטענו נבא שלא יכנס לארץ. ומה שאמר מכון לשבתך פעלת נמשך אל בהר נחלתך ושעור הכתוב בהר נחלתך אותו שפעלת למטה מכון לשבתך כלומר שהוא מכוון כנגד שבתך למעלה ועל אותו של מעלה הזכיר מקדש ה׳ כוננו ידיך זהו בהמ״ק של מעלה, ועל כן תמצא במלה טעם זקף גדול, ובא הקו״ף דגושה לתוקף הקדושה כי הוא מקדש למקדש, וזהו שאמרו רז״ל בית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, ראה איך הזכיר בשל מטה לשון פעולה, ובשל מעלה לא הזכיר כן אבל אמר כוננו ידיך רמז לעשר ספירות והבן זה.

יח ה׳ ימלך לעולם ועד. ע״ד הפשט יאמר כשם שהראה מלכותו עתה בקריעת ים סוף שהוא מציל את יראיו ומאבד את המורדים בו כן יהי רצון מלפניו שיעשה כן בכל הדורות לעולם, וכענין שכתוב (תהילים קמ״ו:י׳) ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה, ונכתב ימלך חסר ללמדך שאין הקב״ה בא בטרוניא עם הבריות שיהיה מבקש מהם עבודה קשה אלא בנחת ודברים רכים כענין שכתוב (מיכה ו׳:ג׳) עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי.

וע״ד הקבלה ה׳ ימלוך לעולם ועד, אחר שראו ישראל המלכות בוקע ים וקלסו לשם המיוחד ומלכותו סיים הקלוס בשם המיוחד כמו שהתחיל בו אשירה לה׳, ואונקלוס עשאו בתרגומו הווה כלשון הכתוב (תהלים י) ה׳ מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו, ואולי דעת אונקלוס שתרגם כן כי משה וכל ישראל כוונו בכתוב הזה אל המלכות ועל כן חתמו השירה בו כי מתחלה בדברי השירה פתחו בשם המיוחד הוא שאמר אשירה לה׳ ועתה רצו לחתום אותה במלכות.

ולפי הענין הזה מה שנכתב ימלך חסר כי המלך עקר המלכות והוא לפעמים משפיע בו השפע ולפעמים מחסרו כפי הרצון והבן זה, או אפשר עוד כי כונת אונקלוס בזה לפי שכל הזמנים כלן, העבר והעתיד בהש״י הם בהווה, כי הוא עד שלא היה זמן והזמן לא יעברנו ולכך תרגם הכתוב בלשון הווה.

ויש לדעת כי פסוקי השירה הזאת הם י״ח פסוקים ואפשר לומר כי הם כנגד י״ח חוליות שבשדרה שעתידים להתחדש בתחית המתים ולומר שירה, וזהו שדרשו רז״ל אז ישיר משה ובני ישראל שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחית המתים מן התורה, וכן תמצא בשיר שלעתיד והוא שהתנבא ישעיה (ישעיהו כ״ו:א׳) ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה, עד יחיו מתיך י״ח פסוקים, וכשם שהזכיר כאן בשירה זו עזי וזמרת יה כן הזכיר באותו שיר (שם) בטחו בה׳ עדי עד כי ביה ה׳ צור עולמים, והוסיף על שם יה השם הגדול השלם לרמוז תוספת השגה שבאותו זמן על שאר הזמנים כלם כי אז יהיה ה׳ שלם והכסא שלם.

יט **כי בא סוס פרעה.** נמשך למעלה לתחלת השירה אז ישיר משה ובני ישראל כאשר בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים והשיב הש״י עליהם את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה, יבאר הכתוב כי בהיות ישראל עוברים בתוכו בחרבה היו משוררים השירה הזאת.

כ **ותקח מרים הנביאה.** על דרך הפשט אמר **אחות אהרן** כדי שיהיו שלשת האחים משה אהרן ומרים נזכרים בשירה הזאת, ועוד כי דרך הכתוב ליחס האדם על גדול האחים כענין שכתוב (בראשית ל״ו:כ״ב) ואחות לוטן תמנע. ואפשר עוד לומר שהזכיר אחות אהרן כדי שיסמיכנו לתוף שהוא כנגד צדק וכתיב באהרן (איוב כ״ט:י״ד) צדק לבשתי וילבשני, בשכבר ידעת כי במזמור (תהילים ק״נ:א׳) הללו אל בקדשו יש בו עשר הלולים ויש בו תשעה מיני זמר מכוונים למשכיל כנגד תשעת הגלגלים, התוף הוא כנגד צדק, ומחול כנגד מאדים, וזהו שאמר אהרן את התוף.

וע״ד המדרש הנביאה אחות אהרן, ולא אחות משה, אלא מלמד שהתנבאה בזמן שהיתה אחות אהרן עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל ע״כ.

ומה ששורה הנבואה על אשה נראה לומר שאין לתמוה שהרי מין האדם היא ואדם נקראת שנאמר (בראשית ה׳:ב׳) ויקרא את שמם אדם. **והנה** מזה אמרו שרה היתה נביאה כמרים או גדולה ממנה שנקראת יסכה על שם שסוכה ברוח הקדש, ודרשו רז״ל (בראשית כ״א:י״ב) כל אשר תאמר אליך שרה וגו׳, מלמד שהיה אברהם טפל לשרה בנבואה, אבל הכתוב לא הזכיר נבואה עד מרים, או מטעם מדרש שהזכרתי, או מטעם שרצה להמתין עד זמן הגלות השכינה שעליו אמרו רז״ל ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל, והודיענו כי מרים הנביאה מקלסת לשכינה וכל הנשים אחריה ואומרת השירה הזו בעצמה כמשה ובני ישראל.

ועוד תמצא עקרים גדולים שבתורה מפורשים ע״י נשים כענין העוה״ב הנקרא צרור החיים ע״י אביגיל, וענין תחיית המתים וסדרי תחנה על ידי חנה, וענין הגלגול ע״י התקועית וכל זה יורה שאין האשה דבר טפל לגמרי אבל יש לה עקר. ודרשו רז״ל במסכת מגילה שבע נביאות הן אלו הן, שרה, מרים, חנה, דבורה, חולדה, אביגיל, אסתר, וזה כנגד שבע מדות המקבלות וזה מבואר.

בתפים ובמחולות. היו הנשים האלו גדולות בחכמה, וכמו שדרשו רז״ל ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל והיו מהן שהיתה כוונתן לשמים ומהן שהיתה כוונתן רעה לכך היו יוצאות במחולות בשכבר ידעת כי המחול כנגד מאדים ומזה תמצא במעשה העגל (שמות ל״ב:י״ט) וירא את העגל ומחולות ושם אאריך בזה בעזה״י.

כב **ויצאו אל מדבר שור.** נקרא מדבר שור על שם הסתכלות החכמה כי על כן נקראו ישראל בשם (דברים ל״ב:נ״א) ישורון וזה מלשון (במדבר כ״ג:ט׳) אשורנו, והנה ישראל היו הולכים ממעלה למעלה מחיל אל חיל מים סוף שהשיגו שם כבוד שכינה אל מדבר שור ששם היו מסתכלין ונכנסין לפרדס מה שראו על הים, ומדבר שור זהו מדבר איתם שכן כתוב באלה מסעי ויסעו מפני החירות ויעברו בתוך הים המדברה וילכו דרך שלשת ימים במדבר איתם ויחנו במרה.

ובמדרש ויצאו אל מדבר שור מקום שנתאוו ישראל להעשות דגלים שורות שורות, ד״א מדבר שור עד שלא נתנה התורה היה העולם מדבר משקבלו התורה היה עולם שור כלומר חומה וכן לע״ל ציון שהיא מדבר שנאמר (ישעיהו ס״ד:ט׳) ציון מדבר היתה יעשנה הקב״ה שור שנאמר (זכריה ב׳:ט׳) ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב.

וילכו שלשת ימים במדבר. כבר הזכרתי למעלה כי כל פעולה מפעולות המדבר היה נסיון גמור והליכתם במדבר הגדול והנורא עם נשיהם וטפם ועמדם בלי מים שלשה ימים בזמן הקיץ אין בעולם נסיון כזה וכאשר באו מרתה אמרו רז״ל כי היו המים מתוקים ונמררו והיה כל זה לנסיון וכענין שאמר ושם נסהו, וכאשר התפלל משה בזה והשליך דבר מר במים וחזרו למתיקותם היה כל זה לחזק הנסיון ולקבוע בנפשם המשכלת מדת הבטחון, ועל כן רצה להמתיקם בדבר מר נס בתוך נס, ומזה אמרו רז״ל ויורהו ה׳ עץ ר׳ נתן אומר הירדפוני היה רבי אלעזר המודעי אומר עץ זית היה וי״א עקרי תאנה היה. מ״מ בין למר ובין למר מר היה. רשב״ג אומר כמה מופלאים מעשיו ודרכיו מדרכי בשר ודם שכן כתיב באלישע (מלכים ב ב׳:כ׳) קחו לי צלוחית חדשה ושימו שם מלח, נתן דבר המחבל לתוך המתחבל לעשות נס בתוך נס.

וכתב רבי חננאל כי מה שאמר וילכו שלשת ימים במדבר היה הדרך מהלך שלשת ימים והם הלכו ביום אחד וחסרון המים היה יום אחד, ובאר הטעם שאין טבעו של ב״ו להתקיים שלשה ימים בלא מים אף כי הטף והנשים מעוברות ומניקות שהיו בהם.

ובמדרש וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים, מים ששאבו להם בין גזרי ים סוף שלמו מהם באותה שעה, דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה שנאמר (ישעיהו נ״ה:א׳) הוי כל צמא לכו למים, מכאן התקינו שיהיו קורין בספר תורה שלשה ימים בשבוע כדי שלא ילכו שלשה ימים בלא תורה.

כה **שם שם לו חק ומשפט.** ע״ד הפשט הם חקי המדבר כי משה היה בישורון מלך מנהיג והיה מוכיח אותם ומצוה עליהם איך יתנהגו במדבר עם הנשים והילדים גם עם מחנות האומות הבאים שם מארץ מרחקים למכור להם דברים רבים.

ויש שפירשו שם שם לו חק ומשפט שלמדו הקב״ה חכמת הצמחים וכחות שבהם בסגולותם ובטבעם לפי שיש מהם עשבים מחיים וממיתים ויש מהם מרפאים ויש מהם מחליאים ויש ממתיקים את המר ויש שממררים את המתוק וכל זה בין בטבע בין בסגולה וזהו לשון חק ומשפט, חק הוא הסגולה שאין טעמו נודע, ומשפט הוא הטבע שמשפטו שיהיה כן בטבעו.

ושם נסהו. הצמח הזה, ולכך אמר אם שמוע תשמע בקול ה׳ אלהיך כלומר אע״פ שכחות הצמחים ידועים לפניך בסגולותם וטבעם ואתה יכול להתרפא מהם אין ראוי לך שתתלה בטחונך בהם וברפואתם ותתיאש מלהתפלל ובקשת הרחמים אין לך לזוז ממצות התורה כי אני ה׳ רופאך ולא הצמחים, ומטעם זה גנז חזקיהו ספר רפואות והודו לו לפי שעם הספר הזה היו הבריות מתרפאים מתחלואיהם ויתיאשו מן התורה והמצות.

וע״ד המדרש חק ומשפט, המצות שנתנו להם במרה ואלו הם שבת ופרה אדומה הנקראת חק והדינין וכן דרשו רז״ל שבת ודינים במרה איפקוד.

ואם תשכיל בפרק הזאת תמצא כי בכאן מתחלת המדבר במרה התחיל שר המדבר לקטרג עליהם ולהחטיאם והוא הסבה לתלונותם, וזהו שתמצא בספר הבהיר אמר להם השטן מים אלו אע״פ שמרים הם טובים הם לפי שיספיקו לכם אבל כשתכנסו עוד במדבר לא תמצאו אפילו לרחוץ פניכם כלל. ועוד שם ומאי ויורהו ה׳ עץ מלמד שעץ חיים היה סביב המים בא שטן ונטלו משם כדי לערבב את ישראל ולהחטיאם מיד וילונו העם מיד ויצעק משה אל ה׳ ויורהו ה׳ עץ, אותו עץ עץ החיים היה שהסיר השטן, וישלך אל המים וימתקו המים נתן הקב״ה ידו בשטן ומעטו ואלמלי כן לא היו יכולין ישראל לעמוד מפניו, הה״ד שם שם לו חק ומשפט לשטן ושם נסהו לישראל ע״כ. ולכך הוצרך משה לתפלה שינצל מידו והקב״ה נתן לו עצה איך ינצל וזה בסבת עץ החיים שהוא הפכו וזה לשון שם שם לו ירמוז כי סמאל היה שם וכן בלעם רמזו בפסוק (במדבר כ״ד:כ״ג) אוי מי יחיה משמו אל וזה מבואר.

כו **ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה׳.** ע״ד הפשט יאמר אם תקיים את התורה לא תחלה לעולם בשום חולי לא בחליי הטבע שהם מצד המאכלים הנכנסים בגוף ולא בחליי המקרה שהם הבאים מחוץ לגוף. ומה שהזכיר לקול ה׳ אלהיך הכונה בזה על עשרת הדברות שהיו כולן קולו כענין שכתוב (דברים ד׳:י״ב) קול דברים אתם שומעים, כי כל הי׳ דברות ששמענו מפיו שמיעת אוזן כענין שכתוב (שמות כ׳:א׳) וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, ואחרי כן הזכיר ג׳ חלקי המצות שהן המושכלות והמקובלות והחוקים.

והישר בעיניו תעשה, אלו המשפטים שהם המצות המושכלות וכן כתוב (נחמיה ט׳:י״ג) ותתן להם משפטים ישרים.

והאזנת למצותיו אלו המצות המקובלות שלא ימצאם שום אדם בשכלו וצריך הוא להתבונן בהם ולהטות להם אזן, ולכך אמר והאזנת למצותיו, וכתיב (משלי ט״ו:ל״א) אזן שמעת תוכחת חיים.

ושמרת כל חקיו, אלו החקים שאין טעמם נגלה לכל. ויאמר הכתוב אם אתה מקיים כל זה תהיה נשמר מכל חולי, אין צריך לומר שתהיה נשמר מכל מיני מחלת מצרים אשר ידעת וראית בעינים שנתיסרו בהם ועל כן יפחידם באותה מחלה, כי אף מן החולי הבא לאדם מחולי בטבע ובנוהג שבעולם תהיה נשמר.

כי אני השם רופאך, אשמור בריאותך שלא יבא שום חולי עליך כלל.

וכתב הרמב״ן כל המחלה אשר שמתי במצרים אין דרך שיבטיח אדם את עבדו אם תעשה כל רצוני וחפצי לא אמית אותך בתחלואים רעים ולא כן כל ההבטחות שבתורה, אבל זו אזהרה שיזהירם שלא יהיו במורדיו כמצריים כי בשמעם בקולו ינצלו מכל אותה המחלה כי המחלה ההיא ראויה לבא על כל עוברי רצונו כאשר באה על מצרים שלא שמעו אליו וזה כדרך והשיב בך את כל מדוה מצרים אשר יגרת מפניהם ודבקו בך, ואמר כי אני ה׳ רופאך הבטחה שאסיר מקרבם מחלה באה כדרך כל הארץ כאשר רפאתי המים ע״כ.

וע״ד הקבלה ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך ויאמר זה התפארת לקול זה כנסת ישראל והוא הכבוד שהוזהרנו בו (שמות כ״ג:כ״ב) כי אם שמוע תשמע בקולו, ובאור הכתוב אם תשמע לאותו קול שתשמור מצות ה׳ וחקיו הוא התפארת כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה׳ רופאך כלומר הכבוד שהוא אני וזה מבואר.

ובספר הבהיר ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך המקרא הזה נדרש על יצר הרע לפי שהתלונה שהזכיר בכתוב של מעלה מצד יצר הרע היתה ולכך אמרו שם אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך והאזנת למצותיו, ולא מצות יצר הרע, כל חקיו ולא חקי יצר הרע, ומאי פתויו של יצר הרע משל למה״ד למלך שהפקיד פקידים על מלכותו ועל סחורתו כל אחד ואחד ממונה על אוצר, אחד ממונה על אוצרות המאכל הטוב ואחד ממונה על אוצרות האבנים באו כל העולם לקנות מאוצרות המאכל הטוב בא זה ממונה על אוצר האבנים ראה שאין קונין ממנו קנא מה עשה שלח שלוחיו להרוס הבתים החלשים כי בחזקים לא יוכל אמר בין כך ובין כך שישתדלו להרוס בית אחד מן החזקים יהרוס עשרים חלשים ויבאו כולם לקנות אבנים ממני ולא אהיה פחות מחברי והיינו דכתיב (ירמיה א) מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ וגו׳, ולכך אמר ושמרת כל חקיו ומשתשמור כל חקיו כל המחלה אשר שמתי למה אמר כל אלא לסגור לו כל הדלתות כי כשלא ימצאך פעם אחת רך ופעם אחת קשה, בשמרך כל חקיו, כל המחלה אשר שמתי במצרים על ידו לא אשים עליך. מאי כי אני ה׳ רופאך ומתי הכהו אלא כשיבא הוא ויכה אני ה׳ רופאך ע״כ בספר הבהיר.

ושמעתי עוד כי עשר מכות שהסימן שלהם דצ״ך עד״ש באח״ב הסימן הזה עולה חמש מאות ואחד כמנין אש״ר ולכך יאמר הכתוב כל המחלה שהוא מנין אש״ר ששמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה׳ רופאך.

כו **ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים.** ע״ד הפשט מה שהאריך לספר כן ללמדך שהמקום הזה בהפך מן הראשון כי במקום הראשון היו המים רעים ומרים ובכאן היו יפים ומתוקים כי אין התמרים מתגדלים ומצליחים כי אם במקום שמימיו מתוקים ועל כן נתעכבו במקום הזה הוא שאמר ויחנו שם על המים כי הטבע נכסף בו בזמן הקיץ למים קרים נוזלים וכענין שאמר הנביא ירמיה ע״ה (ירמיה יח) היעזוב מצור שדי שלג לבנון אם ינתשו מים זרים קרים נוזלים.

וע״ד המדרש שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים, רבי אליעזר המודעי אומר מיום שברא הקב״ה את עולמו ברא שם י״ב מבועין כנגד י״ב שבטי ישראל ושבעים דקלים כנגד שבעים זקנים. באור המדרש הזה כי מעת שנסעו ישראל מים סוף לא באו למקום טוב עד שהגיעו כאן באלים וכשם שנעשה להם נס על הים במתיקות מימיו ובשנים עשר גזרים לי״ב שבטים כן היה בכאן באלים היו מימיו מתוקים מים חיים נוזלים וי״ב מבועין לי״ב שבטים וכן שבעים דקלים לשבעים זקנים כדי לחלוק כבוד לכל שבט ושבט וכן לכל אחד ואחד מהזקנים.

וע״ד הקבלה ויבאו אילמה ושם י״ב עינות מים ושבעים תמרים בבאם עתה במקום הזה באלים נכנסו באותה השגה הנקראת אלהים וזהו לשון ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינות מים כי השיגו שם י״ב מלאכים שלשה לכל רוח מד׳ רוחות העולם וכל שלשה מהם עם צבאותיהם מחנה גדול והם הנקראים ד׳ מחנות שכינה, ושבעים תמרים הם ע׳ מלאכים הסובבים כסא הכבוד וממונים על ע׳ אומות שבעולם כל אחד ואחד ממונה על אומתו, וכן תמצא בספר הבהיר ומאי ושם י״ב עינות מים הקב״ה נתנם להם בתחלה עינות מים אח״כ החזירם להם אבנים, דכתיב (יהושע צ ט) ושתים עשרה אבנים, מה טעם מפני שבתחלה היתה התורה בעולם נמשלת למים ואח״כ נקבעה במקום קבוע מה שאין המים עושים כן שהיום כאן ומחר כאן. ומה שבעים תמרים מלמד ששבעים קומות יש להקב״ה ושואבים מי״ב פשוטות, מה המים הללו פשוטים אף הם פשוטים, ומנא לן דתמר הוי קומה דכתיב (שיר ז) זאת קומתך דמתה לתמר ולא עוד אלא בתמרים יש שבעים מינים דכתיב ושבעים תמרים ולא היו דומים זה לזה ופעולות זה אינו דומה לזה וטעם זה אינו דומה לזה ע״כ, ולפי שכל אחד ואחד פועל מנויו כמו שנתמנה עליו ואיננו רשאי ליכנס לגבול חברו ולכך אמר אינם דומין זה לזה ולא פעולתו של זה דומה לפעולתו של זה, ונרמז לך בזה כי מי״ב עינות אלה שהם ד׳ מחנות שכינה שואבים בה שבעים תמרים הם המלאכים הסובבים כסא הכבוד המשילום בתמרים על שם הקומה, והנה דוגמתם יצאו מיעקב י״ב שבטים הנחלקים לד׳ מחנות ומהם היו שבעים נפש, והבן זה המעט ותמצא מעלת יעקב שנקרא אל, כענין שכתוב (בראשית לג) ויקרא לו אל אלהי ישראל, ודרשו רז״ל מי קראו אל אלהי ישראל, ותדע ותשתכל כל עניני האבות ומצות התורה הכל ציורים ודוגמא למצוא ולדעת דעת קדושים.

פרק טז

א **בחמשה עשר יום לחודש השני.** הוא חדש אייר והספיק להם הבצק שהוציאו ממצרים חדש אחד שלם מט״ו בניסן עד ט״ו באייר וליל ט״ז אכלו ממנו וביום ט״ז באייר ירד המן ואכלו ממנו ויום ט״ז באייר של אותה שנה חל באחד בשבת וזהו שכתוב (שמות טז) ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה יום ששי לימות השבוע היה ויום ששי לירידת המן.

ג **מי יתן מותנו ביד ה׳.** כלומר בשלשת ימי החשך שמתו בהם רשעי ישראל בארץ מצרים, כן פירש רבינו חננאל ז״ל.

ד **הנני ממטיר לכם לחם מן השמים.** ע״ד הפשט קרא את המן לחם לפי שהיו עושים ממנו לחם כי לא היה ממטיר הלחם עצמו והוא כענין שכתוב (איוב כ״ח:ה׳) ארץ ממנה יצא לחם שטעמו שיצא ממנה החטה שעושים ממנו לחם.

ודע כי היה המן דבר נלקט כעין גרגרים דקים ולכך הזכיר בו לשון לקיטה **ולקטו דבר יום ביומו,** והיה כמין זרעונים קלופים ועגולים ממה שכתוב דק מחוספס, ופירוש מחוספס קלוף מל׳ מחשוף הלבן כי הסמ״ך כפולה וכן תרגם אונקלוס דעדק מקלף ותרגום דק השני דעדק כגיר שהיה עשוי חמרים וכן תרגם חמרים דגורין והיה לבן ככפור והיה מתוק וכתוב אחד כולל שלשתן ומבאר שהיה עגול ולבן ומתוק הוא שכתוב והוא כזרע גד לבן וטעמו כצפיחת בדבש. ואולי כי כפל הסמ״ך בא לרמוז על מה שהיה דורש ר״א המודעי גבהו של מן ס׳ סאה אתיא פתיחה פתיחה כתיב במבול (בראשית ז׳:י״א) וארבות השמים נפתחו וכתיב במן (תהילים ע״ח:כ״ג) ודלתי שמים פתח וכך איתא במסכת יומא ריש פ׳ יום הכפורים. והיה יורד בלילה והם ישנים על מטותם כדי שישכימו בבקר וימצאו פרנסתם מזומנת, וזה מן ההכנות המושגחות מבעל ההשגחות יתברך ודומה לו היה בבנין בהמ״ק שהיו יורדים גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות ולא ביום כדי שלא יתבטלו ממלאכתם, וכן בחזקיהו שאמר להקב״ה אני אין בי כח להרוג ולרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה אמר לו הקב״ה אני עושה הה״ד (מלכים ב י״ט:ל״ה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור וגו׳ וכמו שדרשו במגלת איכה רבתי.

ותמצא פסוק אחד באור לכל זה (תהילים קכ״ז:ב׳) כן יתן לידידו שנא כי הוא יתעלה יתן לאוהביו בשעת השינה מה שמשיגים משכימי קום מאחרי שבת אחר היגיעה והעמל שעדיין הם אוכלים בעצבון, וא״כ שוא למשכימים לכל אותו טורח כי מה שהם מוצאים אחר הטורח נותנו הקב״ה לאוהביו בשעת השינה בלא טורח, ומה שכתוב (במדבר י״א:ז׳) בו ועינו כעין הבדולח יורה שהוא מתולדת האור העליון שכתוב בו (יחזקאל א׳:כ״ב) כעין הקרח הנורא, והבדולח פירשו בו שהוא יהלום הנקרא פירל״א שהיה חקוק בה זבולן וכן כתוב בספר מכלול בשרש בדולח, והיה המן יורד כמין מטר דק וכענין שכתוב (תהילים קמ״ז:ט״ז-י״ז) כפור כאפר יפזר משליך קרחו כפתים ועל כן פירש דוד ע״ה (שם עח) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וכתיב (שם) וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו, וזה יורה כי האור העליון נתגשם ברצון הקב״ה ולכך קראו דוד ע״ה דגן שמים והזכיר עוד שהמטיר אותו בפתיחת דלתיו, כי כן מצינו באור העליון (יחזקאל א׳:א׳) נפתחו השמים וארא מראות אלהים. ותמצא בכאן בפרשת המן ה׳ פעמים מן כנגד מה שהזכיר בפרשת בראשית ה׳ פעמים אור וזהו לרמוז כי המן הוא תולדת האור והאור יסוד המן, וכשם שנברא האור ביום ראשון כך תחלת ירידתו של מן היה ביום ראשון, ודרשו (תהילים ע״ח:כ״ה) לחם אבירים אכל איש לחם שמלאכי השרת אוכלים דברי ר״ע אמר לו ר׳ ישמעאל טעית וכי מלאכי השרת אוכלים לחם והלא נאמר (דברים ט׳:ט׳) לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי, אלא לחם אבירים לחם שנבלע באברים, ומזה דרשו רז״ל מחספס בגימטריא רמ״ח אברים, ומכאן שלא היו צריכין לנקביהם שהרי מזונם היה נבלע ברמ״ח אברים שלהם שהיו אוכלים, וכן דרשו רז״ל עוד בפסוק (במדבר י״ד:י״א) עד אנה ינאצוני העם הזה וגו׳ בכל האותות אשר עשיתי בקרבו, מהו בקרבו בבני מעים שלהם שהיו אוכלים ולא היו מוציאים כלום.

והרמב״ן ז״ל כתב כי כוונת המדרש הזה לר׳ עקיבא ולרבי ישמעאל הוא ידוע כי קיום מלאכי השרת בזיו השכינה וכמו שדרשו רז״ל (נחמיה ט׳:ו׳) ואתה מחיה את כלם אתה מחיה לכלם, ועליו נאמר (קהלת י״א:ז׳) ומתוק האור, שישיגו בו טוב טעם. ולפי מדרשו של רבי עקיבא היו אנשי המן ומלאכי השרת ניזונין מדבר אחד ולכך תפש אותו רבי ישמעאל לפי שקיום מלאכי השרת הוא באור העליון עצמו ורבי עקיבא היה משים קיום בדבר המתגשם מתולדות האור הנקרא לחם מן השמים ולדבריו לא היה הפרש בין מזון אנשי המן ובין מזון מלאכי השרת הכל אחד ואין הדבר כן.

ודע כי מעת שהשיגו ישראל לזיו השכינה על הים מאותה השעה נתעלה נפשם להדבק בתולדותיו שהוא המן והיו ראויים להנתן להם המזון הזה במדבר, ע״כ כוונת הרב עם קצת לשונו.

ונראה לומר כי מה שמצינו בפרשה לשון זה הוא שכתוב זה הדבר אשר צוה ה׳ לקטו ממנו וגו׳ ירמוז אל זה אלי ואנוהו שאמר על הים כי מן העת ההיא היו ראוים לכך. וצריך אתה לדעת כי כשם שהמן היה מאכל גופניי קיים תולדת האור העליון ונתן למקבלי התורה כדי לזכך שכלם ולעלות השגתם בידיעת השי״ת, כן מצינו מאכלים גופניים קיימים והם בעלי חיים מעותדים לעתיד לבא ועתיד הקב״ה לעשות מהם סעודה לצדיקים, ואולי כי גם הם מתולדת האור העליון, וע״כ הם קיימים, ואלו הם דג ששמו לויתן עוף ששמו בר יוכני, ונבראו שניהם ביום ה׳ ונקרא בר יוכני לפי שהוא מוכן לסעודת הצדיקים, וכן בהמה בהררי אלף שנבראת ביום ששי שהוא מזומן ליום שצוה לאלף דור, ואין ספק כי אלה הם מאכלים דקים וזכים מחדדים השכל כמן ויותר ממנו שהרי באותו זמן יהיה שפע החכמה שנאמר (ישעיהו י״א:ט׳) כי מלאה הארץ דעה את ה׳ כמים לים מכסים.

וע״ד המדרש הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, כמה היו ישראל חביבין לפניו ששנה להם מעשה בראשית, בנוהג שבעולם הטל יורד מן השמים והלחם צומח מן הארץ ועכשיו הלחם יורד מן השמים והטל עולה מן הארץ.

ויצא העם ולקטו. שהיו יוצאים חוץ למחנה במדברות. **דבר יום ביומו,** שהיה בורא היום ובורא פרנסתו מכאן היה רבי אלעזר המודעי אומר כל מי שיש לו מה שיאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה. ובאור דבריו כי האומר כן מראה בעצמו שאין בטחונו אלא במה שרואה תחת ידו ועל כן הוא מקטני אמנה לפי שעקר האמונה להאמין מה שאין אדם רואה שיתלה בטחונו בבעל הרחמים שבראו ואת יומו שירחם עליו ויתן לו פרנסתו.

ובמסכת יומא ריש פרק יוה״כ שאלו תלמידיו את ר״ש בן יוחאי מפני מה לא ירד המן לישראל פעם אחת בשנה אמר להם כדי שידאג כל אחד מישראל ויאמר שמא למחר לא ירד המן ונמצאו בניו ובנותיו מתים ברעב, נמצאו כלן מכוונים לבם לאביהם שבשמים, ד״א כדי שיהיו אוכלים אותו כשהוא חם, ד״א מפני משאוי הדרך. ועוד שם צדיקים היו אוכלים אותו לחם, בינונים (במדבר י״א:ח׳) ועשו אותו עגות, רשעים (שם) וטחנו ברחים או דכו במדוכה, צדיקים היה יורד על פתח ביתם שנאמר (שם) וברדת הטל על המחנה לילה וגו׳, בינונים היו יוצאים ולוקטין שנאמר ויצא העם ולקטו, רשעים (שם) שטו העם ולקטו וגו׳, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים ע״ח:כ״ז) וימטר עליהם כעפר שאר וגו׳ אלו צדיקים, ויפל בקרב מחנהו אלו בינונים, סביב למשכנותיו אלו רשעים.

וע״ד הקבלה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, לשון ממטיר מלשון משמרת, והיא מדת הרחמים המקבלת מן השמים שעליה הזכיר שלמה בחכמתו (משלי ל״א:ט״ו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, ולשון הנני עומד ולשון ממטיר יוצא לשכינה כי השם המיוחד עושה שתמטיר, ולא היה הכתוב צריך להזכיר השמים כי בידוע שכל מטר מן השמים אבל הכוונה כי המדה הזאת שהפרנסה באה משם לכל העולם כלו בין בעליונים בין בשפלים מקבלת מן השמים כלומר מן הרחמים, וזהו לפי דעתי (איוב ל״ט:כ״ז) אם על פיך יגביה נשר שדרשוהו רז״ל על השכינה והזכיר מיד (שם) משם חפר אוכל למרחוק עיניו יביטו. וכן הזכיר שלמה (משלי ל״א:י״ד) ממרחק תביא לחמה, כלומר כי משם באה הפרנסה, והמדה הזאת קראה שלמה בשיר השירים (ה) אחותי רעיתי, ודרז״ל רעיתי פרנסתי כי לה היו מקריבים הקרבנות ומשם באה הפרנסה והברכה שופעת על כל העולם. והיה המן יורד במשמרה שלישית של לילה באותה משמרת שמדת רחמים משמרת שהרי שלש משמרות הוי הלילה כנגד הגדולה והגבורה והתפארת ונתנו חכמים סימן למשמרה ראשונה חמור נוער, שניה כלבים צועקים, שלישית תינוק יונק משדי אמו, כלומר שהוא זמן הפרנסה לכל באי העולם שהיא מזדמנת בזמן שמד״ר משמשת. ומכאן תבין שהמן עקרו משפע הרחמים שהוא האור וזהו לשון מן השמים כמו (מלכים א ח׳:ל״ב) ואתה תשמע השמים וכתיב (תהילים ע״ח:כ״ד) ודגן שמים נתן למו והוא היה זמן ירידת הטל הוא שכתוב (במדבר י״א:ט׳) וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו אבל ישראל היו מלקטין אותו ביום שנאמר וילקטו אותו בבקר בבקר וכתיב ולחם בבקר לשבוע.

למען אנסנו הילך בתורתי אם לא. למדך הכתוב שכל מי שמזונותיו מרווחין הוא חייב לעסוק בתורה זהו שאמר למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, וזהו שזכתה תורה מתנות כהונה להכהנים והלוים וזהן התרומה והמעשרות והוא שכתוב (דברי הימים ב ל״א:ד׳) ויאמר לעם לישבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה׳, וכנגד מתנות כהונה תקנו מתנות לחכמי ישראל המתעסקים בתורה שנאמר (משלי ל״א:י״ד) היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה.

ודע שעיקר הנסיון שהקב״ה מנסה את בריותיו הוא כדי לפרסם את האמונה באשר הוא יתברך גומל את הצדיקים ומעניש את עוברי רצונו ואין הנסיון צריך לעצמו יתברך כי הוא יודע תעלומות לב, אבל הוא להודיע לבריות העולם שאינן יודעים, ומטעם זה מנסה הקב״ה את הצדיקים שנאמר (תהילים י״א:ה׳) ה׳ צדיק יבחן כדי שיתפרסם מזה גודל חיוב העבודה בעמדו על הנסיון ומצינו ג״כ שהקב״ה מנסה לכל בני אדם העשירים והעניים על דרך השכר והעונש, מנסה את העשיר היאך יתנהג בעשרו ובטובה שהשפיעו אם יתן צדקה אם לא, גם את העני אם יסבול עניו ורישו שלא יחליש ממנו כח יראתו או אם יבעט בו, ואין צריך לומר הנפש בגוף שהיא באה בתוכו לנסיון כדי לנסות את האדם אם ימשיך גופו אחר עצת נפשו או ימשיך נפשו אחר תאוות גופו, ובכל הענינים האלה אשר האדם מתנסה בהם תתפרסם לבריות אמונת התורה בעונש ושכר ויתקדש שם שמים בעולם ויכירו שכר העבודה והמצוה שהוא יתברך גומל את האדם או מענישו בעוה״ז ובעוה״ב הכל לפי המעשים.

ה **והיה ביום הששי והכינו.** ששי היה לירידת המן ולששת ימי בראשית שהרי באחד בשבת התחיל המן לירד וזה נתבאר למעלה.

ז **בשמעו את תלונותיכם על ה׳ ונחנו מה.** הזכיר כבוד ה׳ שהוא מדת הדין וכענין שכתוב (שמות כ״ד:י״ז) ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת, לכך נרמז כאן השם למפרע והוא רמז למדת הדין בכל מקום.

ח **בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע.** ע״ד הפשט מה שהיתה הפרנסה בשני עתים האחד ביום ואחד בלילה ולא נתן להם הכל בבקר הנה זה בנוהג שבעולם שהבריות אוכלים שתי סעודות בכל יום אחת ביום ואחת בלילה, כמו שדרשו רז״ל תשבו כעין תדורו מה דירה אחת ביום ואחת בלילה אף סוכה אחת ביום ואחת בלילה.

וע״ד המדרש בערב בשר לאכול ולחם בבקר, מכאן אתה למד שבפנים חשכות נתן להם השלו, אבל המן ששאלו כהלכה נתן להם בבקר בפנים מאירות

לפי שיש שהות ביום כדי לתקן.

וע״ד הקבלה בערב בשר לאכול ולחם בבקר, ייחד הפרנסה בשני עתים זה ביום וזה בלילה כנגד מדה״ד ומדה״ר והודיע הכתוב הזה כי פרנסת הבשר מזדמנת בערב ופרנסת הלחם בבקר. ומה שדרשו רז״ל במסכת ע״ז, שלישיות יושב וזן את העולם כלו מקרני ראמים ועד ביצי כנים בפרנסת בשר הוא מדבר שהרי שעות שלישיות מן היום משתים עשרה שעות שהוא היום הם נקראות ערב וכן כתוב בין הערבים תאכלו בשר למדך הכתוב ששני ערבים הם, ערב אחד ג׳ שלישיות, ערב שני ג׳ רביעיות שאז החמה שוקעת והבשר היה מזדמן להם לישראל בין שני ערבים הללו זהו לשון בין הערבים תאכלו בשר והוא זמן שחיטת הפסח שכתוב בו (ויקרא כג) בין הערבים פסח לה׳, אבל פרנסת הלחם היתה בבקר כנגד מדת רחמים וזה יורה על מעלת המן שלא רבו האמצעיים.

לא עלינו תלונותיכם כי על ה׳. למדנו מכאן שכל המריב עם הנביא או תלמיד חכם כאלו מריב עם השכינה, שהרי ישראל היו מתלוננים על משה ואהרן הוא שכתוב וילונו על משה ועל אהרן במדבר והוא אומר לא עלינו תלונותיכם כי על ה׳, וכן בסוף הפרשה אמר מה תריבון עמדי מה תנסון את ה׳.

יב שמעתי את תלונות בני ישראל. דרשו רז״ל אע״פ שמתלוננים בני ישראל הם בני הם אהובי הם זרע אברהם אוהבי. **דבר אליהם לאמר,** מהו לאמר למדהו שידבר להם אחת קשה ואחת רכה לפי שלשון דבור לשון קשה הוא שנאמר (בראשית מ״ב:ל׳) דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות.

ובבקר תשבעו לחם וידעתם כי אני ה׳ אלהיכם. שתברכו את שמי על המזון כענין שכתוב (דברים ח׳:י׳) ואכלת ושבעת וברכת את ה׳ אלהיך, ומכאן אמרו רז״ל משה תיקן להם לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם המן, ומזה אמרו ברכת המזון דאורייתא, אבל ברכת המוציא דרבנן מק״ו ומה כשהוא שבע מברך כשהוא רעב עאכ״ו.

יג ויהי בערב ותעל השלו וגו׳, ובבקר היתה שכבת הטל. השלו והמן התחילו לבא באחד בשבת ועמד להם השלו ארבעים שנה כשם שעמד המן ומה שכתוב ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה הוא הדין בשלו שאכלו אותו ארבעים שנה זה בא ביום וזה בא בלילה, אבל מפני שהיה הפלא גדול במן יותר מאד שנוצרה להם יצירה חדשה בשמים לכך הזכיר הפלא הזה לבדו כי עמד להם ארבעים שנה אבל השלו שהיה בא להם כאלו בענין הטבע והמקרה כענין הרוח כענין שבאר במקום אחר (במדבר י״א:ל״א) ורוח נסע מאת ה׳ ויגז שלוים מן הים, לא חשש להזכירו.

ונראה לי כי מפני שהשלו היה בא בדרך העולם כאלו הוא בטבע לכך הזכיר בו ותעל השלו, לא אמר להם ותהי אלא ותעל כלשון (שמות ח׳:ב׳) ותעל הצפרדע, אבל בפלא הגדול של ירידת המן שהיה תולדת האור העליון הזכיר בו לשון הויה ובבקר היתה שכבת הטל, שכן תמצא לשון הויה במעשה בראשית באור העליון (בראשית א׳:ג׳) יהי אור ויהי אור.

ובמדרש כיצד היה המן יורד רוח צפונית יוצאה ומכבדת העפר מעל פני הארץ ואח״כ הטל יורד ומשוה את פני הקרקע, ואח״כ היה יורד המן עליו, ויעל המן אין כתיב כאן אלא ותעל שכבת הטל מלמד שהיה הטל יורד מן השמים ומכסהו והיה טל מלמעלה וטל מלמטה והיה מכוסה כמונח בקופסא. ולפי המדרש יתפרש הפסוק ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה זהו טל מלמטה כדי להשוות פני הקרקע, ותעל שכבת הטל זהו טל מלמעלה שהיה יורד על המן אחר שהיה המן על פני המדבר דק מחספס דק ככפור.

ומזה יש לך להתבונן ולהבין בדברי רז״ל שאמרו פורס מפה ומקדש והכוונה להם לתת על השלחן ב׳ מפות אחת מלמעלה ואחת מלמטה והפת באמצע זכר למן שהיה טל מלמעלה וטל מלמטה והמן באמצע. ורש״י ז״ל פירש ותעל שכבת הטל כשעלה הטל שהיה שוכב עליו לקראת החמה אז נתגלה זהו שאמר והנה על פני המדבר דק מחספס.

טו מן הוא. מלשון (שמואל א א׳:ה׳) מנה אחת אפים, וכן (ויקרא ח׳:כ״ט) למשה היה למנה, ועל כן נותן הכתוב טעם כי לא ידעו מה הוא כלומר מפני שלא ידעו מה הוא קראוהו מתנה מן השמים ולא קראוהו בשם מיוחד כי לא היו יודעים מהותו, ורבינו חננאל כתב מן הוא כלומר מאין הוא לפי שלא ידעו מה הוא.

טז זה הדבר אשר צוה ה׳ לקטו איש לפי אכלו. דרשו רז״ל אמר להם משה אל תאמרו שמא יבא נחשון בן עמינדב וכל הגבורים וילקטו הרבה ויבא עני שבישראל וילקט קמעא לכך נאמר איש לפי אכלו וכמה היה לפי אכלו עמר לגלגלת שאם יאכל כשעור זה הוא בריא פחות מכאן הרי זה מקולקל במעיו יתר על כן הרי זה הוא רעבתן, ומה שאמר מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו, לאשר באהלו זו אשתו שהיא ראויה להיות נמצאת באהל כענין שכתוב (בראשית י״ח:ט׳) הנה באהל וכתיב (תהילים מ״ה:י״ד) כל כבודה בת מלך פנימה וגו׳, ולמד הכתוב בדרך אסמכתא שחייב אדם במוזונות אשתו ובניו הקטנים וזהו שאמר מספר נפשותיכם כן פירש רבינו חננאל ז״ל.

ודע כי הכתוב הזה כולל שני ענינים גדולים שכל אחד מהם כולל העליונים והתחתונים, ואלו הם האותיות והפרנסה שאין לך דבר בעולם שלא יהא

נכלל בצורות כ״ב אותיות וגם אין לך דבר נמצא בעולם בין העליונים בין התחתונים שלא יהא צריך פרנסה שכל מי שצריך קיום מזולתו הרי זה פרנסתו, וכבר בארו לנו רז״ל מעלת המזמור תהלה לדוד שהאומרו ג׳ פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן העוה״ב וגלו לנו עיקר הטעם בהיותו כולל האותיות והפרנסה האותיות הוא מסודר באלפ״א בית״א והפרנסה שכתוב בו (תהילים קמ״ה:ט״ז) פותח את ידך וגו׳, והנה הכתוב הזה יכולול את שניהם כי כ״ב אותיות התורה רשומות בו והוא מדבר בענין הפרנסה, ומזה דרשו רז״ל אל נתנה התורה אלא לאוכלי המן, וקבלה ביד חכמים כי כל האומר פרשת המן בכל יום מובטח לו שלא יבא לעולם לידי חסרון מזונות.

כא **וילקטו אותו בבקר בבקר.** בקר שתי שעות ובקר שתי שעות הרי ד׳ שעות ומד׳ שעות ואילך וחם השמש ונמס והיו חולקין בתורת צדקה אל כל מי שפשע ולא לקט בבקר, ונס גדול היה נעשה במן כשם שהנביא היה מגיד הדברים הנעלמים כך המן כשברח לו עבד ונמצא העבד ביד חברו זה אומר אתה מכרתו לי וזה אומר ממני ברח אם היה העומר שלו נמצא בבית רבו ראשון ידוע שהוא ברח ואם נמצא בבית חברו שהוא שם בידוע שהראשון מכרו, וכן האשה שברחה מבית בעלה זאת אומרת הוא סרח עלי והוא אומר היא סרחה עלי אמר להם משה רבינו לבקר משפט למחר נמצא העומר בבית בעלה בידוע שהיא סרחה עליו נמצא העומר בבית אביה בידוע שהוא סרח עליה והוא הוציאה מביתו כך דרשו רז״ל במסכת יומא מרמז הכתוב כזרע גד שהמן היה מגיד לישראל ענינים נעלמים ודין ומשפטים הרבה.

כג **שבתון שבת קדש לה׳ מחר.** על דרך הפשט כפל שמו של שבת כי כן עניני כל השבת כפולים בעומר וקרבן ומזמור.
וע״ד הקבלה שבתון שבת קדש לה׳ מחר יאמר שבתון של מחר כנגד השבת של העליונים שהוא שבת קדש לה׳.

כד **ורמה לא היתה בו.** מכאן רמז וסמך שהמתים יש להם מנוחה בשבת, ואין בכל המקרא ורמה כי אם שנים, האחד (איוב כ״א:כ״ו) ורמה תכסה עליהם והשני ורמה לא היתה בו וזה הוא לרמוז ורמה תכסה עליהם בשאר ימי השבוע ורמה לא היתה בו בשבת.

כה **אכלוהו היום כי שבת היום לה׳ היום לא תמצאוהו בשדה.** ודרשו רז״ל היום לא תמצאוהו אבל לעוה״ב תמצאוהו, ובאור זה כי ביום שבת לא ימצאו המן אבל לעוה״ב ימצאו יסוד המן הוא האור העליון בעצמו, ונזכרת מלת היום ג׳ פעמים בכתוב לרמוז על שלש סעודות בשבת.
והנני מגלה סוד אשר הסתירו חכמי האמת בג׳ סעודות וארמזנו לך בכאן ואומר כי סעודה ראשונה היא סעודת הלילה היא מדת שמור ונקראת בשם מלכות ומזה האירו רז״ל את עינינו שהיו אומרים בערב שבת באו ונצא לקראת כלה שבת מלכתא ואמרו באי כלה באי כלה, ועל כן הזכיר תחלה אכלוהו היום כי מלת אכלוהו מלשון כלה ואין מקדשים את האיש כי אם את האשה, סעודה שניה היא של שחרית והיא רמז למדת יסוד הנקרא שבת הגדול ועיקר קדוש אינו אלא ביום ועל כן נקרא קדוש היום קדושא רבא וכן תפלת (שחרית) ערבית אנו אומרים אהבת עולם ואותה של שחרית קורין רז״ל אהבה רבה, וידוע כי הלילה שמור והיום זכור ועל כן אמר כי שבת היום לה׳, סעודה שלישית היא של מנחה והוא חתימת היום רמז לראשית הראשית שהוא עיקר הבנין וראשו ועל כן אמר היום לא תמצאוהו כי מלת לא כמו אין כי החכמה מאין תמצא כל זה ממטה למעלה והם סעודות לנפש בחיים האמתיים בתענוג הקיים והנצחי, ומעתה הבן גודל מעלת המקיים שלש סעודות ושכרו וזכותו הגדול בכונה הגדולה והעליונה הזאת.

כט **ראו כי ה׳ נתן לכם השבת.** אמרו במדרש תהלים בפרשת מזמור שיר ליום השבת (תהילים צ״ב:א׳) מהו ראו א״ר יוסי ראו מרגניתא דיהבית לכון א״ר יצחק כל עסקא דשבת כפול, עומר כפול דכתיב שני העומר לאחד, קרבנו כפול (במדבר כ״ח:ט׳) וביום השבת שני כבשים, עונשו כפול מחלליה מות יומת, שכרו כפול (ישעיהו נ״ח:י״ג) וקראת לשבת עונג לקדוש ה׳ מכובד, אזהרותיה כפולות זכור ושמור, מזמור כפול (תהילים צ״ב:א׳) מזמור שיר ליום השבת וזהו שהכתוב אומר הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל ז׳ הבלים למה כנגד ז׳ ימי בראשית, אמר שלמה מה נברא ביום ראשון שמים וארץ ומה סופם (ישעיהו נ״א:ו׳) כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ואמר הבל, מה נברא ביום שני רקיע וכתיב (ישעיהו ל״ד:ד׳) ונגלו כספר השמים ואמר הבל, מה נברא ביום ג׳ יקיו המים מה סופם (ישעיהו י״א:ט״ו) והחרים ה׳ לשון ים מצרים ואמר הבל, מה נברא ביום ד׳ יהי מאורות ומה סופם (ישעיהו כ״ד:כ״ג) וחפרה הלבנה ובושה החמה ואמר הבל, מה נברא ביום ה׳ שרץ ועוף שנאמר (בראשית א׳:כ׳) נפש חיה ועוף יעופף מה סופם (צפניה א׳:ב׳) אסוף אסף כל מעל פני האדמה אסף עוף השמים וגו׳ ואמר הבל, מה נברא ביום ששי אדם ומה סופו (בראשית ג׳:י״ט) כי עפר אתה ואל עפר תשוב ואמר הבל, מה נברא ביום שביעי שבת חזר ונסתכל לכאן ולכאן ליתן בו פגם ולא היה מוצא לפי שכלו קדושה ומנוחה, אמר ר׳ יצחק אחר הסתכלו ראה כשאדם חוטא בו מתחייב בנפשו ואמר הבל, לכך הכל הבל הרי ז׳.

לב **למשמרת לדורותיכם.** שלש משמרות נאמר כאן, דכתיב **לפני ה׳ למשמרת לדורותיכם**, וכתיב **לפני העדות למשמרת**, **למשמרת לדורותיכם למען יראו את הלחם** זה דור המדבר, לפני ה׳ למשמרת כלומר בארץ ישראל לע״ל לפי שנצנת המן ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה והארון ובדיו וכל מלאכת המשכן נגנזו תחת מחילות ההיכל, ומי גנזם יאשיהו המלך גנזם בשעה שמצא חלקיהו הכהן ספר תורה פתוח בהיכל, וכן דרשו רז״ל במסכת הוריות

פרק כהן משוח משנגנז ארון נגנזו עמו צנצנת המן וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וארגז ששגרו פלשתים דורון לאלהי ישראל שנאמר (שמואל א ו׳:ח׳) ואת כלי הזהב אשר השיבותם לו אשם תשימו בארגז מצדו, ומי גנזו יאשיהו מלך יהודה שראה כתוב בתורה (דברים כ״ח:ל״ו) יולך ה׳ אותך ואת מלכך וגו׳, צוה וגנזם שנאמר (דברי הימים ב ל״ה:ג׳) ויאמר לכל ישראל הקדושים לה׳ תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל, ואמר ר׳ אלעזר אתיא דורות דורות אתיא משמרת משמרת כתיב במקלו של אהרן (במדבר י׳) השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת לאות לבני מרי וכתיב הכא למשמרת לדורותיכם וכתיב לפני העדות למשמרת ללמדך שבמקום אחד נגנזו.

לג **ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת אחת.** לא אמר ויקח משה צנצנת אחת ויתן שמה והיה ראוי לומר כן שהרי אהרן לא נבחר עדיין לכהן ואחרי זאת מצינו כי משה היה המקריב והמקטיר ראשונה באהל מועד עד שנתנה הכהונה לאהרן.

ויתכן שנאמר כי מה שצוה בזה לאהרן שבא לרמוז כי הכהנים הלוים מורי התורה שעתידין לצאת מאהרן יהיו מזונותם בהרוחה ולא בעמל כאוכלי המן, וכענין שכתוב (דברי הימים ב ל״א:ד׳) ויאמר לעם לישובי ירושלם לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה׳, והזכיר תחלה והנח אותו לפני ה׳ לבאר כי מזון תלמידי חכם שבכל דור ודור הוא מסור לשם יתברך והוא מונח לפני ה׳ ועל כן אמר והנח אותו לפני ה׳ למשמרת לדורותיכם כי הוא לפני ה׳ יתברך מונח ושמור לדורות, והוצרך לרמוז זה לפי שהתורה היא ממקור החכמה העליונה והחכמה תחיה בעליה והיא היא מקור הברכה והחיים האמתיים וכענין שכתוב (תהילים קל״ד:ב׳) שאו ידיכם קודש וברכו את ה׳, ועל כן ראוי להיות הפרנסה והמזון שהם חיי הגוף דבקים בתורה שהיא חיי הנפש, ואח״כ לפני העדות כי הניח מן המן למשמרת לפני העדות להיות לאות ולעד לדורות למען יראו את הלחם, ומפני זה הזכיר בינתים כאשר צוה ה׳ אל משה והיה הכתוב ראוי לומר ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת כאשר צוה ה׳ אל משה אבל באר כי מזון בעלי התורה שמור ומונח לפני ה׳ כאשר צוה ה׳ את משה בהר סיני שאמר לו (שמות ל״ד:ד׳) פסל לך שיהיה הפסולת שלו, וכמו שדרשו רז״ל שמשם נתעשר ומשם זימן לו הקב״ה פרנסתו.

ובמדרש קח צנצנת אחת זה אחד מעשרה דברים שנבראו בין השמשות וכשהוא אומר צנצנת איני יודע ממה היתה אם של כסף אם של זהב או נחשת וברזל ועופרת, ומעצמו אתה למד צנצנת דבר שהוא צונן ומצנן מה שבתוכו ומשמר מה שבתוכו והוא בארץ שהוא חרש כדאמר (ירמיהו ל״ב:י״ד) ונתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים וכן היין אינו משתמר אלא בכלי חרש וזהו שכתוב והנח אותו לפני ה׳ למשמרת, וירמיה הנביא ע״ה הוציאה לישראל ואמר להם (ירמיהו ב׳:ל״א) הדור אתם ראו דבר ה׳ המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה, אמר להם ירמיה לישראל מפני מה אי אתם עוסקים בתורה אמרו לו אם אנו עוסקים בתורה במה נרווח במה נתפרנס באותה שעה הוציא להם צנצנת המן ואמר להם ראו אבותיכם היו במדבר ועוסקים בתורה מאין היו מתפרנסים אף אתם אם תעסקו בתורה הקב״ה מפרנס אתכם (שם ב) מדוע אמרו עמי רדנו לא נבא עוד עליך.

לה **ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה.** לפי הנראה לא היו מ׳ שלמים כי חדש אחד יחסר מהם שהרי המן התחיל לירד באחד בשבת וחצי אייר היה ובצק שהוציאו ממצרים הספיק להם חדש אחד ואם כן היה ראוי שישבות המן בחצי אייר וזה הכתוב מעיד ששבת בחצי ניסן כשהיו ישראל בערבות יריחו וכתיב (יהושע ה) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי וישבות המן ממחרת, על כן יש לומר כי טעם מ׳ שנה קרוב למ׳ שנה וכדי שלא תבין שהיו מ׳ שלמים לכך הוצרך לחזור סתם את המן אכלו עד באם אל קצה ארץ כנען כי כן תמצא כתוב וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן ויאכלו מתבואת ארץ כנען בשנה ההיא ולמדנו כי ישראל שירד להם המן כל ימי משה עוד ירד להם אחר פטירתו של משה והם ברשותו של יהושע ל״ח ימים שהרי בז׳ באדר מת משה ובכו אותו כל ישראל שלשים יום ועברו את הירדן בעשור לחדש הראשון כי כן מפורש ביהושע והמן לא פסק עד ט״ו בניסן וכאשר תחשוב מז׳ מאדר שמת משה עד ט״ו בניסן שפסק בו המן תמצא ל״ח ימים.

אבל רש״י פירש כי היו מ׳ שנה שלמים וכתב בזה כי בז׳ באדר שמת משה בו פסק המן ואעפ״כ היו ארבעים שנה שלמים משני טעמים, האחד שהעוגות שהוציאו ממצרים טעמו בהן טעם מן ואם כן לא יחסר חדש אחד, השני כי כשפסק המן בז׳ באדר שמת משה המן שירד מיום שלפניו הספיק להם עד שהביאו העומר בט״ז בניסן ויתקיים בכל זה את המן אכלו ארבעים שנה שלמים.

לו **והעומר עשירית האיפה הוא.** אמר רז״ל איפה שלש סאין סאה ששה קבין קב ד׳ לוגין לוג ששה ביצים והסימן גוד״ו אילנא, נמצא הקב כ״ד ביצים הסאה קמ״ד ביצים איפה תל״ב ביצים, מ״ג ביצים וחומש ביצה הוא שעור בעיסה שנתחייבה בחלה והוא שעור לישה בפסח, ומה שאחר עד עתה לפרש שעור מדת העומר והיה ראוי שיזכירנו מעלה בצווי הש״י או במעשה ושיאמר עומר לגלגלת הוא עשירית האיפה או וימדו בעומר הוא עשירית האיפה, אבל הענין מפני שכל הפרשה מבארת ענינו של מן ואחר שהשלים הספור בעסקי המן הוצרך לפרש עתה באחרונה כמה השעור, או נאמר כדי שיסמוך השעור לענין רפידים כי בנוהג שבעולם מתוך שפע השלוה ורבוי הטובה יתרשל אדם מן העבודה ויתרפה בתורה ולא יעשה כן בספוק ובשעור הבינוני אך יתחזק בזה ועל כן הודיענו הכתוב כי ישראל מתוך הספוק ושעור הבינוני לכל אחד ואחד שהוא עשירית האיפה רפו ידיהם ברפידים מן

התורה על כן ויבא עמלק וזהו סמיכות הפרשיות זו לזו, ומה שהיתה מדת העומר אחד מעשרה יתכן לומר כי טעמו כטעם מצות המעשר כי ישראל במדבר היו קדושי עליון מלאכים גופניים ובהיותם אוכלים השעור הזה מן המן העליון ההוא הדק והזך היתה מחשבתם משוטטת במדה העשירית ומתבוננים בענינה וכענין שכתוב (שמות כ״ד:י״א) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו ובזה היו מוכנים לקבל המושכלות וראויים להשיג השגות עליונות במעמד הקדוש בהר סיני אשר שם הולכים יומם ולילה ילכו ולא ייעפו.

פרק יז

ה **ומטך אשר הכית בו את היאור.** ונהפך לרעה **קח בידך והכית בו** בצור ויתהפך לטובה שיתהפך הצור לאגם מים.

ובמדרש אשר הכית בו את היאור ג׳ דברים הם כל אחד מהם דחה את הפורענות והביא הפורענות, אלו הם הקטרת והארון והמטה, והקטרת דחה את הפורענות שנאמר (במדבר י״ז:י״ב) ויתן את הקטרת ויכפר על העם, והביא הפורענות (ויקרא י׳:א׳) על נדב ואביהוא, הארון הוא שהרג את עוזא ואנשי בית שמש שנאמר (שמואל א ו׳:י״ט) ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה׳ והוא שברך את עובד אדום הגתי שנאמר (שמואל ב ו׳:י״א) ויברך ה׳ את עובד אדום ואת כל ביתו, המטה של סנפירינון היה הוא שהרג בכורי מצרים והביא המכות על מצרים והוא שהוציא מים מן הצור, ע״כ במדרש.

ודע והתבונן שלא נשתמש שום נביא במטה אלא משה בלבד ומפני שהמטה היה תחלת האותות נמסר למשה שהיה תחלת הנביאים, ואף יהושע תלמידו שקבל ממנו לא נשתמש במטה אלא בכידון הוא שכתוב (יהושע ח׳:י״ח) ויאמר ה׳ אל יהושע נטה בכידון אשר בידך על העי, וטעם הדבר כי המטה אשר ביד המושל מורה על האדנות ועל היכולת ועל הכח כענין שכתוב (יחזקאל י״ט:י״ד) מטה עז שבט למשול, אבל הכידון הוא מנהג כל יוצא למלחמה שנושאו בידו ואין זה סימן אדנות וממשלה כמטה.

והנה ההפרש שבין המטה והכידון כהפרש שיש בין נבואת משה לנבואת יהושע, והמטה מספרו ידוע וכידון הוא המלאך והבן זה, כי נבואת משה היתה מאמתת כח העליון בלתי אמצעות מלאך ונבואת יהושע ה׳:י״א׳:י״איתה על ידי המלאך שחזר למקומו אחר מות משה עבד ה׳, והחילוק שבין נבואת משה רבינו ליהושע כחילוק שבין השמים לארץ כי זה פועל וזה מקבל ולכך כל ימי משה אכלו לחם מן השמים שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים כיון שמת משה רבינו ובאו לרשותו של יהושע אכלו לחם מן הארץ שנאמר (יהושע ה) ויאכלו מעבור הארץ, ומזה הענין היה שהטיל משה על יהושע מלחמת עמלק בארץ ולקח לעצמו מלחמת השמים להפיל כחו של עמלק ולעקרו מן העולם, ועל ההפרש שיש בין נבואת משה ונבואת יהושע דרשו רז״ל פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, ובאור זה כי מעלת נבואת משה מן הפועל ומעלת נבואת יהושע מן המקבל כי כן המאורות האלה חמה ולבנה זה פועל וזה מקבל.

ו **הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב.** הצור הזה שברפידים הוא הסלע שבקדש הכל אחד והוא היה בארה של מרים והלך כל ימי המדבר עמהם וזהו שאמר לשון הנני כלשון האמור במן הנני ממטיר לכם ללמד כשם שהמן עמד לישראל ארבעים שנה כן עמד הבאר הזה, ועוד כי כשם שנגלית שכינה במן שנאמר וראיתם, את כבוד ה׳ כן נגלית בכאן על הצור לבאר כי היה ענין הבאר פלא קיים כפלא המן.

והכית בצור. אמרו במדרש מכאן שהמטה מסנפירינון היה שנאמר והכית בצור על הצור לא נאמר אלא בצור.

ז **היש ה׳ בקרבנו אם אין.** היה ראוי הכתוב לומר אם לא כמו (שמות ט״ז:ד׳) הילך בתורתי אם לא, אבל ירמוז על המדה הנקראת אין ונקראת יראה ושניה לה נקראת יש ונקראת חכמה וזהו (איוב כ״ח:י״ב) והחכמה מאין תמצא, ועל כן סמך לו ה׳ ואמר היש ה׳, והוא דבר יעקב שאמר (בראשית כח) אכן יש ה׳, והוא מאמר שלמה ז״ל (משלי ח׳:כ״א) להנחיל אוהבי יש, וכבר ידעת שאין להפריד החכמה מן היראה ועל זה רמזו חכמי האמת באמרם אם אין יראה אין חכמה אם אין חכמה אין יראה כי הכל נקשר ומיוחד זה בזה, והנה ישראל הפרידו בכאן וקצצו ונטעו ולכך נענשו מיד ויבא עמלק והבן זה.

ט **בחר לנו אנשים.** היה עמלק גדול בחכמת האצטגנינות ובחר אנשי מלחמתו אנשים שלא יוכלו למות בשנה ההיא כי הוא ידע זה בחכמת הכוכבים והמזלות ועל כן אמר משה ליהושע בחר לנו אנשים כיוצא בהם שלא יוכל להתחכם עלינו שיהרוג הוא מישראל וישראל לא יהרוג אחד מהם וזהו שכתוב ויחלש יהושע ולא אמר ויהרוג, ומה שאמר בחר לנו שהשוה אותו לעצמו ולא אמר בחר לי דרשו רז״ל מכאן יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך.

יב **ומזה אחד.** יבאר הכתוב כי משה כשהיה על ראש הגבעה פורש כפיו למעלה היה אהרן מימינו וחור משמאלו והוא באמצע נושא עשר אצבעותיו מקבל כח התמיכה בשניהם וזה דוגמת הקו האצעי שנבואתו מתוכו המקבל מהשרפים העומדים ממעל לו, וכן מצינו בכהן גדול שהיה הסגן בימינו

וראש בית אב משמאלו ועשה משה דוגמת כן, אבל השפע מלמעלה דרך הקו של אמונה הנלחמת להם.

ויהי ידיו אמונה. ע״ד הפשט אמר כי כאשר תמכו בידיו אהרן וחור מזה ומזה היו ידיו חזקות ולשון אמונה מלשון (ישעיה כב) ותקעתיו יתד במקום נאמן כי מתחלה כשהיו מרים ידו היו ישראל מתגברים וכאשר יניח ידו כלומר על כרחו שלא היה יכול להעמידם בזקיפה מטעם שהיו ידיו כבדים או מטעם שדרשו רז״ל אסור לאדם לעמוד שלש שעות כפיו פרושות לשמים אז וגבר עמלק ועל כן הוצרכו לאהרן וחור לתמוך בידיו.

וע״ד המדרש ויהי ידיו אמונה קפץ משה להתפלל בזכות האבות אברהם יצחק ויעקב, אמונה זה אברהם שנאמר (בראשית טו) והאמין בה׳, עד בא זה יצחק שנאמר (שם כד) ויצחק בא מבוא, השמש זה יעקב שנאמר (שם לב) ויזרח לו השמש ע״כ, וענין המדרש הזה לפי דעתי כי כלפי שהיה עמלק בוטח ונשען על כחו של עשו הרשע זקנו המתברך מכחו של יצחק הוא מדת הגבורה ורצה להתגבר על ישראל בכח זה ע״כ הוצרך משה להתחכם עליו, והזכיר בתפלתו שלשה אבות כי הוא בן יעקב והוא החוט המשולש בזכות שלשתם, ועוד דרשו רז״ל עד בא השמש כל המלכיות אין עושין מלחמה אלא עד שש שעות מן היום אבל מלכות הרשעה עושה מלחמה שחרית וערבית. ועוד דרשו בו שעמדה חמה למשה בכאן, עד בא השמש היו מחשבים השעות באסטרולוגיא״ה מה עשה משה העמיד גלגל חמה ולבנה וערבב שעותיהן שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו, וכתיב (חבקוק ג) רום ידיהו נשא, וכתיב בתריה שמש ירח עמד זבולה ע״כ בתנחומא. לאיש הזה, והֵאם לאו בעלת דברים דידיה היא, שאמר צעקה הנערה המאורסה, ועל כן דרשו שכן הזכיר הנביא (עובדיה יא) ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם, למדך שכבר נתבטלה האחוה ויצאה מכללה והרי הוא כשאר האומות הזרים, שהרי הרבית לא נאסר לישראל אלא מטעם שנצטוינו להחיותו ולעשות עמו גמילות חסדים, ממה שכתוב (ויקרא כה) וחי אחיך עמך.

וע״ד הקבלה ויהי ידיו אמונה היה משה מתכוין בעשר אצבעות ידיו ונושא כפיו לרום השמים הוא הקו האמצעי הנקרא רום בשור״ק וזהו לשון ירים משה ידו, והכונה למשה, או לכהן בנשיאות כפים, כי בפרישת העשר על הכוונה הזאת היו מתקדשים כל העשר והשפע נמשך בהם ומהם לשכלים ובאותה שעה רפו ידי הכחות המקטרגים ואין כח לאחד מהם לקטרג, ואז היו ישראל נוצחים ומתגברים, כי לא היה אחד מהם מן הכחות נודד כנף ופוצה פה ומצפצף, ולכך וגבר ישראל בהרמת ידיו, ובהנחתם וגבר עמלק, והיה משה מוכרח בהרמתם ובהנחתם, בהרמתם כדי שיתבטלו המקטרגים מפעולתם ויתגברו ישראל, והנחתם שאילו לא היה מניחם היו הכחות בטלים לגמרי לא יפעלו פעולתם שנתמנו עליה כלל ואין אדם רשאי לעשות כן כי לא תוהו בראה לשבת יצרה והכחות במנויים צריכים הם לעולם, וזה טעם האסור בשהיית שלש שעות וכפיו פרושות השמים וזה מבואר.

ואמר ויהי והיה לו לומר ויהיו, אבל מלת ויהי תחזור למשה ובאורו ויהי משה פורש ידיו להמשיך כח אל ה״א אחרונה היא מדת הדין הנלחמת לישראל הנקראת אמונה כענין שכתוב (תהלים צב) ואמונתך בלילות והוא שאמרו רז״ל כל מי שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו והטעם שלא הזכיר כל מדה ומדה בזמנה. ועוד נראה לי שיכלול ויהי ידיו כי משפט הכהן הנושא כפיו שירשום אותיות ההוי״ה בידיו וזהו לשון ויהי ידיו וכן משפטו עוד שיהיו אצבעותיו זקופים למעלה בעוצם כחו וחוזק כוונתו ושלא לחברם זו בזו וזהו לשון אמונה. והטעם כדי שיתברך למעלה כל אחד ואחד לבדו וכדי שלא לערב למטה אותיות ההוי״ה שהוא רושם באצבעותיו. ובספר הבהיר תמצא שאלו תלמידיו למי נושאים כפים לרום השמים מנא לן דכתיב (חבקוק ג) נתן תהום קולו רום ידיהו נשא, הא למדת שאין נשיאות כפים אלא לרום השמים וכשיש בישראל משכילים יודעים סוד השם הנכבד ונושאין כפיהם מיד הם נענים שנאמר (ישעיה נח) אז תקרא וה׳ יענה תשוע ויאמר הנני, אם אז תקרא ה׳ יענה מיד, ומאי ניהו אז אלא מלמד שאין לה רשות לאל״ף לבדה להקראות אלא על ידי אותיות הדבקות עמה היושבים ראשונה במלכות, ועם אל״ף הם ג׳ נשארו ז׳ מעשרה מאמרות והיינו ז׳ וכתיב אז ישיר משה ובני ישראל גם כן ע״כ לשון ספר הבהיר.

יג ויחלש יהושע. מלת ויחלש מעידה שאין הקב״ה משחית ומבטל מערכת הכוכבים לגמרי ואינו מכריח הטבע שלא יעשה דרכו ומנהגו אלא לצורך גדול ולענין הכרחי לפי שהמערכה ומעשה הטבע פעולותיו ואיך יבא כנגד פעולתו לעקור ולהשחית אבל הוא יתברך מתחכם על המערכה להציל מי שרוצה להציל ויוסיף ויגרע כרצונו על פי השכר והעונש מבלתי השחת המערכה, וזהו לשון ויחלש שלא אמר ויהרוג והקב״ה הציל את ישראל מיד עמלק והמערכה לא נשחתה. וכן מצינו שדרשו צא מאצטגנינות שלך, אברם אינו מוליד אברהם מוליד ולמה לא היה עושה שיוליד אברם אלא שלא תשחת המערכה.

ויתכן עוד לומר ויחלש כי החליש כחו של מעלה ולא אמר לעמלק אלא את עמלק לרבות שרו של עמלק שהחלישו יהושע בתפלתו או מכח נשיאות כפיו של משה עד שהשר עצמו היה עוזר לישראל ובא כנגד עמלק.

יד כי מחה אמחה. מחה תחלה בשמים ואח״כ אמחה בארץ וזהו שאמרו רז״ל אין אומה נופלת עד שיפול שרה תחלה שנאמר (ישעיה לד) כי רותה בשמים חרבי ואחר כך על אדום תרד.

ובמדרש כי מחה בעולם הזה, אמחה לעוה״ב. מתחת השמים עליהם אמר ירמיה (איכה ג) תרדף באף ותשמידם.

טז ויאמר כי יד על כס יה. ויאמר חוזר למשה. כי יד, כך דרך הנשבע לשים יד על חפץ ודרך משל הוא כלשון (דברים ל״ב:מ׳) כי אשא אל שמים ידי, (במדבר י״ד:ל׳) אשר נשאתי את ידי.

וע״ד הפשט כי יד על כס יה יאמר כי הש״י משביע לכל מלך ישראל שישב על כסא מלכות שיעשה מלחמה לה׳ בעמלק, באר כי המלחמה והשלל הכל יהיה אסור בהנאה ויהיה הכל לה׳ לא לבני אדם ומפני זה בא העונש לשאול ומדורו של שאול עד דורו של מרדכי וידע מרדכי כי שאול זקנו נענש בעונש גדול והיה עונשו מדה כנגד מדה כי תלה הכתוב שלמות הכסא בנקמת עמלק והוא לא נזהר בנקמתו ועל כן נענש שאבד השם והכסא כי לא נשאר לו שם אחריו אלא נהרג הוא ויהונתן בנו עמו ונפל כסא מלכותו, ומפני זה נזהר מרדכי בדבר שלא ליהנות משלל המן שהיה מזרע עמלק כענין שכתוב בפורענות המן (אסתר ט׳:י׳) ובבזה לא שלחו את ידם, לפי שהתורה הזהירה בכך (דברים כ״ה:י״ט) תמחה את זכר עמלק, וכן מצינו לעתיד המלחמה והשלל הכל לה׳ שנאמר (מיכה ד׳:י״ג) והחרמתי לה׳ בצעם וחילם לאדון כל הארץ.

וע״ד המדרש כי יד על כס יה לא אמר על כסא ה׳ נשבע הקב״ה שאין הכסא שלם והשם שלם עד שינקם מזרעו של עמלק. בדרך הקבלה יתבאר על הדרך הזה ענין המדרש.

וע״ד הקבלה כי יד על כס יה היד הזאת היא מלחמה לה׳ שהיא מדת הדין של מעלה וגלה לך הכתוב כי היא על כס יה כי שם יה מדת הדין של מטה כענין שכתוב (שמות ט״ו:ב׳) עזי וזמרת יה וכמו שבארתי במקומו. על כן יאמר כי היד אשר על כס יה שהיא מלחמה לה׳ תהיה מלחמה בעמלק מדור דור, כי תעניש אותו מדה של מעלה שהיא מדת הדין הקשה כדי להאבידו מן העולם הזה והבא על הפסק כחו ממנו ובעבור כן נלחמת בו על שפסקה ממנו ונשאר השם והכסא כאלו חסר. ובאור המדרש השם והכסא הם שבע מדות הרמוזות בוי״ו ה״א שהם כסא למה שלמעלה, או יאמר כי יד על כס יה כי עמלק שלח ידו על כס יה כלומר על וא״ו ה״א שהם כסא ליו״ד ה״א, שהם ג׳ ראשונות כמו שידעת, ובעבור כן מלחמה לה׳ בעמלק מדור דור, לפי דעתי זהו סוד הכתוב שמצינו בעשו אלוף עלוה ובדברי הימים (דברי הימים א א׳:נ״א) כתב משה עצמו אלוף עליה ביו״ד כדי לחבר השם וכענין שכתוב (תהלים ב) על ה׳ ועל משיחו. ועוד נכלל במלת כס שלא אמר כסא לרמוז על העננים המקיפים את הכסא שהם ז׳ ממה שכתוב (איוב כו) פרשז בתוספת זי״ן וכשישראל עושים רצונו של מקום העננים נפתחים כצורת כ״ף וכשאינם עושים רצונו של מקום נסגרין כצורת סמ״ך וכענין שכתוב (איכה ג׳:מ״ד) סכותה בענן, וזהו (שמות כ״ד:ט״ו) ויכס הענן את ההר, (שם מ) ויכס הענן את אהל מועד, וכבר ידעת כי ז׳ עננים היו לישראל במדבר.

וראיתי לאחד מן המקובלים שכתב בזה דע והתבונן כי כסא הכבוד הוא משפיע ברכה וכח לשבעים מלאכים הסובבים את הכסא שהם ממונים על שבעים אומות והם שרים עליהם מנהיגים אותם, והיה עמלק מזרע עשו ולפיכך היה כחו גדול ועצום שהרי כחו של עשו זקנו היה מתפרנס ומתברך מכחו של יצחק הוא מדת הגבורה, והענין הזה נרמז במלת ויחלש שלא אמר ויהרג אלא ויחלש כלומר שהחליש כחו הגדול של מעלה השואב כח ממדת הגבורה והפסיקו משם כדי שיפלו לפניו לפי חרב. והנה עמלק א׳ משבעים אומות והכח שלו אחד משבעים שרים וכאשר חטא עמלק זה פסק הש״י כחו מן הכסא שלא יתפרנס ממנו ושלא ימשך כח ברכה מלפני ולפנים רק מכח הכוכבים והמזלות והפסיק כחו מן הכסא הוא השבועה שבכאן שאמר כי יד על כס יה, והענין כאלו היה הכסא חסר והשם חסר כי כאשר הוא מסלק כחו מן הכסא נראה הכסא חסר וגם השם נראה חסר שנראה כאלו אינו מתקיים הכל ויש כח אחר זולתו ח״ו וע״כ חסר האל״ף מן הכסא כי כחו הקדמון נסתלק מן הכסא לצורך עמלק והוא״ו והה״א מן השם, אבל לימות המשיח כשיפקוד הש״י על צבא השמים ויבטל הממונים העליונים ממנוים וכענין שכתוב בדניאל (דניאל ח׳:י׳) ותגדל עד צבא השמים ותפל ארצה מן הצבא ומן הכוכבים ותרמסם יאבדו האומות על נקלה באבדן השרים הממונים עליהם, ויש מן האומות הרבה שיחזרו לדתנו כענין שכתוב (זכריה ח׳:כ״ג) יחזיקו עשרה אנשים וגו׳, וכתיב (צפניה ג׳:ט׳) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה׳ לעבדו שכם אחד, ואין לך אומה בעולם שלא יהיה לו חלק בהקב״ה, אבל עמלק ועשו לא יהיה להם חלק וזכרון עם שאר האומות הנשארים הוא שכתוב (עובדיה יח) ולא יהיה שריד לבית עשו, באור הכתוב כי משאר העו״ג יהיו שרידים ופליטים שישארו מהם לעבוד את ה׳ ואין בו מזרעו של עשו אך ימחו מן העולם, כענין שכתוב כי מחה אמחה את זכר עמלק ואז יהיה השם והכסא על השלמות שהרי ג׳ אותיות שהן אל״ף ה״א וא״ו הם תשלום הכסא והשם. ועל זה אמר דוד ע״ה (תהילים קל״ב:י״ג) כי בחר ה׳ בציון אוה למושב לו, יאמר לעתיד כשהקב״ה יבחר בציון אז ישב על כסא שלם וזה לשון אוה שהוא תשלום הכסא והשם וכן אמר דוד ע״ה (שם ט) האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה, וכתיב וה׳ לעולם ישב כונן למשפט כסאו, וה׳ לעולם ישב הרי שהשם שלם כונן למשפט כסאו הרי הכסא שלם ואז תהיה הממשלה לש״י לבדו כענין שנאמר (ישעיהו ב׳:י״א) ונשגב ה׳ לבדו ביום ההוא וכתיב (עובדיה כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה׳ המלוכה והיה ה׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד.

פרק יח

א מרפא לשון עץ חיים וסלף בה שבר ברוח (משלי טו, ד)

שלמה המלך ע״ה הודיענו בכתוב הזה (משלי טו) גודל התועלת הנמצא בלשון כי הלשון מרפא חולי הנפש, ורפואתה עליונה על כל יתר הרפואות, כי יתר רפואות הסמים והמסעדים או העשבים הנה הם רפואה מסופקת אם יתרפא בהם החולה אם לא ואף אם יתרפא בהם אין כל כח רפואתם ותועלתם כי אם בהסרת החולי, אין בהם כח להוסיף על החיים, אבל מרפא הלשון אינה רפואה מסופקת כי אם רפואה ודאית ויש בה כח להוסיף על חיי האדם היא עץ החיים והחיים דבקים עמה. וסלף בה שבר ברוח, כשם שרפואת הלשון על כל יתר הרפואות כן החלי המגיע מן הלשון והוא הבזיון והלעג והליצנות שאדם מבזה את חברו ומלעיג ומתלוצץ עליו או מלבין פניו, ומפורש אמרו רז״ל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא.

והנה החולי הזה מן הלשון הוא קשה מאד מחולי הגוף והחולי הקשה שבכל חולי הגוף הוא שבר ברוח כלומר שבירת הרוח וכתיב (שם יח) רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה, באור הכתוב כי הרוח והוא הנפש נושא מחלת הגוף כי היא מכלכלת חולי הגוף ימים מספר בלי מאכל ומשתה, אבל כשהנפש חולה מי ישאנה ובא הכתוב ללמד כי חולי הנפש והיא שבירת הרוח קשה מאד מחולי הגוף, ועוד כי כשם שיש חולי בגוף כן יש חולי בנפש וחולי הנפש הם בעלי עברות ומי שיש בידו אמונה רעה, והוא שהזכיר הכתוב (שם ב) להצילך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה, וכתיב (שם ה) כי נופת תטופנה שפתי זרה, המשיל אמונה רעה לאשה זרה המאבדת אותו בסוף, ועל כן אמר ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות, וכתיב רגליה יורדות מות שאול צעדיה יתמכו, ועם דבור הלשון שנתן באדם אשר עמו יש לו יתרון על שאר ב״ח אפשר בו לרפאות למי שיש לו חולי הנפש ולקרב אותו תחת כנפי השכינה ולהנחילו החיים האמתיים הנצחיים, והמדה הזאת מצאנוה באברהם אבינו שהחזיק והמשיך רבים לאמונת הש״י, וכל זה ברפואת הלשון והיא המרגלית שהיתה תלויה בצוארו שכן דרשו רז״ל מרגלית אחת היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו שכל חולה שרואה אותה מיד מתרפא וכשנפטר מן העולם נטלה ותלאה בגלגל חמה. ובאור זה כי המשיל המדה הזאת שהיא מאירת עינים למרגלית המאירה ואמר תלויה בצוארו לפי שהדבור הוא בגרון וכל מי שהיה לו חולי הנפש והיה שומע דבריו של אברהם אבינו מיד היה מתרפא מחליו וכשנפטר מן העולם לא השאיר אחריו שום נברא שיורה על אלהותו של הקב״ה ועל יחודו אלא גלגל חמה ולכך אמר נטלה ותלאה בגלגל חמה ע״ד הכתוב (תהילים י״ט:ב׳) השמים מספרים כבוד אל, וז״ש מרפא לשון עץ חיים רפואת הלשון של אברהם היה סבה שנכנסו רבים תחת כנפי השכינה והיה להם עץ חיים וכענין שכתוב (בראשית י״ב:ה׳) ואת הנפש אשר עשו בחרן וגו׳, רפואת לשון של משה רבינו ע״ה שספר ליתרו כל האותות והמופתים ההם שנאמר ויספר משה לחותנו היה סבה שנתגייר יתרו שהיה נכבד וגדול משפחתו והיה כהן מדין והניח עשרו ורוב בניו ונפרד מן הישוב והלך אל המדבר להכנס תחת כנפי השכינה תיכף ששמע ענין יציאת מצרים, וזהו שכתוב

וישמע יתרו כהן מדין חותן משה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה׳ את ישראל ממצרים. יש בפרשה הזאת דעות חלוקות לרז״ל, יש מהם אומרים יתרו קודם מתן תורה בא ויש מהם אומרים יתרו אחר מתן תורה בא, ואלו ואלו יש להם ראיות על מה שיסמוכו. האומרים לאחר מתן תורה בא יש להם סיוע מן הכתובים בפרשה והוא שנאמר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים, שהרי בידוע הוא כי משה וישראל חנו בהר סיני שנה אחת וזהו שכתוב אשר הוא חונה שם כלומר שעדיין חונה שם בהר האלהים וזה יורה כי לאחר מתן תורה בא ועוד ממה שכתוב (שמות יח) והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, ונראה מזה שכבר נתנה התורה. ועוד ממה שכתוב בסוף הפרשה וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו גם זה יורה כי לאחר מתן תורה היה ועל כן שלחהו וחזר לארצו, כי איך ילך יתרו ולא ימתין לנתינת התורה. והנה לפי הדעת הזאת יש לתמוה ממה שאמר וישמע יתרו כהן מדין חותן משה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה׳ את ישראל ממצרים ולא הזכיר ענין מתן תורה והיה ראוי לומר כי הוציא ה׳ את ישראל ממצרים וכי השמיעם את קולו מתוך האש, ועוד כי מה שיזכיר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה׳ לפרעה ולמצרים היה ראוי שיספר לו בכללו מעמד הר סיני בנתינת התורה, ואם אמר יתרו על האותות והמופתים אשר נעשו במצרים עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים עאכ״ו שהיה אומר כן על מעמד הר סיני כי בו יכול להכיר ולהבחין אמתת עקר האלהות בראיות הגדולות והנוראות אשר היו שם, ומכח הטעם הזה נראה כי הוא כדברי האומר יתרו קודם מתן תורה בא והסברא הזאת נכונה יותר וכן סדור הפרשיות כפשטן כי יתרו קודם מתן תורה בא זה דעת הרמב״ן ז״ל, ומפני זה לא הזכיר ענין מתן תורה בכלל מה ששמע ג״כ ממשה רבינו ע״ה בספרו אליו את כל אשר עשה ה׳ לפרעה ולמצרים שלא היה אפשר שיספר לו עדיין ענין מתן תורה העתידה לבא, ומה שאמר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים אין להבין כי משה היה חונה שם בהר האלהים אבל הענין כי משה היה ברפידים ויתרו יצא ממדין עם צפורה ועם בניה ובא אל רפידים שהוא מקום אחד במדבר סין אשר בין אילים ובין סיני והכתוב יספר שבא אל קצה המדבר אשר הוא שם, ומה שאמר הר האלהים מפורסם היה לכל ענין ההר ההוא ועל דעת שיעבדו את האלהים על ההר הזה יצאו ממצרים, ולמדך הכתוב מעלתו של יתרו כי עזב ארצו ומשפחתו ללכת מן הישוב אל המדבר אל ההר ההוא לשמו של הקב״ה. ומה שאמר

והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו, אינם חקי התורה שלא נתנה עדיין אבל הם חקי המדבר ששם להם משה רבינו כבר וכענין שכתוב (שמות ט״ו:כ״ה) שם שם לו חק ומשפט, ואת תורותיו אלו המשפטים שכבר נתנו להם במרה, שבת ודינים במרה איפקוד. ומה שכתוב בסוף הפרשה וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו, אין הכונה שלאחר מתן תורה היה ושלחו משה וחזר לארצו כי לא אמר הכתוב וישלח משה את חותנו וישב למקומו אבל אמר וילך לו אל ארצו הכוונה שהלך שם לגייר בני משפחתו וחזר למשה ועודנו בהר סיני. וכן דרשו רז״ל אמר יתרו הריני הולך ומגייר את בני מדינתי שאביאם תחת כנפי שמים יכול שהלך ולא חזר ת״ל (שופטים א׳:ט״ז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים ונסמכה פרשת יתרו לפרשת עמלק לפי ששניהם היו זה הפך זה כי עמלק בן עשו הקרוב לנו עשה עמנו רעה שבא ממרחק להלחם כנגדנו במדבר , ויתרו שהיה מן האומות עשה עמנו טובה שהיה לנו לעינים בדרך המדבר, ונצטוינו לשלם לכל אחד ואחד גמולו הראוי, שנמחה את זכר עמלק כענין שנאמר (דברים כ״ה:י״ט) תמחה את זכר עמלק וגו׳, ושניטיב ליתרו שנזהר בבני הקיני שהם יושבים בקרב עמלק שלא נכרית אותם בהכריתנו את עמלק, וכן מצינו כתוב (שמואל א ט״ו:ו׳) ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים ויסר קיני מתוך עמלק.

ויתכן עוד לתת טעם בסמיכות פרשיות זו לזו פרשת יתרו לפרשת עמלק ואחריה פרשת בחדש השלישי ששם מתן תורה ואחריה פרשת ואלה המשפטים, והוא שידוע כי זרעו של עשו קוץ מכאיב לישראל בכל הדורות בין במלחמה הראשונה לישראל גם האחרונה, וירמוז הכתוב כי כשם שהמלחמה הראשונה נצחנוה על ידי משה ויהושע כן האחרונה והוא הגלות החל הזה אשר אנחנו בידם עתידין אנו להגאל ע״י אליהו שהוא משבט לוי כמשה ומשיח בן יוסף שהוא משבט אפרים כיהושע וכשם שבגאולה ראשונה של מצרים נתגייר יתרו וחזר לאמונתנו כן בגאולה אחרונה יתגיירו כל העו״ג ויחזרו לדתנו, ועל כן נסמכה פרשת בחדש השלישי שהיא מתן תורה כי אז תחזור התורה לאכסניא שלה ומלאה הארץ דעה את ה׳ כמים לים מכסים ואח״כ יהיה יום הדין של תחיית המתים, ועל כן נסמכה פרשת ואלה המשפטים כי מתוך המשפטים והדינין יוצאים בני אדם אלו זכאין ואלו חייבין וכן הענין ביום הדין של תחית המתים שכתוב בו אלה שתי פעמים שנאמר (דניאל י״ב:ב׳) אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, ואם כן סמיכות הפרשיות רומזות ומגידות מראשית אחרית והנה הם מסודרות בהשגחה ובכוונה גדולה.

כי הוציא ה׳ את ישראל. אחר שהזכיר לשון עשה אלהים רצה להזכיר בהוצאה השם המיוחד, לבאר כי השם המיוחד הוא המוציא וכענין שכתוב (שמות י״ג:ט״ז) כי בחזק יד הוציאנו ה׳ ממצרים כי הוא המוציא בחזק יד לא חוזק יד בלבד והבן זה כי כבר הזכרתיו.

ד **ושם האחד אליעזר.** היה ראוי לומר ושם השני, וע״ד הפשט זה מיוחד לאמו וזה מיוחד לאביו, גרשם שהיה הבכור היה מיוחד לאמו ועוד שהצילתו מן המיתה כענין שנאמר (שם ד) ותקח צפורה צר, ואליעזר היה מיוחד למשה שקראו כן על שם הצלתו.

ויתכן לפרש עוד שהזכיר לשון אחד באליעזר מפני שכח הרבוי הוא מכח האחדות ולפי שעתיד הקב״ה להשפיע כח הרבוי בזרעו של אליעזר שהיה רחביה כענין שנאמר בדברי הימים (דברי הימים א כ״ג:י״ז) ויהיו בני אליעזר רחביה הראש ולא היה לאליעזר בנים אחרים ובני רחביה רבו למעלה ודרשו רז״ל למעלה מששים רבוא על כן הזכיר בו לשון אחד להורות על הרבוי מכח האחד.

וע״ד המדרש ושם האחד אליעזר א״ר יוסי ב״ר חנינא בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב״ה שהיה עוסק בפרשת פרה אדומה והיה אומר הלכה משמו של רבי אליעזר עגלה ערופה בת שנתה ופרה אדומה בת שתי שנים אמר לפניו רבש״ע כל העליונים והתחתונים שלך ואתה אומר הלכה משמו של ב״ו אמר לו עתיד צדיק אחד לעמוד בעולמי ואליעזר שמו ועתיד לעסוק בפרה אדומה תחלה ואומר עגלה בת שנתה פרה בת שתי שנים אמר לפניו רבונו של עולם יהי רצון מלפניך שיהיה מחלצי, אמר לו חייך שהוא מחלציך שנאמר ושם האחד אליעזר ושם אותו המיוחד אליעזר:

ו **ואשתך ושני בניה עמה.** היה ראוי שיאמר ושני בניך כשם שאמר חותנך ואשתך, אבל דרך הכתוב לייחס הבנים אל האשה וכן כתוב (בראשית מו) אלה בני לאה, והבנות לאב כי כן כתוב (שם) ואת דינה בתו.

ז **ויצא משה לקראת חותנו.** דרשו רז״ל מי ראה משה יוצא ולא יצא מי ראה לאהרן יוצא והוא אינו יוצא מי ראה שבעים זקנים יוצאים והוא אינו יוצא מכאן שכל ישראל יצאו לקראת יתרו.

ח **את כל התלאה.** הזכיר כן על מי מרה וכליון הבצק שהוציאו ממצרים ומלחמת עמלק כל זה אירע להם בדרך ואף על פי כן ויצילם ה׳.

ט **ויחד יתרו.** שמח בדבר מלשון (דברי הימים א ט״ז:כ״ז) עז וחדוה במקומו. ועוד יש לומר ויחד מלשון אחדות לפי שנתגייר וייחד את הש״י וברך אותו שנאמר ברוך ה׳ אשר הציל אתכם.

ובמדרש ויחד יתרו נעשה בשרו חדודין חדודין והיינו דאמרי אנשי גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה, ובאור עד עשרה דרי כי יתרו היה עשירי למצרים בנו של חם והיו המצריים אנשי בריתו וקרוביו ואף בני מצרים ובני מדין קרובים היו שהרי מדין בנו של אברהם היה מקטורה, ואברהם

יצא משם בנו של נח, ומצרים בנו של חם שנאמר (בראשית י׳:ו׳) ובני חם כוש ומצרים, וכשם שהיו עשרה דורות מנח ועד אברהם כך תמצא עשרה דורות מחם בן נח עד מדין בן אברהם ועשרה דורות ממצרים בן חם עד יתרו שהוא מבני מדין, ועל כן דרשו עד עשרה דרי שהרי יתרו אע״פ שנתגייר ונבדל לגמרי מהם מ״מ בשרו יכאב עליו בפורענותם אף בדור עשירי.

י אשר הציל אתכם. העיד הכתוב שתי הצלות הצלה שיצאו מרשותם והצלה מן השעבוד בהיותם ברשותם. או יחזור אתכם למשה ולאהרן.

יא עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם. יאמר כי היה מכיר מעלת אלהי ישראל וגדולתו מכל האלהים, בדבר אשר זדו כלומר במה שהשיב להם גמול בזדון אשר עשו להם, והכוונה כי לולא שזדו עליהם לא היה מענישם מפני שהיו מקיימין גזרתו שאמר (בראשית ט״ו:י״ג) ועבדום וענו אותם, אבל מה שהוסיפו על הנגזר במה שאמרו (שמות א׳:כ״ב) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו׳ הרי זה עקירה אינו בכלל עבדות וענוי, על התוספת הזה היה העונש. ומה שהוסיף מלת כי ואמר כי בדבר באורו שהענישם בדבר אשר זדו וכן כתוב בספר עזרא (נחמיה ט׳:י׳) כי ידעת כי הזידו עליהם.

יב ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים. לא מצינו בכל הקרבנות שם אלהים אלא השם המיוחד אבל יתרו לא ידע ה׳ עדיין והקריב לאלהים וזה שאמר במשה את כל אשר עשה ה׳ לפרעה וביתרו הזכיר את כל אשר עשה אלהים למשה.

עם חותן משה לפני האלהים. לפני משכן האלהים והוא עמוד הענן ועמוד האש ששם משכן האלהים. וסעודה זו עשאוה לכבוד יתרו שנתגייר במילה וטבילה במים כדין הגר הבא לחסות תחת כנפי השכינה. ואין ספק כי הסעודה הזאת לאהרן ולשבעים זקנים וסעודת המטעמים ליצחק אבינו כוונה אחת להם כדי שתחול השמחה בנפש האוכל ותשרה עליו רוה״ק, לפי שכחות הנפש נקשרים בכחות הגוף ובהתעורר כחות הגוף אז יתחזקו כחות הנפש לאיזה ענין שיכוין אליו האוכל, וזה ענין הכנור בנביאים הבאים להעיר עליהם רוח ממרום כענין שכתוב (מלכים ב ג׳:ט״ו) והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה׳.

טו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. לא אמר לדרוש ה׳ לפי שהוא היה מתעסק בענין המשפט ועל כן אמר אלהים כי המשפט לאלהים הוא וכן הוא אומר והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו ולא אמר את חקי ה׳, ובאור הכתוב צריכים הם שיעמדו לפני זמן גדול מן היום לפי ששואלין ממני ענינים רבים יש מהם באים לפני שאתפלל על חוליהם ויש מהם באים לפני שאודיעם מה שיאבד מהם וכן מצינו דרישת אלהים בשני ענינים אלו הוא שאמר (מלכים ב ח׳:ח׳) ודרשת את ה׳ מאותו לאמר האחיה מחלי זה, שיתפלל עליו ויודיענו אם נשמעה תפלתו, וכענין האמור ברבקה (בראשית כ״ה:כ״ב) ותלך לדרוש את ה׳, ומצינו בענין האבדה לפנים בישראל (שמואל א ט׳:ט׳) כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הרואה, ועוד שאני שופט אותם כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי, ועוד אני מלמד אותם תורה והודעתי את חקי האלהים וגו׳.

יח נבול תבול גם אתה גם העם הזה. כתרגומו מלאה תלאי יאמר אינך רשאי לסבול משא כבד כזה כי זה טורח גדול ועייפות לך ולכל העומדים עליך כי ייגעו לריק ולא יוכלו להתקרב אליך הכל להגיש לפניך עצומותיהם.

ובמדרש נבול תבול כתאנה הזאת שעליה נובלות שנאמר (ישעיהו ל״ד:ד׳) כנבול עלה מגפן וכנובלות מתאנה, גם אתה לרבות אהרן, גם העם לרבות שבעים זקנים.

יט היה אתה לעם מול האלהים. נגד האלהים להתפלל בעבורם כלשון הכתוב (תהילים פ״ח:ב׳) יום צעקתי בלילה נגדך.

והבאת אתה את הדברים אל האלהים. הודה לו על הדבר הראשון שאמר לו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים.

כ והזהרתה אתהם את החקים ואת התורת. הודה לו גם במה שאמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, אבל במשפט שאמרת ושפטתי בין איש ובין רעהו שים לך שופטים עמך כי כבד ממך דבר המשפט יותר מן הכל וטוב לך ולהם להקל מעליך ולכך נתן לו עצה שיבחר מכל העם אנשי חיל.

כא ואתה תחזה. היה ראוי לומר ואתה תבחר כמו שאמר במעשה ויבחר משה אנשי חיל, אבל לפי שהאדם יראה לעינים וה׳ יראה ללבב על כן הוצרך לומר לשון תחזה שהוא לשון נבואה מלשון מחזה וחזון, והכוונה שיצטרך לנבואה בבחירה הזאת. או יאמר ואתה תחזה בהכרת פנים מכח חכמת הפרצוף שהיה משה יודע ובקי בה בהיותו שלם שבשלמים גדול שבנביאים וחכם הרזים ולכך הזהירו במלת ואתה כלומר ואתה בעצמך ולא על ידי צווי.

מכל העם אנשי חיל. כל המדות שמזכיר והולך והם יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע כלם הן בכלל אנשי חיל כי אנשי חיל נקראים אותם שיודעים להנהיג את העם במשפט כי א״א שיהיה המשפט על הנכונה בלתי המדות האלה שיהיו יראי אלהים, וכמו שדרשו רז״ל צריך הדיין לראות את עצמו

כאלו חרב מונחת לו בצוארו מלמעלה וגיהנם פתוחה לו מלמטה והוא באמצע זכה נצול משניהם לא זכה נמסר ביד שניהם, וצריכים גם כן שיהיו אנשי אמת כלומר שיהיו אוהבים האמת ובוחרים בו שלא יסכימו כי אם אליו ושלא יקבלו טענה של שקר כענין שכתוב (שמות כ״ג:ז׳) מדבר שקר תרחק שהוא אזהרה לדיין, וצריכים גם כן שיהיו שונאי בצע כלומר שונאי ממון ואין צ״ל ממון אחרים אלא אפילו ממון עצמם. כענין שאמרו רז״ל אפילו שורף גדישי אפילו קוצץ נטיעתי כהוגן אני דנו ולפי זה תהיה מלת בצע שם לממון כמו (בראשית ל״ז:כ״ו) מה בצע כי נהרוג את אחינו שתרגומו מה ממון מתהני לנא וכן (מיכה ד׳:י״ג) והחרמתי לה׳ בצעם ממונם. או שתהיה מלת בצע שם הגזלה כלומר שיהיו שונאים הגזל והעשק ושלא יסבלו בדעתם עשק וחמס. בא וראה כמה כח וגודל מעלות המדות שלא נשתבחו הצדיקים והנביאים בתורה כגון נח ואברהם ויעקב וזולתם בתארי החכמה התבונה והדעת כי אם בתארי המדות, נאמר בנח (בראשית ו׳:ט׳) איש צדיק תמים היה, ונאמר באברהם (שם יז) והיה תמים, וביעקב (שם כה) איש תם וכן במשה (במדבר י״ב:ג׳) ענו מאד. וכל זה להורות כי אין עיקר החכמה אלא יושר המדות כשם שאין האילן עיקר אלא הפרי, וכן דרשו רז״ל (תהילים קי״א:י׳) שכל טוב לכל עושיהם, לכל לומדיהם לא נאמר אלא לכל עושיהם.

כב **ושפטו את העם בכל עת.** ענינו בכל עת שירצו כי אתה לבדך אי אפשר לך שתשפוט אותם בכל עת שירצו כי מי יוכל להתקרב אליך בהיות ההמון הגדול מקובצים עליך.

פרק יט

א **בחדש השלישי.** הוא חדש סיון, ביום הזה ראש חודש היה אי זהו יום שנקרא חדש הוי אומר זה ראש חדש הוא שכתוב (שמואל א כ׳:כ״ד) ויהי החדש וישב המלך אל הלחם לאכול וכתיב (שם) ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד ולמדך הכתוב שהיו שני ימים ר״ח וזהו שכתוב (שם) ויאמר שאול אל יהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם, וכן דרשו רבותינו ז״ל ביום הזה ר״ח היה כתיב הכא ביום הזה וכתיב התם (שמות י״ב:ב׳) החדש הזה לכם.

באו מדבר סיני. הוא חורב שכתוב בו (שם ג) ויבא אל הר האלהים חורבה, ועליו נאמר (שם) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה.

ב **ויסעו מרפידים.** כלומר ביום הזה הוא ר״ח סיון, ויבאו מדבר סיני ויחנו שם, בו ביום וביום השני נעתקו וחנו כנגד ההר שנאמר ויחן שם ישראל נגד ההר. ומה שהזכיר לשון ויחן ולא אמר ויחנו למדך הכתוב מעלתם של ישראל שחנו כלם בלב אחד לקבל התורה, שכל מקום שנאמר ויחנו היו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת אבל כאן כתיב ויחן.

ודרשו רז״ל ויחן שם ישראל נגד ההר ישראל סבא. והענין כי מפני שמצינו במסעות ויסעו בני ישראל מרעמסס ואחר כך ויסע מלאך האלהים כן מצינו בחניה ויחנו במדבר ואחר כך מיד ויחן שם ישראל ויהיה נגד ההר המכוון כנגד ההר והבן זה.

ולפי הפשט טעם נגד ההר למזרחו של הר, בו ביום נאמר למשה כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל, והזכיר האנשים והנשים באותן מצות שהן חייבות בהן ואמר להם אתם ראיתם אשר עשיתי ועתה אם שמוע תשמעו בקולי וגו׳, ויענו כל העם יחדו וגו׳. ביום הג׳ וישב משה את דברי העם אל ה׳. ביום ד׳ אמר לו לך אל העם וקדשתם היום ומחר ואמר כן על יום רביעי ויום חמישי והיו נכונים ליום השלישי של קדוש שהוא יום ששי לחדש והרי לך מבואר כי בששי בסיון נתנה תורה.

ודעת רז״ל שהתורה נתנה ביום שבת שכן דרשו במסכת שבת פרק אמר ר׳ עקיבא תנו רבנן בששה בסיון נתנו עשרת הדברות לישראל ר׳ יוסי אומר בשבעה בו אמר רבא לכולי עלמא בשבת נתנה תורה לישראל כתיב הכא (שמות כ׳:ח׳) זכור את יום השבת וכתיב התם (שם יג) זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מה להלן בעצומו של יום אף כאן בעצומו של יום כי פליגי בקביעא דירחא רבי יוסי סבר בחד בשבא איקבע ירחא ורבנן סברי בשני בשבת איקבע ירחא, ואע״פ שרבי יוסי נמוקו עמו הלכה כרבנן דבתרי בשבא איקבע ירחא וכיון שכן ביום ראש חדש יום שני לבריאת עולם באו מדבר סיני למחרתו יום ג׳ נעתקו משם וחנו נגד ההר וצוה הקב״ה למשה מצות אזהרה וכתיב ויענו כל העם יחדו וגו׳. יום רביעי וישב משה את דברי העם אל ה׳. יום חמישי מצות פרישה והגבלה ואמר לו וקדשתם היום ומחר שהוא יום ששי והיו נכונים ליום השלישי הוא שלישי לקדוש והוא יום שבת ויום ששי בסיון, והא למדת כי בשבת נתנה התורה ומזה תקנו רבותינו ז״ל בתפלת שבת ישמח משה במתנת חלקו לפי שהתורה נתנה בשבת ע״י משה.

ג **כה תאמר לבית יעקב.** אלו הנשים, כה תאמר בלשון הקדש, כה תאמר בנחת. וצוה לדבר אל הנשים תחלה ללמדן מוסר ודרך ארץ ועוד כדי להמשיך לבן אל התורה והמצות ולומר להן ראשי פרקים מפני שאין דעתן מיושבת כאנשים, ועוד שהאשה הטובה היא סבה לתורה שהיא יכולה להמשיך את

בנה לבית המדרש לפי שהיא מצוייה בבית והיא מרחמת עליו בכמה מיני געגועין כדי להמשיך אותו אחר למוד התורה מנעוריו וגם כי יזקין לא יסור ממנה, ולכך ראויה האשה להתפלל לשם יתברך בשעת הדלקת הנר של שבת שהיא מצוה מוטלת עליה שיתן לה ה׳ בנים מאירים בתורה, כי התפלה יותר נשמעת בשעת עשיית המצוה ובזכות נר שבת שהוא אור תזכה לבנים בעלי תורה הנקראת אור שנאמר (משלי ו׳:כ״ג) כי נר מצוה ותורה אור, וכן דרשו רז״ל האי מאן דרגיל בשרגי הויין ליה בנים תלמידי חכמים.

ותגיד לבני ישראל. צוה להודיעם אזהרות ועונשים וזהו לשון ותגיד דברים הקשים כגידין ועל כן הוא מלא ביו״ד ובכל המקרא לא תמצא לשון הגדה אלא חסר כגון (יהושע ז׳:י״ט) והגד נא לי מה עשית, (ישעיהו נ״ח:א׳) והגד לעמי פשעם, אבל זה שנכתב ביו״ד לכך דרשו בו דברים הקשים כגידין.

ד **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים.** תחלת דברי שליחותו באר להם ענין ההשגחה שהוא עיקר התורה כי כאשר יאבד הקב״ה אומה בעונם ויציל אומה אחרת בזכותם הנה זה ממופתי ההשגחה ומעיקרי העונש והשכר, ועל כן אמר אשר עשיתי למצרים שהבאתי המכות עליהם ואבדתי אותם בים ואתם ראיתם זה בעיניכם ואתכם הצלתי מכל המכות ההם במצרים ובים וזהו שאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים שהגנתי עליכם מן הצרות כנשר שמגין על בניו. ומה שהמשיל זה לנשר דרשו רז״ל מה נשר זה מלך שבעופות אינו מתירא מעוף אלא מחץ ושאר העופות נושאים את בניהם בין רגליהם לפי שמתיראין מעוף שעל גביהם אבל הנשר הזה נושאם על כנפיו הוא שכתוב (דברים ל״ב:י״א) כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף וגו׳ אומר מוטב יכנס בי החץ ולא בבני כך ישראל כשיצאו ממצרים ובאו לתוך הים היו המצריים רודפים אחריהם והיו שני העמודים עמוד הענן ועמוד האש מפסיקים בין מחנה מצרים למחנה ישראל והיו המצריים זורקים לישראל חצים ואבני בלסטראות והיה עמוד הענן מקבלם.

ולפי המדרש הזה היה ראוי שיאמר ואשא אתכם על כנפי נשר כי הכוונה להמשיל חבת המקום לחבת הנשר לבניו שנושאם על כנפיו. ויתכן לומר כי הזכיר נשרים רמז לשני העמודים כי משעה שיצאו ממצרים שאמר הכתוב (שמות י״ב:ל״ז) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה מיד היה עמוד הענן יומם לנחותם הדרך ועמוד האש לילה להאיר להם, והוא שכתוב (שם יד) ויסע מלאך האלהים ויסע עמוד הענן מפניהם.

ה **והייתם לי סגולה.** המטמון המוצנע והסמוי מן העין יקרא סגולה והוא מיוחד וחביב אצל המלך ותחת ידו לא יפקיד עליו פקיד ולא ימנה עליו שוטר ומושל כענין שכתוב (קהלת ב׳:ח׳) וסגולת מלכים והמדינות. ומטעם זה אמר מכל העמים כלומר שאין מעלה זו לשאר העמים, כי הם היו תחת ממשלת פקידי המלך ושוטריו, ומפורש אמר הכתוב (דברים ד׳:י״ט) אשר חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים ואתכם לקח ה׳ כי ישראל לקוחים לחלקו יתברך וסגולה תחת ידו ביחוד.

כי לי כל הארץ. ולא בחרתי באומה ולשון כי אם בכם.

וע״ד הקבלה כי לי כל הארץ כבר רמזתי ענין הארץ הנקראת כל בפסוק בראשית.

ו **ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש.** ע״ד הפשט תהיו לי לחלקי. וקראם מלכים וכהנים וקראם גם כן גוי קדוש בקבלת התורה, ובאר לך הכתוב כי בכתר תורה נכללים כתר כהונה וכתר מלכות, וכן דרשו רז״ל (משלי ג׳:ט״ז) יקרה היא מפנינים מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים.

וע״ד הקבלה ממלכת כהנים ממלכת משרתים שתעבדוני בעולם הזה וגוי קדוש לעולם הבא כי מלת גוי סמוכה כלומר גוי של קדוש הוא האל הקדוש הנקדש בצדקה וכמוהו (ישעיהו כ״ו:ב׳) ויבא גוי צדיק גוי של צדיק, והנה הם מובטחים בעולם הזה ובעולם הבא.

ח **כל אשר דבר ה׳ נעשה.** הודו וקבלו עליהם עול התורה והמצות ועשו כן ברצונם. ומה שדרשו רז״ל כפה עליהם ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים את התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם על התורה שבעל פה היה שיש בה אזהרות ועונשים וכמה סייגים וגדרים אבל התורה שבכתב הכל הודו מדעתם בחפץ גדול בשמחה ובטוב לבב ולא הוצרכו כפיה אלא בתורה שבעל פה.

וישב משה. יש שפירשו שהביא בידו התשובה ולא הספיק להגידה עד שנגלה עליו דבורו של מקום שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו׳ ואז הגידה וזהו ויגד משה. ואפשר לפרש כי וישב משה הוא שאמרו נעשה ויגד משה הוא שתבעו שהיו רוצים לשמוע מפיו יתברך, ויהיה באור יחדו שני דברים יחדו האחד נתפרש בכתוב והשני לא נתפרש, וישראל שתבעו כן מצאו פתח מדבריו של מקום שאמר אם שמוע תשמעו בקולי, ולפיכך כשהשיב משה נעשה אמר לו השי״ת בעבור ישמע העם, ואז ויגד משה שהשמיעה מפיו היו תובעין, וכן מצינו במדרש בתחלת שיר השירים רבה ויגד משה את דברי העם אל ה׳ שאמרו רוצים אנו לשמוע מפיו רצוננו לראות את מלכנו.

ט **בעב הענן.** כתב הרמב״ן הוא הערפל אשר שם האלהים והכל רואים ומכירים כמ״ש ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת וגו׳, ויאמר הכתוב הנה אנכי בא אליך בעב הענן שתגש אתה אל הערפל בעבור ישמע העם דברי ויהיו הם עצמם נביאים בדברי לא שיאמינו מפי אחרים, שנאמר (דברים ד י) באמור ה׳ אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים וגו׳ ובך יאמינו לנצח בכל הדורות ואם יקום בקרבם נביא או חולם חלום

נגד דבריך יכחישוהו מיד שכבר ראו בעיניהם ושמעו באזניהם שהגעת למעלה העליונה בנבואה יתברר להם ממך מה שכתוב (במדבר י״ב:ו׳-ז׳) אם יהיה נביאכם ה׳ במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו לא כן עבדי משה וגו׳ פה אל פה אדבר בו, ולכך אמר בעבור ישמע העם בדברי עמך כי ישמעו דברי מתוך האש וידעו שאני ה׳ מדבר עמך ויאמינו בדברי וגם בך יאמינו לעולם. וכן מה שאמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי לומר הנה נתקיים אצלנו הדבור בראית עינינו כאשר היה חפץ האלהים ומעתה קרב אתה שידענו בך שהגעת למעלה העליונה על כל הנביאים.

י **וקדשתם היום ומחר.** קדושה זו היא שלא יגש אל אשה גם להפריש עצמן מכל טומאה כי הנשמר מן הטומאה נקרא קדוש.

וכבסו שמלותם. מכבוס הבגדים למדנו טבילת הגוף, וכן דרשו רז״ל במכילתא אין לך כבוס בגדים שלא יהא טעון טבילה.

יג **אם בהמה אם איש לא יחיה.** אין להבין בהמה ממש דוקא אבל הוא כנוי אל הרשעים הנמשלים לבהמה. יאמר בין שיהיה רשע או צדיק לא יחיה הנוגע בו וכן אמר קהלת (קהלת ג׳:כ״א) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה וגו׳, המשיל נפש הרשע לבהמה ואמר כי רוח הצדיק שהיא בודאי עולה למעלה ורוח הרשע שהיא בודאי יורדת למטה מי יודע אותם כלומר מי מכיר בהם בעוה״ז לומר זו תעלה וזו תרד, ובא ולמד כי בעוה״ז מקרה אחד לכל לצדיק ולרשע כמות זה כן מות זה והוא דבק בפסוק שלפניו כי הכל שב אל העפר ובעוה״ז כלם שוים משא״כ בעוה״ב שמדרגותיהם חלוקות, וכן אמר בכאן לא יחיה עשה את כלם שוים בין צדיק בין רשע שלא יחיה בעולם הזה, ומזה אתה למד שמדרגותיהם חלוקות לעוה״ב כלומר לא יחיה הרשע בעולם הזה ובעוה״ב ולא יחיה הצדיק בעוה״ז אבל יחיה בעוה״ב והראיה נדב ואביהוא שמתו בעוה״ז לפי שנגעו בהר שהוזהרו עליו וזכו לחיי העוה״ב כי על כן נזכרה מיתתם ביום הכפורים.

במשוך היובל. על דרך הפשט כשימשוך היובל קול ארוך הוא סימן סילוק השכינה והפסקת הקול. היובל הוא שופר של איל ושופר של אילו של יצחק היה, כן פירש רש״י ז״ל. וכוונתו לומר כי אע״פ שהאיל הוקרב עולה ועולה כולה כליל החזירו הקב״ה להויתו הראשונה, וכן דרשו רבותינו ז״ל בפרקי רבי אליעזר רבי חנינא בן דוסא אומר איל שנברא בין השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה (אברי הבשר) [אפרו] של איל הוא יסוד של המזבח הפנימי, גידיו של איל אלו י׳ נימין של כנור שהיה דוד מנגן בהם, עורו של איל הוא אזור מתניו של אליהו זכור לטוב שנאמר (מלכים ב א׳:ח׳) ויאמרו אליו איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו ויאמר אליה התשבי הוא. וקרנו של איל קרן שמאל הוא הנשמע בהר סיני שנאמר ויהי קול השופר הולך וגו׳, קרן ימין שהוא גדול משל שמאל הוא שעתיד לתקוע בו לעתיד לבא שנאמר (ישעיהו כ״ז:י״ג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ע״כ. ומן הכתוב הזה הוכיחו רז״ל במסכת יום טוב תחלת פרק ראשון כל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו והוא שאמרו שם בגמרא מכדי כתיב גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא במשוך היובל המה יעלו בהר למה לי, ש״מ כל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו, ובאור זה כי ממה שכתוב אל מול ההר ההוא יש ללמוד בעוד שהשכינה בהר ההוא נסתלקה שכינה ירעו, וא״כ למה הוצרך במשוך היובל המה יעלו בהר, אלא כדי להתיר להם בצווי כמו שהיתה להם המניעה בצווי ומכאן שכל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו.

וע״ד הקבלה במשוך היובל קול השופר הזה הוא פחד יצחק שהשיגוהו בהר סיני ולא השיגו בו דבור זולתי קול וזהו ויחרד כל העם כלשון (בראשית כ״ז:ל״ג) ויחרד יצחק, וכבר הזכרתי זה בפסוק (שם כב) והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו.

והגבלת את העם. תן גבול לעם כשעור אלפים אמה הן חסר הן יתיר כדי שלא יעלו בהר וכדי שלא יגעו בקצהו.

כל הנוגע בהר מות יומת. וכל שכן העולה. **לא תגע בו יד.** והלא כבר נאמר כל הנוגע בהר אבל באורו לא תגע בו יד לא תהא מיתתו בנגיעת יד כגון חנק ושרפה וכיוצא בהן כי אם מרחוק כגון סקילה או בחצים זהו שאמר כי סקול יסקל או ירה יירה.

טז **ויהי ביום השלישי בהיות הבקר.** הוא ג׳ לקדוש ששי לחדש.

ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר. הקולות היו קולות המלאכים שמקלסים להקב״ה בכל בקר ובקר, שנאמר (איוב ל״ח:ז׳) ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים, והברקים הם מלאכים ג״כ שנאמר (תהילים ק״ד:ד׳) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט, וכתיב (יחזקאל א׳:י״ג) ונוגה כאש ומן האש יוצא ברק. וענן כבד, כדי להפריש בין ישראל ובין המלאכים שאם היו ישראל רואים אותם היו נרעדים בראייתם, וכן כתוב ביחזקאל (שם) ענן גדול ואש מתלקחת ומתוכה דמות ארבע חיות, זה כתב רבינו חננאל, עם היות שהפשט אמת ויציב והוא הראשון משבעים פנים כי יום מתן תורה היה כמין יום המעונן בקולות והם הרעמים כמנהגו של עולם והברקים וקצת גשמים, והוא שכתוב (שופטים ה׳:ד׳) ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים, והיה תחלה הענן ואח״כ הברקים ואח״כ הקולות. והאחרון בכתוב היה ראשון שכן מנהג לראות הברק ואחריו הרעם, ומה שהזכיר הכתוב שלא כסדר נראה לי בטעם הדבר כי עשה כן לעלוי קול השופר שאילו הזכיר כסדר שהיו היה סומך הקולות אל קול השופר והיה נראה כי היו שוים או קרובים זה לזה במעלה ולכך רצה להקדים הקולות כדי להרחיקם מקול השופר ולבאר כי יש רחוק גדול והפרש ביניהם כהפרש שיש בין דבר גופני לדבר שכלי.

יז **ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה.** זה מחנה ישראל שהיו ששים רבוא. לקראת האלהים. שיעורו לקראת מחנה האלהים הם מלאכי השרת שירדו שם, ודרשו רז״ל ששים רבוא מלאכי השרת ירדו שם כנגד ששים רבוא ישראל ועליהם רמז יעקב (בראשית ל״ב:ג׳) שם המקום ההוא מחנים כי היו שתי המחנות זה לעומת זה, ועל זה אמר שלמה ע״ה כמחולת המחנים. ולפי שהיו ישראל משועבדים בשעבוד ד׳ מלכיות וכל אחת מהם אומרת לישראל שישובו לאמונתם ויאמינו בהם לכך הזכיר ד׳ פעמים שובי, ואנחנו היום בשעבוד המלכות הרביעית האומרת שובי ונחזה בך כלומר נעשה מכם שלטונין ונתן לכם כל מיני ממשלה והוא מלשון ואתה תחזה מכל העם. ודרשו רז״ל השולמית, אומה ששלום העולמים דר בתוכה, והיא משיבה מה תחזו בשולמית מה אתם יכולים לתת ממשלה ומעלה וכבוד לשולמית שמא אתם יכולים למצוא בדמיון שמחת מעמד הר סיני זהו כמחולת המחנים שתי המחנות שהיו יוצאין זה לקראת זה. והמשיל תענוג ההשגה שהשיגו באותו מעמד למחול וכענין שדרשו רז״ל עתיד הקב״ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן ולכך אין לי לשוב לאמונתכם כי זכורה אני אותו המחול כלומר מעמד הר סיני. ועוד דרשו רז״ל שהיו שם במעמד הקדוש הזה כ״ב אלף מלאכי השרת שנאמר (תהילים ס״ח:י״ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן והם היו הקרובים לשכינה יותר משאר המלאכים, והיו כנגד כ״ב אלף הלוים שהיו סמוכים לאהל מועד ששם הארון, ואשרי העם שככה לו כי ראו ארבע חיות מרכבה הרשומות במלת שנאן וראו ד׳ מחנות שכינה הרשומות במלת ארגמן כי ממה שהזכיר שלמה בחכמתו (שיר השירים ג׳:י׳) מרכבו ארגמן יתבאר למשכיל סוד האחד הרוכב על ארבע מחנות שכינה של כבוד ארגמן, וידוע כי משם התאוו לדגלים, ואמרו במדרש כי ביום הזה של מתן תורה היתה עמידת חמה ותחית המתים כמו שכתוב (שם ה) נפשי יצאה בדברו, וכן דרשו באלה הדברים רבה ה׳ פעמים עמדה חמה למשה, יום של יציאת מצרים, ויום של ים, ויום של עמלק, ויום של מתן תורה, ויום של נחלי ארנון ע״כ.

ויתיצבו בתחתית ההר. למטה מן ההר וחוץ לגבול שהוזהרו להתרחק ממנו.

ודע כי הכבוד היה בראש ההר שנאמר וירד ה׳ על הר סיני אל ראש ההר וכתיב (שמות כ״ד:י״ז) ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר וכל ישראל עמדו בסוף ההר שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר, ומשה זכה לעלות אל ההר לבא בתוך הענן, שנאמר (שם) ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר וזכה עוד שנתקרב אל עב הענן הוא שכתוב הנה אנכי בא אליך בעב הענן, ועב הענן הוא הערפל אשר שם האלהים, וזהו באור הכתוב (דברים ד׳:י״א) וההר בוער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל, חשך הוא האש ואח״כ ענן ואח״כ ערפל שהוא עב הענן, ולפי זה היו ד׳ מדרגות זו למעלה מזו וזו לפנים מזו ואלו הם, תחתית ההר, וראש ההר, וענן. ועב הענן, ומצינו דוגמתם בבהמ״ק שער העזרה כנגד תחתית ההר, והעזרה עצמה כנגד ההר עצמו, וההיכל לפנים כנגד פנימיות הענן, בית קדשי קדשים שהוא לפנים מן ההיכל הוא כנגד עב הענן הוא הערפל אשר שם האלהים.

יח **והר סיני עשן כלו.** ההר היה עשן ולא האש כי האש שהוא לפני כבוד ה׳ אין לה עשן ומה שאמר כעשן הכבשן ידוע כי אין המשל דומה לנמשל אבל מפני שאנחנו גשמיים אי אפשר לנו שנערוך ונדמה הענינים השכלים רק בדברים הגשמיים שאנו שקועים בהם וכן הכתוב המשיל יופי השמש וזהרו ליופי בן אדם והמרוצה שלו בגלגלו למרוצת הגבור הוא שכתוב (תהילים י״ט:ו׳) והוא כחתן יוצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ אורח, ודבר ידוע שאינו בערכו ולא דומה לו על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות פעמים, וכן הכתוב המשיל את הקב״ה לאריה שנאמר (עמוס ג׳:ח׳) אריה שאג מי לא יירא ה׳ אלהים דבר מי לא ינבא, והענין לפי שאין לנו בכל בעלי חיים גופניים יותר גבור ממנו וכדי לשכך את האזן מה שהיא יכולה לשמוע ועל כיוצא בזה ארז״ל דברה תורה כלשון בני אדם.

יט **משה ידבר והאלהים יעננו בקול.** היה פלא גדול שכל ישראל שהיו מהלך ג׳ פרסאות שישמעו כלן קולו של משה ועוד שהיה שם קול השופר והיה ראוי לעכב, וע״כ יבאר הכתוב הנס הגדול הנעשה בזה כי משה ידבר והאלהים נותן לו כח וסיוע בקולו שיוכל להגביהו כשעור שישמעו כל ישראל קולו ויבינו ממנו. ומלת יעננו מלשון (הושע ב׳:כ״ג) אענה נאם ה׳ אענה את השמים שהוא לשון עזר וסיוע.

כ **וירד ה׳ על הר סיני.** לשון ירידה בהקב״ה בכל מקום הוא ענין הראותו וגלויו בהשגת השכל והוא כלשון (בראשית י״ח:א׳) וירא אליו ה׳ האמור באברהם וכן תרגם ואתגלי כתרגום וירא, אבל אחז הכתוב לשון ירידה כי גלוי שכינה אל התחתונים ירידה היא אצל מעלות הגבוה. ובאור וירד ה׳ בכאן שנראה ה׳ המיוחד לעיני כל העם כי כן הזכיר למעלה כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם, כי מתוך שראו הכבוד כאש אוכלת בראש ההר ידעו והבינו כי שם ה׳ המיוחד ואל הכוונה הזאת נאמר וירד ה׳, לא שיראו ה׳ המיוחד שהרי כתיב (שמות ל״ג:כ׳) כי לא יראני האדם וחי. וכן הענין באברהם שנאמר וירא אליו ה׳ יגיד כי ה׳ המיוחד נראה לאברהם וכבר ידוע כי האבות לא השיגו השם המיוחד ולא נראה להם רק באל שדי שהוא השער לה׳, ולכך הוצרך לומר והוא יושב פתח האהל שהוא באור לוירא אליו למדך הכתוב כי הראותו לאברהם מתוך פתח האהל היה כדי שלא תבין שנראה לו ה׳ המיוחד ממש, וכן בכאן בוירד ה׳ שוה בשוה כי גלוי ה׳ המיוחד לעיני כל העם מתוך מראה הכבוד שהיו רואים כאש אוכלת היה.

כא ונפל ממנו רב. אפילו אחד מהם נופל הרי הוא כנגד מעשה בראשית, כי היה ראוי לומר ויפלו מהם רבים.

כב וגם הכהנים הנגשים אל ה׳. ע״י הקרבנות. נקראו הבכורות כהנים כי העבודה בבכורות היתה. או יש לפרש הכהנים על בני אהרן ממש ונקראו כהנים על שם העתיד שעתידה הכהונה להנתן להם, וכמוהו (בראשית ב׳:י״ד) הוא ההולך קדמת אשור שנקרא אשור על שם העתיד.

יתקדשו ומזה כתוב (ויקרא י׳:ג׳) בקרובי אקדש, אמר בקרובי כנגד הנגשים ואמר אקדש כנגד יתקדשו.

פן יפרץ בהם ה׳. ירמוז למיתתם כי פרץ בהם ה׳ ולא רצה להענישם עתה במתן תורה שלא לערבב שמחת התורה והמתין להם עד יום ח׳ של מלואים, ואמר וגם לרבות שבעים זקנים.

כד והכהנים והעם וגו׳. סדר הדברים היה במתן תורה כענין זה, תחלה צוה למשה והגבלת את העם שיתן בהר גבול ידוע לעם שלא יעברוהו, והוא מה שאמר לו משה כי אתה העדותה בנו לאמר הגבל את ההר וקדשתו שהרי גבול העם הוא גבול ההר, ואחרי כן הזהירם שיפרשו שלשה ימים מכל טומאה והצריכם טבילה הוא שכתוב ויקדש את העם ויכבסו שמלותם, וביום השלישי בבקר הוא ו׳ בסיון היו קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד ועדיין לא ירדה שכינה כענין שכתוב (מלכים א י״ט:י״א) ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה׳ לא ברוח ה׳ ואז נתלבשו חרדה מפחד הקולות ההם שנאמר ויחרד כל העם כו׳ ומשה חזק את לבם להוציאם לקראת האלהים ויתיצבו בתחתית ההר, ובהיותם שם בתחתית בהר מצפים ירד השי״ת על ההר באש ויעל עשנו עד לב השמים חשך ענן וערפל וחרד ההר עצמו ונזדעזע כאשר יעשה ברעש הנקרא זלזל״ה או יותר מכן, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים ס״ח:ט׳) ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אלהי ישראל, באורו נטפו אש, ובאור ז״ה, בער סיני, מלשון (דניאל ג׳:כ״ב) ואתונא איזה יתירא, וכן למיזא לאתונא, וכן מצינו בדבורה הנביאה (שופטים ה׳:ד׳) ה׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים, וכן אמר הכתוב (תהילים קי״ד:ד׳) ההרים רקדו כאילים וגו׳, ואיננו משל כאשר איננו משל הים ראה וינוס וגו׳, וכן אמר הנביא (ירמיהו מ״ו:י״ח) כי כתבור בהרים וככרמל בים יבא ודרשו רז״ל שבשעת מתן תורה נקבעו הרים הללו בארץ ישראל ועבר כרמל את הים, ואחרי כן נתחזק קול שופר מאד ואז ראה העם וינועו ויעמדו מרחוק יותר מן הגבול.

ויש לך לדעת כי פרשת וכל העם רואים את הקולות וגו׳ וירא העם וינועו קודם מתן תורה היה כי אז אמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה כי במראה ובשמיעת הקולות ההם נהפכו ציריהם עליהם ולא עצרו כח ואם ישמעו הדבור מפי הגבורה ימותו ומשה חזק את לבם ואמר להם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם וגו׳, ואז שמעו אליו ויעמוד העם מרחוק כי לא נתפייסו ולא נתרצו בכל דבריו להתקרב אל הגבול, ומשה נגש אל הערפל לא בא בתוכו ואז דבר אלהים עשרת הדברים.

והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה׳. והלא כבר הזכיר למעלה רד העד בעם פן יהרסו אל ה׳ לראות. אבל נראה כי שם הבין משה שההתראה שיתרה בהם הוא שלא יעלו אל ההר ושלא יתקרבו אל הגבול המסומן לראות בחוש העין והשיב משה בזה לא יוכל העם לעלות אל הר סיני כי אתה העדותה בנו בה׳ לשונות של התראה והוא שכתוב והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר ונגוע בקצהו כל הנוגע בהר מות יומת לא תגע בו יד, וזהו תוספת הה״א במלת העדותה, ולכך הוצרך הקב״ה לחזור ולפרש לו שאין ההתראה על קרוב גבול כי כבר הם מותרין ונזהרין בכך אבל הוא על קרוב השגה והסתכלות מחשבה, וזהו שאמר לו לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו לעלות, הזכיר לשון לעלות כלומר עלית מחשבה למעלה מכח ההשגה ולכך השוה את כלם כאחד הכהנים והעם והיה כעם ככהן שלא יסתכלו ולא יתאוו להשיג מה שאיננו מושג.

ויש לדקדק בפסוק פן יהרסו אל ה׳ לראות למה לא הזכיר פן יהרסו לראות את ה׳ כשם שהזכיר כאן אל יהרסו לעלות אל ה׳. ויתכן לומר כי אילו אמר כן היה נראה מזה שהראיה אפשרית אלא שהוא מונע אותה על כן איחר הראיה ואמר פן יהרסו אל ה׳ לראות כי יהרסו מחשבתם שיחשבו לראותו ובאר בזה כי הראיה בלתי אפשרית אבל הוא דבר נמנע וכענין שכתוב (שמות לג) כי לא יראני האדם וחי.

פרק כ

א וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. הוסיף לאמר להורות שכל הדברות האלה באמירה אחת נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האוזן יכולה לשמוע. וכן אמרו במדבר סיני רבה כתוב אחד אומר (תהילים קמ״ז:ד׳) מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא, וכתוב אחד אומר (ישעיהו מ׳:כ״ו) המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא, כשהקב״ה קורא אותן הוא קורא שמות לכלן כאחד.

או יש לפרש לאמר על הנסתר כי כל דברי הש״י בהם נגלה ונסתר, ויבא הדבור על הנגלה והאמירה על הנסתר, וזה כטעם וידבר ה׳ אל משה לאמר ברוב מקומות שבתורה, כי הגיד למשה הנגלה והנסתר, וכבר הזכרתי זה בפרשת (שמות י״ג:ב׳) קדש לי, ולכן הגיד לישראל בכאן כי נביאים היו כלם, וזהו שכתוב (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי.

ודע כי דעת הרמב״ם ז״ל במעמד הר סיני בפרק ל״ג מן החלק השני מספרו שהקול העצום ששמעו ישראל היה נברא ושמעוהו בלא הבדל אותיות ולא שמעוהו כי אם פעם אחת וזה בשתי דברות ראשונות ועל זה אמרה תורה (דברים ה׳:י״ט) קול גדול ולא יסף, וכתיב (שם) כשמעכם את הקול, וכתיב (שם ד) קול דברים אתם שומעים קול דברים ולא דברים, וזהו שכתוב בעבור ישמע העם בדברי עמך, באורו ישמע העם הקול והדבור שיהיה עמך, וכן אמרו רז״ל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. וזהו ההבדל שבין משה לישראל ישראל שומעין קול דברים ומשה שומע הדברים, ועל כן היה משה משמיע להם בהבדל אותיות ממה שכתוב (שם ה) אנכי עומד בין ה׳ וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה׳ כלומר שתי דברות ראשונות שהשגתם ממנו ולא שמעתם אותם בהבדל אותיות, ומטעם זה תרגם אונקלוס וידבר ה׳ אל משה לאמר וכן וידבר אלהים את כל הדברים האלה ומליל ה׳ ותרגם בהשגתם של ישראל ואל ידבר עמנו אלהים ולא יתמלל עמנא מן קדם ה׳ ולא אמר ולא ימלל עמנא, כי לא היה הדבור עמהם בהבדל אותיות אלא שמיעת הקול בלבד ואחר ששמעו הקול בשתים ראשונות שם פרחה נשמתם כענין שכתוב (שיר השירים ה׳:ו׳) נפשי יצאה בדברו והיו חושבים שיוסיפו עוד לשמוע הקול ופחדו מאד ואמרו למשה ועתה למה נמות וגו׳ קרב אתה ושמע וגו׳ דבר אתה עמנו ונשמעה וגו׳, ומשה היה שומע כל הדברות אחת אל אחת ומשמיע להם וזהו שכתוב משה ידבר והאלהים יעננו בקול, נמצאת למד כי שתים ראשונות ישראל שמעו הקול כמשה אלא שישראל שמעוהו בלא הבדל אותיות ומשה בהבדל אותיות אמנם הדברות הנשארות לא שמעום כלל מפי ה׳ והיו להם מקובלות מצד נבואתו של משה כמו שאר המצות, וכן אמרו בתחלת שיר השירים רבה (דברים ל״ג:ד׳) תורה צוה לנו משה מצות כמנין תור״ה, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום, שהרי בשמיעת קול אחד השיגו שתי הדברות וזהו שכתוב (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי. זו היא דעת הרב המורה ז״ל.

אבל דעת הרמב״ן ז״ל כי כל עשרת הדברות שמעו ישראל מפי ה׳ וזה טעם וידבר אלהים את כל הדברים ה׳:ה׳אלה וכן הזכיר משה במשנה תורה את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם וכתיב ויכתבם על שני לוחות אבנים למדנו כי כאשר אמר אל כל קהלכם כן כתבם על הלוחות. ומה שאמרו רז״ל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום שהמובן ממנו ששאר דברות לא שמעום מפי הגבורה, הוא כי מלת שמעום כוללת שמיעת אזן ממה שכתוב (משלי ט״ו:ל״א) אזן שומעת תוכחת חיים, וכוללת הבנת הלב ממה שכתוב (מלכים א ג׳:ט׳) לב שומע, ולא היתה לישראל שמיעה והבנה מפי הגבורה כי אם בשתים ראשונות והשאר שמעום מפי ה׳ אבל לא הבינו אותם ולכך הוצרך משה להבינם להם, הוא שאמר (דברים ה) אנכי עומד בין ה׳ וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה׳, וזהו באור הכתוב משה ידבר והאלהים יעננו בקול כלומר מה שהאלהים יעננו בקול משה ידבר לישראל, ולשון עניה זו התחלה כלשון (איוב ג׳:ב׳) ויען איוב, עניה שהקדים הדבור, כך כתב הוא ז״ל הדברים.

וע״ד הקבלה וידבר אלהים, זה פירושו וידבר ה׳ אבל הזכיר אלהים כלפי השגתן של ישראל והוא דבר הנביא ע״ה (חבקוק ג׳:י׳) נתן תהום קולו ועליו הזכיר למעלה ומשה עלה אל האלהים ומטעם זה אמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו אותם ועל כן תרגם אונקלוס בחכמתו הנפלאה בכל שם אלהים שבפרשה הזאת יקרא דה׳ או מימרא דה׳ לא לסתום רק לפרש כי אלהים הוא הכבוד עם השם המיוחד הוא מדבר בו, ובכל מקום שתזכיר בו הפרשה השם המיוחד לא יכנה אותו ולא יתרגם יקרא או מימרא כלל כמנהגו בשאר מקומות התורה, אבל תרגם וירד ה׳ על הר סיני ואתגלי ה׳ כי ביום השלישי ירד ה׳ יתגלי ה׳, יבואר מזה כי השם המיוחד נגלה על סיני בכבודו והוא מדבר עם משה, וכבוד הזה הוא אל שדי שהשם המיוחד נראה לאבות בו, אבל לא נודע להם השם המיוחד בנבואה והוא הנקרא אספקלריא שאינה מאירה שבו נסתכלו כל הנביאים כלם.

ויש לך להתבונן מעתה כי מאחר שהשם המיוחד הוא המדבר היה ראוי הכתוב לומר וידבר ה׳ את כל הדברים (ה׳:י״ט) אלה כענין שכתוב (דברים ה׳:כ״א) את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף, ועוד כתיב (שם ד) וידבר ה׳ אליכם מתוך האש, אבל מפני שהזכיר למעלה אשר ירד עליו ה׳ באש, ובאר כי שמו הגדול הוא השם המיוחד והוא מדת התפארת שוכן באש לכך הוצרך להזכיר וידבר אלהים כי וידבר אלהים הוא באור למתוך האש כי ישראל מתוך האש שמעו הקול וכן הכתוב אומר (שם ה) הן הראנו ה׳ אלהינו את כבודו ואת גדלו

ואת קולו שמענו מתוך האש ועל כן כשהזכיר וידבר ה׳ אליכם הזכיר מיד מתוך האש וכן את כל הדברים האלה דבר ה׳ הזכיר מיד מתוך האש, כי לשון העברי הולך אחר השגת ישראל ולכך הזכיר וידבר אלהים ותרגום אונקלוס הלך אחר השגת משה ולכך תרגם וידבר אלהים ומליל ה׳ ולא תרגם ומליל יקרא דה׳ או אתמלל מן קדם ה׳ כמו שתרגם בהשגת ישראל בפסוק ואל ידבר עמנו אלהים ואל יתמלל עמנא מן קדם ה׳ כי השגת משה לפנים מהשגת ישראל, וזהו שכתוב (ישעיהו כ״ו:ד׳) כי ביה ה׳, יבאר כי השם המיוחד שהוא צור עולמים ביה ובו ידבר ואומר אנכי ה׳ אלהיך והוא בקרבו שנאמר (שמות כ״ג:כ״א) כי שמי בקרבו וזהו סוד הכתוב (שם ח) אני ה׳ בקרב הארץ, על דרך הקבלה. ואמר אשר הוצאתיך כי ההוצאה בשם המיוחד היתה וזהו שכתוב (שם יג) כי בחזק יד הוציאנו ה׳ וכתיב עוד כי הוציא ה׳. ואמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני אבל פנים שלי יהיו אלהיך והוא כמו (בראשית ל״א:נ׳) ואם תקח נשים על בנותי אבל הבנות שלי יהיו נשיך, ומזה תבין (שמות ל״ג:י״א) ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים וכתיב (דברים ל״ד:י׳) אשר ידעו ה׳ פנים אל פנים, וכשהזכיר בעם פנים בפנים דבר ה׳ עמכם על כן הוצרך לפרש מתוך האש כח השם לפנים מכח מראה בתוך מראה וזהו שכתוב (במדבר י״ד:י״ד) אשר עין בעין נראה אתה ה׳ וזהו סוד הכתוב (לקמן פסוק כג) לא תעשון אתי והוא כמו על פני וזהו שכתוב (שמות י״ט:ג׳) ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה׳, כי משה עלה אל האלהים והשם המיוחד היה מדבר בקרבו, וזהו שכתוב (דברים ה) ואת קולו שמענו מתוך האש כי הקול הוא קול ה׳ המיוחד כענין שכתוב (שם ה) אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה׳ אלהינו עוד ומתנו, וזהו סוד מה שאמרו רז״ל זכור ושמור בדבור אחד נאמרו כי זכור מדת רחמים ושמור מדת הדין והוא הקול בזכור ושמור מדת רחמים במדת הדין, ומטעם זה היו הלוחות שתים חמש כנגד חמש לוח אחד כנגד מדת רחמים ולוח שני שיש בו ה׳ דברות ג״כ בה׳ לאוין ומתחיל לא תרצח כנגד מדת הדין, ועל כן היו שנים ולא היה הכל בלוח אחד, ומשה רבינו ע״ה המשיג השם המיוחד הוא מדת התפארת היה שומע זכור וכל ישראל שמור וזהו שכתוב (לקמן פסוק כב) כי מן השמים דברתי עמכם שהכוונה בו מתוך השמים והוא כמו מתוך האש, ולא תמצא בשום מקום במתן תורה דבור השם המיוחד אלא אם כן יזכיר בו מתוך האש.

והנה השם המיוחד כל ישראל שמעו קולו מתוך האש אבל לא ראו אותו אפילו אצילי בני ישראל שהרי כתוב בו (שמות ל״ג:כ׳) כי לא יראני האדם וחי, ומה שכתוב (שם) כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם, הכוונה בזה כי בראות ישראל הכבוד הזה כאש אוכלת בראש ההר יתבוננו כל ישראל ויכירו כי בקרבו השם המיוחד שלא יראהו האדם כענין שכתוב כי לא יראני האדם וחי, אבל יראה הכבוד הנקרא אלהים כי כן ראוהו אצילי בני ישראל שנאמר (שם כד) ויראו את אלהי ישראל וכתיב ויחזו את האלהים, ואם כן ענין הירידה שבכתוב הנזכר בפרשה הזאת אין לך להאמין אותו כי אם לכבודו אבל ה׳ המיוחד בשמים ומשם בא הדבור אל הכבוד שירד בהר סיני שממנו היה נשמע לאזנינו, וכן כתוב (דברים ד׳:ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו וגו׳, וכן בעזרא כתוב (נחמיה ט׳:י״ג) ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים.

ויש לך לדעת כי הוא האלהים הנקרא שם והוא יושב הכרובים כענין שכתוב (שמואל ב ו׳:ב׳) להעלות משם את ארון האלהים אשר נקרא שם שם ה׳ צבאות יושב הכרובים עליו, והוא שהמלך שלמה ע״ה בנה לו בית המקדש ועל כן יזכיר בכל פעם ופעם לשמך (מלכים א ח׳:י״ט) והבית אשר בניתי לשמך, (שם) הוא יבנה הבית לשמי, ואליו עבודת הקרבנות, וכן צוה דוד לשלמה שנאמר (דברי הימים א כ״ח:ט׳) ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו, ותמצא כתוב בלוים (במדבר ט״ז:ט׳) כי הבדיל אלהי ישראל אתכם.

וכתב הרמב״ן ז״ל בפסוק (שמות לב) כה אמר ה׳ אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו וגו׳ העבודה לאלהי ישראל ושם תמצא בפירוש, ובענין הקרבנות נאמר בפירוש (דברי הימים ב כט) ועולה לא העלו בקדש לאלהי ישראל למדך הכתוב הזה כי עבודת הקרבנות לאלהי ישראל, ועוד כתוב מפורש תמצא (ויקרא כא) כי את לחם אלהיך הוא מקריב, וכתיב (שם) לחם אלהיהם הם מקריבים, וכתיב (שם ג) לחם אשה והוא מלשון אש, וכן (שם א) עולה אשה ריח ניחוח, כמו עולת אש. ומה שלא אמר לחם אש והזכיר אשה מלשון אשה שהיא מקבלת, וזה באור גמור כי הקרבן למדת הדין ועל כן הזכיר לחם אשה והאמת כי הקרבנות לאלהים אבל הכוונה לשם המיוחד. ומענין כוונת התפלה הנה השם יתברך מרומם מכל תשבחות מתעלה על כל התהלות כענין שכתוב ומרומם על כל ברכה ותהלה, ובלשון הקדיש לעילא מכל ברכתא ושירתא תושבחתא.

אבל דעת חכמי הקבלה כי באחד יקראוהו ואליו יסכימו כל המהללים, והכוונה על השם המיוחד כי הוא קרוב לכל קוראיו ואימתי כשיקראוהו באמת.

וכן הזכיר הרמב״ן ז״ל בפיוט שלו בשיר אקרא הלא תענה כי בושתי לשאול מן המלך.

ועל הענין הזה שהוא בין הפרטים עצמו מספר ורבו הכתובים בזה הוא שהזכיר דוד ע״ה (תהלים נה) אני אל אלהים אקרא וה׳ יושיענו, ובמזמור (שם ו) ה׳ אל באפך תוכיחני אמר שמע ה׳ תחנתי ה׳ תפלתי יקח. ואם תסתכל בתפלת שלמה תמצא שהזכיר בלשון תפלתו ה׳ אלהי ישראל ולא הזכיר אלהי ישראל והוא שהתפלל ואמר (מלכים א ח) ה׳ אלהי ישראל אין כמוך אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, ואמר עוד (שם) ה׳ אלהי ישראל שמור לעבדך דוד אבי את אשר דברת לו, ועתה ה׳ אלהי ישראל יאמן נא דברך, והודיענו בכל זה שהתפלה למדת רחמים שבמדת הדין. וכן הזכיר עוד והתפללו אל ה׳ דרך העיר אשר בחרת בה והבית אשר בניתי לשמך, כי כוונת התפלה לשם המיוחד ובנין הבית לכבודו הנקרא שמו והזכיר (שם) ואתה

תשמע השמים והוא מדת רחמים מדת התפארת והזכיר בסוף תפלתו (שם) ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני ה׳ קרובים אל ה׳ אלהינו.

ומעתה תוכל להבין על נקלה סוד הברכות בנוסח הלשון שתקנו ז״ל ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו ולא אמרו קדשתנו במצותיך וצויתנו כי מלת ברוך אתה יחזור לתשובה שהוא מלך העולם והתפארת נקרא עולם והעולם הזה הוא אשר קדשנו וצונו במצותיו. וכן תמצא בספר הבהיר ומאי טעמא אשר קדשנו וצונו ולא אמרינן קדשתנו וצויתנו מלמד שחי העולמים כלולין בו המצות כולן וברחמיו עלינו נתנם לנו כדי לקדשנו בהם ואולי נזכה מאי טעמא כי בשעה שאנו נזכה בעולם הזה לעולם הבא הוא גדול, ע״כ לשון הבהיר. ומכאן תבין שהשכינה בישראל לא צורך הדיוט בלבד אלא צורך גבוה, כי כיון שהשם המיוחד המפורסם על ידי הכבוד הנה הכבוד מקבל תוספת רוח הקודש וזהו (תהלים קד) יהי כבוד ה׳ לעולם ישמח ה׳ במעשיו ולכך יש להם כח לישראל להיות מחלישין או מוסיפים כח בגבורה של מעלה כפי מעשיהם שכן כתוב (דברים לב) צור ילדך תשי, וכתיב (תהלים ס) באלהים נעשה חיל, והכבוד הזה הוא שהזכיר בכאן וידבר אלהים, והוא הכותב והנותן שכן כתוב (שמות לב) והמכתב מכתב אלהים הוא, וכתיב (שם לא) ויתן אל משה ככלותו, באורו ויתן אלהים שבסוף הכתוב, והוא שקראו משה רבינו ידיד ה׳ השוכן לבטח על בנימין שבית המקדש בחלקו ועמו יהיו ישראל לבטח מפחד אויב, והוא שנקרא פי ה׳ לפי שכבר הזכרתי למעלה שהשם המיוחד בו ידבר, והוא שחטאו בו משה ואהרן בענין הצור, ועל כן אמר (במדבר כ) לא האמנתם בי, אשר מריתם את פי, מעלתם בי, כלומר בשמי ושם אכתוב בע״ה, ומשם תבין סוד הענין מבואר. והוא הנקרא צור, (דברים לב) הצור תמים פעלו, (שם) צור ילדך תשי, (שמות יז) הנני עומד לפניך שם על הצור וכמו שארמוז שם בסדר חקת התורה בהגיעי שם בעה״י.

ויש לך להתבונן למה הוצרך לומר (שם) והכית בצור ולא אמר והכית בו. והכבוד הזה הוא שאמר ליעקב (בראשית לא) אנכי האל בית אל, כי הכבוד הזה הוא אלהי אביו שכן אמר לו (שמות ג) אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים, ובאר לך הכתוב כי הכבוד הזה בית אל שם נמצא השם המיוחד ושם ידבר עמנו, והוא הטוב שכתוב בו (שם לג) אני אעביר כל טובי על פניך והוא העובר על פני משה שנאמר (שם לד) ויעבור ה׳ על פניו ושם אבאר בע״ה והוא שכתוב (שם) את פני האדון ה׳ אלהי ישראל.

ויש לך להתבונן במלת את פני האדון ואמר ה׳ אלהי ישראל שבקרבו ה׳ אלהי ישראל, ועל כן הזכיר את פני שהוא סוד על פני, וזהו (שם לב) ויחל משה את פני ה׳ אלהיו, כי יתחנן משה למדת הדין, או יהיה ויחל כמו שפי׳ הרמב״ן ז״ל מלשון תחלה, וכוון לומר כי המשיך משה כח מן התחלה אל הסוף הנקרא פנים, ועל כן התפלל בלשון למה ה׳ כלומר למה תתן רשות למדת הדין שתהיה שולטת בעמך, והכבוד הזה הוא שאליו התפלל משה בסיני הוא שכתוב במשנה תורה (דברים ט) ואתפלל אל ה׳ ואומר ה׳ אלהים אל תשחת עמך ונחלת אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה, והשם הזה כתוב באל״ף דל״ת ויו״ד ה״א אחריו ועל כן יתחנן לפניו ויאמר אל תשחת, ובאור הכתוב אדון אשר בך הרחמים אל תשחת עמך. ועוד הזכיר [ואמר בסנה בי אדני], (ובסיני) ואמר (דברים ג) אדני יהוה אתה החלות שהכוונה בו אדון אשר בך הרחמים (אתה בסנה) וכן הזכירו עוד (שמות לד) ילך נא אדני בקרבנו, ועוד אמר (במדבר יד) ועתה יגדל נא כח אדני וגו׳, והכבוד הזה הוא שאנו מברכים ברוך כבוד ה׳ ממקומו, ובאור ממקומו מן המקום שהוא מקבל ממנו הוא מדת הגבורה כי משם הוא מקבל ומשם הוא ראוי להתברך מאין סוף, ואחר קדוש אנו אומרים ברוך ואנו מחלקין בין לשון קדושה ללשון ברכה מפני שאין להשוות קדושת מעלה לקדושת מטה אע״פ שהברכה מן הקדושה הכל מיוחד. ובמדרש תהלים וכי מנין היה יודע משה בהר אימתי יום ואימתי לילה, בזמן שהמלאכים מקלסין להקב״ה בקדוש היה יודע שהוא יום וכשהיו מקלסין בברוך היה יודע שהוא לילה וזהו שכתוב (הושע ג) ובקשו את ה׳ אלהיהם ואת דויד מלכם, ובאור זה התפארת והכבוד ואנו אומרים אחר כך ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון שחוזר ומחבר אותם כאחד, ימלוך ה׳ לעולם התפארת, אלהיך ציון הכבוד.

וכן מצינו באגדה כשתחזור שכינה לבית קדש הקדשים יהיו אומרים ברוך כבוד ה׳ ממקומו. ולשון הבהיר, מאי ברוך כבוד ה׳ ממקומו משל למלך שהיתה לו מטרוניתא בחדרו שכל חיילותיו משתעשעין בה והיו להם בנים ובאים כל היום לראות פני המלך ומברכים אותו אמרו לו אנה אמנו אמר להם לא תוכלו לראותה אמרו ברוכה תהא בכל מקום שהיא ע״כ. והכבוד הזה הוא הנקרא שכינה וכבר ידעת שהיא כלולה משש קצוות והנה היא שביעית משפעת כח לו׳ קצוות. וכן ישראל שמעו עשרת הדברות מפי השכינה מתוך האש, ומזה דרשו רבותינו ז״ל בשבעה קולות נתנה תורה והם נזכרים בפרשה הזאת ויהי קלת וברקים וענן, קלת כתיב, וקול שופר הרי ב׳, וכתיב ויהי קול השופר וכתיב יעננו בקול הרי ארבעה, וכל העם רואים את הקולת, קולת כתיב ואת קול השופר הרי ו׳, והזכיר תחלה וידבר אלהים הרי ז׳. וכן בסדר ואתחנן אחר עשרת הדברות תמצא ז׳ קולות ג״כ שם אכתוב בעה״י, והנה משה ע״ה השיג במעמד הקדוש הזה ז׳ קולות שהן ז׳ ספירות ונקראים בלשון הקבלה שבע ספירות ובלשון רז״ל ז׳ קולות ובלשון הנביאים ז׳ עינים, והוא סוד הכתוב (זכריה ג) על אבן אחת שבעה עינים מלשון גוונים, ומשה לבדו הוא המתבונן בשם והמשיג אותם אבל ישראל שלא עלתה השגתם כל כך היו שומעים הדבור מפי האלהים בקול אחד בלבד זהו שכתוב (דברים ה) את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם כו׳ קול גדול

ולא יסף, כי לא שמעו הקהל כל הדברים אלא קול א׳ בלבד לא השיגו מהם יותר, וכן תמצא בדוד ע״ה שהזכיר ז׳ קולות (תהלים כט) קול ה׳ על המים קול ה׳ בכח קול ה׳ בהדר הרי שלשה והם החסד והגבורה והתפארת, קול ה׳ שובר ארזים זה הנצח, קול ה׳ חוצב זה ההוד, קול ה׳ יחיל מדבר זה יסוד, קול ה׳ יחולל אילות זה מלכות, ואחר שהשיג משה שבע ספירות הללו חזר ובקש למעלה מהם והוא שאמר (שמות לג) הראני נא את כבודך, ושם אכתוב בעה״י.

וצריך אתה לדעת כי השכינה שהיא שביעית משפעת כח לשבעים שמות ושבעים שמות לשבעים אומות שהם ממונים עליהם וכשהיה הדבור יוצא מפי השכינה היה נחלק לז׳ קולות ומז׳ קולות לשבעים לשונות מזה שמעה כל אומה ואומה הדבור לפי שהיה מתחלק לשבעים לשונות.

וכן אמרו במדרש תהלים (תהלים סח) ה׳ יתן אומר המבשרות צבא רב היה הדבור יוצא ונחלק לשבעה קולות ומשבעה קולות לשבעים לשון כאדם המכה על הסדן וניצוצות יוצאין לכאן ולכאן, כך המבשרות צבא רב. ומכאן תבין סוד השבועה והנדר כי לשון שבועה נגזר מן שבע ושבע ספירות שהרי הנדר למעלה מהשבועה, ומפני שאין עסק התורה אלא בשבע הנזכרים והתורה יצאה משם לבד אין השבועה חלה לבטל המצוה שאי אפשר לשעור לעלות למעלה משעורו ואיך תתבטל המצוה מפני השבועה, ואין עקר המצוה אלא מעקר השבועה, אבל הנדר שהוא למעלה מן השבועה הרי הוא חל לבטל את המצוה מפני שעקרו של נדר עולה על עקר השבועה ועל כן יש לו כח לבטל המצוה שהיא מן השבועה שהוא למטה ממנו, ולשון נדר ושבועה שמם יוכיח עליהם ויורה על ענינם כי הנדר אין לו קצבה ולשונו הרי הוא עלי מורה דבר שאין לו קצבה וזכר לדבר (תהלים נו) עלי אלהים נדריך וכן (במדבר ל) ונדריה עליה, אבל השבועה יש לה קצבה שהרי חשבון ז׳ דבר קצוב הוא, ובדבור לא תשא אבאר סוד השבועה וטעם חומר האיסור שבה, ובפרשת ראשי המטות (במדבר ל) אבאר סוד הנדר בעה״י. הנה בארתי לך בפסוק זה מעקרי התורה לא אצטרך במקומות אחרים להאריך בהם כי מכאן תוכל להבינם.

ב **אנכי ה׳ אלהיך.** זו מצות הלב ואינו ספור כי אם מצות עשה שיודה אדם ויאמין בלבו אמונה שלמה כי יש בורא נמצא אחד קדמון ואין עוד מלבדו, וכן מלת אנכי תורה על נמצא, והאל״ף בראש תורה על היחוד והקדמות ושאר האותיות כלן עשרות שהן מחלק האחד, ואם כן כל התיבה כלה מעידה על האחדות. ועוד מלת אנכי תעיד על אחד כי אחד עולה פ״א בחשבון מרובע, ועוד מלת אנכי כוללת כל אותיות שבתורה שהן כ״ב אל״ף משלש אמות נ׳ מי״ב פשוטות כ״ף מז׳ כפולות וזה כלל כל האותיות ונחתמה המלה ביו״ד שהיא מן הנעלמות.

ועוד אמרו במדרש כי יש במלת אנכ״י נוטריקון אנא נפשאי כתבית יהבית.

וראוי להאיר עיני הלב בארבע תיבות הללו הרומזות שהתורה נתנה בשם המיוחד. וכבר ידעת כי כל אנכי האמור בהקב״ה תרגם אונקלוס מימרי חוץ מזה. והזכיר שני שמות מדת הרחמים ומדת הדין שהמצוה הזאת יקראוה רבותינו ז״ל קבלת מלכות שמים, והמדות האלו הלא הם מדות המלך כנגד העם כי המלך יצטרך להעמיד הארץ במשפט שנאמר (משלי כ״ט:ד׳) מלך במשפט יעמיד ארץ ויצטרך גם כן שיתנהג עמהם בחסד וכענין שכתוב (שם כ) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו, ואמר, **אשר הוצאתיך מארץ מצרים.** כדי לתת מופת על אלהותו וקבלת מלכותו מכל מה שראו בעיניהם והם יכולים להעיד עליו, והכונה לומר חייבין אתם לי שתקבלו אלהותי עליכם ממה שראיתם בעיניכם האותות והמופתים הנכללים ביציאת מצרים. ומפני זה לא אמר אשר בראתי השמים והארץ כי לא ראו זה בעיניהם, ורצה להביא להם ראיה על האלהות ממה שראו הם בעצמם בעיניהם. ועוד כי ההוצאה מארץ מצרים כוללת בריאת עולם שהנסים הנמשכים אחר ההוצאה ההיא רבים וממה שנשתנה הטבע בהם יתבאר מזה חדוש העולם כי עם הקדמות לא ישתנה דבר מטבעו כלל, ומפני זה אמר אשר הוצאתיך כי בודאי היתה ההוצאה מורה על החדוש ועל ההשגחה ועל היכולת שתקבלו עליכם אלהותי ומלכותי ושאהיה אלהים לכם ואדון עליכם ושתעבדוני אתם ותהיו עבדים לי כשם שהוצאתי אתכם מבית עבדים מבית המצריים שהייתם עבדים להם. או יאמר מבית עבדים שהאדונים שלכם היו עבדים שהרי המצריים בני חם הם שנאמר (בראשית י׳:ו׳) ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, ואתם עבדים להם, או יהיה לשון עבדים שם דבר וכאלו אמר מבית עבדות וכמוהו (שם ט) עבד עבדים יהיה לאחיו, שפירוש עבד לעבדות עולם, ואפשר לפרש עוד מבית עבדים מבית המזלות שהם עבדים לי וקרא את המזלות עבדים לפי שהם מלכים למה שלמטה מהם שהם ממונים עליהם ועבדים למה שלמעלה מהם, וירמוז כי היו ישראל ראוין לשהות עוד במצרים לפי משפטי הכוכבים והמזלות לולא ה׳ שהיה לנו שהשפיל הכח ההוא והוציאם בדרך הנס וזהו שכתוב (דברים ד׳:כ׳) ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים לא אמר ממצרים מכור הברזל כי המשיל כח של מצרים אשר למעלה לכור הברזל שהיו ישראל ראוים שיותכו בו כברזל המותך בתוך כור, ואמר הכתוב כי הקב״ה הוציאם תחלה מאותו כור הברזל ואחר כך ממצרים זהו מכור הברזל ממצרים.

ג **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני.** יזהיר שלא נקבל עלינו לאלוה שום כח מן הכחות העליונים שהם המלאכים הנקראים אלהים ולא משאר כחות הכוכבים והמזלות ולא נאמין באחד מהם כלל. ומה שקראם אחרים אמרו בספרי על כי הם אחרים לעובדיהם. ד״א אחרים היום של זהב למחר של כסף

למחר של עץ. והעיקר כי נקראו אחרים על שם שמקבלים כח מאחר ואין להם כח מעצמם. וזהו לא תשתחוה לאל אחר, לאל שמקבל מאחר אלא להקב״ה בלבד שהוא אלהי ישראל שאינו מקבל כח מאחר, וכן דרשו רז״ל ומבלעדי אין אלהים שלא קבלתי מלכותי מאחר.

על פני. על דרך הפשט על עצמי כמו (שמואל ב י״ז:י״א) ופניך הולכים בקרב. או יאמר על פני על המקום שאני פונה וזהו אזהרה על שום מקום בעולם לפי שהוא יתברך בכל מקום.

וע״ד הקבלה סוד מלת על פני על הפנים שלי, כמו שכתוב (דברים ה׳:ד׳) פנים בפנים דבר ה׳ עמכם. והסוד במלת אחרים שלא אמר לא יהיה לך אל אחר על פני ואמר אחרים כדרך (בראשית ל״א:נ׳) ואם תקח נשים על בנותי כי לא יתכן לומר אם תקח אשה על בנותי וכבר בארתיו בפסוק וידבר.

כתב הרמב״ן כי ענין ע״ג על שלשה חלקים יש עובדים למלאכים ויש עובדים לכוכבים ולמזלות כל צבא השמים ויש עובדים לשדים. תחלה החלו הקדמונים בעבודת המלאכים כי ידעו להם כח השררה על האומות, כענין שכתוב (דניאל י׳:י״ג) שר יון ושר מלכות פרס, וכל אחד היה עובד לשר שלו שהוא ממונה עליו, והוא שכתוב בהקב״ה (דברים י׳:י״ז) הוא אלהי האלהים, כי המלאכים נקראים אלהים והש״י אלהים עליהם וכן (תהילים צ״ז:ז׳) השתחוו לו כל אלהים, ואמר יתרו (שמות י״ח:י״א) כי גדול ה׳ מכל האלהים וכן אמרו רז״ל דקרו ליה אלהא דאלהיא. אחרי כן חזרו לעבודת הכוכבים והמזלות כל צבא השמים כי ידעו להם כח גדול ויכולת בשפלים והוא שכתוב (ירמיהו ח׳:ב׳) ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום ואשר הלכו אחריהם ואשר דרשום ואשר השתחוו להם, כי היו חכמים גדולים יודעים כח המזל כפי משטרו על הארץ שלהם והיו חושבים כי בעבודת הכחות ההם יגבר מזלם ויועיל להם. ואחרי כן חזרו לעבוד את השדים כענין שכתוב (דברים ל״ב:י״ז) אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו, ילעג להם הכתוב שהם זובחים גם לשדים שאינם אלוה כלל, שנאמר (שם) יזבחו לשדים לא אלוה, שאינם כמלאכים הנקראים אלוה אבל הם אלהים שלא ידעום אבותיהם, כלומר שלא מצאו בהם שום אלהות ושלטנות והם חדשים להם שלמדו לעשות כן מחדש מן המצריים המכשפים. ועל כן יזהיר לא יהיה לך אלהים אחרים שהם המין הראשון וזהו על פני כאשר רמזתי סודו, ע״כ.

ד **לא תעשה לך פסל וכל תמונה.** אחר שהזהיר לא יהיה לך במחשבה הזהיר על המעשה שלא לעשות תמונתם כי אולי יחשוב שהוא עושה בזה חפץ הש״י ואינו עובר על רצונו כלל אם הוא עושה צורת האמצעי שהטובה באה על ידו כדי להיות זכרון לנסים ונפלאות שעשה הקב״ה לישראל ע״י הסבה ההיא או ע״י האמצעי ההוא מפני שיאמר והלא כמה מצות יש בתורה שהן לזכרון דבר כענין הסוכה שנאמר (ויקרא כ״ג:מ״ב) בסכות תשבו שבעת ימים וסמך לו למען ידעו דורותיכם כי בסכות, וכן אכילת הפסח על שם שפסח המקום וכן המצה על שם שנגאלו ולא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ אף הוא יחשוב לעשות הפסל ההוא או התמונה ההיא לזכרון המצוה המעידה על שרש דבר באלהותו של הקב״ה וביכלתו, ועל כן באה התורה ואסרה לעשות שום פסל ותמונה אפילו אמצעי שאם יעשה כן סופו שישתחוה לו ואחר ההשתחויה יבא לעבדו, כענין שכתוב (תהילים א׳:א׳) אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב, ודרשו רז״ל מאחר שלא הלך היכן עמד ומאחר שלא עמד היכן ישב, אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב ואם ישב סופו ללוץ ואם לץ עליו הכתוב אומר (משלי ט׳:י״ב) ולצת לבדך תשא אחרון אחרון חמור והנה הוא נמנה עם כת לצים שאינם מקבלים פני השכינה וכענין שכתוב (ישעיהו כ״ח:כ״ב) ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם וכן בכאן אמר לא יהיה לך לא תעשה לך לא תשתחוה להם ולא תעבדם, שאם עשה סופו להשתחוות ואם השתחוה סופו לעבוד ואחרון אחרון חמור. ומה שאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה ואחרי כן צוה במעשה כרובים הפה שאסר הוא הפה שהתיר.

ולשון וכל תמונה שום תמונה כמו לא תעשה כל מלאכה שום מלאכה, או ירמוז וכל תמונה לתמונה הנקראת כל, יאמר לא תעשה לך פסל ולא כל שהיא תמונה. אשר בשמים ממעל, וכן כתוב באזהרה (דברים ד׳:כ״ג) ועשיתם לכם פסל תמונת כל.

אשר בשמים ממעל, יזהיר שלא יעשה צורת המלאכים ושאר התמונות הקדושות שהם למעלה בשמים כגון האופנים והשרפים וחיות הקדש.

ואשר בארץ מתחת, שלא יעשה צורת אדם ולא צורת בהמה חיה ועוף שהם למטה בארץ.

ואשר במים מתחת לארץ, שלא יעשה צורת השדים שבתהום ולמדך הכתוב בזה שארץ עומדת על המים, וע״כ אמר ואשר במים מתחת לארץ וכן הכתוב מעיד (תהילים קל״ו:ו׳) לרוקע הארץ על המים. ומן הידוע כי השדים לג׳ חלקים נחלקים, יש מהם שוכנים באויר בגלגלי היסודות והם המחלימים את האדם בלילה, ויש מהם שוכנים בקרבנו והם המחטיאים האדם, ויש מהם שוכנים בתהומות ים ואלמלא נתנה להם רשות לעלות היו מחריבים את העולם. ודרשו רז״ל אשר בשמים, לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות. ממעל, לרבות מלאכי השרת. ואשר בארץ, לרבות אדם ובהמה וחיה ועוף. מתחת, לרבות שקצים ורמשים. ואשר במים, לרבות דגי הים. מתחת לארץ, לרבות השדים, וכן אמרו רז״ל מתחת לארץ לרבות הבוביא.

ה **לא תשתחוה להם ולא תעבדם.** בשום עבודה כלל ואפילו תהא דעתו שלא להוציא עצמו מרשותו של הקב״ה, רקן כל העבודות כלן לש״י. ודרשו רז״ל לא תשתחוה להם ולא תעבדם אפילו דרך בזיון כגון פוער עצמו לפעור וזורק אבן למרקוליס, לא תעבדם בין שדרך עבודתה בכך בין שאין דרך

עבודתה בכך. לא תשתחוה להם ולא תעבדם אצ״ל ברצון אלא אפילו באונס אינו רשאי, ויהרג ואל יעבור. ולכך הפקירו עצמן חנניה מישאל ועזריה שאם היה האונס מותר לא היו מוסרין עצמן לכבשן האש. לא תשתחוה להם ולא תעבדם, ואצ״ל במתכוין אלא אפילו שלא במתכוין, וזוהי ששנינו מי שנתפזרו לו מעותיו בפני ע״ג לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לע״ג, ישב לו קוץ בפני ע״ג לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לע״ג אלא ישב על גבי קרקע ויטלנו מיושב. **כי אנכי ה׳ אלהיך,** לבדי אין ראוי שתמירני באחר ואם תמירני אני אל כלומר יש כח בידי להענישך, ואני קנא שמי שמניח אותי ועובד זולתי אפקוד עליו עון זה עד ד׳ דורות, ואין פקידה זו לטובה למרק העונות כאותה של י״ג מדות אבל הוא להשמיד ולאבד את הכל ועל כן אמר לשונאי.

ודע כי לא תמצא בכל התורה קנאה בהקב״ה כי אם בעון ע״ג, והטעם כי כיון שקבלו ישראל עליהם אלהותו של הקב״ה בקבלת התורה הנה הם לקוחים לחלקו ביחוד והם עם מיוחד לאדון יחיד וכאשר הם נשמטים ממנו פונים אל אלהים אחרים ראוי שיקנא בהם כאיש אשר יקנא באשתו בלכתה לאחרים, ומזה לא תמצא בכל ספרי הנביאים שיתפוש שום נביא לשום אומה בענין ע״ג כי אם לישראל והוא שכתוב (דברים ד׳:י״ט-כ׳) אשר חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים ואתכם לקח ה׳.

ו **ועושה חסד לאלפים לאוהבי.** דרשו רז״ל לעושים מאהבה. ומה שכתוב (שם ז) לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור לעושים מיראה, וכן אמרו האי בדסמיך ליה והאי בדסמיך ליה כי אע״פ שאין העבודה שלמה לעושים מיראה מ״מ שכרם עד שמים יגיע, וכן דרשו רז״ל בפרק מקום שנהגו כתיב כי גדול עד שמים וכתיב מעל שמים לא קשיא כאן לעושים לשמה כאן לעושים שלא לשמה וכדרב דאמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות ואפילו שלא לשמן שמתוך שלא לשמן בא לשמן. עושים לשמן הם שעושים מאהבה עושים שלא לשמן הם שאינם עושים מאהבה אלא מיראה. ומה שאמרו בברכות כל העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא הוא שאינו עושה כלל אלא מיראה.

ז **לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא.** היה ראוי שיאמר לא תשא את שמי, כי השם ידבר עד עתה.

וכתב הרמב״ן ז״ל זה יאמת קבלת רז״ל שאמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום כי רצה הקב״ה שישמעו שתים אלו מפיו כדי שיהיו כל ישראל נביאים באמונת מציאות ה׳ ויחודו ובאיסור ע״ג, ועל כן דבר עד עתה בלשון ה׳ יתברך ועתה בדבור לא תשא התחיל ואמר את שם ה׳ אלהיך. ומה שסדר המצוה הזאת של לא תשא אחר אזהרת ע״ג כי כאשר ראוי ליראה את השם הגדול והנורא שלא לתת כבודו לאחר כן ראוי לתת כבוד לשמו והנושא אותו לשוא מחלל כענין שכתוב (ויקרא י״ט:י״ב) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך, ויזהיר הכתוב הזה שלא ישבע אדם בשם לריק כגון שנשבע על הידוע לשנותו או לקיימו והוא הנשבע על עמוד של זהב שהוא של שיש או של זהב. והזכיר לשון לא תשא ולא אמר לא תשבע לפי שהוא כולל עוד שלא ישא אדם על שפתיו השם לחנם כלשון (שמות כ״ג:א׳) לא תשא שמע שוא (תהילים ט״ז:ד׳) ובל אשא את שמותם על שפתי כי הדבור יקרא כן בעבור שישא בו קול, וזה נקרא בלשון רז״ל מוציא שם שמים לבטלה. ודרשו רז״ל מנין שלא יאמר אדם לה׳ עולה לה׳ חטאת אלא עולה לה׳ חטאת לה׳ קרבן לה׳ והלא דברים ק״ו ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחול שמי אלא על הקרבן ק״ו למוציא שם שמים לבטלה, ע״כ. וטעם איסור השבועה כי הוא מכחיש האמת מעקרו ואבדה האמונה מפיו, ובין שתהיה השבועה בנקיטת חפץ בין שתהיה בלא נקיטת חפץ הרי הוא ככופר בתורה או במי שנתנה כיון שבטל דבריו ועבר על שבועתו. וכן כתב ר״א ז״ל העובר על השבועה כאלו מכחיש וכופר בהש״י כי כוונת השבועה כאשר השם אמת כן יהיה דברי אמת ואם לא יקיים דברו הרי זה כמכחיש את הש״י, ומנהג אנשי מצרים עוד היום אם ישבע בחיי המלך ולא יקיים דברו כי בן מות הוא, ואילו נתן כופר משקלו זהב לא יחיה שהרי הוא בוזה את המלך בפרהסיא אם כן למלך בשר ודם שתחלתו הבל ומלכותו הבל ואחריתו הבל עאכ״ו אלף אלפים פעמים חייב אדם להשמר בשבועתו להש״י.

והנה ראינו בעבור שנשבעו בני ישראל ברבים על דבר פילגש בגבעה ושם היה פנחס כהן גדול ומצינו שנהרגו העוברים על השבועה והם אנשי יבש גלעד אנשים ונשים וטף, וכן לא יעשה אפילו במחללי שבת, גם ראינו כי בקש שאול להרוג ליהונתן בנו והוא לא שמע השבועה שנאמר (שמואל א י״ד:כ״ז) ויונתן לא שמע בהשביע אביו את העם, וגדל מאד כח השבועה שהרי יהונתן לא עבר בזדון אלא בשוגג ואעפ״כ חייבו אביו מיתה עד שהוצרכו העם לפדותו שנאמר (שם) ויפדו העם את יונתן ולא מת ופדאוהו כדין מפני שאמרו שוגג היה, ומכאן יש ללמוד שהעובר על השבועה חייב מיתה כחייבי מיתות ב״ד בוא וראה שהרי השוה הכתוב עובר על השבועה לאיסור אשת איש כתיב הכא לא ינקה וכתיב התם (משלי ו׳:כ״ט) כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה, וראינו שהביא הש״י רעב בארץ בעבור שאול וביתו שעברו על שבועת הנשיאים שנשבעו לגבעונים וכאשר נהרגו בית הדמים אז (שמואל ב כ״א:י״ד) ויעתר אלהים לארץ, ושלמה אמר לשמעי (מלכים א ב׳:מ״ב) הלא השבעתיך בה׳. והכלל לא מצאנו בעשרת הדברות שכר מפורש רק בכבוד אב ואם, ולא עונש מפורש רק בע״ג ובשבועת שוא. ורבים חושבים כי הנושא הש״י לשוא לא עבר עבירה גדולה ואני אראה לו כי הוא קשה מכל לאוין הבאים אחריו כי הרוצח והנואף שהם עברות קשות לא יוכל לרצוח ולנאוף בכל עת שירצה כי יפחד, ואשר הרגיל

עצמו להשבע לשוא ישבע ביום אחד כמה שבועות בלא מספר ומרוב רגילותם לפני הדבור יקדימו השבועה והוא להם לשון צחות, ואילו לא היה בישראל רק עבירה זו תספיק להאריך הגלות ולהוסיף מכה על מכותינו, ואני אראה להם שגעונם כי הרוצח אם רצח אויבו מלא תאותו ונקמתו וכן הנואף לשעתו והגונב להנאתו לשעתו ועד שקר להרצח או להנקם אבל הנשבע לשקר מחלל הש״י בפרהסיא בלא הנאה שיש לו, ע״כ.

ומצינו ישעיה הנביא שהוא מוכיח לישראל בעבירה זו הוא שכתוב (ישעיהו מ״ח:א׳) שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל וממי יהודה יצאו הנשבעים בשם ה׳ ובאלהי ישראל יזכירו לא באמת ולא בצדקה כי מעיר הקדש נקראו ועל אלהי ישראל נסמכו ה׳ צבאות שמו, כוון ישעיה ע״ה בשני כתובים אלו לומר שאין לתמוה על העו״ג אם הם נכשלים בעון זה כי הם לא קבלו התורה ולא ראו אור ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו אבל התימה על אותם שהם בית יעקב ונקראים בשם ישראל שהם קבלו את התורה ושמעו דבור לא תשא, ולכך הזכיר בית יעקב כלשון האמור כאן במתן תורה (שמות י״ט:ג׳) כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל כי במתן תורה נתקיים להם שם ישראל הנגזר משררה כי ראו שררת השי״ת וכבודו עין בעין, ומזה נקראו ישורון. ואמר וממי יהודה יצאו כלומר מזרע יהודה, והזכיר יהודה לפי שתחלת נבואתו של ישעיה לשבט יהודה היתה הוא שכתוב (ישעיהו א׳:א׳) אשר חזה על יהודה וירושלים.

והנה הנביא ע״ה כמתמיה בלשונו על זאת איך אפשר לבית יעקב שקבלו את התורה והם נקראים בשם ישראל ויצאו משבט יהודה שממנו האור והמלכות שיהיו נשבעים בשם ה׳ ובאלהי ישראל יזכירו ואינם חוששים בהזכרת הש״י תמיד והם מעיר הקדש נקראו והיה להם להיות קדושים כשם שנקראו ממלכת כהנים וגוי קדוש ועל אלהי ישראל נסמכו בפיהם לא בלבבם כענין שכתוב (ירמיהו י״ב:ב׳-ג׳) קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם ואמר ה׳ צבאות שמו כי הוא אדון כל הצבאות כלן העליונים והשפלים ועל כן היה לכם לירא ממנו.

ובמדרש העובר על שבועה כעובר על החרם כי השבועה היא החרם והחרם הוא השבועה. גדול כח החרם מנין, מעכן, שהרי עכן מעל מחרם ומתו עליו ל״ו צדיקים שנאמר (יהושע ז׳:ה׳) ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש אמר הקב״ה ליהושע חטא ישראל מה עשה יהושע נסתכל בשנים עשר אבני החשן וראה אבנו של יהודה מכהה אורה וידע ששבט יהודה מעל בחרם, הפיל גורלות למשפחות וממשפחות לגברים ונלכד עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה. וכן מצינו בשאול בן קיש שהחרים בלשון ארור שנאמר (שמואל א י״ד:כ״ד) ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב, וכתיב ויונתן לא שמע בהשביע אביו את העם, מה שהחרים שאול בלשון ארור קרא הכתוב שבועה. ואכל מעט דבש ותאורנה שתי עיניו כיון שראה שאול את פלשתים מתגברים על ישראל מיד ידע שמעל ישראל בחרם, נסתכל באבני החשן ראה אבנו של בנימין מכהה אורה וידע ששבט בנימין מעל בחרם הפיל גורלות למשפחות וממשפחות לגברים וילכד שאול ויהונתן. לקח שאול את חרבו להרוג ליהונתן שנאמר (שם) כה יעשה אלהים וכה יוסיף כי מות תמות יונתן עד שאמרו העם כי בשגגה היה והקריב קרבן על שגגתו ונתכפר לו שנאמר ויפדו העם את יונתן ולא מת. וכן מצינו באחי יוסף שהחרימו ביניהם שלא יגלה אחד מהם הדבר ליעקב, אמרו אין אנו אלא תשעה ואין החרם מתקיים אלא בעשרה מה עשו שתפו להקב״ה עמהם והחרימו, ראובן לא היה שם כשבא הגידו לו הדבר והחרם שהחרימו ושמע ראובן את החרם ושתק ולא הגיד ליעקב ואף הקב״ה מפני החרם שתק ולא הגיד ליעקב וכתיב (תהילים קמ״ז:י״ט) מגיד דבריו ליעקב ודבר זה לא הגיד ליעקב אלא מפני החרם לא הגיד ליעקב, ע״כ במדרש בפרקי דר״א.

וע״ד הקבלה לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא, מלת שם נאמר על השכינה כי לא ינקה השם המיוחד את אשר ישא את שמו לשוא וכן כתוב (ויקרא י״ט:י״ב) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך, יאמר כי הנשבע בשמו המיוחד לשקר הוא מחלל שם אלהיו כי הכל מיוחד זה בזה. וחומר איסור השבועה מפני שלשון שבועה נגזר משבעה והם ז׳ קולות שהשיג משה במעמד הקדוש הזה וכל העובר על השבועה הוא מעיד על עצמו שאין לו חלק לעוה״ב ויצא מכלל השבעה. ואמרו רז״ל מה בין שבועות לנדרים שבועה כנשבע במלך עצמו, נדרים כנודר בחיי המלך עקרו של מלך, ולפיכך חמור הנדר יותר מן השבועה, זכר לדבר (מלכים ב ב׳:ב׳) חי ה׳ וחי נפשך, חי ה׳ זהו המלך עצמו והוא השבועה וחי נפשך זהו חיי המלך והוא הנדר.

וידוע כי אין דרך הנשבע להקדים החמור ולאחר הקל, ועל כן הקדים אלישע הקל ואיחר החמור. ומטעם זה חייבה תורה קרבן תודה לעובר על השבועה אבל העובר על הנדר אין שם קרבן כלל. ומכאן תבין אם תזכה סוד הנפש ועקרה שהוא למעלה מן השבועה כי השבועה הוא המלך עצמו הנקרא שדי והשלש נשמה להם זהו (איוב ל״ב:ח׳) ונשמת שדי תבינם, כי הוא מיסוד הבינה הוא התשובה, ומה שכתוב (בראשית ב׳:ז׳) ויפח באפיו נשמת חיים מעיד על זה כי כיון שהקב״ה נפח באפיו על כל פנים מרוחו נתן בו, ובאור הכתוב ויפח באפיו נשמה שהיא אצולה מחיי המלך שהן עקרו של מלך ולמעלה מן המלך אם כן עקר נשמת האדם מיסוד הבינה שהיא התשובה משם עיקרה ושם תשוב וזהו שכתוב (קהלת י״ב:ז׳) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה הזכיר האלהים והוא כמו בראשית ברא אלהים שהיא התשובה.

וצריך אתה לדעת כי משם באות הנשמות לישראל דרך הקו האמצעי הוא התפארת הוא מזרחו של עולם שישראל עושים רצונו של מקום שנאמר (ישעיהו מ״ג:ה׳) ממזרח אביא זרעך, וכשישראל רעים באים מן הזרע שכבר בא לעולם וכמו שדרשו בספר הבהיר.

וכבר כתבתי מזה בפסוק ויטע בסדר בראשית, (ב) והענין הזה לישראל בלבד מה שאין כן באומות העולם שהן באין משם דרך שמאל היא מדת הגבורה הנקראת האש הגדולה ולכך אמרו רז״ל שחיטת עכו״ם נבלה ומטמאה במשא, לפי שהם מצד שמאל. ולפי שלא קבלו התורה שכתוב בה (דברים לג) מימינו אש דת למו, הן נדונין באשו של גיהנם וזוהי מעלת נשמותיהן של ישראל על נשמת האומות ומזה אמר הנביא על מעלת ישראל (יחזקאל כג) וגם את בניהן אשר ילדו לי, באר כי ישראל הם הנולדים לשמו הגדול כי הם באים דרך שם ומי שנתגייר מן האומות ומקבל התורה שנתנה מתוך השבעה הרי הוא נצול מדין גיהנם, כי הוא נכנס תחת קו האמצעי ומשם ישוב לשרשו העליון.

נחזור לענייננו ונאמר כי מי שנשבע ומקיים שבועתו הרי זה נוטל שכרו בשבעה הנזכרים ומעיד על עצמו שהוא המעיד והמאמין בהם ונכסף אליהם, עבר על שבועתו הרי זה יצא מכללם ונענש בשבעה מדורי גיהנם, כי כיון שלא האמין בשבעה לא יזכה בהם אבל יענש בשבעה, ואל הסוד הזה רמזו חכמי האמת במדרשם, והוא שאמרו (שיר השירים ב׳:ז׳) השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות, אם זכיתם הרי אתם כצבא של מעלה ואם לאו הרי אתם כצבא של מטה, ע״כ במדרש. ובאור זה כי מלת השבעתי כאלו אמר הריני נותן לפניכם ז׳ אלו או ז׳ אלו והרשות נתונה בידכם שתהיו כשתי צבאות או של מעלה או של מטה אם תהיו זוכים תהיו בז׳ רקיעים בתוך אותם ז׳ הנקראים צרור החיים ואם אין אתם זוכים תהיו כצבא של מטה להיות נדונים בגיהנם בז׳ מדורין שבו, וזהו באור אם זכיתם הרי אתם כצבא של מעלה ואם לאו הרי אתם כצבא של מטה. הקב״ה יצילנו מן העונש ויסתירנו בצל כנפיו וישים חלקנו עם הצדיקים הבוטחים בו.

ח **זכור את יום השבת לקדשו.** אחר שצוה להאמין אמונת הלב בשם המיוחד ושלא נחליפנו באחר וצוה לכבד זכר שמו צוה ג״כ שנעשה בזה אות וזכר בימים לקדש היום השביעי והוא השבת להודיע שהוא יתעלה חדש את העולם וברא הכל יש מאין.

וע״ד הפשט זכור את יום השבת שנזכור תמיד בכל יום השבת שלא נשכחהו ושלא יתחלף לנו בשאר ימים, כי כשנזכור אותו תמיד נזכור מעשה בראשית בכל עת וזה פנה גדולה באמונה, כי מתוך החדוש יתבאר ענין ההשגחה והנבואה ואמתת העונש והשכר. ואמר לקדשו שנזכיר קדושתו שיהיה בעינינו קדוש ושנפנה מחשבותינו בו מעסקי הגוף ושנתעסק בו בדרכי הש״י שהוא עסקי הנפש כי נתחייבנו ללכת בו אל הנביאים ואל החכמים שבכל דור ודור לבקש תורה מפיהם לשמוע דברי הש״י וכענין שאמרו רז״ל (מלכים ב ד׳:כ״ג) מדוע את הולכת אליו היום לא חודש ולא שבת מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל. וכן אמר דוד (תהילים קי״ט:צ״ז) כל היום היא שיחתי היה לו לומר בכל יום אלא שרומז על היום המיוחד הוא השבת שהיה מתענג בו בעסק התורה כל היום. ומפני קדושת יום השבת קראו הנביא עונג שנאמר (ישעיהו נ״ח:י״ג) וקראת לשבת עונג כלומר עונג הנפש כי המשכילים ויראי ה׳ מתענגים בו בעסקי הנפש ונפשם השכלית תתעדן עדון שכלי וחשקה בהשגת השי״ת חשק הצמא למים, כענין שכתוב (תהילים מ״ב:ג׳) צמאה נפשי לאלהים לאל חי.

וע״ד המדרש כל המשמר את השבת מוחלין לו כל עוונותיו אפילו עובד ע״ג כדור אנוש מוחלין לו, שנאמר (ישעיהו נ״ו:ב׳) אשרי אנוש יעשה זאת וגו׳ שומר שבת מחללו, אל תקרי מחללו אלא מחול לו, מעשה בטורנוסרופוס הרשע שפגע את ר״ע בשבת ואמר לו מה היום מיומים אמר לו רבי עקיבא ומה גבר בגוברין אמר לו דמריה צבי אמר לו ר״ע שבת נמי דמריה צבי, כמו שרצה לכבדך כך רצה מלך מלכי המלכים שנכבד את השבת, אמר לו א״כ אלהיכם למה הוא עושה מלאכה בשבת אמר לו ומה מלאכה הוא עושה אמר לו כדרך שהוא עושה בחול הוא עושה בשבת משיב הרוח ומוריד הגשם מעלה עננים מזריח חמה ולבנה מדשן פירות אמר לו ר״ע יודע אני שאתה בקי בתורתן של עבריים שנים שדרין בחצר אחת זה נותן עירוב לזה וזה נותן עירוב לזה ומותרין הם לטלטל בשבת אבל יחיד הדר בחצר אחת גדולה אפילו כאנטוכיא הוא מטלטל בחצרו לפי שאין רשות אחר עמו, והקב״ה השמים כסאו והארץ הדום רגליו מלא כל הארץ כבודו אין לאחר שום רשות עמו לטלטל בעולמו, ולא עוד אלא אוכלי המן מעידין עליו שכל ימי השבוע היה יורד ובשבת לא היה יורד, ולא עוד אלא נהר סמבטיון יוכיח כל ו׳ ימים רץ ובשבת לא רץ, אמר לו הנח המן שלא היה בימינו ומנהר סמבטיון איני מאמינך אמר לו לך אצל אוב וידעוני שכל ימי השבוע עולה בידם ובשבת אינו עולה, לך ובדוק בקבר אביך ותראה כל ו׳ ימים עשן עולה מקברו ובשבת אינו עולה והמתים יודעים שהוא שבת והחיים לא ישמרוהו, הלך ובדק בקבר אביו וראה כי בשבת לא היה עשן עולה אמר שמא נגמר דינו אמר לו למחר תראה, באחד בשבת ראה העשן עולה חזר ועשה כשפים והעלהו מקברו אמר לו בחייך לא שמרת את השבת במיתתך אתה משמר מן אימת אתעבדת יהודאי אמר לו בני כל מי שאינו משמר את השבת אצלכם כתקנה בא לכאן ומשמרו על כרחו, אמר לו ומה מלאכה אצלכם בימות החול אמר לו כל ימות החול אנו נדונין ובשבת אנו נחין ובערב השבת בת קול מכרזת ואומרת הנח להם לרשעים וינוחו ומלאך ששמו דומה ממונה עלינו ודן אותנו כל הימים ובמוצאי השבת כשהסדרים נשלמים צועק אותו מלאך ואומר חזרו רשעים לגיהנם שכבר השלימו ישראל סדריהם, ע״כ במדרש. וזהו שנהגו כל ישראל שאין ממהרין בויהי נועם ובסדר קדושה אלא מחשיכין הרבה, ואומרים אותו בנחת. ומן הטעם הזה אמרו רז״ל לאסור לשתות מים ערב שבת בין השמשות הוא שנמצא במדרש שכל השותה מים בערב שבת בין השמשות הרי זה גוזל את המתים, וכוונו בזה לקבוע בנפש אמונה שיש

לרשעי ישראל מנוחה בשבת בגיהנם וכשהם יוצאין בערב שבת הם שותים ורוחצים ומצטננים במים עד שהשותה מים באותו שעה הוצרכו לומר שהוא גוזל אותן מהם ועשו את השותה גזלן ומחוסר אמונה. ומטעם זה אין אנו אומרים בערבית של שבת והוא רחום מפני ששלשה מלאכים והם משחית אף וחמה שהם ממונים על הרשעים ביסורי גיהנם אין להם רשות בשבת וכדי לקבוע בלב שהרשעים יש להם מנוחה בשבת ואין אותם ממונים שולטים עליהם בשבת ושלשתם רשומים בפסוק והוא רחום. ומדרש זה לא ידעתי היכן הוא אבל שמעתי כי נמצא לרז״ל בספר הנקרא מסכת גן עדן או פרקי גן עדן כעין פרקי היכלות ופרקי מרכבות ופרקי דרך ארץ, וכן כתוב שם בנוסח אחר כל השותה מים בשבת בין מנחה לערבית תוך שנה שמת לו מת הרי זה גוזל את מתו, ושם מפרש הטעם באותם פרקים לפי שהמתים יוצאים בשבת ושותים מים מן הנהר היוצא מעדן ולכך אין ראוי לו לגזול את מתו אבל לאחר שנה קבל את דינו כבר.

וע״ד השכל במצות השבת, ידוע כי העולם הגופני הזה מתנהג באור ובחשך יום ולילה שלא להטריח את הבריות בעמל תמיד ועל כן נתן היום למלאכת הבריות כי בו יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב והלילה למנוחה ושינה כי יצטרכו הבריות לנוח מטרחתם ומעצבם במלאכות ויצטרכו ג״כ לשינה שהוא ענין טבעי באדם שאין לך כל חי גופני בעולם שלא יישן אפילו היתוש כי לא יוכל להתקיים מבלעדי השינה, ואלו היה העולם מתנהג באור בלבד יהיה עמל הבריות תמידי בהמשכת זמן שאינו פוסק ולא היה העולם יכול להתקיים, כן מצות השבת שלא להטריח את הבריות בעמל תדירי בכל הימים אלא שיהיה להם יום מנוחה בשבוע שינוחו בו מן המלאכות ומטורח הגופות ומזה יהיה שביעית חייו של אדם במנוחה והשקט. ומה שיהיה יום ז׳ ולא יום חמישי או ששי מפני שהשבעה הוא הקף אמצעי מן ההקפים ומצות רבות בתורה סובבות על אופן המספר הזה, ואע״פ שהשבת מקובלת ושרשי התורה והאמונה בנויים עליה הנה זה מדרך השכל אפשר להאמר בו.

וע״ד הקבלה זכור את יום השבת דע כי השבת היא הספירה האחרונה כי כן יום השבת אחרון תשלום כל מלאכת בראשית ונקראת כנסת ישראל, ועל דרך זה רמזו רז״ל ואמרו כנסת ישראל בת זוגו של שבת ומזה קראו ליום השבת מטרונא הוא שדרשו בענין קרבן בהמה עד שתראה פני מטרונא תחלה, ונקראת השבת ברית כשם שהזכיר באות המילה (בראשית י״ז:י׳) זאת בריתי, וכן באות הקשת (שם ט) זאת אות הברית. ומה שהזכיר הכתוב בכאן זכור הכונה על השבת הגדול הוא מדת יסוד שמשם נמשכים רמ״ח מצות רמז בו זכו״ר י״ה והוא יום השבת, וכשהזכיר במשנה תורה שמור על הכונה בשבת הנקראת מקדש והוא הכבוד שמשם נמשכים שס״ה מצות לא תעשה שהנשים חייבות בכולם וזהו סוד (ויקרא כ״ו:ב׳) את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו ומזה תמצא בירמיה (ירמיהו י״ז:כ״ד) לבלתי עשות בו כל מלאכה בה כתיב בו קרי, ומה שאמר ויום השביעי שבת לה׳ אלהיך באורו כי השבת ביום השביעי כי יום הז׳ הוא יסוד עולם שהיא הספירה השביעית והשבת בו כי הכל בכל וכן מצינו בפרשת כי תשא (שמות ל״א:ט״ו) וביום השביעי שבת שבתון קודש לה׳, וכתוב אחר כן לעשות את יום השבת ברית עולם, קרא ליום הז׳ שהוא יסוד עולם שבת שבתון קדש לה׳, וקרא אל השבת המקבלת ממנו ברית. ואחר שתבין כל זה אין לך לתמוה מדוע קראו חכמים ז״ל לקדוש היום קדושא רבא משא״כ בלילה כי היום כנגד זכור והלילה כנגד שמור וזה מבואר. ועל הכונה הזאת הוצרך הנביא לקרוא אל השבת עונג כענין שכתוב (ישעיהו נ״ח:י״ג) וקראת לשבת עונג, כי הוא תענוג הנפשות, ועז״א דוד המלך ע״ה (תהילים מ״ב:ג׳) צמאה נפשי לאלהים לאל חי כי כל דבר צמא לשרשו שהוא עתיד לשוב אליו והוא הנהר המשקה את הגן הוא יסוד השבת ועקרו, וזהו מלת ענ״ג עדן נהר גן, ממה שכתוב (בראשית ב׳:י׳) ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ולכך נקראת השבת עונג כי היא תענוג העליונים והתחתונים.

ט ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. יאמר כל הששת ימים אפשר לך שתעבוד את השם יתברך עם עשיית כל מלאכתך, כענין האבות שהיו עובדים את הש״י עם עבודת המקנה ושאר ענינים הגופניים, אבל יום השביעי שבת כלו יהיה לה׳ אלהיך לא תעשה בו מלאכה כלל, זה שמעתי בשם הרמב״ם ז״ל.

יא כי ששת ימים עשה ה׳. ע״ד הפשט שעורו בששת וכמוהו (בראשית י״ד:ד׳) ושלש עשרה שנה מרדו.

וע״ד השכל הששת ימים עשה ה׳ ובכלל החדוש הם וזה יורה כי הזמן נברא ואלו אמר בששת ימים היה מורה כי הזמן היה קדמון.

וע״ד הקבלה כי ששת ימים הוא זמן עמידת העולם בישובו והמשכת השמים והארץ העליונים מלמעלה והשפעתם אל השמים והארץ למטה, וזה מבואר.

יב כבד את אביך ואת אמך. הזהירו עד עתה בכבוד האב הראשון העליון יתברך ועתה רצה לחתום הלוח בכבוד האב האחרון התחתון ואמר כשם שצויתיך בכבודי כן אני מצוך היום בכבוד אביך ואמך שהם שותפין עמי ביצירתך. וסתם הכתוב ולא פירש הכבוד הזה כי יש ללמוד אותו מכבוד האב הראשון יתעלה, וכשם שהזכיר באב הראשון יתברך שיודה בו ובמציאותו שהוא אלהיו כן יתחייב שיודה במולידיו שהם אביו ואמו, וכשם שהזכיר לא יהיה לך שלא יכפור בו כן יתחייב שלא יכפור באביו לומר על אדם אחר שהוא אביו, ויתחייב עוד שלא ישבע בשם אביו וחיי אביו לשקר ולשוא, ושלא

יעבוד אותו מפני ירושת ממון או ירושת כבוד ומעלה, ועוד יש בכלל הכבוד דברים שנצטוינו בהם והחכמים פירשו אותם והם מאכילו ומשקהו ומלבישו ומכסהו מכניסו ומוציאו, וידוע כי לשון כבוד נופל על הממון כלשון (משלי ג) כבד את ה׳ מהונך, והכבוד שיכבד אדם להקב״ה בממונו הוא שיתן צדקה לעניים ושיפריש תרומה ומעשרות ולקט שכחה ופאה, וכן באביו הוא חייב בכך שיתן לו מממונו לכל הדברים הנזכרים שהוא חייב בהם באביו, בכלם הוא חייב שיתן אם אין לו לאביו. ומה שקבע הכתוב שכר הכבוד אריכות ימים, הגאון רב סעדיה ז״ל נתן טעם בזה כי מפני שלפעמים עתידים שיחיו האבות עם הבנים זמן ארוך והאבות הם למשא כבד על הבנים והכבוד יכבד עליהם, לכך קבע עליהם שכר המצוה הזאת למען יאריכון ימיך כלומר עליך לכבדם ותחיה עמהם ואם אולי תצטער על חייהם דע שעל חייך אתה מצטער, ע״כ. הרי לך חמשה דברות הראשונות אלו שהיו בלוח א׳ וקשורים זו בזו, כך צוה בדבור הראשון להאמין באלהותו ובמציאותו בו לבדו, וכדי שלא יאמר אדם שיאמין בו בשותפות ע״כ הוצרך מיד לאסור השותפות ואמר לא יהיה לך אלהים אחרים, וכדי שלא יאמר אדם כיון שאסור השותפות א״כ ישא את שמו לבטלה, לכך הזהיר על כבוד שמו ואמר לא תשא, ואחר שהזהיר על כבוד שמו הזהיר על כבוד השבת ואמר זכור את יום השבת כי זכרון השבת הוא כבודו, ואחר שהזהיר על כבוד השבת הזהיר על כבוד המולידים ואמר כבד את אביך ואת אמך. הנה בארתי לך חמשה דברות ראשונות שהיו בלוח הראשון והודעתיך באורם וקשורם זו בזו.

יג לא תרצח. חמשה דברות אלו שהם ה׳ לאוין היו בלוח השני, ועתה אבאר לך סדורם ובאורם וקשורם ג״כ זה בזה. אחר שהזהיר למעלה על ע״ג בלאו הזכיר כאן לא תרצח לא תנאף כי כן סדורם בעונש שלהם, וכן יזכירם רז״ל תמיד ע״ג ושפיכות דמים וגלוי עריות. וכשאמר לא תגנוב בגנבת נפש הכתוב מדבר דבר שיש בו חיוב מיתת ב״ד דומיא דרציחה ונאוף, והזהיר אחר הרציחה והנאוף הגנבה ועדות שקר והגזל שהוא בכלל החמדה וסדר הלאוין האלה ראשון ראשון חמור יותר וע״כ נסדרו על הסדר הזה הנכון.

לא תענה ברעך. לא אמר באחיך כמשפט הכתובים (דברים כ״ג:כ׳) לא תשיך לאחיך, (שם כב) לכל אבדת אחיך, וכיוצא בזה, כי שם אנו דורשים אחיך ולא עכו״ם וכאן הזהיר אפילו על העכו״ם כי כן מצינו (שמות י״א:ב׳) וישאלו איש מאת רעהו והוא נאמר על המצריים, ועוד שאלו אמר באחיך היה נראה שהעדות כשרה בקרובים כי לא יזהירנו אלא מעדות שקר אבל עדות של אמת כשר ואין הדבר כן כי כל עדות פסולה בקרובים הן שיהיה שקר הן שיהיה אמת הן יהיה לתועלתו או להפסדו. והיה הכתוב ראוי לומר לא תענה ברעך עדות שקר, ואלו אמר כן לא היתה האזהרה כי אם למעיד עצמו שלא יעיד הוא עצמו עדות שקר, אבל כשאמר עד שקר יתבאר מזה שהוא אזהרה שלא יהיה נסכם להזמין עד שקר, וזהו לשון לא תענה לא תסייע ולא תזמין ברעך עד שקר שיעיד עליו.

יד לא תחמוד. ידוע כי החמדה תלויה בלב ועקר המצוה שיתיאש האדם מכל מה שיש לחברו קרקע ומטלטלין ויפנה לבו מן המחשבה הזאת שלא יחשוב בהם ולא יחמדם כי מתוך החמדה יבא אדם לידי רציחה, שכן מצינו בעכן (יהושע ז׳:כ״א) וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה וגו׳ ואחמדם ואקחם, והחמדה הזאת הביאתו לידי סקילה, וכן מצינו בענין אחאב שחמד כרם נבות היזרעאלי והיא הסיבה שהביאתו לידי מיתה.

ואמרו במדרש כל מי שהוא חומד מה שאינו ראוי לו מה שחומד אין נותנים לו ומה שבידו נוטלים ממנו שכן מצינו בנחש הקדמוני נתן עיניו בחוה וחמדה ולא היתה ראויה לו, מה שבקש לא נתן לו ומה שבידו נטלו ממנו, שהרי נתקלל על זאת על גחונך תלך, ע״כ במדרש. ולולא שהגזל בכלל החמדה ומצד החמדה היה ראוי להכתב בי׳ הדברות בכלל הלאוין לאו של לא תגזול כי היא עברה חמורה עד מאד ורוב העולם נכשלים בה ועוד שהיא מצוה מושכלת כרציחה והנאוף והגנבה ועדות שקר אבל מפני שהחמדה כוללת אותו שאין אדם גוזל עד שיחמוד וכענין שכתוב (מיכה ב׳:ב׳) וחמדו שדות וגזלו לכך לא הוצרך להזכירו וכלל אותו בלאו של לא תחמוד, ועוד כי רצה לאסור אפילו החמדה שהיא תאות הלב בכל עת ובכל שעה אע״פ שאינו בא לידי מעשה כדי שילמד אדם ק״ו לאסור הגזלה שהוא המעשה. ואמנם מצינו חמדה שהיא מותרת והיא חמדת התורה והמצות וכמו שאמרו רז״ל קנאת סופרים תרבה חכמה, והחמדה והקנאה הזאת היא מותרת ויש לאדם שכר עליה. ובכלל החמדה המותרת הוא מי שחומד בת חברו לבנו דרך נשואין, שהרי שנינו (שמות כ׳:י״ד) לא תחמוד בית רעך, כלל (דברים ה׳:י״ח) שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמורו פרט מה הפרט דבר שאי אפשר לו לבא ברשותך אלא ברצון ורשות בעליו אף הכלל כן יצא בתו לבנך או בנו לבתך שהוא יכול לבא ברשותך שלא ברשות אביהם. הנה בארתי לך ה׳ דברות שניות שבלוח השני סדורם ובאורם, וקשורם זו בזו הוא כן כי התחיל לא תרצח והזהיר שלא להמעיט את הבריות אע״פ שהם רבים, וכדי שלא יאמר אדם מאחר שהוא מוזהר שלא להמעיטם יוכל להרבותם באיסור ודרך זנות לפיכך הזהיר מיד לא תנאף, וכדי שלא יאמר כיון שהזהיר שלא להמעיטם ושלא להרבותם באיסור א״כ יכול הוא לגנוב בני אדם שאין זה מחסרן ולא ממעיטן אלא שהוא מוליכן למקום אחר למכור ואין זה בא כנגד גופם אלא כנגד ממונם לכך אמר לא תגנוב, וכדי שלא יאמר גנבת נפשות אף ע״פ שאינו ממעיטם אסור מפני שזה מזיקו במעשה אבל להזיקו בדבור מותר לכך אמר לא תענה, וכיון שאסר הדבור אולי יחשוב כי המחשבה הרעה מותרת שיחמוד בלבו ממונו וכל אשר לו לכך נאמר לא תחמוד ובא לאסור אף ההרהור.

ומה שהיו הדברות עשרה ע״ד הפשט לפי שהוא חשבון שלם הכולל את הכל והוא תכלית כל המספר שאין לך מספר בעולם שלא יהיה נכלל ביו״ד.

וע״ד המדרש היו הדברות עשרה מפני שקודם לכן נצטוו הדורות בז׳ מצות ואחרי כן עלו לתשעה ועתה רצה הקב״ה לזכות את ישראל והרבה להם מצות כנגד כלן ונתן להם את הכל, שכן אמרו במדרש משל למה״ד למלך שהיה לו מרתף גדול ובתוכו חביות הרבה של יין טוב בא אוהבו של מלך נתן לו חבית אחת בא השני נתן לו שתים לזמן בא השלישי נתן לו שלשה בא הרביעי נתן לו ארבעה לזמן בא בנו של מלך נתן לו כל המרתף, כך כשנברא אדם הראשון נצטוה על ו׳ מצות כדי שיתקיים העולם בו׳ קצוות, בא נח ונצטוה על השביעית זו אבר מן החי, אברהם על השמינית זו המילה, יעקב על התשיעית זו גיד הנשה, כשבאו ישראל נתן להם י׳ הדברות שהן כוללות תרי״ג מצות, ועל זה אמר הכתוב בקרבנות י״ב נשיאים (במדבר ז) כף אחת עשרה זהב מלאה קטר״ת מלאה תרי״ג כי הקו״ף מתחלפת בדל״ת, והמדרש הזה מבאר לנו כי תרי״ג אותית שבעשרת הדברות תרי״ג מצות נכללות בהן.

וע״ד השכל היו הדברות עשרה כנגד עשרה גלגלים, דבור ראשון אנכי כנגד גלגל השכל (והתעורר לזה), לא יהיה לך אלהים אחרים כנגד גלגל המקיף והזכיר בו אלהים אחרים כי רבים חשבו בו שהוא הבורא בעבור שאינו גוף, לא תשא כנגד גלגל חמה זכור כנגד גלגל לבנה, כבד כנגד גלגל צדק, לא תרצח כנגד גלגל מאדים, לא תנאף כנגד גלגל שבתאי, לא תגנב כנגד גלגל נוגה, לא תענה כנגד גלגל המזלות, לא תחמוד כנגד גלגל כוכב, ויש התעוררות גדולה בכוון כל דבור ודבור כנגד כל גלגל וגלגל ואם תכוין בהם תמצא הענין מורה על נפלאות הש״י וחכמת יצירותיו. ועוד ענין אחר כי היו י׳ כנגד י׳ אברים שרשיים שיש באדם שהוא עקר חיותו ושרש בנינו, שכן מצינו בנין האדם כבנין התורה, יש בתורה רמ״ח מצות עשה שס״ה מצות לא תעשה וי׳ הדברות וכן בבנין האדם רמ״ח אברים שס״ה גידים וי׳ אברים שרשיים, ואם תסתכל בהם תמצאם מכוונים כנגד י׳ הדברות כל דבור ודבור מכוון כנגד כל אבר ואבר ממונה עליו והוא מסור אליו, ואלו הן הלב, והאוזן, והפה, והמוח, והידים, והכבד, וברית מילה, והרגלים, העינים, והכליות, ואם תתעורר בהם בכוונם תמצאם.

וע״ד הקבלה היו י׳ הדברות כנגד י׳ ספירות ותמצא בהם תרי״ג אותיות כנגד תרי״ג מצות הנאצלות והנמשכות מהן, וז׳ אותיות הנוספות בהם על תרי״ג להורות כי תרי״ג האותיות ותרי״ג המצות נתנו מתוך הז׳ הידועים שהזכרתי למעלה ושבע האותיות עם תרי״ג ישלימו לכת״ר אותיות כי כן השבע הנאצלים מן הכתר.

ויען אשכילך ואורך בדרך הזה אסדרם בכאן איזה דבור כנגד איזו ספירה, דבור ראשון אנכי כנגד הכתר, לא יהיה לך כנגד חכמה, לא תשא כנגד תפארת, זכור כנגד עטרה והיא כנסת ישראל, כבד כנגד חסד, לא תרצח כנגד פחד, לא תנאף כנגד יסוד, לא תגנוב כנגד נצח, לא תענה כנגד תשובה, לא תחמוד כנגד הוד. ויש לך לקנות לב ולהתבונן בכוונה אע״פ שאין הספירות כסדרן כמו הדברות.

וצריך אתה לדעת כי מה שהוקבע דבור אנכי ראשון מפני שהוא מצות היחוד להאמין בנמצא הראשון שהוא ראשון לכל הראשונים. והוקבע לא יהיה לך בדבור שני כי אע״פ שהמלאכים נמצאים ראשונים בבריאה הנה הם במעלת השניות אצל מציאות השי״ת, וע״כ נבראו ביום שני ומזה נקראים שנאנים. והוקבע דבור לא תשא בג׳ כי הנושא שמו לשוא הוא מחריב העולם הנשען על ג׳ דברים על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, והוא נענש בג׳ השחתות שהוא מכלה את עצמו ואת עציו ואת אבניו, וחזר והזכיר אשר ישא את שמו לשוא כדי לרמוז על גודל העברה מפני שהנכשל בה הוא מקיל בכבוד הש״י ופורק מעליו עול הכבוד והמורא והוא שאמר הנביא (מלאכי א׳:ו׳) ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי. זכור ברביעי מפני שיום השבת רביעי ליום רביעי וזה כנגד המאורות שנבראו ביום רביעי כי חמה בגלגל רביעי וכן הלבנה בגלגל רביעי לחמה על דרך שצ״ם חנכ״ל כי המאורות הם מרובעים וכן שבתאי שהוא כוכב של שבת תמצא שהוא רביעי לגלגל השכל כי למעלה משבתאי גלגל שמיני שבו הכוכבים ועליו גלגל תשיעי הוא ערבות ועל ערבות גלגל השכל, וכן עניני השבת מרובעים ארבע תפלות בשבת שאין זו דומה לזו וכן דברי הנביא בענין השבת מרובעים הוא שאמר (ישעיהו נ״ח:י״ג) אם תשיב משבת רגליך עשות חפציך ביום קדשי. כבד בחמישי מפני שטבע תולדות האדם נמשך מכח חמשה והם האב, והאם, והיסודות, והזמן, והקב״ה. האב ממנו הגידין והעצמות כל אשר לבן בו, האם ממנה כל חלקי האודם כגון הבשר והדם והשער והשחור שבעין והאי שחור אדום הוא אלא שלקה, היסודות הם ד׳ יסודות שכל מורכב מהם מתקיים בחבורם, הזמן הוא שיעבור הזמן ויאריך עליו שיעור הימים הראויים כי אז תגמר המלאכה, הקב״ה הוא הנופח בו נשמה שהוא העקר להחכימו ולהשכילו כי מבלעדיה אין לפעולות הקודמים עקר, וכן מצינו בטבע התולדה מיני ב״ח שהם ה׳, אדם, ובהמה, ועוף, ודגים, ושרצים. ובדבור זה החמישי הזכיר על האדמה בטבע תולדותם ה׳ דברים, שדה תבואה, שדה כרמים, גן של ירק, פרדס, יער צומח עצים. גם מיני מתכות הנמצאים באדמה הן ה׳, זהב וכסף ונחשת ברזל ועופרת. לא תרצח בששי כי שש מדות המה שגורמות הרציחה והן, הקנאה, והתאוה, והאיבה, והכעס, והקלות, והשכרות, והרוצח רצח את האדם שנברא ביום ששי. לא תנאף בשביעי מפני שאסורי עריות הן שבעה ואלו הן, אשת איש, אשתו נדה, אלמנה, בתולה, משכב בהמה, משכב זכור, כותית. ושבעה ענינים אסורים בה

והן, הראיה, והשמיעה, והיחוד, הדבור, המשוש, הנשיקה, המעשה. לא תגנוב בשמיני מפני שכלל הגנבות הן ח׳ ואלו הן, בחשבון, במדה, במשקל, במציאה, גונב נפש מאחיו, וגונב ממון, גונב דעת, גונב לעצמו, הוא שנעשה אפוטרופוס של יתומים והחזיק בממונם בהיתר שהשיא לבנו הבת היתומה, ועליו נאמר (ויקרא י״ט:י״ג) לא תעשק את רעך ולא תגזל. לא תענה בתשיעי, ידוע כי גלגל התשיעי הוא ערבות שבו כסא הכבוד ושם אוצר הנשמות וזה שמעיד שקר כופר באותו מקום סגולת הנפשות שלא תשוב נפשו למעלה. לא תחמוד בעשירי, כי החומד הוא מכת פועלי האון, וכיון שחומד ממון אחרים כ״ש שיחמוד ממון עצמו שלא יפריש ממנו מעשר, ועל כן הוקבע דבור לא תחמוד בעשירי להזהיר על המעשר כי החומד גוזל ומי שהוא גוזל את המעשרות לעצמו גוזלן כי הארץ תחניף לו ומפני זה הוצרך לקבוע עשירי דבור לא תחמוד. ועם המצוה הזאת נשלמו עשרת הדברות כנגד עשרה גלגלים ועשר ספירות אמורות. ומה שלא נכתבו בספר כסדר הגלגלים והספירות המופלאות, הנה זאת עדות ואות למאמר החכמים יודעים סודות הנוראות, שאין מוקדם ומאוחר בתורת ה׳ צבאות, בהם גדלנו אלהינו והנחילנו מעלה וזכות, בהם שם על ראשנו כתר מלכות, שם בכל חכמות רמות רזים ותעלומות, שם תרי״ג המצות רשומות, שם כל האותיות חתומות, זולתי אות ט׳ משם נסתרת, ואיננה נזכרת, והטעם בזה על דעת החכמים בקבלתם, יודעי עשר הדברים על יסודותם, לפי שהלוחות עתידין להשתבר וכדי שלא יאמרו פסקה טובתם, וכונתם בזה לפי שאות הטי״ת מורה על הטוב, וטי״ת ראשונה שבתורה רשומה במלת טוב.

ולפי דעתי טעם היות אות טי״ת נעדרת, אשר היא רמז לאבן העשירית גולת הכותרת, מטעם אסור החמץ בפסח כי בשמו הגדול יצאנו ממצרים מאפלה לאורה, וכן בהר סיני בשמו הגדול נתנה התורה, וסיוע לדברי מה שרמזו במדרש דורשי רשומות, כי לשון טיט״א סימן הריגה בלשון קדם, והמשכיל יבין יחקור ויאזין, ובזאת יאמין שהרי אות הטי״ת רמז למדת הדין, ואל תשומם אם היא בלוחות שניות נזכרת, כי כן ראוי לפי שהדבור ההוא שמור הוזהרנו בו לשמור משמרת, והכל מיוסד על אדני השכל והתבונה, והדברות חצובות ממקור החכמה והתבונה העליונה, אשרי אזנים שמעו אותם, וסופו כתחלתן, כי התחיל במצות הלב וסיים במצות ה׳ על דרך מאמר איתן האזרחי בספרו אשר בו צדיקים יכתירו, והמשכילים כזוהר הרקיע יזהירו, בענין עשר ספירות בלי מה אשר הם תחלת כל מפעל וראש כל ממשלת, נעוץ סופן בתחלתן כשלהבת קשורה בגחלת.

טו וכל העם רואים את הקולות. ראיה זו ענין השגה וכן (בראשית כ״ז:כ״ז) ראה ריח בני, כי אין הקול והריח נראים. או יאמר רואים לפי שהיה הקול בא באש, וכענין שכתוב (תהילים כ״ט:ז׳) קול ה׳ חוצב להבות אש, והיו רואים את האש ועל כן אמר רואים את הקולות.

יז ובעבור תהיה יראתו על פניכם. דרשו רז״ל זו הבושה, כי היראה ממדות הלב אבל לפי שהבושה נכרת ונראית בפנים לכך אמר על פניכם. והזכיר לבלתי תחטאו ללמדך שהבושה מביאה לידי יראת חטא.

יח ויעמד העם מרחוק ומשה נגש. והלא כבר נאמר וירא העם ויעמדו מרחוק אבל יתכן לפרש כי הראשון רחוק מקום שנתרחקו עוד מהגבול שהרשה להם משה לעמוד בו ועתה בא לרמוז רחוק השגה ולומר שאע״פ שזכו כל ישראל להיות נביאים במעמד הקדוש כששמעו עשרת הדברות מפיו של הקב״ה אין להשוות השגתם להשגת משה, וענין הכתוב לבאר כי השגת העם עמדה מרוחק ממקום שמשה נגש. ומלת ערפל הנזכר בכתובים תמיד פירשו המפרשים שהוא חשך כענין (תהלים צז) ענן וערפל סביביו, והענין כי הכבוד מסתתר ומתעלם אפילו מן המלאכים המשרתים וזהו שכתוב (שם יח) ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו.

והנכון לפרש כי ערפל הוא אור צח בהיר ובאור המלה ערפל ערוי אפל כלומר שהאופל מעורה ונעדר משם, והוא שם נאמר על עוצם האור הגדול כי כשם שהחשך מסתיר הדבר בתוכו שאיננו נראה כן עוצם האור התקיף החזק של פני הכבוד מסתיר ומונע המסתכל להסתכל בו. והעד במלת ערפל שהוא אור הוא מה שהזכיר כאן אשר שם האלהים, ממה שכתוב (דניאל ב׳:כ״ב) ונהורא עמיה שרא, וזהו שאנו אומרים בתפלה ונגלית עליהם בערפלי טוהר. והנה משה לא נכנס בתוך הערפל אבל נתקרב אליו כאדם המתקרב אל שער המלך, ולא נכנס לפנים מן השער וזהו לשון ומשה נגש וגו׳ ותרגם אונקלוס לצית אמיטתא כלומר לעצם גבול ההגעה שהיה משה מגיע עד שם ולא משם ואילך וזה טעם אשר שם האלהים ואז וידבר אלהים ושמעו כל ישראל, וזה שאמר לו תחלה (שמות י״ט:ט׳) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך. וענין הפרשה הזאת וכל העם רואים את הקולות קודם מתן תורה היה כי כן מוכיח הלשון, וערפל זהו עב הענן שהזכיר במשה הנה אנכי בא אליך בעב הענן וכן ישראל הנצבים בתחתית ההר היו רואים לעיניהם מראה הכבוד כאש אוכלת בראש ההר.

יט אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. מפני שכל ישראל עדים במה שראו בעיניהם האותות והמופתים הגדולים תחלה עשר מכות של מצרים עד סוף מתן תורה לכך הזכיר הקב״ה להם אתם ראיתם בין בתחלה בין בסוף, כי כן בפרשת הברית והתנאים התחיל ואמר אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ועתה יאמר להם אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם כי כבודו היה בהר סיני והדבור היה מן השמים וכבר נתבאר זה.

כ **לא תעשון אתי.** על דרך הפשט לא תעשון בשתוף אתי שום צורה מכסף וזהב לשם אלהות, וחזר לא תעשו לכם כלל אפילו שלא לשם אלהות.

ויש לפרש לא תעשון אתי כשאתם עומדים בתפלה אתי לא תחשבו בכסף וזהב אשר עמכם שאם תעשו כן מעלה אני עליכם כאלו עשיתם אלהי כסף ואלהי זהב.

וכתב רש״י ז״ל לא תעשון אתי, בא להזהיר על הכרובים יאמר כי הכרובים אשר אתם עתידים לעשות אתי שלא יהיו של כסף שאם שניתם לעשותם של כסף הרי הם חשובים לפני כאלהות. לא תעשו לכם שלא תאמר הריני עושה כרובים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כמו שאני עושה בבית עולמים. ודרשו רז״ל במסכת ע״ז לא תעשון אתי לא תעשון מה שאתי. ובא הכתוב לאסור עשיית הצורות בין בשמשין שבמדור העליון, כגון חיות הקדש ואופנים ושרפים ומלאכי השרת ושבמדור התחתון כגון חמה ולבנה כוכבים ומזלות, וכיון שאסר הכתוב לעשות צורת מלאכי השרת שהן בצורת בן אדם ונוסף בהם שהם בעלי כנפים הייתי מבין שיהיה מותר לעשות פרצוף אדם לבדו, לכך הוצרכו לדרוש עוד לא תעשון אתי לא תעשון אותי והוא דמות אדם כדי שיהיה בכלל איסור לאו זה כל המשמשין כלן שבמדור העליון ושבמדור התחתון וכן פרצוף אדם. ובסנהדרין דרשוהו אזהרה לצבור שלא ימנה דיין בשביל ממון אלא בשביל חכמה הוא שאמר לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב אלוה הבא מחמת כסף וזהב כי שם אלהים כולל גם לדיינים.

וע״ד המדרש לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, לא תעשון כדרך שבני אדם עושים ביראתם, כשהטובה באה עליהם מכבדים יראתם שנאמר (שופטים ט״ז:כ״ג) נתן אלהינו בידינו את שמשון אויבינו, וכשהפורענות באה עליהם מקללין ליראתם שנאמר (ישעיהו ח׳:כ״א) והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה, אבל יש לכם להודות בין על הטובה בין על הרעה, שכן אמר דוד ע״ה (תהילים קט״ז:ג׳-ד׳) כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה׳ אקרא, וכן אמר איוב (איוב א׳:כ״א) ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך.

וע״ד הקבלה לא תעשון אתי כבר פרשתיו בפסוק וידבר שהוא כמו על פני. ויש להוסיף בבאורו כי הוא כאלו אמר אתי בצר״י [סגו״ל] תחת האל״ף כלשון (ישעיהו ו׳:ה׳) וארא את ה׳, שהרי כתיב (שמות ל״ג:כ׳) כי לא יראני האדם וחי, והנה מנשה הרשע טעה בזה בשלא דקדק במלת את ועל כן תפשו לישעיה הנביא שאמר לו משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי ואתה אמרת וארא את ה׳, והוא שדרשו ביבמות סוף פ׳ החולץ אמר לו מנשה לישעיה משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי ואתה אמרת וארא אמר ידענא ביה דלא מקבל אי אמינא ליה אשוייה מזיד אמר שם אבלע בארזא אתיוה לארזא ונסרוה כי מטא להדי פומיה נח נפשיה משום דאמר (ישעיה ו) ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב. ומלת את ואות הכל אחד והוא מה שכתוב במצות התכלת (במדבר ט״ו:ל״ט) וראיתם אותו שהוא מלשון את, ומזה דרשו רז״ל לא תעשון אתי לא תעשון אותי הרחיבו באור לכל משכיל כי מלת את הוא האות והבן זה.

כא **בכל המקום אשר אזכיר את שמי.** היה לו לומר תזכיר כי בכל מקום שיזכיר אדם שמו של הקב״ה בבית התפלה או בשאר המקומות שם יתברך העובד.

וע״ד הקבלה אמר אזכיר כי הכתוב הזה יש בו פתח להבין ענין הקרבנות והכתובים האלה דבור השם המיוחד ועל כן יאמר **מזבח אדמה תעשה לי,** לבדי לשם המיוחד ותעלה עליו הקרבנות וכל מקום אשר אמשיך הרצון לשמי ע״י הקרבנות אבא אליך וברכתיך הרי הברכות נמשכות לך מעתה כי כשהברכה נאצלת לשמו ממקור הברכה אז העולם מתברך, ומלת אזכיר מלשון אזכרתה שהוא המשכת ריח וכן (ישעיה סו) מזכיר לבונה (ירמיה יז) כזכור בניהם מזבחותם (שיר א) נזכירה דודיך מיין, ויהיה אזכיר את שמי כאלו אמר אריח את שמי, ובאורו אמשיך את הרצון לשמי. ומה שהזכיר בכל המקום בה״א הידיעה לרמוז על בית הקרבנות שנקרא מקום שבנאו שלמה לשמו של הקב״ה כענין שכתוב (מלכים א ח) והבית אשר בניתי לשמך, ומזה לא אמר בכל מקום כי א״א להקריב הקרבנות בכל מקום והוא שכתוב (דברים י״ב:י״ג-י״ד) השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר וגו׳.

כב **לא תבנה אתהן גזית.** טעם איסור בגזית במזבח שלא יהיה כבוד המזבח שתהיה מקצת האבן בנויה במזבח ה׳ ומקצתה מושלכת באשפתות כן פי׳ החכם ר״א ז״ל.

והרמב״ם ז״ל כתב טעם בזה בכלל טעמי המצות שהיא הרחקה שלא יבא לעשות בהן צורה ותהיה אבן משכית.

אבל הרמב״ן ז״ל כתב ונתן טעם בזה והוא הנכון יותר מכל מה שנאמר בו לפי שהחרב כחו של עשו מברכת ועל חרבך תחיה והנה עשו שנאוי להקב״ה כענין שכתוב (מלאכי א׳:ג׳) ואת עשו שנאתי והנה הוא מרוחק מן המזבח. ואין הגזית עיקר האיסור כי אם הנפת הברזל וכן כתוב (דברים כ״ז:ה׳) לא תניף עליהם ברזל, ואלו עשאן גזית בכלי כסף או בשמיר הרי זה מותר מדין התורה אבל האיסור אינו אלא כדי להרחיק הברזל מן המזבח והוציא הכתוב הברזל בלשון חרב לפי שהוא מחריב את העולם ולכך ירחיקנו הכתוב מן המזבח שהוא שלום העולם וקיומו ועל כן לא נמצא בכל מלאכת המשכן זכרון ברזל כלל אלא זהב וכסף ונחשת, גם בבית המקדש כתוב מפורש (מלכים א ו׳:ז׳) ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו,

ואמרו בספרי בבית לא נשמע אבל נשמע בחוץ.

ובמדרש כי חרבך הנפת עליה מכאן אמרו המזבח נברא לאריכות ימיו של אדם והברזל לקצר ימיו של אדם אינו בדין שיונף המקצר על המאריך. ומכאן אתה למד כי יש לכל מצוה ומצוה ממצות התורה כמה פנים ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקים לכמה טעמים, ויש בכלן תועלת הגוף והנפש והם חיים למוצאיהם, וכן אמר שלמה ע״ה (משלי ד׳:כ״ב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא.

פרק כא

א גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב (משלי כד, כג)

שלמה המלך ע״ה סדר משליו והוכיח בדבריו בראש הספר ועד כאן לכלל הפתאים והנערים וכן הודיע בראש הספר כי משליו לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה, ועתה יוכיח לחכמים ליושבים על המשפט זהו שאמר (משלי כ״ד:כ״ג) גם אלה כלומר גם המשלים האלה לחכמים להוכיח אותם בהם ומה היא התוכחה הכר פנים במשפט בל טוב, יאמר אין זאת מדה טובה בחכמים שיכירו פנים במשפט ואף ע״פ שהתורה הזהירה על זה (דברים א׳:י״ז) לא תכירו פנים במשפט, חידש שלמה בזה כי התורה הזהירה ולא ענשה ובא שלמה ולמד העונש ואומר כי מלבד שהוא עובר על מצות הש״י והוא זעום ה׳ עוד הוא זעום הבריות כי הכל יקללו אותו, ולכך סמך לו מיד אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאמים כי הדיין האומר לרשע בדינו צדיק אתה שמזכה אותו והוא חייב וכ״ש אם יחייב את הזכאי המון העם יזעמוהו וירחיקוהו בהטותו המשפט. ולפי שהתורה מבראשית עד לעיני כל ישראל תלויה במשפט לכך אמר בל טוב ולא אמר לא טוב כענין שכתוב (תהילים קמ״ז:כ׳) ומשפטים בל ידעום.

וידוע כי המשפט מכון כסא הכבוד שנאמר (שם פט) צדק ומשפט מכון כסאך ומי שהוא מעמיד המשפט מעמיד הכסא ומי שהוא מטה המשפט ופוגם אותו פוגם הכסא, ועל כן הזכיר בל טוב איננו זוכה לטוב הצפון שכתוב בו (שם לא) מה רב טובך אשר צפנת וגו׳, ולמדנו שלמה בזה כי המכיר פנים במשפט הוא נענש בעוה״ז ובעוה״ב, המשפט הוא סבת השלום ולכך מצינו ביתרו אותה עצה שנתן למשה בדבר המשפט שהזכיר בה שלום הוא שכתוב (שמות י״ח:כ״ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים וגו׳ על מקומו יבא בשלום והשלום הוא קיום העולם ועל כן המשפט נמסר לחכמים כי החכמים מרבים שלום בעולם ולפיכך אסור להביא המשפט כי אם לפני חכמי ישראל, וזהו שכתוב.

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. דרשו רז״ל במסכת גיטין פרק המגרש לפניהם ולא לפני הדיוטות, ופירש רש״י ז״ל שם בפירושיו לפניהם, לפני שבעים סנהדרין שעמדו בהר קודם מתן תורה כדכתיב (שמות כ״ד:א׳) ואל משה אמר עלה אל ה׳ אתה ואהרן וגו׳, ומסיק התם דאע״ג דאנן הדיוטות אנן שליחותייהו קא עבדינן, ולפי שהיה הכתוב ראוי לומר אשר תשים להם כענין שכתוב (שם טו) שם שם לו חק ומשפט לכך הוצרכו רז״ל לדרוש כן לפניהם ולא לפני כותים להורות שאסור ללכת ולדון בערכאות של כותים ואפילו היו דיניהם כדינינו.

וידוע כי כל המניח דיני ישראל ודן בערכאות של כותים הנה זו עברה אחת שהיא חומר לכמה עברות כי משרשה יפרו וירבו ענפי חטאים גדולים גם בכנפיה נמצאו נזקים ומכשלות הרבה עד לאין קץ, ואבאר לך כיצד. ידוע כי הרציחה מן העברות החמורות שבתורה והעונש גדול וחמור מאד לפי שהוא שופך דם האדם ומאבד נפש אחת מן העולם ולא אבד את הנרצח לבדו כי אם העתידים לצאת ממנו ואין להם סוף שהרי אדם הראשון יחידי היה וכל הבריות של שבעים לשון שיש בעולם כלן תולדותיו ואם כן הרי לך כל המאבד נפש אחת כאלו אבד עולם מלא, וכן לענין ההצלה והטובה כל המקיים נפש אחת כאלו קיים עולם מלא, הא למדת כמה גדול עון הרציחה. אע״פ שעון הרציחה חמור עון הגזל וחלול ה׳ חמור ממנו כי הרוצח נמחל לו בתשובה וכמו שמצינו בקין ולא כן הגזל אין התשובה מועילה לו עד שיחזיר הגזל ואם אינו מחזירו אינו נמחל לו לעולם, וכן חלול השם אין התשובה מועילה בו כי הוא חמור יותר מכריתות ומיתות ב״ד שכן דרשו רז״ל עבר על כריתות ומיתות ב״ד ועשה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין שנאמר (תהלים פט) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם אבל מי שיש בידו חלול השם אין כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כלן תולין ומיתה ממרקת שנאמר (ישעיהו כ״ב:י״ד) ונגלה באזני ה׳ צבאות אם יכופר וגו׳, ושתי עברות אלו החמורות יותר מן הרציחה והן הגזל וחלול השם שתיהן נכללות בעון ערכאות של כותים. חלול השם שהרי זה בודאי מחלל את השם ונותן כבוד לאחר ותהלתו לפסילים והוא מיקר שם ע״ג להחשיב אותה ואמר הכתוב (דברים ל״ב:ל״א) כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים כלומר כשאויבינו פלילים, והוי למבוכה הזאת ולשכרות הגדול הזה במקום שיודעים זה ועוברין וכענין שאמר הנביא (ישעיהו כ״ט:ט׳) שכרו ולא יין נעו ולא שכר שהרי הם מניחים העיקר ונותנים לע״ג מוהר וחשיבות, והוא שאמר דוד ע״ה (תהילים ט״ז:ד׳) ירבו עצבותם אחר מהרו כלומר מניחים העיקר ונותנים מוהר לאל אחר לעבדו. גזל שכל המניח דיני ישראל ומוציא בערכאות של כותים הרי זה גזל גמור ואינו חושבו לגזל ועל כן אינו מחזיר ולפיכך אין לו מחילה לעולם. ומה שהזכיר לשון תשים ללמד שצריך השופט להשים לפני בעל הדין אותה ראיה שהוא דן בו ושהוא מוציא את הדין ממנה וכן אמרו רז״ל כתבו לי

מאיזה טעם דנתוני כותבין ונותנין לו.

ובמדרש ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים (בראשית ב׳:ד׳) אלה תולדות השמים והארץ פסל את הראשונים אמר דין הניין לי ודין לא הניין לי. (שם ו) אלה תולדות נח פסל את הראשונים אלו דור אנוש ודור המבול. (שם לז) אלה תולדות יעקב, פסל אלופי עשו. כ״מ שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים, (שמות א׳:א׳) ואלה שמות בני ישראל מוסיף על מעלת בני ראובן בני שמעון. אף כאן ואלה המשפטים מוסיף על הראשונים מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני. התורה דינין מלפניה ודינין מאחריה והתורה באמצע, דינין מלפניה הוא שכתוב למעלה (שם טו) שם שם לו חק ומשפט ועוד (שם יח) ושפטו את העם בכל עת, דינין מאחריה ואלה המשפטים ועשרת הדברות באמצע הוא דכתיב (משלי ח׳:י״ט-כ׳) בארח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט, ד״א (תהילים קמ״ז:י״ט) מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, מגיד דבריו ליעקב אלו עשרת הדברות, חקיו ומשפטיו לישראל ואלה המשפטים, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים וגו׳, לא נתן הכל אלא לישראל אדם הראשון נצטוה בשש מצות בא נח הוסיף לו שביעית זה אבר מן החי, בא אברהם הוסיף שמינית זו מילה, בא יעקב הוסיף לו תשיעית זו גיד הנשה, באו ישראל נתן להם עשרת הדברות נתן להם את הכל, וזהו שכתוב (במדבר ז׳:י״ד) כף אחת עשרה זהב מלאה קטרת, זו התורה שנתנה מכף ידו של הקב״ה לכף ידו של משה והיא תורה אחת והם עשרת הדברות מלאה קטרת בגימט׳ תרי״ג בחלוף קו״ף בדל״ת באותיות א״ת ב״ש. כשעמדו על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע אמר להם הרי כל התורה נתנה לכם הוי אומר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים וגו׳, ר׳ אליעזר אומר אם יש דין למטה אין דין למעלה אין דין למטה יש דין למעלה כיצד אם יעשו התחתונים משפט אינו נעשה מלמעלה אמר הקב״ה אלו הייתי מבקש שעה אחת לעבור את הדין לא יהיה העולם יכול לעמוד שהרי אמר ישעיה ע״ה (ישעיהו כ״ז:ד׳) אפשעה בה אציתנה יחד, אם אני פוסע בדין פסיעה אחת אשרוף העולם כולו, למה או (שם) יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי, כלומר או יחזיקו בדיני התורה, וכן דרז״ל לא אבדו ישראל אלא בשביל התורה ומשפט שנאמר (איוב ד׳:כ׳) מבקר לערב יוכתו מבלי משים, אלה המשפטים אשר תשים לנצח יאבדו.

אשר תשים לפניהם. זכה נעשה לו סם חיים לא זכה נעשה לו סם המות. ובאור זה שלכך הזכיר לשון תשים מלשון סם להורות שאם הדיין שופט בצדק הוא לו סם חיים ואם לא, נעשה לו סם המות. ודומה לזה מה שדרשו רז״ל בפסוק (דברים י״א:י״ח) ושמתם את דברי אלה, מלשון סם הוא שאמרו זכה אדם בדברי תורה נעשים לו סם חיים לא זכה נעשים לו סם מות.

ב **כי תקנה עבד עברי.** כוונה תורה להתחיל הדין הראשון בעבד עברי מפני שיש בו זכר ליציאת מצרים וזכר למעשה בראשית, זכר ליציאת מצרים שהיו ישראל עבדים להם והקב״ה הוציאם מתוכם להיות עבדים לו לבדו והוא שכתוב (ויקרא כ״ה:נ״ה) כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, והזכיר בדינים דין עבד עברי ראשון כשם שהזכיר בדברות אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים דבור ראשון, זכר למעשה בראשית כי כשם שהשבת הוא זכר למעשה בראשית שהש״י ברא עולמו בששת ימים ויום השביעי הוא יום מנוחה כן הדין הזה זכר למעשה בראשית כי השנה השביעית לעבד זמן המנוחה ממלאכת האדון כמו יום השביעי כי השביעיות נבחרות לעולם, בימים, ובשנים, ובשבועי השנים, בימים יום השביעי שהוא שבת, ובשנים השנה השביעית שהוא שמטה ג״כ נקראת שבת, ובשבועי השנים שמטה שביעית והיא מצות יובל, וכל זה עיקר אחד נובע ממקור אחד והוא סוד ימות העולם הנזכר בפרשת בראשית עד ויכלו.

שש שנים יעבד. בעבד שמכרוהו ב״ד בגנבתו הכתוב מדבר כמו שנאמר (שמות כ״ב:ב׳) אם אין לו ונמכר בגנבתו. והזכיר יעבוד לא עבודה כבדה ולא עבודה של בזיון שהרי הקישתו תורה לשכיר שנאמר (ויקרא כ״ה:מ׳) כשכיר כתושב יהיה עמך, מה שכיר באומנותו אף זה באומנותו ומה שכיר ביום ולא בלילה אף זה ביום ולא בלילה.

ובשביעית שביעית למכירה שנאמר שש שנים יעבוד ולא שביעית לשמטה. **לחפשי** . מלמד שאינו צריך גט חרות.

חנם שאם חלה העבד ברשותו אינו יכול לומר לו תן לי מעות כנגד שכר בטולך או שכר מזונות ושכר הרופא לכך כתיב חנם חנם בלא מעות ובלבד שלא יחלה יותר מג׳ שנים שהרי זה חייב להשלים לפי שהתורה הקישתו לשכיר וכתיב (ישעיהו ט״ז:י״ד) בשלש שנים כשני שכיר וכתיב (דברים ט״ו:י״ח) כי משנה שכר שכיר וגו׳.

ג **אם בגפו יבא.** כלומר אם אין לו אשה עדיין אלא הוא פנוי אין לו לישא בת ישראל והוא בעבדות שאין לו ממון להספיק לה שאר כסות ועונה אלא עד שישלים ויצא לכך הוצרך הכתוב לומר בגפו יצא. וכן אין רבו מוסר לו שפחה כנענית כיון שנכנס שם בלא אשה שהרי מצות התורה הוא שיצא העבד מרשותו כמו שנכנס אם נכנס פנוי יוצא פנוי ואין רבו מוסר לו שפחה כנענית [ואם נכנס נשוי שיש לו אשה ישראלית אז יכול רבו למסור לו שפחה כנענית] זהו שאמר אם אדוניו יתן לו אשה. או יהיה ענין בגפו בגופו כלומר שלם בגופו כמו שבא כן יצא שאינו יוצא בשן ועין ובראשי אברים כעבד כנעני.

ודע כי עבד עברי קונה עצמו בד׳ דברים ואלו הן, ו׳ שנים, יובל, מיתת האדון, גרעון כסף, והנרצע קונה עצמו בשני דברים, ביובל, ובמיתת האדון, והאמה בה׳ דברים, שיוצאת בסימנין. ואינה נרצעת.

ה **ואם אמר יאמר העבד.** דרשו רז״ל בכפל לשון זה עד שיאמר וישנה. העבד כשהוא עבד, פרט לאומר בסוף שאינו עבד.

אהבתי את אדוני. רבו אוהבו והוא אינו אוהבו אינו נרצע, הוא אוהב את רבו ורבו אינו אוהבו אינו נרצע שנאמר (דברים ט״ו:ט״ז) כי טוב לו עמך, רבו חולה והוא אינו חולה אינו נרצע שנאמר עמך, הוא חולה ורבו אינו חולה אינו נרצע שנאמר כי טוב לו.

את אשתי ואת בני. אם אין לו אשה ובנים אינו נרצע, אמר בתחלת שש ולא בסוף שש אינו נרצע דסמוך ליציאה בעינן.

ו **והגישו אל הדלת.** שומע אני בין עקורה בין שאינה עקורה ת״ל מזוזה מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד.

ורצע אדניו. ולא בנו ולא שלוחו ולא שליח ב״ד. **את אזנו.** ולא אזנה שאין רציעה באשה. **במרצע.** ולא אמר במרצע (הב׳ בשו״א) משמע מיוחד שבמרצעין.

ועבדו. לו ולא לבן מכאן שהוא קונה עצמו במיתת האדון. **לעולם.** לעולמו של יובל כן דרשו רז״ל במסכת קדושין.

ודבר ידוע הוא בנוהג שבעולם בטבע העבד שעומד ברשות אדוניו שהוא מואס את נפשו וקץ בחייו מפני עבודתו שהוא מתאוה שיהיה בן חורין, וזה שהוא חפץ שישאר בעבדותו ושיהיה עליו אדון זולתי הש״י הנה זה דבר מחודש מאד ועל כן בא הדין בזה שהאדון בעצמו אשר בחר בו העבד ואשר אהבו שיגישהו לפני ב״ד ושירצע אותו בדלת זה כדי שילקה אותו אבר שחטא ששמע בסיני לא תגנוב והלך וגנב או מפני שכתוב (ויקרא כ״ה:נ״ה) כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והלך וקנה אדון לעצמו. מכל מקום מאיזה שיהיה הרי זה נחשב לו לחטא כי יתנכר אל האדון העליון יתברך אשר הזהירו בקבלת התורה מעבדות זולתו והוא פורק ממנו עתה עול מצותו.

ולפי דעתי מפני זה לא אמר כי תקנה עבד ישראל והיה ראוי שיאמר כן, או שיאמר כי תקנה ישראל לעבד, בעבור כי ישראל הוא השם הנכבד שנתקיים בנו אחר מתן תורה והנה זה בא כנגד מה ששמע במתן תורה ואיננו ראוי שיקרא בשם ישראל וקראו הכתוב בשם עברי הוא שם היחס, הוא השם שהיה להם לישראל בהיותם במצרים באין תורה שנקרא אלהי העברים, ועל כן צותה התורה שילקה אבר החוטא ששמע המצוה ועבר עליה ושילקה ע״י האדון אשר בחר בו כדי שיתבאר מזה כי הוא והאדון שלו שניהם יחדו כעבד כאדוניו מוזהרים בעבודת האדון העליון יתברך אשר לו כל הממשלה והאדנות לא לבשר ודם, וזהו שאמר והגישו אדניו אל האלהים הוא מקום ב״ד שהוא מקום המשפט כי המשפט לאלהים, ואמר זה כנגד מה שהתנכר אדנות מדת הדין שהיתה מכת בכורי מצרים להציל את ישראל מעבדות. וחזר ופירש עוד והגישו אל הדלת או אל המזוזה כנגד מה שהתנכר אות הדם שעל הפתחים על המשקוף ועל שתי המזוזות שבו יצאו ישראל מעבדות לחרות לכך ורצע אדניו את אזנו ויוצא דם ממנו והכל מדה כנגד מדה. ואע״פ שאין הוצאת הדם מן האוזן מעכב שהרי אם נקב את אזנו בסם יצא מ״מ רוב הנרצעים אינן בסם ודם יוצא מהם, ונקרא שם הכלי מרצ״ע והוא בגימט׳ ת׳ כי הוא כנגד מה שרצה להוסיף על עבדות ת׳ שנה של מצרים.

ואמרו במדרש והגישו אל הדלת אמר הקב״ה אני פתחתי לו פתח הבית לצאת חפשי והוא סגר עליו פתח הבית להיות עבד לפיכך ילקה בפתח.

ויש להבין עוד כי יש במלת הדלת סוד וע״כ נזכרת המלה בלשון ידיעה והגישו אל הדלת וכן מצינו במשנה תורה (דברים ט״ו:י״ז) ונתתה באזנו ובדלת, והוא כי הדלת מקום כניסה לבית שאי אפשר להכנס בבית כ״א בדלת ולשון דלת מלשון אות דל״ת של פסוק שמע שהיא כנסת ישראל, והוא השער לה׳ אשר צדיקים יבאו בו. ומה שאמר אל המזוזה הוא מספר (*ר״ל מזוזה בגימטריא אדני:) הכנוי וזה מבואר, והעבד העברי הזה לא ידע ולא יבין את זאת והחליף אדנות קדש באדנות חול, וע״כ באה המצוה שיעבוד אדוניו עד הזמן אשר בו כל המושלים והאדונים בעליונים ובשפלים יכרעו לפני אדוני האדונים ויכירו הכל כי לה׳ הארץ ומלואה.

ועבדו לעולם. קבלו רז״ל כי הוא עולמו של יובל הוא שנת החמשים כי זמן חמשים שנה נקרא עולם שכן מצינו בשמואל הרמתי (שמואל א א׳:כ״ב) וישב שם עד עולם והוא עולמו של לוי, שנאמר (במדבר ח׳:כ״ד) מבן חמש ועשרים שנה ועד בן חמשים שנה וכל ימיו של שמואל לא היו אלא חמשים ושתים שנה ושתי שנים היו לו אותה שעה. והדין הזה ביובל בין שיהיה הזמן קרוב או רחוק. או יהיה טעם לעולם כל ימי עולם כי כיון שעבד עד שנת היובל הרי הוא עבד כל ימי העולם, ובא לרמוז כי כל ימי העולם הוא היובל הגדול והוא ענין הכתוב (תהילים ק״ה:ח׳) דבר צוה לאלף דור כי דור חמשים שנה ג״כ כמו עולם וכן רמז שלמה ע״ה (קהלת א׳:ד׳) והארץ לעולם עומדת הוא עולמו של יובל העולם והבן זה. ובפרשת בהר סיני אזכיר זה בהגיעי שם בעזה״י.

ז **וכי ימכור איש את בתו לאמה.** נתנה תורה רשות לאב למכור את בתו כשהיא קטנה.

לא תצא כצאת העבדים. לא תצא כצאת העבדים כנעניים שיוצאים בשן ועין. בכ״מ שמצינו עבדים או עבד ואמה סתם בכנעניים הכתוב מדבר שהרי

בעברי מפורש הוא כי תקנה עבד עברי. ואזהרה זו על האדון שאם בא להוציאה מרשותו בשן ועין שהוא עובר בלאו זה אלא שיש לו לשלם לה דמי שן ועין ותשאר אצלו ליעוד עד הזמן.

ח **אם רעה בעיני אדוניה אשר לא יעדה.** להיות לו לאשה. **כתב הרמב"ן** ז"ל כי הקונה בת ישראל לקחת לו לאשה יקנה אותה והיא מיועדת לו מן הסתם ועתה אם לא יחפוץ בה והפדה האב הנזכר כי אסור לו להניחה עוד ביד האדון מעת שאמר לא חפצתי לקחתה, ולא יכול למכרה לעם נכרי והיא מניעה לגמרי מן הנכרי שלא ימכור את בתו לכותי לשפחה שאע"פ שהתיר הכתוב זה בעבד עברי שנאמר (ויקרא כ"ה:מ"ז) ונמכר לגר תושב עמך, ובא הכתוב לבאר שלא יעשה כן באשה לפי שלא יבאו הכותים לזלזל בבנות ישראל, וזהו פשוטו של מקרא שלא ימכור אדם את בתו לכותי לשפחות, ע"כ.
בבגדו בה. הוא בוגד בבתו אם ימכור אותה זולתי למי שיוכל לישא אותה לאשה. ובמסכת קדושין פרק קמא נחלקו ר' אליעזר ור' עקיבא במלה זו של בבגדו בה זה מבין מלשון בגידה וזה מבין מלשון בגד ר' עקיבא סבר יש אם למקרא כיון שפרש טליתו עליה שוב אינו רשאי למכרה ור' אליעזר סבר יש אם למסורת, הבין ר' עקיבא מלת בבגדו מלשון בגד ממש כמו (בראשית ל"ט:י"ב) ותתפשהו בבגדו, ולכך אמר כיון שפרש טליתו עליה והם הקדושין כענין שכתוב (רות ג':ט') ופרשת כנפיך על אמתך, שאילו היה מלשון בגידה היה הכתוב ראוי לומר בגדו בקמ"ץ חט"ף, אבל הוא לשון בגד וטלית. ומה שאמר בה כמו עליה כלשון הכתוב (נחמיה ב':י"ב) הבהמה אשר אני רוכב בה שהוא כמו עליה. ורבי אליעזר הבין מלת בבגדו מלשון בגידה ואע"פ שלא אמר בבגדו בקמ"ץ חט"ף ואמר בבגדו בחיר"ק תחת הבי"ת. מלשון בגידה הוא, ולשון מקור הוא כמו (ויקרא כ"ו:כ"ו) בשברי לכם מטה לחם, ולכך הזכיר לשון בה שהרי לשון בגידה לא מצאנוהו כי אם בבי"ת, והוא שכתוב (מלאכי ב':ט"ו) אשר אתה בגדתה בה וכתיב (שם) ובאשת נעוריך אל יבגוד וכתיב (הושע ה':ז') בה' בגדו כי בנים זרים ילדו. ורבי שמעון סבר יש אם למקרא ולמסורת, ודרשינן כלהו בלשון בגד ובלשון בגידה.
ובמדרש וכי ימכור איש את בתו לאמה אמר הקב"ה לישראל בת אחת היתה לי ומכרתיה לכם לאמה שאין אתם מוציאין אותה אלא חבושה בארון, לא תצא כצאת העבדים נהגו בה כבוד ששביתם אותה מאצלי שנאמר (תהילים ס"ח:י"ט) עלית למרום שבית שבי. אם רעה בעיני אדניה אם ישראל רעים שאינם מקיימים את התורה, והפדה האב כלומר תסתלק השכינה מהם, והרי במתן תורה לעם נכרי לא ימשול למכרה לא נתנה לאומה מאומות העולם אלא לישראל וישראל בוגדים בה.

ט **ואם לבנו ייעדנה.** אם רצה האדון ליעדה אין צריכין קדושין אחרים אלא כסף קנייתה ואומר לה הרי את מקודשת לי בכסף שקבל אביך בדמיך ואם לא רצה ליעדה לעצמו אלא לבנו כמשפט הבנות יעשה לה, שיתן לה האדון משלו כמהר הבתולות כי בת ישראל היא והאדון במקום אביה, והכתוב צוה בזה כמו שצוה בהענקה והכל הוא חסד מאת הקב"ה.
או יהיה באורו כמשפט הבנות יעשה לה ומה הוא משפט הבנות כי אם יקח אשה אחרת על אמה עבריה שארה כסותה ועונתה של זאת לא יגרע.
ורש"י ז"ל פירש שארה אלו מזונות כסותה כמשמעו ועונתה תשמיש, ותפס עליו הרמב"ן בפירושו ואמר כי מה שאמרו בכתובות האי תנא סבר מזונות דאורייתא הוא דתניא שארה אלו מזונות וכה"א (תהילים ע"ח:כ"ז) וימטר עליהם כעפר שאר בודאי דברי יחיד הם והעולה מסוגית הגמרא דמזוני תקינו לה רבנן ואינן דבר תורה, וע"כ פירש הוא ז"ל שארה זה קרוב בשר כי שאר בכל מקום בשר הדבק והקרוב לבשרו של אדם מלשון (ויקרא י"ח:ו') שאר בשרו, ודרשו רז"ל (שם כא) כי אם לשארו זו אשתו והוא כענין (בראשית ב':כ"ד) ודבק באשתו והיו לבשר אחד, והנה שארה קרוב בשרה, וכסותה כסות מטתה כמו שנאמר (שמות כ"ב:כ"ו) כי היא כסותה לבדה וגו' במה ישכב, ועונתה הוא עתה שיבא אליה לעת דודים וזהו משפט הבנות. והטעם לא תהיה האחרת יושבת לו על המטה לפי כבודה והיו שם לבשר אחד וזאת עמו כפילגש ישכב עמה בדרך מקרה ועל הארץ כבא אל אשה זונה, וכן ארז"ל שארה זה קרוב בשר שלא ינהוג בה מנהג פרסיים שמשמשים מטותיהן בלבושיהן, כי דרך הכתוב בכל מקום להזכיר המשכב בלשון נקיה, ושלשה ענינים אלו הם לאדם עם אשתו בחבורה, ויהיה המזונות ומלבושי האשה תקנה מדברי סופרים.

יא **ואם שלש אלה.** כלומר היעוד לעצמו או לבנו או שיפדנה האב כמו שכתוב והפדה, ויצאה חנם אין כסף כלומר כי כיון שלא נעשה בה אחת מג' ונשארה אצלו בתורת אמהות, ויצאה חנם אין לו רשות לאב למונעה וכ"ש האדון שאינו רשאי לעכבה לכך כתיב ויצאה חנם. וא"ת יש על האדון לומר לאביה תן לי מעותי ותצא לכך נאמר חנם, וא"ת יתן לה האדון משלו, ת"ל אין כסף כלומר אין לה עליו כסף שהרי לא נשאה מכאן שנינו האמה קונה עצמה בסימנין.

יב **מכה איש ומת מות יומת.** אחר שהשלים דין עבד עברי שהתחיל בו כנגד דבור ראשון שבלוח ראשון התחיל בדין הרציחה כנגד דבור ראשון שבלוח שני, ומפני ששם הזהיר ולא ענש בא עתה ופירש העונש ואמר מכה איש ומת מות יומת וזהו במזיד.

יג **ואשר לא צדה.** בשוגג. ועניין לא צדה שלא הזיד בדבר ולא היה צודה את נפשו לקחתה, והאלהים הזמין לידו שהרגו מפני שכבר נתחייב הריגה מעון אחר ולכך הזכיר האלהים כלומר במדת הדין וזהו שאמר שלמה המלך ע״ה (משלי י״ג:כ״ג) ויש נספה בלא משפט כלומר בלא משפט מאותו עון אלא מחמת עון אחר שנתחייב בו כבר.

וכבר הביאו רז״ל משל על זה בשני בני אדם אחד הרג מזיד ואחד הרג שוגג והקב״ה מזמנן לפונדק אחד זה שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על אותו שהרג מזיד והורגו נמצא זה שהרג מזיד נהרג וזה שהרג שוגג גולה. ומה שאמר מכה איש ומת כדי שלא תבין איש ולא קטן לכך הוצרך לכתוב במקום אחר (ויקרא כ״ד:י״ז) ואיש כי יכה כל נפש אדם, כדי שיתבאר מזה אפילו קטנים, וא״כ למה נאמר איש להוציא את הנפלים.

ושמתי לך מקום. כלומר מקום מיוחד במדבר שיהיה קולט הרוצח בשוגג וזה מחנה לויה. ויראה לי כי על כן הזכיר מלת לך בדין הזה מה שאין כן בשאר הדינין כנגד משה שהיה משבט לוי.

יד **וכי יזיד איש על רעהו להרגו.** באורו והרגו. והוצרך הכתוב להזכיר לשון בערמה בדין הרציחה. לפי שכל מי שירצח את חבירו במזיד הוא מערים בדבר לבקש שעה הצריכה לו שיעשה כן בידים ועוד שהוא מושך כח מן הנחש הערום שהחטיא את חוה שממנו נולד קין המרצח הראשון ולכך קוראים החכמים לכל המערים בחטא רשע ערום והוא שאומרים תמיד איזהו רשע ערום, ונקרא בלשון התורה רשע רע שנאמר (ישעיהו ג׳:י״א) אוי לרשע רע, לפי שהוא מושך כח מן הכח ההוא שנקרא רע שהוא נפש לגלגל מאדים אשר משם תפתח הרעה על כל יושבי הארץ, וכן כוכב מאדים נקרא רעה בלשון הכתובים וכבר הזכרתי זה בסדר בא אל פרעה.

מעם מזבחי תקחנו. יאמר הכתוב אין צריך לומר אם נס אל אחת מערי מקלט שהזכיר למעלה ושמתי לך מקום שמוציאין אותו משם אלא אפילו הלך והחזיק בקרנות המזבח כיואב דכתיב (מלכים א ב׳:כ״ח) וינס יואב אל אהל ה׳ ויחזק בקרנות המזבח, מוציאין אותו משם והורגין אותו, וזה באמת מדיני היושר ומכלל חקים ומשפטים צדיקים, שאפילו זה שהיה חושב להיות נעזר בהקב״ה או במזבח המיוחס לו כיון שהוא רוצח ונתחייב מיתה צוה הכתוב להוציאו משם ולמסרו ביד בעל דינו ואין ראוי לחמול ולרחם עליו כי הרחמנות במקום הזה אכזריות הוא על הנבראים.

ורש״י ז״ל פירש מעם מזבחי אפילו כהן ועובד עבודה, והוא מדרש רז״ל. ומה שהחזיק יואב בקרנות המזבח כבר אמרו רז״ל במסכת מכות פרק אלו הן הגולין שטעה שהיה סבור שקרנותיו קולטות ואינו קולט אלא גגו שנאמר מעם מזבחי ולא מעל מזבחי והוא תפש בקרנותיו. או שהיה סבור כי אין הכתוב מדבר אלא בהורג בעדים ובהתראה ועל פי בית דין וזהו לשון תקחנו למות ואין ממיתין אלא בעדים ובהתראה אבל בנהרג על פי מלכות היה סבור שיהא קולט.

ויש לומר מעם מזבחי שיחזור על העד ולומר שאם היה העד עומד ומקריב על גבי המזבח משם תקחנו למות להעיד עליו. ויש לנו ללמוד מכאן כי כליון הרשעים והכרתתם מן העולם ועשות בהם משפט נבחר לה׳ מזבח.

טו **ומכה אביו ואמו מות יומת.** הכאה שיש בה חבורה שיצא ממנו דם כענין שכתוב (מלכים א כ׳:ל״ז) ויכהו האיש הכה ופצוע, והכונה אביו או אמו, וכן (דברים י״ז:ג׳) ויעבד אלהים אחרים וישתחו להם ולשמש או לירח וגו׳, אינו משתחוה ביחד אלא לשמש או לירח או לכל צבא השמים. ומיתה זו מיתת חנק שכן בארו לנו רז״ל מיתה האמורה בתורה סתם זו היא מיתת חנק.

טז **וגונב איש ומכרו.** מה שנכנס הכתוב הזה בין מכה ומקלל, כתב הגאון רבינו סעדיה. ז״ל לפי שרוב הנגנבים הם קטנים וכשחוזרין אחר זמן אינם מכירים אב ואם ומכין ומקללין אותם והנה הגונב סבה הוא שמכה ומקלל ועל כן ראוי שיחויב מיתה.

והרמב״ן ז״ל כתב בזה כי סמך גונב למכה לפי שמיתת שניהם שוה והיא מיתת חנק וע״כ הוצרך לאחר ומקלל אביו שמיתתו בסקילה, שכן כתוב (ויקרא כ׳:ט׳) אביו ואמו קלל דמיו בו וכל מקום שנאמר דמיו בו אינו אלא בסקילה, שנאמר (שם) באבן ירגמו אותם דמיהם בם. ומה שהחמירו יותר במקלל מן המכה שהענישו הכתוב בסקילה שהיא החמורה מארבע מיתות ב״ד, לפי שיותר מצוי מי שיקלל אביו ואמו ממי שיכה אותם, והעבירה כפי מציאותה תמיד צריכה יסור גדול, או מפני שיש בקללה חטא גדול יותר שהוא בהזכרת ה׳ יתברך, והנה צריך להענישו על חטאו באביו ובאמו ועל אשר נשא שם אלהיו לפשע וחטאת עכ״ל.

ויש לומר במה שנכנס הכתוב הזה בכאן כדי להגדיל אשמת גונב נפש ולהודיע חומר האיסור שבו כי הוא חמור כמכה ומקלל אביו ואמו ולכך הושם באמצע בין המכה והמקלל, וכן בעשרת הדברות הכניסו הכתוב בין הנאוף ועדות השקר, ואילו לא הזכירו הכתוב כי אם באחרונה אחר מכה ומקלל היה נראה שהוא עון יותר קל מן המכה והמקלל, ולא היה יכול להקדימו כי כבר התחיל בדין הרציחה מכה איש ומת והוצרך לסדר אחריו מכה אביו ואמו. והנה לגודל העון נענשו עליו האחים בעשרה הרוגי מלכות, ולא יתעלם ממך ענין כפל המיתה ממה שכתבתי במקום אחר.

ונמצא בידו. פרט למצוי בידו, כגון בנו ותלמידו או סמוך על שלחנו שלא יתחייב מיתה בהם אם מכרן.

יח **באבן או באגרוף.** באור אגרוף היד שיתקבצו בה האצבעות, והוא לשון רז״ל אגרופו של בן אבטיח, של בית דוד בעלי אגרופין היו. והכתוב הזכיר שתי הכאות אחת קשה ואחת קלה לא תמית על הרוב, לומר כי בשתיהן צריך אומד וחובשין אותו אם ימות כגון שהכהו על נפשו מות יומת רוצח הוא ואם לא ימות ישלם שבת ורפוי. ופירוש הכתוב כי כאשר יתחזק המוכה והוא מתהלך תמיד בחוץ בשוקים וברחובות על משענתו כמשפט החלושים שנתרפאו מחולי ונקה המכה ולמד שאפילו פשע בנפשו ומת בחולשתו אח״כ לא יומת ודבר הכתוב בהוה כי המוכים שנפלו למשכב לא יתהלכו בחוץ עד שתחיה המכה ויצאו מידי סכנה, וזה טעם והתהלך בחוץ כי אם יקום והתהלך בבית על משענתו לא ינקה.

ובמכילתא אם יקום והתהלך שומע אני בביתו ת״ל בחוץ אי בחוץ שומע אני אפילו מתנוונה ת״ל אם יקום. וגם זה נכון מאד שיאמר הכתוב אם יקום ממשכבו לגמרי והוא מתהלך תמיד בחוצות שלא יחזור למשכבו בבואו מן החוץ כמנהג המתנוונים אע״פ שהוא חלוש ונשען על משענת ונקה המכה, והכלל כי כל זה כמין משל בהוה והדין הוא שיאמדוהו לחיים וזה שתרגם אונקלוס על בורייה. ואמר רק שבתו יתן ורפא ירפא ולא אמר שבתו ורפואתו יתן להגיד שיתן השכר לרופאים וירפאו אותו ולא יוכל לתבוע שיתן לו השכר והוא יעשה בו דברים אחרים רק ירפא אותו על כל פנים כן כתב הרמב״ן ז״ל.

יט **ורפא ירפא.** כל רפואה בבשר ודם לא מצאנוהו בכל הכתובים כי אם בדגש, וכן (ירמיהו נ״א:ט׳) רפאנו את בבל ולא נרפתה אבל בהקב״ה מצינו ברפה והוא שכתוב (שם יז) רפאני ה׳ וארפא, וכתיב (תהילים קמ״ז:ג׳) הרופא לשבורי לב, (הושע י״ד:ה׳) ארפא משובתם, (בראשית כ׳:י״ז) וירפא אלהים את אבימלך, (שמות ט״ו:כ״ו) כי אני ה׳ רופאך. והטעם בזה כי הרפואה בבשר ודם אינה אלא ע״י צער וטורח והוא שיסבול הסם או המשקה המר, אבל רפואה של הקב״ה בנחת אין שם צער כלל כי ברכת ה׳ היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה. ומה שארז״ל ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות לא אמרו אלא במכה שבחוץ שהכתוב מדבר בה אבל חולי מבפנים אין זה תלוי ביד הרופא אלא ביד הרופא כל בשר אשר בידו נפש כל חי.

כ **וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט.** עבד ואמה סתם הנזכרים בכתוב בכנעניים הכתוב מדבר ועוד הרי הוא בפירוש כי כספו הוא.

והרמב״ן ז״ל פי׳ כי הזכיר בשבט בלשון ידיעה לפי שדרך מושל ואדון להיות בידו שבט, והזהיר כי אע״פ שהוא שבט מוסר וכענין שכתוב (משלי כ״ב:ט״ו) שבט מוסר ירחיקנה ממנו ואינו מקל יד ישמר ממנו ולא יכה בו אפילו העבד הכנעני מכה בלתי סרה וזה טעם תחת ידו שהיה מכה רבה עד שמת. ואמר נקום ינקם ולא הוצרך לפרש משפטו בפירוש אבל אמר שלא יפטר בעבור שהוא כספו רק נקם ינקם כנקמת כל מכה איש ומת שאמר בו מות יומת. ובאור נקם ינקם חיוב מיתה בסייף כענין שכתוב (ויקרא כו) חרב נקמת וגו׳.

ורבינו חננאל ז״ל פירש מה שהוציאו בלשון נקמה לפי שהאדון נתכוין להמיתו כשמת תחת ידו ובא לו בדרך ערמה כאדם הרוצה להנקם מאויבו אבל לא שימיתנו, וכיון שהיתה כונתו להמיתו לכך הוציא הכתוב מיתת האדון בלשון נקמה כלומר אף האדון נקם ינקם.

כא **אך אם יום או יומים יעמוד.** אלו הזכיר הכתוב יום בלבד היינו מבינים יום של תורה שהוא לילה ויום כיום של מעשה בראשית שכתוב בו (בראשית א) ויהי ערב ויהי בקר, אבל הוסיף יומים כלומר יום שהוא כיומים, והכונה בזה שיוקח משני ימים וזהו מעת לעת. ולפי שבתחלה אמר ומת תחת ידו והיה במשמע שימות בעת הכאתו מיד, שב לבאר שאם עמד ביום ההכאה על רגליו או אפילו לא היה יכול לעמוד כלל ביום ההוא ועמד ביום המחרת יפטר האדון, אבל אם לא עמד כלל חייב אע״פ שמת ביום השני דמת תחת ידו קרינן ביה, ולא הזכיר עמידה ביום השלישי, כי כיון שחיה שלשה ימים פטור הוא דלא קרינן ביה ומת תחת ידו.

ויש לשאול מדוע לא הזכיר בכאן דין האב המכה את בנו מכת אכזרי ומת תחת ידו מה דינו ומה עונשו, והתשובה בזה שאין הדבר מצוי שיתכוין האב להכות את בנו מכת מות, אבל האדון שיכעיסהו העבד בדבר גדול והכהו מכה בלתי סרה מתכוין להמיתו, אך אם יום או יומים יעמד כי הוכיח סופו על תחלתו שלא היתה כוונתו להמיתו לא יוקם כי כספו הוא ואין אדם מתכוין להפסיד ממונו ולהמית עבדו שהוא קנין כספו.

כב **ונגפו אשה הרה.** לא היו מתכוונים לה. **ולא יהיה אסון,** באשה. **כאשר ישית עליו בעל האשה.** ולא כשאר תשית עליו האשה לפי שאין לאשה חלק וזכות בולדות שאע״פ שהזכיר ילדיה אין הכוונה שיהיו שלה אבל הם פקדון אצלה כאדם המפקיד ברשות חברו פקדון כל היכא דאיתיה ברשותיה דמריה איתיה ולפיכך יש לו לקצוב הדמים כשלו ושיענש החובל כפי דברו, ואם היה נותן עונש גדול יותר מכדי דמיהם לכך אמר ונתן בפלילים כלומר לפי ראות עיני הדיינין. וכן דרשו במכילתא כאשר ישית עליו שומע אני כל מה שירצה ת״ל ונתן בפלילים ואין פלילים אלא דיינים.

כג **ואם אסון יהיה** באשה. **ונתת נפש תחת נפש.** נחלקו רז״ל בזה יש מהם אומרים נפש ממש שהרי רוצח הוא שהרג את האשה ואע״פ שלא נתכוין לה חייב, וי״א ממון שלא נתכוין לה ונתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור.

ובמדרש של רבי שמעון בן יוחאי ראיתי כי ינצו אנשים זה מיכאל וסמאל, ונגפו אשה הרה זו כנסת ישראל, ויצאו ילדיה בגלות, ענוש יענש סמאל, כאשר ישית עליו בעל האשה, זה הקב״ה שנאמר ונתן בפלילים.

כד **עין תחת עין.** קבלת רז״ל בזה דמי עין ולא עין ממש, והראיה מה שהזכיר למעלה רק שבתו יתן ורפא ירפא ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו מה ישלם אחרי כן והוא גם הוא צריך שבת ורפוי, ועוד כי זה שהוציא עין חברו אילו עשינו לו כן והוציאנו את עינו לא כל הטבעים שוים ואולי השני יומת בהוצאת עינו מפני שטבעו רך מן הראשון והתורה אמרה עין תחת עין ולא עין ונפש תחת עין וא״כ אין בזה השואת היושר והמשפט לכל טבעי בני אדם זולתי בדמים, ועוד הכתוב שאמר ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו אי אפשר שיתקיים הכתוב הזה אלא כפי קבלת רז״ל בדמים ולא נטילת אבר ממש לפי שאי אפשר לאדם לעשות חבורה כאותה שעשה לו חברו באורך וברוחב ובעומק ולא יתכן לו לצמצם, ואם יעשה פחות או יותר לא קיים כאשר עשה כן יעשה לו, אלא מכאן שאינו ממש אלא דמים כדמי מה שעשה לא פחות ולא יותר.

ויש לשאול היאך נקיים הכתוב כאשר עשה כן יעשה לו אם לא בעשיית חבורה ממש שהרי הוא חבורה עשה ואם זה שעשה חבורה הוא חייב לשלם דמים היאך יתקיים כאשר עשה כן יעשה לו.

ויש לומר כי פירוש כאשר עשה כן יעשה לו כאשר הרע כן ירעו לו, והראיה מדברי שמשון שאמר (שופטים ט״ו:י״א) כאשר עשו לי כן עשיתי להם והלא הם גזלו את אשתו והוא שרף את תבואתם והרי מעשה שלהם לא היה כמעשה שלו אלא ודאי כיון שהרעו זה לזה כאלו השתלמו הגמול. וכן מצינו בדברי הנביא שמתנבא על עשו (עובדיה) כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך, כי כאשר שתיתם על הר קדשי, והא למדת מן הדעת ומן הכתוב ומדברי חכמים שאין פירוש עין תחת עין ממש אלא דמים, כן כתב רבינו חננאל ז״ל.

והנה הכתוב הזכיר ז׳ דברים, עין, שן, יד, רגל, כויה, פצע, חבורה, שיש בכל אחד דבר שאינו בחבירו ואי אפשר שנלמוד האחד משאר, עין נברא עמו אבל שן לא נברא עמו ואינו מן המנין של רמ״ח אברים שיש באדם כי כל אבר ואבר מרמ״ח אברים יש לו בשר וגידין ועצמות ולפיכך לא היינו יכולים ללמוד שן מעין שאין השן מכלל האברים אלא שהוא מכלי הטחינה וכן בכולן.

כו **וכי יכה איש את עין עבדו.** מצות התורה בעבד כנעני שיצא בשן ועין, והטעם בזה מפני שלא נשתעבדו אלא בשן ועין, שנאמר (בראשית ט) וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ, ראה בעיניו והגיד בפיו ונתקלל על זה ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו וכיון שלקו האברים החוטאים נפטר הגוף מעונש עבדות. ואמרו רז״ל ושחתה עד שיכוין לשחתה אבל נתכוין לרפאותה והשחיתה אין עבד יוצא בה לחרות. וסדור הפרשיות מן וכי יכה איש את עבדו כי התחיל מרציחת העבד שהיא חמורה ואח״כ כתוב וכי ינצו שבו דין הולדות שהוא קל מזה שלא ידע אדם אם יצליחו, ואח״כ בדין אברי הישראלים וזהו עין תחת עין ואח״כ בדין אברי עבדים כנעניים שהוא הקל שבכולן ומשם ואילך במשפטי הבהמות ובנזקיהן והכל בסדר נכון ובהשגחה גדולה.

כח **וכי יגח שור את איש.** הזכיר באדם לשון נגיחה אבל בבהמה בשור שהמית שור הזכיר נגיפה ואמר וכי יגוף, ואמרו רז״ל בבבא קמא אדם דאית ליה מזלא הזכיר בו נגיחה כלומר שעשה במתכוין ובהשגחה פרטית בהמה דלית לה מזלא הזכיר בה נגיפה כלומר בדרך מקרה.

סקול יסקל השור. אין מיתת השור לקחת הדין מן השור אלא לקחת הדין מבעליו כדי שיזהר בשמירתו ואם לא יזהר הרי הוא יודע שיפסיד ממונו, זהו על דרך הפשט והוא דעת הרמב״ן.

אמנם יש דעת אחרת כי שור שהמית את האדם והוא הדין חיה ועוף שהמיתו על כל פנים נקשר בו הכח שנקשר בנחש הקדמוני ולכך המשילו חכמים מכת הדבר לנגיחת השור ממה שאמרו במסכת תענית ריש פרק סדר תעניות דאמר שלשה מתים ביום אחד אין זה דבר, בשלשה ימים בזה אחר זה הרי זה דבר, וכן בשור אם נגח שלשה פעמים ביום אחד אין זה מועד, שלשה פעמים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה מועד שנאמר ואם שור נגח הוא מתמול שלשום דברי ר׳ יהודה, ופליג עליה ר״מ דאמר רחק נגיחותיו חייב קרב נגיחותיו לא כ״ש ואעפ״כ קיי״ל כרבי יהודה, ואמרו עוד שהשור בימי ניסן השטן מרקד לו בין קרניו וידוע כי הוא מושך כח ממדת הדין שכתוב (יחזקאל א׳:י׳) ופני שור מהשמאל, ומעשה עשו חכמים בתרנגול שהרג את הנפש והביאוהו לב״ד וסקלוהו ודבר הכתוב בהווה כשהזכיר שור אבל הוא הדין לשאר בעלי חיים.

וכבר ידעת כי בזמן התלמוד היה השטן מתדמה ומתראה לעיני הבריות עד שהוצרכו לבקש רחמים שיתעלם מהם.

כט **והמית איש או אשה.** דרשו רז״ל שהכתוב הזה מופנה הוא להקיש ולדון ממנה גזרה שוה לכל הנזקין שבתורה אחד האיש ואחד האשה ואע״פ שאין אנו דנין עכשיו דיני קנסות מ״מ אי תפס לא מפקינן מיניה, ומשמתינן ליה להוא גברא דקבע היזקא בביתיה מדרבי נתן מנין שלא יגדל אדם כלב רע

בתוך ביתו שנאמר (דברים כב) ולא תשים דמים בביתך, וארז״ל בבבא קמא האי מאן דבעי למהוי חסידא לזדהר במלי דנזקין. חסידים הראשונים היו קוברים קוציהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהם ומעמיקים להם ג׳ טפחים כדי שלא תוציאם המחרשה, ומעשה באחד שהיה מפנה אבנים מבית וזרק אותם ברשות הרבים אמר לו זקן אחד ריקא מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך למקום שלך לגלג עליו אותו האיש לימים הוצרך האיש ומכר ביתו ונתקל באותן האבנים מיד הזכיר דבריו של אותו הזקן אמר יפה אמר לי מפני מה אתה מפנה אבנים ממקום שאינו שלך למקום שלך וזהו שאמר הכתוב (קהלת יב) וזכור את בוראיך בימי בחורותיך.

וגם בעליו יומת. אין זה בדיני אדם שהרי ארז״ל על רציחתו אתה הורגו ואי אתה הורגו על רציחת שורו אלא בידי שמים הוא כלשון (במדבר ג) והזר הקרב יומת, (ויקרא כב) ומתו בו כי יחללוהו שפירושו בידי שמים.

ל **אם כפר יושת עליו.** אין **אם** זה ספק אלא חובה כמו (שמות כ״ב:כ״ד) אם כסף תלוה, וכל כפר הוא כפרה כענין הקרבנות ואין כופין אותו לבא לב״ד לחייבו בכך ואפילו אם חייבוהו אין ממשכנין אותו.

ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו. מלמד שאם נתן ככל אשר יושת עליו פדיון נפשו הרי הוא נצול שנאמר (איוב ל״ג:כ״ד) פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר, וזה הדין בחייבי מיתה בידי שמים כגון זה שלא הרג אלא היה סבה לשורו שהרג בשלא שמרו יש לו פדיון, אבל ההורג אין לו פדיון שנאמר (ויקרא כ״ז:כ״ט) אך כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת.

לא **או בן יגח או בת יגח.** לפי שהזכיר בתחלת הפרשה וכי יגח שור את איש או את אשה שמשמעם גדולים הזכיר בכאן שאפילו נגח את הקטנים כמשפט הזה יעשה לו שהשור יסקל וגם בעליו יומת בידי שמים.

לב **אם עבד יגח השור או אמה.** כנעניים הם. **כסף שלשים שקלים.** אפילו עבד נוקב מרגליות אפילו עבד מוכה שחין.

לג **כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו.** ע״ד הפשט העבירות שהן מצויות יותר בהן הוא ראוי להגדיל העונש יותר, ולפי שהתורה חייבה לגנב לשלם תשלומי כפל על כן תחייב לגונב מן הבהמות הדקות שהן מצויות חוץ למדינה בשדות ובמדברות לשלם כפל הכפל וזהו וארבע צאן תחת השה, גם הבהמות הגסות הגנבה מצויה בהן יותר לפי שא״א לרועה להעבירן לפניו כאשר בדקות, ועל כן החמיר בגנבתן יותר והוסיף אחד ואמר חמשה בקר ישלם תחת השור, כן כתב הרמב״ם ז״ל.

אבל רז״ל בארו לנו בזה שני טעמים אמרו כי מה שהוסיף עונש בגנבת השור יותר מפני שהגנב הרכיב השה על כתפו וכדי בזיון בזה מה שאין כן בשור שהלך ברגליו, והוכיחו מזה גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, הקב״ה חס על הבריות. ובשור שבטלו ממלאכתו מה שאין כן בשה החמיר בו הכתוב יותר, והוכיחו מזה גדולה מלאכה. ומה שחייבה תורה לגנב שישלם פי שנים ואין הגזלן משלם אלא קרן, כבר נתנו רז״ל טעם בזה לפי שהגזלן השוה את העבד לקונו אבל הגנב חלק הכבוד לעבד יותר מקונו שנאמר (ישעיה כט) הוי המעמיקים מה׳ לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו, וכתיב (תהלים צד) ויאמרו לא יראה יה וגו׳.

וע״ד המדרש כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו, לפי ששור גנבנו ועשינו עגל לפיכך חמשה בקר ישלם תחת השור שלמנו תחתיו שמתו אבותינו עליו במדבר, וארבע צאן תחת השה תחת שגנבנו ליוסף היינו ד׳ מאות שנה משועבדים במצרים ומלכו בנו ד׳ מלכיות. ע״כ לשון המדרש, ומה שמתו אבותינו עליו במדבר נראה שהזכיר כן על אותם שנהרגו ע״י בני לוי שהיו כשלשת אלפי איש וכן במגפה ע״י הקב״ה, אבל מפני שהזכיר מספר חמשה נראה לי כי חמשה עונשין קבלנו עליו תחת השור ואלו הם, הריגה בסייף ע״י בני לוי, מגפה ע״י הקב״ה שנאמר (שמות לב) ויגוף ה׳ את העם, הורקת פנים ע״י משה שנתכוין לבודקן כסוטות, חורבן בהמ״ק שנאמר (יחזקאל ט) קרבו פקודות העיר, ולשון פקודות הוא כנגד הלשון שהזכיר בכאן (שמות לב) וביום פקדי ופקדתי ולכך אמר פקודות זכירה לדורות כי אע״פ שאין הקב״ה פוקד העון הרי הוא נזכר בכל דור ודור, ובפסוק פוקד עון אבות (שם לד) אבאר זה בעזה״י.

פרק כב

א **אם במחתרת ימצא הגנב.** לשון במחתרת שחתר בחשך בתים. **אין לו דמים.** אין לו חיוב מיתה למי שימיתנו שהרי בודאי כיון שהוא נכנס בלילה על עסקי נפשות בא שאם יעמוד בעל הבית כנגדו להציל ממונו הרי הוא הורגו לבעל הבית.

ב **אם זרחה השמש עליו.** כלומר שנכנס שם ביום או שנתעכב שם עד הבקר שהתפשטה השמש בעולם.

דמים לו. חיוב מיתה יש לכל מי שימיתנו לפי שלא נמצא שבא על עסקי נפשות ובודאי לא יהרוג שכבר הוא יודע שהכל יודעין בו ויתפשוהו להריגה.

והזכיר בלשון נקבה אם זרחה השמש ולא אמר אם זרח כי כן דרך הכתוב להזכיר בלשון נקבה כשרוצה לדבר בזמן שהשמש מתפשטת בעולם ומתרחבת ברוחב חללו, וכן (שמואל ב י״ב:י״א) לעיני השמש הזאת, וכשהוא מתחיל לזרוח ורוצה לצאת ולהתנוצץ בזהרו נקרא בלשון זכר כלשון (בראשית ל״ב:ל״ב) ויזרח לו השמש, וכתיב (שם יט) השמש יצא על הארץ, וכתיב (תהילים י״ט:ו׳) ישיש כגבור לרוץ אורח, וע״כ הזכיר בכאן בלשון נקבה יאמר שאם התפשטה השמש בעולם שהוא יודע שיתפש ולא יוכל להנצל מידם דמים לו למי שימיתנו ויש לו לשלם מה שגנב, אם אין לו ונמכר בגנבתו.

ד **מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם.** הוכיחו רז״ל מכאן הנזקין שמין להם מן העדית שאם היית אומר בבינונית או בזבורית יהיה כל אחד ואחד גוזל את חברו עדית שלו וישלם מן הזבורית או מן הבינונית, לכך אמרה תורה מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם שיתחייב לשלם לנגזל מן העדית שלו, כדי שיאמר מפני מה אני גוזל וחומס למחר ב״ד יורדין לנכסי ונוטלין שדה נאה שלי וסומכין על מה שכתוב בתורה מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, וזה ששנינו הנזקין שמין להם בעדית ובעל חוב בבינונית וכתובת אשה בזבורית, דין בעל חוב שיהיה נפרע מן הזבורית מן התורה שנאמר (דברים כ״ד:י״א) בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה, מה דרכו של בעל הבית להוציא פחות שבכלים, אבל תקנו חכמים שיהא נפרע מן הבינונית שאם תאמר מן הזבורית תנעול דלת בפני לוין, כתובת אשה בזבורית מה טעם שיותר ממה שהאיש רוצה לישא אשה רוצה לינשא.

ה **כי תצא אש.** מעצמה. **שלם ישלם המבעיר את הבערה.** שמי שהבעיר את האש היה סבה שאלמלא הוא שהבעיר את האש לא היתה האש יוצאה מעצמה ושורפת את הגדיש או הקמה, ודרשו רז״ל מקרא זה בבבא קמא על חורבן בהמ״ק שכתוב שם (ישעיהו ס״ד:י׳) בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש ואנו גרמנו שקלקלנו והבטיחנו הקב״ה שישלם כאלו הוא הבעיר את הבערה.

ו **כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים.** דרשו רז״ל ד׳ שומרים הם שומר חנם שומר שכר השואל והשוכר ודיניהם משונים. ופרשה זו מדברת בשומר חנם שכן דרך כל אדם לשמור בחנם פקדון של כסף או של כלים, פרשה שלאחריה כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור מדברת בשומר שכר שאין דרך לשמור בהמות של אחרים כי אם בשכר, וכי ישאל איש מעם רעהו זה השואל, אם שכיר הוא בא בשכרו זה השוכר.

ודע כי כלל ד׳ שומרים הללו שומר חנם פטור על הכל מגנבה ואבדה ואין צריך לומר באונסין והוא עושה חסד לבעל הממון כשרוצה לשמור פקדונו בחנם, שואל חייב על הכל בגנבה ואבדה ואפילו באונסין, והוא נוטל חסד מבעל הממון וכמו שאמרו רבותינו ז״ל דכל הנאה לדידיה היא, ולפיכך בשומר חנם כל הנזקין הבאים על הממון הרי הן לבעל הממון ולא לשומר ובשואל כל הנזקין הבאים על הממון הרי הן לשואל ולא על בעל הממון, שומר שכר ושוכר הרי הם משותפים בתועלת זה משכיר בהמתו או כליו לחברו ונוטל שכירותו וזה משתמש בהם וכיון שהתועלת ביניהם ראוי שיתחלקו הנזקין ביניהם, ונזקי גנבה ואבדה הרי הן לשומר שכר ולשוכר ולא לבעל הממון, ונזקי האונסין כגון מת או נשבר או נשבה הרי הם של בעל הממון ולא של שומר שכר ושוכר, כל אלה דיני היושר ומדות שוות וחקים ומשפטים צדיקים.

ז **ונקרב בעל הבית אל האלהים. עד האלהים יבא דבר שניהם. אשר ירשיעון אלהים.** הזכיר בכאן שלשה פעמים אלהים, ומכאן דרשו רז״ל אין בית דין פחות משלשה. ולא תמצא בכל דינין שבפרשה מתחלת הספר עד כאן שיזכיר השם המיוחד כ״א שם אלהים, והטעם בזה כי המשפט לאלהים הוא, אבל בענין השבועה הזכיר ה׳ המיוחד ואמר שבועת ה׳, וזה מבואר לפי שהקו האמצעי הוא עיקר השבועה ועל כן ייחס השבועה לשם המיוחד, והנה מלת שבועת חסר וא״ו שבעת כתיב כי הוא נגזר משבעה וזה כבר נזכר ונשנה.

י **אם לא שלח ידו במלאכת רעהו.** הכוונה בפקדון שמסר בידו וכן דעת התרגום במה דמסר ליה חבריה. והוציא הפקדון בלשון מלאכה כי ממונו של אדם יקרא מלאכה וכן כתיב (בראשית ל״ג:י״ד) לרגל המלאכה, והזכיר זה על המקנה. ובא לומר שאסור להשתמש מפקדון כלל שאם היה הפקדון בעל חיים שאסור שיעשה בהם מלאכתו, ואם הפקדון כלים אסור לו להשתמש בהם כי השמוש בכלים יקרא ג״כ מלאכה שהרי הכלים עשויין למלאכה לתשמיש. ודקדקו רז״ל בגמרא בבבא מציעא בסוף פרק המפקיד ואמרו בו אם שלח ידו חייב, כלומר אם נשתמש כלל בו ועשה בו מלאכתו כל עיקר ואפילו בלא שנפחת דמיו חייב, ושם חולקין רב ולוי חד אמר שליחות יד צריכה חסרון וחד אמר אינה צריכה חסרון, והעלו שם בגמרא שאינה צריכה חסרון ואין לו להשתמש בו כלל ואפילו תשמיש שאין בו פחת אלא אסור להשתמש בו כל עקר.

יז **מכשפה לא תחיה.** ענין הכשוף הוא חבור דברים חלוקים זה מזה וכאשר יחבר אותם הדברים למטה זה עם זה כן יתחברו ויתערבו הכחות אשר למעלה זה עם זה ותצא מביניהם פעולה נפלאה נכרית, ואיסור כלאים נוטה לזה קצת כי הוא מערבב הכחות למעלה אשר הפרוד והרחוק ראוי בהם והחבור בהם מזיק מאד.

והנה חרטומי מצרים עיקר חכמתם היה ענין הכשוף והיו עושים בהם דברים נפלאים בדרך טבע, ודרשו רז״ל למה נקרא שמן כשפין שמכחישים פמליא

של מעלה, והכחשת הפמליא הוא כשאדם עושה למטה הרכבת דברים שהם הפך הכחות הפשוטים הנגזרים בתנועת הגלגלים ובגזרת עירין שהם נפש להם והם הנקראים פמליא של מעלה, וראוי לאדם שיניח העולם שיתנהג כמנהגו וכפי טבעו הפשוט שהוא רצון בוראו יתברך שבראו כך ואם תתעסק בכשפים יש בזה צד הכחשה וכן דעת הרמב״ן.

אבל דעת רבינו חננאל ז״ל בפירושו במסכת סנהדרין מכחישין נראין כאלו מכחישין ואמר כי אין לכשפים פעולה כ״א מה שיגזור הש״י וכענין שאמר ר׳ חנינא לאותה אשה אין עוד מלבדו כתיב ואע״ג דמשני התם שאני ר׳ חנינא דנפיש זכותיה שנויא הוא ולא סמכינן עליה ואדרבי חנינא אתי תברן.

ואם תשאל כיון שאין לכשפים פעולה אלא במקום שהקב״ה גוזר למה אסרתה תורה ולמה חייבה מיתה למכשף, והטעם מפני שעבר על גזרתו של הקב״ה לעשות מה שמנע ממנו, השתא מה מי שעבר על גזרת מלך בשר ודם חייב מיתה על גזרתו של מלך מלכי המלכים הקב״ה עאכ״ו, ע״כ דבריו ז״ל. ומפני שישראל היו מורגלים בחכמה הזאת כי הם היוצאים ממצרים עתה מחדש וקרוב הדבר מאד שיטעו בני אדם אחריה על כן הוצרך הכתוב למנוע מהם לאסור החכמה הזאת, וכדי להוסיף חומרא בדבר לא אמר הכתוב מכשפה מות תמות אלא לא תחיה, כי רצה הכתוב להחמיר הענין בלאו שלא להחיותה כשם שהחמיר בשבעת עממין ואמר (דברים כ׳:ט״ז) לא תחיה כל נשמה. והזכיר מכשפה לא תחיה ולא מכשף מפני שהכשפים מצויים בנשים יותר ואין מעשה האוב נעשה כי אם באשה, ולכך אמר הכתוב (ויקרא כ׳:כ״ז) ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני, וכבר הזכירו בספרי הכשפים כי ענין האוב אשה עומדת בקבר המת על מראשותיו והאיש מרגלותיו ונער באמצע והקשקוש בידו מצלצל ומקשקש בו, והנה זה הורגל בין האומות באותם הזמנים במאד מאד, ממנו נעתק במקומות שלהם ואין זה לאומה אחרת יצא להם מן השורש הזה שהוא שורש פורה ראש ולענה.

יט **זובח לאלהים יחרם.** מפני שהזהיר בדבור שני על ע״ג דרך כלל ולא פירש העונש לכך פירש בכאן כי הוא חייב מיתה כענין שכתוב (שם כז) אך כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת, ואמר יחרם מדה כנגד מדה הוא זבח לחרם שנאמר (דברים ז׳:כ״ו) והיית חרם כמוהו וגו׳ כי חרם הוא ועל כן יחרם. ועוד יכלול הזובח והזבח שגם הוא אסור בהנאה. ומה שהזכיר זביחה הוא הדין להשתחויה ולנסוך וקטור ולשאר העבודות אבל המכבד והמרבץ והמגפף והמנשק אינו חייב מיתה בשלא כדרכה אבל כדרכה אם דרך עבודתה בכך חייב מיתה בכל ענין ואפילו פוער עצמו לפעור. פירש רש״י ז״ל לאלהים בפת״ח הלמ״ד לאותם שהוזהרת עליהם בסיני לא יהיה לך אלהים אחרים והם המלאכים.

וע״ד הקבלה מלת לאלהים תרמוז סוד הקרבנות וכענין שכתוב (במדבר כ״ח:ב׳) את קרבני לחמי לאשי. ודרשו רז״ל יכול לחמי ת״ל לאשי לאשים אתם נותנים, ואמת הדבר אבל הכוונה לשם המיוחד וזהו שהזכיר כאן בלתי לה׳ לבדו ועל כן תרגם אונקלוס אלהן לשמא דה׳ בלחודוהי.

כ **וגר לא תונה.** באונאת דברים, **ולא תלחצנו,** בגזלת ממון. בכמה מקומות כתוב בתורה והזהיר הקב״ה על הגר לפי שהגר הוא מוצא עצמו יחידי בארץ נכריה ולכך נקרא גר מלשון גרגיר הנמצא יחידי בראש ענף האילן מבזים אותו ומריעים לו על כן אמר הש״י אל תחשוב שאין לו מי שיריב את ריבו כי אני הוא הרב את ריבו והעושה נקמה בעושקיו וזהו שנתן טעם ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים, לא אמר ואתם ידעתם את הגר אלא את נפש הגר כלומר ידעתם כי כל גר נפשו שפלה עליו ואין לו למי ישא עיניו כי אם אלי ועל כן ארחם עליו כמו שרחמתי עליכם שהייתם גרים בארץ מצרים. וצרף אליו האלמנה והיתום לפי שכולן תשושי כח והבריות מקילין בהם להרע ולהצר אותם והנה דמעתם מצויה כי שערי דמעה לא ננעלו ועל כן צריך אדם להזהר בהם להיטיב ולהתחסד עמהם בין בגופו בין בממונו וכן הזכיר הנביא (ישעיהו נ״ח:י׳) הלא פרוס לרעב לחמך והזכיר עוד (שם) ותפק לרעב נפשך אם יש לך ליתן לו לחמך תן, ואם לאו נפשך שיזמין עצמו להמציא לו קורת רוח בדברים. ומה שהזכיר לשון כל אלמנה אפילו עשירה ובעלת נכסים מפני שדמעתה מצויה ונפשה מרה לה.

כב **אם ענה תענה אותו.** יחזור לכל אחד ואחד בין היתום בין האלמנה שהזהיר עליהם לא תענון. וכל לשון הכתוב הזה הוא כפול כי כפל הענוי והצעקה והשמיעה.

ויתכן לפרש בזה כי דרך בני העולם שהם עלובים באיזה דבר שיהיה שיטרחו אחרי מושיעים ועוזרים, והיתום והאלמנה הם חלושי הכח אין להם עוזרים ולכך לא יבטחו באדם כי אם בהקב״ה שהוא עוזר ומושיע ומגן ובעבור זה יודיע הכתוב כי הם נעזרים יותר מכל אדם וכענין שכתוב בהם (משלי כ״ג:י״א) כי גואלם חזק הוא יריב את ריבם אתך, ומפני שדרך הבריות לענותם תמיד כל היום לכך כפל הענוי, והיה ראוי שיאמר אם ענה תענה אותם ליתום ולאלמנה שהזכיר ואמר אותו להזהיר שלא לענות אחד מהם פעם אחר פעם, שאם יעשה כן כי אם צעוק יצעק אלי כלומר כשיצעק אחד מהם אלי שמוע אשמע צעקתו של כל אחד ואחד וכן כל צעקה וצעקה של כל אחד ועל כן הוצרך הכתוב לכפול הצעקה והשמיעה כדי ליתן שמיעה על כל צעקה וצעקה, וכן מצינו חלקי השמיעה ומדרגותיה כפי הצעקה והצער שיש לו בצעקתו והוא שכתוב (תהילים ל״ט:י״ג) שמעה תפלתי ה׳ ושועתי האזינה הזכיר בתפלה שאדם מנענע שפתיו לשון שמיעה והזכיר בשועה שמצטער יותר וצועק לשון האזנה שהוא הטיית האוזן וגדול משמיעה ובדמעה היוצאה מתוך הכנעה וצער גדול יותר הזכיר אל תחרש והוא הפקת רצונו, ותבין מזה איך הקב״ה מדקדק בנתיבות השכר למדוד לכל אחד כמדתו.

ודומה לזה תמצא במדרש (איוב ל״ג:כ״ג) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף לא אמר מלאך אחד מני אלף אלא מליץ אחד מני אלף כלומר זכות אחד מני אלף חובה. או יאמר שמוע אשמע צעקתו שמוע שאשלם לו החמס שעושה לו חברו, אשמע שאני נפרע ממי שעושה לו החמס וזהו כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני ולשון חנינה מדת הדין היא כלומר מדת הדין מתוחה כנגדו.

כג **וחרה אפי.** מדת הדין שהיתה מכה במצרים כדי להוציא אתכם שהייתם גרים, ואמר זה כנגד הגר שהזכיר. ואמר **והיו נשיכם,** כנגד כל אלמנה, **ובניכם יתומים,** כנגד היתום הכל מדה כנגד מדה, וכל זמן שאתם נזהרים בהם ומרחמים עליהם מדת הדין תתהפך לרחמים שהרי מדה טובה מרובה ממדת הפורענות ובזה תאריכו ימים אתם ובניכם ולכם תהיה צדקה לפני הש״י שהרי פרי הצדקה אריכות ימים שנאמר (משלי י) וצדקה תציל ממות וכתיב (שם יב) באורח צדקה חיים ודרך נתיבה אל מות, וגדולה צדקה יותר מן הקרבנות שנאמר (שם כא) עשה צדקה ומשפט נבחר לה׳ מזבח.

כד **אם כסף תלוה את עמי.** מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחיק חמה עזה (שם כא), שלמה המלך ע״ה בא לשבח מדת הצדקה שהיא דוחה את הצרות ומסלקת הפורענות כשהיא נעשית בסתר, ומתן בסתר הוא שלא ידע הנותן למי נותן גם העני לא יודע ממי נוטל, ומן הידוע כי דרכי נותני הצדקה נחלקים לשמונה חלקים והם שמונה מדרגות זו למעלה מזו, **החלק הראשון** יש נותן צדקה לעני ונותנה לו בעצבון, **החלק השני** שיתן לו פחות מן הראוי בסבר פנים יפות, **החלק השלישי** שיתן לעני בידו קודם שישאל, **החלק הרביעי** שיתן לעני וידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן למי נתן כגון גדולי חכמי התלמוד שהיו הולכים וצוררים מעות בטליתותיהם ומפשילין לאחוריהם ובאים העניים ונוטלים אותם והיו עושים כן כדי שלא יתביישו, **החלק החמישי** שיתן וידע למי נתן אבל העני לא ידע ממי נטל כגון גדולי חכמי התלמוד חסידי עליון שהיו הולכים בסתר ומשליכים מעות בפתחי העניים, **החלק הששי** שיתן צדקה לעני ולא ידע הנותן למי נותן ולא ידע העני ממי נטל, והנה זאת מצוה לשמה כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש שהיו צדיקים נותנין בה והעניים בני טובים מתפרנסים בה בחשאי, וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה שהיא צדקה הנתנת בחשאי שאין הנותן יודע למי נותן ואין הנוטל יודע ממי נוטל וצדקה זו דוחה את הפורענות, ועל כן אמר שלמה מתן בסתר יכפה אף, יאמר כי גם אם הפורענות ראויה לבא עליו זכות מתן בסתר יסלקנו מעליו, והנה זה בהפך מפעולות השוחד שהוא אבן חן אצל הנוטל, וכן אמר שלמה (שם יז) אבן חן השוחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישכיל, ובאר הכתוב כי הנותן מתן בסתר שהוא מחסר לעצמו הלא בחסרון זה מרויח שידחה הפורענות מעליו שהוא ראוי לבוא עליו, והשוחד שהוא נוטל בידו ומביאו אל חיקו בסתר וביתרון הזה יפסיד שיביא על עצמו חמה עזה, והא למדת שהחסרון הזה למצוה גורם לו שכר והיתרון הזה בגזל וחמס גורם לו הפסד. **החלק השמיני** והיא צדקה גדולה מכלן המלוה מעות לעני, לפי שההלואה גדולה מן המתנה שהוא מחזיק בידו ואינו מתבייש בזה, ולפיכך נצטוינו במצות עשה שבתורה על חיוב הלואה לעני, וזהו שכתוב אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, קבלו רז״ל אם זה חובה וכמוהו (שמות כ׳:כ״ב) ואם מזבח אבנים תעשה לי, וכן (שם כא) אם כופר יושת עליו, ובאור הכתוב אם כסף תלוה חייב אתה להלוות כסף ולמי אל עמי שאם בא אוהבך כותי ללוות ממך וישראל ג״כ ישראל קודם.

את העני אם באו ישראל וכותי ללוות ממך כותי ברבית ועני בחנם עני קודם, שנאמר את העני עמך. עשיר ועני עני קודם. עניי עירך ועניי משפחתך עניי משפחתך קודמין שנאמר עמך. עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין, שנאמר עמך אותם שעמך, את העני, אתה עני, כלומר חייב אתה להלוות לו ואם לאו דע כי העניות עמך, וזה את העני עמך, לא תהיה לו כנושה לא תהיה לו כמלוה שהוא מושל בלוה כענין שכתוב (משלי כ״ב:ז׳) ועבד לוה לאיש מלוה, אלא תהיה לו בכל דבר כאלו לא לוה ממך מעות. ולא תשים עליו נשך, שהוא נשך כסף נשך אכל אבל תהיה ההלואה חסד לא תטול ממנו תועלת כבוד ולא תועלת ממון ואפילו להקדים לך שלום אם אינו רגיל בכך והוא שכתוב במקום אחר (דברים כג) נשך כל דבר אפילו דבור אסור.

ובמדרש אם כסף תלוה את עמי כל בריותיו של הקב״ה לוין זה מזה היום לוה מן הלילה והלילה לוה מן היום ואין דנין זה עם זה כמו הבריות שנאמר (תהילים י״ט:ג׳-ד׳) יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם, הלבנה לוה מן הכוכבים והכוכבים לוין מן הלבנה וכשהקב״ה רוצה אינו מוציאן שנאמר (איוב ט׳:ז׳) האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום האור לוה מן השמש והשמש לוה מן האור שנאמר (חבקוק ג׳:י״א) שמש ירח עמד זבולה, החכמה לוה מן הבינה והבינה לוה מן החכמה שנאמר (משלי ז׳:ד׳) אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא, השמים לוין מן הארץ והארץ לוה מן השמים שנאמר (דברים כ״ח:י״ב) יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו, בריותיו לוין זה מזה ומשלמין זה לזה ובשר ודם לוה מחברו ומבקש לבלעו ברבית זהו שאמר (תהילים ט״ו:ה׳) כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח, בוא וראה שכל מי שיש לו עושר ונותן צדקה לעניים ואינו מלוה ברבית מעלה עליו הכתוב כאלו קיים את כלן שנאמר (שם) עושה אלה לא ימוט לעולם, ומי זה זה עובדיה שהיה עשיר ואפוטרופוס של אחאב מלך ישראל היה שנאמר (מלכים א י״ח:ג׳) ויקרא אחאב אל עובדיהו אשר על הבית, והיה עשיר יותר מדאי והוציא כל ממונו בצדקה שהיה זן את הנביאים שנאמר (שם) ואחביא מנביאי ה׳ מאה איש חמשים חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים, וכיון שבא כל אותו רעב הוצרך ללוות מן יהורם בן אחאב כדי להציל נפשות ושיהא מספיק לנביאים והיה מחשבתו שלא יתננו,

זה קיים כספו לא נתן בנשך, אבל יהורם שחשב בלבו ליטול הרבית אמר הקב״ה יבא יהוא ויהרגנו שנאמר (שם ב ט) ויהוא מלא ידו בקשת ויך את יהורם בין זרועיו ויצא החצי מלבו לקיים מה שנאמר ע״י יחזקאל (יחזקאל י״ח:י״ג) בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה, לכך מזהיר הכתוב אם כסף תלוה.

ד״א **אם כסף תלוה את עמי** אמר הקב״ה מי הם עמי העניים שנאמר (ישעיהו מ״ט:י״ג) כי נחם ה׳ עמו וענייו ירחם, וכתיב (שם יד) ובה יחסו עניי עמו, מדת בשר ודם אם היו לו קרובים עניים והוא עשיר אינו מודה בהם שנאמר (משלי י״ט:ז׳) כל אחי רש שנאוהו וכתיב (שם יד) גם לרעהו ישנא רש, והקב״ה אינו כן הוא עשיר שנאמר (דברי הימים א כ״ט:י״ב) והעשר והכבוד מלפניך, וכתיב (חגי ב׳:ח׳) לי הכסף ולי הזהב אמר ה׳, ואינו מחופף אלא על העניים שנאמר (ישעיהו י״ד:ל״ב) כי ה׳ יסד ציון ובה יחסו עניי עמו, לכך נאמר **אם כסף תלוה את עמי את העני עמך**.

כה **אם חבול תחבול שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו.** בכסות יום הכתוב מדבר ובמדרש אם חבול תחבול שלמת רעך, זהו שאמר הכתוב (ירמיה ו) כסף נמאס קראו להם, אתה מוצא כשגלו ישראל מירושלים הוציא אותן בקולרין של ברזל ואמרו האויבים כבר מאסם הקב״ה שהוא אלהיהם שאמר להם כסף נמאס מה הכסף נצרף ונעשה כלי ושוב נצרף ונעשה כלי אחר ובאחרונה ישוב אדמה ושוב אינו נעשה למלאכה כך ישראל אין להם תקומה שכבר מאסם אלהיהם, כששמע ירמיה כך אמר (שם יד) המאס מאסת את יהודה, משל למה הדבר דומה למלך שהכה את אשתו אמר לו שושבינה אם לגרשה אתה מבקש הכה אותה עד שתמות, ואם לחזור דעתך עליה, למה תדקדק עמה, אמר לו המלך אפילו פלטרין שלי חרבין איני מגרשה. כך אמר ירמיה להקב״ה אם לגרשנו אתה רוצה הכה אותנו עד שתשמיד זכרנו שנאמר (איכה ה) כי אם מאס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד, ואם לאו (ירמיה יד) מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא, אמר לו הקב״ה בעת שאני מחריב את עולמי אני מגרש את ישראל שנאמר (שם לא) כה אמר ה׳ אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל וגו׳, אלא אעפ״כ התניתי עמהם שאם יחטאו יהא בית המקדש מתמשכן על ידם שנאמר (ויקרא כו) ונתתי משכני בתוככם אל תקרי משכני אלא משכוני, וכן אמר בלעם (במדבר כד) מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל משכנותיך כשהם חרבות, אמר הקב״ה לא בשביל שאני אוהב את העכו״ם אני ממשכן לכם מקדשי אלא עונותיכם גרמו לי שנאמר (ישעיה נ) אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה וגו׳ הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם, אם חבול תחבול כשיעברו ישראל על המצות אני ממשכן שתי משכונות ועד מתי עד בא השמש עד שיבא משיח שכתוב בו (מלאכי ג) וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה מרפא בכנפיה, וכתיב (תלהים עב) לפני שמש ינון שמו, באותה שעה תשיבנו לו, ע״כ במדרש. וידוע כי ישראל נקראו ריעים למקום שנאמר (שם קכב) למען אחי ורעי, והמשיל בית המקדש לשלמה על שם לבון השלמה שהיא מלובנת ומחוורת, וכן שלמה המלך ע״ה קראו והמשילו ליריעות שנאמר (שיר א) כיריעות שלמה, ומשה רבינו הזכירו בשם לבנון שנאמר (דברים ג) ההר הטוב הזה והלבנון ותרגם אונקלוס בית מקדשא.

כו **ושמעתי כי חנון אני.** פירש הרמב״ן שלא יאמר אדם אותו עני הנחבל אינו ראוי אינו הגון ואין לי חטא ממנו אם אני לוקח שמלתו ואיני משיבו כי צעקתו לא ישמע אל, לכך כתיב כי חנון אני כלומר חונן ומקבל תחנת כל אדם אע״פ שאינו הגון, כי חנון מגזרת חנם, וכמו שדרשו ז״ל (שמות ל״ג:י״ט) וחנותי את אשר אחון אע״פ שאינו ראוי והגון, והענין שהוא שומע צעקת כל המתחנן אליו.

כז **אלהים לא תקלל.** יזהיר על הדיין שלא יקללנו כשחייבו בדין. ונסמך הדין הזה לאם כסף תלוה מפני שלפעמים תבא הכחשה בין מלוה ולוה ויצטרכו לבא אל השופט שידין ביניהם ואולי מי שיצא מחוייב בדין יקללנו ולכך יזהיר עליו.

ונשיא בעמך. הוא המלך שהוא הנשיא על העם והזהיר הכתוב שאם יחייבנו המלך בדינו שלא יאור אותו. וכן הזהיר שלמה ע״ה (קהלת י׳:כ׳) גם במדעך מלך אל תקלל ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר כי עוף השמים יוליך את הקול, והקדים השופט שהוא חכם למלך, וכן אמרו ז״ל בסדר המעלות חכם קודם למלך, ודרשו רז״ל שהכתוב הזה אזהרה על ברכת השם ואפילו בכנוי, והזהיר תחלה על המלך העליון יתברך ואח״כ על המלך המולך בארץ וכן אמר שלמה (משלי כ״ד:כ״א) ירא את ה׳ בני ומלך.

ובמדרש אלהים לא תקלל וכתיב מלאתך ודמעך אם קללת את הדיינים תבואתך אתה מקלל, אתה מוצא כשהדיינין מתקללין התבואה מתמעטת שנאמר (רות א׳:א׳) ויהי בימי שפט השפטים ויהי רעב, לכך נאמר מלאתך ודמעך וגו׳, לא תפרישם שלא כתקנן אלא כתקנן, תרומה ואחר כך מעשר ראשון ואחר כך מעשר שני ואם הפרשת כתקנן יהיו לך בנים זכרים שנאמר בכור בניך תתן לי, כן תעשה לשורך אם נתת אי אתה נותן משלך אלא משלי וכן הוא אומר (דברי הימים א כ״ט:י״ד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ואם עשיתם כן ואנשי קדש תהיון לי הקב״ה יעשה אתכם תרומתו של עולם שנאמר (ירמיהו ב׳:ג׳) קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתו, ובשביל שאתם תרומה אין לכם רשות לאכול טרפה שנאמר ובשר בשדה טרפה, אמר הקדוש ברוך הוא חייבים אתם לכלבים, בשעה שהרגתי בכורי מצרים והיו המצריים קוברים מתיהם בלילה ולהם הכלבים נובחים ולישראל לא היו אומרים כלום שנאמר (שמות י״א:ז׳) ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו לפיכך לכלב תשליכון אותו, ועל זה נאמר ואנשי קדש תהיון לי, ע״כ במדרש.

כח **מלאתך ודמעך לא תאחר.** בא להזהיר על תרומת התירוש והיצהר כי מלת מלאתך שם המשקה היוצא מן הענבים וכענין שכתוב (במדבר י״ח:כ״ז) וכמלאה מן היקב ומלת ודמעך שם המשקה היוצא מן הזיתים ע״י סחיטה וכתישה כדמעה היוצאה מן העין לכך קרוי דמעך.

ל **ואנשי קדש תהיון לי.** היה ראוי שיאמר ואנשים קדושים, אבל הכתוב ירמוז כי כנסת ישראל הנקראת קדש היא כחן של ישראל ונקראת קדש שהיא מושכת מן הקדש שהיא החכמה הרמוזה באות יו״ד בראש השם המיוחד ועל כן הוסיף מלת לי כלשון (שמות כ״ה:ב׳) ויקחו לי תרומה, כי ישראל מקודשים לשמו, וכיון שכח מעלתם גדול כל כך אין להם לאכול בשר טרפה שלקה מצד הכח המשחית, והזכיר בשדה לתוספת באור כי שם כחו של עשו הרשע שהיה איש שדה והוא כחו של קין ראש המרצחים שהזכיר בו הכתוב (בראשית ד׳:ח׳) ויהי בהיותם בשדה, גם הכלבים מן הצד ההוא והטרפה ראויה להם, ולכך אמר לכלב תשליכון אותו.

פרק כג

א **לא תשא שמע שוא.** לא תקבל שבועה ממי שיראה בעיניך שיעבור עליה עד שתחקור הדבר היטב שמא לשוא הוא נשבע, ד״א לא תשמע דברי בעל דין אחד שמא שוא הוא מדבר עד שיבא בעל דין חברו ואם אולי ישקר בדבריו יכחישנו, וכן אמר שלמה (משלי י״ח:י״ז) צדיק הראשון בריבו ובא רעהו וחקרו, ודעת רבותינו ז״ל שהכתוב הזה אזהרה למקבל לשון הרע וכן אמר התרגום לא תקבל שמע דשקר.
אל תשת ידך עם רשע. התובע תביעת שקר שתבטיחהו להיות לו עד חמס.

ב **לא תהיה אחרי רבים לרעות.** ע״ד הפשט אפילו ראית רבים מבני אדם שאין נוהגים כשורה לא תהיה עמהם, ודרשו רז״ל אזהרה שלא ילכו בדיני נפשות ברוב דיין אחד זהו לרעות, עד שיהיו המחייבין על המזכים שנים אבל לזכות יש לך לחתוך את הדין ברוב דיין אחד זהו אחרי רבים להטות.
לא תענה על רב. אזהרה לדיין שלא יהיה טוען לבעל דין ואזהרה גם כן לכל היושבים לפניו שלא יטענו לאחד מבעלי הדין ושלא יענו על ריב אלא בעל דין בלבד התובע יתחיל והנתבע יענהו וזולתו לא יענה על ריב לא לו, ודרשו עוד לא תענה על ריב לא תענה על רב לפי שהוא חסר יו״ד ולמדך הכתוב שאין לך לעמוד בדין לפני רבך או לפני מי שגדול ממך.

ה **עזוב תעזוב עמו.** זו מצות פריקה, ודרשו רז״ל בבבא מציעא שהכתוב מיותר כי היינו יכולים ללמוד אותו ממה שכתוב (דברים כ״ב:ד׳) הקם תקים עמו שהיא מצות טעינה וקל וחומר הוא ומה טעינה שאין בה צער בעלי חיים אמרה תורה הקם תקים עמו מצות פריקה שיש בה צער בעלי חיים לא כל שכן ואעפ״כ נכתב ללמדך שהם שני דינין חלוקין, חלוקה מצות טעינה ממצות פריקה ומצות פריקה ממצות טעינה, ובא הכתוב לומר פריקה בחנם טעינה בשכר, ושם העלו בגמרא כי הכתוב הזה עזוב תעזוב לפריקה בחנם אתא משום דצער בעלי חיים דאורייתא.

ז **ונקי וצדיק אל תהרוג.** רשע שיצא נקי וצדיק בדינו ובא אחר שידע לו עדות לחובה מנין שאין מחזירין אותו ת״ל ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע אם הצדיקו ב״ד של מטה שלא מדעת לא יצדיקנו הקב״ה בבית דין של מעלה.

י **ושש שנים תזרע את ארצך.** היה ראוי לומר את הארץ כן תעשה לכרמים ולזיתים והזכיר כל הלשון לנוכח, וכן מצינו בשבת הלשון לנוכח תעשה מעשיך שורך וחמורך בן אמתך והגר, הנה השבת והשמטה שוים בזה, מה שלא תמצא כן ביובל שאין הלשון שם לנוכח כי אם לנסתר והוא שכתוב (ויקרא כ״ה:י״א) לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה ולא תבצרו את נזיריה, והנה זה טעם הדבר כי השבת והשמטה אחר שתעבור השבת עתיד הוא לחזור למלאכתו במוצאי שבת, וכן בשמטה אחר עבור השנה השביעית שהוא אסור בעבודת קרקע עתיד הוא שיחזור לעבודה במוצאי שביעית ולכך אמר שדך וכרמך וזיתך כעין שלך, אבל ביובל שהוא קדש שישבתו כל הפעולות והכל שבת ומנוחה ואין המלאכה אחריו בא הלשון נסתר, הוא שאמר ספיחיה להורות כי לה׳ הארץ ומלואה ואין לך בה כלום, וכן יורה הלשון בעצמו שהזכיר כאן בשמטה תשמטנה ונטשתה כלומר שאנו חייבים להשמיטה אבל אינה נשמטת ממנו כי עתידין לחזור לעבודת קרקע אחר השמטה מה שאין כן ביובל שהיא נשמטה ממנו וחוזר לאשר לו אחוזת הארץ וכאן נתבאר זה.

יב **למען ינוח שורך וחמורך.** באורו למען זה ינוח שורך וחמורך כלומר מצות השבת שתעבוד ששה ותנוח בשביעי למען זה ינוח שורך וחמורך ובן אמתך והגר כי אין כונת הכתוב במצות שבת כדי שינוח השור והחמור, וכמוהו (דברים ט״ז:ג׳) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים אשר באורו למען זה תזכור את יום צאתך.

יד **שלש רגלים תחוג לי בשנה.** וחזר עוד והזכיר בכאן שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך ונאמר במקום אחר (שם טז) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו׳ בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות, אלו אמר פעמים סתם ולא פירש בחג המצות ובחג השבועות וכו׳ הייתי אומר שילך שם שלש פעמים בשנה בתוך ג׳ או ד׳ חדשים ועל זה נאמר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות, וא״כ למה נאמר רגלים בלשון רגלים פרט לבעלי קבין להוציא את החגר והסומא ואת החולה והזקן והקטן שאין יכולין לעלות ברגליהם.

ובמדרש שלש פעמים שלש רגלים ולהלן הוא אומר (ישעיהו כ״ו:ו׳) תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים, אזהרה לישראל שלא יעלו אלא ברגליהם וכן הכתוב אומר (שיר השירים ז׳:ב׳) מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב.

טו **למועד חדש האביב.** דרשו רז״ל מכאן א״ר יהודה בן בתירא שלא תהא מביא אלא בחדש האביב ואם לא השיגה התבואה מעברין השנה. ואמר ולא יראו פני ריקם כלומר בלא קרבן והיה לו להביא על כל פנים עולה ושלמים.

יז **אל פני האדון ה׳.** שלשה חגים הם בשלשה זמנים, חג הפסח הוא זמן האביב, וחג השבועות הוא זמן הקציר, וחג הסכות הוא זמן האסיף ושלשתם מועדים על התבואה ועל כל צמחי הארץ ונתחייבנו בהם להודות לה׳ כי טוב ולירא‌ות בהם את פני האדון ה׳ המפרנס את עבדיו והזן את העולם כולו. ודרך הקבלה במלת את פני האדון כתבתי בפסוק וידבר (שמות כ).

יח **לא תזבח על חמץ דם זבחי.** פירש הרמב״ן ז״ל היה לו לומר לא תזבח על חמץ זבחי כי הדם איננו נזבח ובא ללמד על מאמר רז״ל לא תשחט על הפסח ועדיין חמץ קיים, אבל שעור הכתוב לא תזבח על חמץ ולא דם זבחי יהיה על חמץ, ובא ללמד שני דברים שלא ישחט את הפסח ושלא יזרוק את הדם ועדיין חמץ קיים.

יט **ראשית בכורי אדמתך.** הבכורים אסורין בהנאה, ודרשו רז״ל שלכך נסמכה מצות בכורים למצות לא תבשל גדי לומר לך מה בשר בחלב אסור בהנאה אף בכורים אסורים בהנאה, ועוד דרשו בו שאין להביא בכורים אלא מן המבושלות לא מן הסמדר.

לא תבשל גדי בחלב אמו. הכתוב הזה נזכר בתורה שלש פעמים, ודרשו רז״ל אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בשול. ומה שהוציאו הכתוב בלשון בשול לפי שדרך בשול אסרה תורה ולוקה מן התורה בבשולו וכן באכילתו דרך בשול וכל שאינו דרך בשול אינו אסור מן התורה אלא מדרבנן וכן דעת מורי ז״ל. ומה שלא הזכיר בו לא תאכל שהיה איסור הנאה בכללו שהרי אמרו כל מקום שנאמר לא תאכל לא תאכלו אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע עד שיפרוט לך הכתוב, שאילו אמר לא תאכל הייתי מבין שהוא כשאר האיסורין שאין חיוב באכילתן אלא כדרך הנאתן אבל שלא כדרך הנאתן פטור ועל כן לא הוציא הכתוב בלשון אכילה ללמדך שאם אכלו שלא כדרך הנאתו כגון שבלעו חם עד ששרף גרונו חייב מלקות מן התורה מה שאין כן בשאר האיסורין. ולפי שלא הזכיר לשון אכילה לכך הוצרך פסוק שלישי לאיסור הנאה, אבל מכל מקום אינו לוקה אלא על בשולו ועל אכילתו אפילו שלא כדרך הנאתו, וכן תמצא במסכת פסחים פ״ב שאמרו בשר בחלב להכי לא כתב רחמנא אכילה בגופיה למימרא שלוקין עליו שלא כדרך הנאתו. ושתי מצות בלבד הן שאדם לוקה בהן באכילתם אפילו שלא כדרך הנאתן בשר בחלב וכלאי הכרם, וכן אמרו רז״ל הכל מודים בכלאי הכרם שלוקין עליהם אפילו שלא כדרך הנאתן מאי טעמא משום דלא כתיב בהו אכילה אלא (דברים כ״ב:ט׳) פן תקדש ודרשינן פן תוקד אש.

וע״ד הפשט טעם המצוה הזאת לפי שהוא מטמטם את הלב שהרי החלב נעשה מן הדם והדם מזגו רע ומוליד אכזריות ואחד מטעמי האיסור שבו שאינו מקבל שנוי והתפעלות בגוף כשאר הדברים הנאכלים ולכך טבעו הרע נשאר בתוכו מבלי שנוי ואע״פ שנשתנה עכשו מדם לחלב וקבל שנוי והתפעלות שהועתק לדבר אחר מ״מ כשחוזר ומערבו עם הבשר הרי חוזר לכח הדם וטבעו הראשון כבתחלה והתערבם יחד מטמטם הלב ומוליד גסות ותכונה רעה בנפש האוכל.

וכן דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת. ומה שנזכרה מצוה זו לעולם אצל החגים כדי להזהיר את ישראל העולים בכל שנה שלש פעמים לרגל למקום הנבואה שלא יטמטמו הלב במאכלים אסורים אלא שיהיה חומר שלהם זך וצלול להתבונן בדרכי התורה ויהיה לבם הוכן להשגת ידיעתו יתברך.

והרמב״ם ז״ל כתב בזה טעם בטעמי המצות, כי מפני שהיה מנהג עובדי אלילים שהיו אוכלים בשר בחלב בבית תועבותם בימי חגיהם על כן באה התורה לאסור אותו, ויאמר הכתוב כשתבא שלש פעמים בשנה לבית ה׳ אלהיך לא תבשל גדי בחלב אמו כענין מנהגי עו״ג שעושים כך, ולכך נזכר הכתוב הזה בשני מקומות בכלל החגים, כי כן דרך התורה לאסור הדברים שהם לאלילים ותצוה עלינו לעשות ההפך כדי לעקור שורש אלילים מן העולם. זה כתב הרב ז״ל בטעם המצוה הזאת, ואע״פ שאין זה לשונו זה כונתו.

ומן הנראה כי הטעמים האלה בלתי מספיקים ואינם עקר בטעם המצות אלא לדחות את השואל שהרי מצוה זו מכלל החקים היא מכלל פרה אדומה ושעיר המשתלח, וכן דרשו רז״ל לעתיד לבא הקב״ה מגלה להם לישראל מפני מה צותה התורה בשר בחלב ופרה אדומה ושעיר המשתלח. וכיון שכן דעת חכמים שהמצוה הזאת מסתרי התורה כי בודאי לעתיד לבא לא יהיה שם לא טמטום הלב ולא ע״ז שהרי אנו מובטחים בהבטחת (דברים ל׳:ו׳) ומל ה׳ אלהיך וגו׳, וכן בהבטחת (צפניה ג׳:ט׳) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו׳, אבל המצוה הזאת יש לה סוד.

וע״ד הקבלה כבר ידעת כי כל המצות כלן אלהיות וכל אחת מהן מצויירת לציורי דברים של מעלה אף כי החקים זכרון ודוגמא של מעלה כי על כן נקראו חקים לפי שהם חקוקים למעלה והבשר והחלב דוגמא ורמז כנגדם למעלה דברים מיוחדים, וכשם שהבשר והחלב כל אחד מותר בפני עצמו כן הדברים ההם כל אחד ואחד מיוחד בפני עצמו, וכשם שאין עקר האסור אלא החבור והתורה הרחיקתו וגזרה ביניהם הבדל ורחוק, כן הדברים ההם יש לנו להבין כי יש ביניהם הבדל ואין להשוות קדושה של מעלה לקדושה של מטה אע״פ שהכל מיוחד זה בזה ובעוה״ז שיש בו יצר הרע נצטרך ליחד אותם ומיחדין ואומרין כי הוא ושמו אחד, וע״כ אמרו רז״ל לעתיד לבא הקב״ה מגלה להם לישראל מפני מה בשר בחלב אסור, כוונו במאמר זה כי אע״פ שהיא מצוה מוטלת עלינו נוהגת במזוננו ומאכלנו בעולם הגופני הזה אין העולם הזה כדאי ואיננו ראוי להתגלות בו הטעם והסוד מפני שהעולם הזה יש בו יצר הרע ולא תסבלהו דעת הבריות אולי יחשבו על השם ויהרהרו אחר שתי רשויות ח״ו אבל לעתיד לבא בזמן בטול יצה״ר והוא זמן תחיית המתים שם יבינו הכל הסוד מעקרו ושם יוסיף מעלה והשגה ונוכל להבדיל ונכיר שהוא אחד ושמו אחד כדבר הנביא (זכריה י״ד:ט׳) ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד, וכ״כ באותו זמן (ישעיהו נ״ב:ו׳) לכן ידע עמי שמי, וזה גלוי הטעם להקב״ה בעבור כי אין גלוי הטעם והסוד בעולם הזה אלא באותו זמן שכן יהיה איסור בשר וחלב בטל, ומכאן תתעורר למה שאכלו המלאכים בשר בחלב שנאמר (בראשית י״ח:ח׳) ויקח חמאה וחלב ובן הבקר, כי המלאכים אין להם יצר הרע שאף בבני אדם הגופניים לא תהיה נוהגת מצוה זו בזמן בטול יצר הרע. ולכך דרשו רז״ל (ויקרא י״ט:ג׳) את חקותי תשמרו וגו׳ אני ה׳ אני חקקתים ואין לך רשות להרהר בהם כלומר חקקתים למעלה ואין לך רשות להרהר בהם כי ההרהור בטעם מן החקים כיוצא בזה הוא מזיק בעוה״ז מצד יצר הרע המכשיל את האדם. ובפשוטו י״ל ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד לענין העבודה שלא יעבדו הכל אלא להקב״ה וזה יהיה אחד בפי הכל ושמו אחד לענין הקריאה שלא יקרא באל״ף דל״ת כמו שנקרא בעולם הזה ביו״ד ה״א ככתבו.

כ **הנה אנכי שולח מלאך לפניך.** ע״ד הפשט ענין הפרשה הזאת שהקב״ה הודיע למשה כי ישראל עתידים שיחטאו בעגל ולכך אמר כי לא ישא לפשעכם בלשון יחיד ולא אמר לחטאתיכם. ועל כן אמר להם שישלח עמהם מלאך מאחר שאינם ראוים שתלך שכינה עמהם.

והנה משה רבינו ע״ה בכח תפלתו בטל זה שלא נתקיים בימיו אבל נתקיים אחריו בימי יהושע שחזר המלאך הזה למקומו. וטעם לשמרך בדרך שישמור אותם בדרך המדבר. וטעם אשר הכינותי כלומר לשבתי כענין (שמות ט״ו:י״ז) מכון לשבתך פעלת והוא ביהמ״ק והוא הלשון שהזכיר שלמה (דברי הימים א כ״ט:י״ט) ולבנות הבירה אשר הכינותי. והמלאך הזה על דעת רבינו חננאל ז״ל היה מיכאל השר הגדול כענין שאמר גבריאל לדניאל (דניאל י״ב:א׳) ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך וכתיב (שם י) ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם. והוא שנראה ליהושע והוא שאמר לו (יהושע ה׳:י״ד) אני שר צבא ה׳ עתה באתי ופירשו רז״ל כי מה שיזכור בו כי שמי בקרבו באורו שנקרא שר צבא ה׳ כענין שכתוב (מלכים א ח׳:מ״ג) כי שמך נקרא על הבית הזה שנקרא בית ה׳. ומה שאמר כי לא ישא לפשעכם כלומר יש לכם להשמר מפניו שלא תחטאו שאף ע״פ שאני שולחו איני שולחו לשאת עון כי אני הנושא והמוחה כענין שכתוב (ישעיהו מ״ג:כ״ה) אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך ע״כ. גם זה דעת ר׳ אברהם ז״ל שהמלאך הזה הוא מיכאל.

וראיתי אחד מבעלי הקבלה שאינו מרחיק הדעת הזאת ואומר כי קרוב אל הדעת שיהיה המלאך הזה מיכאל והוא ממונה על הסליחה כי הוא שר החסד, ומזה אמר כי לא ישא לפשעכם כלומר אע״פ שהוא ממונה על כך ואין צריך לומר שיעשה מה שאינו ממונה עליו, והוא השרף שנראה לישעיה שהזכיר בו הכתוב (שם ו) ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, ודבר ברור הוא שהיה מיכאל שכן דרשו רז״ל בפרק קמא דברכות גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל דאילו במיכאל כתיב ויעף אלי אחד מן השרפים ובגבריאל כתיב (דניאל ט) והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף, ואומר שם בגמרא מאי משמע דהאי קרא במיכאל דכתיב (שם י) והנה מיכאל אחד השרים הראשונים וגו׳, ואמר רבי יוחנן אתיא אחד אחד כתיב הכא ויעף אלי אחד מן השרפים וכתיב והנה מיכאל אחד מן השרים. ומה שקרא הכתוב למיכאל שרף והוא של מים הכל לפי הענין כי היה בידו רצפה של אש ועוד לפי שנהפכה מדת רחמים למדת הדין הוא שכתוב (ישעיה ו) לך ואמרת לעם הזה שמעו שמוע וגו׳ השמן לב העם הזה וגו׳ והוא שאמר לו (שם) וסר עונך וחטאתך תכופר וזה ראיה שהוא ממונה על הסליחה, ומפני זה המלאך שבפרשה הזאת הוא השרף שבישעיה ולכך הזכיר בכאן כי לא ישא לפשעכם והכוונה לומר כי אפילו מה שהוא ממונה עליו אין לו רשות לעשות בלא רשותי. ואפשר לומר כי הדעה הזאת רמוז בכאן באמרו כי ילך מלאכי לפניך.

והנה גזרת המלאך הזה נתבטלה כל ימי משה, כי משה בטל אותה בכח תפלתו שלא יהיו ישראל נמסרים ביד מלאך כל ימי חייו של משה כי הוא היה ממלא מקומו של מלאך, אבל אחרי מות משה חזר המלאך למקומו הוא שכתוב (יהושע ה) אני שר צבא ה׳ עתה באתי וזה מיכאל כי זה הוא מן ד׳ מחנות שכינה שהוא שר צבא מחנה. ודרשו רז״ל עתה באתי אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי ולא רצה שאלך וגו׳.

ועל דרך המדרש הנה אנכי שולח מלאך לפניך, אלו זכיתם אני בעצמי נעשיתי לכם שליח כדרך שנעשיתי לכם במדבר שנאמר (שמות יג) וה׳ הולך לפניהם יומם ועכשיו שלא זכיתם הריני מוסר אתכם לשליח הוי אומר הנה אנכי שולח מלאך לפניך. אתה מוצא בשעה שאמר ישראל (שם כד) כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע אמר הקב״ה צויתי לאדם הראשון מצוה אחת שיקימנה והשויתיו למלאכי השרת שנאמר (בראשית ג) הן האדם היה כאחד ממנו. אלו שקבלו תרי״ג מצות אינו דין שיהיו חיים וקיימים לעולם. (שמות לב) חרות על הלחות, רבי יהודה ורבי נחמיה פליגי רבי יהודה אומר חרות מן השעבוד רבי נחמיה אומר חרות מן מלאך המות וזהו שכתוב (במדבר כ״א:י״ח-י״ט) וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות, מן המדבר נתנה תורה מתנה לישראל ומתוך התורה שנתנה מתנה נחלו אל לעולם ומנחליאל במות ומתוך שהיתה הכונה שיחיו לעולם בא מות אמר הקב״ה בשטתו של אדם הראשון הלכתם שלא עמד בנסיונו ג׳ שעות (תהילים פ״ב:ז׳) אני אמרתי אלהים אתם וגו׳ אכן כאדם תמותון לשעבר הייתם משתמשים ע״י רוה״ק ועכשיו אי אתם משתמשים אלא על ידי מלאך, הוי אומר הנה אנכי שולח מלאך לפניך. זהו שאמר הכתוב (ירמיה ג) ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים אמר הקב״ה אני ואתם חשבנו שתהיו אתם בנים ואני האב איך עשיתם שאכניס אומות העולם ביני וביניכם שנאמר איך אשיתך לשון הבדלה כמו (בראשית ל) וישת לו עדרים לבדו, ואתן לך ארץ חמדה ארץ שחמדוה גדולי עולם אברהם אמר בני חת (שם כג) תנו לי אחזת קבר עמכם, הקב״ה אמר ליצחק (שם כו) גור בארץ הזאת, יעקב אמר (שם נ) בקברי אשר כריתי לי. נחלת צבי מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל אינה מחזקת פרותיה, צבאות גוים ארץ שנתאוו לה מלכי עולם כיצד כתיב (יהושע יב) מלך יריחו אחד מלך העי אשר מצד בית אל אחד ואין בין יריחו לעי יותר משלשה מילין והוא אומר כך אלא כל מלך שהיה מולך בחוצה לארץ ולא היה לו מקום בארץ ישראל לא היה נקרא מלך למה לפי שהיו מתאוין לארץ ולפירותיה. א״ר פרנך בשם ר׳ יוחנן ראה מה כתיב (שם ז) וארא בשלל אדרת שנער פורפירא בבלאה שהיה מלך בבל לובש כשהוא ביריחו, ואומר (ירמיה ג) אבי תקראי לי שהוצאתי אתכם ממצרים וקרעתי לכם ים סוף ואתם עשיתם עגל לא חסרתי לכם דבר ואתם בגדתם בי עו״ג בגדו בי ונתתי להם שרים לשמרם אף אתם אני נותן לכם מלאך שיהא משמר אתכם הוי אומר הנה אנכי שולח מלאך.

וע״ד הקבלה הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך. המלאך הזה אינו מן הנפרדים החוטאים שכתוב בהם (איוב ד׳:י״ח) ובמלאכיו ישים תהלה, והתהלה היתה ממה שתלו הכח בעצמם בענין סדום כשאמרו (בראשית יג) כי משחיתים אנחנו, אבל הוא מן הנטיעות. וזהו שדרשו במדרש תנחומא כי לא ישא לפשעכם לפי שהוא מן הכת שאינן חוטאין, והוא מטטרון שר הפנים, ולכך אמר לשמרך בדרך כי תרגום משמרת מטרת והוא מדת הדין, ולכך אמר לפניך כלשון (חבקוק ג׳:ה׳) לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו ואומר כי ילך מלאכי לפניך, וזהו לשון מלאכי, כלומר מלאכי החביב אצלי שעל ידו אני נודע בעולם, ועליו נאמר (שמות ל״ג:י״ג) פני ילכי, כשבקש משה ואמר הודיעני נא את דרכך, בקש ממנו מדה שיהיה נודע בה והשיב לו פני ילכו וזהו (ישעיהו ס״ג:ט׳) ומלאך פניו הושיעם מלאך שהוא פניו, ועל כן אמר וצרתי את צוררך על ידו, ואמר עוד הכחדתיו כי במדת הדין נכחדים האויבים, ומה שנקרא מלאך והוא אינו מן הנפרדים מפני שהנהגת העולם בו שהוא מדת הדין, ומה שאמר השמר מפניו כי ממדת הדין יש לו לאדם להשמר שלא יענש בחטאו ולכך הזכיר בו לשון שמירה ולשון פנים, ואמר ושמע בקולו אזהרה שלא יקצצו בנטיעות ולכך אמר מיד אל תמר בו, ודרשו רז״ל אל תמר בו אל תמירני בו אלא שיתבונן כי הכל אחד והכל מיוחד בלי פרוד, כי לא ישא לפשעכם, יאמר כי המלאך הזה יש לו כח לשאת הפשעים והסליחה מסורה בידו ואעפ״כ לא ישא לפשעכם אם תמר בו כי כל הממר בו ממר בשמי המיוחד שבקרבו, ומה שהזכיר דוד ע״ה (תהילים ק״ל:ד׳) כי עמך הסליחה ודרשו רז״ל לא מסרת אותה למלאך, באור זה למלאך מן הנפרדים, כי שמי בקרבו שמי המיוחד בקרבו כי ביה ה׳, וזהו שתרגם אונקלוס ארי בשמי מימריה, והכוונה בזה כל מה שהוא אומר אינו אומר אלא בשמי, ובאר בזה כי קולו הוא קול אל עליון, וזהו שאמר כי אם שמוע תשמע בקולו ועשית כל אשר אדבר, לא אמר ידבר, לבאר כי קולו הוא דבר ה׳ ורצונו כי בו ידבר זה משפיע וזה מושפע, השולח הוא המשפיע והמלאך הוא המושפע שנאצל ממנו, כשם שביצירה התחתונה נאצלה אשה מאיש שנאמר (בראשית ב׳:כ״ג-כ״ד) לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת, וכן מצינו בכל מקום שכתוב בתורה מנחה הוא והאשה ההוא כתיב הוא וקרינן היא לבאר כי היא בכלל הוא, וכן תמצא בפסוק ראשון בראשו וסופו ה״א יו״ד וא״ו ושאחריו ה״א, וענין זה רמזו הרב ז״ל בפסוק (ויקרא ב) כל המנחה. וכאשר חטאו ישראל בעגל נסתלק מביניהם המלאך הזה, וזה שאמר הש״י (שמות ל״ג:ג׳) כי לא אעלה בקרבך, כי כל זמן שהמלאך הזה אשר השם המיוחד בקרבו מתהלך בקרב ישראל לא יאמר השי״ת כי לא אעלה בקרבך, כי כיון ששמו בקרבו הנה הוא בקרב ישראל, אבל כיון שנסתלק מהם בחטאם רצה הקב״ה שיהיה אחד מן הנפרדים שלוח לפניהם, הוא שכתוב (שם) ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני וגו׳ כי לא אעלה בקרבך והמלאך הזה מן הנפרדים אשר יבטיח בו לגרש הוא גבריאל המלאך, וסמך לזה מיד

(שם) וישמע העם את הדבר הרע ההזה ויתאבלו כי היו מתאבלים מהסתלקות המלאך הזה שר הפנים אשר השם המיוחד בקרבו ופחדו לנפשם מעתה פן יפלו ביד האויבים עם אחד מן הנפרדים.

ועם הדעת הזאת של קבלה יאמנו דברי רז״ל שדרשו שכל ימיו של משה לא היה מלאך עמהם כלומר מלאך שר צבא כי היה הולך עמהם המלאך הזה שהוא מן הנטיעות אין זה מלאך שר צבא כי אין זה מן הנפרדים, ומה שכתוב ושלחתי לפניך מלאך והוא מן הנפרדים, זה לא נתקיים כי משה רבינו בטל הדבר בכח תפלתו והוא היה ממלא מקום המלאך מן הנפרדים, אבל אחר שמת משה חזר מלאך שר צבא למקומו.

ודעת הרמב״ן ז״ל במלאך שר הצבא שחזר בימי יהושע שהיה גבריאל ומשה כל ימי חייו הוא הממלא מקומו של גבריאל השר כנרמז בפסוק (שם יז) כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל ובימי יהושע חזר למקומו ללחום מלחמת ה׳ בעד ישראל, והוא גבריאל הנלחם להם, ועל כן נראה ליהושע וחרבו בידו שנאמר (יהושע ה) וחרבו שלופה בידו, ולכך תמצא שם נקמות גדולות באבוד האויבים במיני נקמה מחודשים מאד, וכענין שכתוב (שם י) וה׳ השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וימותו, גם בענין אבדן המלכים ההם, והיתה מדת הדין מתוחה בהם להאבידם בגוף ובנפש מה שלא תמצא כן במלחמה שעשה משה שלא יזכיר בהם הכתוב כי אם אבדן הגופות והחרימם, כענין שכתוב במלחמת סיחון ועוג (דברים ג) החרם כל עיר מתים הנשים והטף ולא הזכיר שם נפש כלל, אבל במלחמת יהושע הזכיר נפש בכל מלחמותיו ובכל הערים אשר לכד, והנה בכל אחת ואחת הזכיר נפש ובסוף הזכיר (יהושע י) ואת כל הנשמה החרים, לבאר כי אין צריך לומר שהשמיד הגופות וכלה אותם כי גם הנשמות החרים שתהיינה נכרתות מן העוה״ב, ועל כן הוצרך ללכת עמו המלאך הזה שהוא שר הגבורה להיות על ערי האויבים תחת אלהי ה׳ הצבאות ויפלו לפני ישראל לאלפים ולרבבות, והאל יזכנו לראות מתורתו נפלאות.

כג **והביאך אל האמורי והחתי והפרזי והכנעני החוי והיבוסי.** לא הזכיר השביעי שהוא הגרגשי, וזהו שדרשו רז״ל הגרגשי פנה כלומר פנו להם הארץ מעצמם ולא הוצרכו ישראל להלחם כנגדם.

כה **ועבדתם את ה׳ אלהיכם.** כנגד מה שהעובדים ע״ג שהזכירם למעלה חושבים שעם העבודה ההיא ישיגו כל חפצם ויגבר מזלם ותבא להם ההצלחה והברכה במעשה ידיהם הזכיר עתה ועבדתם את ה׳ אלהיכם שאין ראוי לכם שתעבדו כי אם לשם המיוחד ממנו תבא לכם הברכה וכל התועלת, הוא שאמר וברך את לחמך ואת מימיך.

והסירותי מחלה מקרבך. יש תחלואים בתוך הגוף מצד המאכלים והמשקים הנכנסים בגוף ויש תחלואים מחוץ לגוף מצד שנוי האויר כפי השתנות מערכת הכוכבים, ועל כן יבטיח הכתוב כי עם התורה והעבודה יברך השי״ת מזון האדם שיהיה בכח תולדתו להסיר התחלואים מעליו ועם ההבטחה הזאת הצדיק המקיים התורה לא יצטרך אל רופא, וזהו שכתוב (דברי הימים ב ט״ז:י״ב) וגם בחליו לא דרש את ה׳ כי ברופאים, גם בכלל מחלה שלא יהיה בהם משכל ועקר שהוא חולי באדם. ודע כי הכתוב ראוי לומר והסיר כמו שאמר וברך, אבל באור הכתוב כי האלהים יסיר מחלה מקרבנו בעבדנו ה׳ המיוחד ולתקן העבודות כלן לשם המיוחד, והבן זה.

כו **את אימתי.** מדת הדין כלשון (שמות ט״ו:ט״ז) תפל עליהם אימתה ופחד, וענין הצרעה הוא מין עוף כגון יתושים וצרעים וזבובים ודבורים והם מינים הרבה שם הכלל צרעה כמו שתמצא מכת הארבה של מצרים שהיו מינים הרבה. ודרשו רז״ל כי העוף הזה היה מטיל בהם ארס ומסמא את עיניהם ומיד מתים וצרעה זו עלתה עם יהושע ועברה את הירדן כמו שכתוב בספר יהושע. ומה שכתוב שלשה מהם ולא יותר והוא שאמר את החוי ואת הכנעני ואת החתי לפי ששלשה אלה היו החזקים שבכל ז׳ עממין והיו יושבים במצודים נשגבים, ובא להודיע פלא גדול ונס נסתר שעם בריה חלושה שבכל הנבראים והיא הצרעה בה יכרית הקב״ה את החזקים שבכל המקומות.

ל **מעט מעט אגרשנו מפניך.** יאמר הכתוב הצרעה תגרש אותם מכח מדת הדין מעט מעט והם יהיו מתמעטים והולכים ואתם מוסיפים ופרים ורבים עד שתנחלו את הארץ.

לא **מים סוף ועד ים פלשתים.** ים סוף הוא לצד דרום, ים פלשתים הוא למערב הוא הים הגדול והוא תחום ארץ ישראל, וכן כתוב (יהושע א׳:ד׳) עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם, והים הגדול אינו ים אוקינוס כי ים אוקינוס הוא מקיף את כל הישוב, וממדבר לצד מזרח, ועד הנהר הוא פרת לצד צפון.

פרק כד

א **ואל משה אמר עלה אל ה׳.** ע״ד הפשט זו קודם מתן תורה ומזה אמר ונגש משה לבדו אל ה׳ ובאור אל עב הענן והוא הלשון שאמר (שמות כ) ומשה נגש אל הערפל שכן אותה פרשה ג״כ של והעם רואים את הקולות קודם מתן תורה היתה.

וע״ד הקבלה ואל משה אמר השם המיוחד עלה אל ה׳ זהו מטטרו״ן ששמו כשם רבו, וכן דרשו רז״ל, ונקרא בשם הזה לפי שבשם הזה נכללים שתי לשונות המורים על ענינו והוא אדון ושליח, אדון מלשון חכמים שקורין אל הגברת בעלת ממשלה מטרונא, שליח מלשון יון שקורים לשליח מנטטור, ועוד יכלול ענין שלישי מלשון שמירה כי תרגום משמרת מטרת, ועל שהוא שומר העולם נקרא שומר ישראל.

והנה מתוך הוראת שמו השגנו שהוא אדון לכל מה שתחתיו שכל צבא העליונים והתחתונים הלא הם ברשותו ותחת ידו והוא השליח למי שעליו ולמעלה ממנו שהשליטהו על הכל ושמו אדון לביתו ומושל בכל קנינו.

ויש לך לדעת כי לפי משמעות לשון אדון יהיה הטי״ת בשם כפול וטעם כפל הטי״ת כי שני טתי״ן עולה ח״י וישאר בשם מרון שהוא אדון. או יהיה כפל הטי״ת לפי שהוא הטור העשירי מושך כח מתשעה, והנה הוא נכתב במקומות לבעלי הקבלה בתוספת יו״ד פעם נקרא בשש אותיות כנגד שש קצוות ופעם בשבע. ומן הידוע שהוא נקרא נער ולכך הזכיר הכתוב בכורי ישראל בשם נערים שנאמר (שם כד) וישלח את נערי בני ישראל.

ויש לך לדעת כי העליה הזאת לא הוצרכה עתה בשביל אהרן ובניו ושבעים זקנים, ומה שאמר ונגש משה לבדו אל ה׳ הכוונה על מטטרון ג״כ והיה הכתוב ראוי לומר ונגשת לבדך כי ה׳ המיוחד הוא המדבר והדבור הזה למשה לבדו שאמר לו עלה אל ה׳ אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחוק. ומה שמדבר בלשון נסתר ונגש משה לבדו אל ה׳ אולי כי האומר ונגש משה לבדו אל ה׳ הוא מטטרון שאמר כן על עצמו והוא לשון צוואה שמצוה לאהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל וסמך לו מיד ויראו את אלהי ישראל, ומשה לבדו נגש יותר שכן נאמר לו עלה אלי ההרה והיה שם והעליה הזאת לתוספת השגה היתה עד שבא בתוך הענן שנאמר ויבא משה בתוך הענן.

וכבר ידעת כי המלאך הזה הוא שטעה אלישע אחר בענינו ונכשל בו להסתפק בשתי רשויות ויצא לתרבות רעה, וכן כל מי שלא נזהר בענינו הנה הוא חוטא בנפשו ומסבב לו מוקש ואשמה רבה לא יוכל כפרה. ואלי מפני זה נסמכה פרשת ואל משה אמר למלת מוקש כי ענינו למי שאינו נזהר בו מקום טעות בו נוקש ונלכד האב הראשון גם הבנים במדבר גם נדב ואביהוא, והצדיק השלם ר״ע שנזהר בענינו נכנס בשלום ויצא בשלום והוא שדרש בו (דברים לג) ואתה מרכבות קדש, אות הוא ברכבה שלו ה׳ צבאות שמו אדון הוא בצבא שלו והבן זה.

ג **ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה׳.** מצות פרישה והגבלה, ואת כל המשפטים אין לפרש הדינין שבסדר ואלה המשפטים שכבר התבאר כי פרשה זאת קודם מתן תורה היתה, אבל המשפטים שבכאן הם שבת ודינין ופרה אדומה שנצטוו במרה.

ד **ויכתוב משה את כל דברי ה׳.** הם התנאים והיה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי וגו׳.

וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר. זה היה בחמשה בסיון.

כל הדברים אשר דבר ה׳ נעשה. פירש רבינו חננאל ז״ל כי נעשה היא מצוה כוללת מצות עשה ומצות לא תעשה כי הנמנע מלעשות דבר שהוזהר עליו שלא לעשותו יקרא שעשה מצוה שהרי קיים האזהרה שהוזהר עליה ומקרא מלא הוא (תהילים קי״ט:ג׳) אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו, באר הכתוב כשלא פעלו עולה הרי הוא כאלו בדרכיו הלכו.

ה **וישלח את נערי בני ישראל.** בכורות היו. ועל דרך הפשט קראם נערי כי היו טהורים להקריב קרבן שמעולם לא טעמו טעם חטא ולא נגשו אל אשה. וכן דרשו רז״ל עתידין בחורי ישראל שלא טעמו חטא מעולם ליתן ריח כלבנון שנאמר (הושע י״ד:ז׳) ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון, ועם הקרבן הזה נגמר הברית בקבלת התורה שהרי בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבן, מילה כשיצאו ישראל ממצרים נמולים היו כי היו כלם מקובלי האבות במצוה זו, טבילה הוא שכתוב (שמות י״ט:י׳) וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, קרבן הוא הקרבן הנזכר בכאן, וכן מי שבא להתגייר חייב בשלשתם שנאמר (במדבר ט״ו:ט״ו) ככם כגר, וחייבין בית דין למולו ולהטבילו וכשיבנה בהמ״ק יביא קרבנו. ודרשו ז״ל שמודיעים אותו תחלה קצת מצות ועונשים שבהם, וטעם הודעת העונשים כדי שלא יתגייר שאין הגרים תועלת לישראל כלל שהרי ערב רב גרים היו והם היו סבת העגל וגם היו סבת המגפה בענין בשר תאוה שחל עליהם הדבר שנאמר (במדבר י״א:ד׳) והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה, ומפורש אמרו רז״ל קשים גרים לישראל כספחת שנאמר (ישעיהו י״ד:א׳) ונספחו על בית יעקב, והטעם לפי שאין בקיאין בדקדוקי מצות וישראל לומדים ממעשיהם.

ויש שפירש מודיעים אותם קצת עונשים שהטעם בזה כדי שלא יאמר אילו הייתי יודע לא הייתי מתגייר ונמצא גרותו בטעות, ועל כן יש לנו להודיעו מקצת עונשין כדי שיהיה גרותו בלב שלם ושיקבל עליו הכל. ומה שאמרו רז״ל קשים גרים לישראל אין זה נאמר לגנאי הגרים אלא לגנאי ישראל,

כלומר כיון שהקב״ה רואה מחשבתם שעזבו משפחתם וארץ מולדתם ובאו להדבק בשכינה הנה הם מחייבין את ישראל כשאין עובדים להקב״ה בלבב שלם.

וכן מצינו במדרש אמר ריש לקיש גדולים גרים בזמן הזה יותר מישראל כשעמדו על הר סיני, שהם ראו את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר והנפלאות הגדולות והנוראות והגרים לא ראו מדבר זה כלום ובאים בצר ובמצוק להסתופף תחת כנפי השכינה.

זבחים שלמים לה׳ פרים. כל ימי המדבר היו ישראל מתפחדים ממדת הדין לפי שהיו במקום החורבן והשממון ולכן היה הקרבן פרים, והבן זה.

ח **ויקח משה את הדם ויזרוק על העם.** הזה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקב״ה בדם ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב עדי לפי שהיה עדי להם וכבוד גדול, והיה להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקב״ה, ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם (שמות לג) הורד עדיך מעליך כלומר שיסירו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם, וזהו שאמר (שם) ויתנצלו בני ישראל את עדים, אותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית שהיה עדות ואות בין הקב״ה וביניהם, ולמה כרת הקב״ה עמהם ברית בדם רמז להם אם אתם מקיימים את התורה מוטב ואם לאו הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה, זה כתב רבינו חננאל ז״ל.

וכן פירש רש״י היה מזה על בגדיהם מן הדם והיה הענין להחשיבם כענין שכתוב באהרן (שם כט) והזית על אהרן ועל בגדיו ועל בניו ועל בגדי בניו. וכוונת אונקלוס ע״ה כשאמר על העם כי זרק הדם על המזבח לכפר על העם שכן תרגם ואריק על מדבחא לכפרא על עמא.

ויש שפירש ויזרוק על העם כנגד העם כלומר לפניהם לא על בגדיהם, וכן (בראשית א׳:כ׳) ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים שפירושו כנגד רקיע השמים.

י **ויראו את אלהי ישראל.** הכוונה בזה על הכבוד האחרון שהזכירו למעלה ולכך הוסיף בו את שהוא השכינה, שה׳ המיוחד שהוא אלהי ישראל כתוב בו (שמות ל״ג:כ׳) כי לא יראני האדם וחי ולכך תרגם אונקלוס וחזו ית יקר אלהא דישראל, והוא הכבוד שראה יחזקאל (א) כמראה אדם עליו מלמעלה כי ראה תחלה חיות הקדש והאופנים למטה אצל החיות וחזר וראה הרקיע הנטוי על ראשי החיות וראה הכסא על הרקיע ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה.

ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. ע״ד הפשט יבאר הכתוב כי משה ואהרן ובניו ושבעים הזקנים ראו עתה במעמד הר סיני אלהי ישראל על הכסא והכסא על הרקיע והוא הרקיע הנטוי על ראשי החיות אמר תחלה ותחת רגליו שהוא הכסא וכן תרגומו כורסי יקריה, והזכיר כמעשה לבנת הספיר כי כן כתוב (שם א) כמראה אבן ספיר דמות כסא, וספיר הוא אבן יקרה לבנה לדעת רבינו סעדיה גאון ז״ל, וע״כ אמר לבנת מלשון לובן וענינו זכות גדול שהאור נראה מאחריו.

אבל דעת החכם ר״א ז״ל כי ספיר הוא תכלת ואמר כי לבנת אינו מלשון לובן אלא כלשון (שם ד) ואתה קח לך לבנה ואמר לבנת הספיר כמו שראה יחזקאל אבן ספיר, והעד על פירושו זה שאמר כמעשה ולא אמר כמראה לבנת או כעין לבנה כי על גוון הלובן אין לשון כמעשה נופל בו, ויהיה באור הכתוב כי היו רואים כסא הכבוד כמעשה לבנת של ספיר זך ובהיר, ותחת אותו כסא שהוא כמעשה לבנת הספיר ראו עצם השמים לטוהר והוא הרקיע כעין הקרח הנורא הנטוי על ראשי החיות, ומזה הזכיר יחזקאל (שם י) היא החיה אשר ראיתי וגו׳, רצונו תחת הרקיע והרקיע תחת הכסא והכסא תחת אלהי ישראל אבל הכתוב קצר בזה.

וכן כתב הרמב״ן ז״ל בפירושו כי הכתוב תפש דרך קצרה שהרי למעלה מן החיה רקיע, למעלה מן הרקיע הכסא, למעלה מן הכסא אלהי ישראל.

ומה שהזכיר עצם השמים ולא הזכיר חיות הקדש אשר תחתיו, יתכן לפרש כי רצה להסתירם לפי שמשם היה החטא לישראל ששמטו אחד מטטרמולין שלו והכעיסוהו בו.

וע״ד המדרש כמעשה לבנת הספיר כדי לזכור שעבוד של ישראל בלבנים. ובאור הענין ללמד שהקב״ה מצר כשהאומות מצירין לישראל והוא מה שאמרו כל המשעבדם מלמטה כאלו משעבדם מלמעלה. ומזה הענין הוא מה שכתוב (שמות ג׳:ז׳) כי ידעתי את מכאוביו, ומזה אמרו בירושלמי דמסכת סוכה מעשה אין כתיב אלא כמעשה היא וכל ארגליא שלה היא והסל והמגרפה ע״כ, ושבעים זקנים אלו הם השוטרים המוכים על הצבור להקל מעליהם עול הלבנים ולכך זכו מדה כנגד מדה להשיג כמעשה לבנת הספיר.

וע״ד החכמה כמעשה לבנות הספיר, היא השגה במראה הנבואה אמתת החומר הראשון התחתון שהיה משלג שתחת כסא הכבוד, והוא שדרשו ז״ל שמים מהיכן נבראו מאור לבושו שנאמר (תהילים ק״ד:ב׳) עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה, הארץ נברא משלג שתחת כסא הכבוד שנאמר (איוב ל״ז:ו׳) כי לשלג יאמר הוא ארץ וגו׳, ואונקלוס שתרגם ותחות כורסי יקריה, עשה רגליו שבים אל הכסא. ומלת רגליו סבותיו כמו (יחזקאל א׳:ז׳) ורגליהם רגל ישרה, (זכריה י״ד:ד׳) ועמדו רגליו, והכוונה בו שהחומר ההוא מאצלו והוא סבתו המחייב מציאותו והוא בראו וחדשו אחר העדרו. ואמר

כמעשה לפי שהחומר מתפעל ומקבל צורה, ואמר לבנת כי הלובן ההוא שתחת הכסא היה חומר לארץ, ולא אמר כלבנת הספיר לפי שאין הכוונה במראה הלובן כי הספיר איננו לבן כי אם היה לו מראה לובן לא היה מראה המראים כלן ולא היה מקבלן מאחריו, אבל הוא נעדר מכל מראה ולפיכך הוא מקבל כל מראה, כן החומר הוא נעדר הצורות כלן ואין לו דמות וצורה כלל על כן הוא מקבל כל צורה וצורה, וזה דעת הרמב״ם ז״ל בספר המורה בחלק שני פרק כ״ו ע״ש.

וע״ד הקבלה כמעשה לבנת הספיר, ידוע אצל חכמי המרכבה כי כסא הכבוד מיוסד מג׳ יסודות, אש, רוח, מים, שהם נאצלים מג׳ מדות, חסד, דין, רחמים, והם ג׳ מראות, לבן, אודם, תכלת, ותן אל לבך כי הזכיר לבנת על מראה הלובן, וספיר על מראה האודם, וכעצם השמים על מראה התכלת, ולכך תרגם אונקלוס ותחות כורסי יקריה, והוא שאמר התכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד.

וראוי שתתבונן איך הזכיר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר שהוא באור גמור כי יש תחת הכסא כמעשה לבנת הספיר שהוא כסא אחר וזהו יורה על שני כסאות, והנה הדבר אמת ויציב כי יש כסא לכסא, ועל כן גלה לך הכתוב בפירוש כי תחת הכסא העליון יש כסא אחר שהוא כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים, ושלשה יסודות לכל כסא וכסא הרי ו׳, וזהו סוד הכתוב הנזכר בכסא שלמה (מלכים א י׳:י״ט) שש מעלות לכסא וגו׳, וכתיב (דברי הימים א כ״ט:כ״ג) וישב שלמה על כסא ה׳, כי רצה שלמה בחכמתו הגדולה לכלול בכסאו מעלות שני הכסאות שעליהם נאמר בעת רצון (תהילים קכ״ב:ה׳) כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד, ונאמר בשעת הכעס (דניאל ז׳:ט׳) עד די כרסון רמיו.

ויש שפירשו כמעשה לבנת הספיר כי המשיל השגת האצילות לענין הספיר הלבן שהוא מראה מה שבתוכו שהוא פנימי ונסתר שם, והפנימי הזה הנסתר הוא נראה מתוך החיצון אבל עצמותו אינו נראה ואינו נודע לעצמו, וזהו (שמות ו׳:ג׳) וארא אל אברהם וגו׳, כי הפנימי הנסתר נראה אל הרואים כספיר אבל לא נודע להם, ועל כן יבאר הכתוב השגתה במשל יפה מאד יובן ממנו הנמשל, וזהו לשון כמעשה בכ״ף הדמיון כי ענין ההשגה בהם גם בכל הנביאים כלן גם בישראל בהר סיני היא הנקראת פנים בפנים כח לפנים מכח, ולכך אמר כמעשה כענין מה שיעשה הספיר הלבן שהפנימי הנעלם נראה מתוך החיצון אבל עצמותו אינו נראה כי הוא נסתר ונעלם מן ההשגה, וזה מבואר.

יא ואל אצילי בני ישראל. נקראו אצילי מלשון אצילות כלומר שנאצל עליהם רוח נבואה במעמד הקדוש הזה, והאצילים האלה היו נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל.

לא שלח ידו. מכאן שהיו ראוים לשליחות יד. **ויחזו את האלהים.** הוא מה שנזכר למעלה ויראו את אלהי ישראל, והכוונה בזה מה שאמר ויראו את אלהי ישראל ויחזו את האלהים שחזו את האלהים ולא הרסו לעלות אל ה׳, **ויאכלו וישתו.** ע״ד הפשט עשו יום טוב מפני שזכו ונכנסו לאותו המראה הנכבד ונצולו ויצאו בשלום כענין שכתוב (בראשית ל״ב:ל״א) כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי, וכן היה כהן גדול עושה סעודה גדולה במוצאי יום הכפורים מפני שנכנס בשלום ויצא בשלום מקדש הקדשים ונצול.

ויש שפירש ויאכלו וישתו, שלא היתה מעלתם כמעלת משה שהעיד עליו הכתוב (שמות ל״ד:כ״ח) ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה ונזון ארבעים יום בלא מאכל ומשתה כי אחרי שזכו למדרגה זו חזרו למדרגתם האנושית מיד שאכלו ושתו.

ורש״י פי׳ ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו כי בעוד שהיו אוכלים ושותים היו מסתכלים אותו בלב גס.

וע״ד המדרש ויאכלו וישתו וכי קילור עלה עמהם לסיני כן דרשו בויקרא רבה פרשת אחרי מות. פירוש קילור עוגה, אלא ויאכלו וישתו אמר רבי יוחנן אכילה ודאית שנאמר (משלי ט״ז:ט״ו) באור פני מלך חיים, ובאור זה כי מזון הנפש ועדונה באותה המראה הנפלאה יכנה הכתוב לאכילה ושתיה שהוא עדון הגוף, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים ס״ג:ו׳) כמו חלב ודשן תשבע נפשי, כי כיון שהגוף מתקיים מן המזון הגופני הבא מסבה אחר סבה עאכ״ו שתתקיים הנפש בהתקשרה בסבה העליונה ראשונה יתברך והוא המזון האמתי הקיים והאכילה הודאית הנצחית וכענין שכתוב (שם לו) ירוין מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם כי עמך מקור חיים באורך נראה אור.

ועוד יש לפרש ויאכלו וישתו קרי ביה וישיתו כי מפני שמצינו אחר מתן תורה בפורענות (שמות ל״ג:ד׳) ולא שתו איש עדיו עליו ולא נזכר השכר הגדול וההוד העצום הזה בפ׳ מתן תורה לכך הוצרך לרמוז כאן כי מה שחזו את האלהים הוא ששתו העדי ההוא ונהנים ושמחים שמחת הנפש כמי שנהנה ושמח באכילה ושתיה, זה שמעתי מפי הרב ר׳ דן.

ועדיין נשאר לשאול למה לא נזכר במתן תורה בפירוש, ולמה לא יזכיר ענין העדי הזה כאשר זכינו אליו ויזכרנו כשאבד ממנו. ונראה לי לומר כי לא היה צריך כלל, כי העם אשר יצאו לקראת האלהים מן המחנה לקבל תורה מן השמים וראו הקולות והלפידים וקול השופר ואותם הגדולות והנוראות אשר ראו עיניהם א״צ לומר שהתלבשו עדי האור והתעטרו והתקדשו בקדושת שמות המלאכים כי כל המתקרב אל השמן א״צ לומר שימשח ממנו, כמו שאמרו רז״ל קרב לגבי דהינא ואידהן.

והנה זה כענין ספור העוה״ב שלא נזכר בתורה לפי שלא היה צריך לפי שכל מה שתאריך התורה בספור היעודים הגופניים אינו אלא מפני שהם הכנה לירש חיי העוה״ב, ועל כן לא הוצרך בכאן להזכיר העדי כשזכינו אליו, כי כיון שהזכיר הכתוב (שמות י״ט:י״ז) ויוצא משה את העם לקראת האלהים מתוך הכלל ההוא יש להבין הפרט, אבל כאשר חטאו במעשה העגל הוצרך להזכיר חסרונם שאבדה מהם המעלה העצומה הזאת.

וע״ד הקבלה ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, והלא כבר הזכיר ויראו את אלהי ישראל. אבל יתכן לפרש כי האצילים חזו את האלהים כלומר שנבאו בו שלא במחיצה, ושלא תאמר כשאמר ויראו ראיה ממש לכך חזר ואמר ויחזו נבואה מלשון מחזה, והנה השגתם היתה למעלה מהשגת ישראל ולמטה מהשגת משה, כי השגת ישראל היתה במחיצת ענן וערפל והאצילים היתה נבואתם בו שלא במחיצה, ומשה רבינו ראה אותו ממש כי כן הבטיחו (שם לג) וראית את אחורי, והוא הכבוד האחרון. ומה שהזכיר מיד ויאכלו וישתו יורה כי נהגו קלות ראש בראיה זו, ולכך היו ראוין לשליחות יד במה״ד, אלא שרצה להמתין להם כדי שלא לערבב שמחת התורה.

יב עלה אלי ההרה. גם פרשה זו קודם מתן תורה נאמרה והלשון מוכיח כן ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה. **והיה שם.** פי׳ רש״י ז״ל מ׳ יום.

אשר כתבתי. פי׳ קודם שנברא העולם שהרי התורה היתה כתובה לפני באש שחורה על גבי לבנה. או יחזור אשר כתבתי אל לוחות האבן שהזכיר שהיו כתובים באצבע אלהים.

להורותם על דרך הפשט למדך שהתורה והמצות מסלול ודרך לשוב הנפש לשרשה, וזהו להורותם כלומר להורותם הדרך לעוה״ב, כן אמר שלמה ע״ה (משלי ד׳:ד׳) ויורני ויאמר לי יתמך דברי לבך שמור מצותי וחיה.

וע״ד המדרש להורותם, זה תלמוד. וכן דרשו בברכות את לוחות האבן אלו הלוחות, והתורה זו תורה שבכתב, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי זו נביאים וכתובים, להורותם זה תלמוד מלמד שכלן נתנו למשה מסיני. ועוד תמצא להורתם הלמ״ד והמ״ם שבעים ובאמצע תורה וזהו שבעים פנים לתורה.

וע״ד הקבלה להורתם כתיב והוא ראיה למה שפירש כי התורה והמצוה ידריכו האדם אל המדה הזו היא כנסת ישראל ומשם תתעלה הנפש אל העוה״ב כטעם הכתוב (תהילים ע״ג:כ״ד) ואחר כבוד תקחני, אתה, והבן זה, ויהיה להורתם כענין (שיר השירים ג׳:ד׳) ואל חדר הורתי.

יג ויקם משה ויהושע משרתו. היה יהושע מכלל שבעים זקנים שהזכיר למעלה שחזו את האלהים והוא היה גדול מכלן.

ויש לשאול מדוע יזכירנו הכתוב בכאן יותר מן השאר, וכתב הרמב״ן ז״ל אפשר לומר שזה מורה כי כל מ׳ יום שהיה משה בהר היה יהושע ממתין עליו בתחתית ההר ומפני זה הזכיר בכאן כי היה משרתו עמו ללוות אותו עד הגבול המזומן בהר.

ויעל משה אל הר האלהים. להודיע שכל זמן שהיה משה בהר המתינו יהושע בתחתית ההר, וראיה לזה שהרי כשירד משה מן ההר הזכיר הכתוב מיד וישמע יהושע הוא שכתוב (שמות לב) וישמע יהושע את קול העם ברעה, והכתוב הזה יורה כי לא היה יהושע עם ישראל במחנה אבל היה מתיצב בתחתית ההר וממתין למשה עד רדתו.

טז וישכון כבוד ה׳ על הר סיני. הוא מה שהזכיר למעלה (שמות כ׳:א׳) וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ושם כתבתי והרחבתי באור. ומה שאמר ויכסהו הענן ששת ימים זהו מראש חדש סיון עד ששי בו ואז נתנה התורה.

ויקרא אל משה ביום השביעי. זה למחרתו אחר מתן תורה ונתעכב שם מ׳ יום ומ׳ לילה, הוא שנאמר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, וששת ימים שהיה מכוסה בענן היו בכלל מ׳. ואם תשאל כיון שמשה נתעכב שם ולא ירד עד י״ז בתמוז שהוא תשלום מ׳ למה הוצרכה קריאה זו, אבל מצינו בזה לרז״ל דעות, הוא שאמרו בפ״ק דיומא ויקרא אל משה ביום השביעי לא בא הכתוב אלא לחלוק כבוד למשה דברי רבי עקיבא, רבי נתן אומר לא בא הכתוב אלא למרק אכילה ושתיה שבמעיו כדי לשוותו למלאכי השרת, רבי מתיא בן חרש אומר לא בא הכתוב אלא לאיים עליו כדי שתהא תורה נתנה באימה וביראה ברתת ובזיע שנאמר (תהילים ב׳:י״א) עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה.

ובמדרש בוא וראה שכל מעשה בראשית נברא בששה ימים והתורה נתנה לסוף מ׳ יום אשרי מי שנותן מעשה ששה ונוטל מעשה מ׳. ויראה לי במספר הזה כי מן הידוע כי השיג משה בחכמת התורה תכלית ההשגה אשר המין האנושי יכול להשיג אבל אי אפשר לו אל המין האנושי לבא אל תכלית אותה ההשגה בפחות מן הזמן הזה ועל כן הוצרך להתעכב שם ללמוד התורה מ׳ יום ומ׳ לילה, ומזה הורגלו רז״ל לומר תנא מניה ארבעין זמנין ודמיא ליה כמאן דמנחא בכיסתיה.

גם יראה לי שבזכות ארבעים יום הללו זכה לקרון עור פנים מ׳ שנה שחיה אחרי כן כי כל שנותיו היו מאה ועשרים שנה, וההוד הגדול ההוא לא נפרד ממנו עד יום מותו שהעיד עליו הכתוב (דברים ל״ד:ז׳) לא כהתה עינו ולא נס לחה, והימים שעמד בהר שלשה פעמים מ׳ יום היו מאה ועשרים יום כמנין שנתנו ארבעים יום ראשונים בלוחות ראשונות ללמוד פירוש התורה, ארבעים יום שניים להתפלל על מעשה העגל, מ׳ יום שלישים לקבל לוחות שניות.

מתוך הענן. מפני שהיה משה מכוסה בענן כל ו׳ ימים אבל לא בא בתוכו לכך יאמר הכתוב כי עתה ביום השביעי קרא למשה מתוך הענן והביאו לתוכו כענין שאמר ויבא משה בתוך הענן, וכבר דרשו רבותינו ז״ל פרק קמא דיומא שעשה שביל בתוכו נאמר כאן בתוך הענן ונאמר בים (שמות י״ד:ט״ז) ויבאו בני ישראל בתוך הים, מה להלן שביל שנאמר (שם) והמים להם חומה וגו׳ אף כאן שביל.

יז **ומראה כבוד ה׳.** בלשון התורה נקרא **כבוד ה׳**, ובלשון חכמים שכינה, וזהו וישכן כבוד ה׳ על הר סיני וכתיב (תהלים פה) לשכון כבוד בארצנו והיא מדת הדין הנקרא יד שבה נברא העולם כלו שנאמר (ישעיהו ס״ו:ב׳) ואת כל אלה ידי עשתה, הזכיר כל הנמצאים כלן בשם אלה שכלן נתהוו מכח מדה״ד הוא שאמר הכתוב ויהיו כל אלה. וכן במעשה בראשית (בראשית ב׳:ד׳) אלה תולדות השמים והארץ כלל כל הנמצאים כולן העליונים והשפלים במלת אלה וזה בכלל הנמצאים. גם בפרטי הנמצאים בדברים שהם קיום העולם מצינו שהזכיר בהן הכתוב לשון אלה, ואלו הם, האור והחשך, והתורה, והמשפט, וקבוץ גליות וישראל, והתבואה, והמטר. האור והחשך הוא שכתוב (ישעיהו מ״ה:ז׳) יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע אני ה׳ עושה כל אלה. התורה שנאמר (שמות כ׳:א׳) וידבר אלהים את כל הדברים האלה. המשפט שנאמר (שמות כ״א:א׳) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. ישראל הוא שנאמר בשבטי ישראל (בראשית מ״ט:כ״ח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. ובקבוץ גליות נאמר (ישעיהו מ״ט:י״ב) הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים, וכתיב (שם) ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה ואלה מי גדל הן אני נשארתי לבדי אלה איפה הם. התבואה הוא שכתוב (זכריה ח׳:י״ב) כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה, המטר הוא שאמר הנביא (ירמיהו י״ד:כ״ב) היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים הלא אתה הוא ה׳ אלהינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה.

פרק כה

ב **קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר (משלי ח, י)**

שלמה המלך ע״ה הזהיר בכאן (משלי ח׳) את האדם על מדת הזריזות שישתדל ויטרח במוסרי התורה ואל ישתדל ויטרח ברבוי הכסף, לפי שבמוסרי התורה יקנה האדם תועלות רבות בעוה״ז ובעוה״ב ורבוי הכסף אין בו תועלת אבל יש בו נזקים ומכשולים רבים שהוא סבה לדאגות רבות וכמו שאמרו רז״ל מרבה נכסים מרבה דאגה. וידוע שאין בכל הרבויים שבכל המדות שום תועלת כי אם ברבוי התורה. ודעת מחרוץ נבחר, טעמו וקחו דעת התורה שהוא מחרוץ נבחר, והזכיר לשון קחו לומר שיקחו מוסר התורה והמצות בזריזות והשתדלות כמו שלוקח הדבור בידים שהוא מזדרז בו ולא שיקחם בעצלה וביאוש כי אם יתעצל בהם אי אפשר שינצל מן העונש אפילו כשהוא מקיים המצוה, כי אם מיחד הש״י בפיו ובשפתיו ולבו רחק ממנו גדול עונו מנשוא כי מצד אחד עשה מצוה ומצד אחר הוא נענש בעשותו אותה כשלא עשאה על השלמות כי אם בעצלה. והוא הדין והטעם בענין התפלה אם התפלל ולא כוון את לבו בתפלתו אלא שהוא מחשב בהבלי הזמן בסחורתו וכספו וזהבו הנה זה חוטא וכמעט שעליו נאמר (שמות כ׳:כ׳) לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, כלומר כשאתם אתי ועומדים בתפלה לפני אל תחשבו בכסף וזהב אשר עמכם כי המתפלל העושה זאת מתנכר במחשבתו אל המלך הש״י ולפני מלך בשר ודם לא היה עושה כן. וכן אלו הניח תפילין ונתעצל ולא נזהר שלא יישן בהם ולא יפיח בהם אין המצוה שלמה וכן המצות כולן. והא למדת שהעצל אף בעשותו אחת מן המצות יקרה לו חטא ועון בסבת העצלה. והנה התועלת שהשיג בקיום המצוה איננה מבלתי עונש כשם שתועלת החומץ שאדם שותה פעמים לרפואה איננו מבלתי נזק שהוא לשנים, או תועלת חום האש שאיננו מבלתי העשן המזיק לעינים, ועל זה אמר שלמה ע״ה (משלי י׳:כ״ו) כחמץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו, וע״כ יגנה שלמה תמיד את מדת העצל, הוא שאמר (שם י״ג) מתאוה ואין נפשו עצל, יאמר כי מי שנפשו מתאוה לאיזה דבר שיהיה ואין לו כלום שלא השיגו עצל הוא כי לא השתדל בו כל הצורך, וכמו שדרשו רז״ל לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין, ועל כן יתמיד שלמה ע״ה מוסרו על העצל ויזהירנו בנמלה הוא שאמר (שם ו׳) לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, כי ממנה נקח ק״ו ובה יראה דבר חכמה כי היא פחותה שברמשים ויש בה מדת הזריזות שאוספת בזמן הקיץ מה שתאכל בזמן החורף.

וידוע כי הזריז בעניני התורה והמצות גם הזריז בתקון מדותיו הנה הוא עולה ממדה למדה וממדרגה למדרגה והולך כל היום לפנים ולא לאחור, והנה העצל בהפך ממנו כי הוא הולך כל היום לאחור ולא לפנים הוא שאמר שלמה ע״ה (שם ט״ו) דרך עצל כמשוכת חדק, שאי אפשר לו ללכת ולעבור אל המקום אשר לבו חפץ ויצטרך לשוב לאחור כן העצל אינו יכול לעלות ממדה למדה אבל הוא מחריב את עצמו מבית ומחוץ כי הוא משומם נפשו וגופו, כדמיון השדה החרב מבפנים ותחת חטה יצא חוח וחרב מבחוץ שהכתלים והגדרים שהיו מסביב הכל נהרס, ועל זה אמר שלמה ע״ה (משלי כ״ד:ל׳) על שדה איש עצל עברתי וגו׳ והנה עלה כלו קמשונים, המשיל העצל שאינו מתקן נפשו ומדותיו והוא בהנהגתו הרעה מחריב נפשו וגופו

מבית ומחוץ לעצל המונע עצמו מעבוד שדהו ומניח אותו שתחרב מבית ומחוץ, ועל כן הזכיר שלמה ע״ה בכאן קחו מוסרי ואל כסף שיקחו הבריות מוסר התורה בזריזות ולא ברפיון ובעצלתים, ואמר ואל כסף בהפך מהמון העם שהם משתדלים לקנות הכסף בזריזות ובחריצות וזה דרכם כסל למו כאשר לא יעשו במוסר המצוה ככה, ולפיכך אמר קחו מוסרי ואל כסף, כלומר התורה, כי התורה נקראת מוסר כענין שכתוב (משלי ו׳:כ״ג) ודרך חיים תוכחות מוסר, ועמה אדם זוכה אל החיים הנצחיים להתענג מזיו שכינה כי שכינה דבקה בתורה, והוא שדרשו רז״ל (משלי ב׳:כ״א) כי ישרים ישכנו ארץ, ישכינו שכינה בארץ, במתן תורה כתיב (שמות כ״ד:ט״ז) וישכון כבוד ה׳ על הר סיני כי היא הסבה שהשכינה שורה בישראל בהר סיני בנגלה, ובמשכן בנסתר, בהר סיני בנגלה הוא ששכן הכבוד בהר סיני לעיני כל ישראל שנאמר (שם) ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל, במשכן בנסתר הוא שנצטוינו לעשות לו בית מיוחד כדי שישכון עליו בנסתר, ועל זה התנדבו ישראל תרומה לעשות ממנה משכן, וזהו שכתוב.

ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי. ויקחו לי, ע״ד הפשט לשמי, ולשון תרומה הפרשה כלומר שיפרישו ישראל נדבה מממונם למלאכת המשכן. וענין המשכן היה דוגמת הר סיני, והכבוד ששכן על הר סיני בנגלה הוא ששכן על המשכן בנסתר, וכשם שמצינו בהר סיני שאמר הכתוב (דברים ה׳:כ״א) הן הראנו ה׳ אלהינו את כבודו ואת גדלו, כן מצינו במשכן שחזר שני פעמים (שמות מ׳:ל״ד) וכבוד ה׳ מלא את המשכן. וכשם שמצינו בהר סיני שכתוב בו (דברים ד׳:ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה וכתיב (שם) ודבריו שמעת מתוך האש, כן במשכן היה הקול מדבר אליו מעל הכפורת מבין שני הכרובים. וכשם שמצינו בהר סיני שכתוב בו (שמות כ״ד:י׳) ויראו את אלהי ישראל, כן מצינו במשכן שהיה אלהי ישראל יושב הכרובים, הוא שכתוב בו (יחזקאל י׳:י״ט-כ׳) וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה הוא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה.

תקחו את תרומתי. אחר שהזכיר נדיבות הלב יחס התרומה אליו שאמר תרומתי כי אז יהיה רצונו דבק בהם כי אין רצון ה׳ יתברך בצרי העין, ועוד להורות כי כיון שהתנדב המתנדב תרומת ה׳ הוא ואם אינו נותנה נענש ואם נתנה כבר יצאה מרשותו ואין לו בה כלום.

ויתכן לפרש כי מה שהזכיר בכאן שלש תרומות, ויקחו לי תרומה, את תרומתי, וזאת התרומה, שהם כנגד שלש תרומות שהעולם נתרומם בהם, והם החכמה והתבונה והדעת, כענין שכתוב (משלי ג׳:י״ט-כ׳) ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו, ונרמז במעשה המשכן לפי שהמשכן שקול כבריאת עולם ומפני זה הזכיר בכאן ג׳ תרומות כנגדם. וכנגדם תרמו ישראל במדבר ג׳ תרומות, האחד תרומת המשכן והיא האמורה בפרשה זו, השניה תרומת שקלים והיא האמורה בפרשת שקלים בסדר כי תשא, השלישי תרומת המזבח והיא האמורה בסדר במדבר סיני שנמנו ישראל ע״י שקלים שנתן כל אחד מהם מחצית השקל ואותם שקלים היו לקרבנות צבור. וג׳ תרומות הללו השתים קדש והשלישית חול, השתים קדש היא התרומה שבכאן ותרומת המזבח שהם קדש כי היו שתיהן לצורך הקב״ה ולכבודו, אבל השלישית והיא תרומת שקלים היתה לצורך ישראל ולתועלתם שבה היו מתכפרין כענין שכתוב (שמות ל׳:י״ב) ונתנו איש כופר נפשו. וכנגדם נצטוו ישראל בג׳ תרומות כשנכנסו לארץ השתים קדש והשלישית חול והיא תרומת חלה, ולא נצטוו ישראל בשתים להביאם בחוצה לארץ כי אם בארץ הקדושה לפי ששתיהן קדש, אבל תרומת חלה מפרישין אותה אף בחוצה לארץ כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל. וכדי לבאר שהמשכן שקול כנגד בריאת העולם הזכיר בו הכתוב ג׳ תרומות של העולם והוא שכתוב בבצלאל (שמות ל״א:ג׳) ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת, ועל זה דרשו רז״ל יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהן נבראו שמים וארץ, כתיב הכא ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת, וכתיב התם (משלי ג׳:י״ט-כ׳) ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו רצו החכמים לרמוז בזה כי המשכן שקול כנגד בריאת העולם.

ותמצא בפרקי ר״א בשלשתן בנה שלמה בית המקדש שכן הזכיר הכתוב על חירם (מלכים א ז׳:י״ד) בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חורש נחשת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת, וכן בשלשתן עתיד להבנות, הוא שהזכיר עליו שלמה ע״ה ברוח הקודש (משלי כ״ד:ג׳-ד׳) בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו, ושלשתן עתיד הקב״ה ליתן לישראל במתנה שנאמר (שם ב) כי ה׳ יתן חכמה וגו׳, נתן אין כתיב כאן אלא יתן, מפיו דעת ותבונה, ושלשתן ינתנו למלך המשיח שנאמר (ישעיהו י״א:ב׳) ונחה עליו רוח ה׳ רוח חכמה ובינה וגו׳ רוח דעת ויראת ה׳.

וע״ד המדרש ויקחו לי תרומה, מאחר שנתתי לכם תורתי שכתוב בה (משלי ד׳:ב׳) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי וגו׳ הביאו לי תרומה, כי לקח טוב נתתי לכם, משל לשני סוחרים אחד בידו מטכסא ואחד בידו פלפלין החליפו נטל זה פלפלין וזה מטכסא כל אחד חסר ממה שבידו, אבל התורה אינו כן זה שונה סדר זרעים למי שבידו סדר מועד וזה שונה סדר מועד למי שבידו סדר זרעים כל אחד ואחד מרויח ונשאר לו מה שבידו כבר, זהו כי לקח טוב נתתי וגו׳. מעשה באדם אחד שהיה בספינה עם סוחרים הרבה והיו אומרים לו היכן פרקמטיא שלך, אמר להם פרקמטיא שלי גדולה משלכם, בדקו כל הספינה ולא מצאו כלום, התחילו שוחקים עליו, נפלו לסטים עליהם בים שללו ונטלו כל מה שהיה בספינה, יצאו ליבשה ונכנסו למדינה ולא היה להם

לחם לאכול ובגד ללבוש, מה עשה אותו חכם נכנס לבהמ״ד נהגו בו כבוד וגדולי העיר מלוין אותו, כשראו הסוחרים כך באו אצלו ופייסו אותו בבקשה ממך עשה עמנו חסד ולמד עלינו זכות לפני בני העיר כדי שנתפרנס ונחיה ולא נמות שכבר ראית מה שאבדנו בספינה, אמר להם והלא אמרתי לכם שלי גדולה משלכם, שלכם אבד ושלי קיים. ועוד כל העושה פרקמטיא לא כל שעה הוא משתכר, וכשהוא משתכר פעמים שהוא עומד בידו ופעמים שאינו עומד בידו, אבל התורה עומדת לעד בעוה״ז ובעוה״ב, הוי אומר כי לקח טוב נתתי לכם.

וע״ד הקבלה ויקחו לי תרומה, ויקחו אלי כנסת ישראל שהיא תרומה והיא הנקראת זאת ולכך אמר וזאת התרומה, וכן כתיב (בראשית מ״ט:כ״ח) וזאת אשר דבר להם אביהם, ושם בארתי, וכתיב (תהילים קי״ח:כ״ג) מאת ה׳ היתה זאת. ואמר ויקחו לי ליחד את הכל ממטה למעלה וממעלה למטה, ולפי שהכל תלוי במחשבה ובכונת הלב על כן אמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו.

ולזה רמוז במדרש הוא שאמרו ויקחו תרומה אין כתיב כאן אלא ויקחו לי אותי לוקחים כביכול אמר הקב״ה קחו אותי שאדור ביניכם. ועוד אמרו במדרש וזאת התרומה אשר תקחו כנסת ישראל שהיא תרומה שנאמר (ירמיה כ״ז) קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה.

ובספר הבהיר תמצא מפורש ויקחו לי תרומה ויקחו לקדש תרומה שהיא יו״ד והיא עשירית, ומנא לן דעשירי קדש דכתיב (ויקרא כ״ז:ל״ב) העשירי יהיה קדש לה׳ לקדש ומאי נינהו קדש, וראשית כל בכורי כל, וכתיב (תהילים קי״א:י׳) ראשית חכמה ע״כ.

ומה שהזכיר בסמוך ככל אשר אני מראה, הכונה כי אני הוא המראה, וכן כאשר הראה אותך בהר יחזור למלת אני ומלת אני במקום הזה מדה״ד, וכן מצינו בדוד המלך בכלי המקדש שאמר (דברי הימים א כ״ח:י״ט) הכל בכתב מיד ה׳ עלי השכיל כל מלאכות התבנית, ויד ה׳ הוא מדת הדין, והוא ענין שבאר בכאן כי אני הוא המראה לו תבנית המשכן ותבנית כל כליו.

ויש לך לדעת כי מן ויקחו לי עד וזאת התרומה מדבר בתרומה העליונה, אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת מדבר בתרומת המשכן, ובאור הענין כי כשיביאו ישראל תרומת המשכן שהוא זהב וכסף ונחשת וכל השאר יביאו עמם התרומה העליונה, וזה באור ועשו לי מקדש זו תרומת המשכן, ושכנתי בתוכם זו תרומה עליונה, וזה סוד הכתוב יביאה את תרומת ה׳ זהב וכסף ונחשת שפירושו עם תרומת ה׳, או יאמר הכתוב קחו מאתכם תרומה לה׳ כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה׳, קחו מאתכם תרומה זו תרומה העליונה, יביאה את תרומת ה׳ זו תרומת המשכן, ועל כן אמר זהב וכסף ונחשת, וזה מבואר כי כשיביאו תרומת המשכן מיד יביאו עמה התרומה העליונה וישכינו שכינה למטה ביניהם.

ג **זהב וכסף ונחשת.** הזכיר שלשה מיני מתכות ושלשה מיני צמר ולא מצינו משי בנדבת המשכן, לפי שהוא יוצא מגוף השרץ שהוא התולעת ולא הוכשר למלאכת שמים אלא דבר טהור, וכענין שאמרו בתחש וצבע תולעת השני אינו מגוף התולעת אלא מתוך גרגרים שהתולעת בתוכם, ואח״כ הזכיר ושש שהוא הפשתים והזכיר ועזים שהוא הצמר, וזהו שלא תרגם אונקלוס ועזיא אלא ומעזי שפירושו דבר הבא מן העזים והוא הצמר, ואע״פ שבגד צמר ופשתים אסרה לנו התורה אין הכהנים נכנסים לשמש במקדש אלא בצמר ופשתים, ובסדר קדושים אבאר סוד הדבר בע״ה.

ה **ועורות תחשים.** מין חיה, ודרשו רז״ל בפרק במה מדליקים תחש שהיה בימי משה בריה בפני עצמה היה וקרן אחת היה לו במצחו ולפי שעה נזדמן למשה ועשה ממנו משכן ונגנז. כלומר שהתחשים ההם שנזדמנו במדבר לא נזדמנו אלא לצורך המשכן בלבד ולכבודו של הקב״ה לקחת מהם עורותיהם שהיו מצויירים בציור נפלא ומעולה ואח״כ נתעלמו. ודקדקו רז״ל מדקאמרי קרן היה לו במצחו שמע מינה טהור הוא דהא אמרינן שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היה לו במצחו שנאמר (תהילים ס״ט:ל״ב) ותיטב לה׳ משור פר מקרן מפריס מקרין תרתי משמע מקרן כתיב. ועוד שלא הוכשר למלאכת שמים אלא בהמה טהורה בלבד שנאמר (שמות י״ג:ט׳) למען תהיה תורת ה׳ בפיך מן המותר בפיך. והרבה גוונים היו לו, ולכך תרגם אונקלוס ססגונא מתפאר בגוונים שלו.

ועצי שטים. מאין היו להם במדבר, דרשו רז״ל יעקב אבינו צפה ברוח הקדש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר והביא ארזים למצרים ונטען שם וצוה את בניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים.

ו **שמן למאור.** שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד. **בשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים.** באורו ולקטרת יביאו הסמים לפי שהבשמים הם המאכלים הנקראים מסעדים שהם מבוסמים בריח הטוב, והסמים הם התרופות שאינם למאכל כמו לבונה או חלבנה וכיוצא בהם. ומה שהזכיר בכאן זהב בראש התרומה לרמוז שכבר נמחל להם עון העגל שהיה של זהב, ומפני זה הזכירו הכתוב בראש לכל שאר התרומה. וכן דרשו רז״ל במה שהזכיר הכתוב (ויקרא כ״ב:כ״ז) שור או כשב או עז כי יולד שהזכיר שור בתחלת הפרשה כי זה לבאר שכבר נמחל להם העון ההוא. ומפני זה נצטוה משה בכאן בתרומת המשכן ומצוה זו היתה למחרת של יום הכפורים ואע״פ שהעון ההוא קודם למעשה המשכן שהרי העון היה בתמוז ומעשה המשכן היה לאחר יום הכפורים בסמוך מכל מקום התורה שכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום רצתה להקדים ענין מעשה המשכן שהוא הכפרה קודם שיזכיר העון ההוא כי כן מדתו של הקב״ה שמקדים רפואה למכה, וכענין שדרשו רז״ל הקב״ה בורא רפואה לישראל תחלה ואח״כ מכה אותם שנאמר

(הושע ז׳:א׳) כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים.

וכדי לרמוז שכבר נמחל להם לגמרי על כן הזכיר מלת זהב תחלת התרומה ללמדך כי במה שחטאו נתרצו וכן הוא אומר (שם) ברעתם ישמחו מלך.

ובמדרש זהב וכסף ונחשת, זהב כנגד מלכות בבל דכתיב בנבוכדנאצר אנת הוא רישא דדהבא, וכסף כנגד מלכות מדי שנאמר (אסתר ג׳:ט׳) ועשרת אלפים ככר כסף אשקול, ונחשת כנגד מלכות יון שהוא פחות מכולם, אילם מאדמים כנגד מלכות אדום שנאמר (בראשית כ״ה:כ״ה) ויצא הראשון אדמוני, מה כתיב אחריו שמן למאור זה מלך המשיח שנאמר (תהילים קל״ב:י״ז-י״ח) שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי, בשמים לשמן המשחה שעתיד למשוח כהן גדול, ולקטורת הסמים כענין שכתוב (יחזקאל כ׳:מ״א) בריח ניחוח ארצה אתכם, אבני שהם אלו אבני כדכד שנאמר (ישעיהו נ״ד:י״ב) ושמתי כדכד שמשותיך, ואבני מלואים אלו אבני אקדח שנאמר (שם) ושעריך לאבני אקדח, ועשו לי מקדש זה בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, ושכנתי בתוכם לעולם ולעולמי עולמים.

ז **אבני שהם ואבני מלאים לאפד ולחשן.** שעור הכתוב אבני שהם לאפוד ואבני מלואים לחשן, אבני שהם היו שתים אבני מלואים היו י״ב. ופירש הרמב״ן ז״ל כי טעם מלואים שהיו שלמות, וכן תרגם אונקלוס אשלמותא כלומר שלא יהיו אבנים חצובות ממחצב גדול ולא יחסר מהם כלום כי אין כח האבן ושלמותה וסגולתה כי אם כשהיא שלמה ומתחלת תולדתה נבראה כך, ועל כן אמר באבני חשן ומלאת בו מלואת אבן וכתיב יהיו במלאותם ולא נאמר כן באבני אפוד כי אבני אפוד היו שתים, והיה אפשר שתהיה כתיבת שמות השבטים רשומה וחקוקה בהן כענין רשימת החותם מפני שנאמר בהם פתוחי חותם תפתח ונאמר בהן מעשה חרש אבן פתוחי חותם, אבל באבני החשן שהיו י״ב לא נאמר בהן מעשה חרש אבל הזכיר בהם פתוחי חותם וצוה בהן יהיו במלואותם, ועל כן הוצרך משה רבינו ע״ה להשתמש בהם בשמיר כי איך אפשר שיהיו אבני החושן פתוחי חותם וישארו במלואותם בלי חסרון זה מהנמנע כי אם ע״י שמיר, וכן דרשו רז״ל במסכת סוטה בשלהי פרק אחרון אבנים הללו אין כתובין בדיו שנאמר פתוחי חותם, ואין מפרישין עליהם באיזמל שנאמר במלואותם אלא כותב עליהן בדיו ומראה להן שמיר והן נבקעין מאליהן כתאנה זו שנבקעת בימות החמה ואינה חסרה כלום, וכבקעה זו שנבקעת בימות כגשמים ואינה חסרה כלום ע״כ.

ויש לך לדעת כי כלל הדברים שבפרשה זו שהזכיר הכתוב תרומה הן ט״ו כי הבשמים והסמים הכל אחד, וכנגדן מצינו בפסוק בראשית ט״ו הברות מן הנקוד חוץ מהעבדים (רצונו לומר הנקודות חוץ מהשואי״ן והחטף סגו״ל,) כי המשכן דוגמת בריאת העולם וטעם הדבר בבריאת עולם ובמשכן כדי לרמוז מה שכתוב(ישעיהו כ״ו:ד׳) כי ביה ה׳ צור עולמים, גם כנגדן נמצאו ט״ו פעמים ת״ק בשבעה רקיעים כי כל רקיע ורקיע ת״ק ובין רקיע ורקיע ת״ק הרי י״ג פעמים ת״ק, ויש למעלה מראשי החיות רקיע שהוא ת״ק הרי י״ד פעמים ת״ק בשמונה רקיעים ורגלי החיות ת״ק הרי ט״ו, וזהו רמז ורגליהם רגל ישרה הרי עם רגלי החיות ברום שלהם שהם ת״ק הרי ט״ו פעמים ת״ק והקב״ה למעלה מהכל. כנגדן תקנו חכמי האמת בישתבח ט״ו שבחים שיש בו ובאחרונה אנו אומרים לשמך הגדול. וכנגדם תקנו ט״ו שבחים באמת ויציב שכל השבח ההוא נקשר בווי״ן חוץ ממלת אמת שהיא בראש והוא שמו של הקב״ה כענין שנאמר (ירמיהו י׳:י׳) וה׳ אלהים אמת. כנגדן אמר דוד ט״ו שבחים להקב״ה (דברי הימים א כ״ט:י״א) לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה׳ הממלכה והמתנשא לכל לראש והעשר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לכל. וכנגדן הזכיר ט״ו פעמים שיר המעלות וכנגדן מצינו ט״ו תיבות בפסוק (דברים כ״ו) את ה׳ האמרת וגו׳, וכנגדן ט״ו תיבות בברכת כהנים.

ח **ועשו לי מקדש.** קרא המשכן מקדש על שם שהוא מקודש בשריית השכינה. ויתכן לומר לפי שהוא דוגמת ביהמ״ק של מעלה. ובמדרש ועשו לי אמר להם הקב״ה לישראל אתם צאני ואני רועה, אתם צאני שנאמר (יחזקאל ל״ד:י״ז) ואתנה צאני, ואני רועה דכתיב (תהילים פ׳:ב׳) רועה ישראל האזינה, עשו דיר לרועה שיבא וירעה אתכם. אתם כרם שנאמר (ישעיהו ה׳:ז׳) כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל ואני שומר שנאמר (תהילים קכ״א:ד׳) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל עשו סוכה לשומר שיבא וישמור אתכם. אתם בני ואני אביכם, אתם בני שנאמר (דברים י״ד:א׳) בנים אתם לה׳ אלהיכם ואני אביכם שנאמר (ירמיהו ל״א:ט׳) כי הייתי לישראל לאב. כבוד לבנים כשהן אצל אביהם וכבוד לאב כשהוא אצל בניו, וכן הוא אומר (משלי י״ז:ו׳) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם עשו בית לאב שיבא וישרה ביניכם הה״ד ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כענין שכתוב (שמות כ״ט:מ״ה) ושכנתי בתוך בני ישראל קרי ביה ושכינתי.

ויש במלת ושכנתי רמז למנין השנים שעמד בית ראשון ובית שני, בית ראשון עמד ת״י שנים כמנין לשכנ״י בתוכם, וזהו ושכנתי ושכן ת״י, ובית שני עמד ת״כ שנים וזה ושכנתי ושני ת״כ וזהו מבואר.

ט **את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו.** ידוע כי המשכן וכליו הכל ציורים גופניים להתבונן מהם ציורים עליונים שהם דוגמא להם, ומכלל הענינים הנפלאים הנכללים בו הוא מה שתמצא המשכן על ג׳ חלקים, לפנים מהפרוכת חוץ לפרוכת שהוא אהל מועד חצר המשכן כנגד המציאות שנחלק לג׳

חלקים עולם המלאכים עולם הגלגלים עולם השפלים. וכן מצינו האדם שהוא עקר הכל שהוא דוגמת המציאות בג׳ חלקיו ונקרא עולם קטן והוא נחלק לשלשה חלקים עולם הדבור ועולם החיות ועולם הטבע. החלק הראשון שבמשכן לפנים מהפרוכת ושם הארון והלוחות והכרובים שהם כלים פנימיים נעלמים והם המרכבה לשם יתעלה כמו שכתוב (יחזקאל י׳:י״ט) וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה, וכתיב (תהילים פ׳:ב׳) יושב הכרובים וזהו כנגד עולם המלאכים שהן צורות נפרדות נעלמות והם שכלים נפרדים מרכבה וכסא להקב״ה, וכנגדן באדם עולם הדבור והוא הראש שהוא משכן החכמה ושם השכל שופע על המוח כי הצדיק השלם מרכבה להקב״ה וכמו שהיו אבות העולם, ושכינה שורה עליו במצות תפילין שבראשו ובזרועו כנגד המוח והלב שהם כנגד שני הכרובים, ומכאן תוכל להתבונן דוגמת המניח תפילין וכמה גדול כחו, החלק השני מחוץ לפרוכת הוא אהל מועד ושם השלחן והמנורה ומזבח הקטרת שהן כלים נכבדים פנימיים לא כמעלת פנימיות הראשונים והם כנגד עולם הגלגלים שהן נמצאים נכבדים מספרים כבוד אל והעולם מתקיים בתנועתם, וכנגדן באדם עולם החיות והוא הלב שהוא מהאברים הפנימיים שכל החיות תלוי בו וכל הגוף מתקיים בתנועתו, החלק השלישי חצר המשכן בו היה מזבח הנחשת והוא מזבח העולה אשר עליו מקריבים הקרבנות ושם בעלי חיים מקבלין הפסד והוא כנגד עולם השפל הזה שהוא בעל הויה והפסד וכנגדן באדם עולם הטבע והוא מהטבור ולמטה כי משם באה ההויה והוא ראשית הפסד הגוף כי ההפסד הוא סבת ההויה שאם לא נמצא הפסד בעולם לא היתה מצטרכת הויה, הא למדת שהמשכן על ג׳ חלקים כנגד ג׳ חלקי המציאות שעליהם אמר דוד ע״ה (תהילים ק״ג:כ׳) ברכו ה׳ מלאכיו גבורי כח ברכו ה׳ כל צבאיו ברכו ה׳ כל מעשיו. וכן שלמה בנו אחז הדרך הזה ורמז בג׳ פסוקים זה אחר זה, בפסוק א׳ (שיר השירים ה׳:י״ד) לחייו כערוגת הבשם, השני (שם) ידיו גלילי זהב, השלישי (שם) שוקיו עמודי שש, וכבר בארתי בענין הסולם.

ובמדרש את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו מלמד שהראה הקב״ה למשה אש ירוקה אש שחורה אש לבנה אש אדומה אמר לו ככל אשר אני מראה אותך וגו׳, אמר לו משה כו׳, משל למה הדבר דומה למלך שיש לו לבוש מרגליטון אמר לאחד מעבדיו עשה לי כזה, אמר לו אדוני המלך ומנין יש לי לבוש מרגליטון, כך אמר משה לפני הקב״ה רבונו של עולם ומנין יש לי אש ירוקה אש שחורה אש לבנה אש אדומה, אמר לו אתה בסמניך ואני בכבודי, ולא עוד אלא שאם עושה אתה שלמעלן למטן אני מניח סנקליטון שלי ויורד ומצמצם שכינתי ביניכם למטה, מה למעלה שרפים עומדים אף למטה עצי שיטים עומדים, מה למעלה כוכבים אף למטה כוכבים, אמר רבי חייא מלמד שהיו קרסי זהב נראים במשכן ככוכבים הנראים ברקיע.

י **ועשו ארון עצי שטים.** בכל הכלים נאמר ועשית, ועשית כפרת, ועשית שלחן, ועשית מנורת, וכאן כתיב ועשו ודרשו רז״ל בזה א״ר יהודה בר שלום אמר הקב״ה יבואו הכל ויעסקו בארון כדי שיזכו הכל בתורה והעסק הזה הוא שיתנדבו כלן.

וע״ד הפשט היה הארון כמין תיבה מיוחדת להצניע בתוכה לוחות העדות, ומפני שהתורה היא ראשית לכך קדם הארון לשאר הכלים. ומה שנקרא ארון מלשון אורה על שהתורה שבתוכו נקראת אור. ומה שהזכיר ואמה וחצי קומתו אמה של תורה בת ששה טפחים נמצא קומתו של ארון תשעה טפחים, והכפרת שבאה הקבלה לרז״ל שיהיה עביו טפח מגזרה שוה של פני פני היה משלימו לעשרה. וכן מצינו מספר עשרה רמוז בשלחן גם כן כי גם בו הזכיר הכתוב ואמה וחצי קומתו והיה תשעה טפחים ומסגרת טפח היה משלימו לעשרה. וכן במנורה כתיב (שמות כ״ה:ל״א) תיעשה המנורה ביו״ד, ולכך עשה שלמה עשר מנורות שאין הכוונה שתצוה התורה מנורה א׳ ושיבא שלמה ויעשה מהם עשר וכן עשרה שלחנות ועשרה כיורים ונמצא עובר על בל תוסיף, אבל הקב״ה מודיע למשה בהר כי כשיבנו ביהמ״ק יעשו עשרה, והיו הדברים קבלה בידם. עד שהגיע בנין בית המקדש ועשה שלמה כאשר היתה קבלה בידם. ועוד יש במנורה רמז למספר עשרה שבעה קנים וכפתור וגביע ופרח הרי עשרה, וכן במשכן הזכיר ואת המשכן תעשה עשר יריעות, גם גבהו של משכן עשר אמות כגובה הקרשים שנאמר עשר אמות אורך הקרש, גם במזבח העולה מצינו מספר עשרה, והוא שכתוב חמש אמות אורך וחמש אמות רחב הרי עשר אמות שהיה המזבח בין אורך ורוחב ועוד שהיה גבהו של מזבח עשר אמות כאשר אבאר בסוף הפרשה, ונמצא למד כי מספר עשרה רשום בכל כלי המשכן.

וע״ד המדרש יש בו רמז ועדות לדרך הקבלה ועשו ארון חביב מעשה הארון ככסא הכבוד של מעלה שנאמר (שמות ט״ו:י״ז) מכון לשבתך פעלת ה׳ למדך שהמקדש כנגד כסא הכבוד, ושני כרובים חביבים הם כנגד שמים וארץ שהיה בהם מושבו של הקב״ה והמשכן כלו לא נעשה אלא בשביל הארון בלבד שהשכינה שרויה בתוכו וכל הנסים שנעשו לישראל היו נעשים בארון שהשכינה שרויה בתוכו, וכתיב (במדבר י׳:ל״ג) וארון ברית ה׳ נוסע לפניהם והיה הורג נחשים ועקרבים והורג כל שונאיהם של ישראל, אמר רבי אלעזר בן פדת בשם רבי יוסי בן זמרא שני ניצוצות היו יוצאין מבין שני בדי הארון והורגין נחשים ועקרבים ושורפים את הקוצים והיה העשן עולה ומתמר וכל העולם מתבשם מן הריח והאומות אומרין (שיר השירים ג׳:ו׳) מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן מקוטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל ע״כ במדרש.

ויש לפרש עוד ועשו ארון עצי שטים אלו המסייעין לעוסקי תורה, וצפית אותו זהב טהור על שם שהקב״ה עתיד לעשות צל לשניהם יחד לעוסקי תורה ולמסייעי אותם שנאמר (קהלת ז׳:י״ב) כי בצל החכמה בצל הכסף, וכתיב (משלי ג׳:י״ח) עץ חיים היא למחזיקים בה, ללומדיה לא נאמר אלא

למחזיקים בה ק״ו ללומדיה, והבאת את הבדים בטבעות אלו ההמון שחייבין להעמיד ולהחזיק לומדי התורה כשם שהיו הבדים מעמידין את הארון, זהו לשאת את הארון בהם כי מאחר שהוא עוסק בתורה הוא מתנשא בשבילם כמו שדרשו רז״ל גדלוהו משל אחיו, ודומה לזה דרשו רז״ל יבעון רחמי אתכליא על עליא שאלמלא עליא לא מתקיימין אתכליא, והמשל הזה לומר כי אין הכוונה בנטיעת הגפן אלא לצורך הפרי שהוא האשכול והוא העיקר ולא העלה, ואמנם העלים צורך גדול להגין מרבוי החום והקור ומתוקף הרוחות ושאר המקרים, ודרשו רז״ל כל האמות שבארון היו שבורות מכאן לתלמיד חכם שיהא נכנע ולבו נשבר בקרבו.

וע״ד השכל ועשו ארון, יתכן לפרש ענין הארון שבו לוחות הברית והכפורת אשר עליו עם שני כרוביו שהוא רומז לשלשה דברים שיש באדם, הגוף, והנפש, והשכל, וירמוז לתכלית הגמול הטוב והשכר העצום אשר להם בידיעת התורה, כי הארון היה מעצי שטים שבמדבר רמז לגוף האדם, וארבע טבעות שבארון כנגד ארבע יסודות שבגוף האדם שהן מעמידין ונושאים אותו, ושני בריחים בטבעות כנגד שני חוטין שבגוף האדם מראשו ועד רגליו והם השדרה וחוט אחד קרוב לצדו, שני לוחות הברית שבו כנגד שני אברים מיוחדים שבגוף האדם אשר בהם יקבל חכמת התורה והם המוח והלב, ושני הכרובים רמז לנפש ולשכל האחד זכר והאחד נקבה כי הנפש והשכל בדמיון זכר ונקבה זה פועל וזה מקבל.

וכבר ידעת כי הזכר הוא העקר והוא מאמר שלמה ע״ה (משלי י״ט:ב׳) גם בלא דעת נפש לא טוב, באר כי אין שלמות לנפש מבלעדי השכל ואין צריך לומר ביצירה התחתונה בעולם השפל כי גם בעולם האמצעי הוא עולם הגלגלים יש זכר ונקבה והם השמש והירח שבעולם האמצעי, ולכך נמשלו בתורה בחלומו של יוסף לזכר ולנקבה שבשפלים, גם השמש והירח שבעולם האמצעי הוא דוגמא לזכר ולנקבה אשר בעולם העליון כלומר פועל ומקבל, והיו הכרובים מקשה לפי שהכוונה בנפש שתשוב שכלית אלהית והיו שניהם לקוחים ונאצלים מזהב הכפורת עצמה, הכפורת רמז לכסא הכבוד כי שם שורש החכמה, וכפורת מלשון כפרה ותשובתה לשרשה א״א מבלתי הכפרה ומבלתי ידיעת התורה שהיא משיבת נפש לשרשה. והעולה לך מזה כי עם ידיעת התורה שבארון הנפש והשכל לקוחים ונאצלים מכסא הכבוד מתעלין למעלה וחוזרים לשרשם, ומזה אמר הכתוב סוככים בכנפיהם על הכפורת לרמוז כי שם שרשה, ואמר פורשי כנפים למעלה על שם שמתעלים למעלה למעלה.

ועוד אפשר לפרש כי הארון ירמוז לגן, ושני לוחות שבו, הלוח האחד יש מצות שכליות, והלוח השני מצות גופניות כנגד עץ החיים ועץ הדעת, וכפרת רמז לערבות הוא הרקיע העליון הזך המכסה כל שאר רקיעים, והכרובים שעל הכפורת רמז למלאכים שלמעלה מערבות שהנבואה יוצאה מביניהם לכל שאר הנביאים, והיו פורשין כנפים למעלה לקבל שפע מאת הבורא יתברך שנבואתו של משה בלא אמצעי ובא לו הדבור ממנו לבין שני הכרובים.

וע״ד הקבלה ועשו ארון, הארון דוגמא לכסא הכבוד, וזהו שאמר ואת תבנית כל כליו שהראה הקב״ה תבנית כל כלי המשכן, שלכך היו פורשין על הארון בגד תכלת שהתכלת דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, והוא שכתוב בפרשה במדבר סיני (במדבר ד ו) ופרשו בגד כליל תכלת מלמעלה, ולשון כליל תכלת שכלו היה דומה לתכלת של מעלה דוגמת מקום השכינה למעלה שכלו תכלת, ומפני שכסא הכבוד מיוחד מג׳ יסודות בג׳ מראות כמו שהזכרתי בפסוק (שמות כ״ד:י׳) כמעשה לבנת הספיר לכך הוצרך בצלאל לעשות ג׳ ארונות, וזהו שדרשו רז״ל שלש ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ שקע של עץ בתוך של זהב ושל זהב בתוך של עץ וצפה שפתותיו זהב שנאמר מבית ומחוץ תצפנו נמצא מצופה זהב מבית ומחוץ, והיו ג׳ ארונות ונראים ארון א׳ ולכך תמצא בפרשה זו של ארון כל אותיות אלפ״א בית״א חוץ מאות ג׳ שרצתה התורה להעלימה בכאן להעלמת יסודות הכסא שהם ג׳, ובצלאל רמז בחשבון ארונות שעשה, וכנגד ג׳ מראות שבכסא תמצא שלשה מראות בקשת ומפני זה נכתבה מלת קשת ג׳ פעמים בפרשת הברית של נח.

ויש לך להתבונן בנפלאות הארון כי כשם שכסא הכבוד נושאות אותו החיות והוא נושא אותם שכן דרשו רבותינו ז״ל בפרקי ר׳ אליעזר והחיות נושאות את הכסא פירוש נושאות נראות כאלו נושאות והן נשאות ומזה אמר הפייטן חיות נראות כנושאות והכ״ף בשו״א, וכן הארון היה נושא הכהנים הנושאים אותו על כתפיהם, שכן דרשו רז״ל במסכת סוטה כשעברו ישראל את הירדן נשא ארון את נושאיו ועבר שנאמר (יהושע ד׳:י״א) ויהי כאשר תמו כל העם לעבור ויעבור ארון ה׳ והכהנים לפני העם, וכתיב (שם) נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה וישובו מי הירדן למקומם, פירוש נתקו לאחוריהם אל השפה שהיו עומדים שם ומיד שבו מי הירדן למקומם, ואם כן היאך עבר הארון, אלא שמע מינה נשא הארון את נושאיו ועבר את הירדן זהו לשון ויעבור ארון ה׳ והכהנים ולא אמר ויעברו, וכשם שהכסא נושאים אותו ארבע חיות כך הארון היו נושאים אותו ארבעה בני אדם, שכן תמצא בפרק שתי הלחם כשנושאים ארון על כתפיהם פנים כנגד פנים ואחוריהם לחוץ ובדיו מונחים לרחבו של ארון וארבעה היו נושאין אותו שנים מצד זה ושנים מצד זה ע״כ. וכשם שהיו יוצאים מבין שני בדי הארון ניצוצות של אש וכמו שהזכירו במדרש כן מתוך זהרורי כסא הכבוד הצח והנורא נמצא מציאות החשמל אשר ממנו שפע חיות הקדש והחשמל והחיות מקיפין את הכסא, ובענין הכרובים אגלה לך קצת סודו של חשמל, ומה שנקרא הארון בשם ארון על שם האורה ועל שם שהוא כולל הכח הגדול הנקרא נורא שהוא נחבא בתוכו וכענין שכתוב (שמות ל״ד:י׳) את מעשה ה׳ כי נורא הוא, וכן

מצינו שהארון נקרא אדון כל הארץ שנאמר (יהושע ג׳:י״א) ארון הברית אדון כל הארץ, כי השכינה דבקה בתורה ותמצא בדברי הימים (דברי הימים ב ו׳:מ״א) אתה וארון עזיך מלא ביו״ד, *) (לפנינו בכל הספרים חסר יו״ד כמשפטו,) ומה שנקרא ארון העדות לפי שהיא עדות לשכינה ששורה בישראל בשלא היה הארון מן המדה, והוא שדרשו רז״ל מקום ארון אינו מן המדה, והכוונה לומר שלא היה מחזיק מקום כלל כי בנס היה עומד, וכן הכבוד אין יודעים מקומו ומזה אומרים המלאכים ברוך כבוד ה׳ ממקומו כך דרשו בפסיקתא.

יא **וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ תצפנו.** דרשו רז״ל מכאן לתלמיד חכם שיהיה תוכו כברו כשם שהיה הארון שהיה זהב מבפנים ומבחוץ, ולזה רמז הכתוב באמרו (איוב כ״ט:י״ד) צדק לבשתי וילבשני פירוש מבפנים ומבחוץ. ודרשו רז״ל למה נמשלו דברי תורה לזכוכית שנאמר (שם כ״ח) לא יערכנה זהב וזכוכית, לומר לך מה זכוכית זך ומראה לך כל מה שבתוכו כך תלמיד חכם ראוי שיהיה תוכו כברו.

ועשית עליו זר זהב סביב. בשלחן ומזבח הקטורת תמצא ועשית לו, וכאן בארון ועשית עליו, והטעם בזה כי השלחן רמז לכתר מלכות ומזבח הקטורת רמז לכתר כהונה, והמלכות והכהונה הם לאדם ירושה שאין המלכות בישראל אלא למי שהוא מזרע דוד ולא הכהונה אלא למי שהוא מזרע אהרן, וכענין שכתוב במלכות (דברים י״ז:כ׳) וכתב לו את משנה התורה וגו׳ למען יאריך ימים על ממלכתו, וכתיב בכהונה והיתה לו ולזרעו אחריו, אבל בארון שהוא רומז לתורה ואין התורה ירושה לאדם על כן כתוב ועשית עליו ולא אמר ועשית לו כי אינה ירושה לו כענין המלוכה והכהונה.

ובמדרש ועשית עליו הזכיר בארון עליו מה שאין כן בשלחן ובמזבח, ללמדך שכתר תורה עליון הוא על הכל, זכה אדם לתורה כאלו זכה לכולן שנאמר זר זהב סביב. ונכתב זר בלא יו״ד ללמדך זכה אדם בתורה נעשית לו זר, לא זכה בתורה נעשית לו זר, דבר אחר זכה אדם בתורה שהוא לומד ומקיים הרי הוא זר זהב ואם לא זרה ממנו כלומר תסתלק ממנו ולא תתחבר עמו, לכך כתיב זר בלא יו״ד לשון זרה.

יב **ונתתה על ארבע פעמותיו.** פירוש רש״י ז״ל פעמותיו כתרגומו זוויתיה כי היו הטבעות נתונות בזויות העליונות סמוך לכפורת. והנכון מה שפירש הרמב״ן ז״ל פעמותיו מלשון פסיעות כלשון (שיר השירים ז׳:ב׳) מה יפו פעמיך כי היו הטבעות נתונות בזויות התחתונות סמוך לשולי הארון כי דרך כבוד היה להגביה הארון למעלה ושיהיה נשא וגבוה מעל כתפות הכהנים לרמוז על דוגמתו שהוא רם ונשא גבוה ותלול למעלה.

טו **לא יסורו ממנו.** ודרשו ז״ל ביומא פרק בא לו שלא היו הבדים זזים מן הטבעות לעולם, וכל המוציא הבדים מן הטבעות עובר בלאו זה. ושם עוד והבאת את הבדים בטבעות, מלמד שהיו הבדים הולכים ובאים, יכול יהיו נשמטים מן הטבעות ת״ל לא יסורו ממנו, יכול לא היו זזין ממקומם ת״ל והבאת את הבדים בטבעות הא כיצד מתפרקין ואינן נשמטים, ופירש רש״י ז״ל שם כי היו הבדים דקים באמצעותם ולכך והבאת כלומר שהיו הולכים ובאים ועבים בראשיהם ולכך לא יסורו ממנו וזהו מתפרקין ואינם נשמטין.

יח **ועשית שנים כרובים זהב.** ע״ד הפשט הכרובים במקדש ובמשכן מופת ועדות למציאות מלאכים שכשם שנצטוינו באמונת מציאות השי״ת והוא עקר הראשון מעקרי התורה, וכענין שכתוב (שמות כ׳:ב׳) אנכי ה׳ אלהיך כן נצטוינו שנאמין מציאות המלאכים והוא העקר השני לפי שהמלאכים הם המשפיעים כח השכל ומשימים הדבור בפי הנביאים במצות השי״ת שאלמלא כן אין נבואה ואם אין נבואה אין תורה, ומפני זה צוה הכתוב מעשה הכרובים להורות על מציאות המלאכים, ומה שהיו שנים ולא אחד כדי שלא תחשוב שהוא צורת האל הנעבד. ואם תאמר יש לך להסתפק בשתי רשויות אין זאת שהרי היו פורשים כנפים למעלה מקבלים שפע כח הבא להם מלמעלה, זהו דעת הרמב״ם ז״ל בענין הכרובים עם קצת לשונו.

ומפני שהכרובים לדעתי הם רמז למציאות המלאכים והמלאכים רבים על כן נוכל לומר לפי זה כי באה מלת כרובים לרמוז על לשון רבים וה׳ אלהי ישראל עליהם כאמרו (תהילים פ׳:ב׳) יושב הכרובים, ואם כן מלת כרובים מורה שני ענינים לשון רבים ולשון נערים מלשון רביא ולשתי משמעיות הללו תהיה הכ״ף נוספת, וטעם התוספת לפי שאות כ״ף מורה על כסא שהרי שם הכסא נתיסד על אות כ״ף לענין נעלם וכן מורה על כבוד, ויתבאר מזה כי המלאכים כסא כבוד לקבל הכבוד כי כן כתיב (יחזקאל י׳:י״ט) וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה. ועוד נוכל לומר לפי זה כי טעם היות הכרובים עומדים בשליש המשכן וכן בביהמ״ק בשליש הבית כמו שאמרו רז״ל בריש פ״ק דסוכה והוא השליש התחתון, היה זה מפני שהמלאך שלישו של עולם כלומר חלק שלישי מן העולם ולפיכך הונחו בשליש התחתון כדי לבאר שאע״פ שהמלאכים חלק שלישי והעליון הלא הם התחתון אצל העליון הרוכב עליהם מה שאין כן במזוזה שנתונה בשליש העליון לטעם שאכתוב שם בהגיעי שם בעזרת ה׳ יתברך.

ומה שהזכיר בצווי ועשית שנים כרובים זהב ולא אמר שני בעבור כי שני לשון השויה כמו שני לוחות העדות, שני כבשים, שני השעירים, ולכך הוצרך לומר שנים כי חלוקים הם בענינם זה זכר וזה נקבה, וחזר ואמר מבין שני הכרובים וכן ויעש שני כרובים זהב לרמוז על השוויתם בזהב ובאחדות.

וע״ד הפשט שנים כרובים זכר ונקבה היו להודיע כמה ישראל חביבין לפני הקב״ה כחבת זכר ונקבה, וכן דרשו רז״ל במסכת יומא פרק אמר להם הממונה אמר רב קטינא בשעה שישראל עולים לרגל היו מגלים להם את הפרוכת ומראים להם הכרובים שהם מעורים זה בזה ואומרים ראו חבתכם

לפני המקום כחבת זכר עם נקבה, וכן כתיב (מלכים א ז׳:ל״ו) כמער איש ולויות אמר רבה בר שילא כאיש המעורה בלויה שלו.

וצריך שתתבונן במאמרם זה כי היו הכרובים כצורה הזו למשל נמרץ להעיד על הפלגת הדבקות שבין הקב״ה לישראל בלא שום אמצעי, כי הוא יתעלה בדד ינחנו לישראל ואין עמו אל נכר כשאר העו״ג אשר חלק להם שרים של מעלה. והיה אפשר שהיו הכרובים האחד כצורת אדם גדול והשני כצורת ילד קטן כענין שראה יחזקאל פני האחד פני הכרוב ופני השני פני אדם, ודרשו רז״ל היינו כרוב היינו אדם אלא אפי רברבי ואפי זוטרי, ויהיה זה להעיד על אהבתו לישראל כאהבת האב לבנו שהיא אהבה חזקה, אבל רצה לעשות משל בדבקות גופני שאין למעלה ממנו שאי אפשר באמצעי והוא יותר חזק כשהוא מנעורים כענין שכתוב (משלי ה׳:י״ח) ושמח מאשת נעוריך, וכל זה כדי שנדע ונשכיל שדבקותו יתעלה עמנו דבקות גדול וחזק בלא שום אמצעי, ולפי שדבקותו יתעלה עם שאר העו״ג אינו אלא ע״י אמצעיים כשרצה להודיענו בתורה שדבקותו עמנו בלא שום אמצעי אי אפשר להודיענו אלא ע״י משל זה בהכרח.

ועוד טעם אחר כדי שנתעורר בתפלותינו ובכל שאר העבודות שלא נשים אמצעי בין הקב״ה ובינינו שמן הטעם הזה הונחה לפני ולפנים במקום השכינה הוא התל שהכל פונים בו לתפלה.

ואם תשכיל בדעת הרמב״ם ז״ל בענין הכרובים תמצא כי הם כנגד הכרובים שראה יחזקאל הנביא ע״ה והם חיות הקדש, ואע״פ שראה ארבע חיות הכל חיה אחת, ומזה הזכיר יחזקאל (יחזקאל י׳:כ׳) היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה, אחר שהזכיר למעלה ארבע חיות החזירם אחר כן לחיה אחת ואמר כי הם הכרובים, ואחר שהזכיר השגתו הראשונה והיא חיות הקדש חזר והזכיר השגה שניה שהיא האופנים שהם אצל החיות ולמטה מהם כענין שכתוב (שם א׳) וארא החיות והנה אופן אחד בארץ אצל החיות, וכבר הזכיר בהשגה ראשונה של החיות וארא והנה רוח סערה וגו׳ ואח״כ הזכיר השגה שלישית עליונה מכלן והיא השגת החשמל, ואמר וארא כעין חשמל, ועל ג׳ השגות הללו שהשיג הזכיר ג׳ פעמים וארא וזה יורה שהם שלשה השגות חלוקות והם ממטה למעלה אופנים וחיות וחשמל, ושלש השגות אלה הם הנקראים מעשה מרכבה שכן דרשו רז״ל במסכת חגיגה עד היכן מעשה מרכבה, רבי אומר עד וארא בתרא, רבי יצחק אומר עד חשמל אגמורי מגמרינן מכאן ואילך מסרינן ראשי פרקים, אמר רבי מן וארא עד חשמל מסרינן ראשי פרקים מכאן ואילך אם היה חכם ומבין מדעתו אין אי לא לא. הרי שרבינו הקדוש סובר ששלשת השגות שהשיג יחזקאל הם הנקראים מעשה מרכבה ואין ללמד מהם אלא ראשי פרקים, ודעת יש אומרים כי השגת חשמל אין מלמדין ממנו כל עיקר ואפילו במסורת ראשי פרקים אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו אין אי לא לא, וכבר נתבאר למעלה כי מציאות החשמל נמצא מזהרורי כסא הכבוד, ויש לך לדעת כי הוא מקיף את הכסא והוא מוליד דבור הכבוד לחיות הקדש ולמלאכים ולכל צבאות המרום, ומה שדרשו רז״ל חשמל חיות אש ממללות לא יובן מזה שיהיה חשמל חיות הקדש, אלא בארו לנו על מעלת חשמל כי חיות הקדש הם שפע החשמל, וכשם שחיות הקדש הם מנהיגים את האופנים כי אין לאופנים תנועה מעצמם כן חשמל הוא מנהיג את חיות הקדש וכל הנהגתם על ידו ועל ידי החיות חשות לקול המלול ועל זה נקרא חשמל להורות על פעולתו כי הוא סבה שהחיות חשות וממהרות שהוא מזרז אותם לאמר חשו מן המלול מפני קול ה׳ חוצב להבות אש ומיד החיות קופצות כמראה הבזק. ואמרו חכמים המעמיקים בסוד המרכבה כי חשמל יש בו שלש מאות ושבעים ושמונה מיני מאורות כמספרו וקטן שבכולן כזיו גלגל החמה והוא מתהפך ברגע אחד בכל הגוונים ובכל מיני המאורות ההם וכלן צורות נבדלות מתהפכות בדמות זכר ונקבה ומתחברות אלו עם אלו, וכשאינם מחוברות כאחד אין להם צורה והוא נחקר מן הספירה הרביעית היא חסד והדומה לו בנבראים השפלים ברבוי גווניו הוא הטווס שיש לו שס״ה גוונים ומיני צבעונים כמנין ימות החמה והנה הוא חסר מגווני החשמל שלש עשרה גוונים ואלמלא שהוא חסר שלש עשרה גוונים אלו כל השומע קולו של טווס אחזתו עוית, והיו הכרובים מקשה להורות על האחדות שכן ארבעתן חיה אחת. ומה שהיו זהב מפני שהחיות הקדש הן של אש תקיף חזק והזהב מראהו כמראה אש. ומה שהיו שנים ולא אחד כשם שהכל חיה אחת, ענין מוכרח היה כדי להורות שהם פועלות בעולם כפי מה שהם מקבלות מלמעלה ועל כן הוצרכו להיות שנים זכר ונקבה להורות על פועל ומקבל כי הן הן הפועלות והמקבלות.

וזה סדר השגת המרכבה ליחזקאל תחלה ראה חיות הקדש כנגדם הכרובים במשכן ובמקדש ואח״כ ראה הרקיע הנטוי על החיות ואח״כ ראה הכסא על הרקיע. ומה שהיו הכרובים מן הכפורת עצמה כי כן אשן של חיות הקדש ואשו של רקיע שוה והכל עקר א׳ ולכך נבראו ביום אחד הוא יום שני של בריאת עולם, וכן דרשו רז״ל המלאכים נבראו ביום שני של בריאת עולם והרקיע נברא ביום שני שנאמר (בראשית א׳:ו׳) יהי רקיע זה רקיע של ראשי חיות.

וצריך אתה לדעת כי חיות הקדש הם ברקיע השביעי שהוא ערבות, וכן הזכירו רז״ל במסכת חגיגה כי ערבות הוא השביעי.

וקצת מחכמי הקבלה אמרו כי יש למעלה מערבות רקיע שמיני ששמו מעון ושם נהרי שמחה ולכך אנו אומרים שהשמחה במעונו, ולמעלה ממנו רקיע תשיעי ששמו מכון ושלשתם יחדו השביעי והשמיני והתשיעי נקראים ערבות, והנה חיות הקדש הם באותו רקיע שביעי ששמו ערבות, והרקיע ששמו

מעון נטוי על ראשיהם, וכסא הכבוד שעליו השכינה הוא התשיעי ששמו מכון הנקרא ערבות גם כן, והוא שאמר דוד ע״ה (תהילים ס״ח:ה׳) סולו לרוכב בערבות ביה שמו, וכתיב (מלכים א ח׳:י״ג) מכון לשבתך עולמים.

וע״ד הקבלה שני כרובים במשכן ובמקדש כנגד הקול והאש שבהר סיני הנזכרים בפסוק (דברים ד׳) מן השמים וגו׳, והיו שניהם זהב כי הכל מקבל מן החסד והדין, והיו מקשה להורות על האחדות, והיו זכר ונקבה להורות על משפיע ומושפע, והיו כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה כי כן האחד ראש הבנין התחתון והאחד סופו וזהו לשון מן הכפורת תעשו את הכרובים על שני קצותיו. והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה כדי לקבל מלמעלה, והיו פניהם איש אל אחיו ודרשו רז״ל בזמן שישראל עושים רצונו של מקום. אל הכפורת יהיו פני הכרובים כתלמיד הנותן עיניו למטה מפני אימת רבו. והבן זה כי הכפורת עם כרוביו ירמוז לחמש תחתונות שהם פורשי כנפים למעלה חמש כנגד חמש.

ומעתה התבונן מה נעים ומה טוב להיות לוחות העדות למטה מהם בארון כי מהם שמענו התורה שנאמר (דברים ה׳:ד׳) ביום דבר ה׳ עמכם בהר מתוך האש. ומה שחזר שנית ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך אזהרה שלא יהיה ארון בלא לוחות, כענין שאמרו בשלחן שלא ילין שלחן בלא לחם, כי הלוחות בארון רמז למה שכתוב (ישעיה כ״ו) כי ביה ה׳ וכן (שמות כ״ג:כ״א) כי שמי בקרבו, וזה מבואר, והכרובים שראה יחזקאל שהם חיות הקדש הם כנגדם, וזהו שאמר (יחזקאל י׳:כ׳) ואדע כי כרובים המה, כי מתוך שראה הכרובים שהם חיות הקדש ידע כי למעלה מהם כרובים אחרים שלא ראה אותם הכרובים שראה תבנית להם.

והנה הכרובים שראה ושבמשכן ושבמקדש הכל תבנית לאותם כרובים עליונים שידע והם ג״כ כסא כבוד לקבל העליון, והם שעליהם אמר הנביא (ישעיהו ס״ד:י׳) בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו. וכבר ידעת שהקול היה נשמע למשה משם מבין שני הכרובים מתוך שעור טפח כי שם צמצם הקב״ה שכינתו אע״פ שכתוב בו (ירמיהו כ״ג:כ״ד) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה׳.

וכן תמצא במדרש תנחומא רבי יהושע דסכנין אמר משל למערה שהיא על שפת הים געש הים נתמלאה המערה והים לא חסר כלום, כך צמצם הקב״ה שכינתו בין שני הכרובים ואעפ״כ הודו על ארץ ושמים ע״כ.

ומחכמת היצירה בתבנית האדם תמצא שהתוו בו שלשה אברים מיוחדים שכל אחד ואחד כשעור הצמצום הזה ובהם רשומים היו״ד והה״א והוי״ו בגוף האדם ממטה למעלה והלב שהוא מיוחד ג״כ כנגד ה״א אחרונה והבן זה.

ובבמדבר רבה דרשו רז״ל כי הכפורת שעל הארון כנגד השרפים שעל הכסא שנאמר (ישעיהו ו׳:ב׳) שרפים עומדים ממעל לו והם יועצי השכינה. שנים כרובים כנגד שמים וארץ שבהם מושבו של הקב״ה והבן זה.

כ **סוככים בכנפיהם על הכפרת.** הכתוב הזה יורה על הכרובים האלו שהיו קומתם י׳ טפחים שהרי מכאן הוכיחו רז״ל חלל הסכה עשרה טפחים מלבד הסכך, וכרובים בשליש המשכן היו עומדים כלומר בשליש רום המשכן שהיה רומו עשר אמות שהם ס׳ טפחים, וא״כ מראשי הכרובים עד הכפורת היו עשרה טפחים שהיא קומתם, וכשאמרו בשליש המשכן היו עומדים כלומר עצם גופם אבל כנפיהם למעלה מן השליש, וזהו לשון סוככים בכנפיהם על הכפורת שהיה החלל עשרה מתחת כנפיהם עד הכפורת והסכך למעלה מראשיהם, וכמו שנזכר בריש פ׳ קמא דסוכה.

כג **ועשית שלחן.** כבר נתבאר כי הארון הצורך גדול היה להיות לוחות העדות מונחים בתוכו, והכפורת גם כן הוא הכסוי אשר עליו כמו (בראשית ו׳:י״ד) וכפרת אותה שתרגומו ותחפי יתה, והכרובים שהיו מן הכפורת להורות על מציאות המלאכים, אבל השלחן מה היה משמש ומה צורך היה במשכן ובמקדש לעשות בהם שלחן.

וע״ד הפשט הוצרך השלחן בבית ה׳ בלחם אשר עליו להיות שרש דבר שתחול הברכה בו, והלחם אשר עליו היה נאכל לכהנים משרתי המקדש והיה מספיק לרבים מהם מעט ממנו, וכענין שאמרו רז״ל כל כהן שהיה מגיעו כפול היה שבע, ועל כן נקרא שלחן שהקב״ה שולח ברכתו בלחם שעליו ומשם הברכה משתלח בכל המזונות ויבא שובע לכל העולם, והברכה הזו היתה יש מיש כמעשה הנביאים וברכתם שהיתה יש מיש כי אין להם כח לעשות יש מאין, והעד לזה אלישע בענין (מלכים ב ד׳:ב׳) אסוך שמן, גם אליהו בענין (מלכים א י״ז:י״ד) כד הקמח, אבל בריאת יש מאין אין הענין מסור ביד בשר ודם ולא מצאנו זה אחר הבריאה כי אם בבריאת עולם במעשה ה׳ כי נורא הוא.

ודע כי ארכו של שלחן שנים עשר טפחים ורחבו ששה וקומתו עשרה עם המסגרת והיה מונח ארכו לאורך הבית ורחבו לרוחב הבית, כך דרשו רז״ל בפרק שתי הלחם.

וע״ד המדרש ועשית שלחן עצי שטי״ם, ש׳לום ט׳ובה י׳שועה מ׳חילה, וכן מצינו בארון ובמזבח כי כל הטובות האלה נכללות בה ובאות בסבתם גם בסבת השלחן כי הוא מזבח כפרה לאדם והלחם שעל השלחן הוא חשוב כקרבן על גבי המזבח כשאדם טוב עין מיטיב ומאכיל שם העניים והוא שדרשו רז״ל והמזבח עץ שלש אמות וגו׳ (יחזקאל מ״א:כ״ב) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה׳, פתח במזבח וסיים בשלחן, אלא בזמן שבהמ״ק קיים

אדם מתכפר ע״י המזבח עכשיו שאין ביהמ״ק קיים אדם מתכפר על ידי השלחן.

ומנהג חסידים שבצרפת שעושים משלחנם ארון לקבורה, להורות כי האדם לא ישא מאומה בידו ולא ילונו בעמלו כי אם הצדקה שעשה בחייו והטובה שהוא מיטיב על שלחנו, ולכך אמרו רז״ל המאריך על שלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו.

כד **וצפית אותו זהב טהור.** מכאן רמז לשלש ברכות המזון מן התורה זה״ב ז׳ ברכת הזן את העולם, ה׳ הארץ, ב׳ בונה ירושלים.

ועשית לו זר זהב. במלות זר זהב תמצא רמז למלכות בית דוד.

וע״ד הקבלה השלחן בזר זהב רמז למדת הדין של מעלה ולכן היה מונח בצפון שהוא השמאל וכתיב (איוב ל״ז:כ״ב) מצפון זהב יאתה, וזהו הרוצה שיתעשר יצפין יתכוין למדת הצפון היא הגבורה ולכך היו על השלחן שני בגדים אחד שני ואחד תכלת, השני כנגד מדת הדין של מעלה, התכלת כנגד מדת הדין של מטה הכלולה מכל המדות. וכן היה הענין, תחלה היו נותנים הלחם תמיד על השלחן בלא אמצעות הוא שכתוב (במדבר ד׳:ז׳-ח׳) ולחם התמיד עליו יהיה והיה כלו על השלחן עצמו והיו פורשין על הלחם בגד תכלת ועל הבגד הזה היו נותנים כל כלי השלחן ואחר כך היו פורשין על הכלים והשלחן בגד תולעת והיה עליו על הכל בגד שני מלמעלה ובגד תכלת מלמטה כנגד מדת הדין של מעלה ומדת הדין של מטה וא״כ ב׳ מדות אלו רמוזות בשלחן בשני הבגדים, כי מדת הדין של מעלה משפעת כח לשל מטה הנקראת מלכות ונרמזת במלת זהב שבה רמז על דוד וכוללת מלכות בית דוד למטה גם מלכות של מעלה הוא דוד מלך ישראל חי וקיים, וידוע כי ברכת הספוק והרבוי תלוים במלכות כענין שכתוב (אסתר א׳:ז׳) ויין מלכות רב כיד המלך, וכן אמרו ז״ל השלחן סימן לכתר מלכות של מעלה וכלל הענין כי משם תבא הפרנסה לכלכל העולם ובשפלים כי היא המדה הנותנת טרף לביתה וחק לנערותיה.

ומכאן תבין טעם היות קומת השלחן עם המסגרת י׳ טפחים, והנה השלחן עם מה שעליו יורה על שתיהם והבן זה.

כט **ועשית קערותיו.** דפוס הלחם יקראנו הכתוב קערה, ופירש רש״י קערותיו דפוסיו, והיה הדפוס עשוי כדפוס הלחם, והיה הלחם עשוי כמין תיבה פרוצה משתי רוחותיה שולים לו מלמטה וכופל מכאן ומכאן כלפי למעלה כמין כותלים ולכך קרוי לחם הפנים שיש לו פנים רואין לכאן ולכאן, והיו עושין לו דפוס של זהב ודפוס של ברזל, בשל ברזל היה נאפה וכשמוציאו מן התנור נותנו בשל זהב עד למחר בשבת שמסדרו על השלחן.

וכפותיו הם בזיכים שנותנים בהם לבונה שתים היו לשני קומצי לבונה שנותנין על שתי המערכות שנאמר ונתת על המערכת לבונה.

וקשותיו. כמין חצאי קנים חלולים דוגמתם עושה של זהב מבדילים בין לחם ללחם ותכנס הרוח ביניהם ולא יתעפשו.

ומנקיותיו. כמין יתדות זהב עומדים בארץ וגבוהים עד למעלה מן השלחן הרבה כנגד גובה מערכת הלחם ומפוצלים ששה פצולין זה למעלה מזה וראשי קנים שבין לחם ללחם סמוכים על אותם פצולים כדי שלא יכבד הלחם העליונים על התחתונים וישברו ולכך תרגם אונקלוס מכילתיה שפירושו סובלותיו.

והרמב״ן ז״ל פירש מנקיותיו מדותיו ואמר כי המדות המצדיקות יקראם הכתוב מנקיות לפי שהם נקיות מן השקר ומן האונאה ותרגום (ויקרא י״ט:ל״ו) איפת צדק מכילן דקשוט ואמר כי אין מכילן בלשון ארמי אלא מדות ולא סובלות, כי מכילתיה שיהיו סובלות אינו אלא לשון עברי מלשון (ירמיהו כ׳:ט׳) ונלאיתי כלכל, וענין המדה כי היה דפוס עשוי לבצק כמו שאמרו רז״ל שלשה דפוסים היו שם.

ל **לחם פנים לפני תמיד.** ע״ד הפשט נקרא פנים על שם שהיו לו פנים רואים לכאן ולכאן לצדי הבית מזה ומזה, וכותליו זקופים כנגד שפת השלחן.

וע״ד המדרש נקרא פנים שהיה עביו טפח, וכן דרשו רז״ל אין פנים פחותים מטפח כתיב הכא אל פני הכפורת וכתיב התם (בראשית כז) מאת פני יצחק אביו.

וע״ד הקבלה נקרא פנים על שם לפני תמיד, וסוד הפנים כבר נתבאר בפסוק לא יהיה לך והנה זה מבואר.

לא **ועשית מנורת זהב טהור.** ע״ד הפשט היה ענין המנורה במשכן ובמקדש כדי לקבוע בנפש מעלת הבית ויראתו וכדי שתהיה יראת המקום ההוא קבועה בלבבות רשומות במחשבות, וכענין שכתוב (ויקרא י״ט:ל׳) ומקדשי תיראו, ומזה הוצרכה להיות מחוץ לפרוכת ולא לפנים מן הפרוכת שכן כתיב (ויקרא כ״ד:ג׳) מחוץ לפרכת העדות באהל מועד יערוך וגו׳ כדי שיהיה הענין נראה מפורסם לכל יוצא ובא ויראו רבים וייראו ועוד כדי להורות שאינו צריך לאורה שלנו ולפיכך היתה של זהב שהיא מעולה שבכל המתכות, והיו הנרות שבעה שהוא חשבון בינוני בהיותו היקף אמצעי.

וידוע כי הנשמה נהנית בהדלקת הנרות והיא מתהלכת בעדוני ההוד והשמחה, ומתפשטת ומתרחבת מתוך הנאת האורה מפני שהיא חתיכת אור חצובה באור השכל, ומן הטעם הזה נמשכת אחר האור שהוא מינה אע״פ שהוא אור גופני והנשמה אור רוחני זך ופשוט, ועל כן המשילה שלמה ע״ה לנר הוא שאמר (משלי כ) נר ה׳ נשמת אדם.

וע״ד המדרש המנורה בשבעת הנרות כנגד שבעה כוכבים שמשוטטים בכל הארץ כך דרשו בתנחומא. ובאור זה כי שבעה כוכבי לכת הם נרות ברקיעים ופועלים בשפלים ומנהיגים את העולם השפל הזה תמיד ביום ובלילה, וכן שבעה הנרות היו דולקות ביום ובלילה לפני ה׳ תמיד, והנר האמצעי כנגד גלגל חמה שהוא תדיר באורה והוא אמצעי לשבעה כוכבי לכת ועל דרך שצ״ם חנכ״ל, וכן היום הרביעי הוא אמצעי בשבעת הימים ועל כן נבראה החמה ביום הרביעי.

וע״ד השכל המנורה בשבעה נרותיה תרמוז לתורה הנקראת אור שנאמר (משלי ו) כי נר מצוה ותורה אור והיא כוללת שבע חכמות ועל כן היו נרותיה שבעה, וששה קנים יוצאים מצדיה כנגד ששה קצוות של עולם התלוים בתורה שנתנה בששה בסיון שהעולם מתקיים בשבילה שנאמר (ירמיה לג) אם לא בריתי יומם ולילה, שלשה גביעים משוקדים בקנה האחד, בכל קנה היו ג׳ גביעים, וא״כ הרי הם י״ח גביעים לששה הקנים ובמנורה ד׳ גביעים אחרים הרי כ״ב גביעים והם כנגד כ״ב אותיות התורה וכנגד כ״ב חלקים שבעולם, ואלו הן, רוח ומים, אש, שבעה כוכבי לכת, י״ב מזלות, וכנגד כ״ב חלקים שבגוף האדם, הראש, הלב, הכליות, ז׳ נקבים שבראש. י״ב אברים, ומצינו במנורה ג׳ דברים והם, כפתור, גביע, ופרח. כפתור תפוח עגול בולט ויוצא סביב הקנה האמצעי מן המנורה הכפתור כנגד עולם המלאכים שהם מתענגים מזיו השכינה בתענוג שאין לו סוף ותכלית וזהו כפתור שהוא עגול כי העגול אין לו ראש וסוף, ועל תענוג הזה רמזו רז״ל חכמי האמת במדרשם עתיד הקב״ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבא וכבודו ביניהם כי המחול הוא עגול ואין לו ראש וסוף ולכך המשיל תענוג הנפשות שאין לו סוף למחול שאין לו סוף. הגביע הוא כלי שיש לו בית קבול והוא משקה ומרוה כנגד עולם הגלגלים שהם מקבלים כחות העליונים ומשפיעים כח בעולם השפל. הפרח הוא כנגד העולם השפל הזה ששם כל גדולי הארץ צמחים ופרחים וציצים, ובא זה לרמוז כי מתוך כ״ב אותיות התורה אדם משיג שלשה חלקי המציאות.

לח ומלקחיה ומחתותיה. ידוע כי העצה והמחשבה הם מלקחים לתורה כענין שכתוב (משלי א׳:ה׳) ונבון תחבולות יקנה והמחשבה היא בלב, והמשיל הלב למחתה כי כשם שהמחתה הוא כלי לקחת ממנו האש להדליק הנרות כן הלב כלי השכל שישתמש בו האדם בתורה, והיתה משקלה ככר זהב לא פחות ולא יותר על שם שהתורה אין להוסיף עליה ואין למעט ממנה כענין שנאמר (דברים י״ג:א׳) לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו והוא שכתוב (תהילים י״ט:ח׳) תורת ה׳ תמימה, והיתה מקשה להורות על האחדות על שם שכתוב (שמות י״ב:מ״ט) תורה אחת, והיתה מונחת בדרום מפני שרוב החכמה בדרום ונקראת ארץ ישראל ארץ הדרום לפי שהיא מונחת במבחר המקומות באמצע האקלים מז׳ אקלימים שהעולם נחלק בהם והיא מזוגה יותר מקור וחום ומוכנת לקבל המושכלות, וזהו שדרשו רז״ל (בראשית ב׳:י״א-י״ב) וזהב הארץ ההיא טוב אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל ועוד דרשו אוירא דארץ ישראל מחכים.

והתבונן איך הונחה המנורה נכח השלחן כי המנורה בדרום והשלחן בצפון וב׳ רוחות אלה הם זה כנגד זה והוא שכתוב (שמות כ״ו:ל״ה) ושמת את השלחן מחוץ לפרוכת ואת המנורה נכח השלחן, והטעם לפי שאין החכמה יכולה להתקיים באדם זולתי במאכל ומשתה, כי השלחן בצפון רמז לעושר, וכתיב (איוב ל״ז:כ״ב) מצפון זהב יאתה.

וע״ד הקבלה המנורה תרמוז לכל האצילות, ומה שהיתה מקשה רמז לאחדות גמורה, וששה קנים היוצאים מן הקנה האמצעי כנגד השש המשתלשלות מן הקו האמצעי, והנר הדולק עליהם כנגד הבינה שהיא למעלה מן הי׳ שהיא נר ה׳ שמשם נשמת אדם, ומה שהיתה בדרום כנגד החכמה, וזהו סוד הרוצה להתחכם ידרים, והשמן נקרא יצהר כנגד הכתר שהוא המאור הגדול וזהו סוד שמן המשחה שבו היו מושחים הכהנים והמלכים כמין כ״ף שהוא רמז לכתר, ויש אומרים כמין כ״י שהיא רמז אל האצילות הראש והסוף.

ובאה מלת מנורת בסמיכות ויש בו טפחא, ואע״פ שדרך הכתובים בכך כמו וזאת תורת זבח השלמים, אפשר לומר בכאן שבא לפרש שהיא סמוכה למנורה אחרת שהיא דוגמתה כי הסמיכות אינו למלת זהב בלבד כי אין שם טעם מק״ף, וכן מצינו זכריה הנביא ע״ה שהזכירה בלשון סמיכות הוא שאמר (זכריה ד׳:ב׳) ראיתי והנה מנורת זהב כלה, ואע״פ שהזכירה בלשון סמיכות הטעם שבה יורה להרחיקה ממלת זהב להורות כי רחוקה ונפלאת מן הדבר הגופני והסמיכות אינו אלא לדוגמתה כי הסמיכות מורה על דבר נסתר שנסמכה אליו, ורחוק הטעם ממלת זהב מורה על רחוק דוגמתה ממנה ומכל דבר גופני שאין לדמותה ולהמשילה אליו כלל.

לט ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה. המנורה עם נרותיה הוא משקל הככר, אבל שאר הכלים כגון המלקחים והמחתות לא היו מהככר אלא זהב טהור, ושעור הכתוב ככר זהב טהור יעשה אותה, כלומר גוף המנורה ועצמותה שהם הקנים היוצאים מצדיה, זהב טהור יעשה את כל הכלים האלה, וזה לבאר שאין הכלים נכנסין בכלל הככר.

וכן כתב הרמב״ן ז״ל ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה יעשה זהב טהור, וכן הזכיר במעשה ככר זהב טהור עשה אותה ואת כל כליה כלומר ואת כל כליה זהב טהור לא מן הככר כי אין משקל הככר רק במנורה ונרותיה בלבד, וכן שנינו במנחות ככר זהב טהור ועוד אומר יעשה את כל

הכלים האלה מנורה ונרותיה באה מכסר ואין מלקחיה ומחתותיה באים מכסר ומה אני מקיים את כל הכלים האלה שיהיו כלם של זהב.

ודע כי הגאון רבינו חננאל ז״ל פירש בפירוש החומש ברמז הכלים האלה כי הארון רמז לצדיק החכם שהוא צריך להיות תוכו כברו כשם שהיה הארון מצופה זהב מבית ומחוץ, וכשם שקרקעית הארון אמתים וחצי על אמה וחצי בתבריתא ארבע אמות פחות רובע אמה, כן הצדיק צריך לגרוע ממנו מד׳ יסודות שבגוף ויוסיף בצדקו ובמעשים טובים. וכשם שקירות הארון היו י״ב אמות לפי שקירות הארוכות הן ז׳ אמות וחצי והקירות שעל הרוחב ארבע אמות וחצי, כן הצדיק ראוי לקיים י״ב דברים המפורשים במזמור (תהילים ט״ו:א׳) ה׳ מי יגור באהלך, למעלה מן הצדיקים מעלת הנביאים, וכנגדן הכפורת אשר על הארון רמז לנביאים שהם למעלה מן הצדיקים, והיה הכפורת זהב כולו וכן הנביא כולו צדק שנאמר (משלי ח׳:ח׳) בצדק כל אמרי פי, הכרובים שעל הכפורת רמז למלאכים שהם למעלה מהנביאים, והם פורשים כנפים למעלה רמז לשכינה שהיא למעלה מהמלאכים כי המלאכים כסא כבוד לקבל כבוד השכינה, וזהו שכתוב אל הכפורת יהיו פני הכרובים שיהיו מסתכלין למטה בכפורת ולא היו רשאין להסתכל למעלה, וזהו שכתוב אל הכפורת יהיו פני הכרובים, הקב״ה למעלה מהכל שנאמר (שמואל ב ו׳:ב׳) אשר נקרא שם שם ה׳ צבאות יושב הכרובים עליו, וכן עשה שלמה במקדש כרובים של עץ שנאמר (מלכים א ו׳:כ״ג) ויעש בדביר שני כרובים עצי שמן, והשלחן כנגד מלכי ישראל שמסובין על שלחנם רבים מישראל שנאמר (שם ב) ולבני ברזילי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שלחנך, וכתיב (שם ה) ויהי לחם שלמה ליום אחד וגו׳. והיה מצופה זהב טהור כענין המלכות שאינה עשויה אלא לפנים כגון שאול שאמר לשמואל (שמואל א ט״ו:ל׳) כבדני נא נגד זקני עמי ונגד ישראל, והיה אמתים וארכו כנגד שני דברים שצריכין מן המלך המשפט והמלחמה שנאמר (שם ח כ) ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו, שעור קירותיו תשע אמות כנגד תשע מצות שנצטוה המלך (דברים י״ז:ט״ז) לא ירבה לו סוסים, ולא ישיב את העם מצרימה, ולא ירבה לו נשים, ולא יסור לבבו, וכסף וזהב לא ירבה לו, וכתב לו את משנה התורה הזאת, וקרא בו כל ימי חייו, לבלתי רום לבבו מאחיו, ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל. והיתה המסגרת כדי שלא ישמט ממנו לחם הפנים, והיתה משמשת לשמור מה שבשלחן כנגד הכהנים והנביאים ששומרים את המלכים שלא יכשלו שנאמר (דברי הימים ב כ״ד:ב׳) ויעש יואש הישר בעיני ה׳ כל ימי יהוידע הכהן, וכתיב בעזיהו (שם כו) ויהי לדרוש אלהים בימי זכריהו המבין בראות האלהים. וכל הדברים בכלים האלה הארון והשלחן והמנורה ומזבח העולה ומזבח הזהב, הארון כנגד הצדיקים תופשי התורה, השלחן כנגד מלכי ישראל, המנורה כנגד חכמי ישראל מזבח הזהב כנגד הכהנים, מזבח העולה כנגד ישראל ע״כ.

מ **וראה ועשה בתבניתם.** מן הנראה שהיה לו לומר כתבניתם בכ״ף שהיא כ״ף הדמיון הנזכר תמיד בכתובים אצל הענינים הדומים זה לזה בחלק אחד לא בכל, כי האמנם אי אפשר לו למשה לעשות כתבנית אותם הדברים אשר היה מראה בהר כי שם היה רואה הדברים שכליים רוחניים וכאן נצטוה לעשותם גופניים, ואם כן אי אפשר לומר בתבניתם בבי״ת אלא בכ״ף שהיו כ״ף הדמיון, להורות כי יש בהם דמיון מצד אחד. **ומה** שהזכיר בתבניתם בבי״ת נראה לי שעור הכתוב כן וראה בתבניתם אשר אתה מראה בהר ועשה כלומר בסממניך, כי איך יאמר בתבניתם ואי אפשר לעשות כתבנית הדברים ההם ממש והם כמו שדרשו רז״ל שאמר משה להקב״ה וכי מנין יש לי אש אדומה אש לבנה אש ירוקה אש שחורה.

ויש לך להתבונן בלשון הקדש ההפרש שיש בין בי״ת לכ״ף בין שיאמר בתבניתם בין כתבניתם ותדע ותשכיל זה ממוצא דבר הכתוב הנזכר שאמר בבראשית בצלמנו כדמותנו שהזכיר אצל הצלם בי״ת ופירושו שהצלם ענינו צורך השכל והנפש השכלית שבאדם עם השכלים הנפרדים הכל מין אחד והצורך בהם אחד הוא ולכך הזכיר בצלמנו באותו צלם ממש, אבל אצל הדמות הזכיר כ״ף כי ידמה האדם לדמות המלאכים בפרצוף אבל אין הדמות בהם אחד ומזה הזכיר בצלמנו בבי״ת כדמותנו בכ״ף וזה מבואר.

פרק כו

א **ואת המשכן תעשה עשר יריעות.** הזכיר המשכן בה״א הידיעה לפי שכבר צוה למעלה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. והיה לו להקדים מעשה המשכן למעשה שאר הכלים אבל הקדים הארון כי הוא מוקדם במעלה אבל במעשה מצינו שהקדים בצלאל המשכן לשאר הכלים.

ב **אורך היריעה האחת שמונה ועשרים באמה.** ידוע כי מעשה המשכן הכל ציורין כנגד מעשה שמים, ומפני שהמאורות קבועים בשמים וכל הפעולות באות משם בעולם השפל בעתים נגזרים לכך הזכיר לשון יריעה על שם הכתוב (תהילים ק״ד:ב׳) נוטה שמים כיריעה, והיו עשר יריעות כנגד עשר גלגלים, ואמר שמונה ועשרים כנגד שמונה ועשרים עתים שבספר קהלת ועליהם נאמר (דברי הימים א י״ב:ל״ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, ועליהם אמר דוד (תהילים ל״ד:ב׳) אברכה את ה׳ בכל עת והזכיר עוד (שם לא) בידך עתותי, או יהיה כנגד ימי יתרון הלבנה ופחיתותה,

ובמדרש תנחומא שמונה ועשרים באמה היתה גדולה היריעה ונס גדול היה היכן מצינו יריעה אחת כ״ח אמות, רבי נחמיה אומר מעשה נסים היה

ולשעה נבראת ונגנזה, (עי׳ בתנחומא ושם הדרש על יריעות העזים, והכוונה על מכסה עור תחש שהיה ג״כ אורך ל׳ אמה) **תדע לך שכתוב אורך היריעה האחת שלשים באמה** מהיכן אתה מביאה ולא תאמר ביריעות אלא אף בקרשים היה מעשה נסים ע״כ.

ז **ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן.** צוה תחלה ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני, ואמר אורך היריעה האחת כ״ח באמה וביריעות אלו של עזים אמר אורך היריעה האחת שלשים באמה והזכיר בראשונה עשר יריעות ובאלה הזכיר י״א יריעות.

והנני מבאר הענין דרך כלל, דע כי המשכן היה ארכו שלשים אמה ורחבו עשר אמות וקומתו עשר אמות, ארכו שלשים אמות שכן מצינו בקרשים ועשית את הקרשים למשכן עשרים קרש לפאת נגבה תימנה והיו הקרשים נתונים מעומד שנאמר עצי שטים עומדים, והיו נתונים לארכו של משכן, והיה רוחב כל קרש וקרש אמה וחצי, הוא שכתוב ואמה וחצי האמה רוחב הקרש האחד והקרשים הללו היו עשרים לפאת דרום ועשרים לפאת צפון הרי לך שיש ברוחב הקרשים שלשים אמות. ורחבו עשר אמות ממה שכתוב (שמות כ״ו:כ״ב-כ״ג) ולירכתי המשכן ימה תעשה ששה קרשים, וכתיב (שם) ושני קרשים תעשה וכתיב (שם) והיו שמונה קרשים בין כולם לצד מערב וזהו שאמר ולירכתי המשכן ותרגומו ולסייפי כי המערב סוף המזרח, וכשם שקרא הכתוב מזרח פנים ומערב אחור כך יכול לקרותם ראש וסוף, והרי לך שמונה קרשים שהיו לצד המערב יש בהם י״ב אמות לפי חשבון רחב הקרש אמה וחצי, וקבלת רז״ל במשכן שרחבו עשר אמות ואותם שתי אמות העודפות הן הנכנסות בשעור רוחב הקרשים של צד צפון ולצד דרום והיו עובי הקרשים בולעים אמה אחת לכל צד נמצא חלל רוחב המשכן עשר אמות לא יותר. והנה לצד מזרח שבו פתח האהל לא היו קרשים כלל כי אם ארבעה עמודים שעליהם תלוי המסך כענין שכתוב (שמות כ״ו:ל״ו) ועשית מסך לפתח האהל, וקומתו עשר אמות זה מבואר ממה שכתוב עשר אמות אורך הקרש כי קומת המשכן כקומת הקרשים.

ודע כי יריעות עזים היו נתונות על המשכן ארכן לרחבו של משכן שהרי אורך היריעות שלשים אמה וכשתפרשם לרוחב המשכן הרי כל קרשי המשכן מכוסין, גם המשכן שרחבו עשר אמות ושתי קירות המשכן לצפון ולדרום שקומתם עשר אמות מזה ועשר אמות מזה הרי שלשים אמות של היריעה כלים בזה, וא״כ כשאמר הכתוב תחלה ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר ותכלת וארגמן ואמר אורך היריעה האחת שמונה ועשרים באמה נמצאו שתי אמות מן הקרשים מגולות אמה אחת לצד צפון ואחת לצד דרום, ועל כן בא הכתוב עתה לומר ועשית יריעות עזים לאהל ולמכסה על המשכן שתהיין יריעות של עזים הללו מכסות יריעות הראשונות שהן של שש משזר ותכלת וארגמן והזכיר אורך היריעה האחת שלשים באמה, כי אורך היריעות הראשונות היו כ״ח ועתה צוה ביריעות הללו להיות ארכן שלשים כדי שיכסו אותן שתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים, ודרשו רז״ל מכאן למדה תורה דרך ארץ שיהא אדם חס על היפה כלומר שלא יגיעו לארץ כדי שלא יתטנפו בעפר ובגשמים כי היריעות הראשונות שהיו חשובות ונכבדות יותר שהיו שש משזר ותכלת וארגמן לא היו מספיקות כל כך כיריעות הללו של עזים, ועוד שבראשונות הזכיר עשר יריעות ובאלה הזכיר עשתי עשרה וזהו שכתוב בפרשה זו והאמה מזה והאמה מזה בעודף, פירוש לצד צפון ולצד דרום באורך יריעות האהל יהיה סרוח כדי לכסות שתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים ביריעות הראשונות שהיו כ״ח אמה ואותה היריעה העודפת על הראשונות שהזכיר כאן עשתי עשרה באר הכתוב לכפלה כלפי האהל והוא שכתוב וכפלת את היריעה הששית כאלו אמר את יריעה עשתי עשרה העודפת וצוה לכפל חצי היריעה כלפי מזרח לפתח האהל כמו שכתוב אל מול פני האהל, וכמו שדרשו רז״ל דומה לכלה צנועה שמשימה צעיף על פניה, וחצי היריעה היה נותן לצד מערב כמו שכתוב תסרח על אחורי המשכן ומערב נקרא אחור כנגד מזרח שנקרא פנים.

טו **ועשית את הקרשים.** היה ראוי לומר ועשית קרשים כמו שאמר ועשית יריעות עזים, ומה שהזכירה בה״א הידיעה לרמוז על הקרשים שהוציאום ישראל ממצרים והן הן שהביא יעקב למצרים ארזים ונטעם שם וצוה לבניו להיות מזומנים בידם ליטלם משם למלאכת המשכן.

עצי שטים עומדים. על דרך הפשט הזכיר עומדים על שם שהיו הקרשים נתונים מעומד וכמו שהזכרתי למעלה.

וע״ד המדרש עצי שטים עומדים כמה מיני ארזים הן ומכלם לא בחר אלא בזה ששמו שטים לפי שישראל חטאו בשטים לקו בשטים ונתרפאו בשטים, חטאו בשטים שנאמר (במדבר כ״ה:א׳) וישב ישראל בשטים ויחל העם, לקו בשטים שנאמר (שם) ויהיו המתים במגפה וגו׳ לכך רצה הקב״ה שיתכפרו במשכן בעצי שטים, ולכך צוה להביא שטים הלא הוא דאמר (ירמיהו ל׳:י״ז) כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך נאם ה׳ וכתיב (הושע ז׳:ג׳) ברעתם ישמחו מלך.

וע״ד הקבלה עצי שטים עומדים כלשון (ישעיהו ו׳:ב׳) שרפים עומדים ממעל לו, והזכיר עומדים על הכחות העליונים שאין לך דבר במשכן וכליו שלא יהיה מצוייר למעלה שנאמר (שמות כ״ה:ט׳) את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, וכן אמר דוד ע״ה (דברי הימים א כ״ח:י״ט) הכל בכתב מיד ה׳ עלי השכיל כל מלאוכת התבנית, וכתיב (שם) ותבנית כל אשר היה ברוח, והענין לומר כי אע״פ שהמשכן והמקדש עתידין ליחרב וכלי הקדש הגופניים עתידים שיאבדו בגולה אין להבין שכשם שפסקו למטה כך פסקו למעלה תבניתם ודוגמתם ח״ו אבל הם עומדים וקיימים לעולם ואם פסקו למטה

עתידים לחזור לקדמותם, וזהו מאמר רז״ל במסכת סוכה פרק לולב וערבה וכן במסכת יומא סוף פרק בא לו כהן גדול. עצי שטים עומדים שמעמידים את צפוין, שמא תאמר אבד סברן בטל סכוין, ת״ל עצי שטים עומדים שעומדין לעולם ולעולמי עולמים. קרא צפוין הכח שהם מצפים לו, ומה שאמר שהן מעמידין אותו הכח תלה הגדול בקטן, ושמא תאמר מאחר שהן מעמידין אותו כשאבדו למטה אבד סברן למעלה כלומר שאמבד אותו הכח שהן מקוים או שמא בטל הכח שמשקיפים לו ת״ל עומדים, לעולם ולעולמי עולמים.

כה **והיו שמונה קרשים.** שני קרשים היו נבלעים בירכתים אחד לצפון ואחד לדרום, נשארו ששה קרשים באמצע בכותל מערבי וכן אמר ולירכתי המשכן ימה תעשה ששה קרשים, ופסוק זה מבאר סוד היות שכינה שהיא במערב כלולה מו׳ קצוות, ולרמוז על זה נקרא המערב בשם ים כי הים בית קבול למים. וסדר ארבע רוחות העולם במרכבה העליונה הם אבות עולם ודוד, דרום תחלה שכן אברהם תחלת האבות וכתיב בו (בראשית כ׳:א׳) ויסע משם אברהם ארצה הנגב, צפון שכן יצחק התגבר בעקדה, מזרח שכן כתוב ביעקב (שם לב) ויזרח לו השמש, והמשילו יוסף בנו לשמש, ודרשו רז״ל אמר יעקב מי הגיד לזה ששמי שמש, מערב הוא הסוף והוא כנור של דוד המנגן מאליו והוא הנקרא ים וזהו הים האחרון שתרגומו ימה מערבאה וכדי לרמוז על ארבע אלה נקראו ארבע רוחות העולם בשמות אלו וזה מבואר.

כח **והבריח התיכון בתוך הקרשים מבריח מן הקצה אל הקצה.** פירש רש״י ז״ל חמשה בריחים היו לכותל צפון וחמשה בריחים לדרום וחמשה למערב, וחמשה אלו שלשה הן שהרי בריח העליון שני חצאין היו, וכן בריח התחתון, אבל התיכון היה שלם ארכו שלשים וזהו מן הקצה אל הקצה מן המזרח ועד המערב ואמרו רז״ל בנס היה עומד. אבל בתוספות פירשו שהיה מבריח לשלש רוחות, כותל צפון שלשים אמות, וכותל דרום גם כן שלשים אמות, וי״ב אמות למערב הרי שהיה הבריח התיכון שבעים אמות ששתי האמות היו נבלעות בירכתים.

ותן לבך כי הבריח התיכון המבריח הקצוות וחוגר המשכן כלו לכל הצדדין וסובל אותו היה כנגד קו האמצעי היכל הקדש הנושא לכל הקצוות וסובלן ומשפיע כחו בכל שבעים שרי מעלה והיא מדתו של יעקב שמכחו יצאו שבעים נפש וא״כ ראוי היה יעקב אבינו להורידו למצרים, שכן אמרו במדרש תנחומא הבריח התיכון ירד עם יעקב אבינו למצרים אמר להם לבניו כשתהיו נגאלים טלו אותו עמכם.

לג **והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים.** היה לפנים מן הפרוכת הארון והכפרת עם כרוביו מונח על אבן שתיה במערבו של קדש הקדשים, ולפני הארון צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדיו ופרחיו ובגדיו של כהן גדול. והיה מחוץ לפרוכת השלחן והמנורה ומזבח הקטורת והשלחן בצפון והמנורה בדרום ומזבח מכוון ביניהם משוך קמעא לצד חוץ.

פרק כז

א **ועשית את המזבח עצי שטים.** זו מזבח העולה והיה מושם בחצר המשכן ועליו מקריבים הקרבנות והיה מצופה נחשת והיה רבוע כנגד רגל רביעי שבמרכבה הוא אות רביעי של שם ועל זה אמר רבוע יהיה המזבח.

ודע כי המזבח הזה היה גבהו עשר אמות, וזה שאמר ושלש אמות קומתו על מקום המערכה בלבד נאמר, והראיה שהיה גבהו י׳ אמות ממה שאמרו רז״ל רבוע יהיה למאי אתא מופנה הוא דכיון דאשמועינן חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב יודע אני שרבוע הוא ומה ת״ל רבוע יהיה, אלא אתיא לגזירה שוה נאמר כאן רבוע יהיה ונאמר במזבח הקטורת רבוע יהיה הוא שכתוב (שמות ל א) ועשית מזבח מקטר קטורת אמה ארכו ואמה רחבו רבוע יהיה ואמתים קומתו מה מזבח הקטורת גבהו פי שנים ברחבו אף כאן גבהו פי שנים ברחבו, א״כ מה אני מקיים ושלש אמות קומתו משפת סובב ולמעלה, ועוד ראיה ממה שדרשו רז״ל במסכת סוכה פ׳ לולב וערבה מורביות של ערבה היו נותנים בצדי המזבח וראשיהן כפופין על המזבח תנא רכות וארוכות היו י״א אמה כדי שיהיו גוחות על המזבח אמה, וזה ברור שהיה גבהו של מזבח עשר אמות. ועוד דרשו רז״ל במסכת זבחים מזבח שעשה משה היה עשר אמות שהכתוב הקישו למשכן שנאמר (במדבר ד׳:כ״ו) ואת קלעי החצר ואת מסך פתח שער החצר אשר על המשכן ועל המזבח, מה משכן עשר אמות אף מזבח עשר אמות. ועוד פסוק מלא הוא במזבח שעשה שלמה שהיה גבהו עשר אמות שכן כתוב בדברי הימים (דברי הימים ב ד׳:א׳) ויעש מזבח נחשת עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו, וכן המזבח לעתיד.

ובמדרש ועשית את המזבח עצי שטים, על מה מזבח הנחשת מכפר על מצח נחושה שנאמר (ישעיהו מ״ח:ד׳) וגיד ברזל ערפך ומצחך נחושה, מזב״ח מ׳חילה ז׳כות ב׳רכה ח׳יים, וכן שטי״ם ש׳לום ט׳ובה י׳שועה מ׳חילה. חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב כנגד שני לוחות הברית חמש דברות מכאן וחמש דברות מכאן, ושלש אמות קומתו כנגד שלשה גואלים משה אהרן ומרים.

ו **ועשית בדים למזבח בדי עצי שטים.** היה ראוי לומר ועשית בדים למזבח עצי שטים, או שיאמר ועשית למזבח בדי עצי שטים כמו שאמר בארון גם בשלחן והבאת את הבדים בטבעות, ומה שהוצרך לאריכות לשון בבדים, לרמוז על מה שכתוב (דברי הימים ב ה׳:ט׳) ויאריכו הבדים שהיה מעשה נס כמו שהזכירו רז״ל אמר הקב״ה עתידין הם הבדים להאריך תפ״ד שנה לצאת בני ישראל ממצרים שנאמר ויאריכו הבדים.

ח **נבוב לוחות תעשה אותו.** מרובע היה כי כן כתיב רבוע יהיה והיו הלוחות של עצי שטים לארבעת רבעיו וחלול באמצע, וכן תרגם אונקלוס חליל לוחין והוא מלשון (איוב י״א:י״ב) ואיש נבוב ילבב, כי האדם בילדותו הוא חלול מבלי דעת והשכל ואחרי כן ילבב כלומר יקנה לב.
והנה בחלל המזבח הזה היו ממלאין אותו אדמה בשעת חנייתן כדי להקריב עליו, והוא מה שכתוב (שמות כ׳:כ״א) מזבח אדמה תעשה לי. ומזבח זה נס גדול היה נעשה בענינו שהאש דולקת בו ביום ובלילה ולא היה העץ נשרף ולא היה הנחשת נתך, ומן הנסים שהיו במקדש הוא שמעולם לא כבו גשמים אש של מזבח זה, והיה מונח בעזרה במקום מגולה כדמיון חצר המשכן במשכן, ואמרו במדרש היה משה מתירא שמא ישרוף האש את העץ שבמזבח, א״ל הקב״ה משה מה אתה מתירא מי צוה האש לשרוף למד ממך כשנכנסת לתוך ערפל של אש והיית מהלך בין גדודין של אש, ולא עוד אלא שהיית בא אצלי שנאמר (שמות כ׳:י״ח) ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים, וכבודי אש אוכלה הוא שנאמר (דברים ד׳:כ״ד) כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא ולא נשרפת אף מזבח הנחשת אע״פ שכתוב בו (ויקרא ו׳:ו׳) אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה, לא הנחשת נתך ולא העץ נשרף, ואם תאמר שצפויו עבה א״ר נחמיה עובי דינר היה, א״ר פנחס בר חמא מזבח שעשה משה חביב ממזבח שעשה שלמה אבל המזבח שעשה שלמה הוא יותר גדול שנאמר (מלכים א ג׳:ד׳) אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא.

ט **ועשית את חצר המשכן לפאת נגב תימנה.** כשבא לבאר על ארכו של חצר הוצרך להקדים הדרום להודיע כי קלעי הדרום היו משוכים מאה אמות, וכן קלעי הצפון שכנגדו, וכן עשה במשכן כשבא לבאר על ארכו הקדים הדרום, ואמר עשרים קרש לפאת נגבה תימנה ואחריו הצפון כשנגדו, ויבאר כאן כי חצר המשכן ארכו מאה אמות ורחבו חמשים, ואותם חמשים של ארכו החיצונים הם הם חצר שלפני המשכן, והמשכן היה נתון בחמשים של ארכו הפנימיים שהרי פתח המשכן שבמזרח היה נתון בשפת חמשים פנימיים והיה כלה אורך המשכן לסוף שלשים אמה במדתו ונמצא שהיה עשרים אמה ריוח בין יריעות שאחורי המשכן לקלעי החצר שלצד מערב, ורוחב המשכן שהיה עשר אמות כשהיה נתון ברוחב החצר שהוא חמשים אמה נמצאת אומר שהיו עשרים אמה ריוח לצפון ועשרים לדרום, ולמדת מכל זה שארכו של משכן נתון בארכו של חצר בתוך אותו חמשים פנימיים, ויש למשכן ריוח לכל צדדין עשרים אמה מאחריו למערב ועשרים לצפון ועשרים לדרום וחצר של חמשים על חמשים על המשכן, ואם כן ענין מוכרח היה להקדים הדרום ואחריו צפון כדי ללמדך על ארכו, וכשבא ללמד על רחבו הוצרך להזכיר מזרח ומערב, ומה שהקדים מערב למזרח מפני ששלשת הרוחות מכוסים בקלעים היו דרום צפון ומערב אבל המזרח לא היה מכוסה כלו בקלעים שהרי פתח השער היה באמצע שנאמר ולשער החצר מסך עשרים אמה, וזהו שכתוב לפאת קדמה מזרחה חמשים אמה לא אמר קלעים חמשים אמה כמו שאמר לפאת ים קלעים חמשים אמה כי מזרח היה רחבו חמשים אמה אבל לא היו כל החמשים של רחבו מכוסים בקלעים אלא ט״ו אמות מצד זה וט״ו מצד זה ושער החצר באמצע שהוא עשרים אמה, וא״כ כשהזכיר כאן ארבע רוחות כסדר הזה והזכיר מזרח אחרון לא הזכיר זה אלא לפי סדר כסוי הקלעים לא כפי הרוחות, כי סדר הרוחות שלהם הוא כן מזרח מערב צפון ודרום, וכן הם נזכרים בפי הכל על הסדר הזה כי השמש יתחיל לזרוח מן המזרח ושוקע במערב וכשאדם פונה למזרח ימינו לדרום ושמאלו לצפון ואחוריו למערב, וכן מצינו סדורם בכתוב (איוב כ״ג:ח׳-ט׳) הן קדם אהלוך ואיננו ואחר ולא אבין לו, שמאל בעשותו ולא אחז יעטוף ימין וגו׳.
והטעם בהקדים צפון לדרום והיה ראוי להקדים הדרום שהוא ימין, מפני ששלשת הרוחות הללו רובם מיושבים הם אבל הדרום אין בו ישוב אלא מעט לרוב שפע חמימות שהשמש דר ברומו של רוחו לכך הזכיר דרום אחרון, ולמדת מזה כי סדר הרוחות בפרשה זו דרום וצפון ומזרח ומערב לפי סדר כסוי הקלעים, והסדר שלהם מזרח ומערב צפון ודרום לפי סדר הישוב בעולם השפל, והסדר האמתי למעלה במדור העליון דרום וצפון ומערב ומזרח לפי סדר המרכבה העליונה, וכבר הזכרתי למעלה בפסוק והיו שמונה קרשים, והקלעים הללו היו של שש משזר והיו כעין רשת עשויה נקבים נקבים והם היו כותלים לחצר סביב.

כ **שמן וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש (משלי כז, ט)**

שלמה המלך ע״ה יזהיר על האדם בכתוב הזה (משלי כז) לרחם על הגר שגלה ממקומו ומארץ מולדתו, ומפני שהתורה הזהירה עליו בכמה מקומות שלא להונות אותו לא בדברים ולא בממון שנאמר (שמות כב כ) וגר לא תונה, וכתיב (שם כג) וגר לא תלחץ, וכתיב (שם) ואתם ידעתם את נפש הגר לכך בא שלמה והוסיף וחדש כאן כי האיש הגולה והנודד ממקומו יתחייב האדם עליו בשתים, הא׳ שיספיק לו מזונותיו, השני שיסביר לו פנים, והנה הוא נקשר עם הכתוב שלמעלה שאמר כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו, המשיל את האדם שיצא מן המקום אשר נולד שם כעוף היוצא מקנו ששם תחלת הויתו וסבת תולדתו וסמך לו מיד שמן וקטרת, וכנה המזונות כלם וכל מה שמתבשל על האש בשמן וקטורת שהוא העשן העולה מן המזון

המתבשל, והודיענו בזה כי חייב האדם לשמח לב האיש הנודד ממקומו בספוק מזונות שהוא שמן וקטורת כי שמן וקטורת ישמח לב, ויתחייב עוד בהסברת פנים, וזהו ומתק רעהו שימתיק לו דבריו והסברת פניו כי מלבד שיצטרך שמן וקטורת עוד יצטרך מתק רעהו במתק שפתים ורכות הדברים. ואמר מעצת נפש כלומר שיהיה אותו מתק והסברת פנים מעצת נפש השכלית דרך אהבה וחבה ולא דרך חנופה כי ייטב לו מתק שפתים יותר ממה שהוא נותן לו, וכן אמרו רז"ל בכתובות טוב המלבין שנים לחברו יותר ממשקהו חלב שנאמר (בראשית מ"ט:י"ב) ולבן שנים מחלב, אל תקרי לבן שנים אלא לבון שנים. וכן הזכיר הנביא (ישעיהו נ"ח:י') הלא פרוס לרעב לחמך והוא שמן וקטרת, והזכיר עוד (שם) ותפק לרעב נפשך והוא מתק רעהו.

ובמדרש שמן וקטורת ישמח לב שמן המנורה שהיה מתקרב בזמן הקטורת שנאמר (שמות ל':ח') ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה, משמח לבו של הקב"ה, בארו ז"ל כי כשם שהזכיר הכתוב שמחה בהקב"ה אחר מעשה בראשית והוא שאמר דוד (תהילים ק"ד:ל"א) יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו, כך מצינו שמחה בהקב"ה אחר מעשה המשכן שצוה בהדלקת המנורה ובהקטרת הקטורת ושרתה בו שכינה, ועל זה אמר שלמה שמן וקטורת ישמח לב, וכבר ידוע כי מעשה המשכן שקול כמעשה בראשית, וכשם שמצינו אחר מעשה בראשית שנברא באחרונה מי שהיה מכיר את ה' ועובד ומיחד והוא האדם, כן מצינו אחר מעשה המשכן שהוצרך לצוות שיהיה במשכן עובד ומיחד והוא הכהן הגדול, ולפי ששרתה שכינה במשכן ע"י הקטרת על זה אמר שמן וקטורת ישמח לב.

וכבר ידעת מה שנקרא קטורת על שם שריח הקטורת מתקשר במדות ושמחת המדות מתרבה על המקטיר ועל ידו הברכה נמשכת ונשפעת אל התחתונים, והנה השמן הזה שהיה מתקרב בזמן הקטרת הקטורת היה שמן זית לפי שהזית הביא אורה לעולם שנאמר (בראשית ח':י"א) והנה עלה זית טרף וגו', וע"כ צותה התורה במצות הדלקת המנורה בשמן זית, זהו שכתוב.

ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד. ויקחו אליך לשעה כי מפני שאמר בסוף הפרשה חקת עולם הייתי אומר כי מצוה זו לדורות ולא לשעה ע"כ הוצרך לומר אליך לשעה לומר לך שהמצוה לשעה ולדורות. והזכיר שמן זית למעט שאר שמן, שמן שומשמין, שמן אגוזים וכיוצא בהם. ואמר זית זך כלומר השמן הראשון פרט לשני ולשלישי. כתית שמן היוצא על ידי כתישה למעט שמן היוצא מאליו. למאור כתית למאור ולא למנחות, הראשון למנורה והשני למנחות. ומנהג העולם מי שיש לו שמן רע דולקו בנר, ומי שיש לו שמן טוב נותנו לתבשיל ואוכלו אבל כאן בהפך הראשון שהוא הזך למאור והשני למנחות.

ובמדרש כתית זה מקדש ראשון שעמד ת"י שנה מקדש שני ת"כ שנה, והמדרש הזה ירמוז לשני מקדשים והיה ראוי לרמוז גם השלישי העתיד.

אבל יתכן לומר כי המדרש הזה אפשר שירמוז על המקדשים שהיה זמנם קצוב, ולפי ששניהם עתידים ליחרב ולהיותם מרמס לכך נאמר הרמז בשניהם בלשון כתית שהוא לשון כתישה ומרמס אבל הבית השלישי העתיד אע"פ שלא בא בחשבון לפי שאין זמנו קצוב הנה נרמז במלת למאור והוא כלשון (ישעיהו ס':א') קומי אורי כי בא אורך, והוא הבטחה בבית השלישי בחזרת השכינה והוא שאמר דוד ע"ה (תהילים כ"ז:א') ה' אורי וישעי, ואמר עוד (שם קיח) אל ה' ויאר לנו, ולפי שאין זמן לעמידת בנינו אבל הוא עומד לעד לעולם לכך אמר להעלות נר תמיד כלומר כי מעלתו תמידית ושוב אינה פוסקת.

להעלות נר. שם הכלל כמו נרות, וכן (בראשית ל"ב:ו') ויהי לי שור וחמור, וכן (שופטים כ"א:ט"ז) כי נשמדה מבנימן אשה, וכן (יחזקאל א':כ"ב) ודמות על ראשי החיה, והיו ארבע חיות.

תמיד שלא תשאר המנורה בלא נר, או יאמר נר שהוא תמידי, וירמוז לנר מערבי שהוא עקר כל הנרות שכל הנרות פונות כנגדו והוא היה פונה כלפי שכינה שהיא המדה העשירית וזהו לשון תמיד, והבן זה.

ובמדרש להעלות נר תמיד, זהו שאמר הכתוב (איוב י"ד:ט"ו) תקרא ואנכי אענך למעשה ידיך תכסוף אתה סובל את כל העולם כולו שנאמר (ישעיהו מ"ו:ד') אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט, ואתה מצוה לבני קהת להיות נושאים ארון כבודך על הכתף שנאמר (במדבר ז':ט') ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו, אתה זן את כל העולם ואתה מצוה (במדבר כ"ח:ב') את קרבני לחמי אתה מאיר לכל העולם ואתה מצוה להעלות נר תמיד הוי אומר (איוב י"ד:ט"ו) למעשה ידיך תכסוף, ואמר הקב"ה לא שאני צריך לאור בשר ודם שבאורי אני מאיר לכל העולם אלא כדי להעלות אתכם ולזכות אתכם. ועוד שם אמר רבי מאיר אמר הקב"ה חביבין עלי נרות שאהרן מדליק מן המאורות שקבעתי בשמים, למה שבשעה שהקריבו הנשיאים חנוכת המזבח ולא הקריב שבט לוי היה נפשו של אהרן עגומה א"ל הקב"ה כל השבטים הקריבו חנוכה אחת ואתה לבדך תעשה חנוכה לעצמך הוא שכתוב (תהילים י':י"ז) תאות ענוים שמעת ה', וזהו שכתוב מחוץ לפרוכת וגו' יערוך אותו אהרן ובניו ע"כ, ויהיה רמז לחנוכה של נרות חשמונאי ואם כן כשאמר יערוך אותו אהרן ובניו ירמוז לשעה ולדורות.

פרק כח

ב **לכבוד ולתפארת.** ע״ד הפשט שיתכבד ויתפאר בהם, ולפי שהכהן הגדול מלאך ה׳ צבאות אצל היחידים בענין העבודה יצוה עתה להלבישו בגדי מלכות ולהיותו מלך נכבד ומפואר אצל ההמון ואז יהיה שלם בכל כי הבגדים האלה בגדי מלכות, המעיל כמו שכתוב (שמואל ב י״ג:י״ח) כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים, וכתנת תשבץ הוא כתנת פסים האמור ביוסף (בראשית ל״ז:ג׳) ועשה לו כתנת פסים, והמצנפת מנהג המושלים והמלכים בארצות ישמעאל שיתעטפו בה הצואר והראש.

וע״ד הקבלה לכבוד ולתפארת, יאמר ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך שיהא משמש בהם לכבוד ולתפארת כלומר לכבוד ה׳ השוכן בתוכם ולתפארת ישראל, וכבר ידעת כי היה המשכן דוגמא למקדש העתיד.

והנה בהמ״ק קראו הנביא בית קדשנו ותפארתנו הכוונה בית של קדשנו הוא הכבוד ושל תפארתנו הוא תפארת ישראל, וזהו (עמוס ז׳:י״ג) כי מקדש מלך ובית ממלכה הוא, וזהו שאמר לכהנו לי בתוספת וי״ו לרמוז על המדה הששית ומלת לי כמו לה׳ והוא הכבוד, וזה מבואר.

ג **ואתה תדבר אל כל חכמי לב ועשו.** סמך ועשו לחכמי לב לרמוז שתהיה עשיית הבגדים מתוך מחשבת חכמה והוא שהיו צריכין עשיה לשמם, ואמר ועשית שיהיו נעשים על כוונתו, ותמצא בפרשה זו שלשה פעמים לכהנו לי והיה ראוי לומר לכהן לי ושלשה וי״ן הנוספין לרמוז על י״ח כהנים גדולים ששמשו במקדש ראשון.

ד **ואלה הבגדים אשר יעשו.** דרשו רז״ל במסכת ערכין כשם שהקרבנות מכפרין כך בגדי כהונה מכפרין, ולזה נסמכה פרשת הקרבנות לבגדי כהונה. חושן מכפר על הדיינים שנאמר (שמות כח) ועשית חשן משפט. אפוד מכפר על ע״ג, שנאמר (הושע ג ד) ואין אפוד ותרפים, וכתיב (שופטים ח׳:כ״ז) ויעש אותו גדעון לאפוד. מעיל מכפר על לשון הרע שנאמר (שמות כח) ונשמע קולו, יבא דבר שבקול ויכפר על מעשה קול, ולשון הרע זה לשון הרע שבפרהסיא אבל לשון הרע שבצנעה קטרת מכפרתו. כתונת תשבץ מכפרת על שפיכות דמים שנאמר (בראשית ל״ז:ל״א) ויטבלו את הכתנת בדם, וכתונת זו כמין חלוק היתה וסמוכה לבשרו היתה ומשובצת זהב כחלוק זה שרוקמין בו פסים והוא שכתוב (שמות כח) ושבצת הכתנת שש מלשון משבצות זהב. מצנפת מכפרת על גסי הרוח יבא הדבר שבגובה ויכפר על מעשה גובה, ואבנט מכפר על הרהור הלב ודרשו רז״ל כי היו באבנט ל״ב אמות. ציץ מכפר על עזות פנים שנאמר (שם) והיה על מצח אהרן, וכתיב (ירמיהו ג׳:ג׳) ומצח אשה זונה היה לך. והיו בגדי כהן גדול שמונה והזכיר הכתוב ששה מהם ולא הזכיר ציץ מפני שהוא כלי זהב אינו בכלל הבגדים ולא הזכיר מכנסי הבד כי לא רצה להזכיר רק הששה שהיה משה מלבישם לאהרן, ולכך הזכירם ביחד בכתוב הזה וכתיב בסוף הפרשה והלבשת אותם את אהרן וגו׳, וכתיב אחריו ועשה להם מכנסי בד לבאר כי המכנסים הם היו הלובשים אותם לעצמם בהצנע כדי שלא תבין שהיו המכנסים בכלל והלבשת הוצרך בהכרח להזכירם באחרונה וא״א לו שיכללם ביחד עם שאר הבגדים, והמכנסים מכפרים על העריות ועל הליכת הרגלים ההולכים לעשות עברה.

ו **ועשו את האפוד.** לפי מה שהקדים הכתוב ואמר חושן ואפוד ומעיל היה ראוי להקדים ולומר ועשית חושן משפט ואח״כ ועשית את האפוד.

ויתכן לפרש כי עשה כן מפני שהאפוד הוא עקר, כי החשן היה תחת האפוד כמין שולים והאפוד הוא עקר הבגד ועל כן הקדימה הפרשה האפוד לחשן במעשה, ומה שהזכיר תחלה חושן לאפוד היה זה למעלת שם המפורש הנקרא אורים ותומים שהיו נותנים בין כפלי החושן.

ודע כי הבגדים האלה חושן ואפוד ואבנט היו צמר ופשתים ואע״פ שהתורה אסרה לכל ישראל צמר ופשתים לכהנים מותר בשעת עבודה שאין הכהנים לובשים אותם רק בשעת עבודה, וזהו שכתוב באפוד ועשו את האפוד זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר, וכתיב בחושן ועשית חושן משפט זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר וכן באבנט. התכלת הוא הצמר הצבוע כעצם השמים, ארגמן הוא הצמר הצבוע אדום, ותולעת השני הוא הצמר הצבוע בתולעת ושש משזר, השש הוא פשתים.

ודע כי חושן ואפוד היו חמשה מינין ופרכת ארבעה מינים ורמוני המעיל ג׳ מינין, כיצד בחשן האפוד כתיב זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר וכתיב בפרוכת ויעש את הפרוכת תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר, וכתיב ברמונים ויעשו על שולי המעיל רמוני תכלת וארגמן ותולעת שני משזר, לא נאמר בו שש שלא היו ברמונים אלא שלשה מינין שזורין, ודרשו רז״ל במסכת יומא פרק בא לו כל מקום שנאמר שש חוטן כפול ששה, משזר שמונה, פירוש משזר בלא שש כמו ברמונים, מעיל י״ב, פרוכת כ״ד, חושן ואפוד כ״ח. ובאור זה כי הפרוכת שהוא ד׳ מינין ונאמר בו שש כל מין ומין ששה חוטין הרי הפרוכת כ״ד. רמונים שיש בהם שלשה מינין ולא נאמר בהם שש כל מין ומין שמונה הרי כ״ד, דילפינן משזר משזר מפרוכת מה משזר דפרוכת שהוא ד׳ מינין עשרים וארבעה אף משזר רמונים שהן שלשה מינין כ״ד. מעיל י״ב דילפינן תכלת תכלת מפרוכת מה פרוכת ששה חוטין של תכלת אף מעיל כן וכתיב כליל ופירושו גדיל ואין גדיל פחות משנים והרי י״ב. חושן ואפוד שיש בו מין חמישי נוסף על השאר והוא הזהב הנה הוא

כ״ח חוטין ד׳ מינין ששה ששה הרי כ״ד זהב מין חמישי אי אפשר לומר עליו ששה שהרי כתוב בו (שמות לג) וקצץ פתילים, ופירש רש״י ז״ל שם במסכת יומא פתילים שנים וכשבא לקצץ הרי ד׳ אם כן חושן ואפוד כ״ח חוטין.

י **ששה משמותם.** שקרא להם אבותם כתולדותם למד הכתוב שיהיו השבטים כתובים כסדר לידתם ראובן שמעון לוי ויהודה דן ונפתלי, ששה אלו באבן אחת ובאבן השנית יששכר זבולן גד ואשר יוסף ובנימן כי כן נולדו, זה היה באבני האפוד שהיו שתים והיו שמות שנים עשר שבטים חרותין בשני אבני אפוד הללו שהיו של שוהם ששה שבטים על האבן האחת וששה על השנית והיו מפותחות פתוחי חותם כי היו מעשה חרש כענין שכתוב בהם מעשה חרש אבן ולא נאמר בהם במלואתם מה שאין כן באבני החשן שנאמר בהם במלואתם ולא הזכיר בהם מעשה חרש.

ולפי שאי אפשר שיהיו מפותחות פתוחי חותם והאותיות מבוקעות בצורתם ושישארו האבנים במלואותם כי אם ע״י שמיר לכך הוצרך משה רבינו לשמיר באבני החשן כמו שהזכירו רז״ל ולא הוצרך כן באבני האפוד לפי שאין כתוב בהן במלואותם והיו מעשה חרש.

וכך היה מעשה האפוד, רחבו כרוחב גבו של אדם מכתף לכתף, וארכו כנגד אצילי הידים מאחורים עד הרגלים ותופר עליו שתי כתפות שנאמר שתי כתפות חוברות כדי שיהיו על כתפות הכהן וקובע על כל כתף וכתף אבן שוהם מרובע משוקע בבית של זהב ומפותח שמות י״ב שבטים על כל אבן ואבן ששה.

טו **ועשית חשן משפט מעשה חושב.** כך היה מעשה החושן אורג בגד מעשה חושב מן התכלת ומן הארגמן ותולעת שני ושש, והיה לוקח חוט א׳ של זהב ונותנו על ו׳ חוטין של תכלת וכופל הז׳ חוטין כאחד וכן היה עושה חוט א׳ של זהב עם ו׳ של ארגמן וחוט אחד של זהב עם ששה של פשתן, וזהו שכתוב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש כ״ח חוטין שכתוב (שמות לט) וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילם לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני ובתוך השש מלמד שחוט של זהב כפול בתוכם. ארכו של חושן שתי זרתות ורחבו זרת וכופלו לשנים נמצא זרת על זרת מרובע וקבועים בו ארבעה טורים אבן וכל אבן ואבן היה מרובע, ומפתח שמות י״ב שבטים על י״ב אבנים, ראובן היה מפותח על אבן אודם, שמעון על פטדה, וכן כולם. ומלבד י״ב שבטים שהיו כתובים על י״ב אבנים הללו היו כתובים שמות האבות אברהם יצחק יעקב ושבטי ישרון. וכסדר הזה היו כתובים ראובן א׳ על אודם, שמעון ב׳ על פטדה, לוי רה״ם על ברקת, יהודה י׳ על נופך, יששכר צ׳ על ספיר, זבולן ח׳ על יהלום, דן ק׳ יע״ק על לשם, נפתלי ב׳ על שבו, גד שבט״י על אחלמה, אשר יש״ר על תרשיש, יוסף ו״ן על שהם, בנימין על ישפה, הרי לך בכל אבן ואבן ששה אותיות להורות כי ששת ימי המעשה תלוים בי״ב שבטים, והיו באבני חושן ע״ב אותיות כי י״ב פעמים ששה הם ע״ב והם כנגד ע״ב אותיות של השם הגדול להורות בזה קיום העולם שנברא בע״ב שעות שהרי העולם נברא ביום שנאמר (בראשית ב ד) ביום עשות ה׳ אלהים ארץ ושמים, וששת ימי המעשה ע״ב שעות יש בהם י״ב שעות בכל יום, וזהו שאמר הכתוב (תהילים פ״ט:ג׳) אמרתי עולם חסד יבנה כמנין חס״ד, ולמדנו מזה שהעולם שנברא בע״ב שעות מתקיים בזכות השבטים שבהם ע״ב אותיות.

והנה בנימין שהיה מפותח על ישפה היה מלא ולא היה בו סמך אותיות מן האבות כשאר השבטים כי לא נשתיירו מבני בנימין במעשה פלגש בגבעה כי אם שש מאות בזכות בנימין שהיה מפותח באבני החשן ששה אותיות.

ודע כי נמצא כתוב בספרי חכמת הטבע כי כל האבנים היקרות שהם עקריות ושרשיות אינן אלא י״ב והם אבות לכל שאר האבנים וכל השאר מיניהם ענפיהן ותולדותיהן.

ומה שנתן אבן אודם ל**ראובן** על שם שהאדימו פניו בחטא בלהה כשבלבל יצועי אביו והודה ולא בוש, והאבן הזאת נקרא רוביי״ן והוא גדל במקומות ידועים בים והוא סלע גדול ומוצאו כמוצא הכסף וכמוצא הזהב, והסלע והמוצא ההוא קורין אותו בלאש״ו, ורובינו ובלאש״ו הכל מין אחד וחתיכה אחת, אלא שהרוביי״ן הוא אדום בתכלית וכן תרגומו סמקן והוא מבחר האבן כמין ענפים שבולטים ממנו ונמשכים ממנו והבלאש״ו הוא למטה ממנו מאד במעלת האדמימות, ומפני זה נקרא מבחר האבן הזאת בלשוננו אודם כי מראהו אדום כדם וסגולתו שכל אשה שנושאתו אינה מפלת לעולם נפלים ואמרו שהוא טוב לאשה המקשה לילד, ואם היו שוחקים אותו ומערבים אותו באכילה ובשתיה מועיל הרבה להריון כדודאים שמצא ראובן ששם דמות אדם ועל כן נכתב אדם חסר וי״ו להורות על אדם כי המקרא יורה עצמותו של אבן והמכתב בחסרון וי״ו יורה על פעולתו, ומפני זה היה ראובן מפותח על אבן אודם.

שמעון היה מפותח על פטדה היא אבן ירוקה ככרתי בכרכי הים, וכן תרגומו ירקן ונקרא פראשמ״א והוא מין נפך שהוא מרקד״י שהוא ג״כ ירוק ככרתי. ודע כי פראשמ״א ומרקד״י הכל מין אחד וחתיכה אחת כענין שבארתי לך ברוביי״ן ובלאש״ו, אלא שהמרקד״י הוא המובחר והוא המלוקט ומחותך ממנו והוא בתכלית הירקות וזיוו מבהיק ואורו מתנוצץ עד מאד והפראשמ״א ירוקה גם כן אבל היא למטה ממנו עד מאד בין בירקות בין בזיו האור, ומה שנתנה האבן הזאת לשמעון על שם שהוריקו פניו של זמרי בן סלוא נשיא שבט שמעון וכן כל מי שחטאו משבט שמעון בבנות מואב הוריקו

פניהם, וכן דרשו רז״ל סימן לעברה הדרוקן. וסגולת האבן הזאת של פטדה שהיא מקררת את הגוף וע״כ היא מצויה בארצות כוש שהם חמים ושטופי זמה וצריכים אליה לקרר אותם וזהו שכתוב (איוב כ״ח:י״ט) לא יערכנה פטדת כוש, יחס אותה לכוש שהיא מצויה בארץ כוש.

לוי היה מפותח על ברקת והוא הקרבונקל״א נקראת ברקת על שם שנוצצת כברק ומאירה כנר וכן תרגום ברקן, והוא אבן שתלה נח בתיבה ממה שכתוב (בראשית ו׳:ט״ז) צהר תעשה לתיבה והנביא קראה אקדח שנאמר (ישעיהו נ״ד:י״ב) ושעריך לאבני אקדח על שם שקודח כגחלת והוא מלשון (שם נ) קודחי אש, ונתנה ללוי מפני ששבט לוי היו מאירין בתורה כענין שנאמר (דברים ל״ג:י׳) יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, וכן משה שהיה משבט לוי כשנולד נתמלא כל הבית אורה ונאמר בו כי קרן עור פניו וכתיב (קהלת ח׳:א׳) חכמת אדם תאיר פניו, וסגולת האבן הזאת שהיא מחכימת פתי ומאירת העינים מלבד שמשתמשין בעצם גופה כמו שמשתמשין באור הנר ואומרים כי אם שוחקין אותה ומערבים במאכל ובמשתה או בשאר הסמים יועיל הרבה מאד להחכים ולפתוח הלב.

יהודה היה מפותח על נפך והוא מראקד״י ובלשון ערבי זמור״א והתרגום כולל ב׳ לשונות הללו וע״כ אמר אזמרגדין מורכב מלשון זמור״א ומלשון מראקד״י והאבן ירוקה ככרתי והוא ממין פראשמ״א כמו שהזכרתי ונתנה ליהודה על שם שהוריקו פניו במעשה תמר ונתגבר על יצרו והודה ולא בוש והוריקו פניו גם כן על שחשדו אביו על יוסף הוא שכתוב (בראשית ל׳:ח״ז:כ׳) חיה רעה אכלתהו, וכשבא לברך את בניו אמר לו (שם מט) מטרף בני עלית אז נעשו פניו זכים ומבוהקים כנפך הזה שזיוו מבהיק וכן כתוב ביהודה (שם) ידך בערף אויביך וסגולת האבן הזאת שכל מי שנושאם אויביו הופכין לו עורף ולכך נקרא נפך, וכן כתוב ביהודה ידך בעורף אויביך, וכן מצינו תגבורת מלחמת ונצחון בכל שבט יהודה, בדוד כתיב (שמואל א י״ח:ז׳) ודוד ברבבותיו, ובמשיח כתיב (ישעיהו י״א:ד׳) וברוח שפתיו ימות רשע.

יששכר על ספיר והוא הנקרא שפיל״י והוא מראה תכלת, ונתנה ליששכר לפי שהיו גדולים בחכמת התורה שנאמר (דברי הימים א י״ב:ל״ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו׳, ולוחות התורה של סנפירינון היו, וכן מצינו במתן תורה (שמות כ״ד:י׳) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. וידוע כי נפש בעלי התורה צרורה בצרור החיים תחת כסא הכבוד שכתוב בו (יחזקאל א׳:כ״ו) כמראה אבן ספיר דמות כסא, וצבע זה של תכלת אינו צבע של גאוה כצבע של אדמימות או צבע ירקות שקורין גרי״ן ששניהם צבעים של גאוה, אבל התכלת צבע של ענוה ושפלות נאה לבחורים ונאה לזקנים, וזהו שכתוב (ישעיהו נ״ז:ט״ו) מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח. וסגולת אבן זה שהוא טוב לאור העינים ולכך מעבירין אותו על העינים, וכן התורה מאירת עינים ואמרו האבן הזאת תועיל לכל כאב ונפיחה באיזה מקום שתהיה בגוף וכן התורה מרפאה לכל הגוף, וכן אמרו רז״ל חש בראשו יעסוק בתורה.

זבולן על יהלום והוא הנקרא פירל״א והיא לבנה כלה על שם שהכסף לבן והוא סימן לעשרו של זבולן שנאמר (בראשית מ״ט:י״ג) זבולן לחוף ימים ישכון לכך נתנה לזבולן והיא מצלחת בפרקמטיא, וסגולת האבן שמביאה שינה על האדם שכן אמר הכתוב (שם ל) הפעם יזבלני אישי.

דן על לשם והוא הנקרא אשטפסי״ס ונמצא בו פרצוף אדם מהופך על שם שהפכו שבט דן את הקערה על פיה והפכו לשם לסמל בפסל מיכה וכתיב בספר יהושע בענין חלוק הארץ (יהושע י״ט:מ״ז) ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם כי היא שם עיר מארץ ישראל.

נפתלי על שבו והיא נקראת טורקיז״א והפרשים מתמידים לנושאה וכן תרגומו טרקיא, וסגולת האבן הזאת שהיא מושכת האדם על הרכב ומצלחת אותו בענין הרכיבה כל ימיו ולכך נקראת שבו ועל שהיא מחברת אותו אל הרכב נתנה לנפתלי שהיא לשון חבור על שם (בראשית ל) נפתולי אלהים נפתלתי.

גד על אחלמה והוא הנקרא קרישטא״ל ולכך תרגומו עין עגלא והאבן הנקרא ליאמ״ן דומה לה אלא שיש בה אדמימות, ונתנה אחלמה לגד שכשם שאחלמה והוא קרישטא״ל מצוי הרבה אצל בני אדם והכל מכירים אותו, כך שבטו של גד היו מרובין והרוגיהם נכרין הוא שכתוב (שם לג) וטרף זרוע אף קדקד, וסגולת האבן הזאת שמחזקת את הלב שלא ירך בלכתו למלחמה ולכך נקראת אחלמה מלשון חוזק וכענין שנאמר (ישעיהו ל״ח:ט״ז) ותחלימני והחייני, וכתיב (איוב ל״ט:ד׳) יחלמו בניהם ירבו בבר.

אשר על תרשיש והיא הנקראת קריאוליק״א וגוון שלה דומה לגוון השמן, ויש שפירשו שהיא האבן שצבעה תכלת ותרגומו כרום ימא שהרי גוון הים כעין תכלת, ומצינו ים ששמו תרשיש שנאמר (יונה א׳:ג׳) וימצא אניה באה תרשיש, וסגולת האבן הזאת לעכל המאכל, וכל שכן למי ששוחק אותה ומערבה במאכלו ונעשה בזה עב ושמן והוא שכתוב (בראשית מ״ט:כ׳) מאשר שמנה לחמו.

יוסף על שהם והוא נקרא אוניקל״י, וסגולת אבן זה לתת חן לאדם בעיני כל רואיו ונקראת שהם, ויש בה אותיות השם, על שם (שם לט) ויהי ה׳ את יוסף ויהי איש מצליח,וכתיב (שם) ויתן חנו בעיני שר בית הסהר ומי שנושאה בבית המלכות תועיל הרבה ויצליח ויהיו דבריו נשמעים.

בנימין על ישפה והיא הנקראת ישפי״ז והיא כלולה מגוונים הרבה אדומה שחורה ירוקה וסגולת האבן הזאת לעצור הדם ונתנה לבנימן לפי שנשתנה

לבו לגוונים הרבה וחשב מחשבות במכירתו של יוסף אם יגלה הדבר לאביו אם לא ואעפ״כ נתגבר על יצרו והיה מעצור לרוחו ולא גלה הדבר לאביו, ולכך נתנה לו האבן הזאת, ונקראת ישפה שתי מלות יש פה, וזה יורה על מעלתו שאע״פ שהיה לו פה והיה לו לגלות הדבר שתק ולא גלה. אלה י״ב אבנים הקבועים בבגד החושן ואלה שמותם ושמות י״ב השבטים מפותחים בהם כסדר לידתן שבט ושבט כתוב על אבנו המיוחדת לו והכל בהשגחה גמורה וכוונה נפלאה.

וראיתי בספר האבנים שחברו הפילוסוף שהאבנים צריכות טהרה וידוע מסגולתם שהנושא אותם בטומאה יתבטל כחם אליו או יחלש ואם ישוב ויטהר תחזור האבן לכחה הראשון כבתחלה, והסבה והטעם בזה לפי מעלות רוחניות הכח העליון שהאבן מושכת ממנו שהוא מדבק בטהרה ומתרחק מן הטומאה, וכן כתב החבר בחבורו, וראוי להאמין כך שהרי אין לך כל אבן ואבן מן האבנים היקרות שלא תמשך כח עליונים כענין שאמר בעשבים אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל למעלה. ונמצאת למד שהכהן הגדול בבגדי האפוד והחשן היה מוקף מלפניו ומאחריו משמות י״ב שבטים, החשן אשר על לבו מלפניו היו קבועים שמות י״ב השבטים על י״ב אבניו כל שבט ושבט על אבנו גם האפוד שהיה מאחוריו על שתי כתפיו ששם שתי אבני שהם שהם קבועים בהם מפותחים י״ב שבטים ששה על אבן זו וששה על אבן זו והכהן כאשר ילבשם היה לובשם ביחד האפוד עם החשן שהרי מחובר היה זה בזה שנאמר (שמות כ״ח:כ״ח) ולא יזח החשן מעל האפוד והיה החשן על לבו מלפניו והאפוד מאחריו, וחשב האפוד היה קשור על לבו תחת החשן ושתי כתפות האפוד על ב׳ כתפיו ושתי עבותות הזהב יורדות מעל כתפות מכאן ומכאן ונתונות תוך טבעות החושן העליונות, ושני חוטין של תכלת מרוכסין מתחת אצילי ידיו מב׳ טבעות בכתפות האפוד התחתונות שהן למעלה מן החשב.

ועל דרך הקבלה תמצא פליאה וחכמה נוראה בי״ב אבני חשן אלו ממה שנתן לכל אחד מן השבטים אבן אחת ידועה בגוון ידוע הכל כפי גוון מדותיהם למעלה, ראובן הרומז למדת הדין אבנו אודם ושמעון הרומז לשש קצוות אבנו פטדה וגוון שלה ירוק ככרתי, לוי הרומז לחבור השלשה שלמעלה אבנו ברקת שאורו מתלהט ומתנוצץ, יהודה הרומז לתהו שהוא קו ירוק אבנו נפך שהוא ירוק ככרתי, זבולון הרומז למדת רחמים אבנו יהלום שהיא פירל״א לבנה, יששכר לספיר שגוונו תכלת הנוטה לתכלת, דן הרומז למדת הדין כמו ראובן אבנו לשם ויש בו צורת אדם, נפתלי הרומז לזכור אבנו טורקיש״א והיא שבו ויש במינה זכר ונקבה, יוסף הרומז למדת רחמים כמו זבולון אבנו שהם שיש בה אותיות השם, בנימן הכולל מן הכל אבנו ישפה שהיא כלולה מגונים רבים, והמקום יגלה לבנו להביט מתורתו נפלאות.

כ **משובצים זהב יהיו במלואותם.** כלומר האבנים יהיו במלואותם משובצים זהב והכתוב יצוה שיהיו האבנים על הזהב והאותיות על האבנים, והיו שבעים ושתים אותיות כנגד שבעים ושתים שמות.

ויש בכאן התעוררות גדולה על מעלת התורה כי היא יקרה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, כי מפני שהכסף והזהב חמדת בני אדם והאבנים היקרות למעלה מן הזהב על כן בא הכתוב לעורר כי התורה עולה על כל הקנינים כלם שהרי הזהב בסיס לאבנים היקרות והאבנים בסיס לאותיות, וכן דרך לעשות בסיס מן הנקלה לנכבד ואם כן האותיות עקר הכל שבהם נברא העולם שכל הקנינים נמצאים בו.

ל **ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התמים.** הזכירן בה״א הידיעה ולא זכרן בשום מקום עד עתה כי לא מנאם עם יתר הכלים במלאכת האומנים שיאמר בהם ועשית את האורים והתומים כמו שאמור ביתר הכלים או שיאמר ויעש האורים והתומים, והנה זה עדות שלא היו מעשה חרש כי אם מעשה שמים, ומפני זה נזכרו בלשון ידיעה כלשון (בראשית ג׳:כ״ד) וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ולא נזכרו הכרובים קודם לכן כתב הרמב״ן ז״ל. וכלל הדבר באורים ותומים שהיו שמות קדושים מכחם ידע הכהן העתיד וישמיע לכל שואל הבאות, והשמות האלה שני חלקים האחד מכחם יאירו אותיות השבטים הקבועים באבני החשן והם הנקראים אורים בהיותם מאירים לעיני הכהן, השני מכחם יבא בלב הכהן שידע להצמיד ולחבר האותיות ולהוציא התיבה מהם כדי שיהא מכוין בתשובת השאלה ומכח השמות האלה היה לב הכהן תמים בידיעת האותיות וברוח הקדש שבו יבא בלבו כי זה חבורן וסדרן והם הנקראים תומים ושני חלקי השמות הקדושים האלה הנקראים אורים ותומים על שם פעולתם היו נתונים בן כפלי החשן כי על כן היה כפול ואחרי שהלביש משה לאהרן האפוד והחשן אחרי כן היה נותן בין כפלי החשן האורים והתומים והוא שכתוב וישם עליו את החשן ויתן אל החשן את האורים ואת התומים, והענין היה מדרגה ממדרגות רוח הקדש למעלה מבת קול ולמטה מן הנבואה. ואמרו בריש פרק קמא דברכות למה נקרא שמן אורים ותומים, אורים שמאירים דבריהם, תומים שמשלימים דבריהם, ונקראו גם כן כרתי ופלתי, כרתי שכורתין דבריהם, פלתי שמופלאין מעשיהם. ומי שבא לשאול את הכהן באורים ותומים כך היה הענין היה הכהן עומד פניו כלפי הארון והשואל עומד מאחרי הכהן ולא היה שואל בקול רם ולא מהרהר בלבו אלא כאדם שמתפלל בינו לבין עצמו והיה מוציא הדבר בפיו, ומיד היה הכהן מתלבש ברוח הקדש ומביט בחשן ורואה בו כמראה הנבואה עלה או לא תעלה באותיות שהיו בולטות מן החשן כנגד פניו, ואין שואלים אלא צבור ומלך כדאי׳ במס׳ סוטה.

לא **ועשית את מעיל האפוד.** זה יורה שהמעיל היה דבק עם האפוד וכן כתב רש״י ז״ל שהאפוד נתון עליו כחגורה.

כליל תכלת. למדך שהמעיל היה כלו תכלת אין בו צבע אחר והוא כדמות גלימא שלנו שאין לה בית ראש שחלקו התפירה לפניה והיה צוארו חגור בנקב פי המעיל והיו לפניו שתי כנפים מגלה אותם ומכסה אותם כרצונו והיו על שוליו סביב ע״ב רמוני תכלת וארגמן ותולעת שני ל״ו מצד כנף של ימין ול״ו מצד כנף של שמאל והיו רמונים חלולים ובתוכם ע״ב פעמונים, וכן דרשו רז״ל בזבחים היו ע״ב זוגים ובתוכם ע״ב עינבלים והיו ל״ו מצד זה ול״ו מצד זה. ולפי זה מה שכתוב פעמון זהב ורמון פעמון זהב ורמון באורו בתוך רמון כלומר מכוסה בתוכו.

אבל רש״י גם (הרמב״ן) [הרמב״ם] ז״ל פירשו פעמון זהב ורמון שהיו הפעמונים פעמון אחד בין שני רמונים וכן כלם על שולי המעיל סביב אבל לא היו הפעמונים בתוך הרמונים ממש טמונים בתוכם.

לב **והיה פי ראשו בתוכו.** נראה לי כי מה שדרשו יבא דבר שבקול ויכפר על מעשה קול נכלל בו עוד כל הדובר שקרים והמועל בדבורו ויש לו שפתים דולקים ולב רע כי לכך נקרא מעיל שבא לכפר על המעל לפיכך צוה על המעיל והיה פי ראשו בתוכו,

ויש בזה רמז אזהרה לאדם שראוי לו שיהיה דבורו שוה למה שבתוכו שיהיה תוכו כברו ושפתו לפיו סביב לעצור במלין, והוא אינו עושה כן אלא מעשה אורג כופל דבריו כארג הזה שכופל חוטי אריגתו וכן כפי תחרא כפי השריון שטבעותיו כפולים וע״כ בא המעיל לכפר על עון זה כי הוא מרוחק אצל הש״י ודובר שקרים לא יכון לנגד עיניו.

לה **ונשמע קולו בבואו אל הקדש.** קולו של אהרן כי בבאו אל הקדש בלבישת שמונה בגדים בטכסיס הזה ישמע קולו ותהיה תפלתו מקובלת, ויכלול עוד קולו קול המעיל בהרעשת הפעמונים והיה זה מדרך המוסר ולמדה תורה דרך ארץ לאדם הרוצה להכנס לפני המלך שיהיה מקיש בפתח ההיכל תחלה כדי שלא יכנס פתאום מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא כי כל הבא בהיכל המלך פתאום הרי זה חייב מיתה בטכסיסי המלכות כענין שכתוב במלך אחשורוש (אסתר ד׳:י״א) אשר לא יקרא אחת דתו להמית, ועוד לטעם אחר כדי שיודע הדבר שהכהן הגדול רוצה להכנס, ואע״פ שהכל גלוי וידוע אצל השכינה גם אצל המלאכים משרתי הקדש אשר לפניו ודבר לא יכחד גם מהם, טעם הדבר היה כדי שלא יפגעו בו מן המלאכים הקדושים אשר לפניו אילו היה נכנס פתאום, ולא היה ענין הפעמונים לחדש הודעה לשכינה ולא למלאכים אשר שם אבל הענין מוכרח כולל תועליות גדולות כי היא אזהרה למלאכים שיפנו מקום לאוהבו של מלך לכבוד המלך כדי שיוכל להכנס ולעבדו ביחוד, ועוד שלא ינזק הכהן בבאו שם פתאום ועם הסימן הזה יהיו נדחים מפניו ומפנין לו מקום לעבד המלך ובצאתו גם כן היתה סימן הקריאה כאילו הכהן קורא אותם שישובו לשרת לפניו כבראשונה כי כבר כלה עבודתו והוא יוצא. ואמר ולא ימות, להורות שאם יבא שם מבלי שישמיע קולו ויכנס פתאום ימות כי המשרתים אשר שם סביב השכינה יפגעו בו, ומבואר דרשו בירושלמי במסכת יומא וכל אדם לא יהיה באהל מועד, אפילו אותם שכתוב בהם (יחזקאל א׳:י׳) ודמות פניהם פני אדם לא יהיו באהל מועד, ועל כן נצטוה הכהן שישמיע קול בפעמונים וכענין שנאמר (תהילים נ״ה:ט״ו) אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש. וסימן הקריאה ונטילת רשות זה היה בכל ימות השנה, וזהו שאמר ונשמע קולו בבאו אל הקדש ולא לפני ולפנים מפני שלפני ולפנים לא היה צריך השמעת קול ולא היה נכנס שם בבגדי זהב אלא בבגדי לבן בלבד, וזו היא מעלתם של ישראל שהכהן הגדול היה נכנס לפני ולפנים ביום הכפורים בלא סימן הקריאה ובלא נטילת רשות.

ובמדרש מה טעם י״ב השבטים באבני החושן שיהיה הקב״ה מסתכל בבגדי הכהן בכניסתו ביום הכפורים ונזכר בזכות השבטים, א״ר יהושע בן לוי משל לבן מלך שהיה פדגוג נכנס אצלו מלמד על בנו סנגוריא והיה מתירא מן העומדים עליו שמא יפגעו בו מה עשה הלבישו פורפירא שלו שיהיו רואים אותו ומתיראים ממנו, כך אהרן היה נכנס בכל עת לבית קדש הקדשים ואילו לא היו לו זכיות הרבה שהיו נכנסים עמו ומסייעין לו לא היה יכול להכנס למה שהיו מלאכי השרת שם מה עשה הקב״ה נתן לו מדמות לבושי הקודש שנאמר (ישעיהו נ״ט:י״ז) וילבש צדקה כשרין, ע״כ.

לו **ועשית ציץ זהב טהור.** כך היה מעשה הציץ עושה טס של זהב רחב שתי אצבעות ומקיף מאזן לאזן וכותב עליו שני שטים קדש לה׳, קדש למטה, לה׳ למעלה, והיו האותיות בולטות והיה נקוב שני קצותיו ופתיל תכלת למטה ממנו מנקב לנקב שיהא נקשר בפתיל כנגד העורף, ופירש הראב״ד ז״ל קדש למ״ד מלמטה בסוף שטה ראשונה ולכך קראו למטה לפי שהוא בסוף, ה׳ למעלה בראש שטה שניה וקראו למעלה לפי שהוא על ראש המעיין וסמוך לו ועם זה היה השם בראש שטה ויהיה נקרא כסדר קדש לה׳.

והנה הציץ הוא מכלל שמונה בגדי כהונה ואינו בגד אבל הוא תכשיט ומה שיזכירו רז״ל תמיד ח׳ בגדי כהונה הם הולכים אחר הרוב כי השבעה מהם הם בגדים שהכהן גדול מתלבש בהם.

ודע והבן כי הם כנגד שבעה רקיעים, ובסוף סדר צו אבאר לך זה, והציץ של זהב שבראשו הוא עליון על כלם וירמוז על כלם המדה שכתוב עליה (תהילים מ״ה:י״ד) כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, והיא העשירית ועל כן הציץ של זהב והיה ראוי לפתח בו קדש לה׳ הוא שכתוב

פיתוחי חותם קדש לה׳, וכתיב והיה על מצח אהרן וכתיב והיה על מצחו תמיד בשכבר ידעת כי כהן גדול הוא דוגמא גם כל בגדיו שהוא לובש בשעת עבודה הנה הם דוגמא ולכך תמצא שהזכיר הכתוב למעלה באבני אפוד על שתי כתפיו לזכרון גם בחושן הזכיר כן לזכרון לפני ה׳ תמיד, ומלת זכרון היא דוגמא כי עמו יזכירנו ד״א. ואם כן היה הכהן בשעת עבודה מוקף ומעוטר מי״ב שבטים בחשן מלפניו ובאפוד מלאחריו וע״ב פעמונים של שולי מעילו למטה ושכינה למעלה על ראשו מדת הדין שבה הרחמים משגחת על ישראל וזהו לשון ציץ מלשון (שיר השירים ב׳:ט׳) מציץ מן החרכים, ושהיא מקבלת ממקור העליון מלשון (במדבר י״ז:כ״ג) ויצץ ציץ, הוא העליון בפרי. ומתוך הענין הזה יש לך להתעורר בשאר הענינים ובסדר לבישת הבגדים כי יש בו ענין גדול מורה נפלאות תמים דעים והבן זה.

מג **והיו על אהרן ועל בניו.** שעור הכתוב יהיו על אהרן שמונה בגדי הכהונה שהזכיר מתחלת הפרשה ועד כאן שהם חושן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ מצנפת ואבנט וציץ ומכנסי בד, ועל בניו ד׳ בגדי כהונה וזהו שכתוב ולא ישאו עון ומתו שהרי כהן גדול ששמש בפחות משמונה או כהן הדיוט ששמש בפחות מארבעה הרי נקרא מחוסר בגדים ואם עבד עבודתו פסולה והוא חייב מיתה בידי שמים כזר ששמש שנאמר וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו וגו׳ והיתה להם כהונה לחקת עולם בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם והרי הם כזרים וכתיב והזר הקרב יומת. **חקת עולם לו ולזרעו אחריו.** שיהיה כהן גדול לובש שמונה בגדים בשעת עבודה וכהן הדיוט ארבעה בשעת עבודה והם מכנסי בד וכתנת ומצנפת ואבנט. ופלא גדול היה בכהנים המקריבים קרבנות בכל יום שלא היה גופם לבוש אלא הכתנת לבדה שהיא חלוק והם סובלים הקור בימות הגשמים ולא היו מתים, וע״כ אמרו רז״ל שמעמידין על הכהנים ממונה אחד לבקר אותם ולרפא תחלואיהם לפי שהיו רובם חולים מחולי בני מעים מפני שהיה עבודתם בכל ימות השנה בחלוק לבד בשעת עבודה, ועוד שהיו עומדים תמיד על הרצפה והם יחפי רגל.

פרק כט

א **וזה הדבר אשר תעשה להם.** היה ראוי שיאמר וזה אשר תעשה להם כמו שאמר בסמוך וזה אשר תעשה על המזבח, והוסיף מלת הדבר לפי שהפרשה הזאת פרשת הקרבנות ורמז לעתיד כי מי שאין לו קרבן יביא הדברים ויתכפר לו וכענין שכתוב (הושע י״ד:ג׳) קחו עמכם דברים, וכתיב (שם) ונשלמה פרים שפתינו במקום פרים שפתינו.

לקח פר אחד בן בקר ואילים שנים. הרי שלשה כנגד שלשה אבות העולם, אברהם יצחק ויעקב.

ובמדרש פר אחד בן בקר ואלים שנים הדא הוא דכתיב (ישעיהו מ״ו:י׳) מגיד מראשית אחרית פר אחד כנגד אהרן אלים שנים כנגד אלעזר ואיתמר רמז ששני בני אהרן עתידין למות על ידי קרבן ואין משמשין אלא ב׳.

יד **ואת בשר הפר.** פר חטאת זה היה לכפר על מעשה העגל והזכיר תשרף באש כטעם שרפת פרה אדומה, וסודה ידוע מן השעיר המשתלח. והסמיכה בבנים שאומר וסמך אהרן ובניו מפני שהקב״ה התאנף על אהרן להשמידו והוא כלוי הבנים ע״כ הוצרכו להתכפר בו.

לז **כל הנוגע במזבח יקדש.** דרשו רז״ל שומע אני בין ראוי ובין שאינו ראוי ת״ל וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה מה כבשים בני שנה ראוים אף כל ראוים. ד״א כל הנוגע במזבח כל כהן הבא להקריב תחלה יתקדש כיון שעלה לא ירד.

לח **וזה אשר תעשה על המזבח.** עשייה זו סדור אברים על מערכות האש והיה זו בשעת הנץ החמה אבל שחיטת התמיד היתה מקודם בשעת האיר המזרח, וששה כהנים היו מקריבים, האחד היה נושא את הרגל ואת הראש, השני שתי ידים, והשלישי העוקץ והרגל, הרביעי החזה והגרה, החמישי הדפנות, הששי הקרבים.

מ **ונסך רביעית ההין יין לכבש האחד.** כתב רבינו חננאל ז״ל כיון ששחה לנסך הניף הסגן בסודרין והקיש בן ארזא בצלצל ודברו הלוים בשיר, הגיעו לפרק תקעו והשתחוו העם על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה וזהו שכתוב מפורש (דברי הימים ב כ״ט:כ״ח) וכל הקהל משתחוים והשיר משורר והחצוצרות מחצצרים הכל עד לכלות העולה וככלות להעלות כרעו המלך וכל הנמצאים אתו וישתחוו, והיו הלוים משוררים במקדש על הקרבנות בכל יום ויום. השיר שהיו אומרים באחד בשבת (תהילים כ״ד:א׳) לה׳ הארץ ומלואה וזה כנגד בריאת העולם שכתוב (בראשית א׳:ג׳) והארץ היתה תוהו ובוהו, ויבא מלך הכבוד כנגד ויאמר אלהים יהי אור שכבוד השכינה אור גדול. בשני (תהילים מ״ח:א׳-ב׳) שיר מזמור לבני קרח גדול ה׳ ומהולל מאד בעיר אלהינו וגו׳ וכתיב (שם) אלהים בארמנותיה נודע למשגב שהבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים בין עזרת הכהנים ובין עזרת ישראל שהם ארמנותיה, כנגד יום שני שבו הובדלו מים העליונים מן התחתונים שנאמר (בראשית א׳:ו׳) ויהי מבדיל בין מים למים. בשלישי (תהלים פב) מזמור לאסף אלהים נצב בעדת אל וכתיב (שם) שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו, כלומר שיתקבצו השופטים לדון כל אחד ואחד כראוי לו וזה כנגד

יקוו המים שכתוב בו ועץ עושה פרי למינו (שם) אכן כאדם תמותון כלומר בראתי אל האדם גן עדן וכיון שחטא נטרד משם כן אתם. ברביעי (שם צד) אל נקמות ה׳ כנגד עובדי חמה ולבנה שנבראו ביום רביעי וכתיב (דברים ל״ב:מ״א) אשיב נקם לצרי, בחמישי (תהלים פא) למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עוזנו וכתיב בו המעלך מארץ מצרים, והיה פרעה דומה לתנין שנאמר (יחזקאל כ״ט:ג׳) התנים הגדול ובו ביום כתיב (בראשית א׳:כ״א) ויברא אלהים את התנינים הגדולים. בששי (תהילים צ״ג:א׳) ה׳ מלך גאות לבש כנגד ברייתו של אדם שנאמר (בראשית א׳:כ״ו) בצלמנו כדמותנו וירדו, והוא לבדו יתעלה שמו גאה על כל גאים ורודה בכל הרודים, וכתיב עוד (תהילים צ״ג:א׳) אף תכון תבל בל תמוט. בשביעי (שם צב) מזמור שיר ליום השבת וכתיב בו שתולים בבית ה׳. ויתכן שיש באלו השירות יותר ממה שהזכרנו מן הראיות שהם כנגד ימי בראשית ע״כ לשון הרב ז״ל.

מא **כמנחת הבקר וכנסכה תעשה לה.** כתיב בסדר פנחס כמנחת הבקר וכנסכו תעשה אשה, ואמר ונסכו כי יחזור למלת הבקר וכאן אמר וכנסכה כי הוא חוזר אל המנחה. ומה שהוסיף בכאן לה הוא חדוש כי לא מצינו כן בשאר המקומות ויתכן שירמוז אל המדה העשירית המתעלה והבן זה.

מג **ונועדתי שמה.** חוזר אל המזבח שהזכיר הוא מזבח העולה ומכאן למדו רז״ל שהקב״ה מדבר עם משה מעל מזבח הנחשת משהוקם המשכן.

ויש מן החכמים שהיו אומרים כי מעל הכפרת היה מדבר שנאמר (שמות כ״ה:כ״ב) ודברתי אתך מעל הכפורת, ומה שהזכיר אשר אועד לך שמה לדבר אליך שם אין הכוונה על המזבח כי אם על אהל מועד שהזכיר פתח אהל מועד לפני ה׳.

ונקדש בכבודי, שתשרה שכינה בו.ובמדרש ונקדש בכבודי אל תקרי בכבודי אלא במכובדים שלי רמז לו מיתת בני אהרן, ומכאן אמר משה (ויקרא י׳:ג׳) זה הדבר אשר דבר ה׳ לאמר בקרובי אקדש והיכן דבר בקרובי אקדש כשאמר ונקדש בכבודי.

מו **וידעו כי אני ה׳ אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם.** יאמר כי ההוצאה היתה על מנת לשכני בתוכם כי לולא כן לא הוציאם, וזה יורה כי השראת השכינה בישראל צורך גבוה הוא ג״כ לא צורך הדיוט, וזהו לפי דעתי מה שאמר הנביא הושע ע״ה (הושע י״ג:ד׳) ואנכי ה׳ אלהיך מארץ מצרים ואלהים זולתי לא תדע ומושיע אין בלתי, יאמר כי לא הוצאתיך מארץ מצרים אלא בשביל אנכי ה׳ אלהיך כדי שתקבל עליך אלהותי וכדי שלא תדע אלהים זולתי ולכך הזכיר מארץ מצרים באמצע.

וכן מצאתי במדרש תהלים בפסוק (תהילים קי״ד:א׳) בצאת ישראל ממצרים ר׳ יהושע בן לוי אמר בזכות המשכן נגאלו ישראל ממצרים שנאמר (שמות ב׳:כ״ה) וירא אלהים את בני ישראל וכתיב (שם לט) וירא משה את כל המלאכה.

ויש לך מקום אחר ללמוד הימנו אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים על תנאי לשכני בתוכם ע״כ לשון המדרש. וזהו שכתוב (תהילים קל״ב:י״ד) אוה למושב לו, וכתיב (שם) פה אשב כי אויתיה, ורבו המקראות המעידים על זה וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר.

פרק ל

א **ועשית מזבח מקטר קטרת.** כתב הרמב״ן ז״ל היה מזבח הקטורת מן הכלים הפנימיים וראוי להזכירו עם השלחן והמנורה שהוא מונח עמהם כאשר הזכיר כן בסדר ויקהל, ומה שהזכיר כאן אחר המשכן וכל כליו והקרבנות בעבור שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי ושכנתי בתוך בני ישראל, אמר כי עוד יתחייב להם שיעשו מזבח מקטר קטורת להקטיר לכבוד הש״י וזהו שנמסר למשה שהקטרת עוצר המגפה כי הקטרת מדת הדין שנאמר (דברים ל״ג:י׳) ישימו קטורה באפך מן וחרה אפי והוא מה שאמר בקטורת זרה (ויקרא י׳:ג׳) ועל פני כל העם אכבד שידעו כבודי כי לא ישא לפשעכם ויזהרו בכבודי ע״כ. וכיון שבאר לנו הרב בכאן ענין הקטורת בסודו מעתה ראוי לכל משכיל להרחיק דעת הרמב״ם שכתב בזה בטעמי המצות כי לפי שהיה אהל מועד מקום ששם מחתכין נתחי הקרבנות ורוחצין הקרבים על כן צוה להקטיר באותו מקום כדי להסיר ולדחות אותו הריח ושיהא הריח הטוב מתגבר ועולה במקום ההוא גם בבגדי המשרתים שם.

והנה הרב הכריחו לומר כן הדרך אשר דרך בה בשאר המצות אבל חס ושלום שנתלה העקר הגדול שבסוד הקטרת שחייבה עליו התורה כרת לעושה כמוהו כמתכונתו בטעם החלוש הזה, ובענין נדב ואביהוא אבאר לך סוד הקטורת אם יהיה אלהים עמדי.

ז **בבקר בבקר.** ובתמיד לא נזכר אלא בבקר אחד שנאמר (במדבר כח) את הכבש אחד תעשה בבקר לפי שהקטרת קודם לתמיד של שחר.

ח **בין הערבים יקטירנה.** ידוע כי ריח הקטורת נודף באחרית היום יותר מקטורת של בקר וע״ז אמר הכתוב (תהילים קמ״א:ב׳) תכון תפלתי קטורת לפניך וגו׳, לא אמר חטאת ואשם שהן באים על חטא המעשה ולא עולה שהיא באה על חטא המחשבה אלא קטורת שאינה באה על החטא כלל כי אם על השמחה כי דוד היה מבקש מאת הש״י שתהיה תפלתו מקובלת לפניו כקטרת ולכך אמר (תהילים קמ״א:ג׳) שיתה ה׳ שמרה לפי, ומלת שיתה נראה לי שהיא נמשכת למלת לפי כאלו אמר שיתה ה׳ לפי שמרה לפי יאמר שישים ה׳ יתברך בפיו הדבור הראוי על דרך (שמות ד׳:י״א) מי שם פה לאדם

ויבקש ממנו גם כן שישמור פיו מדבור בלתי ראוי. ואמר (תהילים קמ״א:ג׳) נצרה על דל שפתי כמו על דלת שפתי, בלשון (מיכה ז׳:ה׳) שמור פתחי פיך שהשפתים הלא הם נפתחים ונסגרים כדלת וכן (איוב מ״א:ו׳) דלתי פניו מי פתח, הם שפתיו של לויתן. ומלת נצרה היא צווי, כמו (בראשית כ״ה:ל״א) מכרה כיום (שם מג) שלחה הנער אתי, והדגש שבצד״י נוסף כדגש (שמות טו יז) מקדש ה׳ כוננו ידיך, והוא כמו נצור, וכן (משלי ד יג) נצרה כי היא חייך, הדגש שבצד״י נוסף. (תהילים קמ״א:ב׳) משאת כפי מנחת ערב יבקש ממנו יתברך שתהיה תפלתו רצויה יותר מקטרת של שחר, והזכיר משאת כפי על הקטרת שהוא נושא בכפיו וכמו שכתוב (ויקרא ט״ז:י״ב) ומלא חפניו קטורת סמים דקה. או מנחת ערב מלשון ערבות כמו (מלאכי ג׳:ד׳) וערבה לה׳ מנחת יהודה וירושלים, ולפי שאין בכל הקרבנות ממהר לרצות יותר מן הקטרת שהוא מעלה עשן מיד לכך הזכיר בתחלת המזמור ה׳ קראתיך חושה לי.

ט **לא תעלו עליו קטרת זרה.** הזהיר הכתוב שלא יקדימו להעלות על המזבח שום דבר לקטרת הסמים לא קטרת יחיד ולא קטרת צבור שיביאוה נדבה וכ״ש אחרת. או יזהיר שלא יעלו על המזבח קטרת מסמים אחרים כי אם מאותם שיפרוט מהן הכתוב ואם עשה כן יקראנה זרה ויעבור בלאו זה. **ועולה.** כגון דם עולת עוף שהוא דבר מועט. **ומנחה.** כגון קומץ של מנחה. **ונסך.** אפי׳ נסוך המים. וקבעה תורה זמן הקטרת הקטורת בזמן שהשמן מתקרב ממה שהזכיר והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר בהטיבו את הנרות יקטירנה, וכתיב ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה, ועל זה אמר שלמה (משלי כז) שמן וקטורת ישמח לב.

ובמדרש שמן וקטרת ישמח לב שמן שנמשח כהן גדול בשמן המשחה וקטרת שהיה מקטיר לפני ולפנים והיה מתמר ועולה ישמח לב היו כל ישראל שמחים והיו יודעים שנתכפר להם ונתקבלו מעשיו. אתה מוצא שלא נשתבחו קרבנות מעולם כקרבנות הנשיאים למה שהקריבו הקטרת תחלה שנאמר (במדבר ז׳:י״ד-ט״ו) כף אחת עשרה זהב מלאה קטרת, ואח״כ פר אחד בן בקר, ולפיכך הקב״ה משבח קרבנותיהם זה קרבן פלוני זה קרבן פלוני. וכן אתה מוצא באחז שבטל את התורה שנאמר (ישעיהו ח׳:ט״ז) צור תעודה חתום תורה בלמודי ועבד ע״ז והרבה להכעיס ויתר לו הקב״ה כל שאר העברות ולא ויתר לו בטול הקטרת שכן כתיב (דברי הימים ב כ״ט:ז׳) גם סגרו דלתות האולם ויכבו את הנרות וקטרת לא הקטירו ועולה לא העלו בקדש לאלהי ישראל ויהי קצף ה׳ על יהודה וירושלים ויתנם לזעוה. כמה חביב קטרת לפני הקב״ה שנעשה המשכן וכל כליו ושחט את הקרבנות וערך על המזבח וסדר השלחן והמנורה ולא ירדה שכינה עד שהקריבו הקטורת, וכן מצינו שלמה בחכמתו שבאר זה ואמר שהקטרת מקובל וחביב לפני הקב״ה יותר מן העולה הנשחטת בצפון ומן השלמים הנשחטים בדרום הוא שאמר (שיר השירים ד׳:ט״ז) עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו.

יב יראת ה׳ תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה (משלי י׳, כז)

שלמה המלך ע״ה למדנו בכתוב הזה (משלי י) כי שנות האדם מתארכים או מתקצרים לפי הזכות והעונש וזה בדרך נס נסתר, וידוע שהנסים כלם נחלקים לשני חלקים יש נסים מפורסמים ויש נסים נסתרים, המפורסמים הם אותות והמופתים הגדולים אשר נעשו לעיני העמים כאותות של מצרים בעשר מכות ובקריעת ים סוף וירידת המן והשלו והוצאת המים מן הצור המשנים טבעו ומנהגו של עולם, הנסתרים הם המעשים והמקרים שאירעו לאבות אברהם יצחק ויעקב כמלחמת אברהם עם המלכים ההם ונצוחו והתגברותו עליהם כי אע״פ שנראה כדרך מנהגו של עולם הכל היה נס נסתר, וכן תוספת ימי הצדיקים וקצור ימי הרשעים הכל נס נסתר, ועל זה אמר שלמה יראת ה׳ תוסיף ימים לפי שהדאגה והיראה מחלישין כח האדם בדרך הטבע ומקריבים ימי מיתתו, ואמר שלמה כי מי שיש בו יראת ה׳ ודואג על עונותיו יאריכו ימיו והנה זה נס נסתר. ושנות רשעים תקצרנה לפי שהתענוגים מרחיבין לבו של אדם בדרך הטבע וממשיכין ומאריכין ימיו על כן יאמר הרשע המתעדן והנמשך אחר תענוגי הגוף לא יועילו לו תענוגיו כי תקצרנה שנותיו וגם זה נס נסתר. ולמדך הכתוב הזה שאין אריכות ימים וקצורם תלוי אלא לפי הזכות והעונש וכענין שדרשו רז״ל כי בבית ראשון לא שמשו אלא י״ח כהנים גדולים ובבית שני שמשו שלש מאות כהנים גדולים והיה זה לפי שהכהנים בבית ראשון היו צדיקים גמורים והאריכו ימים והכהנים שבבית שני קלקלו מעשיהם ולא האריכו ימים ועל כן היו מרובים כל כך.

והנה הכתוב הזה אינו דין נחתך שהצדיק יאריכו ימיו והרשע יקצרון ימיו שהרי אנו רואין רשעים מאריכין חיים וצדיקים מתים בקוצר ימים, אבל הכתוב הזה מבאר פעלות הש״י ורצונו לעתים שהוא מאריך ימי הצדיק כמו שהאריך לחזקיה ומקצר ימי הרשע כמו שעשה לבן הדד מלך ארם. ואם אינו מאריך ימים לכל צדיק ואינו מקצר ימי כל רשע נוכל לומר שאינו צדיק גמור ואינו רשע גמור ואם אולי יהיה זה הנה זה לתת להם גמול כמעשה ידיהם לעולם הבא כדי להאדיר השכר לצדיק ולהגדיל העונש לרשע, ובין כך ובין כך אין התוספת והקצור אלא נס גמור כי קצור הימים קודם הנגזר ותוספת הימים על הנגזר אין זה כי אם נס גמור והוא הנסתר מעיני הבריות שאינם רואים בזה אלא מנהגו של עולם וטבעו, והענין הזה הוא יסוד התורה כלה שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע״ה עד שיאמין שכל דברינו ומקרינו כלם נסים נסתרים אין להם טבע ומנהגו של עולם לא ליחידים ולא

לרבים אבל בעשותו המצוה יצליחנו שכרו ובעשותו העברה יכריתנו עונשו, וזהו ענין יעוד התורה בברכות וקללות שאין לך כל יחיד ויחיד בישראל שלא יארעו לו בכל יום נסים נסתרים והוא אינו יודע, וכן דרשו רז״ל אין בעל הנס מכיר בנסו. וכדי להורות שהנסים הנסתרים הם עם האדם בכל יום לכך בארו לנו רז״ל מאמר אחד הוא שאמרו הנכנס למוד את גרנו אומר יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי שתשלח ברכה בכרי הזה, ואם מדד ואח״כ ברך הרי זו תפלת שוא שאין הברכה מצויה לא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי ולא בדבר השקול אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר (דברים כ״ח:ח׳) יצו ה׳ אתך את הברכה באסמיך בדבר הסמוי מן העין, כוונו חכמים לומר בזה שהנסים הנסתרים הם בכל יום ויום ושהוא בדבר שאינו מנוי ומדוד כי אם היתה הברכה חלה במנוי לא היה נס נסתר אלא מפורסם ואין כל אדם זוכה לנס מפורסם, ועל מכוון זה אמר מדד ואח״כ ברך הרי זו תפלת שוא שכיון שנמדד אי אפשר בזה נס נסתר ועין הרע שולטת בעצם הדבר המדוד וכן בעצם הדבר השקול והמנוי, ומטעם זה צותה התורה שלא ימנו ישראל לגלגלותם אלא בשקלים כדי שתהיה הברכה חלה עליהם ברבוי זרעם בנס נסתר ושלא ישלוט בהם עין הרע השולטת בעצם הדבר המנוי ומתוך שכל אחד ואחד מישראל יתן כופר נפשו מחצית השקל יודע מנינם בחשבון חצאי השקלים, וזהו שכתוב.

כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו לה׳ בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם.

וע״ד הפשט אמר כי תשא ולא הזכיר בו זה דרך צווי כדי שיכנס ויכלול בזה לשעה ולדורות, כי מה שהזכיר הכתוב לשון כי תשא למדך שימנה עתה לשעה זו וגם יכלול עוד כי כשימנם לדורות שימנם כן ולא ימנם לגלגלותם, ומפני זה שבא הלשון סתום בכאן ולא נתפרש אם המנין היה לשעה או מצוה לדורות ג״כ ע״כ טעה דוד המלך ומנאן בלא שקלים הוא שצוה ליואב ואמר לו (שמואל ב כ״ד:ב׳) שוט נא בכל שבטי ישראל מדן ועד באר שבע ופקדו את העם וידעתי את מספר העם, וכתיב ואמר יואב אל המלך ויוסף ה׳ אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדוני המלך רואות ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה, וכתיב ויחזק דבר המלך אל יואב וכתיב ויך לב דוד אותו אחרי כן ספר את העם ויאמר דוד אל ה׳ חטאתי מאד אשר עשיתי.

ובמדרש כי תשא אמר לו הקב״ה למשה במה תרום קרנם של ישראל בכי תשא שנאמר (משלי י״ד:ל״ד) צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת רבי יהושע אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל שנאמר (שמואל ב ז׳:כ״ג) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, וחסד לאמים חטאת כל צדקה וחסד שעו״ג עושים אינם עושים אלא כדי שתמשך גדולתם שנאמר (דניאל ד׳:כ״ד) להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטייך בצדקה פרוק ועויתך במחן עניין הן תהוי ארכא לשלותך.

ונתנו איש כפר נפשו לה׳ בפקוד אותם. במדבר. **ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם.** לדורות, לכך הזכיר פעם שנית בפקוד אותם. או יהיה הראשון לשון מנין והשני לשון השגחה מלשון (ירמיהו י׳:ט״ו) בעת פקדתם יאבדו, ושעור הכתוב כן ונתנו איש כפר נפשו לה׳ במנות אותם כדי שלא יהיה בהם נגף בהשגיחו אותם.

וגלה לך הכתוב כי העם הנפרט במנינו כל אחד לגלגלותם הנה הוא מושגח מבעל ההשגחה יתעלה וכל מעשיו נפרטין לפניו ואז יחול הנגף, מה שאין כן בתחלה שהיה ענינו נמשך בכלל הרבים אבל עתה בהיות כל יחיד ויחיד וכל מעשיו נפרטין אי אפשר מבלתי עונש וכענין שהשיבה השונמית לאלישע (מלכים ב ד׳:י״ג) בתוך עמי וגו׳, כלומר איני רוצה שתתפלל בשמי לפני המלך או אל שר הצבא מוטב לי שיהיה עניני נכלל בכלל הרבים ולא נפרטת פן אענש, וידוע כי אותו היום שכתוב בו (שם) ויהי היום ראש השנה היה. ומכאן ראוי אותו היום שכל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון שיהיה יום הדין ופקידת עונש לעולם ולהתפחד ולדאוג בו כיון שכל יחיד נפרט וכל מעשיו נפרטין לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, וכן תמצא בספר רות (רות א׳:א׳) וילך איש מבית לחם יהודה הזכירו הכתוב סתם וכשנפרט אחר כן ונזכר ושם האיש אלימלך מה כתיב שם וימת אלימלך.

יג מחצית השקל בשקל הקדש. ע״ד הפשט לפי שהיה משה מלך ישראל כענין שכתוב ויהי בישרון מלך על כן קבע לו מטבע של כסף וקראו שקל מפני שהיה המטבע כלו במשקל שלם כי היה הכסף מזוקק בלא סיגים וקראו קדש מפני שכל המצות הם עיקר הקדושה ויש בקצת המצות צורך למטבע ההוא כמצות פדיון הבן שהמצוה חמשת שקלים, גם מצות הערכין שהם נקראים קדש צריכה לשקלים. ומן הטעם הזה אנחנו קורין לשון תורתנו לשון הקדש מפני שהוא לשון של קדושה כולל כמה מיני קדושות וכל עניני קדושה ישתמשו בו כי הוא הלשון שבו הקב״ה דבר עם בני ישראל עשרת הדברות ובו מדבר עם הנביאים ועם המלאכים, ושבעים שמות יש לו כלם הם לשון הקדש גם שמות המלאכים נקראים בלשון הקדש, שהרי גבריאל נקרא על שם הגבורה ורפאל מלשון רפואה, ויש מהם רבים חתומים בשם אל לומר לך ששמו משותף בהם וזהו שכתוב (תהלים סח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה׳ בם, וכן כלם, והוא הלשון שבו נברא העולם וכמו שדרשו רז״ל העולם נברא בלשון הקדש שנאמר (בראשית ב) לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת, והראיה מקריאת השמות אדם חוה קין הבל שכלן לשון הקודש וכן כל שאר השמות והוא הלשון שכל האומות וכל הלשונות עתידים לחזור אליו שנאמר (צפניה ג) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה׳ לעבדו שכם אחד. ומה שהיה מחצית השקל מפני שישראל עברו במעשה העגל על עשרת הדברות ומחצית השקל הוא עשר גרות שהרי שקל שלם עשרים גרה הוא ולפיכך היה מביא כל אחד ואחד

מישראל עשר גרה להיות להם לכפרה על שעברו על עשרת הדברות. ולא היה מביא אלא מבן עשרים שנה ומעלה לפי שאין בית דין של מעלה מענישים בפחות משל עשרים, וכן מחצית השקל היה אחד מעשרה מפדיון הבכור שהוא חמש שקלים שנאמר (במדבר י״ח:ט״ו-ט״ז) ופדויו מבן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים וגו׳.

וע״ד המדרש מחצית השקל לפי שחטאו במחצית היום לפיכך יתנו מחצית השקל הדא הוא דכתיב (שמות לב) כי בשש משה בא שש.

וע״ד השכל היה מחצית השקל והיה יכול להיות שקל שלם מן עשר גרות אבל בא לרמוז שראוי לכל משכיל שישקול מעשיו בשוה ושיסכים בעצמו לתת לגופו ולנפשו לכל אחד מהם חלקו וחוקו במשקל השלם, והנכון והראוי שימשיך את גופו אל עבודת השם יתעלה וילך בה אחר נפשו שהוא העקר ולעתים גם כן שימשוך נפשו אחר גופו בענינים ההכרחיים כגון אכילה והשתיה והמלבוש שאי אפשר לו שיחיה זולתם וכמו שאמרו רז״ל בענין יום טוב כתיב (דברים טז) עצרת לה׳ אלהיך וכתיב (במדבר כט) עצרת תהיה לכם רבי יהשע אמר חלקהו חציו לה׳ וחציו לכם. וראוי שתהיה כוונתו בהשתדלותו בצרכי גופו כדי שיבא מזה לתועלת הנפש שכן מצינו ביעקב אבינו שהשתדל בעסקי הנפש ארבע עשרה שנה ששמש בבית עבר והשתדל בעסקי הגוף בעבודת החומר ארבע עשרה שנה גם כן בשתי בנותיו של לבן ותכלית כוונתו בעבודת החומר היתה לתועלת הנפש השכלית שהיא מחצית השקל ראוי שיהיה לשם ה׳ כי ישקל מעשיו ופעולותיו כלם ויחלקם בדרך השויה לכל אחד מה שראוי לו. והזכיר בשקל הקדש כי אז יהיו כל שקלי מעשיו והנהגותיו שקולים בשקל קדש ויעלה מזה למדרגות הפרושיות והקדושה.

וע״ד הקבלה מחצית השקל לפי מה שהרהרו במחשבתם לתת קצוץ וחציצה בין האש והקול שבהר סיני על כן הוצרכו להביא מחצית השקל להיות כפרה על חטאם, ולפי שהקצוץ באחת מן העשר יקרא קצוץ לכך הוצרכו להביא עשר גרה במחצית השקל ולא בשקל, שלם ולפי שמבקעים ביחוד לכך נקרא כסף זה בקע ולפי שעשו ראש מן הסוף ועליון מן התהום הרובצת תחת לכך נעשו מכסף זה האדנים הנתונים במשכן להיות המשכן נתון עליהם כדי שיתבאר מזה הפך מחשבתם. וכאשר נשקלו במשקל השם הגדול שהוא שקל הקדש השלם נמצאו חסרים וכענין שכתוב (דניאל ה) תקל תקלתא במאזניא והשתכחת חסיר, ומפני שהוא החטא הגדול ועונשם נגע עד נפש לכך נתחייבו לתת מחצית השקל זה תרומה לה׳ והוא כופר לנפש.

תרומה לה׳. יש בפרשה זו שלשה פעמים תרומה לבאר כי התרומות הן שלש, תרומת המשכן ותרומת השקלים ותרומת המזבח, וכבר הזכרתי זה בסדר ויקחו לי תרומה ושם הרחבתי באור. ותרומת שקלים המפורש כאן ממנה נעשו האדנים שהרי כסף זה עלה למאת הככר שכן כתוב באלה פקודי וכסף פקודי העדה מאת ככר ונכנס כלו באדנים שבמשכן ואדני המשכן היו ק׳ והיה ככר אחד בכל אדן ואדן כענין שכתוב (שמות ל״ח:כ״ז) ככר לאדן וכיצד היו האדנים מאה הרי שהיו הקרשים עשרים לפאת צפון ועשרים לפאת דרום וכתיב (שם כו) והיו שמונה קרשים והיו לצד מערב הרי לך מ״ח קרשים ולצד מזרח לא היו קרשים כלל תן שני אדנים לכל קרש וקרש כענין שכתוב שני אדנים תחת הקרש הרי לך תשעים וששה אדנים והיו לצד מזרח ארבעה אדנים שעליהם היה תלוי הפרוכת, הרי מאת אדנים שהיו במשכן, והם הם שנעשו מתרומת השקלים זו.

טז **ונתת אותו על עבודת אהל מועד.** כבר הזכרתי כי מפני שבעון העגל קצצו בנטיעות וחטאו בעשותם מן הסוף ראש על כן צוה שיהיו השקלים כי הם כופר הנפש לצורך עבודת אהל מועד והם האדנים שהם יסוד המשכן ותחתיתו כי המשכן השקול כנגד בריאת העוה״ז היה נשען עליהם ומפני זה אמר והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה׳ לכפר על נפשותיכם, יגיד כי יעשו בבנין דבר מיוחד ומסויים מכסף השקלים והיה הדבר ההוא לבני ישראל לזכרון כי יזכירו חטאם תמיד ויתנחמו בו כטעם (תהילים נ״א:ה׳) וחטאתי נגדי תמיד, ויהיה לפני ה׳ לכפר כי יתרצה להם בהיות האדנים יסודות של משכן ואז יפנו למעלה ראש ולכך קרא לכסף זה כסף הכפורים.

ומה שנסמכה פרשת כיור לפרשת שקלים מפני שהיו מי הכיור מרבים הגשמים והשקלים היו צדקה ובזכות הצדקה הגשמים מתרבים ובבטולה נעצרים, וכן דרשו רז״ל אין הגשמים נעצרים אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים שנאמר (משלי כ״ה:י״ד) נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר.

יח **ובין המזבח.** כתב רש״י ז״ל הוא מזבח העולה שהוא לפני פתח אוהל מועד והיה הכיור משוך קמעא ועומד כנגד אויר שבין המזבח והמשכן ואינו מפסיק כלל בנתים משום שנאמר (שמות מ׳:ו׳) ונתת את מזבח העולה לפני פתח משכן אהל מועד, מזבח לפני אהל מועד ואין הכיור לפני אהל מועד הא כיצד משוך קמעא כלפי דרום כך שנויה בזבחים, ע״כ. וכיור זה היה כמין דוד גדולה שיש בה י״ב דדין שיוצקין בהם מים כנגד י״ב כהנים העוסקים בתמיד שמקדשין כאחד, ואע״פ שהכהנים העוסקים בתמיד היו י״ג, וי״ג עבודות נשנו במשנה, אין השחיטה צריכה כהן לפי שכשרה בזר ואינה צריכה קדוש ידים ורגלים אפי׳ בכהן.

יט **ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם.** היה מקדש רגליו וידיו בבת אחת, ושנינו בזבחים כיצד קדוש מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על רגלו השמאלית ומקדש.

וע״ד הפשט טעם רחיצת הידים מטכסיסי המלכות כי כן דרך המשרתים המתקרבים אל שלחן המלך לרחוץ ידיהם תחלה מפני שהידים עסקניות הן, ורחיצת הרגלים לפי שהיו משרתים יחפים.

וע״ד הקבלה טעם רחיצת הידים והרגלים לרמוז על עשר ספירות שכן ראשית האדם עשרה בהגביהו ידיו למעלה וסופו עשרה, והוא הטעם שתקנו לנו רז״ל נטילת ידים בתפלה ולשון נטילה ירמוז לזה שהוא לשון הגבהה כלשון (תהילים קל״ד:ב׳) שאו ידיכם קדש וזהו (שם קיט) ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי וגו׳. ולכך תרגם אונקלוס מלת ורחצו לשון קדושה שאמר ויקדשון ולא תרגם ויסחון כמשפטו בשאר המקומות לרמוז כי הכהן העובד מתלבש ומתקדש בקדושת י׳ ספירות, ויש בצורת האדם דוגמא להם בעשר אצבעות הידים וברית הפה בינתים וכן עשר אצבעות רגלים וברית מילה בינתים.

כג **ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור.** צוה בפרשה זו במעשה השמן בחמשה מינין והם מר וקנמון וקנה וקדה ושמן זית, ונצטוה בזה למשוח בו הכהנים אהרן ובניו והמשכן וכל כליו ואסר לעשות דוגמתו וקראו קדש, הוא שאמר שמן משחת קדש, והסכימו המפרשים והרמב״ם כי מר דרור אלמוש״ק, וכן דעת רבינו סעדיה גאון ז״ל.

וידוע כי המוס״ק הוא דם נצרר בגרון החיה ידוע בארץ הודו הדומה לצבי ובזמן הקיץ בזמן החמימות הגדול כשהיא מהלכת בין האילנות מגררת בנפח ההוא והדם יוצא צרור ולוקטים אותו בני אדם מבין העשבים וכן הזכיר בו הכתוב לשון לקיטה (שיר השירים ה׳:א׳) אריתי מורי, ואמר דרור לומר שהוא נקי וחפשי מן התערובות והזיוף.

אבל הרמב״ן כתב בפירושיו כי מלת דרור אינה חוזרת למור אלא לאותה חיה הדומה לצבי כלומר שיוקח ממנה המור בהיותה מתהלכת חפשית בין ערוגות הבשמים והיא מתענגת כרצונה כי אם תלכד ותעמוד ברשות אדם לא תעשה ממנו כי אם מעט וגם איננו מבושם, והנה זה לפי דעת המפרשים כי הוא אלמוס״ק.

אבל אי אפשר לפרש כן שיהיה מור אלמוס״ק ממה שאמרו במדרש צרור המור דודי לי זה אברהם מה המור הזה ראש כל מיני בשמים כך אברהם ראש כל הצדיקים מה המור הזה אינו מפיח אלא באור כך אברהם לא נודע שמו עד שהושלך לכבשן האש, מה המור הזה כל מי שלוקטו ידיו מתמרמרות כך אברהם היה ממרק ומסגף עצמו ביסורים. והנה זה ראיה שאין המור מוס״ק כי המוס״ק הוא מפיח בלתי אור ולכך פירש הוא ז״ל שהמור אינו מוס״ק אבל הוא הסם הנקרא בלשון ערבי לאמ״ר ובלשון רומי מיר״א ובלשון פרסי אמרנו״ן, והנה כל הלשונות שוות בו, וזהו שאומר במדרש כל מי שלוקטו ידיו מתמרמרות שהוא מר כלענה. ומה שאמרו שהוא ראש כל מיני בשמים כלומר הזכרתו בראשם ואין לומר שהוא ראש כלם במעלה, ואמר דרור לפי שמזייפין אותו תמיד ואמרו רז״ל דברים שאי אפשר לדעתם כגון המערב מים ביין קומוס במור, קומוס הוא צמ״ג בערבי והוא דומה למיר״א ועל כן אמר שהוא נקי מן הזיוף והתערובות, ומה שהזכיר זה ראשון לבשמים שהוא בהקטרה משובח מכלם וענן תמרות עשנו עולה, ומזה אנו אומרים במגלת אסתר ששה חדשים בשמן המור כי ממנו מוציאין שמן כמו שמוציאין מן המצטכ״י וזולתו מן הצמחים ע״כ. ומן הנראה שאין זה הכרח כי מור שבכאן אפשר שיהיה המוס״ק כדעת הגאונים, וצרור המור שבמקרא יהיה אותו הנקרא מיר״א ויהיה זה וזה ראש לכל מיני בשמים, זה ראש לכל מיני בשמים להקטרות ולעלות על גבי האור, וזה ג״כ ראש לכל שאר הבשמים להיות מפיח בלא אור, וכן כתוב (תהילים מ״ה:ט׳) מור ואהלות קציעות כל בגדותיך.

מחציתו חמשים ומאתים. ידוע כי מחצית ת״ק הוא נ״ר ולמה האריך לומר חמשים ומאתים, אבל רז״ל קבלו כי משקל הקנמון ת״ק כמר דרור אבל מר דרור היה שוקלו ת״ק בבת אחת אבל הקנמון גזרת הכתוב שיהיה שוקלו שני פעמים נ״ר בכל פעם ופעם כדי להכריע בו שתי הכרעות שאין שוקלין עין בעין וכך היא שנויה בכריתות.

לא **שמן משחת קדש יהיה זה לי.** פירש הרמב״ן ז״ל היה ראוי שיאמר יהיה לאהרן ולבניו ואמר יהיה זה לי למשוח בו משיח קדשי אשר אבחר בו לדורותיכם, כדי שלא תבין הכתוב אומר ואשר יתן ממנו על זר ונכרת שיהיה זר כל מי שאינו מזרע אהרן הכהן ואם כן מלכי ישראל שלא היו כהנים איך נמשחו בשמן המשחה ולפיכך בא הכתוב הזה יהיה זה לי להכניס בכלל הכהנים המלכים כי שניהם משיחי השם וזהו שהזכיר בדוד (שמואל א ט״ז:י״ב) קום משחהו כי זה הוא, ואמר הכתוב ג״כ (תהלים פט) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, כלומר בשמן שהוא משחת קדש לי, ועל כן אמר בכאן על בשר אדם לא ייסך ויש להבין מלשון אדם הדיוט ולא מלך. וצריך שתשכיל כי מה שהקדים הכתוב פרשת השמן בראשונה ופרשת הקטרת באחרונה מפני שהם כנגד הראש והסוף כי השמן היו מושחין אותו כמין כ״ף והוא העליון על כל המשקין וממנו בודאי משחת קדש כענין שאו ידיכם קדש וזהו לשון שמן משחת קדש וכתיב ויעש את שמן המשחה קדש, והקטרת לה״א אחרונה שבשם הוא שכתוב (דברים ל״ג:י׳) ישימו קטורה באפך. ומטעם זה היו בשמן המשחה חמשה מינין כנגד חמש ראשונות ובקטורת ט׳ מינין כי כן היא כלולה מכלם ובאה פרשת הקטורת בלשון ויאמר והבן זה.

ובמדרש שמן משחת קדש יהיה זה לי, תנא רבי יהודה ב״ר אלעאי שמן המשחה שעשה משה במדבר נסי נסים נעשו בו מתחלה ועד סוף שמתחלה לא היה בו אלא י״ב לוג שנאמר ושמן זית הין אם לסוך בו העקרים לא היה מספיק על אחת כמה וכמה שהאור בולע והיורה רותחת והסממנים בולעין וממנו נמשך המשכן וכל כליו וכל כלי המזבח והכיור וכנו וממנו נמשחו אהרן ובניו שבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים וכלו קיים לעתיד לבא, שנאמר שמן משחת קדש יהיה זה לי, ז״ה בגימטריא תריסר לוגי, וכן דרשו רז״ל. י״א סמנים נאמרו לו למשה בסיני סמים תרי נטף ושחלת וחלבנה הא חמשה סמים לרבות עוד כמו אלו הא י׳ ולבונה זכה הא י״א.

לד **בד בבד יהיה.** לא פירש משקל כל אחד כמו שפירש בשמן המשחה אלא באר שיהיו כלם בהשויה אחת זה כמו זה, ומה שלא הזכיר מן הי״א כי אם ארבעה אלה לפי שאין הכתוב מקפיד אלא בד׳ אלו שתמרות עשנן עולה הרבה ושאר הסמים אין בהם קפידא.

והרמב״ן פירש כי מה שאמר קח לך סמים באורו סמים הנזכרים והוא חוזר לבשמים שבשמן המשחה כי סמים ובשמים הכל אחד וכל הבשמים שבמעשה השמן היו נכנסים בקטרת, והנה היו במעשה הקטורת ט׳ אלה המפורשים בכתוב ה׳ בשמן המשחה וארבע בקטורת והוסיף לכתוב שנית סמים להוסיף על התשעה הנזכרים סמים אחרים והם שבולת נרד וכרכם, וקרא הכתוב מעשה הקטורת טהור וקדש.

נטף ושחלת וחלבנה. נטף הוא צרי ופירש רש״י ז״ל צרי טריאק״א. והרמב״ן ז״ל כתב כי זה אינו אמת לפי שהנטף הוא בושם אחד לבד בדמיון שחלת וחלבנה ולבונה, והטריאק״א היא הרכבה שמרכיבים ענינים רבים זה עם זה ונותנים בו שאור ודבש ואבק של עקרבים שרופים ובשר האפעה וח״ו שיתנו בקטורת שקראו הכתוב טהור קדש בשר שקצים ורמשים גם לא שאור ודבש שאומר הכתוב (ויקרא ב׳:י״א) כי כל שאור וכל דבש וגו׳, אבל הנטף שהוא צרי הוא בשם אחד מיוחד והוא שרף מעצי הקטף האילן נקרא קטף לפי שכשקוטפין הענף השרף זב שהוא כעין שמן זב ממנו ממקום קטיפה, וזהו שאמרו רז״ל רבן שמעון בן גמליאל אומר הצרי אינו אלא שרף היוצא מעצי הקטף, והוא בשם חשוב מאד שכן אסרו רז״ל בפרק במה מדליקין להדליק ממנו ואמרו אין מדליקין בצרי והטעם למעלתו וחשיבותו גזרה שמא יסתפק ממנו, וחלבנה ריחה רע ואעפ״כ הכניסה הכתוב בכלל הבשמים החשובים ובא לרמוז שאין לנו להקל ברשעים פושעי ישראל שלא יהיו בכלל תעניותינו ותפלתנו וכמו שאמרו רז״ל כל אגודה שאין בה מפושעי ישראל אינה אגודה, ובאור זה כי שם שמים מתעלה ומתקדש בשעה שהרשעים חוזרים בתשובה ונמנין בכלל הצדיקים שאם לא כן הצדיקים נתפשים עליהם מפני הערבות שהרי כל ישראל ערבים זה לזה. ומטעם זה נצטוינו במצות לולב ליקח ד׳ מינים באגודה אחת ולתת ערבה שאין לה טעם וריח רמז לרשעי ישראל שאין להם תורה ומצות בכלל האתרוג שיש בו טעם וריח ובכלל הלולב שיש בו אוכל וההדס שיש בו ריח ואנו מרצים להקב״ה בכלם כאחד.

לה **ממולח** היו נותנין בקטרת מלח והוא שאמרו רז״ל מלח סדומית רובע. ואפשר לפרש ממולח מעורב כתרגומו שיערבנו יפה כדי שלא יהיו הסמנין נכרין, ולכך נקראים אנשי הים מלחים על שמערבים המים במשוטות, והוא מלשון (יחזקאל כ״ז:ט׳) מלחיך וחובליך.

פרק לא

ב **ראה קראתי בשם בצלאל.** וכן הזכיר משה לישראל (שמות ל״ה:ל׳) ראו קרא ה׳ בשם, והענין שלא היה אפשר בטבע שימצא בישראל שום אדם שיהיה בקי ושלם בשום אומנות בעולם, לפי שישראל היו משועבדים במצרים בעבודת פרך ומלומדים בחומר ובלבנים ולא היה ראוי שימצא בהם שום אדם שיהיה בקי בשום מלאכה דקה כי לא ראו אותה ולא למדו אותה ממלמד ולא אחד בהם שאמן את ידיו בזה, ואילו היה בהם חכם ובקי במלאכה אחת היה ראוי שישכחנה בהתעסקו במלאכת החומר והלבנה, וכאשר יהיה בהם אחד חכם שלם ובקי באומנות אחת דקה ויפה, וכ״ש אם היה בקי ושלם בכל האומניות כלם בכסף ובזהב ובנחשת ובחרושת אבן ובחרושת עץ וחושב ורוקם ואורג הנה זה פלא גדול, ועוד שיהיה שלם בחכמה ובתבונה ובדעת כל זה נמצא בבצלאל, ודרשו רז״ל יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בו שמים וארץ, כתיב הכא ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת, וכתיב התם (משלי ג׳:י״ט-כ׳) ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו, ועל כן אמר ראה קראתי בשם, כלומר ראה זה הפלא הגדול שאני קורא הדורות מראש, וקראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור להבין סוד המשכן וכליו ולהתעסק במלאכתו, ויהיה טעם בשם בצלאל לפי פשוטו בשמו של בצלאל, אבל רמז זה יש בשם שהוא השם יתעלה כמו (שמות ל״ג:י״ז) ואדעך בשם, ויבא לרמוז כי בצלאל וה״ה לשאר הנביאים כלם שנאצלו בשם הגדול.

ולזה רמזו במדרש שאמרו הראה לו הקב״ה למשה ספרו של אדם הראשון, ואף בצלאל מאותה שעה התקנתיו שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל בא לרמוז כי בצלאל היה בשם כלומר מאותה שעה שנאצלו הדורות והנבראים כלם מן החכמה, וכן יורה המלות בשם בצלאל בין בהקב״ה בין במשה, וזהו מבואר כי על כן נקרא בצלאל לפי שמתחלה היה נשמתו רשומה וחקוקה בכח אצילות אל, ואחרי כן יצא וזכה וישב בצלו של אל לעשות הארון שהיה

צל של תורה שבכתב, והכפורת עם כרוביו הסוככים בכנפיהם שהיו צל לארון ומשכת ימי בראשית היה מתוקן לו.

ועוד במדרש ראה קראתי בשם ומשה אמר ראו, ראה בעליונים ראו בתחתונים הלא הוא דכתיב (משלי ג׳:ד׳) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם כך דרשו בתנחומא.

ודע כי בצלאל במעשה המשכן היה בן י״ג שנה, וכן דרשו רז״ל בסנהדרין פרק בן סורר ומורה כתיב הכא ובצלאל בן אורי בן חור וכתיב (דברי הימים א ב׳:י״ט) ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור, וכי עבד בצלאל משכן בר תליסר שנין הוה דכתיב (שמות ל״ו:ד׳) איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, ותניא שנה ראשונה עשה משה את המשכן, שניה הקימו ושלח מרגלים וכתיב (יהושע י״ד:ו׳-ז׳) בן ארבעים שנה אנכי בשלוח משה עבד ה׳ אותי מקדש ברנע, כמה הוי ארבעים, דל ארבסר דהוה בצלאל, פשו להו עשרין ושית דל תרתי דתלתא עבורי אשתכח דכל חד וחד בתמני אוליד.

ובמדרש ראה קראתי בשם בצלאל, הראה הקב״ה למשה ספרו של אדם הראשון ואמר לו כל אחד ואחד התקנתיו מאותה שעה ואף בצלאל מאותה שעה התקנתיו שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל.

ו **ואני הנה נתתי אתו את אהליאב בן אחיסמך למטה דן.** אמר ר׳ חנינא אין לך גדול משבט יהודה ואין לך קטן משבט דן שהיה מן הלחינות, אמר הקב״ה יבא להזדווג לו שלא תהא רוחו גסה שגדול וקטן שווים לפני הקב״ה המשכן נעשה בשניהם זה משבט יהודה וזה משבט דן, ואף בית המקדש בשני שבטים אלו שלמה משבט יהודה וחירם משבט דן מצד אמו שכן כתוב בדברי הימים (דברי הימים ב ב׳:י״ג) בן אשה מן בנות דן.

י **ואת בגדי השרד.** טעמו כתרגומו לבושי שמושא והיו מכסין בהם כלי המשכן והיה שם בגד תכלת שהיו מכסין בו הארון ובגד ארגמן שהיו מכסים בו המזבח ובגד שני שהיו מכסין בו את השלחן, והיה ראוי לומר תחלה ועשית בגד כליל תכלת לכסות הארון ובגד ארגמן לכסות את השלחן.

והנה בגדי קדש שקראם בשם הידיעה כבר הזכירם למעלה ואלה הבגדים וגו׳, אבל בגדי השרד אלו מאן דכר שמייהו שיקראם עתה בשם הידיעה והם לא הוזכרו בשום מקום.

וכתב הרמב״ן ז״ל בזה לא ידעתי למה לא צוה תחלה לעשות בגדי השרד כאשר עשה במלאכת המשכן ובגדי אהרן ובניו ע״כ, ומי זה שיבא אחרי המלך, אבל במחילה ממנו אומר כי נראה לי על דרך הפשט שכבר נרמז בגדי השרד בפרשת הבגדים בראש סדר ואתה תצוה, אמר תחלה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת ואח״כ אמר ועשו את בגדי אהרן בלשון ידיעה כלומר הנזכרים, ואלה הבגדים בלשון ידיעה גם כן, וחזר ואמר ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו ולא אמר את בגדי הקדש כמו שאמר את בגדי אהרן, ומכאן נראה שהזהיר בכאן על בגדי קדש אחרים הם בגדי השרד שיעשום עם אותם של אהרן ובניו שכלם נקראים בגדי קדש ולכך חזר פעם אחרת ועשו בגדי קדש והוא תחלת צואה אחרת כמו שהזכיר בבגדי אהרן בתחלת צואה ועשו בגדי קדש. ומה שקרא בגדי השרד בגדי קדש מפני שהם משרתי כלי הקדש ומחופפין עליהם, ומפני זה קראם עתה בלשון ידיעה מפני שכבר נזכרו בכלל בגדי אהרן. וכתבו רז״ל בגדי השרד היו עשוים כמין קלעים דמתרגמינן סרדין ועל כן נקראו בגדי שרד.

וע״ד המדרש ואת בגדי השרד אלמלא הם לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, וכן דרשו רז״ל במסכת יומא פרק בא לו מעשה בימי אלכסנדרוס מוקדון שנתעטף שמעון הצדיק כהן גדול בבגדי כהונה ויצא לקראתו, וכיון שראהו המלך ירד מעל מרכבתו והשתחוה לו, אמרו לו עבדיו מלך כמותך ישתחוה ליהודי זה, אמר להם דמות דיוקנו מנצח לפני בעת מלחמתי, והוא המלאך שהיה כהן מתדמה לו, ועוד שם בבגדי השרד בגדים שהיו גורדין אותם ומשרדים אותם מהם כלומר מטוה שאינו ארוג ומחטטין אותו במחט, ותרגום ירושלמי מעשה אורג עובד גרדי.

וע״ד הקבלה את בגדי השרד יתכן כי הה״א שבמלת השרד תרמוז לה״א אחרונה שבשם, ובדין הוא שירמזנה הכתוב בבגדי השרד לפי שהם כסוי כלי הקדש וכלי הקדש מכוסים ונעלמים בתוכם ועל ידם מתגלים, וכן ה״א אחרונה שבשם כסוי לשם הנעלם ומתגלה על ידה והמשכיל יבין.

יג **אך את שבתותי תשמרו.** למדך הכתוב שאין מלאכת המשכן דוחה שבת, וזהו שאמר אך את שבתותי תשמרו יאמר אע״פ שאתם עוסקים במלאכת המשכן אל תדחה שבת מפניה, וכן דרשו רז״ל יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת לכך נאמר (ויקרא י״ט:ל׳) את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו. לפי זה תהיה מלת אך כמו אכן, יאמר הנה צויתי לכם במלאכת המשכן אמנם את שבתותי תשמרו ולא תדחו את השבת מפני מלאכת המשכן.

ומפני שלשון אך מעוט, וכמו שדרשו רז״ל אכין ורקין מעוטין נראה לי לפרש שבא למעט שמירת שבת בענין הקרבנות שהיו דוחים את השבת, וכמו שדרשו רז״ל במועדו ואפילו בשבת, וכדרך שדרשו (שם כג) באך בעשור לחדש כו׳ יום הכפורים הוא שהוא ג״כ מעוט, ובא לדרוש למעט כפרה לשאינם שבים. והוא הטעם בעצמו בכאן אך את שבתותי תשמרו לענין מלאכת המשכן, ומלת אך למעט השמירה בענין הקרבנות. ודעת רז״ל שבא למעט שמירת שבת בפקוח נפש, שכן דרשו רז״ל במסכת יומא סוף פרק יום הכפורים אך את שבתותי כו׳ יכול לכל כלומר אפילו לפקוח נפש ת״ל אך חלק.

ודע כי מצות השבת היא המצוה ראשונה שנתנה לישראל קודם מתן תורה והיא עקר האמונה והיא שקולה כנגד כל המצות כלן ועם מצות השבת יאמין אדם בחדוש העולם כי נברא בששת ימים וביום השביעי שבת, ודרשו רז״ל לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו את השבת שנאמר (יחזקאל כ״ב:כ״ו) ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם וכן מצינו ירמיה שהיה מזהיר לישראל בשמירת השבת והיה אומר שבשמירת השבת תתקיים ירושלים ומלכות בית דוד והיה מתנבא אליהם שאם אינם משמרים את השבת שתחרב העיר, הוא שאמר (ירמיהו י״ז:כ״ז) ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת ולבלתי שאת משא ובא בשערי ירושלים ביום השבת והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלים ולא תכבה, ודרשו רז״ל אלמלי היו ישראל משמרים אפילו שתי שבתות מיד נגאלים שנאמר (ישעיהו נ״ו:ו׳-ז׳) אשר ישמרו את שבתותי, וכתיב בתריה והביאותים אל הר קדשי. ואמרו עוד כל המשמר את השבת כהלכתה אפילו עובד ע״ג כדור אנוש מוחלים לו שנאמר (שם) אשרי אנוש יעשה זאת כו׳ שומר שבת מחללו אל תקרי מחללו אלא מחול לו.

ומה שהזכיר שבתותי בלשון רבים על דרך הפשט מפני שהרבה יש בשנה.

וע״ד הקבלה את שבתותי תשמרו, זכור ושמור. ותן לאל לבך איך הזכיר בשניהם אות היא ולא אמר אות הם ובאר בזה כי השבת שהיא כנסת ישראל היא אות על השבת הגדול, ולכך אמר כי השבת היא אות ביני וביניכם לדעת כי אני ה׳, וזה כטעם (שמות י״ד:ל״א) וירא ישראל את היד הגדולה שהיא כנסת ישראל והוא האות, ואמר וייראו העם את ה׳ כי מתוך שהשיגו היד הגדולה יראו העם את ה׳ וכאלו אמר כי זה אות על זה, וכבר הארכתי בסוד מצות שבת בפסוק זכור את יום השבת, ושם תמצא סוד הענין מבואר.

יד **ושמרתם את השבת** אחר שהזכיר את שבתותי תשמרו חזר לומר ושמרתם את השבת כדי לרמוז שמירה אחר השבת ושמירה קודם השבת שמירה קודם השבת מבעוד יום ושמירה אחר השבת שיוסיף מחול על הקדש, וכן דרשו רז״ל לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה מגיד שעמוד ענן משלים לעמוד האש וכן עמוד האש משלים לעמוד הענן שעד שלא ישקע זה עולה זה, וכן דרשו רז״ל מערב עד ערב תשבתו שבתכם אין לי אלא יום הכפורים, וזהו מערב עד ערב, ימים טובים מנין ת״ל תשבתו, אין לי אלא יו״ט, שבת בראשית מנין ת״ל שבתכם, כל שביתה שאתה שובת אתה מוסיף עליה בין מלפניה בין מלאחריה.

מחלליה מות יומת כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה. באר הכתוב מחלליה מות יומת בסקילה אם יש עדים והתראה, ואם אין עדים כגון שעשה בסתר ונכרתה הנפש ההיא.

טז **לעשות את השבת.** ע״ד הפשט לתקן לצרכי שבת (בראשית י״ח:ח׳) מלשון וימהר לעשות אותו, וכן (שם יח) ובן הבקר אשר עשה הכל לשון תקון, ובאור הכתוב שיהא אדם זהיר בכבוד שבת להשמר מכל מלאכה ולהשתדל שיכין לצורך השבת כדי שיהא לו מנה יפה לשבת וכמו שארז״ל מחד שביך לשבתיך, וזה שאמר הנביא (ישעיהו נ״ח:י״ג) וקראת לשבת עונג מלשון קרואים כלומר שתזמין אותו ותתענג בו כאדם המזמין את אושפיזו.

ובמדרש לעשות השבת כל המשמר השבת מלמטה כאלו עשה אותה למעלה, ובאור זה כי המקיים מצות שבת למטה הנה זה עדות שהוא מודה ומאמין בשרשה ועקרה החקוק למעלה והמבטל אותה כאלו מבטל של מעלה ומזה הזכיר לעשות,

והנה הכתוב היה ראוי שיאמר לשמור את השבת, אלא כוון להמשילה לשבת של מעלה שהזכיר בה הלשון הזה בעצמו לעשות את השבת.

יז **ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם.** יתכן לפרש כי מלת לעולם היא באור כי השבת אות וסימן לחדושו של עולם, ולכך הוסיף לפרש כיצד היא אות לחדושו של עולם כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ. ולשון ביני ובין בני ישראל מורה על דבר נסתר הנמסר בצינעא, וירמוז על הענין הנסתר שיש במצות השבת, כי המלך שהוא מצוה אל בנו או לעבדו הנאמן תזכור הדברים אשר ביני ובינך הנה הם נסתרים אינם נאמרים אלא מפה אל פה ולא נתנו להכתב, ומזה דרשו רז״ל במסכת יום טוב אמר רבי שמעון בן יוחאי כל המצות שנתן הקב״ה לישראל נתן להם בפרהסיא חוץ מן השבת שנתן להם בצינעא שנאמר ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. ואיך נתנה מצות השבת בצינעא והלא בפרהסיא נתנה שהרי היא מכלל עשרת הדברות ששמעו אותן כל האומות, וכן הכתוב אומר (ישעיהו מ״ח:ט״ז) לא מראש בסתר דברתי, וכן דוד ע״ה אמר (תהילים קל״ח:ד׳) יודוך ה׳ כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך, אבל כוונו חכמים על הענין הנסתר שבמצות השבת כי הוא הנתן בצינעא, ולכך הזכיר לשון ביני וביניכם.

יח **ויתן אל משה.** שעורו ויתן אלהים אל משה והוא נמשך אל השם הנזכר בסוף הפסוק באצבע אלהים כי הדבור בסיני גם מעשה הלוחות גם המכתב הכל היה בשם אלהים והיא ה״א אחרונה שבשם וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר.

וכבר ידעת כי כל שם אלהים הנזכר במעשה בראשית היא התשובה, ומה שהזכיר אחרי כן (בראשית ב) בהבראם בה׳ בראם היא הה״א האחרונה הזאת כי הה״א ברא בכח התשובה, וכדי שלא תחשוב שהיא העיקר והסבה שאין למעלה ממנה על כן היא זעירא, ולפיכך סמך מיד ביום עשות ה׳ אלהים

סמך העשיה לשם המיוחד שהוא העקר וכן הזכיר דוד ע״ה (תהילים קמ״ה:ט׳) טוב ה׳ לכל ורחמיו על כל מעשיו, אמר זה על השם המיוחד ולכך דבר בנסתר ואח״כ הזכיר יודוך ה׳ כל מעשיך אמר כן על מדת הדין ולכך דבר לנכח וזה טעם וחסידיך יברכוכה מלא בה״א וסמיך ליה כבוד מלכותך כי שם י״ה הוא מדת הדין כלשון (שמות ט״ו:ב׳) עזי וזמרת יה וכמו שהזכרתי שם.

ככלותו ככלתו כתיב שנמסרה לו תורה במתנה לכלה זו הנמסרה לחתן שאם לא כן לא היה יכול ללמוד התורה במ׳ יום.

ובמדרש וכי כל התורה כלה למד משה במ׳ יום והלא כתיב (איוב י״א:ט׳) ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים אלא כללים למדו הקב״ה, אמר ריש לקיש כל מי שמוציא דברי תורה ואינם ערבים על שומעיהם ככלה זו שהיא ערבה על בעלה נוח לו שלא אמרם, שבשעה שנתן הקב״ה תורה לישראל היתה חביבה על ישראל ככלה זו שהיא חביבה על בעלה. אמר רבי שמעון מה כלה זו צריכה כ״ד מיני קשוטין שנאמר (בראשית ב׳:כ״ב) ויבאה על האדם מנין ויבא״ה ללמד שקשטה הקב״ה לחוה בכ״ד מיני קשוטים והם אמורים בישעיה, כך תלמיד חכם צריך שיהיה בקי ומקושט בכ״ד ספרים. וכן השבת שהיא נקראת כלה מצינו שחבר רב אשי במסכת שבת כ״ד פרקים, ומה שנקראת שבת כלה לפי שהשבת סוף ששת ימי בראשית ותכלית מעשה שמים וארץ כי כן השבת של מעלה סוף האצילות, וכן מנהגו של עולם הגופני הזה שמבקשים הכלה באחרונה, וכן צוה שלמה ע״ה (משלי כ״ד:כ״ז) ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך, ומלת אחר צווי כמו (תהלים נה) פלג לשונם.

שני לוחות העדות. עדות היו לישראל שהשכינה שורה בתוכם כמי שמביא בידו חותמו של מלך. וע״ד הפשט מה שלא היה לוח אחד שיכתבו עליו עשרת הדברות והיו שנים לפי שנקראים לוחות העדות ואין עדות אלא בשנים, ועוד לוחות העדות האבן מן הארץ, והכתב מן השמים, וכענין שכתוב (דברים ל״א:כ״ח) ואעידה בם את השמים ואת הארץ.

וע״ד המדרש שני לוחות העדות כנגד שמים וארץ כנגד חתן וכלה כנגד שני שושבינין כנגד שני עולמים, אמר רבי חנינא לחת כתיב לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה, ולמה של אבן שרובם של עונשים בסקילה, ד״א לוחות אבן שנתנו בזכותו של יעקב אבינו שנקרא אבן שנאמר (בראשית מ״ט:כ״ד) משם רועה אבן ישראל, ד״א בזכות בית המקדש שנאמר (ישעיהו כ״ח:ט״ז) הנני יסד בציון אבן.ע״כ

וע״ד הקבלה מה שהיו הלוחות שנים כבר כתבנו בפסוק וידבר. ומלת שני תורה שהיו שוין כלשון שני כבשים שני השעירים. וצריך שתתבונן כי אע״פ שהיו שוים בעצם גופם האחד היה גדול במכתב וכן ראוי כי כן מדת הדין מקבלת שפע והמשכה ממדת רחמים, ותמצא בלוח ראשון השם המיוחד בכל דבור ודבור ולא תמצאנו כלל בלוח השני, אבל נרשמו בו מנין שם המיוחד כ״ו תיבות וזה מבואר.

ודע כי הלוחות היו מרובעות ששה טפחים באורך וששה טפחים ברוחב, וכן דרשו רז״ל בבבא בתרא פרק השותפין הלוחות ארכם ששה ורחבם ששה ועבים שלשה, וכבר נתבאר אצלך כי עם החשבון הזה היו חתומות הלוחות בחותמו של מלך בהיות בהם עשרת הדברות חמשה בלוח זה וחמשה בלוח זה, והבן זה.

ואם תשכיל עוד במדת הלוחות בין אורך ורוחב ועובי תמצא כי היה בכל לוח ולוח ק״ח טפחים והסימן בזה (שמות ט״ו:כ״ה) שם שם לו ח״ק ומשפט, ובשני הלוחות יר״ו טפחים, והיה זה כנגד יר״ו אותיות שבע״ב שמות הנמשכות מצרוף השם המיוחד והסימן (שם לד) ויעבור ה׳ על פניו, כי הכל נתפרש אל משה בסיני, והשגנו מזה כי כשהיו הלוחות נתונות בארון היה שם המיוחד עם כל אותיות צרופות.

וידוע כי הלוחות היו של סנפירינון ולוקחו מכסא הכבוד וכן מצינו בכסא הכבוד כמראה אבן ספיר דמות כסא, ומלת לחת בא״ת ב״ש כסא, ולכך שכינה שורה עליהם כמו על כסא, ומפני שהלוחות לוקחו מכסא הכבוד נקראת התורה כבוד שנאמר (משלי ג׳:ל״ה) כבוד חכמים ינחלו, וכן הנפש השכלית שרשה בכסא הכבוד, ונקראת כבוד שנאמר (תהילים ל׳:י״ג) למען יזמרך כבוד, ונפשו של אדם המתעסק בתורה זוכה לשוב לשרשה שנאמר (שם יט) תורת ה׳ תמימה משיבת נפש.

פרק לב

א וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר. זה היה בט״ז בתמוז, כיצד הרי שנתנה תורה בששה בסיון וכל ששת הימים כסה הענן את ההר, זהו שכתוב (שמות כ״ד:ט״ז) ויכסהו הענן ששת ימים, ובו ביום בששי נתנה התורה וביום המחרת עלה שנאמר (שם) ויקרא אל משה ביום השביעי ועמד שם ארבעים יום, הוא שכתוב אחריו ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, אימתי הם כלים בי״ז בתמוז שהרי אמר להם לסוף ארבעים יום אני בא לשש שעות מן היום והם טעו בחשבון וחשבו יום שביעי שעלה בו מן החשבון והם כלים ביום ט״ז של תמוז, וזהו וירא העם כי בושש משה ראו כי באו שש שעות מן היום ומשה לא בא וחשבו שנתעכב שם ושוב לא יבא.

ואמרו במדרש כי השטן הביא חשך וערבוביא לעולם, והראה להם לישראל דמות מטתו, ולכך אמרו קום עשה לנו אלהים ומשה אמר להם ארבעים יום

שלמים ויום השביעי שעלה בו אינו מן המנין ואז היו כלים בי״ז בתמוז, וזהו שכתוב וישכימו ממחרת הוא ממחרת ט״ז שהוא י״ז בתמוז שבו הקריבו קרבנות העגל ובו ביום לשש שעות בא משה ושבר הלוחות, והוא שקבלו רז״ל בי״ז בתמוז נשתברו הלוחות למחרתו בי״ח בתמוז שרף את העגל ודן את עובדיו וצוה לבני לוי להרגם, למחרתו בי״ט עלה אל האלהים וישב שם ארבעים יום בתפלה מתחנן ומתפלל לכפר עליהם על מעשה העגל, הוא שכתוב במשנה תורה (דברים ט׳:כ״ה) את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי, אימתי היו כלים בראש חודש אלול, ובראש חדש אלול עלה להר שכן נאמר לו (שמות ל״ד:ב׳) ועלית בבקר אל הר סיני, וישב שם ארבעים יום אחרים לקבל לוחות שניות, ואימתי היו כלים ביום הכפורים, בו נתכפר לו אותו עון והוריד בידו לוחות שניות והיה יום סליחה וכפרה, למחרתו של יום הכפורים התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן. הא למדת מזה כי עון העגל היה קודם פרשת כי תשא, וכפי מדרש רז״ל ונתנו איש כופר נפשו שבא לכפר על מעשה העגל אין מוקדם ומאוחר בתורה.

ד **ויעשהו עגל מסכה.** כתב הרמב״ן מה שעשו צורת עגל אהרן הוא שהוציא את הצורה הזאת כי השואלים אמרו סתם קום עשה לנו אלהים לא גלו דעתם לאמר לו מה יעשה שור או כשב או עז, והכוונה לאהרן היתה מפני שהיו ישראל במדבר חורב שממה והחרבן והשממות לעולם יבאו מן הצפון שנאמר (ירמיהו א׳:י״ד) מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ, שאין הכונה במלך בבל בלבד כאשר יראה בנגלה מן הכתוב, אבל כי מן השמאל תבא מדת הדין לעולם להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם. והנה במעשה המרכבה ופני שור מהשמאל לארבעתם ולכך חשב אהרן כי המחריב יורה על החרבן כי שם כחו הגדול ובהיותם עובדים שם לאל יערה רוח ממרום כאשר נאצל על משה, וזהו שאמר חג לה׳ מחר שיהיו העבודה והזבחים לשם המיוחד להפיק רצון ממנו אל בעל הצורה כי בהיותה לפניהם יכונו אל ענינה. ורז״ל למדו אותנו הענין הזה והם שגלו סודו אמרו (שמות ג׳:ז׳) ראה ראיתי את עני עמי, אמר לו הקב״ה למשה משה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתים, אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים תורתי ואני רואה אותם היאך מתבוננים בי כשאני יוצא בקרונין שלי ליתן להם את התורה שנאמר (תהילים ס״ח:י״ח) רכב אלהים רבותים וגו׳, ושומטין אחד מטטראמולין שלי שכתוב (יחזקאל א׳:י׳) ופני שור מהשמאל לארבעתם ומכעיסים אותי בו. טטרא פי׳ ארבע, מולין פרדות כמו מולאות של בית רבי, וטטראמולין הוא משל לארבע חיות הנושאות המרכבה ע״כ.

והחכם ר״א ז״ל אמר כי אלהים במקום הזה שאמר קום עשה לנו אלהים הוא כבוד חונה בצורת גויה, ואם תשים לבך אל המסע הראשון תבין זה ע״כ, ומסע הראשון הוא מה שכתוב ויסע מלאך האלהים וגו׳, ובלשון שאמר כבוד חונה בצורת גויה תפש עליו הרמב״ן ואמר איננו נכון בעיני שלא נעשה במלאכת חכמת המזלות להיות בצורתו כבוד חונה או הדבור, ע״כ. והאמת כי אין מעשה העגל כמעשה הצלמים לקבל רוחניות כוכב או מזל להמשיכו שם כי הכוונה היתה למעלה מן הכוכבים והמזלות, והוא שכוון אהרן לעשות בעגל גוף מקבל כח אחד מטטראמולין של הקב״ה, והוא שור שבמרכבה שהוא מן השמאל מדת הדין כדי שיורה להם הדרך כי המחריב יורה דרך החרבן, וישראל היו במדבר במקום החרבן שהוא מחלק כוכב מאדים וכל כחותיו נשפעים ויונקים ממדת הדין, זאת היתה כוונת אהרן בעשית העגל להיות מסעם של ישראל על פיו מצד מדת הדין כמו שהיה על פי משה מצד מדת הדין, כענין שדכתוב (במדבר ו) ע״פ ה׳ ביד משה. ואחר שגמר עשיתו בנה מזבח לפניו והיה בזה קצוץ בנטיעות אלא שהיתה כוונתו בקרבנות לשם המיוחד, הוא שאמר חג לה׳ מחר ולא אמר לאלהים או לעגל, שאם היתה כונתו למדת הדין בלבד היה בזה קצוץ.

ויש לך לדעת כי מה שאמרו אלה אלהיך ישראל אלו אמרו כן על הכוונה הטובה לא היתה בזה ע״ז כי האמנם שמדת הדין סייעה אותם באותה עליה כענין שכתוב (שמות י״ד:י״ט) ויסע מלאך האלהים, אבל החטא היה במה שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו כי כוונת אהרן שהיתה בעגל למדת הדין ושלא להוציאן מרשותו של השם המיוחד הפכוה ישראל בגוף העגל עצמו כשהיו עובדים אליו, וזהו (תהילים ק״ו:כ׳) וימירו את כבודם בתבנית שור וגו׳, וזהו לשון אהרן ואמר להם למי זהב התפרקו וגו׳ ואשליכהו באש, יאמר אמרתי להם למי זהב ואשליכהו באש, לפי שכוונתי למדת הדין ויצא העגל הזה שאתה רואה לפניך כי אליו היו מכוונים ומשתחוים וזובחים, והנה הוא בהפך מכוונתי שאני עשיתי שיהיה מסעם מצד מדת הדין ושתהיה הכוונה לשם המיוחד לבדו ונקריב אליו העולה והזבחים והם חטאו בו וקצצו, וכיון שהוציא אהרן הצורה הזאת על הכוונה שיהיה מסעם מצד המדה ההוא לא לעשות דוגמא אליה ח״ו אין לך לשאול למה בחר בזהב ואמר פרקו נזמי הזהב ולא בחר בכסף בשכבר ידעת כי הזהב במדת הדין ומראהו כמראה אש, ודרשו רז״ל (דברי הימים ב ג׳:ו׳) זהב פרוים שדומה לדם פרים, והיה בית הקרבנות כלו זהב גם מזבח הקטרת והכרובים ודרשו בכרובים שאם עשאן של כסף הרי הם כאלהי כסף וכאלהי זהב.

ובמדרש ויעשהו עגל מסכה כיון שהשליך הזהב לכור באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים, ויש אומרים מיכה היה שם שיצא מתוך דמוס בנין שנתמעך בו במצרים והיה בידו שם שכתב בו משה עלה שור עלה שור לעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס והשליכו לתוך הכור ויצא העגל גועה כשהוא מקטרג, התחילו אומרים אלה אלהיך ישראל על כן נקרא מיכה על שם שנתמעך בבנין.

וראיתי בפרקי רבי אליעזר מצא אהרן בין הנזמים ציץ זהב אחד כתוב עליו שם הקדש וחרות עליו כצורת עגל ואותו לבדו השליך בכור האש שנאמר

ויתנו לי ואשליכם בכור אין כתיב כאן אלא ואשליכהו באש ויצא העגל גועה וראוהו כל ישראל וטעו אחריו, ר׳ יודא אומר סמאל נכנס בתוכו והיה גועה להטעות את ישראל שנאמר (ישעיהו א׳:ג׳) ידע שור קונהו ע״כ בפרק מ״ה מן הפרקים.

אלה אלהיך ישראל. דרשו רז״ל מלמד שאוו לאלהות הרבה, ודקדקו זה מלשון אלה שהוא לשון רבים, שאם לא כן היה לו לומר זה אלהיך ישראל כלשון שאמר עזרא (נחמיה ט׳:י״ח) אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים.

ה **וירא אהרן.** ראיות הרבה ראה, ודרשו רז״ל מה ראה ראה חור בנה של מרים שהרגוהו כבר. **ויבן מזבח לפניו.** התבונן מן הזבוח לפניו. ואולם היה אהרן חושש שאם ימסור עצמו להריגה יתחייבו ישראל כלם כליה כענין שנאמר (איכה ב׳:כ׳-כ״א) אם יהרג במקדש ה׳ כהן ונביא, ורצה שיתלה בו החטא ולא בהם, ועוד ראה אם הם בונין המזבח זה מביא אבן וזה מביא צרור ונעשה הכל כאחד, ומתוך שאני בונה אתעצל בו ויבא משה בינתים, ועוד נוכל לומר שראה שאין העשיה בכלל יהרג ולא יעבור אלא בלאו של לא תעשה לך פסל ולכך לא מסר עצמו עליה.

ז **לך רד כי שחת עמך.** היה לו לומר נשחת, אבל טעמו שחת למעלה ולמטה במחשבה ובמעשה. וענין השחתה הריסת הבנין והוא מה שקורין לו רז״ל קצץ בנטיעות, ואין ספק כי היה זה כמעשה האב הראשון שחטא בעץ הדעת במעשה ובמחשבה ומעשה אבות עשו בנים, ואל זה רמזו רז״ל באמרם עליו שהקריב שור כי רצה להתכפר במה שחטא, והבן זה.

ובמדרש לך רד כי שחת עמך כבר גרמו לי הבריות לירד ולראות בקלקולם שנאמר (בראשית י״א:ה׳) וירד ה׳ לראות וגו׳ אף אתה רד מגדולתך דיו לעבד להיות כרבו.

ח **סרו מהר.** טעם מהר לפי ששכחו הנפלאות ההם שראו עיניהם במעמד הקדוש ועבדו ע״ז בעוד שהשכינה בהר סיני, וכענין שכתוב (שיר השירים א׳:י״ב) עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו, והוא הלשון שאמר דוד (תהילים ק״ו:י״ג) מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו, שלא המתינו לעצתו עד למחר אל התורה שנקראת עצה שנאמר (ישעיה כה) עצות מרחוק וגו׳.

ובמדרש סרו מהר מן הדרך עלובה כלה שזנתה תוך חופתה, וכן הוא אומר עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו, בעוד שמלך מלכי המלכים במסבו נרדי נתן ריחו הבאיש ריחו במעשה העגל.

עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו. יש לתמוה בפרשה הזאת כמה תמיהות, האחת ישראל שהיו כמלאכי השרת ושמעו בסיני עשרת הדברות מפי אלהים איך היו מבקשים מאהרן לעשות להם עבודה זרה, ועוד היאך אפשר שהיו פתאים גמורים שהיו חושבים שכלי הזהב שהיו באזניהם הוא אשר העלם ממצרים שאמרו עליו אלה אלהיך ישראל וגו׳, ועוד אהרן שהיה בחיר ה׳ אין בכל ישראל גדול כמוהו אחר משה רבינו איך לקח הענין בדרך תמות ולא מסר עצמו למיתה והלא בענין ע״ג יהרג ואל יעבור, ועוד תמה באהרן איך השיב אהרן אל משה אל יחר אף אדוני ובמה ראוי אדם לכעוס ולשפוך חמת אפו כי אם על עברה חמורה כזו.

והתשובה בזה שלא היתה כוונת ישראל בענין העגל שיעשוהו ע״ג ח״ו שהם לא בקשוהו לאלוה כי אם למנהיג זהו אמרם אשר ילכו לפנינו שיהיה מנהיגנו, ויורה לנו דרך המדבר לפי שאבד מהם משה שהיו המסעות על פיו היו מבקשים משה אחר שיורה להם הדרך, וזה שבאר כי זה משה האיש אשר העלנו וגו׳ נתן טעם לשאלתם כי משה שהיה מנהיגם אבד מהם ולא ידעו מה היה לו, ודבר ברור שישראל לא חשבו במשה שיהיה אלהים לישראל שיאמרו עשה לנו אלהים שאבד ממנו אלהים שלנו, אבל כשם שהיה משה מנהיג כן היו מבקשים מנהיג אחר במקום משה שאבד מהם, ומה שהתעסק אהרן במעשהו כוונתו היתה כדי שיתאחר בו ובין כך ובין כך יבא משה ויבטל הענין ולא רצה למסור עצמו למיתה שלא נתחייב לעשות כל כך כיון שלא שאלוהו לשם ע״ג, ומה שיתאמת זה שלא היתה הכוונה ע״ג וכ״ש כוונת אהרן. מה שהשיב אהרן למשה שאמר לו אל יחר אף אדוני כלומר אל תכעוס כל כך כי הם לא בקשו ממני ע״ג אבל בקשו מנהיג במקומך, וזהו שהוסיף לומר ויאמרו לי עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש כלומר לפי שאתה אדוני היית מתאחר לדעתם בקשו ממני לעשות להם מנהיג שיורה להם הדרך ואם אתה אדוני היית בא בינתים מיד יניחוהו וילכו אחריך כבתחלה, וזהו שלא תמצא בפרשה שיזכיר קום עשה לנו אלהים אלא אם כן יזכיר מיד כי זה משה האיש באר טעם לשאלה כלומר בקשת אלהים זה אינו אלא בחסרון משה זה, והרי לך מכאן שלא היתה כוונתם לע״ז, על אחת כמה וכמה בכונת אהרן, וזהו שאמר חג לה׳ מחר ודרשו רז״ל חג לעגל אין כתיב כאן אלא חג לה׳ לומר כי לא היתה כוונתו רק לשם המיוחד, והראיה הגדולה שלא בקשוהו לשם ע״ג כי כשירד משה מן ההר ושרף את העגל הניחוהו לשרפו ואלו היתה כוונתם כששאלוהו לע״ג איך יניחוהו לשרוף הן ישרוף את תועבותם לעיניהם ולא יסקלוהו, כן פי׳ הרמב״ן ז״ל.

ויש לשאול כאן כיון שלא היתה כוונתם לשום ע״ג בבקשת העגל למה נענשו כל כך בהריגה על ידי בני לוי שנאמר שימו איש חרבו על ירכו וגו׳, ומגפה ע״י הקב״ה שנאמר ויגוף ה׳ את העם. והתשובה בזה כי היה דבר העגל תחלתו שוגג וסופו מזיד והוא שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו והיו ישראל בזה נחלקים לכתות יש שהיתה כוונתם לטובה ממה שכתוב ויעלו עולות ויגישו שלמים כי לא אמר ויעלו לו ויגישו לו, ויש שהיתה כוונתם לרעה ממה

שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו.

ומפורש אמרו במדרש כי ערב רב שיצאו עמהם ממצרים עשאוהו והכתוב מוכיח שאמר אלה אלהיך ישראל והוא דברי ערב רב שאמרו לישראל אלה אלהיך ישראל שאילו עשאוהו ישראל היה לו לומר אלה אלהינו ישראל אשר העלונו, וזהו קשים גרים לישראל כספחת בבשר החי, ועוד זה אמרו במדרש שאמר לו הקב״ה למשה לך רד כי שחת עמך עמך ולא עמי הם ולא אמרתי לך ביציאת מצרים והוצאת את צבאותי את עמי ואתה קבלת ערב רב ורצית לקבל הגרים עמך הם ולא עמי, ומכל מקום אע״פ שערב רב היו תחלה עקר המעשה הרע מצינו שטעו ישראל אחריו ונענשו הכל.

יא **ויחל משה את פני ה׳ אלהיו.** התחנן משה למדת הדין, כי מלת פני הוא מדת הדין כלשון (ויקרא כ׳:ה׳) ושמתי אני את פני, (תהילים ל״ד:י״ז) פני ה׳ בעושי רע והוא סוד על פני, וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר ושם נתבאר. ומלת ויחל מלשון (מלאכי א׳:ט׳) חלו נא פני אל, או יהיה מלשון תחלה כלומר שהמשיך ההתחלה אל הסוף הבינה אל הדעת. ומה שהזכיר אלהיו ולא מצאנו כן בכל התורה שיהיה הכתוב מיחד האלהות על משה לא בפירוש שיאמר אלהי משה כענין באבות ודוד ולא בכנוי רק במקום הזה, הנראה לי בטעם הדבר כי היה זה למעט ורמזה לנו התורה שאין הקב״ה לאלהים לישראל בחטא הזה וכן הוא יתעלה הזכיר עמך ורמז כי אינם עמו, והענין כי היו מנודים לשמים וכפרו עתה באלהותו.

למה ה׳ יחרה אפך בעמך. תפלה זו שבכאן הוא שבאר שם במשנה תורה ואמר (דברים ט׳:כ״ו) אדני אלהים אל תשחת עמך ונחלתך, ודרשו רז״ל מה בא להזכיר כאן יציאת מצרים, אלא כך אמר משה רבש״ע מהיכן הוצאת אותם לא מארץ מצרים שהרי כלם עובדי ע״ז עובדי טלאים אף הם עשו את העגל לכך אמר אשר הוצאת מארץ מצרים דע מהיכן הוצאת אותם.

יג **זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך.** אם משה רבינו אדון כל הנביאים הוצרך להזכיר בתפלתו זכות האבות, קל וחומר אנו שיש לנו להזכיר בתפלה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ולכוון בזה כי בזה הוא יתברך חפץ להיותו נזכר בכל דור ודור.

ובמדרש זכור לאברהם ליצחק ולישראל לא נענה משה עד שהזכיר את המתים, וזהו שנמשלו ישראל לגפן שנאמר (תהלים פ ט) גפן ממצרים תסיע, מה הגפן הזה היא חיה ונשענת על עצים מתים והם העצים שמגביהין אותם עליהם, כך ישראל חיים וקיימים ונשענים על המתים אלו האבות.

וכן אתה מוצא כמה תפלות התפלל אליהו בהר הכרמל שתרד אש מן השמים, והוא שאמר (מלכים א י״ח:ל״ז) עננני ה׳ עננני, ולא נענה עד שהזכיר את המתים, שנאמר ה׳ אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי יש אלהים בישראל מיד ותפול אש ה׳ ותאכל את העולה, אף משה עמד בהר ארבעים יום לבקש רחמים על ישראל על עון העגל ולא נענה עד שהזכיר את המתים ואמר זכור לאברהם, מיד וינחם ה׳ על הרעה, זהו שאמר הכתוב (קהלת ד׳:ב׳) ושבח אני את המתים שכבר מתו אפילו מצדיקים חיים שגדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן, דבר אחר ושבח אני את המתים הראשונים מן החיים של עכשיו, תדע לך שמתקיימות גזרותיו של משה ואין מתקיימות גזרותיהן של מלכים עכשיו שהרי משה תקן כמה תקנות, וכאותה שאמרו רז״ל וידבר משה את מועדי ה׳ אל בני ישראל משה תקן להם לישראל שיהו שואלים ודורשים בענינו של יום, וכן מצינו עזרא תיקן כמה תקנות שהם נוהגות היום, הוי אומר ושבח אני את המתים.

ונחלו לעולם. שינחלוה לדורות ואע״פ שיגלו ממנה לא תהיה נחלה לעם אחר כי אם להם לבדם, כענין שכתוב בהבטחת אברהם (בראשית י״ז:ח׳) לאחזת עולם, ועוד יכלול ונחלו לעולם שינחלו אותו עולם שהוא מכוון כנגדה, וא״כ יש בכתוב הבטחה בעוה״ז ובעוה״ב.

טו **ויפן וירד משה מן ההר.** כתב רבינו חננאל מלמד שהיה משה פניו כלפי הענן וירד בדרך עליה מה עליתו פניו אל הענן שעל ההר אף בירידתו כן, וכן היה כהן גדול ביום הכפורים יוצא מבית קדש הקדשים דתנן יצא ובא לו דרך כניסתו כן דרשו בו (ויקרא ט״ז:כ״ד) ויצא ועשה את עולתו ואת עולת העם, ויצא ועשה כאשר נכנס כן יצא ועשה את עולתו, וכן כתוב בשלמה (דברי הימים ב א׳:י״ג) ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלים, ואע״פ שיש לומר כי זה שכתוב לבמה מן הבמה הוא כענין שכתוב (במדבר ל״א:כ״א) הבאים למלחמה ובאורו הבאים מן המלחמה, אבל כך היה המעשה שהיה בשעת יציאתו ממנה נותן פניו אליה כמו שבא אליה שנאמר (תהילים ט״ז:ח׳) שויתי ה׳ לנגדי תמיד, ומנין שהשכינה היתה בהר בשעת ירידת משה מן ההר שנאמר (דברים ט׳:ט״ו) ואפן וארד מן ההר וההר בוער באש ושני לוחות הברית על שתי ידי. וכן התלמיד חייב כשיפטר מרבו שילך לאחוריו פניו כנגד רבו עד שיתכסה ממנו וכן מנהג כל ישראל עד עכשיו כשמשלימין תפלתם נמשכים לאחוריהם שלש פסיעות ע״כ.

ותמצא בפסוק זה עם הפסוק שאחריו ק״ח תיבות כנגד ק״ח טפחים שהיו בלוח אחד, ובשניהם יר״ו טפחים כנגד יר״ו אותיות שבע״ב מלות היוצאות מן השם הגדול שהרי הלוחות ארכן ששה ורחבן ששה ועבין שלשה, א״כ שלשה פעמים ל״ו הרי ק״ח טפחים בכל לוח ולוח, וכשהיו הלוחות מונחות בתוך הארון זה באור מפורש כי השם היה בארון עם כל צרופו. וכן תמצא מן ויפסול עד ויקרא ק״ח אותיות גם כן ואח״כ הזכיר בשם ה׳ ויעבור ה׳ על פניו והוא באור גמור כי השם המיוחד שממנו ע״ב שמות יש בהם יר״ו אותיות כי כל זה נתבאר למשה בפירוש בסיני.

לחת כתובים משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים. זה היה פלא גדול שהכתב היה נקרא כסדורו משני העברים מה שאין כן בכתב שלנו כי מלפנים הוא

כסדורו ומאחריו מהופך ואמר מזה ומזה משני הצדדים והם פנים ואחור.

ויתכן לפרש משני עבריהם שבא לרמוז כי יש למשמעות דברי תורה שני עברים נגלה ונסתר כענין שאמר שלמה ע״ה (משלי כ״ה:י״א) תפוחי זהב במשכיות כסף וכתיב (איוב י״א:ו׳) כי כפלים לתושיה, יבאר כי התורה כפולה ומלבד פשטי התורה יש בה עוד תעלומות חכמה ועל זה אמר הכתוב (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי.

טז והלחת מעשה אלהים המה. אין הכוונה פעולה מלאכותית אלא מעשה אלהים בדברו שנאמר (שם לג) בדבר ה׳ שמים נעשו, וכתיב (בראשית ב) ביום עשות ה׳ אלהים ארץ ושמים.

והמכתב מכתב אלהים הוא. כתב הרמב״ן כי הכתוב שבא בשבח הלוחות היה ראוי להיותו למעלה סמוך לפסוק ויתן אל משה, אבל הענין כשבא משה בכאן לשבור הלוחות רצה להזכיר הכתוב שבחן ומעלתן להודיע שעם כל זה לא נמנע משה מלשברם בראותו המעשה הרע ההוא, כן פירש הרב ז״ל. ומכל מקום יש לתמוה על משה עבד ה׳ נאמן ביתו איך ערב לבו לשבר הלוחות שהיו מכתב אלהים, ואם ישראל חטאו ולא היו ראוים אל התורה היה לו להחזיר התורה לאכסניא שלה ולבקש מאת הקב״ה מה יעשה בה, אילו מלך בשר ודם שולח כתבו חתום ביד עבדו נאמן ביתו לשרי המלכות והם אינם רוצים לקבלו ראוי העבד הנאמן להחזירו אל המלך לא שינהוג בו בזיון ויקרענו, אבל שבירת הלוחות למשה רבינו היה מפני שראה שפרח הכתוב מן הלוחות כשנתקרב בגבול העגל במקום הטומאה והחטא, וכל מה שהעם נוהגים כבוד בכתבו של מלך אינו אלא מפני החותם, וכיון שפרח הכתוב בכאן נסתלק חותמו של מלך.

וידוע כי היה הכתב בלוחות דוגמת הנפש בגוף, ובהסתלק הכתב נשארו הלוחות גוף בלא נפש וגוף בלא נפש ראוי לקברו תחת הקרקע, ועל כן הסכימה דעתו לשבר אותם תחת ההר. וראיה לזה שפרח הכתב מעל הלוחות מה שדרשו רז״ל הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו דא״ר אמי לוחות ושברי לוחות מונחים בארון כלומר שברי לוחות שפרח מהן הכתב, ועל כן מביא ראיה מזקן שפרחה ממנו התורה והיה תיק התורה כבר, וזהו שדרשו רז״ל שנפלו הלוחות מידו מתוך הכובד שהיו כבדות, שהרי מתחלה כתיב ושני לוחות העדות בידו כלומר בידו אחת, וכשראה העגל ומחולות אמר וישלך מידיו את הלוחות שאף בשתי ידיו לא היה יכול לסבלן. וכן האדם כל זמן שהנפש בתוכו והוא בחיים אין כובדו כל כך כמו שהוא אחר מותו שיצאה הנפש ממנו, וכן חתיכת הברזל כשיצאה מן האור והיא מלהטת היא קלה מפני האור שהוא הנפש שבה ונושא אותה, וכמו שאמרו רז״ל החי נושא את עצמו ואחרי כן כשתצטנן ותצא האור ממנה בצאת נפשה כי מתה הנה היא כבדה כבראשונה.

יז את קול העם ברעה. כתיב בה״א כי היו מריעין לפני העגל בה׳ קולות כשם שהיו עושין לצלם הזהב שעשה נבוכדנצר שכתוב בו (דניאל ג ז) קל קרנא משרוקיתא קתרוס סבכא פסנתרין. ועוד תכלול מלת ברעה כי היו מושכין כח מן הכוכב שהוא מאדים ששמו רעה, ולכך הזכיר מחול שהוא כלי זמר כנגד כוכב מאדים, ולכך הזכיר לו אהרן אתה ידעת את העם הזה כי ברע הוא כי הרע נמשך מן הכח הנקרא רעה.

והנה יהושע לא עלה עם משה להר גם לא היה עם ישראל כי מלת וישמע תורה כן, אך היה בתחתית ההר מצפה למשה עד רדתו ושם המן יורד לו לבדו, וכן דרשו רז״ל ביומא ריש פרק יום הכפורים (תהילים ע״ח:כ״ה) לחם אבירים אכל איש זה יהושע שירד לו מן כנגד כל ישראל, כתיב הכא אכל איש וכתיב התם (במדבר כ״ז:י״ח) איש אשר רוח בו, ואימא משה דכתיב (שם יב) והאיש משה ענו דנין איש מאיש ואין דנין איש מהאיש.

יט וירא את העגל ומחלת. מכל כלי זמר שהיו שם לא הזכיר אלא מחול, והטעם כי תמצא בכתוב שבעה מיני זמר שהם כנגד שבעה כוכבי לכת שצ״ם חנכ״ל, כנור כנגד שבתאי, תוף כנגד צדק, מחול כנגד מאדים, מנים כנגד חמה, עוגב כנגד נוגה, צלצלי שמע כנגד כוכב, תרועה כנגד לבנה, זהו שכתוב (תהילים ק״נ:ג׳-ד׳) הללוהו בתקע שופר הללוהו בנבל וכנור, הללוהו בתוף ומחול. הללוהו במנים ועוגב, הללוהו בצלצלי שמע הללוהו בצלצלי תרועה. והנה הם בין כלם תשעה מיני זמר כנגד תשעה גלגלים, ובעלי חכמת המוזיק״א יודעין לכוין כל מין ומין ממיני זמר הללו כנגד כל גלגל וגלגל, ושופר ונבל הנשארים בכתוב, השופר כנגד גלגל התשיעי המקיף,והנבל כנגד גלגל שמיני שבו הכוכבים, ומפני זה הזכיר במעשה העגל מחול יותר מכל שאר הכלים אשר היו שם, לפי שהמחול כנגד כוכב מאדים כי היו במדבר במקום חורב שממה והכוכב הזה שולט עליו, וזהו שתמצא על הים (שמות ט״ו:כ׳) ותצאן כל הנשים אחריה בתפים ובמחלת כי היו שם נשים שלא היתה כוונתם לשמים, והתוף כנגד כוכב צדק, וזהו שכתוב (שם) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף בידה, הזכיר אהרן וסמך לו את התוף לפי שאהרן היה כלו צדק כענין שכתוב (איוב כ״ט:י״ד) צדק לבשתי וילבשני.

אבל החכמים עשו במדרשם מחולות מלשון מחילה, ובאור הענין כי כל מיני זמר שהיו בידם לא נזדמן לו למשה שיראה מהם כי אם מחולות, והוא אות וסימן למחילה שהיה עתיד הקב״ה למחול להם אותו עון, וכמו שאמרו רז״ל סימנא מילתא היא, וכיון שראה משה סימן נזדרז בדבר ויקח את העגל אשר עשו וישרוף אותו באש ויזר על פני המים וישק וגו׳ המים שזרה בהם השקה אותם דרך בזיון כדי שיוציאוהו דרך הנקבים, וכענין שכתוב בענין ע״ג (ישעיהו ל׳:כ״ב) תזרם כמו דוה צא תאמר לו, ועוד כוון משה לבדוק אותם כסוטות כדי שיוריקו פניהם ויתפרסם ביניהם מי ששמח בלבו על העון

ההוא כי אותם שחטאו ועשו בו מעשה והם המשתחוים והזובחים והמקטרים ביניהם היה דן אותם על פי עדים ומחייבם מיתה, אבל מי ששמח בלבו לא היו יודעים והיו צריכים לבדוק ע״י המים, והוא שדרשו רז״ל זבח וקטר בסייף גפף ונשק במיתה שמח בלבו בהדרוקן, ויש אומרים אותם שהיו בהם עדים והתראה בסייף, עדים בלא התראה במיתה היא מיתת מגפה, לא עדים ולא התראה בהדרוקן כן דרשו ביומא פרק שני שעירי, ואילו היה הנס בהדרוקן בפניהם בלא השקאה היה פתחון פה אצל מקצתם לומר כי עונש זה מצד עון אחר הוא וכיון ששתו היה הדבר אצלם שהעונש היה מצד העון הזה, ואמר ויטחן כדי שישוב אפר דוגמת עפר קרקע המשכן שהיה הכהן נותן במים להשקות הסוטה.

כד **ואשליכהו באש ויצא העגל הזה.** כל מה שהזכיר עד עתה בענין העגל קורין רבותינו ז״ל עגל ראשון, והספור הזה אשר לאהרן קורין עגל השני, והוא שאמרו מעשה עגל ראשון נקרא ומתרגם והשני נקרא ולא מתרגם מאי טעמא משום יקרא דאהרן, כך דרשו רז״ל בסוף מגילה.

ובאור הענין כי אע״פ שנזכר למעלה שני פעמים אחד בספור התורה ויעשהו עגל מסכה ואחד בספור ה׳ למשה עשו להם עגל מסכה הכל נחשב ענין אחד והכל נקרא ומתרגם, אבל כאן בספור אהרן שהוא עצמו יספר בחטאו בפיו אלו היה מתרגם לא היה כבודו, ועוד שהזכיר בו לשון ויצא כלומר יצא מעצמו והיה בזה לבעל הדין לחלוק ולומר כיון שיצא מעצמו היה בו ממש.

כה **לשמצה בקמיהם.** פי׳ רש״י וכל המפרשים מלשון הוצאה דבה מלשון רז״ל שמץ פסול, ויאמר משה כי אהרן היה סבה שהדורות הבאים יוציאו דבה על ישראל לומר שכלם היתה כוונתם בו לע״ג עד שתתפשט בזה הדבה בקמיהם ויהיה להם לחרפה ומשל בגוים.

והנכון מה שפירש הרמב״ן ז״ל כי מלת לשמצה לשון מעוט מן (איוב ד׳:י״ב) ותקח אזני שמץ מנהו, וכתיב (שם כו) ומה שמץ דבר נשמע בו, ויאמר משה כי היה סבה בזה כדי להחליש זכותם ולהמעיטם לפני האויבים בלכתם למלחמה, כענין שכתוב (יחזקאל כ״ט:ט״ו) והמעטתים לבלתי רדות בגוים, וכתיב (ירמיהו י׳:כ״ד) יסרני ה׳ אך במשפט אל באפך פן תמעיטני.

כו **כה אמר ה׳ אלהי ישראל.** לא מצינו בזה דבור להקב״ה, אע״פ שלא נכתב הוא יתעלה צוה לו כן, והזכיר אלהי ישראל על מחשבת עושי העגל שהיו חושבים לזבוח לאלהי ישראל, והנה מדת הדין פוגעת בהן שקצצו בנטיעות כי המשפט לאלהים הוא, והוא שכתוב בלוים (במדבר ט״ז:ט׳) כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל כי העבודה לאלהי ישראל, כן פי׳ הרמב״ן ז״ל. כי ע״י בני לוי נתקדש השם בפרהסיא כשם שחללוהו ישראל בפרהסיא, וזהו ענין שכתוב ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי למדך שעון חלול ה׳ הוא מתכפר בשכנגדו, והוא קדוש השם.

לא **אנא חטא העם הזה.** מכאן היה כהן גדול ביום הכפורים מזכיר לשון אנא וממשה יקח תכסיס הלשון לומר אנא ה׳ חטאתי, וכן דרשו במסכת יומא נאמרה כפרה בחורב (שמות לב) אולי אכפרה ונאמר כפרה ביום הכפורים מה להלן באנא אף כאן באנא, ומנין שבשם, אתיא כפרה כפרה מעגלה ערופה מה להלן בשם דכתיב (דברים כא) כפר לעמך ישראל אשר פדית ה׳ אף כאן בשם.

ודע כי דרך המתפללים באנא להזכיר השם כענין (תהלים קיח) אנא ה׳ הושיעה נא, וכן כהן גדול ביום הכפורים אנא השם, וכן בשמשון (שופטים טז) אדני ה׳ זכרני נא וחזקני נא אך הפעם, ומה שלא הזכיר משה כן אפשר לומר שנתבייש מהזכיר השם המיוחד שבו נתנה התורה כיון שישראל חטאו בו ובאו כנגד התורה. ואע״פ שלא הזכירו רמזו במלת אנא שהוא לשון בקשה והוא כולל שתי השמות שבי״ג מדות.

או אפשר עוד לומר לפי שהיה צריך לפרוט החטא ולהזכיר ויעשו להם אלהי זהב על כן לא רצה להזכיר השם שאין יחוד במקום פרוד, וכענין שדרשו מה למלך בבית המטבחים מה לכהן בבית הקברות, וכן מצינו כיון שעשו אלהי זהב נסתלקה מהם שכינה ולא היתה שורה ביניהם אלא מחוץ למחנה שנאמר (שמות ל״ג:ז׳) והיה כל מבקש ה׳ יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה.

לב **מחני נא מספרך.** ע״ד הפשט הוא ספר התורה ורצה לומר שלא יהיה נזכר בתורה ושלא תנתן על ידו.

וע״ד המדרש מספרך קללת חכם אפילו על תנאי היא באה, מנא לן ממשה שאמר מחני, ואע״פ שנתכפר להם עון העגל נמחה שמו מפרשת ואתה תצוה שלא נזכר שם שמו של משה כלל.

וע״ד השכל מספרך קרא מערכת הכוכבים ספרו של הקב״ה שכשם שהספר הוא חקיקה וציור אותיות בעניני החכמות, כן במערכת הכוכבים חקיקה וציורי כחות בעניני האדם ובמספר ימי חייהם בעוה״ז הנזכרים והחקוקים שם כדבר החקוק והנכתב בספר, וכן אמר דוד (תהילים קל״ט:ט״ז) גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו.

והנה כח האדם אשר למעלה הוא יסוד העמדתו וקיומו מלמטה ומחות הכח ובטולו הוא מיתתו, ולכך בקש משה בתחנה מאתו יתברך שאם לא ישא לפשעם שימחה כחו ממערכת הכוכבים כלומר שיהרגהו כי לא יוכל לראות ברעתם, והוא שכתוב במקום אחר (במדבר י״א:ט״ו) הרגני נא הרג אם מצאתי חן בעיניך, והוא לשון הצדיקים המצטערים הדואגים על חייהם, וכן אמר אליהו (מלכים א י״ט:ד׳) קח נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי, וכן יונה

בן אמתי אמר (יונה ד׳:ג׳) קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי. ומה שהוסיף אשר כתבת הכוונה אשר חדשת כי המחודש יעיד על המחדש כשם שהכתיבה תעיד על כותב, וכוון משה לאמר בזה כי כיון שהוא יתברך חדש הכחות ההם בידו לבטלם והשיב לו הקב״ה מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, לגודל קצפו עליהם הזכירם בדרך סתם ולא רצה להזכירם בשמם ואמר למשה אתה אינך ראוי לעונש זה כי אתה לא חטאת בזה כלל, אבל מי אשר חטא לי הוא הראוי שאמחנו מספרי כלומר שאבטל כחם מן המערכה ומזה יתבטלו מן העולם, וכענין שהזכיר למעלה ויחר אפי בהם ואכלם.

וע״ד הקבלה מספרך מן הספירות, והוא כאלו אמר משש קצוות של מעלה שהם ששה ספירות כי הם ראשית כל מפעל והם נקראים מלאכת שמים וארץ, וזה סוד הכתוב (תהילים ס״ט:כ״ט) ימחו מספר חיים מלשון ספירות ג״כ וכאלו אמר מצרור החיים.

ומכאן יש לך להבין מאמר חכמי האמת, שלשה ספרים נפתחים בראש השנה, אחד של צדיקים גמורים, ואחד של רשעים גמורים, ואחד של בינוניים. והכוונה כי שלשה ספרים שהם חסד דין ורחמים, צדיקים גמורים סבתם החסד, ורשעים גמורים סבתם הדין, בינונים סבתם הרחמים שהוא מכריע בינתים, והמלך שאנו מזכירין בראש השנה פועל בשלשתן.

פרק לג

ד **וישמע העם את הדבר הרע הזה.** נראה לי כי ישראל קבלו עליהם מיני צער מדה כנגד מדה כי היו מתחלה עטרותיהם בראשיהם ושמחת עולם על ראשם, ועתה כאשר שמעו בהסתלקות שכינה נסתלקה השמחה, ולכך **ויתאבלו.** ומה שאמר **ולא שתו,** כי כיון שהופשטו מכבוד השכינה שהיה מחופף עליהם הפשיטו את עצמם מן העדי שלהם שכן מצינו הכתוב שהמשיל סלוק השכינה להפשטת הבגד, הוא שאמר הושע (הושע ב׳:ה׳) פן אפשיטנה ערומה והצגתיה כיום הולדה, יאמר פן אפשיט מישראל כבוד שכינתי שהיו מתלבשים בה וישארו ערומים ממנה כמו שהיו עד שלא נתנה תורה הוא כיום הולדה, וכן תרגם יונתן דלמא אסלק שכינתי מינה ואעדי יקרה ואשוינא רטישא כיומא קדמאה עד לא אתקרבת לפולחני.

ה **ועתה הורד עדיך מעליך.** הם המלבושים שלהם שנזרק עליהם דם הברית, והוא דם הקרבנות שהקריבו הבכורות בסיני ונקראו עדי לישראל ותפארת וכבוד גדול בהיות בהם הדם ההוא אות וסימן על קבלת בריתו של הקב״ה. וכבר הזכרתי זה בסדר ואלה המשפטים, והוא דעת רבינו חננאל ז״ל וכיון שכפרו עתה במעשה העגל בברית ההוא צוה עליהם שיפשיטום, וזהו ויתנצלו בני ישראל את עדים, יגיד כי עשו כדבר הש״י והפשיטו בגדיהם. ומה שהזכיר למעלה ולא שתו איש עדיו עליו כאלו אמר כל עדיו לומר כי מעצמם נמנעו שלא שתו כל אחד ואחד עליו כל עדיו אלא מקצת עדיו, אבל עתה כשנצטוו מפי הש״י הורד עדיך סלקו כל העדי לגמרי והפשיטוהו מהם.

ולפי מה שדרשו ז״ל שהעדי הזה שם המפורש היה, באור הכתובים ולא שתו איש עדיו, בגדיהם ממש, הורד עדיך, הוא עדי שם המפורש, ולכך לא נאמר הפשט עדיך אלא לשון הורד ולשון מעליך כי ירדו מאותה עליה ונסתלקה אותה המעלה מעליהם, וכן דרשו רז״ל זינאות חגר להם והוא כלי זיין של שם המפורש שהיה בידם מהר חורב, וכמו שדרשו (שמות ל״ב:ט״ז) חרות על הלחות חירות ממלאך המות כי היו בידיהם שמותיו של הקב״ה ולא היו ראויין שתשלוט עליהם מיתה, ולזה רמז אונקלוס שתרגם תיקון זיניהון וזהו לשון ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב אותו עדי שהיה בידם מהר חורב, ולכך תרגם אונקלוס הורד אעדי לשון הסרת כח וכן ויתנצלו ואעדיאו, והכוונה לומר כי אותן מעלות ומאורות שהיו להם כל אחד ואחד כמלאכי השרת מהר חורב נסתלקו ואבדו מהם ומשה לקחם, וזהו שהסמיך לו ומשה יקח את האהל מלשון (איוב כ״ט:ג׳) בהלו נרו, וכן (במדבר כ״ד:ה׳) מה טובו אהליך, וכאשר אבאר שם בעזרת הש״י.

וכבר בארתי בסדר ואלה המשפטים מה טעם הזכירה התורה המעלה הגדולה בעדי הזה כשאבד מהם עתה ולא הזכירתו במתן תורה כשזכו בו.

ז **ומשה יקח את האהל.** זה לשון הווה כי היה נוהג כן תמיד, ואמר הרחק מן המחנה כי היה מתרחק ממחנה ישראל לפי שהיו כמנודין לשמים בעון העגל והיה דורש מנודה לרב מנודה לתלמיד.

והיה כל מבקש ה׳ יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה. למדך שלא היתה שכינה שורה מתוך המחנה. והיה הכתוב ראוי לומר כל מבקש משה, אלא מכאן שנקרא משה בשם המיוחד, וכן מצינו שנקרא יעקב בשם אל שנאמר (בראשית ל״ג:כ׳) ויקרא לו אלהי ישראל כאשר פירשתי שם, וכן מצינו בשם הצדיק שנקרא בשם המיוחד, הוא שכתוב (שם כה) ותלך לדרוש את ה׳ וכתיב (שם) ויאמר ה׳ לה, ודרשו רז״ל על ידי שם כי השם המיוחד לא דבר עמה כלל, וכן מצינו במלך המשיח שנקרא בשם המיוחד שנאמר (ירמיהו כ״ג:ו׳-ז׳) וזה שמו אשר יקראו ה׳ צדקנו, וכן ירושלים (יחזקאל מ״ח:ל״ה) ושם העיר מיום ה׳ שמה אל תקרי שמה אלא שמה, וטעם הדבר בכלם כי הדבק בדבר נקרא על שם הדבר שידבק בו, ונקרא השליח בשם השולח, ומזה מצינו שהמלאכים נקראים בשם המיוחד במקומות מן הכתובים, וכענין שכתוב (בראשית י״ח:י״ג) ויאמר ה׳ אל אברהם למה זה צחקה שרה שהוא מלאך ונקרא בשם המיוחד וכמו שבארתי שם, וכן (שם יט) וה׳ המטיר שהוא גבריאל לדעת רז״ל מאת ה׳ מאת הקב״ה.

ובמדרש ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק וגו׳, הרחק זה כמטחוי קשת ושעורו מיל, כענין שכתוב (יהושע ג׳:ד׳) אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה. והיה כל מבקש ה׳, כל מבקש משה אין כתיב כאן אלא כל מבקש ה׳ מכאן אמרו כל המקבל פני זקן כאלו מקבל פני שכינה שנאמר והיה כל מבקש ה׳ אפי׳ המלאכים והשרפים מבקשים אותו אומרים אלו לאלו הרי הוא נתון באהלו של משה, חמה ולבנה מבקשים אותו אומרים הרי הוא נתון באהלו של משה.

י **והשתחוו איש פתח אהלו.** לא היו עומדים ומשתחוים מפני עמוד הענן אלא מפני הכבוד השוכן בתוכו, כענין ספר תורה שאין אנו עומדים מפניו ומשתחוים לו מפני המפה והתיק והתפוחים והקלפים אלא מפני התורה הכתובה בהם.

יא **פנים אל פנים.** ע״ד הפשט יתכן לפרש שהוא נמשך למטה והוא דבוק עם כאשר ידבר איש אל רעהו, ושעור הכתוב כן, ודבר ה׳ אל משה כאשר ידבר איש אל רעהו פנים אל פנים שאין אמצעי ביניהם כן היה דבור האל יתעלה עם משה בלתי אמצעי, ובאר הכתוב הזה מעלת נבואתו של משה שהיתה בלא אמצעי מה שאין כן בשאר הנביאים.

וע״ד המדרש פנים אל פנים לשון כעס אמר הקב״ה למשה משה לא אמרתי לך כשאני עליהם בכעס אתה ברצון וכשאתה עליהם בכעס אני ברצון, אבל עכשו אני בכעס ואתה בכעס שוב אל המחנה אל תקרי ושב אל המחנה אלא ושוב אל המחנה אם שנינו בכעס מי יקרב את ישראל. ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים, א״ר יהושע בן לוי אין אנו יודעים אם השפל הגביה את עצמו או הגבוה השפיל, אלא כביכול גבהותו של עולם הרכין עצמו שנאמר (שמות ל״ד:ה׳) וירד ה׳ בענן.

ועוד דרשו בברכות בפרק הרואה ושב אל המחנה אמר לו הקב״ה השב האהל אל המחנה ואם לאו הרי יהושע משרתך נער לא ימיש מתוך האהל מתוכם וישמש תחתיך ואע״פ כן לא יצא הדבר לבטלה.

וע״ד הקבלה ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים כמו (במדבר י״ב:ח׳) פה אל פה אדבר בו ואיננו כמו (דברים ה׳:ד׳) פנים בפנים דבר ה׳ עמכם כי זה בהשגתם של ישראל שהיתה מראה בתוך מראה כענין שכתוב (במדבר י״ד:י״ד) אשר עין בעין נראה אתה ה׳, וזה מבואר.

ומשרתו יהושע בן נון נער. כל ימותיו של יהושע היו ק״י שנים, מ׳ שנה שהלכו במדבר, וי״ד שנה בארץ ז׳ שנים שכבשו ושבע שחלקו, א״כ בן נ״ו שנה היה ואיך יקראנו הכתוב נער אבל ענין נער משרת כי האדון נקרא איש והמשרת יקרא נער וכן יבאר הכתוב (אסתר ב׳:ב׳) נערי המלך משרתיו כי מלת משרתיו באור לנערים.

יג **הודיעני נא את דרכך.** ע״ד הפשט דרכיך מדותיך כי דרכי הש״י הם מדותיו, וכן באר דוד ע״ה (תהלים קג) יודיע דרכיו למשה, והזכיר המדות מיד רחום וחנון ה׳ ארך אפים ורב חסד. והנה משה בקש הודעת השי״ת מתוך דרכיו ומדותיו כלומר מתוך דרכי פעולותיו, והשיב לו הש״י על זאת אני אעביר כל טובי על פניך, ומשה בקש שתי שאלות האחד אפשרית והיא הודיעני נא את דרכך והשנית נמנעת והיא הראני נא את כבודך, ועל שאלת הראני נא השיב לו הקב״ה לא תוכל לראות את פני. ועל שתים אלה הזכיר שלמה בחכמתו (משלי כ״ה:ב׳) כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר באר כי ידיעת הש״י על שני חלקים החלק האחד נמנע וזהו שאמר כבוד אלהים הסתר דבר, והחלק השני אפשר ויכול אדם לחקור עליו וזהו וכבוד מלכים חקור דבר, כלומר חקירת מלכותו מצד פעולותיו וכן אמר הנביא ע״ה (ירמיהו ט׳:כ״ג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה׳ עושה חסד משפט וצדקה בארץ, באר כי ידיעת הש״י היא ידיעת מדותיו שיכיר אדם חכמתו איך ינהיג בהם עולמו, זהו שאמר הכתוב כי אני ה׳ עושה חסד משפט וצדקה בארץ וגו׳ שהרי אין תחבולה בעולם להכיר אותו יתעלה מצד עצם כבודו רק מצד פעולותיו לפי שהוא רחוק מכל רחוק מצד עצם כבודו והוא קרוב מכל קרוב מצד דרכיו ופעולותיו. והמשל בזה מהשמש כי אם יבקש להשיגו מצד פעולותיו כלומר זריחתו ואורו המאיר לארץ ולדרים עליה אז יעמוד על מציאותו וישתמש לאורו ויגיע אל הענין המבוקש ממנו ואם יטרח שישיגנו מצד עגולו ושיכוין להביט בעיניו אל עין השמש תכהינה עיניו ולא יהנה מהשמש, כן יקרה בהשגת הש״י מצד פעולותיו כלומר מצד חכמתו ומצד יכלתו בכל ברואיו נשכיל ונבין ענינו ואז יאיר שכלנו, אבל כאשר נטריח בעצם כבודו שנמשיל אותו ונדמהו במחשבתנו הלא אנו מעורים עיני שכלנו מהשיג בו שום דבר ועל זה נאמר כבוד אלהים הסתר דבר.

וע״ד השכל הודיעני נא את דרכך תאריך כלומר פעולותיך והם הנמצאות שבבראשית שהוא יתברך מתואר בהם כי בהם ידענו האדם וזהו שאמר ואדעך והיודע אותו יתעלה הוא המוצא החן זהו שאמר למען אמצא חן בעיניך, ובכלל תאריו שהם פעולותיו הם הפעולות הבאות ממנו יתעלה בעולם והם המדות שהזכיר לו הבורא יתעלה, ולכך אמר **וראה כי עמך הגוי הזה,** כלומר שאני צריך להנהיגם בפעולות אלו בהם בדרך פעולותיך והשיב לו פני ילכו מלשון כעס כענין (שמואל א א׳:י״ח) ופניה לא היו לה עוד.

והנה משה בקש השגה אפשרית והיא ידיעת התארים, ובקש גם כן השגה נמנעת כשאמר הראני שהיא בקשת עצמו ואמתתו יתברך והשיב לו הבורא

יתעלה על שאלת הודיעני נא שהיא ידיעת תאריו שהם פעולותיו אני אעביר כל טובי והטוב הזה הוא שהורה לו שיראהו פעולותיו שהן הנמצאות כלן שכתוב בהם (בראשית א לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד כלומר שישיג טבעם והתקשרם קצתם בקצתם וידע הנהגתו להם איך היא בכלל ובפרט. ועל שאלת הראני נא השיב לו לא תוכל לראות פני כלומר אמתת עצמי כי לא יראני האדם וחי אבל הנה מקום אתי כלומר יש מקום עיון שתשיג ממנו תכלית מה שאפשר לאדם להשיגו. ומה שאמר וראית את אחורי הם הנמצאים כלם, ומה שקראם אחורי כמי שמשליך הדבר אחריו, ונשא המשל הזה לומר שמציאותם רחוקה ממציאותו יתעלה, ומזה תרגם אונקלוס ית דבתראי כלומר כל הנמצאות כלם שהם אחרי וטפלים אלי. ומה שאמר ופני לא יראו הוא אמתת עצמותו כמו שהוא לא יושג בשום פנים. ולפי תרגום אונקלוס ודי קדמאי ירמוז שיש נבראות עצומות אי אפשר להשיגם בשום פנים כפי מה שהם והם הדעות הנפרדות (ר״ל המלאכים) ויחס אותם לבורא יתברך לומר שהם לפניו ובין ידיו תדיר לחוזק ההשגחה בהם תמיד.

והנה מנע ממנו השגה זו המכונה בפנים וייעדו בהשגה למטה ממנה והיא המכונה באחור, וכדי לבאר שההשגה הזאת נמנעת אמר ויעבור ה׳ על פניו, ומלת העברה במקום הזה כלשון (שמואל א כ׳:ל״ו) והוא ירה החצי להעבירו שהוא מלשון מושאל למי שיחטיא כוונה אחת ויכוין כוונה אחרת ותכלית אחרת, ומלת על פניו כנוי לבורא יתעלה ענין הכתוב כי הבורא יתעלה העלים ממנו ההשגחה ההיא המכונה בפנים ששאל עליה באמרו הראני נא את כבודך כי מתוך התשובה שהושב ופני לא יראו יתבאר כי השגת הפנים בקש ממנו, ועל כן אמר ויעבור ה׳ על פניו שהעלים ממנו והעביר מדעתו ההשגה ההיא המכונה בפנים והעבירה לענין אחר והוא ידיעת התארים שהודיעו הפעולות הבאות ממנו יתברך והם י״ג מדות שהזכיר והיא השאלה שבקש תחלה הודיעני נא את דרכך. ולפי דעת אונקלוס שתרגם ואעבר ה׳ שכנתיה יהיה הדבר שעבר כבוד נברא בלא ספק והיא השכינה שהוא כבוד נברא, ופסוק והיה בעבור כבודי מחזק דעתו ועל פניו יחזור למשה והוא כמו לפניו כמו (בראשית ל״ב:כ״ב) ותעבור המנחה על פניו. או יהיה ויעבור ה׳ על פניו כאלו אמר ויעבור קול ה׳ על פניו כי מצינו לשון העברה בקול (שמות ל״ו:ו׳) ויעבירו קול במחנה ומלת ויקרא תחזור לקול, וכפל ה׳ ה׳ כמו (בראשית כ״ב:י״א) אברהם אברהם משה משה. זה דעת הרמב״ם במורה ספרו הנכבד, וזה לשונו, עליך לבחור איזו מן האמונות שתרצה אם שהיה המעמד הגדול הזה כלו מראה הנבואה בלא ספק וההשתכלות כלו השגות אשר בקש או אשר נמנע ממנו ואשר השיגה הכל שכלי אין חוש בו כמו שפירש שם או יהיה שם עם השגת חוש ראות, אבל לדבר נברא בראיתו יגיע שלמות ההשגה השכלית כמו שכתב אונקלוס זה אם לא היתה השגת המראה ההיא גם כן במראה הנבואה כמו שבא לאברהם (בראשית ט״ו:י״ז) והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, או שהיה עם השגת חוש האזן גם כן, ויהיה הקול ההוא אשר עבר על פניו אשר הוא הבורא גם כן בלא ספק. בחר איזו מן הדעות שתרצה כי הכוונה כלה שלא תאמין אמר ויעבור כמו (שמות י״ז:ה׳) עבור לפני העם כי ה׳ יתעלה אינו גוף ולא תכשר עליו התנועה ואי אפשר שיאמר שהוא עבר לפי ההנחה הראשונה בלשון, ע״כ לשונו ז״ל בחלק ראשון מספרו בפרק כ״א.

וענין המדות האלה שהן מיוחסות לאל יתעלה לא שהוא יתעלה יתפעל בהם כרחמי האדם על חברו או רחמי האב על הבן, כי אי אפשר שיבאו אלא אחר ההתפעלות והמיית רחמים והתועלת הזאת במדת הרחמנות תבא מאתו יתברך מבלי התפעלות ושנוי, ולזה נקרא רחום וחנון כי כשהאדם נותן למי שאין לו חוק עליו יקרא על כן חנון כמו (איוב י״ט:כ״א) חנוני חנוני אתם רעי, כן הבורא יתעלה בהיותו ממציא למי שאין לו חוק עליו יקרא חנון והוא הדין לשאר המדות שהם כלם מדות רחמים. הדעת הזה הוא דעת הרמב״ם ז״ל ואורך לשונו.

והגאון רבינו סעדיה פירש כי לא תוכל לראות פני ראשית האור, וראית את אחורי אחרית האור אבל ראשיתו לא תוכל לראות, ואפשר כי על זה אמר (יחזקאל א׳:כ״ז) וארא כעין חשמל כמראה אש בית לה סביב ממראה מתניו ולמעלה זהו הראשית, וממראה מתניו ולמטה ראיתי כמראה אש זהו האחרית ועל זה אמר הכתוב לפי דרך זה (חבקוק ג׳:ה׳) לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו, באורו כי לפניו והוא הראשית ילך דבר כלומר כי לא יראני האדם וחי, אבל רגליו והוא האחרית הוא יוצא כמו רשף כמו שאמר יחזקאל ראיתי כמראה אש כי הוא אפשר וכן נאמר למשה וראית את אחורי. וזהו שכתוב (תהילים נ׳:ג׳) אש לפניו תאכל וסביביו נשערה מאד, כלומר לפניו אש תאכל אבל סביביו אפשרי שיקרה לו לאדם סער.

וע״ד הקבלה הודיעני נא את דרכך נתיבות טובה שאתה מנהיג עולמך בו ואשר בו אתה נודע והם הם דרכי הצדיק יסוד עולם שכתוב בו (תהילים קמ״ה:י״ז) צדיק ה׳ בכל דרכיו, והדרכים האלה שבקש משה הם הם שהזכיר שלמה המלך ע״ה שהיו נפלאים ממנו, הוא שאמר (משלי ל׳:י״ח-י״ט) שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים דרך הנשר בשמים דרך נחש עלי צור דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה, וכוון שלמה כי פעולת צדיק יסוד עולם בעולם הגופני הזה נפלאת ממנו, ועל כן הזכיר האויר והמים והאדם כי זה כלל כל העולם השפל שהעופות מצויים לפרוח באויר ובעלי חיים לדרוך בעפר ויורדי הים לרכוב באניות ומין האדם שהוא זכר ונקבה זהו דרך גבר בעלמה ויגיד כי כל זה דרך העולם ומנהגו, אבל מה שנפלא ממנו ההנהגה באיזה ענין הוא ומהות פעולת הצדיק מה היא, וזה הענין הנפלא משלמה, הוא שבקש משה עתה ואמר **ואדעך**, ואדע ליחד אותך, **למען אמצא חן בעיניך**, ולמדך כאן שהיודע ליחד את ה׳ יתברך הוא המוצא חן בעיניו, **וראה כי עמך הגוי הזה** שאני מנהיג אותם ועל כן אצטרך שתודיעני זה, השיב

לו הש״י פני ילכו הוא השליח מטטרון שבו אני נודע בעולם על המעשים הנוראים והנפלאות הגדולות באותות ומופתים שיעשו על ידו שמתוכם ידעו אותי הבריות ויראוני, כענין שכתוב (שמות י״ד:ל״א) וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה׳ במצרים ויירא העם את ה׳ ויאמינו בה׳. והנחותי לך מלשון נחת רוח כלומר אניח אותו לך שלא יתנהג עמך במדת הדין קשה אלא במדת הדין רפה כלולה מן הרחמים, והשליח הזה הוא הכבוד הנקרא שכינה ולכך תרגם אונקלוס שכינתי תהך, ומשה לא נתרצה בו מפני שהוא מדת הדין, ולכך השיב אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, אם אין פניך בעצמך ובכבודך זהו מדת התפארת והכבוד אל תעלנו מזה כי בשתי מדות האלה הוצאת אותם ממצרים שנאמר בכח גדול וביד חזקה לא ביד חזקה בלבד, וכן דרשו רז״ל בגאולת מצרים לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח שהוא מטטרון אלא הקב״ה בעצמו ובכבודו כלומר התפארת והכבוד, והקב״ה הודה לו בכך גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, ומלת גם תורה שהוא כאילו אמר את הדבר אשר דברתי לך פני ילכו גם את הדבר אשר דברת אותו אעשה. כיון שהודה לו בזה ומצא עת רצון בקש למעלה מזה ואמר הראני נא את כבודך והוא הכתר ולא נענה בזה והשיב לו לא תוכל לראות את פני, ותרגם אונקלוס אפי שכינתי כי מפני שהשכינה ברושים ביתה בסוף האצילות לכך קרא תחלת האצילות פנים, כי תחילת כל דבר ועליונו יקרא פניו, ועל כן השיב לו לא תוכל לראות את פני כלומר הפנים העליונים פני האצילות, אבל הנה מקום אתי, וראית את אחורי הוא אחרית האצילות והוא מה שהודה לו כבר אני אעביר כל טובי, ולשון אחורי מלשון אחור שהוא מערב, כלשון (תהילים קל״ט:ה׳) אחור וקדם צרתני וידוע כי השכינה במערב ופני לא יראו ראשית האצילות, ומפני שהשיג משה כבר הכבוד והתפארת יאמר הכתוב, והוא הנכון יותר בקשור הענין, הנה מקום אתי, הריני נותן לך מקום השגה עליונה שתשיג הספירה הנקראת חכמה זהו וראית את אחורי ותהיה האל״ף נוספת, ומלשון חיור שכן החכמה נקראת לבנון, והתוספת לא לחנם אבל להורות שהיא ראשונה לענין השגתנו, ועל זה רמזו חכמי האמת באמרם הראה לו קשר של תפילין כלומר תפלין של ראש שהוא כמין דל״ת, וידוע כי ד׳ יסודה חכמה כי כן נאמר בספר יצירה בענין בג״ד כפר״ת, ועליה רמז שלמה (שיר השירים ז׳:ו׳) ודלת ראשך כארגמן אבל הכתר לא יושג זהו ופני לא יראו, ואז וירד ה׳ בענן ולשון ירידה בכאן השגה כלשון יורדי המרכבה, ובאור הכתוב כי משה השיג השם המיוחד מתוך הכבוד הבא בענן. ויתיצב עמו שם מי נתיצב עמו שם הכבוד שנקרא שם כלשון (בראשית ב׳:י׳) ומשם יפרד כי משם ולמטה עולם הנפרדים, ונקרא גם כן שם (שמואל ב ו׳:ב׳) להעלות משם את ארון האלהים אשר נקרא שם, וכן הזכיר משה למעלה ואתה אמרת ידעתיך בשם ואמר ויקרא בשם ה׳ באורו ויקרא הכבוד בשם ה׳, ומלת בשם היא סמוכה לשם המיוחד וכן תרגם אונקלוס בשמא דה׳. ויעבור ה׳ הוא הכבוד וכדי לקיים לו אני אעביר כל טובי. ומה שאמר על פניו הכוונה על פניו של משה, ולפי שהכבוד הזה שעבר היא השכינה לכך תרגם אונקלוס ואעביר ה׳ שכינתיה על אפוהי, ומלת ויקרא חוזרת לכבוד כי הוא הקורא י״ג מדות שהן במדת התפארת הוא ה׳ המיוחד מדת הרחמים שכן תמצא כל י״ג מדות רחמניות, ולכך קורין אותם החכמים מכילן דרחמי יחס את כלן למדת התפארת היא הרחמים.

והנה משה רבינו אחר שלמד סדרי תפלה ותחנונים השתחוה אל העובר על פניו ובקש מלפניו שילך תמיד בקרבם, הוא שנאמר אם נא מצאתי חן בעיניך במדת הדין ילך נא אדני הוא השכינה וכן תרגם אונקלוס תהך כען שכינתא דה׳ בינא, והתפלה הזאת למשה הוא שבקש שיהיה הענין כן תמיד מכאן ואילך שתלך השכינה בקרבם בכל מקום שיהיו, לפי שהם עם קשה עורף ויצטרכו לכך כי טוב להם בשכינה שהיא מדת הדין רפה יותר ממלאך שהזכיר לו למעלה ושלחתי לפניך מלאך שהכוונה בו על מלאך מן הנפרדים, והנה הקב״ה הודה לו בזה והבטיחו בשתי המדות שישכין שכינה בקרב העם ושיהיה תפארתו עם משה, שישכין שכינה בקרב העם הוא שאמר לו הנה אנכי כורת ברית הוא מלאך הברית והוא השכינה, ואמר נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים וראה כל העם אשר אתה בקרבו, ושיהיה תפארתו עם משה הוא שאמר את מעשה ה׳ כי נורא הוא, והיה ראוי שיאמר את מעשי ה׳ כי נוראים הם, אבל הכוונה אל התפארת שהוא הרחמים ולכך אמר את מעשה ה׳. ואמר אשר אני עושה עמך, היא הבטחה שיהיה עמו במדת רחמים, ומעתה משה ובני ישראל מובטחים בפרשה זו במדת התפארת והכבוד כי כן שאל ממנו יתעלה ונפלינו אני ועמך אני במדת התפארת ועמך בשכינה, והנה כל הפרשה כלה מבוארת. וכבר הזכרתי בסדר וישמע יתרו בפסוק וידבר אלהים כי משה ע״ה השיג שבע ספירות והם שבע קולות שנרמזו שם בפרשה ושם בארתי הכל, וכאשר בקש הראני נא את כבודך, למעלה מן השבעה בקש שהוא פני האצילות ולא נתן לו וזהו שכתוב לא תוכל לראות את פני, וכן דעת הרמב״ן ז״ל בקבלתו.

אבל דעת החכם ר׳ אברהם ז״ל פני ילכו המלאך הזה הוא מטטרון פנים של זעם. אם אין פניך פנים של רחמים הוא התפארת שימחול ויסלח לפשעים והודה לו בזה גם את הדבר אשר דברת אעשה, כיון שהודה לו חזר ובקש למעלה מזה הראני נא את כבודך והם הכתרים החסד והתפארת, וכל זה כדי שלא יחזור ריקם בתפלתו שאילו לא יענה על יד האחד שיענה על יד מי שלמעלה ממנו, ואז הושב לא תוכל לראות את פני, ובאור זה תחלת המדות. ולפי דעתו זאת לא השיג משה רבינו ע״ה מן התפארת ולמעלה ולא השיג כי אם חמש ספירות לבד, וזה דעת החכם ז״ל, אבל העקר הוא מה שקבלנו הוא דעת הרב ז״ל וכבר הזכרתיו כמבואר בפסוק וידבר.

יח **הראני נא את כבודך.** יש כבוד למעלה מכבוד ומה שהשיג משה במתן תורה שבע ספירות לכך בקש עתה למעלה מהם, והכבוד הנזכר בכאן הוא הכבוד הגדול העליון הנקרא כתר אספקלריא המאירה יהו״ה, ועל כן תמצא המלה חסרה וא״ו כבדך, ובמלת את יתכן לומר כי היא לרבות החכמה כמו שכוונו רבותינו ז״ל במה שדרשו (דברים ו) את ה׳ אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, או יאמר כבודך על כבוד אחרון ואמר הראני כי בקש לראות בחוש העין.

ויש לדקדק אם היה זה מן הנמנע שיראה האדם בכבוד בעודו בחומר איך חשב להשיגו, אבל משה הגדול בנבואה מפני שכבר תשש ונתדלדל חומרו בארבעים יום שהתענה חשב בעצמו שלא יפסיד חומרו השגתו אלא שיהיה כמי שאינו ושישיג עתה מה שישיג אחר הפרדו מן החומר, והשיב לו ה׳ יתברך כי לא יראני האדם וחי כלומר אדם שהוא מחובר מגוף ונפש אי אפשר ששיג זה בעודו בחומר אלא אחר ההפרד וכענין שכתוב (תהלים עג) ואחר כבוד תקחני.

יט **אני אעביר כל טובי על פניך.** היה לו לומר לפניך כמו שאמר וקראתי בשם ה׳ לפניך. וע״ד הפשט נראה לי לומר שבא לרמוז מה שדרשו רז״ל שהוקשה לו למשה בי״ג מדות מה שהזכיר ארך אפים ולא הזכיר ארך אף, אמר לו הקב״ה לצדיקים ולרשעים אמר לו משה רבש״ע רשעים יאבדו, אמר לו חייך שתצטרך לדבר זה כשאירע חטא מרגלים התחיל (במדבר י״ד:י״ז-י״ח) ועתה יגדל נא כח ה׳ כאשר דברת לאמר ה׳ ארך אפים, כלומר זכור אותו דבור שאמרת לי בין לצדיקים בין לרשעים ומזה הוצרך לומר על פניך לרמוז על דבור זה שהוא עתיד להשמיע לו שלא ברצונו.

או נוכל לומר עוד שהזכיר על פניך כלומר אני אעביר כל טובי על פניך וממנו תתעלה שיחול האור על פניך והוא מעלת קרון פנים שזכה אליה מנקרת הצור וכמו שדרשו רז״ל.

וע״ד המדרש אני אעביר כל טובי על פניך, טובי וכל טובי מדת הטוב ומדת הפורענות.

וחנותי את אשר אחון, באותה שעה הראה לו הקב״ה למשה כל אוצרות מתן שכרן של צדיקים כל אחד ואחד לפי מעשיו והוא שואל האוצר הזה של מי הוא והוא אומר לו של בעלי התורה, והאוצר זה של מי הוא של מכבדיהם. ואח״כ הראה לו אוצר גדול מזה אמר לו רבש״ע האוצר הגדול הזה של מי הוא א״ל מי שיש לו מעשים טובים אני נותן לו מאוצריו ומי שאין לו בחנם אני עושה ונותן לו מזה שנאמר וחנותי את אשר אחון.

וע״ד הקבלה אני אעביר כל טובי על פניך הטוב הזה הוא מה שכתוב וראית את אחורי ובאורו כל שהוא טובי וזהו (שמות י״ט:ה׳) כי לי כל הארץ (דברי הימים א כ״ט:י״א) כי כל בשמים ובארץ וזהו מבואר.

כ **כי לא יראני האדם וחי.** על דרך הפשט שיחיה, וזהו שהזכיר בענין מנוח (שופטים י״ג:כ״ב) מות נמות כי אלהים ראינו, וכי בראית המלאך יאמר הכתוב כן אף כי בראית הש״י שלא יגיע לראיה כי תפרד נפשו ממנו אבל לאחר מיתתו רואה, וזהו שדרשו רז״ל בחייהם אינם רואים אך בשעת מיתתן רואים, וכן הוא אומר (תהילים כ״ב:ל׳) לפניו יכרעו כל יורדי עפר. וכן מצינו ברבי אבהו שראה מתן שכרו סמוך למיתתו ואמר כל אלין לאבהו.

וע״ד הקבלה כי לא יראני האדם לא אמר כי לא יראה אותי מפני שהמניעה הזאת אינה מאת השם שהרי כתוב בישעיה (ישעיה ו) ואראה את ה׳ וכן (שמות כ״ד:י׳) ויראו את אלהי ישראל כי לא אמר ויראו אלהי ישראל, אבל הוסיף את וכאשר בארתי שם, והוא שאמר יחזקאל (יחזקאל ב׳:ב׳) ואשמע את מדבר אלי וכן (תהילים קמ״ה:כ׳) ואת כל הרשעים ישמיד, כי מדת רחמים שומר כל אוהביו ומדת הדין תשמיד הרשעים. והזכיר האדם בה״א הידיעה כי לפי הפשט היה הכתוב ראוי לומר כי לא יראה אותי אדם וחי, אבל הכתוב מבאר כי המניעה אינה אלא בעצמותו ומהותו של שם המיוחד ואפילו מן האדם המחוקק בחיות המרכבה,זה באור כי לא יראני האדם וחי.

וזהו שאמרו במדרש כי לא יראני האדם וחי ר״ע אומר אף חיות הנושאות אינן רואות את הכבוד, אמר ר״ש בן יוחאי אף מלאכי השרת שחייהם חיי עולם אינם רואים את הכבוד.

פרק לד

א פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים וכתבתי. פירוש וכתבתי באצבעי שהרי כתוב (שמות לב) באצבע אלהים, וזהו לשון כראשונים וכתבתי, יאמר הכתיבה תהיה כתיבת אצבע אלהים כלוחות ראשונים.

ובמדרש פסל לך שני לוחות אבנים, זהו שאמר הכתוב (קהלת ג) עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים, עת להשליך אבנים וישלך מידיו את הלוחות, ועת כנוס אבנים פסל לך שני לוחות אבנים. זהו שאמר הכתוב (משלי י) ברכת ה׳ היא תעשיר זו ברכת משה שאמר לו הקב״ה פסל לך והראה לו מחצב של סנפירינון בתוך אהלו ופסל ממנו ואמר לו הקב״ה פסל לך הפסולת שלך, ומשם נתעשר ונעשה מלך, מכאן אתה למד שכל העוסק בתורה פרנסתו מן התורה, שכן כתוב (יהושע א) כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל.(משלי י כב) ולא יוסיף עצב עמה שלא נצטער לילך במקום אחר אלא מתוך אהלו זימן לו הקב״ה פרנסתו. ד״א פסל לך משל למלך שהלך למדינת הים והניח אשתו עם השפחות ומתוך שהיתה עמהן יצאה עליה שם רע שמע המלך בקש להרגה, שמע שושבינה וקרע כתובתה אמר אם יאמר המלך כך וכך עשתה אשתי אומר לו עדיין אינה אשתך, בדק המלך אחריה ולא מצא בה ערות דבר אלא מן השפחות היה, מיד נתרצה לו, אמר לו שושבינה אדוני המלך כתוב לך כתובה אחרת שנתקרעה הראשונה, אמר לו אתה קרעת אותה הבא אתה את הנייר משלך ואני כותבה כתב ידי, לכך נאמר פסל לך.

ב והיה נכון לבקר ועלית בבקר אל הר סיני. היה ראוי לומר והיה נכון לבקר ועלית אל הר סיני, אבל הכתוב ירמוז למדת הבקר יאמר והיה נכון לבקר לקבל כחו של בקר שהוא מדת הרחמים ועלית בבקר, וזהו ענין שכתוב (תהילים ה׳:ד׳) ה׳ בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה, התפלל דוד ע״ה למדת רחמים שהוא כח הבקר שישמע קולו בכל בקר שיערוך לו.

ג ואיש לא יעלה עמך. מכאן דרשו רז״ל שלוחות שניות נתנו בצינעא מה שאין כן בלוחות ראשונות שנתנו בפרהסיא להודיעך כמה גדול עין הרע ואף בדבר שהנס חל עליו ולכך נשתברו ראשונות ושניות לא נשתברו.

ו ויעבור ה׳ על פניו ויקרא ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה. על דרך הפשט המדות האלו מדות המלך אצל העם כי כלם נכללות במדת חסד ואמת, כי יצטרך המלך להנהיג עבדיו ואנשי מלכותו במדת החסד שירחם עליהם ויתנהג עמהם לפנים משורת הדין ויצטרך ג״כ שיעשה משפט ושיתנהג לפעמים במדת הדין, והוא שאמר שלמה (משלי כ׳:כ״ח) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו, כי יכון מלכותו במדות אלו ויצרוהו כאשר יקיים אותם, וצריך אתה לדעת כי כל המבין שלש עשרה מדות ויודע פירושן ועקרן ומתפלל בהם בכוונה אין תפלתו חוזרת ריקם אלא אם כן היו בידו עבירות שמעכבות זה, והנה בזמן הזה שאנחנו שרויים בגלות ואין לנו כהן גדול לכפר על חטאתינו ולא מזבח להקריב עליו קרבנות ולא בית המקדש להתפלל בתוכו לא נשאר לנו לפני ה׳ בלתי אם תפלתנו וי״ג מדותיו ומתוך י״ג מדות אלה למדנו סדרי תפלה ובקשת רחמים מאת אדון הכל יתעלה.

ודע כי השם הראשון הוא עצם ולא מדה, והשם השני מדה והוא מדת רחמים בלא תשובה ובלא שאלה אלא כאב רחמן שהוא מרחם על בנו ויודע בו מה שהוא צריך ונותן לו מבלי שישאל ממנו, וכן הוא יתעלה מרחם הוא על הרשע אפילו בלא תשובה שכן כתוב (תהילים קמ״ה:ט׳) ורחמיו על כל מעשיו ואפילו על העכו״ם, שכן דרשו רז״ל מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני ואפי׳ על הבהמות שנאמר (שם לו) אדם ובהמה תושיע ה׳. אל הוא מדת הסליחה בשאלה וכן הכתוב אומר (שם צט) אל נושא היית להם. רחום וחנון הם שתי מדות הסליחה בשאלה עם תשובה ויסורין שכן מצינו לשונות אלו נופלים על היסורין, הוא שכתוב (שם עח) והוא רחום יכפר עון ולא ישחית וזה יורה שהתחיל בו השחתה כבר. ועוד מצינו (דברים ד׳:ל״א) כי אל רחום ה׳ אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ומצינו לשון השחתה ביסורים שנאמר (ישעיהו נ״ב:י״ד) כן משחת מאיש מראהו ופסוק מפורש (איוב ל״ג:כ״ד) ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר. ארך אפים מדה כוללת הצדיקים והרשעים, וכן אמר משה לפני הקב״ה יש לך לעשות למען מדה זו שיש בך שאתה ארך אפים לכל, ואם אתה אומר שהם רשעים גמורים ואינם ראויים לאריכות אף אלא הם חייבים כליה הנה אתה רב חסד ועשית חסד עם כ״ו דורות שהיו מבריאת עולם עד מתן תורה שלא היו להם תורה ומצוה וזנת וכלכלת אותם במדת החסד, ואם אתה אומר אותם כ״ו דורות לא קבלו התורה ולא עברו עליה ולכך לא נתחייבו כל כך כמו אלו שקבלו ועברו יש לך לעשות למען מדה זו שיש בך שהיא מדת אמת והוא חסד של אמת שאינו מצפה לתגמול, ואם אינך מוחל להם בשביל מדה זו הנה אתה נוצר חסד לאלפים ויש לך למחול להם בזכות האבות שאתה נוצר חסד לאלפים ויש לך לנצור לישראל חסד האבות וזכותם, ואם אתה אומר תמה זכות אבות עשה למען מדה זו שבך שאתה נושא עון והם הזדונות, ופשע והם המרדים, וחטאה והם השגגות, ונקה והם הנסתרות, והוא שכתוב (תהילים י״ט:י״ג) מנסתרות נקני. והיה ראוי להקדים חטאה לעון ופשע, שהרי אם

הוא סולח הזדונות והמרדים אין צריך לומר השגגות, ודרשו רז״ל בזה כי משה התפלל שהזדונות יחשב לשגגות ולפיכך הקדים זדונות לשגגות, ועוד לטעם אחר כי עון העגל היה תחלתו שוגג וסופו מזיד כמו שכתבתי למעלה על כן לא רצה משה להקדים השגגות כי תהיה תפלתו מזכרת עון ועל כן נכתבה מלת וחטאה באחרונה.

וע״ד המדרש ויעבור ה׳ על פניו, למד הקב״ה למשה היאך ילמד סניגוריא על ישראל אמר לפניו רבש״ע אילו לא היה להם זכות היית מאבדם זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך הוי אומר ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים לצדיקים ולרשעים, א״ל משה רשעים יאבדו, א״ל הקב״ה חייך שתצטרך לכך. כשאירע ענין המרגלים אמר משה (במדבר י״ד:י״ז-י״ח) ועתה יגדל נא כח ה׳ כאשר דברת לאמר ה׳ ארך אפים בין לצדיקים בין לרשעים.

ויש לך להתעורר במה שתרגם אונקלוס ארך אפים מרחיק רגז כי ירמוז למלאכים הממונים להשחית שהם רחוקים ממחיצתו של הקב״ה.

וכן תמצא בירושלמי במסכת תענית אמר רבי לוי מהו ארך אפים מרחיק רגז, משל למלך שהיו לו שני לגיונין קשים אמר המלך אם דרים הם עמי במדינה עכשיו בני מדינה מכעיסין אותי והם באים ומכלים אותן אלא הריני משלחם לדרך רחוקה שאם יכעיסוני בני מדינה עד שאני משלח אחריהם בני מדינה מפייסין אותי. כך אמר הקב״ה אף וחמה שני מלאכי חבלה אם דרים הם עמי עכשיו ישראל מכעיסין אותי והם מכלים אותם אלא הריני משלחם לדרך רחוקה שאם יכעיסוני ישראל עד שאני משלח אחריהם הם עושים תשובה ואני אקבלם, מה טעם, שנאמר (ישעיהו י״ג:ה׳) באים מארץ מרחק מקצה השמים ה׳ וכלי זעמו. אמר רבי יצחק ולא עוד אלא שנועל לפניהם מה טעם שנאמר (ירמיהו נ׳:כ״ה) פתח ה׳ את אוצרו ויוצא את כלי זעמו עד די פתח עד די טריף רחמוהי קריבין. תאנא בשם רבי מאיר כי הנה ה׳ יוצא ממקומו יוצא לו ממדה למדה יוצא לו ממדת הדין ובא לו למדת רחמים, ע״כ בירושלמי. ודרשו רז״ל בספרי ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר הנה אנכי כורת ברית, ואם רבו עונות הופך מדותיו הוא שכתוב (ישעיהו א׳:ד׳) עזבו את ה׳ נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור, מאי עזבו את ה׳ אמר הקב״ה אני קראתי ה׳ אל רחום וחנון ועתה בשביל עונותיכם נעשיתי אכזרי והפכתם מדותי הדא הוא דכתיב נזורו אחור נזורו המדות אחור.

ועל דרך השכל ויעבור ה׳ על פניו ויקרא ה׳ ה׳ אל, הרי שלש שמות והשאר מדות והן עשר והמדות נאמרות על השמות, שלש השמות כנגד שלש עולמות עולם המלאכים עולם הגלגלים והעולם השפל, וכנגד שני העולמות שהם קיימים נצחיים בלתי משתנים הזכיר שני שמות שאינם משתנים והם דומים זה לזה כי כן שני העולמות דומים זה לזה בענין הקיום והנצחות, וכמאמר דוד ע״ה (תהילים קמ״ח:ה׳-ו׳) כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם, והזכירם למעלה שאמר (שם קמח) הללוהו במרומים הללוהו כל מלאכיו, וכנגד עולם השפל הזה שהוא משתנה והוא בעל הויה והפסד הזכיר אל שהוא שם התואר והוא מתהפך ממדת הדין למדת רחמים, וכן הוא אומר (שם כב) אלי אלי למה עזבתני, והג׳ הוא מדת רחמים במקום הזה שאין אומרין למדת הדין למה עזבתני נשארו עשר מדות שהבורא יתעלה מנהיג בהם את עולמו. רחום וחנון שתי מדות נאמרו על ההשגחה כללית ופרטית, רחום היא מדה כללית כאמרו (שם קמו) ורחמיו על כל מעשיו, וחנון מדה פרטית ולא תמצא המדה הזאת כי אם בענין האדם הוא שכתוב (איוב ל״ג:כ״ד) ויחננו ויאמר פדעהו וגו׳ וכתיב (בראשית מ״ג:כ״ט) אלהים יחנך בני, ומפני שהאדם נכבד מכל ברואי עולם השפל לכך ייחד לו בענין ההשגחה מדה בפני עצמה. ארך אפים היא מדה שהכל צריכין לה בין צדיקים בין רשעים דכתיב (קהלת ז׳:כ׳) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ורשעים אין צריך לומר, ואין מדה זו נמצאת כי אם במין האדם לבדו כי היא על דרך ההשגחה עונש ושכר. נשארו שבע מדות ג׳ לטובים ארבע לרעים, רב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים לטובים, נושא עון ופשע וחטאה ונקה לרעים. נושא עון הוא חטא המחשבה, עון הרהור הלב, פשע וחטאה הוא עון המעשה זה מזיד וזה שוגג, ונקה אמרו רז״ל ונקה לשבים כי לא יתכן שהבורא יתעלה ינקה לשאינם שבים כי אין ראוי לסלוח לרשע העומד במרדו שאם כן מצינו חוטא נשכר וגיהנם ועונשיו לא נבראו אלא בשבילו ונמצא העונש והשכר בטל.

וע״ד הקבלה ויעבור ה׳ על פניו ויקרא ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה, י״ג מדות אלו כלם הם נמשכות מן הכתר, שהרי לשון מדות כלים או מקבלים, וזה סדר קריאת המידות בספירות, ה׳ ה׳ החכמה והבינה, אל רחום הגדולה, וחנון ארך אפים הגבורה, ורב חסד ואמת התפארת, נוצר חסד נושא עון הנצח, ופשע וחטאה ההוד, ונקה היסוד, לכל ספירה שתי מדות חוץ מן היסוד שאין לה במדות אלא אחת והשם הנכבד שעבר על פניו הוא הקורא י״ג מדות אלו הנמשכות מן הכתר.

אבל דעת הרמב״ן ז״ל וכוונתו בי״ג מדות כי ה׳ הראשון הוא אל עליון, והשני והשלישי התפארת והכבוד, ושלשתם הרי הם עצמותם של שם ואחרי כן עשר מדות. רחום וחנון ארך אפים הם באל עליון לכך לא הזכיר מרחם מחונן ומאריך כי הוא עצם פעול למדות ההם, והוא רב חסד ואמת נוצר חסד בתפארתו ונושא עון ופשע וחטאה ונקה בכבודו. וידוע כי בין השם הראשון והשני יש הפסק ביניהם וכל מי שלא הפסיק עתיד ליתן את הדין.

ועוד יש בענין י״ג מדות דרך אחרת לקצת בעלי הקבלה כי כל המדות כלן הולכות על ארבע ארבע, והוא כי אחר השם הזה הראשון העליון שהמדות מתאחדות בו והוא אינו מדה תמצא י״ב מדות והן מיוסדות לארבע ארבע, הזכיר תחלה ארבע מדות למדת רחמים, ואחרי כן הזכיר ארבע מדות למדות

החסד, ואחרי כן ארבע מדות למדת הדין, והנה זה על דרך שלשת הספירות שהם שלשת האבות שאמרו עליהם חכמי האמת הם הם המרכבה, ומכאן תבין כי משה כששבח את ה׳ בג׳ שבחים והוא שאמר האל הגדול הגבור והנורא כל י״ג מדות אלו כלל בשלשתן כי האל שהזכיר כנגד ה׳ ראשון שהוא עצם ולא מדה, וכשהזכיר הגדול כלל בו ארבע מדות של חסד, וכשהזכיר הגבור כלל בו ארבע מדות של מדת הדין, וכשהזכיר הנורא כלל בו ארבע מדות של מדת רחמים, והא למדת בג׳ שבחים אלה למשה הם כל י״ג מדות שנאמרו לו בסיני ומפני שהעובר על פניו של משה הוא הטוב שהובטח בו למעלה אני אעביר כל טובי והוא הקורא י״ג מדות כמו שהזכרתי כבר על כן תמצא בספר תורה תגין בשם של ויעבור ה׳ על פניו שני תגין בה״א ראשונה וב׳ תגין בה״א אחרונה אבל בשני השמות שהם ה׳ ה׳ אין בהם שום תג, וידוע כי התגין בכל מקום שהם הם רמז להשגה והתבוננות , והנה ההשגה אפשרית היא באמתת העובר הקורא ולא כן במי שאנו מיחסים לו המדות כי בו כשל כח ההשגה, והבן זה.

וכתב רבינו האי גאון ז״ל כי י״ג מדות אלו הם ענפי תולדות נמשכו מעשר ספירות ואע״פ שאלו נקראים מדות ואלו ספירות הכל נובע ממעין אחד, ואע״פ שמצינו שלש עשרה מדות ולא מצינו שלש עשרה ספירות סוד הענין מפני שהשלש המאורות העליונות שהם על עשר ספירות אין להם התחלה כי הם שם ועצם לשורש השרשים, וקבלת הגאון בשמותיהם שהם אור קדמון אור מצוחצח אור צח ושלשת שמות אלו כלם ענין אחד ועצם אחד דבקים דבוק אמיץ בשורש כל כל השרשים ומשורש כל השרשים נאצלו עשר ספירות, ועליו רמזו חכמי האמת בקוצו של יו״ד, וכבר הזכרתי זה בסדר בראשית, והקב״ה ימחול לנו ויראנו בתורתו נפלאות.

ז **פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלישים ועל רבעים.** הכתוב הזה מצאנוהו בתורה בארבעה מקומות שתים בעשרת הדברות ראשונות ואחרונות, ושתים במדותיו של הקב״ה האחד בכי תשא, והשני בסדר שלח לך בענין מרגלים, אותם שבעשרת הדברות הם פקודת נקמה להכריתם ולמחות שמם מן העולם שכן כתוב בו לשונאי, אבל השתים שבמדותיו של הקב״ה הם פקודת עונש להוסיף ולהרבות להם יסורים שיהיו כפרת עונותם וכדי להיטיבם באחריתם.

ואמנם מה שהקב״ה פוקד עון האב על הבנים יש לתמוה כי נראה כי אין זה משפט צדק והלא הקב״ה צוה בתורה (דברים כד) לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו.

אבל הענין הזה כבר בארוהו לנו רז״ל שהכתוב הזה של פוקד עון אבות מדבר כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם ויזכיר הכתוב שהפקידה הזאת נמשך ארבעה דורות, והטעם לפי שאפשר שיאריכו ימיו של אדם ויראה ארבעה דורות כענין שכתוב באיוב (איוב מב) ויראה את בניו ואת בני בניו ארבעה דורות, וכן כתוב ביוסף (בראשית נ) וירא יוסף לאפרים בני שלשים מלת בני סמוכה והם רבעים והודיענו הכתוב עד היכן גבול הקורבה כי חמלת האבות עד פה תבא ולא תוסיף, ועל כן הרשע אשר ראה אביו ואבי אביו וזקנו שהיו עושי רשעה והנה גם הוא אחריהם אוחז הדרך ההוא ומתחזק ברשע כמותם ראוי להביא עליו יסורין ולפקוד עליו עון כלם. וכאן הבן שואל כיון שהמדה כך היא שהפקידה הזאת עד ארבעה דורות ולא יותר אם כן מדוע אמר הכתוב (שמות לב) וביום פקדי ופקדתי עליהם, ודרשו רז״ל אין לך דור ודור שלא יהא בו אונקיא מעון העגל, ובלשון אחר הזכירו במקום אחר אין לך פורענות שבאה על ישראל שאין בה קצת מפורענות של עגל וא״כ איך יפקוד הקב״ה בכל דור ודור קצת מאותו עון ומדת הפקידה ואף כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם אינה מתפשט אלא עד ד׳ דורות, והתשובה בזה כי מה שאמור פקדי ופקדתי אין זה לשון פקידה בכאן אלא לשון זכירה שהקב״ה זוכר עון העגל כשהדור חוטא, אבל אינו פוקדו כי בחרבן בית המקדש נפקד הכל ונמחה העון לגמרי כי בודאי היה החרבן ההוא והאבדה ההיא העצומה שאבדו ישראל שיתמרקו בה עונותיהם ולא ישאר להם מעון העגל כלום. והנה מצינו בחרבן בהמ״ק שכתוב (יחזקאל ט) קרבו פקודות העיר ואיש כלי משחתו בידו, ובמלת פקודות רמז מקרא זה וביום פקדי ופקדתי.

וכן מצאתי במדרש איכה עד היכן חטאו של עגל קיים ר׳ ברכיה אומר עד עגלי ירבעם שנאמר (הושע ז) כרפאי לישראל ונגלה וגו׳, ר׳ שמואל בר נחמני אמר עד חרבן בהמ״ק שנאמר קרבו פקודות העיר הזאת. הא למדת שאין עון העגל נפקד כלל מחרבן הבית ואילך ואף על פי שאינו נפקד נזכר הוא שהקב״ה זוכרו, וזהו שדרשו רז״ל בפ׳ אין דורשין כשחרב בהמ״ק נתמעטו כנפי החיות אותן שמכסות בהן רגליהם שנאמר (יחזקאל א) וכף רגליהם ככף רגל עגל אי לא אתמעיט מנא ידע ליה דילמא דגלאי ואחוי ליה דאי לא תימא הכי ודמות פניהם פני אדם הכי נמי דאימעוט אלא דגלאי וכו׳, הכי השתא בשלמא אפי אורח ארעא לגלויי קמי רביה אלא כרעי לאו אורח ארעא לגלויי קמי רביה. ולכך נתמעטו כנפי הרגלים והטעם כדי להזכיר עון העגל, ועוד אזכיר במצות ציצית מספר הכנפים שנתמעטו, וא״כ הרי העון נזכר שאם לא היה זוכר היה מתנהג עמהם במדת רחמים והזכירה ההיא מונעת הרחמים, אבל לעתיד לבא ישכחנו לגמרי שכן הבטיחנו ע״י נביאו (ישעיה מט) גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך.

וע״ד הקבלה פוקד עון אבות על בנים זהו סוד העבור כי יפקוד על הרשע פעמים שלש עם גבר ועמו הן רבעים, והדין הזה הוא ענין המחשבות שאמרה התקועית לדוד שהקב״ה מחשב (שמואל ב יד) לבלתי ידח ממנו נדח.

ויש לך לקנות לב ולהבין המאמר הנמרץ שבספר הבהיר, א״ר רחומאי האור קודם לבריאת העולם שנאמר (בראשית א) יהי אור ויהי אור אמרו לו קודם יצירת בנך תעשה לו עטרה, אמר להם משל למה הדבר דומה למלך שהתאוה לבן ומצא עטרה נאה ומקלסה אמר זה לבני לראשו אמרו לו ויודע הוא שבנו ראוי, אמר להם שתקו, כך עלה במחשבה עלה ונודע שנאמר וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ע״כ, והוא חסד הש״י לישראל שלא יהיו אובדין מן העולם הבא אלא שיזכו הכל לפניו, ומפורש אמרו כל ישראל יש להם חלק לעוה״ב שנאמר (ישעיה ס) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ. ואל הסוד הזה רמז שלמה המלך ע״ה באמרו (קהלת א) מה שהיה הוא שיהיה וגו׳ ואמר (שם) דור הולך ודור בא וגו׳, כי ע״ד הפשט היה ראוי שיאמר דור בא ודור הולך לפי שהנולדים הם באים והמתים הם הולכים, אבל אמר דור הולך ודור בא כי ההולך הוא בא, וזהו לשון דור שהוא מלשון (ישעיה כב) כדור אל ארץ רחבת ידים וזה מבואר.

ח **וימהר משה.** על דרך הפשט השתחויה זו הודאה על מדת החנינה והרחמים שהודיעו, וחס ושלום להאמין דבר ריקי מוח שהביא אותם ה״ר אברהם שפירשו כדי שלא יאריך עוד לומר על חמשים כי לא הוה מפסיק דבר השי״ת וחלילה מזה והנה למלך בשר ודם אין עושין כן כאשר השיג עליהם הוא ז״ל.

אבל באור הכתוב כי אחר שהשלים הש״י דבריו מהר משה בזריזות גדולה והשתחוה אל הכבוד העובר על פניו כמי שמקבל פרס מבית המלך ומשתחוה ונותן לו הודאה על מה שנתן לו כשיצא מלפניו.

וע״ד המדרש וימהר משה, מה ראה, ר׳ חנינא בן גמליאל אומר ארך אפים ראה, רבנן אמרי אמת ראה, כן דרשו במדרש תהלים. ובאור זה כפשוטו כי דעת רבי חנינא שנתן משה הודאה על ארך אפים כי היא מדה שיצטרכו לה כל ישראל בכל הדורות שהקב״ה יאריך אפו להם ולא יכלם בעונם, ודעת רבנן שנתן הודאה על מדת אמת שהיא רבת הסליחה לרחם עליהם לגמרי ושלא יזכור עונם כי ארך אפים מדה קשה קצת מאריך אפיה וגבי דיליה.

ועל דרך הקבלה ארך אפים ראה אמת ראה רבי חנינא ורבנן נראין כחולקים ואינן חולקין כי ארך אפים הוא הכח הנמשך מן הגבורה והוא המכריע והוא דעת רבנן שאמרו אמת ראה ולא שינו הלשון אלא כדי להודיענו אם המדות נזכרות מלמעלה למטה או ממטה למעלה, רבי חנינא היה מונה ממטה למעלה והיה מסיים ארך אפים כמכריע, ולכך אמר ארך אפים, ורבנן היו מונין מלמעלה למטה והיו מסיימים ואמת כמכריע ולכך אמרו אמת ראה.

ועוד שם במדרש תהלים על איזו מהם נשתחוה ר׳ אליעזר בן יעקב אומר על ארך אפים רבנן אמרי על מדת רחמים. והעולה לנו מזה כי הכל אחד והכריעה וההשתחויה אל האמת וזה מבואר.

ט **וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו.** לרוב ענותנותו של משה כלל עצמו עמהם כי היה לו לומר לעונם ולחטאתם, וירמיה שהיה משבטו למד ממנו שאמר (ירמיהו י״ד:ז׳) אם עונינו ענו בנו ה׳ עשה למען שמך, ולא אמר עונם. ואמר ונחלתנו והיה לו לומר ותנחילנו, אבל באורו שתנחיל אותנו שאנחנו נהיה נחלה שלך וזה דבר הנביא שאמר (איכה ג׳:כ״ד) חלקי ה׳ אמרה נפשי על כן אוחיל לו, אמר הכתוב נפשי אומרת חלקי ה׳ כלומר אין לי חלק בארץ זולתי עבודת השי״ת שהוא חלקי על כן אוחיל לו שנחלק לחלקו זהו שאמר הכתוב (דברים ל״ב:ט׳) כי חלק ה׳ עמו.

י **אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים.** אמר זה על עמידת השמש ליהושע ועל קרון פנים של משה, ולכך אמר אשר אני עושה עמך וכיון שהובטח משה בכאן בנסים ונפלאות שיעשו על ידו ובאותות שיברא הקב״ה שמעולם לא נבראו לכך הוצרך משה לומר בענין קרח (במדבר ט״ז:ל׳) ואם בריאה יברא ה׳ ושם אזכיר זה בגזרת ה׳.

יז **אלהי מסכה לא תעשה לך.** כמו שעשיתם עד עכשיו שעשו עגל מסכה לפי שטעו והרהרו אחר מדת הדין ולכך סמך לו את חג המצות תשמור כלומר שיזכרו מדת הרחמים שהמצה מדת רחמים היא ולא יהרהרו אחר מדת הדין. ותן אל לבך איך צוה כאן במצה והזהיר על חמץ לא תשחט על חמץ. ונראה לי לומר כי הכתוב ראה לבאר שהמצה והחמץ ירמוז למדות, וכן הבשר והחלב שבו השלימה הפרשה ולכך הזכירם לו הש״י בפרשת י״ג מדות, ומה שתמצאם ג״כ (שמות כ״ב:כ״ד) באם כסף תלוה בסדר הזה בעצמו מפני ששם התחיל ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות, וידוע כי ששת ימי בראשית עם השבת הם מדות והמצות האלה מכללם ולכך הזכירם גם שם.

כ **כל בכור בניך תפדה ולא יראו פני ריקם.** מי שזוכה שהוא בכור מעלה גדולה היא, והוא רמז להקב״ה שהוא בכורו של עולם ועבודת הקרבנות מימות עולם בבכורות היתה ולכך קנאה יעקב אבינו ומכרה עשו הרשע שביזה עבודת הש״י ואחרי כן נפסלו הבכורות במעשה העגל והופרשו הלוים במקומם שתהיה העבודה בהם ולא בבכורות, ואע״פ שאין העבודה בהם יש להם מעלה ויתרון על שאר בני אדם מצד שהם בכורות, דרשו רז״ל כל דבר שנאמר בו לי הוא בעוה״ז ובעוה״ב ישראל הם בעוה״ז ובעוה״ב שנאמר (ויקרא כ׳:כ״ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, הלוים שנאמר (במדבר ג׳:מ״ה) והיו לי הלוים, הארץ שנאמר (שמות י״ט:ה׳) כי לי כל הארץ, בכור שנאמר (במדבר ג׳:י״ג) כי לי כל בכור בעוה״ז ובעוה״ב ע״כ. ואין מצות בכור

נוהגת בנקבות אלא בזכרים שנאמר (שמות י״ג:י״ג) פטר כל רחם בבני ישראל וכתיב (שם) וכל בכור אדם בבניך תפדה. ויצטרך הבכור שיחזיק בתורה וביראת שמים יותר משאר בני אדם מצד המעלה שבו שהוא בכור ושיחזיק אביו במצות פדיונו כי היא מצוה מוטלת על האב לא פדאו האב הרי הוא חייב לפדות את עצמו ואם אינו פדוי או מצד אביו או מצד עצמו הרי הוא נענש שכן דרשו רז״ל למה סמך עלית הרגל לפדיון הבכור לומר לך שהבכורות שנפדו מקבלין פני שכינה וזוכין לראות בנין בהמ״ק הא לא נפדו לא יראו.

כא **ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות.** הזכיר מצות שבת באמצע הרגלים כי סמך אותו לחג המצות ולקדוש הבכורות לפי שבכולם זכר למעשה בראשית. ונאמר בחריש ובקציר תשבות כלומר אפילו בזמן חריש וקציר שהם עקר חיי האדם בעבודת האדמה תשבות ביום השבת ולא תעשה בו מלאכה, כן פירש הרמב״ן ז״ל.

כג **יראה כל זכורך.** ולא הנקבות שהנקבות פטורות מן הראיה וכן הסומים והחגרים וכיוצא בהם. וטעם הדבר בסודה מפני שהכבוד היה נראה בענן לעיני כל ישראל, והענן ההוא היה זך ובהיר מאד כמראה של זכוכית שכל המסתכל בה נראה צורתו מתוכה ומה שבתוך הענן לא היה נראה לחוץ, ומפני שאינו דרך כבוד לשכינה שיהיו נראים אלו מתוכה לכך נפטרו מן הראיה וזהו שאמר בעלותך לראות את פני ה׳ אלהיך, ודרשו רז״ל סומא באחת מעיניו פטור מן הראיה שנאמר יראה כל זכורך יראה כשם שבא לראות כך בא ליראות, מה לראות בשתי עינים אף ליראות בשתי עינים. וכן תמצא שקראו אברהם בשתי לשונות אלו שאמר (בראשית כ״ב:י״ד) ה׳ יראה בהר ה׳ יראה.

כד **כתב לך את הדברים האלה כי ע״פ הדברים האלה כרתי אתך ברית.** ע״ד הפשט כתב לך הוא שיכתוב התנאים שבין הקב״ה לישראל, והיאך קבלו התורה בנעשה ונשמע כשם שעשו בלוחות ראשונות וצוה למשה שיעשה בזה ספר. ומה שחזר והזכיר כי על פי הדברים האלה פעם שניה והיה יכול לומר על פיהם דרשו רז״ל בזה דברים שמסרתי לך בכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה ודברים שמסרתי לך על פה אין אתה רשאי לכתבם. ויהיה זה פי׳ הכתוב אם קיימת הדברים האלה מה שבכתב בכתב ומה שבעל פה על פה כרתי אתך ברית ואם שנית לא כרתי אתך ברית.

ובמדרש אמר רבי יהודה בר שלום בקש משה רבינו ע״ה להיות אף המשנה בכתב, אמר לו הקב״ה למשה אכתוב לך רובי תורתי אבל כמו זר נחשבו, וכל כך למה מפני שהמשנה מסתוריו של הקב״ה ואין הקב״ה מגלה מסתוריו אלא ליראיו שנאמר (תהילים כ״ה:י״ד) סוד ה׳ ליראיו ע״כ.

ונראה לי באמרו שהמשנה מסתורים שהמשנה מגלה מסתורים ותורה שבכתב היא המסתורים בשכבר ידעת כי המשנה כנגד ה״א שניה שבשם שהיא פירוש השם הנסתר והנעלם ועליה נקרא השם המפורש, וכן המשנה פירוש לתורה שבכתב ותורה שבכתב מתגלה ומתפרשת על ידה, ומטעם זה רצה הקב״ה שתהיה כתובה על לוח הלב ולא נתן רשות למשה לכתבה כי יהיה בזה גלוי מסתורים ויהיו שאר האומות שלא קבלו התורה ולא רצו בה שוים עם ישראל, וזהו שאמר כמו זר נחשבו שיהיו הכל שוים בכתיבתה ואין למקבלי התורה יתרון עליהם. ועוד לטעם אחר כדי שלא יהא לעכו״ם פתחון פה ליום הדין, ואמשול לך משל למה הדבר דומה למלך ששלח כתבו חתום לבניו על ידי עבדו נאמן ביתו וצוה להם באותו כתב היאך יתנהגו עמו ועם בני העולם ומסר לעבד דברים על פה שיגיד להם תשלום דברי הכתב, והמלך קבע שכר גדול לכל מי שיבא בבריתו ויקיים דברי כתבו כמצותו, מה עשו בני המדינה העתיקו הכתב אמרו אף אנו יש בידינו כתבו של מלך ואנו מקיימין אותו לזמן בא המלך ליתן שכר באו בני מדינה ועומדין לפניו והוא שאל אם עסקו בדברי כתבו לעשות כמצותו וכיון שלא ידעו אותם דברים שבעל פה אמר תיפח נפשם.

ולזה רמזו בריש פ״ק דע״ז לעתיד לבא מביא הקב״ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר כלום יש בכם מגיד זאת שנאמר (ישעיהו מ״ג:ט׳) מי בהם יגיד זאת ואין זאת אלא תורה שנאמר (דברים ד׳:מ״ד) וזאת התורה, מיד יוצאין מלפניו בפחי נפש.

ורבינו הקדוש שחבר המשנה ולמד אותם ברבים וכתבוה הכל בימיו כונתו היתה כדי שלא תשכח תורה מישראל שראה הרשעה מתפשטת בעולם וישראל מתפזרין בגלות על כן הותר לו לעשות כן משום שנאמר (תהילים קי״ט:קכ״ו) עת לעשות לה׳ הפרו תורתך, וכתב וחבר המשנה שהיא תורה שבעל פה ועל כן קראה משנה לפי שהיא שניה לתורה שבכתב ורובה לשון הקדש צח כתורה שבכתב, ואחרי כן נתמעטה החכמה וקצרו הלבבות ועמדו רבינא ורב אשי וחברו התלמוד שהוא פירוש המשנה כי לרוב חכמת רבינו הקדוש וחכמת בני דורו היה פירוש התורה אצלם מבורר ופשוט מתוך המשנה, ואצל דורות רבינא ורב אשי היה עמוק וסתום מאד ומזה אמרו בתלמוד על המשנה חסורי מחסרא והכי קתני שאין הכוונה להיות המשנה חסרה כלל חלילה, אבל הכוונה שהיא חסרה אצלנו מפני חסרון שכלנו מפני שאין אנו מגיעים לעומק חכמת דור של חכמי המשנה ולפיכך עשו רבינא ורב אשי פירוש על המשנה והוא התלמוד ובארו ספקות המשנה והאריכו לשונם על לשון המשנה העמוק והסתום.

ומה שאמר אתך כלומר בעבורך כי בזכותו עשה עמהם.

כח **ויהי שם עם ה׳.** לשון עם ה׳ יורה שהוא נזון ממדת החסד ומזיו האור העליון שהרי כתיב (תהלים קל) כי עם ה׳ החסד וכתיב (דניאל ב) ונהורא עמיה שרא, וכן צדיקים לעוה״ב חיים ונזונים ממדת החסד ומזיו האור העליון הוא שכתוב (תהילים ל״ו:ח׳-ט׳) מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם כי עמך מקור חיים באורך נראה אור. ומה שאמר **לחם לא אכל ומים לא שתה,** ידוע כי הלחם והמים מזון הגוף ובסבת הגוף תתקיים ותעמוד הנפש בגוף וכיון שכן ראוי מק״ו שיעמוד הגוף ויתקיים בסבת מזון הנפש, וכיון שהיה משה נזון מזיו האור העליון שהוא מזון הנפש אין לתמוה אם נתעכב שם כל הזמן הזה בלא מאכל ומשתה, והאמת כי מזון הגוף בא מסבה אחר סבה ורבו האמצעיים והסבות עד הסבה העליונה יתעלה שהוא מקור חיים וא״כ משה שהיה דבק בסבה העליונה עצמה הוא המזון האמתי, והוא שאמרו רז״ל בפסוק (שמות כד) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו אמר רבי יוחנן אכילה ודאית שנאמר (משלי טז) באור פני מלך חיים.

ובמדרש ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה מנין היה יודע משה אימתי יום ואימתי לילה, כשהיה הקב״ה מלמדו תורה שבכתב היה יודע שהוא יום, וכשלמדו תורה שבעל פה היה יודע שהוא לילה שהיום והלילה שוין לפני הקב״ה שנאמר (דניאל ב) ונהורא עמיה שרא וכתיב (תהלים קלט) גם חשך לא יחשיך וגו׳, ועוד דרשו כשהיה רואה הכוכבים והמזלות כורעים ומשתחוים לפני הקב״ה היה יודע שהוא יום, וכשהיה רואה גלגל חמה כורע ומשתחוה לפני הקב״ה היה יודע שהוא לילה שנאמר (נחמיה ט) וצבא השמים לך משתחוים.

ויכתוב על הלוחות. יחזור אל ה׳ הנזכר לא למשה ח״ו, ומפורש הוא בכתוב פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים. וכתבתי, זה יורה שגם השניות היו מכתב אלהים. והיה ראוי לומר וכתבתי על הלוחות הדברים, ומה שהוסיף את לרבות למען ייטב לך שבבלוחות אחרונות שהרי בראשונות לא היה בהם אות טי״ת, וכבר הזכרתי זה בסדר וישמע יתרו. ודרשו רז״ל ויהי שם עם ה׳ ויכתוב על הלוחות כי בעוד שהיה משה עם ה׳ כתב ה׳ על הלוחות.

והנה ארבעים יום אלה היו ארבעים שלישיים כי כבר עד שם ארבעים יום אמצעיים להתפלל על אותו עון כמו שכתוב במשנה תורה (דברים ט) ואתנפל לפני ה׳ את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי.

ל **והנה קרן עור פניו.** מיני האור חלוקים, יש אור חכמה, ויש אור שיצא מן החשך, אור חכמה הוא האור שבו נברא הכל, והוא שדרשו בו רבותינו ז״ל כבר היה לפני שקדם למאמר יהי אור והוא שנקרא ראשית והאור הזה השיג משה בלבו ובו נבדל משאר הנביאים ונתעלה על כלם, אור שיצא מן החשך הוא האש היסודי הוא הנקרא אור מורגש והוא אשר חל על משה וקרן עור פניו. ומעלת הקרון שזכה בה עתה בלוחות שניות מה שלא זכה בלוחות ראשונות כשאמר ויפן וירד משה מן ההר, לפי שכל ישראל היו שם במתן תורה בלוחות ראשונות וכלם עדים בדבר במה שראו בעניהם אבל כאן בלוחות שניות שהוזהר (שמות לד) ואיש לא יעלה עמך נתן לו מעלת הקרון כדי שיהא אות לישראל על מתן תורה. או נאמר כי משה ראוי לקרון עור פנים מן הראשונות גם מוחזק היה בעיני כל ישראל לנביא לה׳ שלא יצטרך לאות עמהם אבל לפי שהיה גלוי וידוע לפניו יתעלה שעתידין הראשונות להשתבר לכך אחר לו מעלה זו על השניות הקיימות.

ויראו מגשת אליו. דרשו רז״ל כמה גדול כח העון עד שלא חטאו ישראל היו רואין מתוך הכבוד שבע מחיצות של אש ולא היו מזדעזעין שנאמר (שם כד) ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל.

ויש בזה שבע תיבות כמספר המחיצות שהיו לעיני בני ישראל, וכשחטאו אפי׳ פני הסרסור לא היו יכולין לראות, שנאמר ויראו מגשת אליו.

והנה משה זכה לקרני האור מן המערה ממה שכתוב (שם לג) והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור מנקרת צור זכה לקרון עור פניו וכן הוא אומר (חבקוק ג׳:ד׳) קרנים מידו לו ושם חביון עוזו, וכן נרמז בו כי מן הלוחות היה קרון עור פניו כענין שכתוב (קהלת ח׳:א׳) חכמת אדם תאיר פניו.

ובמדרש והנה קרן עור פניו כל ההוד שנטל משה בעוה״ז לא היה אלא פירות מתן שכרן אבל הקרן קיים לו לעוה״ב שנאמר קרנים מידו לו ע״כ.

ונראה לי בבאור זה כי הקרון בהיות פניו כפני חמה שהם הפירות בעוה״ז היה בדמיון הפרי הנופל מן האילן, אבל לעוה״ב הקרן קיים לו אורה כשל מעלה הוא אספקלריא המאירה וזהו שאמרו נובלת אור של מעלה גלגל חמה. ועשה המדרש מלת קרן כוללת הקרן והפירות.

לג **ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה.** למדך הכתוב שכשהיה משה מדבר עם ישראל פירוש המצות היה מדבר עמהם בלא מסוה ובלא מחיצה כלל וכן כשהיה מדבר עם הקב״ה. ומה שאמר ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו הוא ספור ענין שהיה נוהג בו תמיד אחר מתן תורה ויודיענו הכתוב כי מאותו יום ואילך כן נהג עם ישראל כל ימיו בבא משה אל אהל מועד יסיר המסוה ובצאתו משם גם כן יצא בלא מסוה ודבר עם בני ישראל את אשר יצוה, אך כשהיה משלים דבורו עם ישראל ישיב את המסוה על פניו כדי שלא יזונו עיניהם מן האור שבפניו שלא בשעת דבורו עמהם.

והנה מעלת האור המורגש הזה בקרון עור פניו מיום שקנה אותה בהר סיני לא זזה ממנו אבל היתה עמו כל ימי חייו ואפי׳ ביום מותו העיד עליו הכתוב (דברים ל״ד:ז׳) לא כהתה עינו ולא נס לחה.

לה ראו בני ישראל את פני משה. ראוי שתתעורר בכאן למה הזכיר הכתוב משה שלש פעמים והיה אפשר לומר כי קרן עור פניו והשיב את המסוה. וע״ד הפשט אפשר לפרש כי זה כנגד ג׳ פעמים מ׳ יום שהיה מעמדו בהר, וידוע שבכל מעמד ומעמד נתוסף בו יתרון השגה ותוספת אורה, ועל כן הזכירה בו הפרשה שלש קרינות כי נאצל עליו הוד והדר בכל ארבעים יום ומהם ראשונים שניים ושלישיים, ובא הרמז כאן בפרשה הזאת בג׳ קרינות ובכתוב הזה ג׳ פעמים משה וג׳ פעמים פנים מפני שעתה בלוחות שניות נשלמו מ׳ יום שלישיים, והזכיר הכתוב משה שלש פעמים להורות כי בכל פעם ופעם היה עולה מדרגה שראוי להקרא עליה משה כי מלת משה נגזר מן כי מן המים משיתיהו, ומה שהיה בילדותו משוי מן המים היה רמז למה שעתיד להיות בזקנותו משוי מימי החכמה בהר סיני ועל כן אמרו אין מים אלא תורה, ובשמו ג״כ התעוררות ורמז למה שעתיד לשמוע קול דבור השכינה מבין שני כרובים.

וע״ד הקבלה יתכן לומר כי הטעם שיזכיר הכתוב הזה ג׳ פעמים משה וג׳ פעמים פנים כדי לבאר על מעלת משה בהר כי נתעלה במעמד הקדוש ההוא והוקש כבודו לכבוד הש״י, והוא שאמרו רז״ל אמר הקב״ה למשה כמה כבוד כבדתיך אמרת קומה ה׳ קומה ה׳ שובה ה׳ התורה נקראת על שמי שנאמר (תהילים י״ט:ח׳) תורת ה׳ תמימה, קראתיה על שמך שנאמר (מלאכי ג׳:כ״ב) זכרו תורת משה עבדי, ישראל נקראו על שמי שנאמר (תהלים פא) לו עמי שומע לי, אמרתי יקראו על שמך (ישעיהו ס״ג:י״א) ויזכור ימי עולם משה עמו, דברתי עמך באמירה ובדבור שנאמר וידבר ה׳ אל משה לאמר, ויאמר ה׳ אל משה לאמר, אף אתה דברת לפני בדבור ובאמירה שנאמר (במדבר י״א:י״א) ויאמר משה אל ה׳ (שמות ו׳:ח׳-ט׳) וידבר משה אל ה׳, אני אין לפני אכילה ושתיה עשיתיך כמוני שנאמר (שמות לד) לחם לא אכל ומים לא שתה, אני אלהים ואותך נתתי אלהים שנאמר (שם ז) ראה נתתיך אלהים לפרעה, לי נביאים ולך נתתי נביא שנאמר (שם) ואהרן אחיך יהיה נביאך, אני אין כל בריה יכולה להסתכל בי שנאמר (שם לג) כי לא יראני האדם וחי, ואתה כן שנאמר (שם ל) ויראו מגשת אליו, בי כתיב (שם לג) וראית את אחורי, ובך כתיב והביטו אחרי משה ע״כ במדרש.

ונראה לי לומר כי חכמי האמת במדרש זה דברו דרך כלל ודרך קצרה במעלותיו של משה שבהם נתעלה ונתדמה להקב״ה והפרטים רבים נוכל להבין הפרט מתוך הכלל, והוא הדין שהיה אפשר לומר אני יש לי משרת הנקרא נער ואתה יש לך משרת הנקרא נער שנאמר (שם) ומשרתו יהושע בן נון נער, ומזה הענין היה מוכרח להקרא יהושע נער והיה בן נ״ו שנה, וכן אפשר לומר עוד אני יש לי ע׳ שרים של מעלה שאצילות כחם מכחי ואתה יש לך שבעים זקנים שאצילות כחם מכחך שנאמר (במדבר י״א:כ״ה) ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים, וכשם ששבעים שרים של מעלה סביבות כסאי כך כתיב (שם יא) ויעמד אותם סביבות האהל.

ואחר שנסתכל איך גלה לנו המדרש הזה על כבודו של משה ואיך המשיל פניו לפנים של מעלה מעתה אודיעך ואאלפך חכמה בטעם שהזכיר הכתוב שלש פעמים פנים, ידוע למבין כי עשר מעלות הם נחלקות לשלשה מעלות של שלש שלש כי הראשונה נקראת אין ואין להזכירה והמעלה הראשונה נקראת כבוד עליון והמעלה השנית נקראת כבוד אמצעי והמעלה השלישית נקראת כבוד אחרון וזהו סוד המשנה במצות תקיעת שופר סדר תקיעות של שלש שלש וכל המעלות בכלל נקראות כבוד ופנים, וזהו שכתוב לא תוכל לראות את פני זהו כבוד ראשון, ופני לא יראו זהו כבוד אמצעי, פני ילכו זה כבוד אחרון, ואע״פ שהשיג משה הכבוד האחרון גם האמצעי מ״מ מצינו בו כשם שכתב הקב״ה בעצמו שלש פעמים כך כתב בכתוב הזה שלש פעמים משה ושלש פעמים פנים.

ומעתה הסתכל מעלת הנביא ע״ה שהמשילו הכתוב לבוראו מה שלא זכה שום ילוד אשה אל המדרגה הזאת גם מן הטעם הזה הזכיר שלש פעמים מסוה שניהם מניעה ואחד השגה והבן זה.

עד באו לדבר אתו. היה לו לומר עד באו לדבר את ה׳, והנה הכתוב יכפול כמה פעמים שמו של משה ולא יכנהו ומדוע יכנה עתה את השם המיוחד במקום הצריך להזכירו ולא יזכירנו, אבל יתכן לומר כי הכל מעלה וכבוד למשה כדי שתבין גם מזה עד בא ה׳ לדבר עם משה ולמדך הכתוב כי משה יבא לדבר אל ה׳ וה׳ אל משה וכענין שכתוב (שמות ל״ג:י״א) כאשר ידבר איש אל רעהו זה מדבר וזה משיב בלא אמצעי ולא היה נבהל כלל. ומעלה זאת אחת מן המעלות אשר למשה בנבואתו אשר בה היה יתר על שאר הנביאים ועמה יתעלה וירום על כלם וגבה ונשא מאד והיא הנקראת ידיעה פנים אל פנים, וכן העיד עליו הכתוב בסוף התורה (דברים ל״ד:י׳) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה׳ פנים אל פנים, ועל המעלה הזאת הבטיח הנביא ליראי ה׳ ולחושבי שמו שיזכו בה לעולם שכולו ארוך הוא שאמר (ישעיהו ל״ג:י״ז) מלך ביופיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים.

פרק לה

א אכול בני דבש כי טוב ונופת מתוק על חכך, כן דעה חכמה לנפשך אם מצאת ויש אחרית ותקותך לא תכרת (משלי כד, יג-יד)

שלמה המלך ע״ה המשיל החכמה שהיא תענוג שכלי לדבש שהוא תענוג גופני וכן הוא תמיד נוהג ברוב דבריו בספר משלי לדבר ע״י משלים כדי

שיזהיר האדם שיוכיח שכלו לטבעו, לפי שהאדם כלול משני דברים שכל וטבע וא״א לו שיוכיח שכלו לטבעו כי אם ע״י משל מעין הדברים המורגשים אשר הטבע שקוע בהם, וידוע כי חלקי הנבראים השפלים ארבעה זה למעלה מזה והם הדומם והצומח והחי והמדבר, הדומם הם ההרים והגבעות ואין לחלק זה נפש כלל לא צומחת ולא נפש התנועה אף כי נפש שכלית. למעלה ממנו הצומח יש לו יתרון מעלה על הדומם לפי שיש בו נפש צומחת. למעלה מן הצומח שאר בעלי חיים שיש להם נפש התנועה ונפש הצומחת, למעלה מבעלי חיים שאינם מדברים הוא האדם שהוא כולל את כלם בנפש הצומח ונפש התנועה שבו ויש לו יתרון על כלם בנפש השכלית. וכן תמצא סדר הויתם בבריאתם במעשה בראשית, הדומם הוא שכתוב (בראשית א׳:ט׳) ותראה היבשה, הצומח הוא שכתוב אחריו תדשא הארץ, החי הוא שכתוב ביום חמישי ישרצו המים שרץ נפש חיה, המדבר הוא שכתוב ביום ששי נעשה אדם בצלמנו כי הנבראים השפלים תמצא אחרון אחרון משובח בהפך מן הנבראים העליונים שהם ראשון ראשון משובח, האור ביום ראשון, הרקיע ביום שני שהוא למטה מן האור, והמאורות ברביעי שהם למטה מן הרקיע.

ולפי שהאדם משותף עם הצומח בנפש הצומח ועם הבהמה בנפש התנועה לכך הוצרך להיות לו נפש שכלית להחכימו ולהורות אותו דרך השכל כדי שיתגבר שכלו על טבעו. הא למדת כשם שנתעלה הצומח על הדומם כך נתעלה החי על הצומח והמדבר על החי, ואף ע״פ שזה ברור ומוחש לעינים עוד יורונו הכתובים בזה הוא שכתוב (איוב ל״ה:י״א) מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו, ועם היתרון הזה שהוא השכל יבחן ערך השכל וערך הטבע כל אחד מהם באיזה מדרגה הוא וכאשר האדם מגביר שכלו על טבעו הנה הוא מלאך ה׳ צבאות וכאשר יגביר טבעו על שכלו נמשל כבהמות נדמו, ומזה יזהיר דוד המלך ע״ה את האדם שימשך אחר השכל, הוא שאמר (תהילים ל״ב:ח׳) אשכילך ואורך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני, ויזהירנו עוד שלא ימשך אחר הטבע הוא שאמר אחריו (שם) אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך.

והנה שלמה הודיענו בספר משלי תועליות השכל ונזקי הטבע והוא שהטבע מתעצל מלבקש מאכל ומשתה ומלבוש ודירה שהם פעולות הכרחיות והשכל מוכיחו שיזדרז במוכרח ומראה לו אחרית הדברים, והוא כי עם המאכל ינצל מן הרעב ועם המלבוש ינצל ויסתתר שלא יעמוד ערום ועם הדירה ינצל מן הקור והחום כי השכל יודע ומבחין כל זה ואין הטבע יודע בזה כלום, ועל זה אמר שלמה (משלי י״ב:כ״ז) לא יחרוך רמיה צידו והון אדם יקר חרוץ, באורו איש רמיה לא יתקיים בידו ממונו ולפי שדרך הצייד לשרוף כנפי העופות כדי שלא יברחו לכך יאמר כי הגונב ועולה בצידו לא יגיע לחרוך כי יברח ממנו העוף טרם שיחרוך והוא משל למקבץ ממון שלא כדין כי לא יצליח, ויחרוך מן (דניאל ג׳:כ״ז) ושער ראשיהן לא התחרך, אבל ההון היקר לאדם והמתקיים בידו שתהיה לו מדת החריצות. הטבע מבקש הגזלה והגנבה והאונאה והפעולות האלה יערבו לו לעשות והסבה בזה שהוא מרגיש בעצמו הצורך והדוחק שיש לו, והשכל מעוררו ומוכיחו בזה ומראה לו התכלית כי יגיע לו מזה בושה ופגם וחרפה בעוה״ז והעונש החמור לעוה״ב, ועל זה אמר שלמה (משלי כ׳:י״ז) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ. הטבע מבקש השמחה והשחוק והמשגל והסבה בזה הוא ענין התאוה הנטועה בו לקיום המין וימצא מתיקות במלאת ספק תאותו והשכל יוכיחנו ומראה לו התכלית כי המתיקות ישוב לו למרירות, ועל זה אמר שלמה (שם ה) כי נופת תטופנה שפתי זרה וחלק משמן חכה ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות, הזכיר חרב פיות כי לא יוכל האדם להמלט מן הנזק כחרב שיש לה שתי פיות שינזק בזה או בזה, כן הנמשך אחר הטבע לא יוכל להמלט מנזק הטבע שלא יענש בעוה״ז או בעוה״ב, ומפני שכל בעל חוש וכן הבהמות והחיות כשיראה האש יברח ממנו לפחדו פן ישרף בה, גם יברח מן המים העמוקים לפחדו פן יטבע בהם גם אם ישמע קול מבהיל יברח ויתחבא מפני הפחד וכל זה בטבע, על כן יודיע השכל לטבע כי כן יש לו להשמר אם יראה פעולה רעה שיברח ממנה או ישמע דבר שאינו ראוי שיברח וילך לו, ויביא ראיה מהנהגתו וטבעו שהרי הוא בורח מן האש השורפת ומן הבור ומן הנהר העמוק, ועל כן יזהיר שלמה תמיד על הענינים השכלים וישא עליהם משל במשלים הטבעיים. הבטחון בהקב״ה ימשיל למגדל עוז הוא שאמר (משלי י״ח:י׳) מגדל עוז שם ה׳ בו ירוץ צדיק ונשגב, לפי שבדרך הטבע המתפחדים מן האויב ישגבו במגדל עוז ושם חושבים עצמם בטוחים, וכשם שהטבע יודע זה ורואה אותו תמיד כן יש לו לדעת שהבוטח בשמו יתברך הוא יושב לבטח כיושב במגדל ויותר ממנו כי בו ירוץ כלומר בשם ה׳ ירוץ הרץ ונשגב מן הצרה מה שאין כן במגדל שלא ישגב שם מן הצרה לפעמים כי אפשר שהאויבים יתיצו המגדל ואין היושבים שם נשגבים מצרתם. לבו של מלך ביד הקב״ה נמשל לפלגי מים הוא שאמר (שם כא) פלגי מים לב מלך ביד ה׳ וגו׳. בחטא הגזלה הביא משל עופות הנלכדים ברשת לחמדת התבואה שרואים בתוכו והחמדה ההיא תביאנו למות בהלכדו ברשת כן הגוזל הזה חמדת הממון תביאנו למות ועל כן אמר שלמה המלך ע״ה (שם א) כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף והם לדמם יארובו יצפנו לנפשותם כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח. ובחטא הזנות הביא משל לנפילת הבור העמוק הוא שאמר (שם כג) כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה וכתיב (שם כב) שוחה עמוקה פי זרות זעום ה׳ יפל שם. וחטא מגלה סוד המשילו לקריה שאין לה חומה הוא שאמר (שם כה) עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו. וחטא אשת איש המשילו למהלך על הגחלים שאי אפשר שלא ישרף וזהו שאמר (שם ו) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה, הזכיר המשל בשני

ענינים חתיית האש בחיקו הוא משל על הנגיעה באחד מאבריה בלבד כי אע״פ שאין גופו נשרף בגדיו נשרפים, וההולך על הגחלים משל אל הביאה ממש זהו שאמר כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה כלומר מדינה של גיהנם, ולמדנו בפירוש שאי אפשר לו מבלתי עונש או בשרפת בגדיו על המגע בלבד או בשרפת גופו בגיהנם על הביאה, וכל זה כדי לקרב הטבע לצד השכל שהם רחוקים זה מזה ויש ביניהם הפרש גדול כהפרש שיש בין האור ובין החושך, זהו שאמר הכתוב (קהלת ב׳:י״ג) וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך, הטבע אינו מבחין רק מה שהוא לפניו אינו מתבונן ומשגיח באחרית הדברים כי מי שזורע החטה כמה הוא חסר בעיני הטבע כי הוא טומנה בקרקע ומשחית אותה והטבע היה רוצה לאוכלה ולא ללכלך אותה ולהטמין הדרה ויפיה, אבל השכל ייסרנו ויורנו אחרית הידיעה כי עם זה יעמיד אדם כיוצא בו ויוסיף על מדה אחת כמה מדות שאם לא כן יכרת מן התבואה וימותו הבריות. וראיה מן הכתוב כי השכל מתבונן באחרית הדברים הוא שכתוב (דברים ל״ב:כ״ט) לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם.

ואל הכוונה הזאת תאריך התורה בספורי הדורות ללמד על אחרית הצדיקים שהיו נמשכים אחר השכל ואחרית הרשעים הנמשכים אחר הטבע כענין ספור דור המבול שנאבדו במבול לפי שהיו רשעים והצלת נח ובניו מן המבול לפי שהיו צדיקים כי השכל הוא המשגיח ומבין אחרית כל דבר, הטבע בוחר לדבר כזבים ולשון הרע אוהב המנוחה והעצלה מואס הצדקה מפחד פן יורש ומואס התענית פן יחלה ומואס החכמה כדי שלא יטרח ולא יתעמל בה, והשכל יזהירנו להמנע ממין המנוחה והעצלה, ועל זה אמר שלמה (קהלת י׳:י״ח) בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית, וכתיב (משלי כ׳:ד׳) מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין ימנע ממנו לדבר כזבים שנאמר (שם ו) יפיח כזבים עד שקר ואמר דוד המלך ע״ה (תהילים ק״א:ז׳) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, ומנע ממנו לשון הרע הוא שאמר (משלי י״ח:כ״א) מות וחיים ביד לשון ואוהביה יאכל פריה, יצוה עליו שישתדל במדת הצדקה הוא שאמר (שם יא) וצדקה תציל ממות וכתיב (שם) יש מפזר ונוסף עוד, והודיענו שבשביל נתינת הצדק לא יחסר ממונו הוא שאמר (שם כח) נותן לרש אין מחסור, יצוה עליו שישתדל בלמוד החכמה כי הוא המכיר ערכה לא הטבע, וגלה לנו שעם החכמה יקנה לו שכר באחריתו בעוה״ז ובאחרית נפשו בעוה״ב, אחריתו בעולם הזה הוא שאמר שלמה (שם יט) שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך, באחרית נפשו לעוה״ב הוא שאמר שלמה (שם כד) כן דעה חכמה לנפשך אם מצאת ויש אחרית, למדנו שלמה כי החכמה שאדם יודע היא לנפשו כי לא אמר דעה לך חכמה אבל אמר דעה חכמה לנפשך כלומר כי היא לנפשך, אם מצאת אותה כלומר אם השגת אותה, ויש אחרית ותקותך לא תכרת, באר בכאן כי הגמול והשכר הוא נצחי לא יפסד לעולם. וקשור שני הכתובים כן כי כשם שאכילת הדבש הוא טוב לגוף ומתוק לחיך כן דעה חכמה שתשתדל בה ותמצאנה מתוקה והתועלת ההיא תהיה לנפשך. ומה שהמשיל החכמה לדבש ולא לשאר המטעמים הטעם בזה לפי שחוש הטעם מרגיש המתיקות והדבש הוא ממזג הכבד כי הכבד הוא חם ולח והדבש ג״כ חם ולח, ועל כן תתעורר אליו התאוה הנטועה בכבד יותר מזולתו ויתאוה האדם אליו מכל המטעמים כי מזג הדבש במתיקותו הוא נאות למזג הכבד, ועל כן המשיל שלמה החכמה לדבש ויאמר כשם שגופך מרגיש מתק הדבש כן יתחייב שתרגיש נפשך מתק החכמה ועל כן אמר כן דעה חכמה לנפשך כי אין תועלת הדבש רק לגוף ותועלת החכמה היא לנפש, אם מצאת החכמה ויש אחרית שהחכמה תועיל לך בעוה״ז ובעוה״ב, מה שאין כן בדבש שאין תועלתו ותשמישו כי אם בעולם הזה, ותקותך לא תכרת שהחכמה קיימת לעולם מה שאין כן בדבש ושאר המטעמים שהם נכרתים ופוסקים אבל החכמה אינה פוסקת לעולם וזהו ותקותך לא תכרת, ומה שהמשיל החכמה לדבש לפי שאין אצלנו מאכל יותר מתוק מן הדבש, אמנם החכמה מתוקה יותר וכן אמר דוד אביו (תהילים י״ט:י״א) ומתוקים מדבש ונופת צופים, אך בידינו להביא משל אלא מן הדברים המורגשים הנמצאים בינינו והכוונה לומר כשם שהגוף מתענג מטעם הדבש כן הנפש מתענגת בתענוג החכמה, וכן מצינו במתן תורה (שמות כ״ד:י״א) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, המשיל תענוג ראית פני שכינה שהיא האכילה הרוחניית לתענוג אכילה ושתיה, וכן היתה עמידת משה בהר ארבעים יום בלא אכילה ושתיה כי היתה נפשו מתענגת בעדון שהיה גופו מתקיים בו כענין האדם שאוכל ושותה ונפשו מתקיימת בו במזון גופו, והמעלה הזאת למשה זכה בו ק״כ יום משה בסיון עד יום הכפורים שבו הוריד לוחות שניות כיצד בששה בסיון נתנה תורה למחרתו ביום השביעי עלה אל ההר עמד שם ארבעים יום שהם כלים בשבעה עשר בתמוז שבו ירד בשש שעות מן היום ושבר הלוחות, למחרתו ביום שמונה עשר שרף את העגל ודן את עובדיו, בתשעה עשר עלה אל ההר ועמד שם ארבעים יום שניים להתפלל על אותו עון והם כלים בראש חדש אלול ונאמר לו ועלית בבקר אל הר סיני ועמד שם ארבעים יום שלישים לקבל לוחות שניות והם כלים ביום הכפורים, וכבר הזכרתי זה בסדר כי תשא, בו ביום הוריד הלוחות והיה יום סליחה וכפרה. כשעלה בר״ח אלול יום שני היה וכשירד ביום הכפורים יום חמישי היה ולכך קבעוה רבותינו יום דין שפעמים בשבת בתי דינין קבועים ויושבים, וזהו (ישעיהו נ״ה:ו׳) דרשו ה׳ בהמצאו ראוי לדרוש בשני וחמישי כדי שיהיה נמצא כמו שעשה משה. למחרת יום הכפורים נצטוה על המשכן והוא ההקהל הנזכר כאן, וזהו שכתוב.

ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם זה הדבר אשר צוה ה׳ לעשות אותם. אם תסתכל בסדרים אלה תמצא מעשה המשכן וכל כליו נזכר

שם הרבה פעמים, הקב״ה הזכיר למשה שני פעמים, תחלה הזכירו בפרט בסדר ויקחו לי, וחזר והזכירו דרך כלל בכי תשא בפרשה ראה קראתי בשם, שלישית הוא שהזכירו משה עתה לכל ישראל בדרך כלל וצוה אותם עליו באמרו וכל חכם לב בכם יבאו ויעשו את כל אשר צוה ה׳ את המשכן את אהלו, רביעית הוא ספור התורה אחר מעשה הוא שכתוב ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה והזכיר על כל דבר ודבר ויעש ויעש, חמישית אחר שנשלמה כל המלאכה בפרשת (שמות ל״ט:ל״ג) ויביאו את המשכן אל משה, והיה הענין להזכירו חמשה פעמים הכל למעלת המשכן ודרך חבה כשם שמצינו שהזכיר הכתוב חמשה פעמים ישראל בפסוק אחד בסדר בהעלותך, הוא שכתוב (במדבר ח׳:י״ט) ואתנה את הלוים נתנים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל לעבוד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל ולא יהיה בבני ישראל נגף בגשת בני ישראל אל הקדש, והכל דרך חבה ומעלה. ודרשו רבותינו ז״ל למה זה דומה למלך ששלח בנו לבית הספר כשבא שאל אכל ברי שתה ברי דמך ברי אזל ברי לבי ספרא אתי ברי מבי ספרא. וכן דרשו רז״ל במה שהאריכה תורה בספור אליעזר שכל דבריו כפולים אמרו יפה שיחת עבדי אבות לפני הקב״ה מתורתן של בנים שהרי פרשת אליעזר כל דבריו כפולים ובשנים ושלשה דפין היא אמורה וכמה מצות בתורה תלויות באות אחת ובתיבה אחת והן הן גופי תורה.

ובמדרש ויקהל משה תבא קהלת משה ותכפר על קהלת אהרן דכתיב (שמות ל״ב:א׳) ויקהל העם על אהרן, תבא אמירת משה דכתיב ויאמר אליהם משה ותכפר על אמירת אהרן שנאמר (שם) ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים, תבא אלה הדברים ותכפר על אלה אלהיך ישראל יבא זהב התנופה ויכפר על זהב העגל.

אלה הדברים אשר צוה ה׳ לעשות אותם. וסמיך ליה ששת ימים תעשה מלאכה בא ולמדך כי אלה הדברים של מלאכת המשכן צוה ה׳ לעשות אותם בששת ימים ולא ביום השבת לפי שאין מלאכת המשכן דוחה את השבת. ומה שאמר תעשה מלאכה ולא אמר תעשה לנוכח להורות שבזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן תעשה ע״י אחרים ובזמן שאין עושין רצונו תעשה אתה בעצמך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, וכן במשמע תעשה אתה אפי׳ לאחרים.

ב **וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון.** לא מצינו שהזהיר משה על השבת בכאן כמו שנצטווה בפרשה של מעלה שיאמר להם ושמרתם את השבת אך את שבתותי תשמורו, ע״כ נראה לי שנרמז לנו בכאן שאין לגלות ענינים נסתרים בהמון ולכן הזכיר למעלה אך את שבתותי תשמרו שהם רמז לזכור ושמור, ואמר ושמרתם את השבת ולא אמר את יום השבת לפי שהוא בשבת העליונה וכן ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת כמו שרמזתי שם וענינים נסתרים אלה הנכללין במצות שבת נצטוה משה מפי הקב״ה לגלותם ליחידי ישראל ולכך הזכיר שם דבר אל בני ישראל שיודיע להם ענין השבת בנגלה ובנסתר, אבל כאן משה ידבר בהמון לכל עדת בני ישראל האנשים והנשים, ועל כן לא הזכיר מרמזי השבת העליונה ומן הנסתר שבה דבר ולא רצה לדבר להם כי אם בפשט המצוה בנגלה שבת בלבד ובדרך קצרה, והנה משה פתח לנו פתח מתוך דבריו להעלים סתרי התורה. ועוד ראיה ממה שדרשו במסכת מגילה על אונקלוס כשתרגם החומש יצאה בת קול ואמרה מי הוא שגלה סתרי לבני אדם, ואם בתרגום החומש כך ק״ו למי שמרחיב באור יותר בסתרי התורה בפני ההמון שהוא נקרא מגלה סתרים ורכיל מגלה סוד.

כל העושה בו מלאכה יומת. וסמיך ליה לא תבערו אש בכל מושבותיכם, יתכן לפרש כי כתובים אלה להזהיר על המלאכה ולאסור אותה בשבת, אמר תחלה כל העושה בו מלאכה יומת כלומר מלאכת המשכן, ועל זה לא אמר כל מלאכה כמשפט התורה והכתובים בענין השבת, ואחר כן הזכיר והזהיר לדורות לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת והוא כאלו אמר לא תעשו כל מלאכה בכל מושבותיכם וכלל כל המלאכות במלאכת אש כי בידוע שרוב המלאכות שבני אדם מתעסקין בהם אינם אלא ע״י האש כי האש סבתם ועקרם, ולכך תקנו לנו רז״ל במצות הבדלה במוצאי שבת שהוא תחלת היתר המלאכות לברך על האש בורא מאורי האש לפי שהאש תחלת המלאכות במעשה בראשית וכענין שכתוב ביום ראשון ויהי אור, והנה ד׳ ברכות ההבדלה רשומות שם לכל משכיל, ברכת היין רמוזה היא בפסוק בראשית במלת הארץ שהוא הגן וגפן בגן והוא היין המשומר בענביו משמש ימי בראשית, ברכת עצי בשמים רמוזה במלת ורוח אלהים כי הריח באמצעות הרוח והוא האויר שישאף האדם האויר ויכניס אותו בחוטמו, ועוד ממה שידוע כי הרוחות מניעות הריח, מאורי האש נאמר יהי אור, המבדיל בין קדש לחול שנאמר ויבדל אלהים בין האור ובין החשך והבן זה.

ה **יביאה את תרומה ה׳,** כבר הזכרתיו בסדר ויקחו לי.

כ **ויצאו כל עדת בני ישראל וגו׳ ויבאו.** הכתוב הזה יורה זריזותם של ישראל כי הביאו הנדבה בזריזות ובחריצות והנשים קדמו וזהו לשון הכתוב. **ויבאו האנשים על הנשים.** כי לשון על הנשים יורה כי הנשים באו שם בתחלה וכאשר באו האנשים כבר מצאו שם הנשים שהביאו שם נדבתם תחלה, וזאת מעלה גדולה בנשים כי במעשה העגל לא רצו לתת תכשיטיהן שכן כתיב (שמות לב) ויאמר להם אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם, וכתיב (שם) ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם ולא אמר באזני נשיהם כי לא רצו הנשים בכך, והוא שרמז שלמה על זה (קהלת ז) אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי, ירמוז למה שכתוב (שמות לב) אלה אלהיך.

אבל עתה בענין המצוה בנדבת המשכן רצו לתת תכשיטי הזהב שלהן בחפץ גדול עם היות ענין טבעי בנשים להשתעשע ולשמוח בתכשיטיהן והם הם עקר שמחתן וחמדתן והביאו חח ונזם וטבעת עגיל וכומז כל כלי זהב וקדמו במצוה הזאת לאנשים כי כן יורה לשון על כלשון (ישעיהו ז׳:ב׳) נחה ארם על אפרים כי המלחמה ההיא לאפרים ואפרים היו בתחלה שם.

ובפרקי ר׳ אליעזר נתן הקב״ה לנשים שכרן בעוה״ז ובעוה״ב לפי שהיה זה בר״ח, בעוה״ז שמשמרות ראשי חדשים יותר מן האנשים, ובעוה״ב שהן עתידות להתחדש כמו ראשי חדשים שנאמר (תהילים ק״ג:ה׳) המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעוריכי. ומה שאמר הכתוב כל נדיב לב הביאו חח ונזם והנשים הן המביאות, יראה לי ענין הכתוב שהוא כאלו הוא מסורס ושעורו ויבאו האנשים כל נדיב לב על הנשים שהביאו חם ונזם. ואמר וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן, כי לא היה התכלת והארגמן מצוי אצל הכל אלא למקצת אנשים חשובים שבהם. והזכיר עוד וכל אשר נמצא אתו עצי שטים כי היו יותר מעטים שבידם עצי שטים.

כד **כל מרים תרומת כסף ונחשת.** הכסף ואין צריך לומר הנחשת שכל אחד מהם היה מרובה יותר מן הזהב, כי הזהב לא היה מצוי כי אם אצל הנשים בתכשיטיהן והכסף והנחשת מצוי הרבה אצל רוב האנשים בכלים ובמטבע, ועל כן הזכיר בכסף ובנחשת לשון תרומה, והזכיר בזהב לשון תנופה למעלה וחשיבות כי המתנדב הזהב ינופף ידו לעלוי נדבתו גם המקבלים אותה יפרסמוה לפרסם על מעלת המתנדב, ואע״פ שמצינו לשון תנופה בנחשת והוא שכתוב (שמות ל״ח:כ״ט) ונחשת התנופה שבעים ככר, הזכיר בו הכתוב לשון תנופה לחשיבות הנחשת ההוא כי היה נחשת ממורט ומזהיר מאד והנה הוא יקר וחשוב הרבה כי הזהב מצוי יותר ממנו.

כה **וכל אשה חכמת לב בידיה טוו.** מכאן שאין ראוי להיות חכמת האשה אלא במטוה ובזריזות צרכי ביתה וכבוד בעלה, ולכך מנעו רז״ל ללמד תורה לבנות שנאמר (דברים ו׳:ז׳) ושננתם לבניך ולא לבנותיך ואמרו כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות.

וכן דרשו ביומא פרק שעירי יום הכפורים וכל אשה חכמת לב בידיה טוו אין חכמה לאשה אלא בפלך.

כו **והנשיאים הביאו את אבני השהם.** לפי שדרך הנשיא שמתגאה על העם כענין שכתוב במלך (שם יז) לבלתי רום לבבו מאחיו, לכך הביאו הנשיאים אבנים שיהיו על לב אהרן כדי שיתכפרו על גובה לבם ולכך הזכיר בנדבתם ה״א הידיעה כלומר אבני השהם ואבני המלואים שחסרו ישראל, וכוונת הנשיאים היתה שיתנדבו הכל ראשונה למלאכת המשכן ושישלימו הם אחר כך מה שיחסרו כל ישראל, ואע״פ שהיתה כונתם לטובה נחשב להם לחטא ולחסרון לפי שהיו סומכין על הדבר הזה כי אולי היו ישראל מביאים האבנים ולא תשלם כונתם כי היו משלימין את הכל ולא יהיה לנשיאים חלק במצות המשכן ולכך תמצא והנשיאים חסר והנשאם כתיב, ומכאן עונש לכל שאפשר לו להיות מן הקודמים במצוה ואינו קודם ומפני זה נכתב שמם בחסרון.

ויש שפירש כי אבני השהם ושאר הדברים בדרך נס באו לישראל וכדי שתהיה מלאכת המשכן נשלמת הביאום ענני כבוד לתוך אהלו של משה וזהו לשון והנשיאים הביאו מלשון (תהילים קל״ה:ז׳) מעלה נשיאים מקצה הארץ.

לה **מלא אותם חכמת לב.** נתיבות החכמה הם ל״ב כנגדם נצטוינו במצות ציצית שיש בה ל״ב חוטים ח׳ לכל כנף וכנף וכאשר אבאר שם במקומו בפרשת ציצית בעזרת השי״ת.

וכן נאמר בספר יצירה בל״ב נתיבות פלאות חכמה, ומפני שהחכמה נעלמת מן ההשגה לכך הזכיר בה לשון נתיבות כי לשון דרך הוא רחב אבל נתיב הוא צר עד מאד, ומזה אמר הנביא (ירמיהו ו׳:ט״ז) עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם, הזכיר לשון עמידה בדרך שהוא רחב וכן הבטה שאמר וראו אבל בנתיב שהוא צר מזכיר לשון שאלה ואמר ושאלו.

והנה מרוב העלמת החכמה אי אפשר להשיג שרשה כי אם ע״י הנתיבות כדמיון חוטי השלהביות שהם נתיבות לגחלים וע״י חוטי השלהביות אדם רואה את הגחלת, וכן בדמיון החוט הנמשך מן הפקעת שע״י החוט ילך אדם למקום הפקעת, וכן בדמיון הסעיפים שבאילן ששורש האילן מחופה תחת הקרקע ולא נודע מקומו וע״י הסעיפים והגידים הנמצאים מתחת מחילות הקרקע ילך האדם אחר השורש וימצאנו, וכשהזכיר כאן חכמת לב הכל להגדיל ולהאדיר מעלת בצלאל ואהליאב כי הוא כאלו אמר מלא אותם חכמת השכינה, כענין שכתוב (בראשית ו׳:ו׳) ויתעצב אל לבו, וכענין שאלת המלך שלמה (מלכים א ג׳:ט׳) ונתתה לעבדך לב שומע, וכן כתיב (שם ה) וה׳ נתן חכמה לשלמה, ולפי שהיו שניהם גדולי האומנים וראשי החכמים העושים במלאכה לכן המשיל הכתוב חכמתם לחכמת השכינה. והזכיר מלת בהמה בתוספת ה״א והיה לו לומר בהם, והענין מפני שהמשיל חכמתם כבר לחכמת השכינה והשכינה נרמזת באות ה״א כאשר הזכרתי לך הרבה פעמים, וממנה תבא החכמה והתבונה בהם, או אולי לא הזכיר הלשון בהם לפי שאי אפשר לבשר ודם להשיג תכלית החכמה ונמשל כבהמות נדמו נבער כל אדם מדעת ומהשיג אפי׳ בקצות דרכי החכמה וכענין שכתוב (תהילים

צ״ב:ז׳) איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת הזכיר איש שהוא לשון חשיבות ומעלה ולומר כי אף האיש שהוא גדול בחכמה בער הוא תרגום בהמה בעירה, והנה הוא נחשב כבהמה אצל חכמת השכינה.

ובתנחומא וימלא אותו רוח אלהים לא תאמר בצלאל בלבד אלא כל מי שעסק במלאכת המשכן נתן בו הקב״ה חכמה ובינה ודעת, ולא תאמר בבני אדם אלא אפי׳ בהמה וחיה ומכלם לא נתפרסם אלא בצלאל, ע״כ.

פרק לו

ה **מרבים העם להביא.** מלת מרבים מורה כי לא היו פוסקים מלהביא והגיד לך הכתוב מעלה גדולה בנדבת כלל ישראל האנשים והנשים כי האנשים התנדבו הכסף והנחשת והתכלת והארגמן ותולעת שני והנשים התנדבו תכשיטי הזהב שלהם, ועקר כל הנדבה הזאת הביאוה ביום א׳ אצל משה כי כן לשון הפרשה מורה על לשון מהירות כלשון ויצאו כל עדת בני ישראל ויבאו, ועוד מה שאמר הכתוב והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר.

והמובן מזה כי אחר שהביאו עקר כל הנדבה ביום ההוא עוד נשארו מהם מעטים שהביאו אליו נדבה בבקר בבקר כלומר למחרתו בהשכמה, וגלה לנו הכתוב על מעלת החכמים העושים המלאכה באמונתם הגדולה כי הגידו זה למשה, והם היו טרודים ומתעסקים במלאכתם והניחו מלאכתם לאמר למשה כי כן יורה לשון איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, וזהו לשון ויאמרו אל משה לאמר פעם אחר פעם וגם מעלת משה המולך עליהם שלא היה בוחר בכספם ובזהבם ועל כן כתיב ויצו משה ויעבירו קול במחנה למנוע הענין.

ז **והמלאכה היתה דים.** כנגד כל המלאכה שיש להם לעשות אותה ועדיין יותיר ממנה. וע״ד הפשט יאמר המלאכה יש להם די הצורך ממנה. ואני שואל כאן למה הוצרך הכתוב והלא הזכיר זה למעלה מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה אשר צוה ה׳ לעשות אותה והותר, ומשם הייתי מבין הספוק והיתרון.

ואפשר לומר כי הכתוב הזה ירמוז לנו שהמשכן של מטה מכוון כנגד בהמ״ק של מעלה וכן הזכיר המדרש היכל של מטה כנגד היכל של מעלה שנאמר (שמות ט״ו:י״ז) מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש ה׳ כוננו ידיך.

וכבר ידעת כי שם ה׳ הוא בהמ״ק של מעלה ולכך הזכיר המדרש לשון היכל ויהיה שעור הכתוב והמלאכה של מעלה היתה דים והותר לכל המלאכה לעשות אותה כלומר כנגד כל המלאכה של מטה המוטלת עליהם לעשות אותה, וכבר ידעת כי משם יבא הספוק והפרנסה לבהמ״ק של מטה ולכלל העולם העליונים והשפלים ולכך הזכיר הכתוב שני פעמים לשון מלאכה והזכיר בשל מעלה לשון הויה ובשל מטה לשון עשיה והבן זה.

פרק לז

א **ויעש בצלאל את הארון.** ידוע כי הארון היה מקודש שבכל הכלים שהוא משכן התורה ועל כן הזכיר במעשה הארון את בצלאל בשמו שהיה מלא רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת, ועוד שהיה הארון צריך כוונה שיעשה על כוונתו, ובשאר הכלים שלא הזכיר בהם בצלאל כלל אלא שהזכיר בכל אחד ויעש סתם חזר אל כל חכם לב ולכל אחד מן החכמים העושים במלאכה שהזכיר.

ודע כי פרשיות אלו הסמוכות זו לזו ויעש בצלאל את הארון ואחריה ויעש את השלחן ואחריה ויעש את המנורה ואחריה ויעש את מזבח הקטורת כן היו במשכן ובמקדש כסדר, הארון לפני ולפנים מן הפרכת, והשלחן מחוץ לפרוכת בצפון, והמנורה בדרום, ומזבח הקטרת היה בין שלחן למנורה משוך קמעא כלפי חוץ עד שהכהן נכנס להיטיב את הנרות במזבח פוגע תחלה, ומזה אמרו דשון מזבח הקטורת קודם להטבת חמש נרות לפי שאין מעבירים על המצות. ועוד יש רמז בארבע פרשיות אלו בסמיכתם לארבע אותיות שבשם, כי קומת הארון עם הכפורת כנגד יו״ד שבשם, והשלחן שבצפון הוא סימן למלכות המקבלת שפע מן החמישית שהיא השמאל המקבלת מן הה״א הראשונה כנגד ה״א ראשונה שבשם, ולכן הקדים הכתוב שלחן למנורה, המנורה בששה קנים כנגד וא״ו שבשם, מזבח הקטרת שהיא מצופה זהב כנגד ה״א אחרונה שבשם, כי הקטרת למדת הדין ממ״ש (דברים ל״ג:י׳) ישימו קטורה באפך.

ומעתה אל תתמה ממה שאמרו יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ, כי היו״ד רמז לחכמה והה״א שממנה אצילות, הוא״ו רמז לתבונה, וה״א אחרונה היא הדעת וזהו שאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת.

ובמדרש ויעש בצלאל את הארון, אמר ר׳ חנינא דצפורי שלש ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ שקע של עץ בתוך של זהב ושל זהב לתוך של עץ וצפה שפתותיו זהב שנאמר (שמות כ״ה:י״א) מבית ומחוץ תצפנו, אמר לו אע״פ שהעץ נתון באמצע הוי נוהג בו כבוד שהתורה נתונה

בתוכו והלוחות שנשתברו הוי נוהג בהן כבוד שנאמר (דברים י׳:ב׳) אשר שברת ושמתם בארון, לוחות ושברי לוחות מונחים בארון, אע״פ שאתה רואה בני תורה עניים נהוג בהם כבוד. והארון היה של עצי שטים לכפר על מעשה שטים. כשאמר הקב״ה למשה לעשות המשכן על כל דבר ודבר אמר לו ועשית ובארון כתיב ועשו שלא יהא פתחון פה לאחד מישראל שיאמר לחברו אין לך חלק בתורה לפיכך צוה שיביאו הכל. נתנה תורה במדבר מה מדבר הפקר לכל אף דברי תורה מופקרים לכל מי שירצה, שלא יאמר אדם אני בן תורה והתורה נתנה לי ולאבותי ואתה ואבותיך לא היו בני תורה אלא גרים לכך כתיב (שם לג) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב לכל המתקהל ביעקב אפילו עוסקים בתורה והם גרים שקולים הן ככהן גדול שנאמר (ויקרא י״ח:ה׳) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם כהן ולוי וישראל לא נאמר אלא האדם, ראה מה כתיב בבני יתרו (דברי הימים א ב׳:נ״ה) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים, תרעתים שהם יושבים בשערי בית המדרש, שמעתים ששומעים ולומדים, סוכתים שהיו משימים אזניהם לשמוע בכוון לשון, (דברים כ״ז:ט׳) הסכת ושמע. ד״א תרעתים ששמעו תרועה בסיני, שמעתים שאמרו נעשה ונשמע ומי הם הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב והיו בני בניו של יתרו. ובמסכת יומא סוף פרק בא לו שלש ארונות עשה בצלאל פנימי של זהב שמונה אמצעי של עץ תשעה חיצון של זהב עשרה ומשהו, מאי משהו זיר.

פרק לח

ח **במראות הצובאות.** היו מראות אלה של נחשת קלל מוצהב מאד והיו ראוי שיזכרם למעלה בכלל נדבת הנשים עם חח ונזם וטבעת וכומז, אבל התכשיטים ההם היו של זהב ולא רצה לערב עמהם המראות שהיו נחשת ולכך הזכירם בפני עצמן, ועוד לטעם אחר כי נדבת זהב נתערבה כלה במלאכת המשכן אבל המראות נעשה מהם כלי מיוחד בפני עצמו והוא הכיור, ומן הטעם הזה דרשו רז״ל שהיה משה רבינו מואס במראות מפני שעשויות ליצר הרע אמר לו הקב״ה אלו חביבים לפני מן הכל שעל ידיהן העמידו הנשים צבאות רבות במצרים, ולא דרשו כן בכומז כמו שדרשו במראות והיה לו למשה רבינו ע״ה למאוס בו ביותר אבל הענין כי שם נתערבה כל הנדבה וכאן נעשה כלי מיוחד מן המראות ולכך הוקשה לו למשה עד שאמר לו הקב״ה אלו חביבים מן הכל, וכבר ידעת כי הכיור הנעשה מן המראות היה לשום שלום בין איש לאשתו שמשם היו נוטלין מים להשקות לאשה שקנא לה בעלה ונסתרה.

והחכם ר׳ אברהם ז״ל פירש כי הנשים האלה שהתנדבו המראות היו פרושות וסרות מתאוות העולם והיו עובדות הש״י ונתנו מראותיהן נדבה. ומה שאמר אשר צבאו פתח אהל מועד כי היו בהן צבאות רבות באות בכל יום ויום פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע, וזהו שתרגם אונקלוס דאתיין לצלאה לתרע משכן זמנא. וענין אהל מועד שהביאו הנשים הנדבה ההיא אל אהל מועד שקראו משה אהל מועד כענין שכתוב (שמות ל״ג:ז׳) ומשה יקח את האהל וקרא לו אהל מועד, כי אהל המשכן לא נעשה עדיין.

ט **ויעש את החצר לפאת נגב תימנה.** הקדים רוח דרום הנקרא ימין כי הוא לימין הנכנס בחצר.

ויש מחכמי התכונה שאמרו כי הדרום הוא ראש והתחלה לשאר הרוחות, והצפון הוא סוף הרוחות וזנבן, ולכך הושם ראובן שהיה בכור בדרום ודן בסוף הצפון.

ודע כי הספור בענין המשכן וכליו והחקירה בתכונת צורותיו ומובאיו ושעור ארכן ורחבן וקומתן אע״פ שאין בהמ״ק קיים מצוה גדולה היא עד שמים יגיע שכרה ותורה היא וללמוד אנו צריכין. וכן הזכירו רז״ל בענין הקרבנות כי כל המתעסק בלמוד פרשיות וישא ויתן בלבו ענייניהם כאלו הקריב הקרבן עצמו הוא שאמרו כל העוסק בפרשת עולה כאלו הקריב עולה בפרשת חטאת כאלו הקריב חטאת וכן כלם. הא למדת מזה על הספור בפיו בלבד שכרו אתו ופעולתו לפניו כאלו עשה המעשה והקריב קרבן על המזבח וה״ה בספור עניני המשכן והמקדש שיש לנו זכות עצומה ועקב רב כאשר נהגה בהם ונשתדל להבין פשוטן ונגליהם, עאכ״ו אם נזכה להשיג תוכם להשכיל אחד מרמזיהם והוא שהזכיר דוד על הענין הזה על הנסתר והנגלה (תהילים מ״ח:י״ג-י״ד) סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה שיתו לבכם לחילה פסגו ארמנותיה למען תספרו לדור אחרון, ובזכות הסבוב וההקף בנגלה ובנסתר ישיב שכינתו לתוכו שנאמר (שם) כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו על מות.

כא **טוב מעט ביראת ה׳ מאוצר רב ומהומה בו, טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי טו, טז)**

שלמה המלך ע״ה הזכיר שני כתובים אלו (משלי טו) על מדת ההסתפקות ויזהיר בהם על הגזל. ויתכן לפרשם על שלשה דרכים פשט ומדרש ושכל. ע״ד הפשט טוב מעט ביראת ה׳ יזהיר שלמה ע״ה את האדם על ענין הגזל לפי שהוא מצוה מושכלת מכלל המצות המושכלות כי כל מי שיש בידו עון הגזל קשה הוא מכל שאר עונות, וכן דרשו רז״ל סאה מלאה עונות אין מקטרג מכלם אלא גזל ודור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל שנאמר (בראשית ו׳:י״ג) קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס, ואם אין מחזיר הגזל אין ל מחילה עולמית ועל כן היא עברה חמורה מכל השאר ועל כן

אמר שלמה ע״ה טוב מעט ביראת ה׳ יאמר טוב המועט והוא המותר מן המרובה והוא האסור וכן אמר בסמוך (משלי ט״ז:ח׳) טוב מעט בצדקה מרוב תבואות בלא משפט ובא להזהיר את האדם על הגזל שלא יחוס על כספו וזהבו שיאמר איך ירחיקנה מבין ידיו כי טוב מעט שישאר לו בצדקה מרוב תבואות בלא משפט ועל זה אמר טוב מעט ביראת ה׳ ובאהבתו מרבוי אוצרות וגנזי כסף וזהב ומהומה בהם, והביא על זה לראיה ועדות הכתוב השני שאחריו טוב ארוחת ירק ואהבה שם כי אחר שהזהיר על הגזל שהוא ענין שכלי הביא עליו משל טבעי למופת כי טבע בני אדם שירצו אכילה מועטת וקלה כגון ארוחת ירק וכיוצא בה בחברת אוהבים יותר ממה שירצו שוורים מפוטמים בחברת שונאים, ומזה יוכל הטבע להבין ולהשכיל ולדון ק״ו ממה שהוא מפורסם ומוחש לעין, אם באהבת בשר ודם יבחר אדם ויערב לו אכילה קלה יותר מסעודת מטעמים ומשמנים בחברת שנאה, כ״ש שראוי לו שיבחר מעט ביראת ה׳ ואהבתו שהיא טובה לו מכל אהבת שום אדם ומכל רבוי אוצרות וכל ממון שבעולם. וכל הענין הזה אזהרה והערה ודרך חיים שלא יתלמד אדם לחמדת הממון ושלא יעשה כספו וזהבו עקר אמונתו והונו ורכושו קרית עזו, הוא שאמר שלמה ע״ה (משלי י״ח:י״א) הון עשיר קרית עזו וכחומה נשגבה במשכיתו, אמר הכתוב כשם שטבע בני אדם לשום בטחונם בקרית עוז שיש בו חומה ומגדל כן העשיר שם בטחונו בהונו, והכתוב הזה אזהרה לאדם להתרחק ממדה זו שלא יבטח אדם בעשרו ולא ישימו קרית עזו רק שיהיה שם ה׳ בלבד הונו וקרית עזו, והוא נקשר עם הכתוב שלמעלה שהוא מגדל עוז שם ה׳ בו ירוץ צדיק ונשגב וסמך לו הון עשיר קרית עזו, הכוונה כי שם ה׳ הון עשיר כי הצדיקים ישימו כספם וזהבם בשעבוד התורה והמצות, והרשעים ישימו התורה והמצות בשעבוד כספם וזהבם לפיכך אין ראוי לאדם לשום בטחונו ותקותו רק בשם המיוחד. והענין הזה בארו אליפז התימני לאיוב הוא שאמר (איוב כ״ב:כ״ד) ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר, אמר לאיוב ראוי לך שתשים הממון במחשבתך במדרגת עפר ותשים זהב אופיר כצור נחלים שלא יבטח בו אדם כי אין בו תועלת, ואחר שהזכיר שלא ישים בטחונו ותקותו בממונו חזר להזהירו שישים בטחונו בה׳ יתעלה הוא שכתוב (שם) והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך, וכתיב (שם) כי אז על שדי תתענג תשא אל אלוה פניך.

וע״ד המדרש טוב מעט ביראת ה׳, טובים ישראל לפני הקב״ה שנאמר בהם (דברים ז׳:ז׳) כי אתם המעט מכל העמים, ביראת ה׳ שקבלו את התורה כדי שייראו את השם יתעלה שנאמר (שמות כ׳:י״ז) כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. מאוצר רב, אלו שבעים אומות שנמשלו לאוצר של יין, שכן דרשו רז״ל (שיר השירים ב׳:ד׳) הביאני אל בית היין, אלו שבעים אומות עכו״ם. ומהומה בו, שעתיד הקב״ה להומם ולהענישם ליום הדין. טוב ארוחת ירק ואהבה שם, טובה סעודת ירק שאכל שלמה המלך אצל עני משור אבוס שאכל אצל העשיר.

אמרו במדרש בשעה שירד שלמה ממלכותו היה מחזר על הפתחים והיה אומר (קהלת א) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים פגעו בו שני בני אדם שהיו מכירין בו אחד מהם נשתטח לפניו אמר לו אדוני המלך אם רצונך גלגל עמי היום הלך עמו והעלהו לעלייתו הביא לו שור אבוס ועשה לו כמה מטעמים והביא לפניו והזכיר לו עניני מלכותו אמר לו זכור כשהיית מלך שעשית כך וכך ביום פלוני כיון שהזכיר לו מלכותו געה בבכיה ולא אכל מכל אותה סעודה ולא זז מלבכות עד שעמד מאותה סעדה שבע בבכיה, פגע בו השני נשתטח לפניו ואמר לו אדני המלך רצונך שתגלגל עמי היום אמר לו שמא רצונך לעשות לי כדרך שעשה לי חברך אתמול אמר לו איש עני אני אם רצונך גלגל עמי היום במעט ירק שיש לי הלך לביתו כיון שהגיע שם רחץ לו ידיו ורגליו והביא לפניו מעט ירק התחיל מנחמו ואמר לו אדוני המלך שבועה נשבע הקב״ה לדוד אביך שאין המלוכה פוסקת מזרעו לעולם שנאמר (תהלים קלב) נשבע ה׳ לדוד אמת לא ישוב ממנה, אבל מדת הקב״ה כך מוכיח את האדם וחוזר ומתרצה שנאמר (משלי ג) כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח וכאב את בן ירצה, ועתיד הקב״ה להחזירך למלכותך, כיון ששמע שלמה המלך כך נתקררה דעתו ושמח מאותה סעודה של ירק ועמד משם שבע ושמח וטוב לב, כיון שחזר למלכותו כתב בחכמתו טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו, טוב ארוחת ירק שהאכילני אותו עני משור אבוס שהאכילני העשיר שהזכירני צערי.

וע״ד השכל טוב מעט ביראת ה׳ יזהיר שלמה את האדם שיתבונן בענינים השכליים כפי השגתו בחלק האפשר ולא ירצה להתחכם ולהטריד שכלו בחלק הנמנע שעליו אמר (קהלת ז׳:ט״ז) ואל תתחכם יותר כי טוב מעט ביראת ה׳ כלומר טוב שישכיל וישיג לו השגה מועטת ויירא את ה׳ יתברך מאוצר רב כלומר מרבוי החכמה יותר מכדי השגתו כי יבא מזה מבוכה ומהומה וזהו ומהומה בו, לפי שעם המעט תתעלה ותתענג ועם הרבוי יאבד וישתומם ותהיה נפשו נטרדת מן החיים הנצחיים האמתיים מאותן המעלות הראויות לתת לה מבית המלך וכענין הדבש שהוא ערב לגוף במעוטו ורבויו יזיק לו, ועל זה אמר שלמה (משלי כ״ה:ט״ז) דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאותו, יזהיר עליו שיאכל ממנו די ספוקו וישאר בקרבו כי אם יאכל ממנו בשפע ורבוי יותר מכדי צרכו יקיא הכל ואפי׳ המעט שכבר קנהו יפסיד אותו, כן יקרה למי שיחשוב להשיג יותר משעורו ומכדי השגתו כשיחפוץ ללכת לפנים ישוב על כל פנים לאחור, ורז״ל בארו לנו משל על ענין זה הוא שאמרו בפרק חלק גבי בלעם שהלך למדין ליטול שכר ארבעה ועשרים אלף שהפיל מישראל גמלא אתא למבעי קרני אודני דהוו ליה גזזינהו מיניה שנאמר (יהושע י״ג:כ״ב) ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב, כלומר הוא בקש ליטול מה שאינו שלו ומה שהיה לו אבד ממנו, ומה שדרשו רז״ל בענין החכמה דבש מצאת אכול דיך זה ר׳ עקיבא פן תשבענו

והקאותו זה בן זומא.

אחר שהורה להשכיל ולחקור בחלק האפשר והזהירו שלא לחקור בחלק הנמנע בא לדבר בחלק ההשגה והזהיר עליו שתהיה השגתו צרופה ומזוקקה מבלי סיגים זהו שאמר טוב ארוחת ירק ואהבה שם, אמר טוב להשיג השגה קלה עם אמונת השכינה הנקראת אהבה שנאמר (שיר השירים ב׳:ז׳) אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ, וכתוב (שם ח) אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, ואנו אומרים באהבה תרום קרננו להודות לך וליחדך, משור אבוס מן ההשגה הגדולה המטעה את האדם כאותה השגה שהשיגו ישראל במדבר שעשו את העגל וימירו את כבודם בתבנית שור, ושנאה זו מדת הדין זהו שהזכיר משה (שמות ל״ב:י״א) למה ה׳ יחרה אפך בעמך, וכלל הכתוב לפי הדרך הזה שהוא משבח עבודת השכינה ומגנה העון ההוא, ולפי שלא היתה כוונתם לע״ז אלא שבקשוהו למנהיג לכך נמחל להם העון והראיה שנמחל להם מיד ששרתה שכינה במשכן כי זה היה מופת ועדות שנמחל להם העון, ולכך נקרא אהל מועד שבמדבר משכן מלשון שכינה ונקרא המשכן משכן העדות, ודרשו רז״ל חטאו באלה ונתרצו באלה, חטאו באלה (שם לב) אלה אלהיך ישראל, ונתרצו באלה.

אלה פקודי המשכן משכן העדות אשר פקד על פי משה עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן. ע״ד הפשט אלה פקודי המשכן יחזור אל הנזכרים למעלה, יאמר כי המשכן וכליו שהוא הבית והחצר וכל הנעשה להם פקודי עבודת הלוים אשר פקד משה ביד איתמר, אבל כלי הקדש שהם הארון והשלחן והמנורה והמזבחות אינם בכלל המשכן והם פקודת אלעזר.

וע״ד המדרש אלה פקודי המשכן משכן, למה שני פעמים משכן, אלא ללמד שהיכל של מטה מכוון כנגד היכל של מעלה שנאמר (שמות ט״ו:י״ז) מכון לשבתך פעלת ה׳ וגו׳, אל תקרי מכון אלא מכוון, שקול היה המשכן כנגד בריאת העולם, בבריאת העולם כתיב (ישעיהו מ׳:כ״ב) הנוטה כדוק שמים וימתחם, ובמשכן כתיב (שמות כ״ו:ז׳) ועשית יריעות עזים לאהל וכתיב (תהילים ק״ד:ב׳) נוטה שמים כיריעה. בבריאת העולם כתיב (בראשית א׳:ט׳) יקוו המים ובמשכן כתיב (שמות ל׳:י״ח) ועשית כיור נחשת. בבריאת העולם כתיב (בראשית א׳:ט׳) יהי מאורות ובמשכן (שמות כ״ה:ל״א) ועשית מנורת. בבריאת העולם כתיב (בראשית א׳:כ׳) ועוף יעופף ובמשכן (שמות כ״ה:כ׳) והיו הכרובים פורשי כנפים. בבריאת העולם כתיב (בראשית א׳:כ״ז) ויברא אלהים את האדם ובמשכן כתיב (שמות כ״ח:א׳) ואתה הקרב אליך. בבריאת העולם כתיב (בראשית ב׳:א׳) ויכלו השמים ובמשכן כתיב (שמות ל״ט:ל״ב) ותכל כל עבודת. בבריאת העולם כתיב (בראשית ב׳:ג׳) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו ובמשכן (שמות ל״ט:מ״ג) ויברך אותם משה וכתיב (במדבר ז׳:א׳) ויקדש אותו ואת כל כליו. בבריאת העולם כתיב (בראשית ב׳:ג׳) כי בו שבת ובמשכן כתיב (שמות ל״ה:ב׳) ששת ימים תעשה מלאכה, ואח״כ אמר קחו מאתכם תרומה, להודיעך ששקולה מלאכת המשכן כנגד שמים וארץ עד כאן במדרש.

כל מה שהזכירו חכמים במדרש הזה בעניני המשכן השקול כנגד העולם נראה שדברו דרך כלל אבל הפרטים רבים נמשכים ויוצאים מן הכלל. ונראה לי כי מתוך הכלל הזה שלמדנו נוכל לחדש ולהוציא קצת מן הפרטים, והוא שמצאתי מן הנגדיים האלה כי כשם שכתוב בבריאת העולם (בראשית ב׳:ד׳) אלה תולדות השמים והארץ, כנגדו מצינו במשכן אלה פקודי המשכן, וכשם שנברא העולם בה״א שנאמר (שם ב) בהבראם ודרשו רז״ל בה״א בראם, כנגדו מצינו במשכן (שמות מ׳:ל״ד) וכבוד ה׳ מלא את המשכן כי הה״א כבוד ה׳ וזו היא הכוונה כמו שהוזכר ענין המשכן פעמים בתורה כמו שכתבתי בראש פרשת ויקהל, וכן לשון משכן לשון שכינה וזהו שכתוב (תהלים פה) לשכון כבוד בארצנו, וכשם שהעולם עלה במחשבה להבראות תחלה ואח״כ נעשו המעשים בששה ימים כנגדו תמצא במשכן לחשוב מחשבות ואח״כ לעשות. וכשם שהעולם נברא לא חובה רק דרך נדבה וחסד שנאמר (שם פט) עולם חסד יבנה כן המשכן נבנה דרך נדבה שנאמר (שמות כ״ה:ב׳) אשר ידבנו לבו (שם לה) כל נדיב לבו יביאה. וכשם שהזכיר שם אלהים בכל מעשה בראשית ואח״כ השם המיוחד שנאמר (בראשית ב׳:ד׳) ביום עשות ה׳ אלהים, כנגדו תמצא במשכן אחר שהזכיר (שמות מ׳:ל״ד) וכבוד ה׳ מלא את המשכן שהוא כנגד שם אלהים הזכיר ה׳ המיוחד ואמר (שם) כי ענן ה׳ על המשכן. וכשם שהעולם נברא בשתי מדות מדת רחמים ומדת הדין כנגדו המשכן נעשה בשני אומנים בצלאל משבט יהודה כנגד השם המיוחד ואהליאב משבט דן כנגד מדת הדין.

וגם יתכן שנבין מלת משכן מלשון המשכה לפי שהמשכן וכליו ציורים ודוגמא למקדש של מעלה כי ביהמ״ק של מטה מושך כח ממקדש של מעלה הנקרא זבול, ולכך אמר שלמה ע״ה (מלכים א ח׳:י״ג) בנה בניתי בית זבול לך, וזהו סוד הכתוב (שופטים ה׳:י״ד) ומזבלון מושכים בשבט סופר, כי יש מושכים למטה מזבולן והנמשך הוא זבולן. ויובן ממנו עוד כי מזבולן הם מושכים והנמשך הוא סופר והוא מלשון ספירה והכוונה על הראשונה והבן זה. וכשם שכתוב בבריאת העולם (בראשית ב׳:ד׳) ביום עשות ה׳ אלהים כן במשכן תמצא כנגדו (במדבר ז׳:א׳) ויהי ביום כלות משה. וכשם שכתוב בבריאת העולם (בראשית א׳:ל״א) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, כן תמצא במשכן (שמות ל״ט:מ״ג) וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה. וכשם שבריאת העולם מלאכת העולם לא דחה את השבת שנאמר (בראשית ב׳:ב׳) וישבות ביום השביעי כן במשכן מלאכת המשכן לא דחה את השבת שנאמר (שמות ל״ה:ב׳) ששת ימים תעשה מלאכה. וכשם שנברא העולם ועתיד להבטל ולהתחדש אחר השבת כן המשכן והמקדש

עתיד ליבטל וליחרב ולהתחדש. וכשם שמצינו בבריאת העולם (בראשית ב׳:ט״ז) ויצו ה׳ אלהים האדם לאמר כן תמצא במשכן (שמות ל״ו:ו׳) ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר. וכשם שמצינו בבריאת העולם שנקרא הקב״ה שדי על שאמר לעולמו די, כנגדו תמצא במשכן (שם) והמלאכה היתה דים זו מלאכה של מעלה הנקראת על דרך הקבלה מלאכת שמים וארץ.

ובפרקי רבי אליעזר תמצא למה נקרא שמו אל שדי שאמר לשמים די ועמדו לפי שהיו מותחין והולכים עד שאמר להם די. וכשם שיש בבריאת העולם שמים וארץ שהם עדות לישראל בשמירת התורה שנאמר (דברים ל׳:י״ט) העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ כן במשכן משכן העדות. כשם שבבריאת העולם שבעת ימי בראשית כן במשכן שבעת ימי המלואים. וכשם שבבריאת העולם ל״ב פעמים אלהים עד לעשות כן במשכן מלא אותם חכמת ל״ב. ואין ספק כי יש בזה דברים אחרים מלבד אלה שהזכרתי שלא כתבתים וגם אני יודע אותם ומהם שאיני יודע גם כן והפרט הזה שהזכרתי וחדשתי הוא פתח להבין שאר הדברים.

ועוד אמרו במדרש אלה פקודי המשכן משכן, למה משכן משכן שני פעמים לפי שבית המקדש עתיד להתמשכן שני פעמים, בית ראשון ובית שני שנאמר (נחמיה א׳:ז׳) חבל חבלנו לך, ע״כ. ואם תשכיל במלת המשכן משכן העדות תמצא בהם רמז למספר השנים שעמד בית ראשון ובית שני וכן מיציאת מצרים עד שבנה שלמה את הבית כי המשכן במספרו עם האותיות רמז לבית שני, וכן משכן במספרו רמז לבית ראשון, וכן העדת חסר וא״ו וחשבונו ד׳ מאות ושמונים שנה משיצאו ממצרים עד שבנה שלמה את הבית ומה שיחסר אחד מן החשבון לפי שבשנה השנית לצאתם נבנה המשכן. וכל אלו החשבונות ראה אותם משה ברוח הקדש וזהו אלה פקודי המשכן משכן העדות. ד״א משכן העדות אמר רבי שמעון בן יוחאי אין עדות אלא תורה שנאמר (דברים ד׳:מ״ה) אלה העדות והחקים והמשפטים, משל למלך שהיה לו בת ובנה לה פלטרין והושיבה לפנים מז׳ קנקלין אמר כל מי שנכנס על בתי כאלו נכנס על כבודי. כך ב׳ שמות למשכן כתוב אחד אומר משכן העדות זו התורה, וכתוב אחד אומר לפני משכן ה׳, אמר הקב״ה מי שמבזה את בתי כאלו מבזה את כבודי, תדע לך שכשנכנס (אדרינוס) טיטוס לביהמ״ק היה מחרף ומגדף, אמר דוד רבש״ע (תהילים ע״ד:ה׳) יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות העלה עליהם כאילו היו עולים לקוץ ארזים ועושים סולמות לעלות לרקיע אלא שאין יכולים ומניחים אותם ובאים עלינו שנאמר (שם עט) באו גוים בנחלתך, א״ר חייא בר אבא למה עו״ג דומים לאדם שהיה שונא את השר והיה מבקש להתגרות בו ולא היה יכול מה עשה הלך אצל טיאטרוס שבו ומבקש להפילו והיה מתירא מן השר שלא יהרגהו נטל צפורן של ברזל והכניסהו תחתיו אמר מתוך שאני מפיל הבסיס הטיאטרוס נופל. כך אמרו עו״ג לישראל שנאמר (שם ב) יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה׳ ועל משיחו, משל למי שאינו יכול להכות את החמור מכה את האוכף, משל למי שאינו יכול להכות את הארי מכה את החמור.

כב **ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה.** באור עשה צוה לעשות לחכמים העושים המלאכה כי הוא לא עשה כי אם הארון בלבד ולכך נתיחד שם שכתוב (שמות ל״ז:א׳) ויעש בצלאל את הארון. ודרשו רז״ל אפילו דברים שלא אמר לו רבו הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני.

ובמדרש בצלאל ואהליאב היו האומנים הבקיאים שבכלם בצלאל משבט יהודה שנקרא גור אריה ואהליאב משבט דן שנקרא דן גור אריה, והמקדש היה דומה לאריה שכן מצינו ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו ודומה לאריה כדכתיב (ישעיהו כ״ט:א׳) הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד, ובאריה נענשו שנאמר (ירמיהו ד׳:ז׳) עלה אריה מסבכו. ובאריה עתידין להתמשל בזמן הישועה שנאמר (מיכה ה׳:ז׳) והיה שארית יעקב בגוים כאריה בבהמות יער.

כה **וכסף פקודי העדה מאת ככר.** כסף של מחצית השקל לכל אחד משששים רבוא ישראל עלה למאת ככר שהרי שש מאות אלף חצאי שקלים הם שלש מאות אלף שקלים שלמים ולפי שישראל נמנו במדבר סיני ועלו שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים ע״כ כשהיה בידם מאת ככר חצאי שקלים נשארו שלשת אלפים וחמש מאות וחמשים שהם אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים שלמים ששכח משה. וכתב רש״י בפירושו הככר ששים מנה ומנה של קדש היה כפול הרי הככר מאה ועשרים מנה והמנה כ״ה סלעים הרי ככר של קדש שלשת אלפים שקלים ומאת ככרים הם שלש מאות אלף שקלים, שהרי שש מאות אלפים חצאי שקלים הרי הם ג׳ מאות אלף שלמים והיתרים שהיו שלשת אלפים תק״ן חצאי שקלים הם אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים שלמים ע״כ.

ומעתה כיון שחצי שקל לכל אחד משששים רבוא עלה מאת ככר שקל שלם לכל אחד עולה מאתים ככר, מכאן ואילך צא וחשוב בשקלי המן שהיו עשרת אלפים ככר כסף שנתכוון לתת בשביל כל אחד משששים רבוא ישראל הערך הגדול שבתורה שהוא חמשים שקל כענין שכתוב בפרשת ערכין, וכשתחשוב חמשים שקל לכל אחד משששים רבוא חמשים פעמים מאתים ככר הם מאה פעמים מאה ומאה פעמים מאה הם עשרת אלפים ככר, או נאמר כי מפני שידע המן חטא שבטי ישראל במכירת יוסף בעשרים כסף שהם חמשת שקלים ועונש החטא ההוא לא נפקד עליהם עדיין ע״כ חשב מחשבה לקנות כל ישראל לתת בשביל כל אחד משששים רבוא חמשת שקלים, כי חשב שיצליח בזה ויעלה בידו לגודל חטאם, וכענין שאמרו במדרש (בראשית ל״ז:כ״ה) וישבו לאכל לחם אמר להם הקב״ה אתם מכרתם את אחיכם מתוך משתה חייכם שבניכם נמכרים בשושן מתוך משתה שנאמר (אסתר

ג׳:ט״ו) והמלך והמן ישבו לשתות.

ולפי זה היה די שיתן בשבילם אלף ככר כסף כי כן חשבון חמשה שקלים לכל אחד משש״ם רבוא שעולה אלף ככר לפי חשבון חצי שקל לכל אחד שהוא עולה למאת ככר.

אבל אפשר לומר שרצה לכלול בזה כוונה אחרת שרצה ליתן מן האלפים עשרה ועשה כן כנגד עשרת הדברות שהיה חושב לדחותם בעשרה שלו, זה שאמרו (שם ג) ועשרת אלפים ככר כסף אשקול, לבטל בעשרה שלו זכות העשרה שנתנו מתוך האש והקול, וזהו לשון אש״קול, והקב״ה ברחמיו הפליא לעשות עמנו וגבר עלינו חסדו עד שאפילו קומץ שעורים שלנו דחה י׳ אלפים ככר כסף שלו ונתהפך בביתו צליל שעורים סערת ה׳ חמה להחליש כחו הגדול למעלה ונהרגו עשרת בניו מלמטה.

ומה שאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר וכן ונחשת התנופה שבעים ככר זה יורה כי משה נתן להם חשבון על כל דבר ודבר והיה נותן הכל ביד איתמר לפי שלא יהיו ישראל חושדין אותו כשנתמנה גזבר על המשכן יחידי. ואמרו במדרש עליו הכתוב אומר (משלי כ״ח:כ׳) איש אמונות רב ברכות ואץ להעשיר לא ינקה, איש אמונות זה משה שנאמר (במדבר י״ב:ז׳) בכל ביתי נאמן הוא, רב ברכות שהביא הקב״ה ברכות על ידו ונעשה גזבר על מלאכת המשכן, ואץ להעשיר זה קרח שהיה לוי ובקש כהונה גדולה לפיכך לא ינקה מה כתיב ביה (שם טז) ותפתח הארץ את פיה, וכשם שצריך אדם לצאת ידי חובת המקום כך צריך לצאת ידי חובת הבריות שכן שנו רז״ל אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בסנדל ולא באפונדתו ולא באנפליא שמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר או שמא יעני ויאמרו מעון הלשכה העני. וכן צריך אדם להזהר שלא יהיו הבריות מרננים ומשיחין אחריו שכן דוד התפלל ואמר (שמואל ב כ״ב:מ״ד) ותפלטני מריבי עמי, ופסוק מלא הוא (במדבר ל״ב:כ״ב) והייתם נקיים מה׳ ומישראל וכתיב (משלי ג׳:ד׳) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

כח ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים. נ״ל שהזכירם בלשון ידיעה בעבור שכבר הזכירם למעלה בחצאי שקלים הוא שאמר מחצית השקל בשקל הקדש לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, שהרי שלשת אלפים תק״ן חצאי שקלים הם אלף שבע מאות וחמשה ושבעים שקלים שלמים, ודרשו רז״ל בלשון זה כשבא משה לתת חשבון על כל דבר ודבר חסרו מן המשקל אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים ושכח ולא היה יודע מה עשה מהם יצאה בת קול ואמרה ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים לקיים מה שנאמר (במדבר יב) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא ע״כ.

ואם תשכיל תמצא כי מפני שישראל חטאו בעון העגל בה״א וא״ו שבשם הוא האש והקול על כן ישראל שהיו שש מאות אלף הביאו שקלים לצורך האדנים שהם יסוד המשכן להיות להם כפרה על מה שחטאו בה״א, ואותם שהיו יתרים על שש מאות אלף שלא היה להם חלק באדנים עשו משקליהם ווים להיות להם כפרה על הוא״ו וזהו שאמר עשה ווים לעמודים והבן זה.

ואפשר שירמוז בזה ואת האלף כדי לחבר הוא״ו עם הה״א ושלא להפריד ביניהם וכן אמר דוד (תהלים קמח) הללוהו במרומים.

פרק לט

ג וירקעו את פחי הזהב. כתב הרמב״ן לא הוסיף בכל מלאכת הקדש לפרש דרך האומנות איך נעשה זולתי בכאן והראוי שיאמר ויעשו את האפוד זהב תכלת וארגמן כי כן דרך בכלן.

ויתכן שספר כאן המחשבה שחדשו בחוטי הזהב כי היה תמה בעיניהם להיות זהב טווי ושזור כאשר יעשו בצמר ופשתים כי לא נשמע עד היום ההוא לעשות כן ע״כ.

כז ויעשו את הכתנות שש וגו׳ **ואת המצנפת שש ואת פארי המגבעות שש ואת מכנסי הבד שש משזר.** יש בשני פסוקים אלה חמשה פעמים שש עם הבד שהוא ג״כ שש, האחד לגופיה, והשאר לדרשה, והוא שדרשו במסכת יומא פרק בא לו על שני פסוקים אלו ואמרו חמשה קראי כתיבי כלומר תרי קראי שיש בהם חמשה פעמים שש והיה די באחד מהם שיכתבנו בסוף, חד לגופיה דכתנא כלומר מדכתיב במקום אחר כתנת בד והכא כתיב את הכתנות שש יורה שהשש הוא כתנא וכמו שאמרו שם בד שעולה מן הקרקע בד בבד והוא הפשתים, שש שיהו חוטיו כפולין ששה, שש שיהיו שזורין, שש לדברים שלא נאמר בהם שש כגון מעיל, שש לעכובא, פירוש שלא תאמר למצוה בלבד אבל אינו מעכב לכך הוצרך עוד להוסיף שש לעכובא. ומה שכתוב בפסוק שלישי ואת האבנט שש משזר לא הוצרך לגופיה שהרי נאמר באבנט בד אלא לשאר מינין של אבנט הוצרך שיהא כל אחד מהם שש.

לז **את נרותיה נרות המערכה.** על דרך הפשט הוסיף נרות המערכה כדי לבאר כי נרותיה הם שבעה אותם שיערוך אהרן ובניו בין הערבים ובא ללמד שאין להוסיף בהם ולא לגרע מהם. ועוד אפשר לומר שירמוז הכתוב כי שבע נרות הן כנגד שבעה כוכבי לכת שהם נרות ברקיעים לכך הוסיף לומר נרות המערכה לבאר כי נרות המנורה הטהורה כנגד נרות המערכה העליונה, וכבר בארתי מזה בסדר ויקחו לי תרומה.

ודרך הקבלה בענין המנורה כבר כתבתיו במקומו שם בדרך הרביעי.

מב **כן עשו בני ישראל את כל העבודה.** היה לומר את כל המלאכה, אבל הכתוב קרא למלאכת המשכן עבודה שעשו אותה לעבודת הש״י, כענין שכתוב (שמות כ״ג:כ״ה) ועבדתם את ה׳ אלהיכם וכתיב (דברים יג) ואותו תעבודו.

מג **וירא משה את כל המלאכה.** זו מלאכת המשכן ופי׳ וירא בהר כענין שכתוב (שמות כ״ה:ט׳) ככל אשר אני מראה אותך וכתיב (שם) אשר אתה מראה בהר, והנה עשו אותה, במדבר.

ובמדרש וירא משה את כל המלאכה זו מלאכת בראשית, את כל מלאכת המשכן לא נאמר אלא להודיעך ששקולה מלאכת המשכן כנגד מעשה בראשית, מיד ויברך אותם משה, מה ברכה ברכן אמר יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם מיד אמר (תהילים צ׳:י״ז) ויהי נועם ה׳ אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו מפני שתחלתו (שם) תפלה למשה איש האלהים. וטעם מעשה ידינו נשיאות כפים שעשה אהרן ביום ההקמה שזה לשון עלינו, ומעשה ידינו כוננהו על ההצלחה במעשה ידיהם ולא כדעת רבי דוד קמחי ז״ל שפי׳ שהוא לשון כפול.

פרק מ

ב **ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד.** לדעת רז״ל שהיה משה מעמידו ומפרקו ג׳ פעמים בכל יום שנאמר הוקם תקים ויקם, אחד לתמיד של שחר, ואחד למלואים, ואחד לתמיד של בין הערבים, ובפרשה זו תמצא ג׳ הקמות הללו, תקים את משכן אהל מועד, וכתיב הוקם המשכן, וכתיב בתריה ויקם משה את המשכן.

ובמדרש היו בצלאל ואהליאב וכל חכם לב טורחים להעמידו ולא עמד וזהו שאמר הכתוב ויביאו את המשכן אל משה והיה מצר על כך לפי שלא היה לו חלק במשכן, אמר לו הקב״ה למשה א״א הקמתו ביד בשר ודם אלא עסוק אתה בו והוא עומד מאליו כדי שידעו כל ישראל שאם על ידך אינו עומד שוב אינו עומד לעולם, ואני כותב הקמה על ידך שנאמר ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן, אמר משה רבש״ע איני יודע להעמידו אמר לו עסוק בידך ואתה נאה להעמידו והוא עומד מאליו שנאמר הוקם המשכן, ואני מכתיב הקמתו על שמך שנאמר ויקם משה את המשכן, זהו שאמר הכתוב (תהילים מ״ה:ט״ו) לרקמות תובל למלך, זה המשכן שהיה מצוייר שנאמר (שמות ל״ה:ל״ה) ורוקם בתכלת ובארגמן, תובל למלך זה משה שנאמר (דברים ל״ג:ה׳) ויהי בישורון מלך, בתולות אחריה אלו ישראל שנקראו בתולות שנאמר (שיר השירים ד׳:י״ב) גן נעול אחותי כלה רעותיה שהם ריעים להקב״ה שנאמר (תהילים קכ״ב:ח׳) למען אחי וריעי, מובאות לך שהביאו המשכן אל משה.

טז **כן עשה.** זה תשלום העשיות שבספור המשכן. ומפסוק (שמות כ״ה:ח׳) ועשו לי מקדש ועד כאן תמצא רמ״ח עשיות במלאכת המשכן וכליו אחת לאחת למצוא חשבון, והם כנגד רמ״ח מצות עשה שבתורה ובלבד שתסיר את עשיות אלהי הנכר אשר בתוכם שאותם עשיות אינן מכלל החשבון מפסוק, (שם לב) קום עשה לנו עד (שם לג) ואדעה מה אעשה וכל השאר תמצאם רמ״ח בכוון. ולפי שישראל אמרו נעשה ונשמע ובטלו נעשה כשעשו את העגל ע״כ אותם עשיות שבספור העגל יצאו מן הכלל לפי שאין ע״ז במקום יחוד, ועוד הם כנגד רמ״ח אברים שבאדם ג״כ כי כשם שהמשכן שקול כנגד העולם וכולל כל העולם כן הוא כולל כל התורה ברמ״ח עשה שבה גם את האדם במאתים וארבעים ושמונה אברים שבו, ולולא האריכות הייתי מרחיב לך באור בענין זה כי האלהים עשה את זה לעמת זה.

יז **הוקם המשכן.** דרשו רז״ל מלמד שמשכן אחר הוקם עמו והוא משכן הנער ששמו מטטרון ששמו כשם רבו עד כאן במדרש.

ועוד במדרש בהר סיני רבה בפסוק (במדבר ז׳:א׳) ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן. ועוד בפרק אין דורשין א״ר סימון בשעה שאמר הקב״ה לישראל להקים את המשכן רמז למלאכי השרת שיעשו אף הם משכן ובעת שהוקם למטה הוקם למעלה והוא משכן הנער מטטרון שבו מקריב נפשותיהם של צדיקים לכפר על ישראל בימי גלותם ולכך כתיב את המשכן שמשכן אחר הוקם עמו.

יח **ויקם משה את המשכן.** דרשו רז״ל בפרק שתי הלחם מעלין בקדש ואין מורידין, מעלין בקדש מנין מן המחתות של עדת קרח שנעשו צפוי למזבח, ולא מורידין מן הכתוב הזה ויקם משה את המשכן ויקם את אדניו שהרי כמה פעמים ביום שהיה משה מקימן היה מפרקן ולא הזכיר בפירוש שיאמר בשום מקום ויורד משה את המשכן אלא ויקם.

כז **ויקטר עליו קטרת סמים.** משה רבינו ע״ה הוא המקטיר והמקריב הראשון, הוא הקריב כל שבעת ימי המלואים כי כן צוה לו הש״י בכל העבודות וערכת את ערכו והעלית את נרותיה והעלית את העולה ואת המנחה.

והנה הקטורת בכלל שאר הקרבנות והיה בכל שאר העבודות הכהן הראשון עד יום השמיני של מלואים שנתחנך אהרן בכהונה גדולה ונטל את שלו, וכן מצינו במשה שקראו כהן שנאמר (תהילים צ״ט:ו׳) משה ואהרן בכהניו.

לד **ויכס הענן את אהל מועד.** כן כתיב בהר סיני (שמות כ״ד:ט״ו) ויכס הענן את ההר והיה אהל מועד מכוסה מכל צד בענן. ואמר וכבוד ה׳ מלא את המשכן כי תוך המשכן היה מלא כבוד ה׳ כי הכבוד שוכן בתוך הענן תוך המשכן, כי כן כתיב בהר סיני (שם כ) ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים, כי שכן עליו הענן יאמר כי מפני ששכן עליו הענן על כן לא היה יכול משה לבא אל אהל מועד כלומר בלא קריאה אבל בקריאה הרי הוא רשאי לבא שם ולא שהקריאה משה משה תהיה לו תיור להכנס בעוד שהכבוד שם אלא שתהיה לו אות שכבר נשתלם שפע אור הכבוד מן המשכן זולתי מן הכרובים ועם זה היה משה רשאי לבא אל המשכן, וכן מצינו בהר סיני (שם כד) ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן וכתיב (שם) ויבא משה בתוך הענן, וזהו שהוצרך לכתוב ויקרא אל משה בסמוך כי הכל דבק ומחובר אע״פ שהספרים נפרדים הכל קשר אחד איש באחיהו ידובקו יתלכדו ולא יתפרדו.

וכתב הרמב״ן ז״ל יתכן הכתוב שאמר פעם אחרת וכבוד ה׳ מלא את המשכן ירמוז אל הכבוד השוכן בקרבו עכ״ל ז״ל.

והנני מעוררך כי יש כאן חמשה פסוקים ובכל פסוק ופסוק יזכור ענן והן כנגד ה׳ ספירות שהן ה׳ קולות שהזכירו החכמים בחמשה קולות נתנה תורה, ואע״פ שהשיג משה שבעה קולות שהן שבעה ספירות וכמו שבארתי בסדר וישמע יתרו כוונתם היתה באמרם בחמשה קולות אל הקולות הנסתרים שהם חמשה ולכן אמרו בחמשה קולות נתנה תורה שהרי השנים שהם התפארת והכבוד מבוארים בכתוב והם ה׳ אלהים וזהו ה׳ אלהיך, וכנגדם הזכיר כאן וכבוד ה׳ ב׳ פעמים כדי לרמוז על התפארת השוכן בקרבו הכבוד והבן זה, כי לזה כוון הרב ז״ל בלשונו שכתבתי שחזר והזכיר פעם אחרת וכבוד ה׳. וכן מצינו בבית המקדש הוא שכתוב בדברי הימים (ב ז) וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מן השמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד ה׳ מלא את הבית ולא יכלו הכהנים לבא אל בית ה׳ כי מלא כבוד ה׳ את בית ה׳, הא למדת שהזכיר כאן שבעה ספירות ה׳ פעמים ענן שני פעמים וכבוד ה׳ כי כן נרמזו בהר סיני שבעה קולות שהיו השגת משה וכמו שבארתי שם.

לח **כי ענן ה׳ על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו.** היה ראוי שיאמר הכתוב ענן ביום ואש תהיה בלילה, אלא שבא לרמוז על מדת יום ומדת לילה. וידוע כי עצם המלה יום אבל נכפלה המ׳ כי כן שם מדת רחמים מלה כפולה, ומלת לילה, עצם המלה ליל והה״א האחרונה רמז למדת הדין שעקר ממשלתה בלילה.

וכבר ידעת שנמתחה כנגד בכורי מצרים בחצי הלילה והוא סוד הלשון בתיבות המקרא וכן מה שכתוב (יהושע א) והגית בו יומם ולילה היה ראוי שיאמר והגית בו ביום ובלילה.

אבל בא לרמוז כי ספר התורה כלול מן הרחמים והדין תורה שבכתב ותורה שבעל פה.

ומכאן תבין דבקות השכינה כי שם היו כאחת במדבר יושבים באהלים כענין שכתוב (שמות לג) ונצבו איש פתח אהלו, וכתיב (במדבר כד) מה טובו אהליך, והנה למעלה הזכיר בני ישראל לפי שהזכיר שם ענן והוא ענן ה׳, ובכאן הזכיר כל בית ישראל בכל מסעיהם לפי שהזכיר הענן והאש, ומה נאה במדבר דגלי ישראל מחנות קדושים שקולים כמחנה מלאכים ותרשישים בהיות השכינה נראית בענן לכלם אנשים ונשים, ודרשו רז״ל (תהילים פ״ה:י׳) אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו, אמר הקב״ה בעוה״ז השריתי שכינתי ביניכם בבהמ״ק ובשביל עונותיכם נסתלקה מכם אבל לעתיד לבא אינה זזה מכם שנאמר (ויקרא כ״ו:י״א-י״ב) ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם והייתי לכם לאלהים ע״כ, ובאור הדבר כי לעתיד תחזור הנבואה לישראל כקדמותה, והשכינה על מכונתה ויסודתה, ילמדו הכל דעת את ה׳ בשפע חכמה, ולא ילמדון עוד מלחמה, לב חדש יברא ולב אבן יוסר ויקרע, אין שטן ואין יצר הרע, וזאת נחמתנו בגאולתנו זו האחרונה, לשוב בקרב ישראל התפארת והכבוד כמבראשונה כי כן הבטיח ישעיה ע״ה בחתימת ספרו במבחר חזיונו במלות (ישעיה ס) כי בא אורך וכבוד ה׳, ואם בגאולה ראשונה אהבנו מלכנו אשר טוב דודיו מיין, ונראה לנו בכבודו בחוש העין, מתוך מחיצת ענן בארץ ערבה וציה, וה׳ שם היה, כענין שכתוב (במדבר יד) אשר עין בעין נראה אתה ה׳, הלא לעתיד לבא תרבה השגתנו יותר והכבוד עין בעין נראה מבלי מחיצה נבדלת ומבלי ענן מתראה, כהבטחת הנביא ע״ה (ישעיה נב) קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון.